

KAMAL
ABDULLA

Kamal Abdulla

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

Seçilmiş Əsərləri

III
CİLD

7 cildə

894.361
ABD

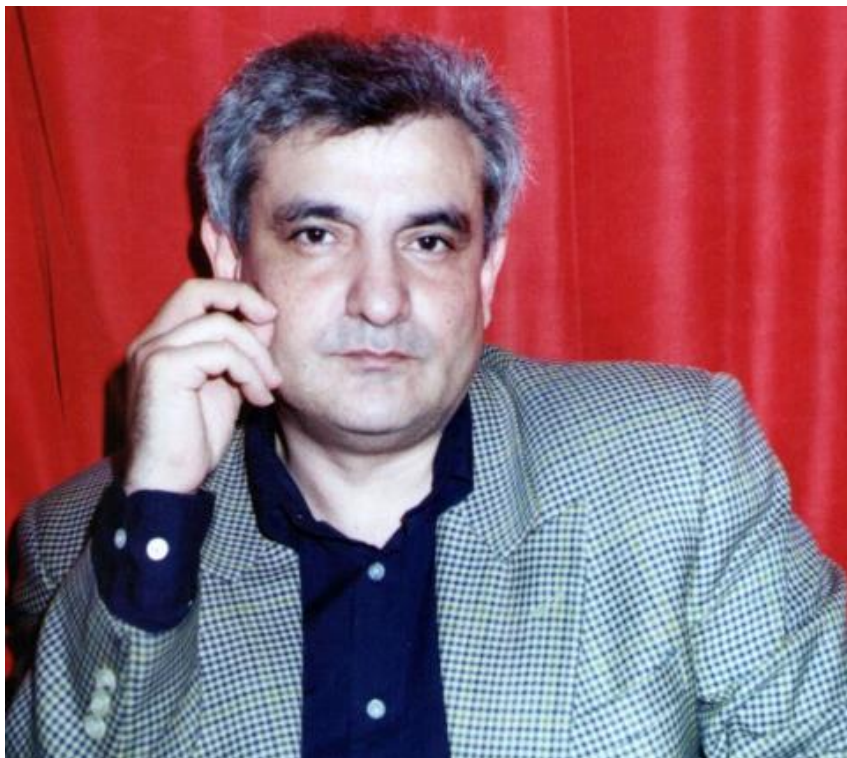
Şeirlər, tərcümələr, esselər, pyeslər

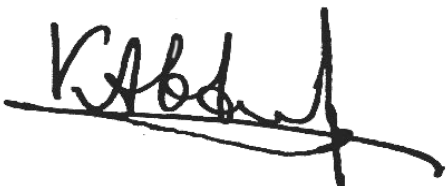
KAMAL ABDULLA

Seçilmiş İşərləri

7 cildə

Bakı
MÜTƏRCİM
2020

Oxucuya sevgi ilə,

KAMAL ABDULLA

Seçilmiş əsərləri

III

CİLD

*Şeirlər, tərcümələr,
essələr, pyeslər*

Tərtibçilər:
*Şalalə Nəqşani, Cavid Zeynallı,
İrina Tyaqay, Elçin İbrahimov*

Buraxılışa məsul:
Sərraf Balaxan

Texniki redaktor:
Rita Müslümova

Dizayner:
Cavid Kişiyev

Korrektor:
Günel Muxtarova

Üz qabığının dizaynı Gövhər Mehdi qızı Abdullayevaya məxsusdur.

Kamal Abdulla. Seçilmiş əsərləri: 7 cildə. III cild: *Şeirlər, tərcümələr, esselər, pyeslər.*
– Bakı: Mütərcim, 2020. – 820 səh.

Bu kitaba Xalq yazıçısı Kamal Abdullanın sonsuzluq yolçusunun kədərli nəğmələrinə, qərib adamların öz taleyini danışdığı giley dolu pıçıltılara bənzər şeirləri, qədim yunan mifik qəhrəmanlarının qəzavü-qədərini Ariadna sapına düzmüş rus poeziyasının “Gümüş dövrü” şairlərindən etdiyi tərcümələri, ədəbiyyatın və mədəniyyətin müxtəlif problemlərini əhatə etməklə oxucunu sənət labirintlərində səyahətə dəvət edən ədəbi-fəlsəfi esseləri və öz taleləri ilə barışmaq istəməyən qəhrəmanların mənəvi iztirablarının ifadəsi olan, hər biri böyük tamaşaçı sevgisi qazanmış pyesləri daxil edilib.

ISBN: 978-9952-28-508-6

© Kamal Abdulla, 2020
© Mütərcim, 2020

Tərtibçilərdən

Xalq yazıçısı, akademik Kamal Abdullanın “Seçilmiş əsərləri”nin üçüncü cildinə müəllifin müxtəlif illərdə yazdığı şeirlər, rus klassik şairlərinin yaradıcılığından etdiyi tərcümələr, ədəbiyyatın və mədəniyyətin problematik aspektlərindən bəhs edən esselər və ölkəmizin teatr səhnələri ilə yanaşı, xarici ölkələrdə də səhnələşdirilən pyeslər daxil edilib.

Kamal Abdullanın şeirləri daha öncə “Qəribədi, deyilmi?!” (Bakı, BDU-nun mətbəəsi, 1998), “Kədərli seçmələr” (Bakı, Mütərcim, 2002), “Nar çiçəkləri” (Bakı, Mütərcim, 2014), Alla Axundova tərəfindən rus dilinə tərcümə edilərək “Господин дороги” (Москва, Риф Рой, 2004) kitablarında çap edilib. Kamal Abdullanın çoxcildliyini izləyən diqqətli oxucu bu şeirlərin hansı məqamda hekayəyə, hansı məqamda romana, yaxud da pyesə çevrildiyini asanlıqla görüb duya biləcəkdir. Müəllifin şeirləri haqqında ədəbi tənqidçilər və məşhur şairlərimiz yüksək fikirlər söyləmişdir. Şeirlərin və esselərin toplandığı “Господин дороги” kitabı Moskvada Yazıçılar İttifaqında geniş müzakirə olunmuş, bu müzakirələrdə Rusiyanın tanınmış ədəbiyyatşünasları və yazarları iştirak etmişdir. Bu cildə daxil edilən şeirlərin bəziləri bəstəkarlarımız tərəfindən unudulmaz nəğmələrə çevrilmiş, bəziləri isə zaman-zaman Kamal Abdullanın pyeslərinin səhnələşdirilməsində musiqi mətni kimi istifadə edilmişdir. Kitabda şeirlərin davamı kimi “Dədə Qorqud” dastanının motivləri əsasında yazılmış kiçik poemalar

verilmişdir. Hər poema “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından bizə tanış olan hansısa qəhrəmanın gizli və aşkar hissələrinin tərənnümünə həsr edilib.

Müəllifin kitaba daxil edilən rus poeziyasının “Gümüş dövrü” şairlərindən etdiyi tərcümələr öncə “Gümüş dövrün sirləri” (Bakı, Mütərcim, 2001) adlı tərcümə kitabçasında çap olunub. Müxtəlif müəlliflərdən seçilən bu şeirləri birləşdirən ümumi cəhət antik motivlər, xüsusən mifik qəhrəmanların əzablı taleyidir. Rusca orijinal mətnlərin də tərcümələrlə bir yerdə kitaba daxil edilməsinin məqsədi oxucunun diqqətini tərcümə zamanı məzmunla birlikdə formanın da saxlanmasına yönəltməkdən ibarətdir.

Kamal Abdullanın “Müəllif-əsər-oxucu” (Bakı, Yazıçı, 1985), “Əvvəl-axır yazılanlar” (Bakı, Yazıçı, 1990), “Yolun əvvəli və axırı” (Bakı, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1993), “Kədərli seçmələr” (Bakı, Mütərcim, 2002), “300 azərbaycanlı” (Bakı, Mütərcim, 2007), “Düma ilə Coys arasında” (Bakı, Mütərcim, 2016), “Mənim Füzulim” (Bakı, Mütərcim, 2019) kitablarında zaman-zaman çap edilmiş dünya və Azərbaycan ədəbiyyatının, ədəbiyyatşünaslığının, həmçinin mədəniyyətin müxtəlif problemlərindən, ədəbi və mədəni proseslərdən bəhs edən esseləri sistemləşdirilərək bu cildə daxil edilmişdir. “Əvvəl-axır yazılanlar”, “Düma ilə Coys arasında”, “Mənim Füzulim” bölmələrində toplanan esselər oxucunu ədəbiyyatın və ümumiyyətlə, sənətin müxtəlif məqamlarına səyahətə çağırır. Oxucu bu səyahətdə müxtəlif ədəbi sirlərə vaqif olur, ədəbiyyatın bizlərə ötürdüyü enerjiyayını açıq-aydın hiss edir, sənətin görükməz, amma var olan sərhədlərini görür, ayrı-ayrı sənət sahələri arasında mövcud olan multidissiplinar lağımları kəşf edir, uzaq-yaxın ədəbi simaları bizə bir qədər də doğma edir.

“Seçilmiş əsərləri”n üçüncü cildinə daxil edilmiş pyeslər müəllifin daha öncə çap edilmiş “Unutmağa kimsə yox” (Bakı, Azərənəşr, 1995), “Ruh” (Bakı, Azərənəşr, 1997), “Kədərli seçmələr” (Bakı, Mütərcim, 2002), “Bir, iki – bizimki!” (Bakı, Mütərcim, 2003), “Cusus” (Bakı, Mütərcim, 2004) kitablarında işıq üzü görüb. Kamal Abdullanın bu pyesləri Əflatun Neymətzadə tərəfindən türk dilinə tərcümə edilərək “Ruh” (Ankara, 2006) kitabında, həmçinin Azər Mustafazadə, Vaqif İbrahimoglu, Gülnar Şıxəliqızı tərəfindən rus dilinə tərcümə olunaraq “Господин дороги” (Москва, Риф Рой, 2004) və

“Все мои печали...” (Баку, Мутаржим, 2009) kitablarında da çap olunub. Vaqif İbrahimov, Hüseynağa Atakişiyev, Əsgər Əsgərov, Mikayıl Mikayılov, Əlif Cahangirli, Gümrah Ömər və başqa məşhur rejissorlar Kamal Abdullanın müxtəlif pyeslərini ayrı-ayrı teatrlarda səhnələşdirmişlər.

Müəllifin “Kim dedi ki, Simurğ quşu var imiş?!” pyesi Azərbaycan sənət tarixində ilk dəfə olaraq Gürcüstanda Rustaveli adına Gürcüstan Dövlət Akademik Dram Teatrında gürcü dilində, eyni zamanda Estoniyada eston dilində tamaşaya qoyulmuşdur.

Oxucu Kamal Abdullanın pyeslərində “Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlarının, Şah İsmayıl Xətəinin taleyinin ədəbi yozumu, mifoloji simvolların və xalq ədəbiyyatından gələn deyimlərin şifrəli kombinasiyaları ilə üz-üzə qalacaq. Teatrşünaslar və teatr xadimləri tərəfindən Azərbaycan teatr tarixində unikal hadisə kimi xarakterizə edilən bu pyeslər oxucu üçün paralel zaman və məkanlara səyahət imkanındır. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə böyük Azərbaycan aktyoru və teatr xadimi Həsənağa Turabov Kamal Abdullanın pyeslərini belə dəyərləndirmişdir: “...Yaradıcılıq təcrübəmə söykənərək tam məsuliyyətimlə Kamalın dramaturji düşüncə və üslubunu yeni əsr və minilliyin aparıcı meyli, tendensiyası kimi qiymətləndirirəm”.

Kamal Abdullanın bu cildə toplanan seçilmiş pyesləri müxtəlif illərdə Azərbaycanın ayrı-ayrı teatrlarında, həmçinin Gürcüstan və Estoniyada səhnəyə qoyulmuş, böyük tamaşaçı rəğbəti qazanmışdır.

Seirler

Nar çiçəkləri

ALIN YAZISI HƏDƏR YAZILMIR...

İsti yay günü heysiz bir axşam...
Bu uzaq yolun bağırını dəlib
Mən ha çağırısam, mən ha bağırsam,
Heç kim inanmaz – bu odu gəlib.

Kim xatırlayar, nədən başladıq –
Bu ömür ki var – əvvəli hanı?
Necə yaşadıq, necə yaşlandıq,
Payız da bitir – xəzəli hanı?

Sənin özünün Allahın varmış,
Sənin gözünün içində imiş.
Sənin Allahın daha cavanmış,
Sənin Allahın daha gözəlmiş.

Alın yazısı hədər yazılmır,
Qayıdacaqdın – taleyin budur.
Sənin üzündə kədər yazılıb,
Gözün doludur, qəlbin doludur...

Yayda qar deyib üzümə baxma,
Mən köməyimə kimi səsleyim?
Allah var deyib üzümə baxma,
Gücüm qalmayıb sənə “hə” deyim.

UNUTMAĞA KİMSƏ YOX

Mənə deyən gərək nə olub axı,
Nə çabalayırsan, söylə, nə xəbər.
Sən çətin tapasan axtardığını,
Sən axtardığını itirməyiblər.

Nələr arzuladıq, nələr qazandıq,
Hələ nələri də itirəcəyik.
Yollara sarılıb biz də uzandıq,
Hara gəlib çatdıq belə tələsik?

De mənə, varmıydın, ya bəlkə yoxdun?
De mənə, yuxudu bəlkə bu dünya?
Bu bulaq suyunda sənmiydin axdın?
O bulud apardı səni haraya?

Vaxt gəlir, hər şeyin yetişir sonu,
Bu nəydi qurtardı, yox oldu, getdi?
Bu da bir həyatdı, oynadıq onu,
Bu da bir oyundu, yaşadıq, bitdi.

Yollar getdi üzü dağa,
Yoxuşlar enişlərdən çox.
Kimsə yox xatırlamağa,
Unutmağa da kimsə yox.

KİM DEDİ Kİ, SİMURĞ QUŞU VAR İMİŞ...

Ürəyinin əzab dolu yerinə
Elə gəlib qaranəfəs çatarsan –
Mat qalarsan bu dünyanın sirrində,
Dərin fikir dəryasına batarsan.

Ümidlərin göydə durna lələyi...
Kim dedi ki, simurğ quşu var imiş?!
İtən ümid – ömrümüzün bəzəyi,
İtən lələk göydən yağan qar imiş.

Arzuların dil açıb yalvarar ki,
Əvvəl-axır bir oyuncaq ver bizə.
Olacağına nənə var ki,
Bircə dənə “olmayacaq” ver bizə.

PAYIZ SEVGİSİ

Hərdən oturub özüm-özümə
Mən o gecəni xatırlayıram,
Gözün gözümə, dizin dizimə
Bir də musiqi – sakit, aram.

O uzaq gecə başlayan payız
Hələ nə qədər davam edəcək.
Yağışlı gecə, həyacanlı qız
Hardan gəlmişdi, hara gedəcək...

Payız ömürdən uzun sürəcək –
Payız nəğməsi, payız sevgisi.
Yellədi bizi qəmli yelləncək,
Uçurdu bizi, qaçırdı bizi.

Payız sevgisi gəldi gizlicə,
Gizlicə getdi, gəldiyi kimi.
Mən elə bildim bitməz o gecə,
Hər şey olmayır bildiyin kimi.

Yelləncək uçar boş-boşuna,
Həyat dayanar, yelləncək uçar...
Baxmaz küləyə, baxmaz yağışa –
Sən orda naçar, mən burda naçar.

Payızda gəlməz bir daha sevgi,
Həmən gecə də uzaq bir yuxu.
Həmən gecəylə getdi mənimki,
Bir ümid qaldı, bir də bu qorxu.

SƏN AXTARDIĞINI İTİRMƏYİBLƏR

Qalın bir meşənin vahiməsidir,
Bir-iki ağacda görükür bizə.
Bu səs nə zamanın boğuş səsidir,
Toxunub girməyir ürəyimizə.

Əvvəlki o təmiz nəfəsin hanı,
Bir balaca xaric səs var içində.
Mənə deyən gərək səsləri tanı,
Yaxşı tanı, sonra yer ver içində.

Mənə deyən gərək nə olub axı,
Nə çabalayırsan, söylə, nə xəbər.
Sən çətin tapasan axtardığını,
Sən axtardığını itirməyiblər.

BU GÖRÜŞ DƏ BİR QƏRİBƏ NAĞILDI

Yenə gəldin, elə bildim gəlməzsən,
Tapdın məni, gör nə qədər vaxt keçib.
Sənsiz burda nələr oldu – bilməzsən,
Baxma belə yad-yad, qərib-qərib.

Yəqin mənim taleyimsən, yazımsan,
Yəqin mənim sən varımsan, yoxumsan,
Bəlkə mənə yuxu kimi uzaqsan,
Həmən şirin, unutduğum yuxumsan?!

Bu görüş də bir qəribə nağıldı,
Niyə getdin, niyə gəldin yenə sən?
Həyat yenə əvvəlinə yığıldı,
Sən də indi mənim üçün yenisən.

Elə bil ki, getməmişən heç yana,
Görüşürük ilk dəfədir səninlə.
Mən deyirəm: xoş gəlmişəm dünyana,
Sən deyirsən: dumanınla, çəninlə...

YOL – 1

Yolla gedən olmasa, bilinməz,
Bilinməz gəlir bu yol, ya gedir.
Yol var bütün ömür boyu gəlinməz,
Yol var gəlir çatır, yanında itir.

Biləmmədim gəlir, gedir izlərin?
Biləmmədim hansındasan yolların...
...Səni necə gizlədir gözlərin,
Səni necə qoruyur qolların...

GƏLDİYİM YOLLA

Gəldiyim yolla da qayıdacağam
İsti arzuların başlanğıcına.
İti addımlarla qayıdacağam
Nakam ümidlərin lap acığına.

Salxım buz dənəsi donduğu üzlər
Ağız ayıracaq, dodaq büzəcək.
Ulduz tozu kimi qonduğum üzlər
Məni səsləyəcək, məni gəzəcək

Bu ulduz tozunun yazısı güclü,
Bu ulduz yolunun səması geniş,
Arxamca əl edər on iki bürcü,
Bu da bir qayıdış, bu da bir gediş.

Gəldiyim yolla da qayıdacağam,
Yolun başlanğıcı – yolun sonucu.
Mən qayıtmalıyam nə qədər sağam,
Mən nə birinciyəm, nə də sonuncu.

NAR ÇİÇƏKLƏRİ

Yaşıl nar ağacının
soldu nar çiçəkləri.
Soldu nar çiçəkləri,
kim deyərdi solacaq?
Birdən-birə büzüşdü,
qocaldı ləçəkləri.
Soldu nar çiçəkləri,
guya ki, nə olacaq...

Bu ağrılar, əzablar
bizə gəlib dəydilər.
Unuduldu sevilən,
unuduldu sevəni.
Bu ağacın içində
məni gizlədəydilər,
Dost da gəlib baxaydı,
tapammayaydı məni.

Kağızdan evcik qurub,
qızıl saray bilmişik.
Nahaqdan incitmişik
qüssəli ürəkləri.
Bu dünyaya bəlkə də
bir az vaxtsız gəlmişik.
Kim deyərdi solacaq,
soldu nar çiçəkləri.

Vaxt gələcək ağrımız
örtüləcək çiçəklə,
Bütün yaralarımız
yenidən bitişəcək.
Hər şey qurtaracaqdır
xoşbəxt bir gələcəklə,
Soldu nar çiçəkləri –
indi nar yetişəcək.

YAŞA BU DÜNYADA

Bəxti-taleyindən gileylənən dost,
Bəxtimiz gətirib – biz doğulmuşuq.
Bəxtimiz gətirib, bu gen dünyada
Bir nəcib anaya oğul olmuşuq.

İndi artıq hər şey öz yerindədi,
Bizik birləşdirən əvvəli, sonu.
Yenə də dünya öz məhvərindədi,
Nə sən yadımdasan, nə də mən onun.

Yadımızda qalaq bir-birimizin,
Biz axı taleyi bir yoğrulmuşuq.
Sürünə-sürünə, dizin-dizin
İşığa üz tutub biz doğulmuşuq.

Bəxt bizi gətirib ana bətninə,
Düşmüşük, çıxmışıq, gəlmişik başa.
Belə gileylənmə, dost, bəxtindən,
Yaşa bu dünyada, yaşa, yaşa.

DİVAR ÖNÜNƏ

Yadında qalıbmı harda, nə vaxtdı
Yolun əvvəlinə qoydular səni.
Sən bir hədəf idin, yol ox idi,
Tarıma çəkilməmiş ox idi o yol...

Elə bil ki, sənin çəkin yox idi,
Sən çağırırdın, sən səslənirdin.
O yoldan o yana yollar çox idi,
Sən gör haraya həvəslənirdin.

Dünyanın bu boyda yolları qaldı,
Səs səni apardı iynə ucuna.
Yolların geniş, hamarı qaldı,
İynə ucundan keçmək istədin...

Yollar ilan kimi kəsdilər yolu,
Quş deyildin – uçmaq istədin.
Dünyada bəlkə də möcüzə olur,
Bu elə o idi – səni səslədi.

Qatdı qabağına yollar səni,
Yarı ölü kimi, yarı sağ kimi.
Divar önünə qoydular səni,
Sən – hədəf kimi, yollar – ox kimi.

ÖLƏRİK – AYILIB GÖRRÜK Kİ, VARIQ

Bu gün də, sabah da vuracaq ürək,
Biz buna nə qədər sevinəcəyik.
Bizim səhvlərimiz tükənməyəcək,
Həyatımız boyu öyrənəcəyik.

Nədən qaçarıqsa, rast olar bizə,
Yaxşının yanına pisi düzərik.
Üzdənirəq dostlar dost olar bizə,
Kişi düşmənlərə dodaq büzərik.

Uçunar yuxuda sakitliyimiz,
Elə bil təyyarə boşluğa düşər.
Yenə dikələrik, canlanarıq biz,
Bütün təhlükələr belə ötüşər.

Dərindən dərinə nəfəs alanda,
Yenidən uçmağa həvəs olanda,
Ən ağır günündə, ən son günündə
Dərdini deməyə bir kəs olanda.

Bütün dahiləri qovub uzağa,
Girəndə təkliyın həyəcanına,
İllərin yükünü biz yığa-yığa
Dürtəndə bir günün çamadanına.

Yenidən dünyaya gəlmək istəyib,
Səhsiz yaşamağı arzulayarıq.
Son dəfə sakitcə ölmək istəyib
Ölərik –
Ayılıb görrük ki, varıq.

BÜLLUR QAB

Sən büllur qab idin – soyuq, bəzəkli,
Sənə nə oldu ki, canlandın belə?!
İçi susuz qabdın – süni çiçəkli,
Səni kim aldatdı, inandın belə.

Kim dedi arzusan, ümidgahsan?!
Arzunu şüşədən yaratmazdılar.
Hansı naələcın son pənahısan,
Uşağı da belə aldatmazdılar.

Hamını mat qoydun bircə anda sən,
Bəlkə də baş verdi bunlar yuxuda.
Birdən silkələnib canlananda sən
Mən susdum qorxudan...

Susdum heykəl tək.
Elə bil heç zaman danışmamışdım.
Çünki sən gözəldin, gözəl görünmək
Heç kimə bu qədər yaraşmamışdı.

Arzular şüşədən yaradılmayır,
Arzular, ümidlər niyə qırılsın?
Bizim alınımıza o yazılmayıb,
Necə büllur qabdı – elə də qalsın.

Qayıtsın əvvəlki donuqluğuna,
Canlanan arzuyla neyləmək olar?
Qayıtsın işıqlı soyuqluğuna,
Dünyanın əbədi qanunları var.

SƏNİNKİ YENƏ DƏ SƏNDƏ QALACAQ

Bir az günəşindən işıq ver mənə,
Səninki yenə də səndə qalacaq.
Yıxılısam, əlimdən tut,
Səninki səndə qalacaq.

Kimdən nə kəsmisən, səndə qalacaq –
Məhəbbət, səadət, gözəllik, vüqar.
Səndən heç bir hesab almayacaqlar,
Səninki yenə də səndə qalacaq.

Düz yollar haracan uzanasıdı?..
Tutmayacaqlar ki, düzü-dünyanı.
Gec, ya tez bu çevrə qapanasıdı,
Sonu çatacaqdır komediyanın.

Səninki yenə də səndə qalacaq,
Qəlbində qalacaq demədiklərin,
Ürəkdən ağlayıb gülmədiklərin,
Hamısı, hamısı səndə qalacaq.

Səndən uzaqlarda – bilmədiklərin,
Səndən uzaqlarda – quru bir kədər.
Bir-iki göz yaşı – silmədiklərin,
Fərəhli, sevincli günlər, günlər...

Səndən uzaqlarda günəş çıxacaq,
Səndən uzaqlarda yağış yağacaq.
Səndən uzaqlarda Qadın doğacaq
Ağrılı-əzablı yenə də Səni.

HƏR ŞEY TƏZƏDƏN

Nələr arzuladıq, nələr qazandıq,
Hələ nələri də itirəcəyik.
Yollara sarılıb biz də uzandıq,
Yollar şahə qalxıb göyə dirəndi.

Hələ nələri də itirəcəyik,
Gözündən görürəm, bu dost itəcək.
Yalın ayağıma batmaq istəyib,
Yolun ortasında tikan bitəcək.

Ən gümanlı yerə güman dalıyca –
Dənizə su üçün, göyə su üçün!
Səninki bildiyin müqəddəs, uca
Ətəyi namazlı bir arzu üçün...

Bu arzu dalıyca yüyürən zaman
Qəfildən bu gözəl nağıl bitəcək.
Tikanı hərlənən iz – dəmirdaban,
İzindən bilirəm, bu dost itəcək.

Hələ nələri də itirəcəyik,
Bu dərs olmayacaq yenə də bizə.
İtmişə əvəz də gətirəcəyik –
Yenə çiyin-çiyinə, yenə diz-dizə...
Hər şey təzədən?...
Hər şey təzədən!...

**MƏN ÖZ ÜFÜQÜMƏ
ÇATDIM BU SƏHƏR –**

Üfüq məndən qaçmadı,
Məndən uzaqlaşmadı.
Üfüq mənə başladı
dərdini danışmağa.

Üzüm üzünə dəydi,
Gözüm gözünə dəydi.
Mənim dərdim nəydi
Onun dərdi yanında.

TƏKCƏ ÖZÜM ÖZÜMLƏ

Dəmir məntiq məni cana gətirər,
Yalanlara inanaram, nəhayət.
Mən kasıba yaman baha oturur
Əfsanələr aləminə səyahət...

Bir də görrəm, tapammıram özümü,
Dönüb sənə, ona, buna – itmişəm.
Güzgülər də göstərmirlər üzümü,
Ay Allahım, mən sənə nə etmişəm?

Unudaram yaxşılığı, günahı,
Rahat-rahat unudaram düzü mən.
Unudaram qaş-gözümü, vallahi,
Bir başqasın elə billəm, özüməm.

Əvvəl-axır əfsunçular yorular,
Hər şey dönər qəlibinə, yerinə.
Asudəlik marşı çalar borular,
Mat qalarıq bu dünyanın sirrinə.

Dəmir məntiq sahibləri çağrılar,
Heç kim bilməz, nə baş verdi bizimlə.
Bütün miflər bircə-bircə dağılar,
Yenə qallam təkcə özüm özümlə.

AG ATLI OĞLAN

Nağıldan çıxmışdı Ağ atlı oğlan,
Qalın bir kitabın səhifəsindən.
Atı şahin kimi qanadlı oğlan
Çapırdı şəhərə böyük həvəslə.

Yolunda min kələk qurdular onun,
Ağ at olmasaydı, oğlan batardı.
Canına daraşdı “ac qurdlar” onun –
Ağ at qurtardı.

Sonra da üstünə yağdı çiçəklər,
Bir çiçək yüz çiçək, min çiçək oldu.
Oğlanı fərəhdən boğanda qəhər
Ağ atın gözləri çiçəklə doldu.

Təzə həyatını bəyəndi oğlan,
Alqışlar yağ kimi yatdı canına.
Nağıl, əfsanələr çıxdı yadından,
Bir gözəl yazıldı burda alınına.

Bir vaxt keçəcəkdi – kiçik, qısa vaxt,
Nağıla qayıtmaq istəyəcəkdi.
Qərubsəyəcəkdi nağılçün ağ at,
Kişnəyib oğlanı səsləyəcəkdi.

Səsi eşitməmək asandan-asan,
Oğlan ağ atına minməyəcəkdi.
Ağ at istəyəcək təkə qayıtsın,
Yollar da geriyə dönməyəcəkdi.

Oğlanı yuxudan incə biləklər,
Zərif təbəssümlər oyadacaqdı.
Ağ atın gözüne dolan çiçəklər
Qızların əlinə qayıdacaqdı.

BEYRƏYİN KAFİR QIZI İLƏ VİDALAŞIB ƏSİRLİKDƏN QAÇMASI

Uca qala divarları gecə kimi lal,
On dörd günlük ay da ona yol göstərirdi.
Kafir qızı yalvarırdı: “Getmə, bəyim, qal”,
Oğuz eli uzaqlarda yol gözləyirdi.

Düşdü qala divarından orğan ilə o,
Göz yaşları yuxarıdan yağdı yağış tək.
“Kafir qızı, gözlə məni – gəldi dilə o –
Gözlə məni – doluxsundu, dilləndi Beyrək.

Gözlə məni, mən dönəyim ulu elimə,
Orda məni ölmüş bilən dost, düşmənim var.
Qılıncım var, ox-yayım var – alım əlimə,
Bir atam var, gecə-gündüz məni ağlayar.

Necə durum, necə qalım – dağılır dünyam,
Oğuz eli on altı il məni gözləyir.
Bu gün mənə düşmən olub, yağdı dünyam,
Necə dözüüm, mən dözsəm də, ürək dözməyir.

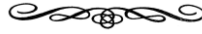
Deyiklimi başqasına gəlin verəcək,
Diri-diri göməcəklər torpağa məni.
Onlar hələ Beyrək kimdi, bilib görəcək,
Dönəcəklər qabağında yarpağa mənim.

Kafir qızı, bir gün sənə qayıdaram mən,
Amma indi mənim eşqim – intiqam eşqi.
Məgər səni bu dünyada unudaram mən,
Qılıncıma doğranaram, unutmaram ki”.

Boz ayğırın harayladı, Boz ayğır gəldi,
İyləşdilər, on altı il uçdu duman tək,
Beyrək daha dayanmadı, yola düzəldi,
Kafir qızı hasar üstə qaldı tənha, tək.

Şahin kimi uçdu, getdi, itdi uzaqda.
Bir həsrətli yuxu imiş bu Oğuz yolu.
Boz ayğırlı Beyrək oldu nöqtə uzaqda,
Kafir qızı hasar üstə, gözləri dolu...

Vaqif Bayatlıya

SƏNİN YOLUN

İşıqlı baxışın içindən keçir,
Bütün güclülərin gücündən keçir,
Mehriban, sevimli üzlərdən keçir,
Sənin yolun hardan keçir?

Sən hardan gəldin ki, ürəkdən keçdin,
Ümiddən adladın, diləkdən keçdin,
Bir dünya boyunda ələkdən keçdin,
Sən hardan gəldin?

Axı sən özün də ümid kimi ydin,
İçindən keçdiyini arzuydun axı...
Axı sən gözləri böyük kim idin?
Sənin bu idimi arzuladığın?

Ürəklər böyüdü, yol verdi sənə,
Çiçəklər böyüdü, yol verdi sənə
Sən elə keçdin ki, inanmadılar
Bir də geri dönəsən.

Bu boyda dünyanın böyüklüyündən
Böyüyə-böyüyə keçdi gözlərin.
Dostların, yadların dönüklüyündən
Gözlərin keçmədi, sən özün keçdin.

Gözlərin qayıtdı gəldiyi yerə,
Hər şeydən silkindi darıxmış kimi.
Ulduzdan silkindi, aydan silkindi,
Dənizdən silkindi, çaydan silkindi.
Gözlərin qayıtdı ilkinliyinə –
Sən özün qaldın.

Sən özün dünyanın böyüklüyündən,
Sevən ürəklərin nəhəngliyindən,
Bütün arzuların kövrəkliyindən
Keçə-keçə getdin evinə sarı.

MÖVZU...

Bir uzun səhraydı –
ucu-bucağı yox,
sorağı yox,
hardan başlayırdı, harda itirdi.
Bir dəvəydi –
kövşəyə-kövşəyə,
yuxulu-yuxulu
bu səhranı gedirdi.
Səhra da dəvəylə addımlayırdı –
ucu yox, sonsuz səhra.
Elə bu zaman
uzaqdakı ölkələrin birində
bir işığın saçağı
bir ağacın
üstündəki bir yarpağa sancılmışdı.
O yarpaqdan süzülə-süzülə
təzəcə yol almışdı üzü torpağa...

MÖVZUNUN VARIASIYASI

Ürəkdən istəsən əgər,
Hamımız yanına gələrik,
diz çöküb ölərik
ayaqlarının altında –
yarpaqlardan süzülən işıq
torpağa çatana qədər.
Ürəkdən istəsən əgər,
ürəyimiz ürəyinin
ahəngiylə köklənər,
sənin gözün ilə
sevər, bəyənər.
Ürəkdən istəsən əgər,
Yarpaqlardan süzülən işıq
uzun, isti bir səhranı ölçən dəvə
ayaqüstü
alayarımçıq yuxusunda görər –
ürəkdən istəsən əgər.

GÜNAHLARIM

Günahlarım ürəyimdə dağ oldu.
Xatirələr mirvari tək düzüldü,
Sap qırıldı, mirvarilər dağıldı –
Hamısı da tək-cə sənə oxşadı,
birindən başqa.
Sonra gördüm, yox,
O da sənə oxşayır.

PEŞMANÇILIQ

Allah, sənin sevdiklərin
Qırıb-çatdı bir-birini.
Allah, sənin seçdiklərin
Daş qəlblı adamlardı.

Hər şey itirdi sehrini,
İtirdi ilk qəlibini.
Kim kimə saldı mehrini,
Kim kimə satdı qəlbini?

Allah, sənın adamların
Beyni yüklü, qəlbı tükü.
Yaşadılar harın-harın
Fasiləsiz və sürəkli.

Axı sənə üz tutmamış
Bir addım da atılmadı.
Onda niyə qarış-qarış
Satıldı, dünya qalmadı.

Bəlkə sənın xəbərın var,
Nələr oldu bu dünyada?!
İstər ağla, istər yalvar –
Nə bir kimsə, nə bir adam...

Daimi bir qorxudayıq,
Alınıbdı nəfəsimiz –
Bəlkə sənin yuxundayıq,
Allah, sənin yuxunuq biz?

– Qurban olum, axı mənəm,
Aç qarını bax – mənəm,
Qayıtmışam sağ – mənəm,
Əvvəlki heç mən deyildim.

– Xəyal kimi gərilmisən,
Sən o xəyal deyilmisən?
Yorulmusan, yol gəlmisən,
Keç içəri, dincini al.

Bu dənizin sularını
balıqlarından başqa
içən olmadı.
Keçən olmadı bir daha
bu dağ yollarını –
yollar cığıra döndü.
Bir azdan cığırlar da
qaldılar cığıra-çığıra.
Bir azdan
onların da batdı səsləri,
bu dənizin sularında ay batan kimi.
...Bu dənizin sularını
balıqlarından başqa
içən olmadı.

RUHANİ ATA

O uzaq ulduzun işığı kimi,
Bir gün ürəyimə axıb gələrsən.
Ulduzlar yolundan çıxdığı kimi,
Göylərin yadından çıxıb gələrsən.

Məni peşman etmə, ruhani ata,
Çəkilməz bu cəza, ağır çəkilməz.
Qisasların sayı günaha çatar,
Günahların yükü ağır – çəkilməz.

Çıxart günahımı alımdan itir,
Sənin günahındır – mən günahkaram.
Ya da ki əfvimi özünlə gətir,
Keçib mən də səni bağışlayaram.

MƏNİ DAHA GÖZLƏMƏ...

Məni daha gözləmə,
bu da bir işdi –
doğuldum,
yaşadım dünyada.
Məni daha gözləmə –
gözləmə dünyaya gələn
gəldiyinə qayıda.
Səni mən unutmaram –
xatirən
ən naməlum dumanlara
bürünəcək.
Səni mən unutmaram –
Ana bətninə qədər
unutmadıqlarım tək.
Məni daha gözləmə,
gəlib yığılma
səni görməyən
gözlərimə.
Səni mən unutmaram,
Səni mən unutmaram,
Məni daha gözləmə.

VAXT GƏLƏR...

Vaxt gələr – bizim vaxt!
Buz kimi əriyər istidən
asfaltın üstündə –
kiçilər, nəzilər...
Bu vaxtın içində
sözləri sözlərin yanına düzərək
bütün əzabları çəkib uzadıb,
Uzun, möhkəm fitil kimi
ən cəfalı caninin,
başı bəlalı caninin
daş olmuş ürəyinə aparmaq istəyəyəm.
...Bu fitil bir ahdan od tuta bilər...
Sonra özüm, mən özüm
bu cəfalı caninin,
başı bəlalı caninin
daş olmuş ürəyində
diz çöküb aram-aram,
asfaltın üstündəki
əriyən vaxtı unudub,
üzümü anama tutub
“Əlvida” pıçıldayaram,
“bağışla” qışqıraram.

İŞIQ QALIB ARXADA

Bir işığın düz üstünə gedirdim,
Az qalırdım çıxım uçum çəkimdən.
Bir tonqalın tüstüsünə gedirdim,
Bütöv dünya tapacaqdım sanki mən.

İşiq məni səsləyirdi ana tək,
Mən gecəni gündüzümə qatırdım.
Hər şey dəqiq ölçülmüşdü sonadək –
Mən işığın düz yanına çatırdım.

Nə qırıldı bu sınıanmış maşında?
İndiyədək sazdı kiçik çarxı da.
Bir də gördüm, işiq yoxdu qarşımda,
Mən getmişəm, işiq qalıb arxada.

TƏNHA FİŞƏNG

Ulduzsuz göylərə, qara göylərə
Atıldı qəfildən tənha bir fişəng.
Dünya işıqlandı gündüzdəki tək,
Göylər də mat qaldı belə sehirə.

Sonra öləzidi, yerə əyildi,
Göyə baxmayana da göründü o.
Bu ölən o yanan fişəng deyildi,
Niyə parlamışdı, niyə söndü o?

İzi də qalmadı göydə fişəngin,
O tənha fişəngi hamı unutdu.
Ulduzlar nizamla o birisi gün
Yenə həmişəki yerini tutdu.

BU NƏ İŞDİ?!

Bu nə işdi, mən deyəsən yoruldu,
Mənə deyən gərək idi bu nəydi?!
Bir azcana kövrəkləşdim, duruldum,
Mən nə oldum – biri mənə deyəydi.

Bir azcana kövrəkləşdim, duruldum
Görən gördü nəyim yoxdu, nəyim var.
İnsanlara mən təzədən vuruldum,
Məni bir az çox istəyə insanlar.

Göy üzünün yerə dəyən qurşağı
Mənim doğma yaşdım...
İnsanların gözündəki işığı
Mən də gördüm, mən deyərəm yaşadım.

SAMAN ÇÖPÜ

Az qalırdı yer də, göy də dağıla,
Soyuq günəş yavaş-yavaş batırdı.
Okeanda nəhəng-nəhəng dalğalar
O sahili bu sahilə qatırdı.

Tufan sanki son dəfə kam alırdı,
Bu dalğalar bizi qırıb-çatdılar.
Göylər matəm nəğməsini çalırdı,
Səni həmin okeana atdılar.

Sular səni aparanda dərinə
Əlin nəyə çatırdısa, əl atdın.
Bircə saman çöpü keçdi əlinə,
O da səni su üzünə çıxartdı.

DÜNYANIN SONUNCU TƏNHA ADAMI

Dünyanın sonuncu tənha adamı
Elə sevinər ki, tənhalığına,
Yadına da düşməz hardadı hamı,
Nə soluna baxar, nə də sağına,
Nə ağına baxar, nə də bozuna.
Şəhərdən şəhərə, ölkədən ölkəyə
Kəndləri, kəsəkləri vurur biri-birinə,
Yenə doydum deməz.
Yeməyi bol, içməyi bol,
Nə istəyir onu edir.
Hara istəyir gedir,
Hardan istəyir gəlir...
Hərdən nəysə xatırlamaq istəyir,
Xatırlamağa da çatmır gücü.
Hərdən kimsə ağ işığın
Soyuq xatirəsi tək
Uzaqdan keçib gedir
kölgələr kimi
başını əyə-əyə.
Az qalır yaddaşına dəyə.
Bu zaman duruxur,
çabalayır, vurnuxur,
Yuxusu ərsə qalxır.
Xatırla məni deyir kimsə ona elə bil.

Xatırlaya bilmir.
Bütün şəhərlər boş,
bütün kəndlər boş.
Dünyanın sonuncu adamı
qalıb şəhərlərlə,
qalıb kəndlərlə,
qalıb dənizlərlə,
dağlarla, düzlərlə
Üz-üzə!
Elə bil, təkbətək döyüşə girəcək
Hər iki tərəf.
Bu boyda dünyanın sonuna çatan,
Bu boyda yuxuya zəhər qatan
Dünya qopub gedir, yatan, yatan
Heç nə başa düşmür
və heç nə də xatırlamır.
Bütün fikri-zikri boşluq –
Gözü dünyanın açıq sinəsində,
Əli dünyanın yağlı yaxasında.
Xatırlamaq istəmir bizi
dünyanın sonuncu, tənha adamı.
Yada salınası bir şeyi yox,
Elə yaddan çıxası da.
Dünyanın sonuncu tənha adamı
qalıb son gününün
pis qorxusu ilə.
Dünya hey istəyir bu son adamdan
Qurtulsun, canını götürüb qaçsın.
...Baxır tutqun-tutqun göydən Yaradan,
Məcburdu göylərin qapısını açsın.

**ALLAHIM,
SƏN MƏNİM ÜRƏYİMDƏSƏN**

Uzaq ulduzlardan süzülən işıq
sənin işığın...
uca ucalıqlar məskənin sənin,
Allahım, sən mənim ürəyimdəsən !..

Həyat ətilisən, həyat nəfəsli,
Soyuq əsrlərin qaranlığında
Sən elə sən idin
elə o vaxtdan,
Allahım, sən mənim ürəyimdəsən !..

Nəfəsin var etdi
varlığı yoxdan –
məni yaratdın.
Hardasan axtarır bütün beyinlər,
Allahım, sən mənim ürəyimdəsən !..

Sən məni görməzsən,
yüksəkliyindən
yer üstə yeriib kiçilmişəm mən.
Elə qaçarsan ki,
gərəkliyindən
Hamı şübhə edər varlıqsanmı sən?
Allahım, sən mənim ürəyimdəsən !...

BU GÜN

Bu gün də düzüldü təsbehə,
nə birinci oldu, nə də sonuncu.
Bu sevinci də yaşadığ –
dünya qədər böyük idi,
gəlmirdi ki, gəlmirdi
bu sevincin sonucu.
Bu həsrət də keçdi bizdən.
Bu həsrəti biz görmədik,
rəngsiz idi bu həsrət.
Bir də gördük keçib bizdən
rəng alıb...
Cavabsız dünyanı gözünə yığan,
Qarnı açıq, başı açıq
ayaqyalın bir uşaq da
iməkləyə-iməkləyə keçdi bizdən.
Bu ağac da
başı göyə dəyə-dəyə keçdi bizdən.
Bu sevincin, bu həsrətin arxasınca,
bu uşağın, bu ağacın arxasınca
əzgin-üzgün
düzəldi yola bu gün.
Bu gün də düzüldü təsbehə...

TORPAQ OĞLU

Səni dünən gözlədim,
Sən dünən gəlməliydin,
Torpaq oğlu!
Dünən çıxmalıydın yerin altından,
olumsuzluğun yadından
dünən çıxmalıydın.
Sən sabah gələrsən, Torpaq oğlu,
bəlkə min ildən sonra gələrsən...
Bəlkə dünən gəlib görünmədin mənə?
Səbirsizliyimi dənizə atdım,
Daş da bağladım ki,
dənizdə bata.
Sən ki mənə görünmədin, Torpaq oğlu,
yəqin nə babam olmusan, nə də atam.
Mən səni sabah da gözlərəm,
Min ilə gücüm çatmaz.
Min ilin ortasında yorularam
yolunu gözləməkdən,
Torpağın çatına göz dikməyəm.
Min ilin ortasında
Artıq sən başlayarsan məni gözləməyə.
Gözlə məni, Torpaq oğlu, gözlə məni –
mən gecikməyəm!..

MƏN ELƏ SİZƏM

Mənə ağlayan gözləriniz olaydı,
Məni sevən ürəyiniz,
Mən elə sizəm, siz.

Bir az da yaxşı baxsanız,
görərsiniz məni üzünüzdə,
gözünüzdə.

Bir az da yaxşı sevsəniz
dönərsiniz mənə
özünüzdə.

Mən elə sizəm, siz.

Başqa ürəyimlə, başqa qayğımla,
Başqa nəfəsimlə, başqa ağımla
Mən elə sizəm.

Ağacların arasında durmuşdum
Siz yanımdan keçəndə.

Bəlkə ağaca oxşatdınız məni,
bəlkə elə siz özünüzdə
ağacsınız –

yeriyən ağac?

Bəlkə elə biz hamımız
torpaqdan dikələn ağaclarıq,
əl edirik yarpaq-yarpaq.

Bəlkə elə siz də, mən də

Heç bu ağac deyilik –

bir parça göyük,
bir ovuc torpaq.

Mənə ağlayan gözləriniz olaydı,
Məni sevən ürəyiniz –
Mən elə sizəm, siz.

DÜNYA SƏNİN BİR ÖMÜRLÜK İNTİZARIN...

Yaxın olduq, eşitmədik
Bir-birimizin səsini.
Güllələrdən deşik-deşik
Mənim səsim, sənin səsin.

Nəydi sənin dediklərin,
Nəydi sənin duyduqların?!
Bu dünya sənin kədərin,
Bir ömürlük intizarın.

Taleyimiz yol azsa da,
Allah səsimi eşidər.
Həyat bizi ayırsa da,
Ölüm bizi birləşdirər.

BİZ – BUYUQ

Bir az yağış, bir az soyuq,
Bir az kədər, bir az sevinc...
Yaşayırıq, biz – buyuq,
Dəcəl-dəcəl, dinc-dinc.

Yaşayırıq, yağış yağır
Damcı-damcı, dəniz-dəniz.
Hər damcı dənizdən ağır,
Dəyir küçəyə səssiz.

Bürünür yağışa bu gün,
Küçə də hərdən səksənir,
Yaş-yaş olmuş bir ömrün
Sakit ayaq səslərinə.

AQAMEMNONUN DÖYÜŞÇÜSÜ

Troya qalasının altında ölən əsgər
Gözlərini yumaraq dinləyirdi sükutu.
Ölümü belə yaxın heç vaxt görməmişdi o,
Ölüm belə yaxından görməmişdi heç onu.
Uzaqlarda əriyib soyuq günəş batırdı,
Dənizin sularına qərq olurdu əbədi.
Bu göy dəniz heç belə sükuta dalmamışdı,
Bu göylər də bu qədər gəlməmişdi yaxına.
Qalanın üstündəki troyalı o gəncin
Tuşladığı kamandan bir yol açıldı ona.
Fışıldayıb gəlirdi sükutu dələ-dələ,
Fışıldayıb çatanda, köksün dəlib deşəndə
Gördü ki, bu yol deyil, ucu qanlı oxdu bu.
Elə bu an qalanın yanındakı dikdirin
Arxasından hərlənib yavaş-yavaş, aramla
At qoşulmuş araba göründü gözlərinə.
Bəli oydu, özüydü, onun sərkərdəsiydi,
Aqamemnon özüydü, sürür döyüş atını.
İstədi ki son dəfə olub-qalan gücünü
Yığıb dikəlsin indi çökdüyü bu torpaqdan.
Son dəfə qaldıraraq o döyüş qılıncını
Salamlasın bu ulu, bu ölməz qəhrəmanı.
Yenə gözü sataşdı qalanın üstə durub
Qalib tək onu süzən məğrur Troyalıya,
Bir də ölüm allahı Tanat göründü ona.
Üzünü uzaqdakı Olimpə tərəf tutub

Qəlbində pıçıldadı: “Zevs, qüvvət ver mənə!
Zevs, bir anlıq dikəlt heydən düşən başımı,
Son dəfə salamlayım məni bura gətirib
Bu şərəfli ölümə məni qovuşduranı...”
Nə Zevs onu eşitdi, nə Zevs dikəltdi onu,
Hasarın üstündəki Troyalının baxışı
Pərçimlədi torpağa qalxanına söykənib
Bu dikəlmək istəyən, bu ölüm ayağında
Sərkərdəsini görüb salamlamaq istəyən
Və heç cürə ölməyən bu yunan əsgərini...
Gözləri açıq idi, bir-iki zəli milçək
Onun boz sifətinə uçub qonub qaçırdı.
Gözlər göyə baxırdı, gözlər yeri görmürdü,
Troyalını da artıq görüb seçmirdi gözlər.
Döyüş arabasını sürüb keçən o məğrur,
O cəsur, o qəhrəman sərkərdə Aqamemnon
Bir anlıq cilovunu atların çəkib durub,
Qala altda yığılıb gözlərilə göyləri
Seyr eləyən, görməyən o yunan əsgərini
Yada salmaq istədi, xatırlamaq istədi.
Xatırlamaq istədi, xatırlaya bilmədi,
Atın başın buraxıb davam etdi yoluna...

Vaqif İbrahimogluna

QƏRİBƏDİR, DEYİLMİ?!

Evimin bir tərəfi
Yazdı, günəş çıxıbdı.
Bu birində şaxta, qış...
Qəribədir, deyilmi?!

Bu, nağıllarda olur –
Qışın qış yeri vardır,
Yazın yaz yeri vardır,
Həyatda belə olmur.

Pəncərəmin birinə
Yağış döyür, qar yağır.
Günəş saçaq göndərir
O biri pəncərəmə.

Bu boyda ev qalıbdı
Qışla yaz arasında.
Elə bil, yol azıbdı
Mövsümlərin içində.

Bu, nahaqdan deyildir,
Bunun bir çıxarı var.
Nəyisə xatırladır,
Nəyisə deyir mənə.

Yağış səsi güclənir,
Şiddət ilə döyünür,
Sanki ev də çırpınır
Eynən ürəyim kimi...

SU PƏRİSİ

Nəhayət, baxışın mənə dəyəndə,
Nəhayət, tanıdıq bir-birimizi.
O uzaq dənizin dibsizliyində
Sən su pərisiydin, su pərisi.

Artıq yorulmuşuq çevrilmələrdən,
Sən də mənim kimi göylər gəzmisən.
Sonsuz ölmələrdən, dirilmələrdən
Bezmişəm. Əlbəttə, sən də bezmisən.

Bax neçənci dəfə yenə öləndə
Unutduq dünyanın hər bir şeyini.
Ancaq unutmadıq sən də, mən də
O uzaq dənizin yosun iyini.

Səni tanıyan tək xatırladım mən
İlk dəfə dənizdən çıxdığım anı.
Dəniz arxamdaydı, hənirtisindən
Duyurdum mən onun həyəcanını.

Nə idi dünyanın o vaxtkı adı,
Unutdum sehr idi bu, tilsim idi?!
Sən su pərisiydin, bu yadımdadı,
Sən su pərisiydin, bəs mən kim idim?!

Sən su pərisiydin, bəs mən kim idim...

BU FALDAN BİR ÖMÜR ÇIXART

Bu faldan bir ömür çıxart,
Bir az yaraşığı olsun.
İçinə bir az zülmət at,
Bir az da işığı olsun.

Deyirlər, yaxşı falçısan,
Allah verib vergi sənə.
Yeni ümid, bəxt açırsan
Hər falımı aç deyənə.

Bu faldan bir ömür çıxart
Bir az yaraşığı olsun.
Torpaqdan bir az yuxarı
Göylərdən aşağı olsun.

Fal nə dedi, faliyaçan
Səsin batdı, harda qaldı?!
Köhnə ömür burayacan
Yeni ömür falda qaldı.

YAĞIŞLAR BAŞLADI

Sevməyə bir adam qalmadı daha.
Hər şeyin dadı qaçdı
Çiçəklərin üzündəki kəpənək izi kimi.
Yağışlar başladı...
Üzü Allaha tərəf,
Üzü dərgaha sarı yağdı bu yağışlar.
Bu dünyada daha heç nədən qalmadı qorxumuz.
Yağışlar belə yağanda
Qorxmayan adamlar çoxalıb tutdular dünyanı.
Və qorxmayanlar qorxanlara
Yağışa bax dedilər.
Yağışlar başladı, nə başladı.
Canlandılar min il su üzü görməyən
Səhrələrin dibsizliyindəki ölü ruhlar...
Yağışa qarışib göyə qalxmaq istədilər.
Yağışlar başladı
Üzü Allaha tərəf,
Üzü dərgaha sarı.
Yağışlar başladı...
Sevməyə bir adam qalmadı daha.

ÖLÜMÜN MƏNİM OLACAQ

Bu dünya hər şeyin sonu deyil.
Görmədiyimiz ölkələr, şəhərlər kimi
Yeni dünyalar var bizim üçün,
Yeni-yeni aləmlər var –
Bu dünya hər şeyin sonu deyil.
Bu sevda da son deyil,
Bu nifrət də son deyil.
Göydən bir səs gəlir bizə sarı,
Sən sev deyir,
Sən yaşa deyir,
Ölümün mənim olacaq.
Qorxma gözünü yummağa,
Doğma, əziz kimsəni itirməyə qorxma.
Qorxma üstündə şivən qopanda,
Səni yumağa gələndə qorxma.
Ölümün mənim olacaq...
Bu dünya hər şeyin sonu deyil.
Sonu deyil əzabın,
Sonu deyil sevincin,
Hər şeyin davamı var.
Göydən bir səs gəlir bizə sarı:
Ölüm də nöqtə deyil,
Ölümün mənim olacaq.
Və bir də bunu deyir:
Görmədiyin ölkələr, şəhərlər kimi,
Yeni dünyalar var.

Görmədiyın su dibi,
Görmədiyın göy üzü kimi
Yeni-yeni aləmlər var.
Bu dünya hər şeyin sonu deyil.

HARALARA GƏTİRƏCƏK BİZİ BU YOL?!

Qorumadıq özümüzü, nəfsimizi,
İnanmıram, saxlayacaq izimizi.
Nə biz yolu tanıyıırıq, nə yol bizi!
Haralara gətirəcək bizi bu yol?!

Hər tərəfi uçurumdu, sıldırımdı,
Bilmək olmur sonu yoxdu, bir addımdı?!
Elə bil ki, göydən düşdü, ıldırımdı,
Haralara gətirəcək bizi bu yol?!

Qan var bunun dönüşündə, gedişində,
İtib-batıb bu dünyanın gərdişində.
Bu yol özü əzab dolu, dərd içində...
Haralara gətirəcək bizi bu yol?!

İldırım tək o göründü gözümüzə,
Əlvida da deməyəcək bir gün bizə.
Yox olacaq, arxasınca gəzə-gəzə
Haralara gətirəcək bizi bu yol?!

BU YOL GƏTİRİR MƏNƏ

Satıldım, yenə satıldım,
Kandara, küncə atıldım,
Üstümdən hey addım-addım
Yeridilər, getdilər.

Qürbət uzun, bu yol qısa,
Möhnət uzun, bu yol qısa,
Sənə əgər çox lazımsa,
Bu yol gətirir mənə.

Axır tutar bu ah səni,
Tutar, vallah, günah səni.
Mən sevmişdim axı səni,
Sən də bunu bilirdin.

Gör bir nədən ayrılımsan,
Yol gəlmisən yorulmusan.
Bu yola elə sarılımsan,
Ayırmaq olmur sizi.

Hönkürmək yadından çıxıb,
Saçını üzündən yığıb,
Dişini dişinə sıxıb
Elə bil, hıçqırırsan.

YƏNİ

Bu dünyanı qazananlar
O dünyanı itirdilər.
Çəkib, çəkib o dünyanı
Bu dünyaya gətirdilər.

Haqq nahaqla barişmişdi,
Namərd mərdə yapışmışdı.
Elə ki şər qarışmışdı
Çətin sabah gələ idi.

Günəş harasa getmişdi,
Ay yox olmuşdu, itmişdi,
Dünyanın işi bitmişdi,
Bir də var ola bilməzdi.

Qışla yaz yerin azmışdı,
Kədər hər yeri basmışdı,
Bax ki, bu hələ azmışdı,
Adamlar da ölmürdülər.

Ömürlər uzanıb gedir,
Ölümlər əriyib itir.
Yox olurdu ən böyük sirr,
Hamı çaşib qalmış idi.

Kimi bunu alqışladı,
Kimi bir nağıl başladı:
Allah bizi bağışladı,
Yəni, verdi cəzamızı.

SƏN DƏ MƏNƏ ALLAHDAN DANIŞIRSAN...

Bu göylər də nə zamandı susublar,
Qəmli sükut kainatı basıbdı.
Elə bil ki, göydən yerə baxan var,
Baxışı da, elə bil ki, azıbdı.

Elə bil ki, göydən yerə baxan var
Bir kədərli, bir qüssəli baxışla.
Görməsə də, baxdığını baxırlar,
Görünmədik sənə, bizi bağışla.

Sən də mənə Allahdan danışırısan,
Şeytan gəzir aramızda deyirsən.
Sən Allahın işinə qarışırsan,
Bu Allahdan axı nə istəyirsən?!

Şeytan gəzir aramızda deyirsən...
Nə olsun ki, guya nə dəyişəcək?!
Şeytan özü mələk idi deyəsən,
Şeytan özü doğma idi mələk tək.

Bu həyatın hər bir üzü belədir –
Ağ hardadır, qara harda – bilinməz.
Amma bir şey yada düşmür hələ də,
Amma çox şey yaddaşlardan silinməz.

Sən də mənə danışırısan Allahdan,
Göylər susub, yerlər susub zar-zar.
Heç buralar görünərmə dərğahdan,
Amma yenə, elə bil ki, baxırlar.

KÖHNƏ NAĞIL

Pərdə açılır, bu, bir səhnədir...
Tamaşaçılar, nə qədər çiçək...
Kimsə əl çalır, kimsə əl edir,
Hər şey tanışdır köhnə nağıl tək.

Səhnədə bizik – sənsən və mənəm,
Bir də sevgimiz – tükənməyəcək.
Sən yenə mənim sevgi dəfinəm...
Hər şey əzizdir köhnə nağıl tək.

Hamı dəribdir son nəfəsini,
Nə gözləyir bu adamlar bizdən?!
Qaçıb hər şeydən, udub səsini,
Bayılıcaqlar hənirtimizdən.

Nə gözləyir bu adamlar bizdən?!
Bilirmi onlar pərdə düşən tək
Qaçıb, gizlənib naməhrəm gözdən
Bizim sevgimiz ölüb gedəcək?!

Bilirmi onlar, bilirmi onlar,
Bu eşqin ömrü bir tamaşadı?!
Hər şey bitəcək, hər şeyə son var,
Bizi ancaq bu səhnə yaşadır.

Amma necə də bizə baxırlar,
Bu eşqimizi ölməz bilirlər.
Amma nə böyük ürəkləri var,
Göz yaşlarını gizli silirlər.

Sən yenə böyük, sən ölməz idin!
Və sən sevirdin, and içərəm mən.
Və sən sevirdin, bəli, sevirdin,
Mənim sevimlim, mənim biçərəm.

Pərdə enəcək, hər şey bitəcək,
Mən getməliyəm, sən getməlisən.
Hər şey dumanda, çəndə itəcək,
Mən itməliyəm, sən itməlisən.

Bizi səhnəyə çıxaranlara
Öz eşqimizi bir də oynayaq.
Burada oyun axtaranlara
Həyat bəxş edək, həyat biz ancaq.

Və çıxıb gedək, və nifrət edək
Pərdə enən tək bir-birimizə.
Bu bir sirdir köhnə nağıl tək,
Məxsusdur bizə, agahdır bizə.

Alın yazımız belə yazılıb,
Bu sirli sevgi indi bitəcək.
Bax elə indi, lap azca qalıb,
Hər şey aydındır köhnə nağıl tək.

Pərdə bağlanır, bu da son, axır,
Mıxlanmışıq biz buraya, nədir?
Bəs niyə bizi göz yaşsı boğur –
Bu ki oyundur, bu ki səhnədir.

Pərdə bağlanır, bitir sevgimiz,
Biz getməliyik, xoş qalın sizi.
Pərdə bağlanır, bəs nə üçün biz
Yenə sevirik bir-birimizi?!

SƏN YENƏ YOXSAN

İcazə ver soruşum:
Niyə soyuqsan?!
Bax, əllərin soyuqdur,
Gözlərin soyuq.
Bir kəlmə danışmadın –
Sözlərin soyuq.
Birdən mənə baxaraq
Gözünü yumdun.
Sonra yenə də açdın –
Göz yerin oyuq.
Başını tərpadərək
Guya “hə” dedin?!
Guya sən məni gördün –
Demə, görmədin.
Elə yavaş gülürsən –
Gülüşün soyuq.
Dayan, niyə gedirsən –
Gedişin soyuq...
Göndərdiyin o uzaq
Öpüşün soyuq...
İcazə ver soruşum:
Niyə soyuqsan?..
...Bu ocaq daha yanmır,
Küçədə yağış.
Otağa isti dolur –
Sən yenə yoxsan.

ETİRAF – I

Üzümə baxma – üzüm səni aldadar,
Gözümə baxma – gözüm səni aldadar,
Heç inanma, sözüm səni aldadar,
Mənim özümü aldadıb...

Məndən bezin – mənə qaranlıq verin,
Əlinizi üzün – mənə qaranlıq verin,
İşıq sizin – mənə qaranlıq verin,
Baxım görüm, neynirəm.

Nədi, nə var, qəribədi deyirsən,
Arzuya bax, ilk dəfədi deyirsən,
Bu da yoldu, bir səfərdi deyirsən,
Birdəfəlik səfərdi.

ETİRAF – II

Mənə qaranlıq verin –
Qapqara, zil qaranlıq.
Mənə heç nə verməyin,
Mənə qaranlıq verin.

Qaranlığın içində
Salın, itirin məni.
Nə mən görüm kimsəni,
Nə kimsə məni görsün.

Salın məni, itirin
Qaranlığın içində.
Bəlkə onda bilərəm
Mən işığın qədrini.

MİN BİR GECƏ

Min bir gecə, min bir gecə...
Bir an kimi gəlib keçə.
Sakit, həzin və gizlicə...
Min bir gecə...

Qədim dünya, səndə nəyi unutduq?!
Nədən qaçdıq, gəlib nəyə üz tutduq?!
Su istədik, dənizləri qurutduq.
Balıq susuz, yoxdu qurtum su – içə.
Bu da sənə min bir gecə.

Ölən öldü, gedən getdi, qalan – heç.
Bacarırsan bu qıl körpü, gəl, keç.
Üç alma var, öz payına birin seç.
Hər şey bitir bu dünyada beləcə –
Bu da sənə min bir gecə.

Allah quran bir dünyaya gəlmişik,
Nuhdan qalan bir dünyaya gəlmişik,
Demə, yalan bir dünyaya gəlmişik,
Niyə bizi unutdular gizlicə? –
Bu da sənə min bir gecə.

GÜNAYDIN, KÖHNƏ DOSTLAR!

Günaydın, köhnə dostlar!
Hansı dayanacaq idi
düşdük avtobusdan,
tramvaydan,
metrodan?!
Əl edib bir-birimizə qaçıb getdik.

Bu cür və beləcə
bircə-bircə
günlər düşür ömürdən.
Bu cür və beləcə
göyüzünün yağışı
göy gözündən sürüşür
üzüaşağı...

Günaydın, köhnə dostlar!
Təsbehdəki daşlar kimi
şaqqaşaraq
başlar başa dəyəndə,
yaddaş yaddaşa dəyəndə,
gözlər gözə,
sözlər sözə dəyəndə
Tərk etdik bir-birimizi,
dərdimizi-sərimizi
məktəb çantasına dürtərək
atıldıq gedə-gedə
avtobusdan.

Canımızı basabasdan qurtarıb
Tələsdik nəfəs almağa.
Bax beləcə, bircə-bircə
avtobus da boşaldı.
Bax beləcə, səhərlərdən biri
yavaşca, çox yavaşca utana-utana:
“Mən səhər deyiləm, gecəyəm” pıçıldadı.

Qardaş, nədi bu küçənin adı?
Sən düşürsən?
Onda yol ver, yol ver mənə,
mən düşürəm!
Mən daha getmirəm...

Bax beləcə, bircə-bircə
dumanlara qarışaraq
səhərə dönən bir ağ gecə
atıldıq avtobusdan
kiməsə əl edə-edə...

Günaydın, köhnə dostlar,
Günaydın.
Üzüaşağı, başıaşağı!
Avtobus gedə-gedə...

Arzuna çatdınmı, bircə biləydim –
bu da sənə göyqurşağı...

O GÜN

O gün çox-çox uzaqlardan sıyrılıb
Nəhayət ki, gəlib bizə qovuşdu.
Keçmişimiz yenə bizdən ayrılıb
Dağ başında dumanlara qarışdı.

O gün ilə bir an da gəlməliydi,
O bir anın eşqi ilə yaşadıq.
Min dünyalıq əzabı, məşəqqəti
O bir anı yaşamaqçün daşdıq.

Gəldi o gün – yorğunluğu böyükdü,
Üzgün idi, qəm-kədəri çox idi.
...Birdən nəşə yada saldı, döyükdü –
O bircə an o gün ilə yox idi.

ÖLÜ QUŞ OLUB DAŞ KİMİ DÜŞƏM

Ləpirin, izin qaldı uzaqda,
Sevirəm sözün qaldı uzaqda,
İndi şaxtadı, indi sazaqdı,
Yazın nə işi həyatımızda?!

Yazın nə işi həyatımızda?!
Sözlər yuyuldu bayatımızdan.
Bir dünya ömrü var yadımızda,
Unutmaq çətin, unudulacaq...

Unutmaq çətin, unudulacaq,
Yol başdan başa ulduz olacaq.
Ulduzlar göydə duz-duz olacaq,
Bəs mən hardayam, uçuram hara?

Bəs mən hardayam, uçuram hara?
Bəs mən köksümü açıram hara?
Qaranlıqlara, qaranlıqlara!
İşıq dediyin bir ilğım imiş.

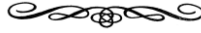
İşıq dediyin bir ilğım imiş!
Qaranlıq mənim var-yoxum imiş.
Qaranlıq mənim varlığım imiş,
Əsl işıq da onun içində.

Əsl işıq da onun içində,
Ucsuz-bucaqsız sonun içində.
Sənə görünən anın içində
Uçuş bitəcək həzin bir axşam.

Uçuş bitəcək həzin bir axşam,
Bu yol bitəcək, yəqin, bir axşam.
Qorxuram, yolu mən elə çaşam,
Bir daha düşəm mən yer üzünə.

Bir daha düşəm mən yer üzünə
Baxam üzünə, baxam gözünə.
Nə ola, ola, açıq köksünə
Ölü quş olub daş kimi düşəm.
Ölü quş olub daş kimi düşəm...

ÜZÜAŞAĞI YAĞMAZ YAĞIŞLAR

Yağışlar yağar üzüyuxarı,
Yağışlar yağar dərgaha sarı,
Yağışlar yağar Allaha sarı,
Üzüaşağı yağmaz yağışlar.

Günahkar dünya alqışa həsrət,
Bir mərhəmətli baxışa həsrət,
İşığa həsrət, yağışa həsrət,
Yağışlar yağar üzüyuxarı.

Yavaşdan axar göz yaşlarımız,
Yağışla axar göz yaşlarımız,
Etiraf dolu göz yaşlarımız,
Yağışlar yağar dərgaha sarı.

Gülər yuxuda körpəliyimiz,
Yağışla göyə iməklərik biz.
Tövbə edərik, dil açarıq biz,
Yağışlar yağar Allaha sarı

Gözünü yum, aç, yaxşı-yaxşı bax,
Min ildi gəlmir yağışdan soraq.
Üzüyuxarı, bəlkə də, vallah,
Üzüaşağı yağmaz yağışlar.

VAR-GƏL

İşıqdan qaranlığa...

Qaranlıqdan işığa...

Var-gəl.

Var-gəl.

Yəni, gəzinti.

Əllər arxaya,

Gözlər yumulu.

Kəlmələr itələsər

Və dişlər – səngər.

Yumru-yumru günəş çıxar hardasa,

Hardasa batar.

İşıqdan qaranlığa,

Qaranlıqdan işığa.

Var-gəl.

Var-gəl.

Yəni, hıçqırıq.

Bircə dəmir çərçivəsi çatışmır.

Kimi dindirirsən, tənhaymış,

Kimə baxırsan, təkmiş.

Tənhalıqdan təkliyə,

Təklidən tənhaliğa

Əyilə-əyilə –

Başımız göyə dəyər.

Var-gəl.

Var-gəl.

Yəni, məşəqqət.

Hər şey sənin içindəymiş:
Amma ölür yavaş-yavaş,
Amma ölür addım-addım,
Amma ölür qanad-qanad
Ölür uçmaq həvəsi.
Dünya sənin qəfəsindi,
Ya sən dünyanın qəfəsi?
Var-gəl.
Var-gəl.
Yəni, pıçıldı.

Bir az daha!
Bircə addımın qaldı.
Bir az daha.
Amma yox –
Yenə də çatmadın üfüqə.
Bir addım sola atsan,
Bir addım sağa –
Güllə yeyəcəksən.
Ləngər vurmaq da olmaz,
Ay səni, kəndirbaz!
Yolun ancaq irəli,
Və bir də geri.
Var-gəl,
Var-gəl,
Yəni, qaranlıq.

BU DƏNİZ BU DAĞA YAMAN OXŞAYIR

Bu dəniz bu dağın içində imiş,
Dağ da bu dənizin içində bəlkə.
Bu dəniz bu dağa yaman oxşayır,
Əkiz alın yazıları bir-birinə oxşayan kimi.

... Bu dəniz bu dağa yaman oxşayır...
Bir gün veriləndə ona dağ adı
Sıyıra-sıyıra öz gövdəsini
Dənizin içindən çıxhaçıxdı.
Bu dağ bu dənizin içində imiş,
Bəlkə də bu dəniz doğdu bu dağı.
Əkiz alın yazıları bir-birinin içindən doğulan kimi.

... Və dəniz bu dağın içində qaldı.
Torpağın altında yaşayanlara
Elə dəniz oldu bu dağın özü...
Bu dəniz bu dağa yaman oxşayır
Həmin buluduyla, həmin göyüylə.

SEHRBAZLAR DƏRƏSİ

Bütün zamanların sehrbazları
Birdən güc gələlər – dəyişə dünya.
Gələ bu dünyanın solmaz baharı,
Dəyişə bir səhər, gül açə hər yan.
Gözümüz önündə hər şey dəyişə:
Gözümüz önündə məhv ola iblis,
İtə yaşıl rəngin yaşıllığında...
Ağacı içindən yeyən qurdlar da
Onun yarasına məlhəm qoyalar.
İlkin qardaşlığı duman içində
Qaralan yol kimi xatırlayaq biz.
Elə sarılaq ki, bir-birimizə,
Bir ürək, bir beyin, bir adam olaq.
Uzaqdan Allah da baxıb kövrələ,
Cənnətdə mələklər amin deyələr.
Bu gözəl yuxunun gözəlliyində
Hər şeyi unudaq
Və yada salaq.
Və birdən ayılaq.
Və birdən ayılıb görərik ki, biz
Və biz ayılanda bu xoş yuxudan,
Bəlkə həyəcandan, bəlkə qorxudan
Bir az da şiddətlə vurar sinəmiz.
Və birdən ayılıb görərik ki, biz
Heç nə dəyişməyib bu boş dünyada:

İtir dumanların içindəki yol –
Biz yenə görürük bir-birimizi.
Yenə həmin qurdlar yeyir ağacı,
İlbizlər qayıdır ilbizliyinə.
Həmin yaşıl rəng də cavan İblisi
Könülsüz buraxır yaşıllığından.
Heç nə dəyişməyir bu boş dünyada!
İblislər qayıdır iblisliyinə –
Hər şeyi unudaq,
Və yada salaq.
Və birdən ayılaq.
Qovaq bir dərəyə sehrbazları,
Dərəyə onların adını verək.
Əridək buzları, salxım buzları,
Sehrlər tökülsün ləçək-ləçək.

İNAN ONA...

Bu yol gəldi çatdı mənə
Həzin səslə dinə-dinə.
Bir nağıl başladı yenə,
Qaranlıq aldı hər yanı...

Bu nağılın hər üzü bəlli,
Sonu məlum – qaravəlli.
Sən sözünü dedin, bəli,
Həm doğrunu, həm yalanı.

– Qışdan çıxıb, yarımlandı,
Möhnət çəkib, pərişandı.
İnan ona – oda yandı,
Sən bu yolu yaxşı tanı.

Don vurubdu yaman onu,
Qucaqla, açılısın donu...
– Bir əvvəli var, bir sonu,
Bəs bu yolun özü hanı?!

CAVABSIZ SUALLAR YAĞIR

Yır-yığış etmək vaxtıdı,
Dur ayağa, getmək vaxtıdı.
Dünyadan itmək vaxtıdı,
Bu vaxt bir də ələ düşməz.

Bir daş altda, bir daş üstdə,
Ruh dərinədə, cisim üzdə.
Dənizdə, səhrada, düzdə
Nə qoydun ki, qaldı sənsiz?!

Geri baxma, daş olarsan,
Gözdən axan yaş olarsan,
Don vurmaz yaddaş olarsan,
Yaddaş olmaq yaman şeydi.

Göydən yağış, qar yağır,
Cavabsız suallar yağır,
Cavabsız suallar ağır,
İllah məhşər ayağında.

RUH GÖZÜN BAXDIĞI YERDƏ...

Ruh gözün baxdığı yerdə,
Cisim gözün özündədi.
Qəlb ulduz axdığı yerdə,
Tənha göyün üzündədi.

Sardı cismimi vahimə,
Getdim o dünyanı gördüm.
Ruhum ilişdi tilsimə,
Öləcəyim anı gördüm.

Gördüm göylər yerə enir,
Buludlardan ölüm düşür.
Gördüm mələklər deyindir,
Gördüm şeytanlar gülüşür.

Bir də gördüm... bu sən idin!
Ruh gözün baxdığı yerdə.
Sən yenə məni səslədin,
Mən də səsinə səs verdim.

Ruh gözün baxdığı yerdə,
Cisim gözün özündədi.
Nəsə qırıldı sehirdə,
“Qayıt geri!” səsin dedi.

Mən qayıtdım əzab dolu,
Kədər dolu bu torpağa.
Unutdum getdiyim yolu,
Məhkum idim unutmağa.

İZ LƏPİRDƏN ƏVVƏL QABAQDA NEYNİR?!

Hamı bir-birinə oxşayır necə,
Sözlər də, üzlər də eynən həməndir.
Necə də səhərə oxşayır gecə,
Necə də göy üzü həmən həməndir.

Ləpirlər yol boyu eyni ölçüdə,
Qəbirlər qazılır yenə torpağa.
Yenə güc qalmayıb bircə əlçim də,
Yenə ümid qaçıb gedib uzağa.

Yenə o göy üzü, yenə o səma,
Səmaya dikilən baxışlar eyni.
Yenə gəldi izim çıxdı qarşıma,
İz ləpirdən əvvəl qabaqda neynir?!

Hamı bir-birinə oxşayır necə,
Arzular eyni, diləklər eyni...
Hər şey təzədən başlayır necə,
Ruhlar eyni, ürəklər eyni...

Necə göy üzü qabar-qabardır,
Min il, milyon ildi həməndir həmən.
Göy üzündə yenə həmən quşlardır,
Həmənki yağışdır yerə tökülən.

İz ləpirdən əvvəl qabaqda neynir?!
Kimə lazım idi əyri rəsmimiz?!
Yenə qoca Allah göydə deyindir,
Yenə sözbaxmaz uşaqlarıq biz.

YOL – 2

Yolla gedən olmasa bilinməz –
Bilinməz ki, gəlir bu Yol, ya gedir.
Öləsən də xatirindən silinməz
Həqiqətdi, bəlkə də əfsanədi.

Bu Yol sənin yolun deyil – bilginən,
Sənin olan addımındı, izindi.
İstəyirsən – ürəyindi döyünən,
İstəyirsən – nəfəsindi, səsindi.

Bu Yolun öz sahibi var – az, çox
Tanıyırıq – Yolu kirə veribdir.
Elə bilmə hərəkət var – yox, yox,
Eyni şeydi, ya get, ya gəl – sirr, sirr.

Üç almayla nağıl sehri açılmaz,
Sehir əgər sehirdisə sirdi.
Yol da elə. Kömək edir az-maz,
Yaşamağa kömək edir. Edirdi.

PIÇILTI

O gecə birdən
bir pıçıldı gəldi
düz yanımacan –
gəldi dayandı.
“Nə var, nə yox?”
“Sağ ol”.
“Birtəhərsən?”
“Belə də...”
“Yenə olsun...”
Açıldım, nə açıldım.
“Belə də həyat olar?” dan
“Prometeyin odu o vaxt bizlərdən oğurlamağına” qədər.
“Kolumb azərbaycanlıdır” dan
“Nineviya – nənə evi” nə qədər.
Koroğlu baba da
düşdü yada,
Həcər nənə də.
Babək də, Şah İsmayıl da.
Bir də gördüm
pıçılıtdan əsər yox, əlamət yox.
Yəqin, peşmanladı,
Elə bildi, bəlkə də
düşmanladı, kimlədi.
Nə dedi, nə demədi
indi yadımda deyil.

Bircə onu bildim,
Pıçılı dinməz-söyləməz
çıxıb gedir,
Mən özüm-özümlə danışıram.
Bircə onu bildim,
dumanlara qarışıram
üz tuturam göy üzünə,
Sən də özün özünə
qalırsan
tək.
Ürkək-ürkək...
Kövrək-kövrək...
...Bir-iki – Firəngiz.
Beş-altı – qırmızı don.
Doqquz-on qapını ört...
Bu qaraltı pıçılı idi
bir az əvvəl axı.
Kövrək-kövrək,
Ürkək-ürkək...

*“Kitabi-Dədə Qorqud” dan
Sırrıçında nəğmələr*

**DƏDƏ QORQUD:
“MƏNLİK DEYİL”**

Dəxi mən də durum gedim –
gec oldu.
Yol getməyə taqət qalmadı,
Danışmağa dil qalmadı,
Sevməyə ürək qalmadı,
Ölməyə həvəs qalmadı –
necə oldu?
Hara itdin, mənim dəli igidim, hey!
Qarşı yatan dağı aşıb hara itdin?!
Qamən axan sudan keçib hara getdin?!
Mənim dəli igidim, hey!
Geri döngil, dönə bilsən,
Yoxsa hər şey heç oldu.
Dönəmməsən...
Mənlük deyil.

Mən deyirəm, yad önündən çəkilməyin.
Ölüm nədi – əfsanədi, çəkinməyin.
Hardan gəldin, hardan keçdin,
Oğuzun içinə düşdün,
Əzizlərinlə görüşdün.
Saç ağarıb, hal pərişan, gözün dolu,
Bir həsrətli yuxu imiş Oğuz yolu.
Dəxi mən də durum gedim.

Qalırsan qal, gedirsən get.
Mənim dəli igidim,
Mənlük deyil.

Bu da bir iş idi –
Doğuldum, ya doğulmadım,
Amma yaşadım dünyada.
Bu da bir iş idi –
Uşaq olmaq düşmədi bəxtimə,
Doğulan kimi yaşlandım.
Dünyada bir yuxu gördüm,
Bu yuxu yaxşı yuxudu.
Bu nağıl yaxşı nağıldı,
Bu da bir iş idi.
Yenə gəldi min il əvvəlki kimi,
Bəy ərənlər dörd yanıma yığıldı,
Dünya mənim deyənlər.
Əcəl aldı yer gizlədi,
Fani dünya yenə qaldı,
Nə oldu?
Bardaş qurun, əyləşin, bəy ərənlər!
Hər şey niyə bu cür oldu – dağıldı?
Mən bilmənəm,
Mənlük deyil.

Sal yada Oğuzu, unutma Oğuzu,
Unutmasan, zor olacaq.
Unutsan –
Mənlük deyil.

Bu nə işdi, mən deyəsən yorulдум,
Ala Dağa gedən bəylər, umurunuz açıq olsun –
Mənsiz gedin.
Av avlayan, quş quşlayan igidlər,
Yolunuz işıq olsun.
Mənsiz gedin, bu büsat
Mənlik deyil.

Baxma belə yad-yad, dönük-dönük,
Uzun yola baxma belə – birdən gələnı olar.
Yapa-yalnız yollar getsə Trabzona, Bayburda,
Geri dönməz bir də heç vaxt, getsin nolar?!
Uzun-uzun yollar çəkib səni bağına basar,
Bu vətəndə qalma məhzun,
Yadıma heç nə salma məhzun.
Mənsiz qocalma məhzun.
Get gedə bildiyin qədər,
Qaç qaça bildiyin qədər.
Uzun-uzun yollar çəkib səni bağına basar –
Mənlik deyil.

Oğuz yolu, Oğuz yolu,
Dərdə batıb sağı, solu,
Zülmət dolu, əzab dolu...
Mənlik deyil.
Qara gündən qaçammazsan,
Bir sözündən qaçammazsan,
Sən özündən qaçammazsan,
Mənlik deyil.

Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz,
Mən də ona qarğaram.
Könlün uca tutan ərdə işıq olmaz,
Mən də ona qarğaram.
Hamı getdi, Basat gəldi,
Beyrək gəldi, Uruz gəldi,
Qanturalı, Bəkil gəldi,
Kim qaldı yolda?
Kim gəlmədi?
Aruz?
Mənlik deyil.

Salur Qazan, ver əlini, qalx yanıma.
Burla Xatun, Selcan Xatun, Banuçiçək, qalx yanıma.
Aruz Qoca, gəndə durma,
Aruz Qoca, bığın burma,
Aruz Qoca, heç nə sorma – qalx yanıma.
Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz.
Bu uçurum dərin uçurum –
Mənlik deyil.

Yolun açıq olsun get,
Bir də buralara dönmə səni.
Qadir Tanrı qüvvət versin,
Qadir Tanrı qüdrət versin,
Biz vətən verəmmədik sənə,
Qadir Tanrı qürbət versin.

Get gedə bildiyin qədər.
Hamı tənha, Qorqud tək,
Get gedə bildiyin qədər.
Qoca Qorqud, yum verəyin,
Qaş qaralır, sözlər də gəlmir daha,
Gələndə də seyrək-seyrək.
Hamı tənha, Qorqud tək –
Mənlik deyil.

Vaxt var idi –
Sabah tezdən yerimdən duram derdim,
Qopuzumu bağrıma vuram derdim,
Salur Qazan harda qaldı soram derdim,
Vaxt var idi...
Sən nə dersən?
Birdən oldu hamı qeybə çəkildi,
Gözlərimə qara zülmət tikildi.
Mən derəm ki, bu ər igid Bəkildi,
Sən nə dersən, Baybura bəy?!
Bu nə işdi?
Qazan yenə uzaqlara qeyb oldu,
Beyrək getdi, İç Oğuzaya eyb oldu.
Bayındır xan, hər nə desən qəbuldu.
Sən nə dersən Aruz Qoca?
Bu nə işdi?
Mənlik deyil.

Səslər dolur qulağıma,
Kafir qızı, bu ki sənin səsindi.

Mənə sorma, gəlimgidi, gedimgidi bu dünya.
Gözlər baxır ağ alnıma,
Kafir qızı, bu ki sənin gözündü.
Mənə sorma –
Mənlük deyil.

Qadir Tanrı!
Haqq adına bağışla, bağışla bizi.
Bir içim suya bağışla.
Uzaqdadı, əlçatmazdı –
Ulduza, aya bağışla.
Qadir Tanrı,
Uyqu gəldi gözlərimə, dözəmmədim,
Bu uyqunun vaqiəsin çözəmmədim,
Bir qaranlıq quyuya düşdüm.
Bu quyuya,
Bu uyquya bağışla.
Qadir Tanrı, yum verəlim.
Nə dedim, nə demədim,
unut getsin –
Qadir Tanrı, yum verəlim.
Burax göylərdə əsirdi –
Bulud getsin.
Qadir Tanrı at ayağı kölük olur,
Ozan dili çevik olur.
Sən ki bunu bilirsən, qadir Tanrı,
Sən ki bunu bilirsən.
Nə etdinsə, sən etdin,
Nə etdinsə, sən etdin.
Yum verəlim, dəxi mən də durum gedim.
Mənlük deyil.

**BOĞAZCA FATMA:
“ÜMİD QALDI SABAHA...”**

Mənim əziz,
Mənim təmiz,
Mənim kimsəsiz balam!
Yat, yat, yat daha,
Ümid qaldı sabaha.
Hər yan qara-qaranlıqdı,
Göylərə bax – duz-duzdu.
Kim dedi ki,
Kim dedi ki,
Kim dedi ki, mənim oğlum casusdu?!
Yat, yat, yat daha...
Bu bir ulduz, bu iki,
Bu üç ulduz...
Yat daha.
Amma əfsus,
Amma əfsus,
Ümid qaldı sabaha.
Mənim əziz,
Mənim təmiz,
Kimsəsiz
Caus balam,
Sus, sus, sus, balam.
Yat, yat, yat daha...

Mənim ac-susuz balam,
Tamahı yox,
Könlü tox balam,
Yat daha –
Ümid qaldı sabaha.
Kim dedi ki, bu, casusdu,
Kim dedi ki, bu, quduzdu,
Dələduzdu?
Uğursuzdu!!! Uğursuzdu! Uğursuzdu...
Mənim balam, yat daha.
Hər nə derlər desinlər,
Nə istirlər istəsinlər,
Eyb eləməz –
Bura Oğuzdu.
Kim dedi ki, mənim balam,
Göyçək balam casusdu?
Kim dedi? Kim?
Bu balam, casus balam,
Dodağı cadar, susuz balam,
Əfsus balam, əfsus balam,
Ümid qaldı sabaha
Yat, yat, yat daha.

Bu çiçəkdən, bu otdan
Bağıma bitən olmadı.
Çalış, balam, vuruş, balam,
bir də büdrəmə –
dadına yetən olmadı.

Yat, yat, yat daha –
Ümid qaldı sabaha.
Bir qoy açılsın bu səhər,
Get-gedə bildiyin qədər
Buralar sənə vətən olmadı,
Dadına yetən olmadı.
Bu çiçəkdən, bu otdan
Bağıma bitən olmadı.
Get-gedə bildiyin qədər
Ürəyim çıxdı yerindən.
Bu allahsız qorxudan
Xilasım yox.
Susun, susun, a bəylər.
Sən də yat, casus balam,
Susun, bəylər.
Çuğul balam, sən də sus.
Odu, göylər lap yaxındı.
Göylər ulduz-ulduzdu,
Səsim üzünə toxundu,
Üzün yenə məyusdu.
Kim dedi ki, mənim balam casusdu?
Mənim balam
Aydan arı,
Sudan duru dələduzdu.
Oğul, oğul, ay oğul,
Mən nə edim?
Kimə gedim?
Bu, Qazandı, bu, Bəkildi,
Bu, Aruzdu.

Sizlər deyin, a bəylər
Mənim balam,
Mənim oğlum,
Mənim bu oğlum casusdu?
Yat, yat, çuğul balam,
Yat, yat, oğul balam,
Caus balam, yat, yat.
Bəkil balam,
Qazan balam,
Aruz balam, yat, yat...
Yat daha!!!
Ümid qaldı sabaha?
Ümid qaldı sabaha.

**DƏDƏ QORQUD:
"MƏN NƏ EDİM?!"**

... Bəylər, gəldiz, xoş gəldiniz.
Bura otur, Salur Qazan.
Şirşəmsəddin, keç içəri.
Xoş gəlmisən, Qaragünə.
Bəyim Bəkil, yaxına gəl.
Bəylər keçin, bəylər gəlin.
Baybura bəy, orda durma,
Baybura bəy, boynun burma,
Şivən qurma, toxta bir az.
Gəl içəri –
sənin yerin Qazan xanın yanındadır –
Sən ürəyi qubarlısan.
Niyə sizi çağırmışam ?!
Dinlən, bəylər. Deyim sizə.
Deyim sənə, Salur Qazan,
Deyim sənə, Qaragünə.

Axşam idi, səhər idi,
Uca Tanrıdan səs gəldi,
buyruq oldu:
Yanıma bir kəs gəldi.

Uca Tanrı böylə dedi –
yanıma bir kəs gəldi,
nakam gəldi,
bikəs gəldi.
Oralarda siz xətrinə
Dəymişmisiz –
yəni ki, biz.
Uca boyun, qədd-qamətin
əymişmisiz –
yəni ki, biz.
Qazan bəyə vəsiyyəti qalmış olub –
Sən Qazana.
Ölür ikən at ağızlı Aruz varmış,
onu qarğamış olub –
Kim ola bu?
Baybura bəy, dedim sənə,
boynun burma.
Salur Qazan, qaş-qabağın
tökmə, dedim.
Mən nə edim ?!
Bəy igidim, xan Beyrəyim zəbun oldu,
Mən nə edim?!

Baybura bəy, sən bir igid babasısan.
Gözlərində yaş qalmadı –
axdı getdi.
Qəlbin səninin nələr çəkdi,
qəm selləri aşdı getdi.
Mən nə edim ?!

Susma danış...
Danışma sus...
Göy üzülə baxışma, sus.
Sus ağrılı,
Sus acılı.
Amma məyus,
amma məyus.
Mən nə edim?!

Qisas dedi bəy yigidim,
Beyrək qisas dedi, getdi.
Aman dedi, Salur Qazan,
qisasım al.
Bir də dedi:
Qiyamət günü əlim yaxasında Qazanın olsun,
almazsa qisasımı.
Təxsirlər Qazanın olsun,
almazsa qisasımı dedi.
Bir də dedi:
Az qalıb qiyamət gününə,
Bu boyda toya-düyünə.
Üç-beş namərdin küyünə
Min igidlik yas düşəcək.

Baybura bəy, sənin oğlun
Haqq dünyasına qovuşdu.
Tanrı inayət elədi,
Tanrı, sən kimsən, soruşdu.

Sənin oğlun uca göydə,
Mənim qanım Aruzdadı –
Eləcənə eyib durdu.
Qisas-qisas bağıraraq deyib durdu.
Mən nə edim, mən kiməm ki?!

Uca Tanrıdan səs gəldi:
“Bu oğlan mənə süs gəldi.
Niyə qisas yerdə qalıb?
Alın bunun qisasını!”
Uru durdu Qisas gəldi.
Salur Qazan, görürmüsən sən onu?

Beyrək, canım qurban olsun Xan Qazana
dedi, öldü.
Beyrək, qanım qurban olsun Xan Qazana
bu qan çaydı, bu qan seldi?!
İndi, bəylər, deyin, bəylər, deyin mənə.
Uca Tanrının sözünü,
Şəhid Beyrəyin səsini
Eşidirmisiniz ola?!
“Alın bunun qisasını” –
Tanrı dedi.
Mən nə edim ?!
Salur Qazan, sən nə dersən?!

Bu gecə Tanrı gecəsidi,
Baybura bəy, üzün gülsün,
bu qəm-qüssə keçəsidi.

Hər bir igid köçəsid
bu dünyadan.
Amma dayan,
amma dayan.
Salur Qazan, bax, yenə də
qıya baxdı,
Qaragünə üzün tutub,
aya baxdı.
Durun, qalxın,
Zireh geyin, qılınc taxın.
Baybura bəy,
Beyrək kimi igid qanı
yerdə qalmaz,
Mənim sözüm iki olmaz.
Uca Tanrıdan səs gəldi,
bu oğlan mənə süs gəldi.
Aruz Qoca namərd çıxdı,
axırımız pis gəldi.
Mən nə edim?!

Salur Qazan,
bu qan səni tutar ola,
sən Aruza can dadlısın göstərməsən.
Salur Qazan,
elin-yurdun batar ola –
istərmisən?
Qız-gəlinin durna kimi göy üzünə qatar ola –
istərmisən?

Qiyamətin bir günündə
Beyrək sənin boğazından
dartar ola –
istərmisən?
Bu qan səni tutar ola,
Sən Aruza can dadlının göstərməsən.

Durun, bəylər, uru durun!
Aruz Qocaya sarı durun!
Bişirin aşını gətirin.
Durun, durun!
Gedin, gedin!
Anın başını gətirin!!!

Salur Qazan, elə baxma,
Boynunda bəylik yükü var.
Qaragünə,
Şirşəmsəddin,
Hər kəsin pisi, yegi var.
Mən kiməm ki –
Nə vardısı, sizə dedim,
Mən nə edim?!
Uca Tanrıdan səs gəldi,
Bu oğlan mənə süs gəldi,
Bu oğlan mənə süs gəldi,
süs gəldi...
Uca Tanrı, mən nə edim?!
Mən nə edim, uca Tanrı?!
Mən nə edim?!

Yenə gecə.
Yenə necə yorulmuşam.
Həpsi bəylər getdi ola...
Dəxi mən də durum gedim.
Uca Tanrı – mən nə edim?!
Mən nə edim?!

**BƏKİLİN XATUNU:
“DİLİM, DİLİM, VAY DİLİM...”**

Uca Tanrı, uca Tanrı,
Üzümü yenə sənə tutdum...
Susdum qəlbimdə gizləndin,
Şəfqət damarım süsləndi.
Səndən başqa həpsi yalan,
Səndən başqa həpsi boş,
Hər nə vardı, unutdum.
Üzümü yenə sənə tutdum,
Qoca dünya, uca Tanrı!

Bu duyğular
yenə işığa büründü ola.
Bu uyqular
yenə mənə göründü ola.
Bu sənmişən Dözən oğlu?
Dözən oğlu Alp Rüstəm, bu sənmişən?!
Dəli Dondar, bu sənmişən?
Şirşəmsəddin,
Qarabudaq...
Bəy yigidlər yaşıl-yaşıl,
budaq-budaq,
Yarpaq-yarpaq
Gəlib girdilər uyquma.
... Dayan, əl saxla, sakın!

Mənim öz sevgilim var –
bilməzmişən, bəy yigid?!
Mənim öz sevgilim var –
gəlməzmişən, göz açiban gördüyüm,
gülməzmişən üzümə?!
Mənim öz sevgilim var –
bilməzmişən, bəy yigid?!..
Qız ikən gördüyüm,
Könül verdiyim
Alp Rüstəm var –
sənə neylər, bilirmişən?!
Dilim, dilim, vay dilim!
Dar ağızımdan oğurlayalar,
səni kəsib doğrayalar,
dilim-dilim.
Mən gedirəm Bəkil ilə –
bilirmişən?!
Bəkil məni ata yıxdı,
Az qala idi canım çıxdı,
Yəhərə məni elə sıxdı
ağca mənim üzüm al qan oldu,
Təpəgözün sitəmləri yalan oldu,
Bədənimdən ruhum çıxdı, talan oldu.
Bir ah dəxi çəkəmmədim,
arxaya da çönəmmədim.
Al ayğını Bəkil bəyin uçdu getdi,
Elə bildim quşdu getdi.
Bir ah dəxi çəkəmmədim,
arxaya da çönəmmədim...

Sabah-sabah iki qardaş uru durdu –
Alp Rüstəmin iki qardaş bəbəyi.
Bəkil ilə oyun qurdu –
Alp Rüstəmin iki qardaş bəbəyi.
Bəkil məni ata yıxdı
Burdan vurdu, ordan çıxdı.
Gözümü yumub açdım
Alp Rüstəmi görür ikən görməyəydim.
Bəy yigidin gözü qızmış,
Hərzə-hərzə sözü qızmış.
Əlində baltanı görür ikən görməyəydim.
İki qardaş bəbəyini qanına qəltan görür ikən
görməyəydim.

İki qardaş
biri mənim bir əlimdən,
biri o biri əlimdən
tutmuş oldu.
Yerlə sürüyə-sürüyə
Bəkil bəyin hüzuruna
atmış oldu.
Ölməz ikən
öləydim mən.
Bəkil məni
yerdən aldı ata yıxdı.
Baxtım mənim
ordən batdı, burdan çıxdı.
Mən Bəkili sevə durdum.

Övrət oldum, evə durdum.
Ana evim, baba yurdum
atdı məni.
Mən Bəkili atmadım.
Alp Rüstəmi unuttum getdi,
Göz yaşımı qurutdum getdi.
Bəkil mənə ceyran deyib oxşar oldu,
Canım canına qurban deyib oxşar oldu.
Nə elədi, eləmədi – uddum getdi.

Bu duyğu yenə gəldi –
İşıqla gəldi.
Bu uyqu yenə gəldi –
nerdə qaranlıq?!
Ana evim, baba yurdum...
Gözü qanlı, sözü qanlı
Alp Rüstəm...
İki qardaş bəbəyini
öldürən zəlil olur –
necə qıydın sən onlara,
sən ki qıyan deyildin?!
Bu dərdimi bilən yox,
Göz yaşımı silən yox.
Sənə xatun olardım,
qapımıza gələn yox.
Elin Qoca oğlu
qapımıza gəlmədi,
Hasarı aşıb gəldi.

Dəli Dondar,
Şirşəmsəddin,
Aruz Qoca
düz yolunu çaşıb gəldi.
Alp Rüstəmə çatan olmadı,
Onun təkin qılnc vuran,
Onun təkin ox atan olmadı.
Bəkilin atı yüyrek çıxdı.
İki qardaş, iki qardaş
başımı qatıb gətirdi.
Ağ əlimi, ağ əlimi
arxadan çatıb gətirdi.
Al ayğırın ayağına,
Bəkil bəyin qabağına
daş kimi atıb sərdi.
Bəkilin atı yüyrek çıxdı,
Yoxsa Bəkil neyləyərdi?!
... Dilim, dilim, vay dilim!
Ağu dilim, haray dilim...
Alp Rüstəmə uru durdu,
Necə durdu...
... dilim, dilim, vay dilim...
... ağu dilim, haray dilim...
bir az amma gec durdu.
Bəkil məni ata yıxdı,
Bərk-bərk yəhərə sıxdı,
Az qaldı canım çıxdı,
amma çıxmadı.
Mən Bəkilə xatun oldum
evinə sütun dirəyi,

yatağına qadın oldum,
canım çıxmadı.
Bir gün oldu, bir il oldu,
Alp Rüstəm zəlil oldu,
unuda vardı hər şeyi –
canım çıxmadı.
Dilim, dilim, vay dilim...
Sən biləndi, qoca dünya, sən biləndi,
mən nə bilim?!

Uca Tanrı, uca Tanrı!
Bəkilə köməyə gəlginən.
Canına ağıl qoyginən,
Kölgəni əsirgəməginən.
Bəyim Bəkil, canım Bəkil,
Hirsli başda ağıl olmaz.
Qara daşda ağıl olmaz,
qaravaşda ağıl olmaz,
xanım Bəkil.
Olsa əgər nağıl olmaz, bilirmisən –
Qorqud Ata bizə nə der?!
Bəkil, Bəkil,
uru durgil, ava vargil.
Unut, unut qəm-qüssəni.
Bəkil, Bəkil,
Unut, unut hər nəsnəni.
Unut Oğuzu,
Unut Qazanı,
Unut, unut, unut məni.

Dilim, dilim, vay dilim,
Ağu dilim, haray dilim...

Qara başım vaylı imiş,
Bu nə uyqudu görürəm?!
Qara başıma nələr gəlmiş,
bilirmi ola uca Tanrı?!
Xan Bəkilim
Al ayğırdan yerə dəydi,
Qəddin əydi.
Uca Tanrı!
Bu gələn duman duman deyilmiş,
yağıdı ola.
Uca Tanrı!
Yurdum-yuvam dağıldı ola,
Oğlancığım,
iki gözüm İmrancığım
çağadı ola.
Dəxi ona qıymaginən.
Düşməne varmaq istəyir,
Qoymaginən.
Bəkil, Bəkil, ay Bəkil!
Oğza ərməğan
çox başlar göndərən Bəkil.
Düşmənləri darmadağın,
ışıqların söndürən Bəkil.
Bəkil, Bəkil, ay Bəkil...
Bu oğlan çağa oğlandı

dəxi ona qıymaginən,
düşmənə varmaq istəyir –
Qoymaginən.

Dözən oğlu, Dözən oğlu
Alp Rüstəm, hey!
İki qardaş bəbəyini
öldürüb zəlil gəzən hey!
Bu oğlan səninki olsaydı,
Bu gecə həminiki olsaydı...
Dözən oğlu Alp Rüstəm hey.
Zəlil Rüstəm hey.
Şirşəmsəddin,
Dəli Dondar,
Qarabudaq hey!
İki qardaş bəbəyini
öldürənlər zəlil gəzər,
Alp Rüstəm hey...

Bəkil, Bəkil!
Sən oğlana,
Sən İmrana qıymaginən.
Düşmənə varmaq istəyir –
qoymaginən.
Bəkil, Bəkil!
Hirsli başda ağıl olmaz.
Bu boydana nağıl olmaz,
gerçəkdi bu.

Qorqud Ata aldatmasın
bizi, Bəkil.
Qara bağrımı dağlatmasın,
Bəkil, Bəkil.

Qorqud Ata, uca Qorqud,
sən Tanrıya bələdçi ol.
Sən Tanrıdan mədəd dilə,
bilədçi ol.
Bil biləsən.
Oğlancığım uru durdu,
Uca göylərə üz tutub, Tanrıya bidət gətirdi.
Sənə mədəd gətirdi.
Qorqud Ata, uca Qorqud!
Qoca Qorqud...

Dilim, dilim, vay dilim.
Mən nə bilim, hardan bilim?!
Tanrı eşqinə,
Tanrı adına
Aç bu uyqunun əl-ayağın,
vaqəəni vaqəəyə düzüb getsin.
Aç bunun əl-ayağın,
uca-uca göy üzünə
süzüb getsin.
Oğlancığım, İmrancığım
Səsimi uca Tanrı,
ünümü Qorqud Ata
qayət eşitdi ola.

Qara kafir səni yerə
yıxdı – bir işdi ola.
Qalx ayağa, qeyrət elə.
Uca Tanrı, bu ki öz qulundu, şəfqət elə.
Qalx ayağa, oğlancığım,
İmrancığım!
Uca Tanrı ol quluma
qırx ərcə qüvvət verdim
der – eşitdinmi ola?!
Qırx ərcə qüvvətli oğlan!
İnsafli, mürüvvətli oğlan!
İmran, İmran!
Mən anana dönginən.
Baban Bəkil Xan Qazana
küsüb durub,
ürəyini üzüb durub.
Ana dönginən,
mən anana dönginən.

İmran, İmran!
Padşahına asi olan
Ömürünə yaz gətirməz.
Padşahına asi olan
düyününə saz gətirməz.
Padşahına asi olan
işini rast gətirməz.
İmran, oğlum.
İllər öncə
yenidən doğulum derdim.

Bircə Oğuzə dönəydim,
Alp Rüstəmə görünəydim,
Dizin-dizin sürünəydim
Anama, babama saru.
Oğlum, oğlum, uru durgil.
Yenidən doğulum derdim...

Dilim, dilim, vay dilim.
Dərdim dilim!
Kəsəydilər dilim-dilim,
Üzəydilər dibindən.
Qorqud Ata!
Sənə deyim:
Ölürsəm kəfənə deyim.
Oğlumə səndən istirəm.
Uyqu getdi,
Uyqu bitdi.
Qaranlıqdı hər yan niyə?
Dayan, niyə
Qaranlıqdı?
Bu, Bəkildi, bu, Qazandı,
Bu, Rüstəmdi,
İmrancıqdı...
Şükür, uca Tanrı, sən
İnayət etdin qəlbimə.
Şükür, şükür, mürüvvət etdin qəlbimə.
İndi dəxi
Bəkil bəy də sağala durdu.
İndi dəxi İmrancığım sığala durdu.

Qəbrə qoyun məni,
qəbrə.
Ala Dağa ava varan
bəy yigitlər baxa dursun
qəbrimə.
Şükür, şükür, uca Tanrı,
Şükür sənə, qoca Tanrı.
İnayət etdin qəlbimə.
Dilim, dilim, vay dilim...
Ağu dilim, haray dilim...
Kəsiləydin dilim-dilim...
basılıydın səbrimə.

Çıxınız uyqumdan, çıxınız.
Yaşıl-yaşıl,
Budaq-budaq,
yarpaq-yarpaq
çıxınız.
Dəli Dondar, Şirşəmsəddin,
Qarabudaq,
çıxınız.
Bu kiçicik ölümdən
Tanrı qurtarsın məni.
Çıxınız gediniz
elinizə-obanıza.
Köməyiniz Qorqud olsun.
Qəlbinizdə umud olsun,
Göy üzünüz gömgöydən də
Gömgöy bulud olsun.

Biz burada qalar olduq,
Oğuzə havar olduq.
Yum verəlim, dəxi gedin,
Çıxınız uyqumdan, çıxınız.
Dua edin,
Uca Tanrıya dua edin.
Qol-budaqlı ağacınız kəsilməsin.
Dua edin.
Bulağınız qurumasın –
Dörd yanınız hayan olsun,
Düşməniniz yarımasın.
Çıxın, çıxın.
Gedin, gedin.
Bəkil üçün dua edin.
İmran üçün dua edin...
İki qardaş bəbəyini
Öldürüb zəlil gəzən,
Düşmənlərin
Güldürüb zəlil gəzən
Dözən oğlu Rüstəm üçün dua edin.
Dua edin...
Dua edin...

Tərcümələr

Gümüş dövrün sirləri

Николай Гумилев

ОСНОВАТЕЛИ

Ромул и Рем взошли на гору,
Холм перед ними был глух и нем;
Ромул сказал: “Здесь будет город”.
“Город, как солнце”, – ответил Рем.

Ромул сказал: “Волей созвездий
Мы обрели наш древний почет”.
Рем отвечал: “Что было прежде
Надо забыть, глянem вперед”.

“Здесь будет цирк, – промолвил Ромул, –
Здесь будет дом наш, открытый всем”.
– “Но надо поставить ближе к дому
Могильные склепы”, – ответил Рем.

Nikolay Qumilyov

BANİLƏR

Çılpaq, lal bir yamac idi, quru dağ idi.
Qalxıb ən uca zirvəyə Romul ilə Rem
“Gəl şəhəri burda salaq” – Romul söylədi.
“Günəş kimi bir şəhəri” – gəldi dilə Rem.

Romul dedi: “Ulduzların köməyi ilə
Bizə layiq qədim şöhrət qayıtdı bizə”.
Rem söylədi: “Gətirməyək olmuşu dilə,
Vüqar ilə baxaq nurlu qismətimizə”.

Romul: “Bu yer meydan olsun, ondan aşağı
Hər bir kəsə hayan olan ev tikək gərək”.
Rem dilləndi qəmli-qəmli: – “Bu evə yaxın
Gələcəkdə bizə həsrət qəbirlər tikək”.

ВОИН АГАМЕМНОНА

Смутную душу мою тяготит
Странный и страшный вопрос:
Можно ли жить, если умер Атрид,
Умер на ложе из роз?

Все, что нам снилось всегда и везде,
Наше желанье и страх,
Все отражалось, как в чистой воде,
В этих спокойных очах.

В мышцах жила несказанная мощь,
Сказка – в изгибе колен,
Был он прекрасен, как облако, – вождь
Золотоносных Микен.

Что я? Обломок старинных обид,
Дротик, упавший в траву,
Умер водитель народов, Атрид,
Я же, ничтожный, живу.

Манит прозрачность глубоких озер,
Смотрит с укором заря,
Тягостен, тягостен этот позор,
Жить, потерявши царя.

AQAMEMNONUN DÖYÜŞÇÜSÜ

Mənim narahat ürəyim əsər
Hər şey qorxulu və qəribədir.
Qalıb yaşamaq olarmı əgər
Zərli yataqda ölübsə Atrid?

Bizə yuxuyla gələn nə vardı –
Bizim arzumuz, həyəcanımız
Əksini təmiz su tək tapardı,
Bu sakit üzdə hər bir anımız.

Gərilmiş əsəb, əzələydi o
Hər dizində bir nağıl yatardı.
Buludlar qədər gözəl idi o
Qızıl Mikenə hökmdardı.

Mən nəyəm – qədim küsü zərrəsi...
Güllükdə döyüş baltası oldum.
O ulu rəhbər Atrid öləsi,
Mən ləyaqətsiz qalası oldum.

O təmiz sular məni çağırır
Şəfəq sökülür – yenə ittiham.
Belə rəzalət ağırdan ağır
Hökmdar ölüb, mən yaşayıram.

Константин Бальмонт

К ЕЛЕНЕ

О Елена, Елена, Елена,
Как виденье, явись мне скорей.
Ты бледна и прекрасна, как пена
Озаренных Луною морей.

Ты мечтою открыта для света,
Ты душою открыта для тьмы.
Ты навеки свободное лето,
Никогда не узнаешь зимы.

Ты для мрака открыта душою,
Но во тьме ты мерцаешь как свет.
И, прозрев, я навеки с тобою,
Я твой раб, я твой брат и поэт.

Ты сумела сказать мне без речи:
С красотою красивой живи,
Полюби эту грудь, эти плечи,
Но, любя, полюби без любви.

Ты сумела сказать мне без слова:
Я свободна, я вечно одна,
Как роптание моря ночного,
Как на небе вечернем Луна.

Ты правдива, хотя ты измена,
Ты и смерть, ты и жизнь кораблей.
О, Елена, Елена, Елена,
Ты красивая пена морей.

Konstantin Balmont

YELENAYA

Ah Yelena, Yelena, Yelena
Xəyal olub gözlərimə görün sən.
Könül verən solğun ay işığına
Dənizlərin köpüyü tək gözəlsən.

Arzuların üzü nura doğrudur.
Zülmətlərə qəlbin ağuş açıbdır.
Sən azad bir yay kimisən, doğrudur,
Qış da səndən əbədilik qaçıbdır.

Zülmətlərə qəlbin ağuş açıbdır,
Zülmətlə də işıqlandı bu aləm.
Mən səninem, qəlbim uçub qaçıbdır,
Sənin qulun, qardaşınam, şairəm.

Sözsüz, dilsiz dedin bunu sən mənə
Gözəlliyi gözəl sevim – içimdən.
Könül verim əndamına, sinənə
Sevim, amma məhəbbətsiz sevim mən.

Sözsüz, dilsiz deyə bildin bunları
Mən azadam və əbədi təkəm mən.
Təkdir dəniz naləsi gecə yarı
Axşam göydə ay da təkdir dərdindən.

Sən hər şeydən bu həyatdan o yana
Səni gəzən gəmilərin sərvəti.
Ah Yelena, Yelena, Yelena –
Gözəl köpük, dənizlərin şəhvəti.

Михаил Кузмин

ГЕРО

Тщетно жечь огонь на высокой башне,
Тщетно взор вперять в темноту ночную,
Тщетно косы плесть, умащаться нардом,
Бедная Геро!

Слышишь вихря свист? Слышишь волн стенанье?
Грозен черный мрак, распростерт над морем.
Что белеет там средь зыбей бездонных –
Пена, иль милый?

“Он придет, клянусь, мой пловец бесстрашный!
Сколько раз Леандр, на огонь условный,
К зимним глух волнам, рассекал рукою
Глубь Геллеспонта!”

Он придет не сам, но, волной влекомый,
Узришь труп его на песке прибрежном:
Бледен милый лик, разметались кудри,
Очи сомкнулись.

Звонче плач начни, горемыка Геро,
Грудь рыданьем рви, – и заропщут горы,
Вторя крику мук и протяжным воплям,
Эхом послушным.

Mixail Kuzmin

GERO

Əbəsdi od qalamaq uca qüllədə belə,
Əbəsdi zil qaranlıq gecəyə göz zilləmək,
Əbəsdi hörükləri oynatmaq dərd içində
Zavallı Gero.

Tufanların, dalğanın eşitdinmi səsinə?
Qeyzli qara zülmət bu dənizi udubdu.
Uzaq dibsizlikdəsə ağımtıl bir nöqtə var.
Köpükdü, ya nə?

“And içirəm gələcək mənim cəsür dənizçim.
Mən çatdığım ocağa can atardı Leandr.
Buz kimi dalğaları yara – yara keçərdi
Hellespontu o”.

O özü gəlməyəcək, dalğalar gətirəcək
Görəcəksən sən onun meyidini qum üstə.
Əziz sima – bəmbəyaz, telləri dalğa-dalğa,
Gözlərsə görmür.

Ağla, Gero, ucadan, dərdin-qəmin böyükdür.
Köksünü hönkürtünlə cır, qoy dağlar titrəsin.
Əzabın səsi, qəmin hənirtisi vardısı
Əks-sədandı.

Меркни, белый свет, угасай ты, солнце!
Ты желтей, трава, опадайте, листья:
Сгибнул нежный цвет, драгоценный жемчуг
Морем погублен!

Как мне жить теперь, раз его не стало?
Что мне жизнь и свет? безутешна мука!
Ах, достался мне не живой любовник, –
Я же – живая!

Я лобзанье дам, но не ждать ответа;
Я на грудь склонюсь, – не трепещет сердце,
Крикну с воплем я: “Пробудись, о милый”,
Он не услышит!

Лейся, жизнь моя, в поцелуях скорбных!
Током страстных слез истекай, о сердце!
В мой последний час нацелуюсь вволю
С бледным Леандром!”

“İşıqdan uzaq durun, günəş də sönsün daha
Qoy otlar da saralsın, yarpaqlar da tökülsün
İncə bir çiçək öldü, qiymətli bir mirvari.
Dəniz batırdı.

Mən nə təhər yaşayım əgər o yoxsa artıq?
Həyat yoxdur, işıq yox, qəm var – sonu görünməz.
Ah, niyə mənə ölü sevgili qaldı, niyə?
Mənsə diriyəm.

Mənim min öpüşümə cavab gəlməz bir daha.
Sinəsinə çökərəm, ürəyi də döyünməz
Qışqırıq qopararam: “oyan, əzizim, oyan!”
Oysa eşitməz.

Ax öt, ey ömrüm mənim, bihudə öpüşlərdə
Ürəyim, ehtiraslı göz yaşına yol ver sən.
Öz son anımda belə doyunca öpüm durum
Yazıq Leandır.”

Валерий Брюсов

ТАЙНА ДЕДА

– Юноша! Грустную правду тебе расскажу я:
Высится вечно в тумане Олимп многохолмный.
Мне старики говорили, что там, на вершине,
Есть золотые чертоги, обитель бессмертных.
Верили мы и молились гремящему Зевсу,
Гере, хранящей обеты, Афине премудрой,
В поясе дивном таящей соблазн – Афродите...
Но, год назад, пастухи, что к утесам привыкли,
Посохи взяв и с водой засушенные тыквы,
Смело на высь поднялись, на вершину Олимпа,
И не нашли там чертогов – лишь камни нагие:
Не было места, чтоб жить олимпийцам блаженным!
Юноша! горькую тайну тебе открываю:
Ведай, что нет на Олимпе богов – и не будет!

– Если меня испугать этой правдой ты думал,
Дед, то напрасно! Богов не нашли на Олимпе
Люди? Так что же! Чтоб видеть бессмертных, потребны
Зоркие очи и слух, не по-здешнему, чуткий!
Зевса, Афину и Феба узреть пастухам ли!
Я ж, на Олимпе не быв, в молодом перелеске
Слышал напевы вчера неумолчного Пана,
Видел недавно в ручье беспечальную Нимфу,
Под вечер с тихой Дриадой беседовал мирно,
И, вот сейчас, как с тобой говорю я, – я знаю,
Сзади с улыбкой стоит благосклонная Муза!

Valeri Bryusov

BABANIN SİRRİ

– Qəmli bir həqiqəti, ey gənc, söyləyim sənə:
Səmalara baş vurur sirli, dumanlı Olimp.
Qocalar deyərdilər, yuxarıda, zirvədə
O qızıl kahalarda ölümsüzlər yurd salıb.
Kimlər idi inanıb dua etdik – ulu Zevs,
Adətləri qoruyan Hera, müdrik Afina,
Bel kəməri şəhvətdən süslənmiş Afroditə...
Amma düz bir il əvvəl dağlar dostu çobanlar
Çomaqların götürüb, bardaqlarda su götürüb
Cəsarətlə Olimpə düz başına qalxdılar
Və heç bir qızıl kaha və yalnız tənha daşlar...
Olimplilər yaşayan heç bir yerdən əsər yox.
Ey gənc, acı həqiqət budur, sənə açırım
Ağah ol ki, Olimpədə allah yoxdur, olmayıb.

– Əgər məni qorxutmaq istədirsə bununla
Əbəsdi, baba, heç kəs Olimpədə heç bir allah
Tapmadısa nə olsun?! Ölümsüzü görməkçün
Olumluda olmayan göz və qulaq gərəkdir.
Çobanamı görünsün Zevs, Afina və ya Feb?
Olimpədə olmasam da, dünən cavan meşədə
Gözəl səslə Pan idi – nəğməsinə eşitdim.
Bir qüssəsiz nimfanı bulaq başında gördüm.
Axşam Driadnəylə sakit – sakit söhbətdə,
İndisə sənənləyəm və mən görürəm, odu
Dodağında təbəssüm Muza durub arxanda.

Анна Ахматова

КЛЕОПАТРА

Уже целовала Антония мертвые губы,
Уже на коленях пред Августом слезы лила...
И предали слуги. Грохочут победные трубы
Под римским орлом, и вечерняя стелется мгла.

И входит последний плененный ее красотою,
Высокий и статный, и шепчет в смятении он:
“Тебя – как рабыню... в триумфе пошлет пред собою...”
Но шеи лебяжьей все так же спокоен наклон.

А завтра детей закуют. О, как мало осталось
Ей дела на свете – еще с мужиком пошутить
И черную змейку, как будто прощальную жалость,
На смуглую грудь равнодушной рукой положить.

Anna Axmatova

KLEOPATRA

Artıq ölü dodağından öpmüşdü o, Antoninin,
Gözü yaşlı sərilmışdi Avqustun da ayağına.
Və qullar da çıxır xain. Axşam düşür həzin – həzin
Zəfər marşı təzim edir əzim Roma bayrağına.

Var bu zərif gözəlliyin son əsiri, gəlir o da.
Sərv kimi uca boylu, pıçıldayır dalğın – dalğın:
“...səni...səni...bir qul kimi... at önündə... pay-piyada...”
Qu boyunlu isə sakit, qu boyunlu isə solğun.

Sabah isə körpələrə zülm olacaq. Nə yaxşı ki
Uyumağa lap az qaldı. Zarafatla bu kişiylə
Bir balaca gülüşərik. Sonra isə əlimdəki
Qara ilan balasını döş üstünə – gülə-gülə.

О. Мандельштам

Бессоница. Гомер. Тугие паруса.
Я список кораблей прочел до середины:
Сей длинный выводок, сей поезд журавлиный,
Что над Элладю когда-то поднялся.

Как журавлиный клин в чужие рубежи, –
На головах царей божественная пена, –
Куда плывете вы? Когда бы не Елена,
Что Троя вам одна, ахейские мужи?

И море, и Гомер – все движется любовью.
Кого же слушать мне? И вот Гомер молчит,
И море черное, витийствуя, шумит
И с тяжким грохотом подходит к изголовью.

O. Mandelştam

Yuxusuzluq. Homer. Bir də tarım yelkənlər.
Yarıyacan ancaq saydım – sonu yox gəmi.
Elladanın göylərində durnalar kimi
Süzüb süzüb hara gedir onlar bu səhər?

Süzür durna qatarı tək qürbət ellərə.
Padşahların başındakı ilahi köpük
Yelenaya doğru süzür o – isə dönük,
Onsuz isə heçdir Troya siz axeylərə.

Həm bu dəniz, həm də Homer – sevgi içində.
Bəs hansını dinləyəlim? Homer susubdur,
Zülmət dəniz şair kimi həqqən coşubdur,
Gürultuyla baş üstümü alır içimdən.

Esselar

I HISSƏ

Düvəl-axır yazılanlar

I FƏSİL

*Yolla gedən olmasa bilinməz,
Bilinməz gəlir bu yol, ya gedir...*

Hərə bir Yoldu tutub gedir. Heç kim bilmir ki, Yol onu hara gətirib çıxaracaq. Bəlkə heç biz getmirik? Bəlkə elə gedən Yolun özüdür?! Bilmirik və yəqin ki, bilməyəcəyik də. Guya ki, çox mətləbdən xəbərimiz var, guya ki, min-bir dərddin dərmanını tapırıq. Amma Yolun sirri özündə qalır. Gündüzlər və axşamlar havanın işıqlı vaxtında, dörd tərəfində adamlar olanda, adamlar da olmayanda, radionun, televizorun əhatəsində hələ dərd yaradır – bütün bunlar barədə düşünürsən. Elə ki, gecənin o vaxtı gəlib çatır ki, özün özünlə təkbətək qalırsan, qulaqların cingildəyir və sən birdən sükutun səsinə eşitməyə başlayırsan, o zaman gözünü yumsan, gözünün qabağından çox şey gəlib keçəcək – vaqon pəncərəsindən baxanda yanından sürətlə ötürüb keçən adamlar, ağaclar, evlər kimi. O zaman beynin başlayır içəriyə işləməyə. Sən yalnız özün üçün qalırsan. O zaman açıq-aşkar hiss edirsən ki, bəli, həqiqətən də, Yol səni aparıb gedir. O, sanki ayağının altında həyəcanla tərpəndikcə, sən də dönümsüzlüyün hərərətli və möhtəşəm nəfəsini duyursan. Sən yaşadığın bu vaxtdan qaçmağa çalışırsan, çalışırsan ki, özündən, öz içindən bayıra çıxasan, həyatın boyu gündüzlər özünü aldatdığın şeylər barədə düşünəsən. Bəzən alınır, bəzən yox. Bəlkə elə bu yazılar da belə uzun və ağır gecələrdə narahat bir beynin – Yolun hərəkətinə inanmaq istəməyən həyat eşqinin səhərə, işığa uzanan niskilidir?! Həqiqətən də, Yolla gedən olmasa, bu yolun sənə doğru gəldiyini, yaxud səndən uzaqlaşdığını biləmməzsən.

Əlbəttə ki, Yol mənim üçün xüsusi isimdir!

* * *

“Dolğun an” ümidlə yaşamağa çalışan adamın kövrək təsəvvüründən doğur.

“Dünən” olub, ya olmayıb – kim bunu sübut edə bilər?! “Sabah” olacaq, ya olmayacaq – kim bu barədə qəti hökm verə bilər?! Ümidlə yaşayan adam belə düşünür ki, yalnız və yalnız bir an, bir nöqtənin içində cəmləşən an real mahiyyətə malikdir. Və o anın içində sənin həm keçmişin, həm indin, həm də sabahın var. Biz həqiqətdə bundan başqa heç nə bilə bilmərik. Keçmiş, indini, sabahı öz içinə yığmış anın adı yalnız və yalnız “dolğun an” ola bilər. Mən bir dolğun anın içindəyəmsə, onun içində tək deyiləm, onun içində mənim keçmişim də, gələcəyim də mənimlədir. Başqa dolğun anın içindəyəmsə, orda da başqa keçmiş və başqa gələcək var. Əvvəlki an olmamışdır və gələcək an da olmayacaq. Haman dolğun anın içində mənim yaddaşımda əvvəlki anlar, xeyallarımda isə sonrakı anlar sayrısaq. Bundan kənar da nə əvvəl var, nə sonra. Yalnız “indi” var. Bir dolğun anın içindəki “İndi”.

Reallığı axtarırsansa, həqiqəti dərk etməyə çalışırıqsa, o indi, lap indicə yaşadığımız, həqiqətən duya bildiyimiz dolğun anın içindədir. Öz dünəni ilə, öz sabahı ilə bir yerdə.

* * *

*“Sirr nə vaxtsa açılacaq sirdisə,
Heç əvvəldən yaranmayıb sirr kimi”.*

Adamın sirri ola bilər, dağın-daşın, dərənin-düzün, yerin-göyün sirri ola bilər və yəqin ki, var. Və yəqin ki, dağ da, dərə də, yer də, göy də, bir sözlə, öz içində sirr gəzdirən hər bir şey vaxt gəlir ki, bu sirri daşımaqdan yorulub bezir, bir az da sirsiz-müəmmasız, elə-belə yaşamaq istəyir – öz bildiyi kimi, özünün alınına yazılan kimi.

Nə zaman ki, bu sirdən yaxa qurtarmaq vaxtı, o böyük və azad an (dolğun an – ?) gəlir və sən bu sirri nəyə isə, kimə isə ötürüb yalnız bundan sonra

azad olmaq istəyirsən, uçmaq, buralardan baş götürüb qaçmaq istəyirsən, o zaman dünyadakı sirləri daşımağa həvəsli olan yeni-yeni qurbanlar meydana çıxır. Bu təzə qurbanlar elə bilirlər, bəxtləri gətirib və onlar sirr sahibi olublar, sirri həvəslə öz kökslərinə sıxır, sevinə-sevinə gələcəklərində onları gözləyən yorğun və bezikmiş anlarından (əsl dolğun andan – ?) xəbərsiz o ana doğru tələsirlər.

* * *

Füzuli yazırdı:

*“Gər dersə Füzuli ki, gözəllərdə vəfa var,
Aldanma ki, şair sözü, əlbəttə, yalandır”.*

Şair sözü – özü də yalan?!

Bu fikrin poetik ifadəsi əslində, bizimlə, yəni, real aləmlə mahiyyətlər, harmoniyalar dünyası arasında bir maneənin olmasına, özü də bu maneənin məhz Söz olmasına işarədir. Füzuliyə görə, mahiyyətlər dünyası ilə üzdəki görümlü, yaşanan həyat arasında “yalan olan şair sözü” durur. Niyə bu söz yalan kimi təqdim edilir?

Bir qədər bizə tərəf və bir qədər yana – Rusiyaya gələk və XIX əsrin böyük şairlərindən biri Tütçevi xatırlayaq. Bu böyük estet şair “И мысль изреченная есть ложь” deyirdi. Füzuli ilə açıq-aydın fikir, məntiq əlaqəsi göz qabağındadır.

Bizim ətrafımızdakı reallığa, yəni, həqiqətə, beyin energiyası, beyində gedən proseslər çox yaxındır, bəlkə də onun birbaşa inikasıdır, eynidir. Bizim fikrimiz, düşüncəmiz təmiz halda, yəni, hələ beynimizdə ikən mahiyyətlər dünyasının adekvat, başqa sözlə, həqiqi əksidir. Nə zaman ki, beynimizdəkilər söz halına düşür, ağızdan çıxıb deyilir, o zaman artıq düşüncədən sözə çevrilən enerjiyə öz həqiqilik, reallığa, mahiyyətə uyğunluq ölçüsünü itirir – sözə dönmək artıq nəyinsə itkisi deməkdir. Heç bir söz bizi öz fikrimizin, yəni, beynimizdəkinin tam adekvat ifadəsinə gətirib çıxarmır. Sözlər bizimlə dünya arasında labüd bir maneəyə çevrilir, sərhədə dönür.

Bu məqamda musiqi ilə analogiya aparmaq olar. Musiqiçi olmayanlar, yəqin ki, hər hansı bir melodiyayı öz içlərində (beyinlərində) təmiz şəkildə “çala bilirlər”. Amma səslə çalmağa gələndə məsələ qat-qat çətinləşir, çox vaxt bu heç mümkün olmur – melodiyayı “xatırlaya” bilmirsən. Harmoniyanı içindən buraxanda o dağılır.

Söz sənətində də, təxminən, belə olur. Harmoniyanın, mahiyyətin tapılması “sözləşən” zaman dağılırsa bu, şair şişirtməsində “yalan” kimi təqdim edilir. Füzuli də, ondan bizə tərəf və bir qədər yanda yaşayıb-yaradan Tütçev də, neçə-neçə həqiqəti sözlər arasında axtarmağa çalışıb həqiqətin – mahiyyətin üzünə hopmuş təsadüfi cizgiləri silməyə çalışanlar da (Blokun xatırlayaq: “Сотри случайные черты, И ты увидишь: мир прекрасен!”), əslində, bütün yaradıcılıqlarını daxili əzabla yaşayıblar. Bu əzab möhtəşəm bir sonluq kimi amerikalı Folknerin sözlərində öz məntiqi təbii nəticəsini tapıb. Folkner deyirdi: Ən böyük və ən gözəl məğlubiyyət nəyi isə həyata keçirmək cəhdi və bu cəhd üçün əlində olan imkanın uyğunsuzluğundan yaranır.

Əlbəttə ki, əgər “yalan olan şair sözü” bizimlə mahiyyətlər dünyası arasında sədd çəkirsə və onu olduğu kimi görməyə qoymursa, “beynindəkilər həyata gəlibsə, yalanlaşır” deyən şairə də o qalır ki, mahiyyətlər dünyasının bağlı qapısına gücsüz zərbələr vursun. Və bütün bunları görüb dərk edən başqa bir sənətkar onların hamısının əvəzinə bu böyük və gözəl məğlubiyyəti boynuna alır. Hansısa daha bir gözəgörünməz çevrə beləcə qapanmış olur.

* * *

Hər kəs öz ömrünü yaşadığıca həyat və ölüm haqqında az-çox düşünür, hərənin bu barədə mürəkkəb, ya da bəsit, hər necə olursa-olsun öz “fəlsəfəsi” var.

O kimdir inanır ki, bir zaman öləcək və bu gözəl dünyaya həmişəlik göz yumacaq? Heç kim.

O nədir bizi o biri dünyada gözləyir?

Heç nə? “Heç nə” özü də nəsədir.

O dünyada əzab verə biləcək ən böyük şey – əgər varsa – o da yaddaşsızlıqdır. Alber Kamünün “Kənar adam” əsərində belə bir dəhşətli sual-cavab

var: ruhani ata ölümə məhkum edilmişdən soruşur ki, o dünyanı sən necə təsəvvür edirsən?

Məhkum belə cavab verir:

– O cür təsəvvür edirəm ki, mən orda bu dünyanı xatırlaya bilim.

Bu dünyanı “sonra” da xatırlamaq, tanıdıqlarını – doğmaları, əzizləri, səni sevənləri, sənün sevdiklərini unutmamaq, dağın-daşın, ağacın, otun rəngini yaddaşda, gözdə, ürəkdə bərk-bərk tutub saxlamaq kimə qismət olacaq və heç qismət olacaqmı görəsən? Belə olsaydı, ölməyə nə vardı?!

O biri tərəfdən, o dünyada bu dünyanı xatırlaya bilməmək sənə verilsə, bunun özü bir inayət deyilmi?!

* * *

Bəlkə də ən asan yol budur. Gərək möhkəm inanasan ki, həmişə yaşayaçaqsan. Gərək inanasan ki, son nəfəsin ağzından çıxarkən elə o an hardasa doğulan körpə heç kim yox, məhz “sən” olacaqsan. Bəlkə də bu qayda ilə özümüzdən də xəbərsiz saysız-hesabsız dəfə yer üzünə gəlmişik, gələcəyik.

Bu, mənim bir vaxt başımın üstünü alacaq ölüm qarşısında özümə vermək istədiyim təsəlli, toxtaqlıq deyil. Bu, mənim insanın ölməzliyinə olan inamımdır!

* * *

Anar nəsrinin doğmalığı Bakı küçələrinin hər bir tinində yaddan az qala çıxmaq istəyən, amma heç cür yaddan çıxmayan xatirələrin doğmalığıdır. Səninlə üz-üzə gələn və əsla tanımadığın adamların gözlərinin dərinliyindəki doğmalığıdır. Mən bu doğmalığı hər bir cümlədən, hər bir mükəlimədən aydın şəkildə duyuram. Elə də olur ki, hər hansı bir personajın arxasınca düşürsən, Anar onunla “öz işini qurtarandan” sonra sən öz təxəyyülünü işə salmağa çalışırsan. Bu təxəyyül onun hər hansı bir əsərində kifayət qədər qıcıqlandırıldığından onda, məsələn, “Ağ liman” əsərindən kənarında potensial şəkildə baş verə biləcək belə bir davranış yolunu da cizmaq olur.

Əsərin maraqlı, yaşadığımız mühitdən son dərəcə tanış obrazlarından biri olan Dadaş Moskvaya köhnə tanışı və həmyerlisi professoru məktub yazır. Məktubunda müxtəlif məsələlərə toxunur. Və onun yazdığı sətirlərin arasında, guya ki, sözarası belə bir mətləb də “gizlənilir”. Bu ani bir ştrixdir, amma buna baxmayaraq, Dadaş kimi mürəkkəb bir obrazın daxilini əməlli-başlı açıb göstərə bilir. Dadaş məhz bu ştrixlə moskvalı professorun diqqətini özü üçün birinci dərəcəli bir məsələyə cəlb etməyə çalışır. Məsələ isə ondan ibarətdir ki, Dadaşın oğlu məhz Moskvada ali təhsil almaq arzusundadır. Məncə, bütün məktub əhvalatı yalnız bu ştrixi professoru çatdırmaqdan ötrü Dadaş tərəfindən düşünülmüş bir bəhanədir. Dadaşın mürəkkəb xarakterini formalaşdıran cəhətlərdən biri də elementar biclikdir. Bicliyindəndir ki, o, müsahibinin bütün düşüncə tərzini, əxlaq normalarını, davranış və reaksiyasını əvvəlcədən ölçüb-biçir, nəzərə alır. Dadaş bilir ki, professoru bu barədə açıq şəkildə, mərdi-mərdanə müraciət etmək olmaz. Ona görə də dolayısı ilə uzaqdangəlməşlik eləyir. Professordan bu barədə, guya ki, məsləhət alır, əslində isə onun “ağzını arayıır”.

Dadaş kimi adamlar məqamı gələndə ona görə qorxulu ola bilirlər ki, müsahiblərini əvvəlcədən “proqnoz” edirlər. Onların iti baxışından “gizlənmək” mümkün deyil. Bu hələ azdır, Dadaş kimilərini çaşdırmaq da asan deyil. Bunun üçün gərək nəsə tamamilə ağlasığmaz bir hərəkət edəsən. Müəyyən olmuş cızıqdan kənara çıxasan. Məsələn, Nemət kimi.

Nemətin – onun öz şöbəsinin işçisinin, həmişə “ləbbeyk” deməyə hazır olan bu adamın gecə yarısı Dadaşa zəng çalıb Təhminənin gözlərinin nə rəngdə olmasını soruşması Dadaş üçün yayda qar yağması kimi (özü də harda, harda – qışda da qar üzünə həsrət qalan Bakıda) son dərəcə gözlənilməzdir və bu, Dadaşı çaşdırır. Çünki belə bir hərəkət Dadaşın beynindəki kompüterdə Nemətin bütün mümkün ola biləcək proqnozuna daxil deyil.

Nemət özünün Dadaş tərəfindən proqramlaşdırılmış səciyyəsinin sərhəddini beləcə vurub dağıdır. Dadaş üçün belə bir səhv bağışlanmaz səhvdir – deməli, o, yəni, Dadaş Neməti əvvəlcədən düzgün proqnozlaşdırır (heç kimin bilmədiyi axıra qədər loru dilində desək, “oxuya”) bilməyib.

Moskvalı professoru isə “açarı” bir başqadır. Onunla oyunun öz qaydası var. Bu qayda belədir: ən böyük biclik düzlükdür. Və Dadaş da belə bir “düz-

lük" yolunu tutur – onu rahat buraxmayan arzusunu öz gələcək xahişlərinin ağır qurbanına açıq şəkildə bildirir və guya ki, ondan məsləhət almaq istəyir.

Bu uzun və darıxdırıcı məktubda nələr və kimlər yada düşür?! Köhnə münasibətlər, köhnə dostlar xatırlanmırmı, xatırlanır, dostluq barədə Şərq təsəvvürləri üslubunda ricətlər köməyə gəlir. Məqsəd isə yalnız və yalnız ayının həsədlə baxıb ağzının suyunu axıtdığı "armudun üstündədir". Və bu armud üçün Dadaş yüz oyundan çıxmağa hazırdır.

P.S. 1974 və ya 1975-ci il idi. Moskvada aspiranturada oxuduğum unudulmaz illər. Bir dəfə aspirant yoldaşlarım öyrənib bilmişdilər ki, Anar Moskvadadır və biz onu aspirantlar evinə – məşhur Dmitri Ulyanov 5-ə dəvət etdik. Təxminən, 15-20 nəfərlik bir məclis qurduq. Təqribi ssenari tutuldu. Bizim iqtisadçı, riyaziyyatçı, fizik aspirantlar arasında mən yeganə filoloq olduğumdan "baş məruzə" mənə tapşırıldı. Sonraya yüngül qəlyənaltı, çay, şirniyyat və s. nəzərdə tutulmuşdu. Anarı hamımız çox sevdiyimizdən çalışacaqdıq ki, görüşümüz yaxşı keçsin, aramızda səmimi münasibətlər yaransın. Ürəyimiz dolu idi. Ürəyi boş olanlar da bu boşluğu doldurmaq arzusunda idilər.

Anar həvəslə paltosunun hər cibində bir şüşə araq bizim yataqxanaya qonaq gəldi. Mən böyük bir sevinc içində öz məruzəmi etdim. Şübhəsiz ki, məruzə başdan-başa qonağımızın ünvanına yağdırılan təriflərdən ibarət idi.

– Məni heç vaxt bu qədər tərifləməmişdilər, – Anar məruzə qurtarandan sonra etiraf etdi. – Çox maraqlı, yaxşı çıxış idi Kamalın çıxışı (Belə də deməli idi – mən öz çıxışımnda ona başqa cür demək üçün kiçik də olsa heç bir imkan verməmişdim). Amma bir məsələ mənə, xüsusilə, maraqlı göründü. Kamalın tutduğu bu ştrixi deyirəm. Doğrudan da, Dadaşın xasiyyətinin dərinliklərinə çox uyğun gəlir onun yazdığı məktubla bağlı, bu məktubun yazılma səbəbi ilə bağlı tənqidçinin belə bir interpretasiyası. Düzü, mən özüm o cümləni yazanda Dadaşın bu cür bir məqsəd güdə biləcəyini nəzərə almamışdım. Əsərdən bu da aydınlaşırsa – lap yaxşı.

İndi o söhbətdən on ildən çox bir vaxt keçib.

Dadaşın oğlu görəsən bu vaxt ərzində Moskvada instituta girdi, ya yox? Bu sual mənə hərdən düşündürür. Və mən bu zaman həm də onu düşünürəm ki, əsl əsər oxunduqdan sonra da sənin qəlbində, düşüncələrinə yaşamağa davam edirsə, bu, həm müəllifin, həm də oxucunun uğurudur.

* * *

Nazim Hikmət yazırdı:

*“Mən bir ceviz ağacıyam Gülhanə parkında,
Nə sən bunun farkındasın, nə polis farkında”.*

Böyük Nazimin bu misraları bütün həyat yollarının müəyyən bir nöqtəsində səbirlə durub bu yolların vicdanlı yolçularını gözləyir. Kimin üçün ki, həsrət və nisgil, sıxıntı və qüسسə, yaddaş ağırlığı və ümitsizlik quru, adi sözlər deyil, tutumlu, yaşanmış həyat anlarıdır, o adam yağışdan gizləndiyi həyatın içindən bu misraların içindən çıxan kimi çıxır, bütün şeirə, Gülhanə parkına, İstanbula, Türkiyəyə sığa bilmir.

Sanki ilk baxışda şeirdə yad kimi görünən “polis” sözü birdən-birə bizim gözümüzü açır, Gülhanə parkını bizim üçün içindəymişik kimi görümlü edir – budur, biz artıq xatirələr tək titrək barmaqlarımızla haman ceviz ağacının qabarlarını sığallayırıq. Əslində, bu “polis” sözü bizi mahiyyətlər dünyasına aparən lağıma, cığıra dönür.

Əgər həsrət və niskil, naçarlıq və dəli bir ümitsizlik səni sevimli bir parkda ceviz ağacına döndərə bilibsə, təbiimi ki, bundan kimsə xəbər tutmur?! Əslində, içində insan gizlədən bir ceviz ağacı üçün ən ağırlı olanı odur ki, məhz Sən bunu duymursan.

O biri tərəfdən, polisin də bundan xəbəri yoxdur. Bu iki qütb gəlib ceviz ağacında birləşir. Əlbəttə ki, “sən duysaydın, yanıma gələrdin, budaq-budaq əllərimdən yapışıb məni evimizə aparardın. Polis bilsəydi, gəlib tutardı, qandallayıb məhbəsə aparardı”.

Əslində, həmin şeir də, həmin misralar da bu fikrin ifadəsidir. Və bu iki qütbün, iki sonucun – Sənin və Polisin arasındakı bu duyumsuzluq səssiz bir fəryada çevrilir. Ümitsizlik, əlacsızlıq, ürək partlamasına gətirən xiffət və kə-dər fəryadına...

Mən bir ceviz ağacıyam. Sən də bunu duymadın...

* * *

Xortdanın yazdığı məktublar aydındır ki, yalnız və yalnız bir ünvandan göndərilə bilər: cəhənnəmdən!

Biz də ki, o məktubları neçə on illərdir ləzzətlə oxumaqda davam edirik. Bəyəm bu məktublar qurtarmaq bilir? Xeyr, qətiyyəni! Nə qədər ki, buynuzlu “marallar” dörd yanımızı bürüyüb, nə qədər ki, “haqq mövcuddur” deyənlərə dəli adı qoyub dalına düşəcəklər, ələ salacaqlar, nə zamana qədər ki, dəli olmayan yerdə əsas iş, məşğələ ondan ibarət olacaq ki, yeni bir dəli tapıb ortaya çıxaracaqlar və ya yeni bir dəli “düzəldib” və ya ağıl sahiblərini döndərüb dəli eləyib ortaya atacaqlar... o zamana qədər Xortdan öz məktublarını yazmaqda davam edəcək...

Azərbaycan nəsrinin, bütövlükdə mədəniyyətinin nəhənglərindən biri olan Ə.Haqqverdiyevin “Xortdanın cəhənnəm məktubları” silsiləsində çox incə və həm də mübahisəli yozuma imkan verən bir mətləb var. Əsərdə yaşanan dünya və cəhənnəm çox dərin qatda bir-birilə qarşılaşdırılır. Dünyəvi dəyərlər o biri dünyaya – cəhənnəmə köçürülərkən öz mahiyyətlərini tamamilə dəyişirlər. Silsilənin təsir və bədiilik gücünə görə yüksək nöqtələrindən biri sayıla bilən “Odabaşının hekayəti” bunu aydın şəkildə göstərir. Bu hekayətdə fəni dünyanın dəyərləri cəhənnəm “aləmində” tamamilə əks tərəfdən görünür. “Hörmətli” mollalar, axundlar, xalqı aldadanlar, xalqı soyanlar, bir sözlə, bütün boynuyuğunlar, etibarını itirmiş mollalar gəlib o dünyada əsl layiqli yerlərini tuturlar – məhz cəhənnəmə düşürlər. Cəhənnəmə hətta padşah Nikolay da öz əyan-əşrəfi ilə təşrif gətirir. Haqqverdiyev onların üzünə cənnətin qapılarını bağlamaqla, əslində, bəlkə də fərqi nə varmadan oxucusunu axirət dünyasının ədalətinə inanmağa çağırır. Bu inam isə məhz o inamdır ki, min illərdən bəri yorulmadan deyir: günahkarın yeri cəhənnəmdir!

Haqqverdiyev də buna inanır və bunu yazır. İnanır ki, Ali Ədalət nə zamansa əvvəl-axır bərqərar olmalıdır. Heç olmasa o biri dünyada! Çünki haqq mövcuddur.

O biri dünyada Ali Ədalətin öz yerini tutub-tutmayacağını demək çətinidir. Amma Xortdan öz məktublarını bu dünyaya yazıb göndərməyinə hələ də davam edir. Oxuyan oxuyur...

* * *

“Ol qızın üç canavar qalınlığı qaftanlığı vardı”
“Kitabi-Dədə Qorqud”

“Üç canavar qalınlığında qaftan” nə deməkdir? Belə bir şey ola bilərmidi?! Əslində, metaforanın gücü bu obrazın arxasında gizlənən görümlü bir mənzərənin şəklini çəkir. Bütün ədəbiyyatımızda yadda qalan ən sadə və sadəliyinin içində böyük bir dərinlik gizlənən obrazlardan bəlkə də birincisi budur. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının cəsur və mətanətli qız qəhrəmanlarından Sarı donlu Selcan xatun Qanturalını eşq kəməndinə elə salmadı ki, dəliqanlı oğuz igidi Selcan xatunun “keşiyini çəkən” bu ağzı-gözü qanlı canavarlara baxa-baxa dursun, qalsın...

Dədə Qorqud deyir ki, Selcan xatunun vüsalına yetmək istərsənsə, üç vəhşi heyvanla döyüşmə, onlara qalib gəlmən lazımdır. Maraqlıdır, niyə bəs buğra, buğa və qoğan aslan hamısı canavar adlandırılır?! Biz axı indi canavar deyəndə aydın şəkildə məlum bir vəhşi heyvanı nəzərdə tuturuq.

İş burasındadır ki, “Dədə Qorqud” dastanındakı “canavar” sözü müasir dilimizdə olan kimi özünün dar, xüsusiləşmiş mənasında işlənir. Burada “canavar” sözü bütün vəhşilərin sanki ümumiləşdirilmiş adını bildirir. Öz ilkin, geniş mənasında bu söz fars dilindəki “can” və “avərdən” sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlir. Fars dilində “can avərdən” – can aparmaq, canavər (canavar) – can aparan, vəhşi deməkdir.

Qanturalı da sevgilisinə yetmək üçün bu üç vəhşiyə – qoğan aslana, qara buğraya və buğaya qalib gəlməli, onları yenməli idi. Bu üç canavar hər biri müəllifin obrazlı təfəkküründə qalın bir köynək kimi Selcan xatunu öz içində gizlədir. Və onlar indiyənə qədər Azərbaycan ədəbiyyatında işlənmiş obrazlar, metaforalar sistemində reallığı son dərəcə dəqiq və təbii əks etdirən ölməz vəhşi obrazlarıdır.

* * *

Pis ədəbiyyatla, aşağı zövqlə mübarizə aparmaq bütün dövrlərə xas bir "xam xəyal" olub. Və yəqin ki, hər bir dövrdə bu mübarizə özünəməxsus şəkildə həyata keçirilib. Ustad ozanlar, minnezingerlər, rapsodlar ustad olmayanlardan daha yaxşı düzüb-qoşublar, çalıb-oxuyublar; ustad aşıqlar daha məharətlə dastanlar yaradıblar və belə bir təbii "rəqabət" şəraitində asta-asta, yavaş-yavaş, bəlkə elə özlərindən xəbərsiz halda zövqsüz, dövrün ümumi ruhuna yad yazılarla mübarizə aparıblar. Bu mübarizə bəlkə bir növ professional səriştəyə verilən cəngavərlik borcu kimi olub. Udduğu havadan, qoynunda yaşadığı zamandan, qaranlıq ana bətnindən və qovuşacağı qaranlıq torpaq qucağından da, yəqin ki, adam beləcə xəbərsiz olur.

Bizim bu unudulmaz dövrümüz, yəqin, həm də onunla səciyyələnir ki, gözəl və təmənnəsiz cəngavərlik qayda-qanunları, Ali həqiqət axtarışları və mənəvi borc anlayışı artıq unudulub gedib – hər səhər ayılıb unuduğun, yalnız bəzən ümumi konturlarını güc-bəla ilə xatırlaya bildiyin yuxu kimi. Saysız-hesabsız zəif, heç bir mətləbə daxil olmayan yazılar bu gün qəzetlərdə, jurnallarda, indi isə saytlarda və ya kitablar şəklində ucdantutma nəşr edilir. Belə bir dövrdə pis saydığın ədəbiyyatla keçmiş zamanlarda olan kimi yalnız yaxşı ədəbiyyat yaratma üsulu ilə mübarizə aparmaq bütövlükdə xəyalpərvərlik üzünü olsa da, hələlik ən real mübarizədir və bu cür mübarizə indi özünün ən gərəkli fazasına daxil olub.

Əslində, bu üsulun başqa adı heç bir mübarizə aparmamaqdır. Ən yaxşı mübarizə üsulu, bəlkə də, artıq bu olmuşdur. Aşağı zövqlü pis ədəbiyyatı, başqa sözlə desək, xoşa gəlməyən, bu gün heç kimə lazım olmayan ədəbiyyatı, əslində, gərək heç oxumayasan. İşdi-şayət, oxumağa başladınsa və nəşə bir möcüzə gözləyə-gözləyə hətta səbrin çatdı oxuyub qurtardınsa, o dəqiqə də unutmaq məsləhətdir. Mən o tənqidçiyə acıyıram ki, vaxtını, həvəs və enerjiyasını, bilik və dünyagörüşü arsenalını sərf edib pisin pis olmasını sübut etməyə çalışır – bunun üçün uzun bir məqalə də yazır. Sonra o məqaləni qəzet və ya jurnal işçiləri oxuyub çapa hazırlayır, daha sonra çap edilmiş bu materialı oxucu oxuyur. Ən pisi və ən gülməlisi o vaxt olur ki, tənqid olunan

və tənqidə doğrudan da layiq olan əsərdən xəbərsiz oxucu bu mənasız müca-diləni davam etdirir, gözəl vaxtına heylənməyib o əsəri tapıb oxuyur. İstəyir ki, əsər barədə məxsusi özünün fikri olsun. Tənqidçinin həqiqəti ilə öz həqiqətini tutuşdursun.

Bütün bu uzun labirintdən bəzən keçmək lazım gəlir. Daha yaxşısı o deyilmi ki, hər bir adam, istər mütəxəssis, alim olsun, istərsə də adi oxucu, yalnız bəyəndiyi, xoşuna gələn ədəbi nümunələrdən bəhs eləsin. Belə ədəbiyyat isə ilk cümləsindən bəllidir – ya xoşa gəlir, ya da xoşa gəlmir.

Və elə əlində tutduğu bu kitabı oxumaq üçün açan oxucu da qoy belə etsin. İlk cümlədən kiminsə xoşuna gəlməsə, qoy onu pis bir yuxu kimi unutsun. Xoşuna gəlsə ilk cümlə, o biri cümlələri oxusun, o biri səhifəni çevirsin.

* * *

Tərcümə və dil öyrənmə imkanı, adətən, alternativ fikirlər kimi irəli sürülür. Bir dəfə 80-ci illərin ortası idi, televiziya ilə o vaxtlar məşhur olan növbəti “Qoşma” ədəbi verilişini aparırdım. Bu məsələ ətrafında verilişin qonağı görkəmli yazıçımız, tərcümə işinin ustası Əkrəm Əylisli ilə fikir ayrılığına gəldik. Ə.Əylisli respublikada tərcümə işinin yarıtmazlığından, qənaətbəxş olmadığından, bütün ədəbiyyatları, bütün regionları əhatə edə bilmədiyindən danışmağa başladı. İndi üstündən 5 il keçib və mənim o söhbətin ancaq ümumi məzmunu yadımda qalıb. Və bir də o yadımda qalıb ki, deyəsən, əvvəlcə dildən danışırıdım, sonra necə oldusa, bu tərcümə söhbətinə keçdik. Ə.Əylisli, deyəsən, belə dedi: “Bədii əsər üçün ən vacib məsələlərdən birincisi dildir”. Özü də səhv etmirəmsə, bunu özünəməxsus şəkildə kəskin dedi. Mən də ki, həmişə müəllifi və aparıcısı olduğum “Qoşma” verilişində bütün çıxışlarımda çalışmışam ki, kateqorik hökmləri, konkret məsələləri, xüsusi olaraq, qabarıq əks etdirim. Və əgər bu, “tərəf-müqabildən”, həmsöhbətdən irəli gəlirdisə, çalışırıdım ki, məsələni bir az da dərinləşdirim – yanlış olsa da əks arqumentlər irəli sürüm, həm müsahibimi, həm də tamaşıcının diqqətini qıcıqlandırım. Dostum filosof Rəhman Bədəlov bu məqamla əlaqədar yaxşı deyir: beyinləri hərəkətə gətirmək üçün “şuluqluq salmaq” lazımdır. İndi də mən o dəqiqə

hiss elədim ki, burdan, deyəsən, şuluqluq iyi gəlir, öz-özümə sevindim, səbirsizliklə yerimdə qurcuxdum və bu dil məsələsi ortaya çıxan kimi soruşdum:

– Əkrəm müəllim, sizə elə gəlmirmi ki, əgər tərcümə hadisəsi bir fakt kimi varsa və əgər hər hansı bir bədii əsər son məqamda tərcümə olunma imkanına malikdirsə, əsərin yazıldığı dil geniş oxucu kütləsi üçün, demək olar ki, əsaslı bir əhəmiyyət kəsb etmir?!

Sualın bu şəkildə qoyuluşu Əkrəm Əylislini, deyəsən, karıxdırdı. O mənada karıxdırmadı ki, mən onu “divara qısnadım”. Əkrəm ona görə karıxdı və həm də darıxdı ki, zəhmət çəkib bir az da əvvələ qayıtmalıdır və aydın şəkildə nəzərdə tutduqlarını bir daha başqa cür təkrar etməlidir. Özü də bu dəfə ehtiyatla təkrar etməlidir, çünki mən – onun həmsöhbəti – artıq fikir opponentinə çevrilmişəm. Bu opponentə həm etiraz etmək, həm də onu inandırmağa cəhd göstərmək lazım gələcək. Və o da dərindən köks ötürüb bir daha təzədən dilin bədii ədəbiyyat üçün nə demək olduğundan danışmağa başladı.

Söhbət o yerə gəlib çıxdı ki, mən bu dəfə artıq tərcümənin də lazımlığını inkar etməyə başladım. Deyəsən, təxminən, belə bir şey dedim:

– Əslində, tərcümə imkanı, tərcümə fəaliyyətinin genişlənməsi, o biri tərəfdən baxsaq, xeyirli sayılmamalıdır...

– Niyə? – Əkrəm Əylisli belə bir müdaxiləni heç gözləməirdi.

– Bu saat çalışsaram, fikrimi izah edirəm. Bir anlıq təsəvvür edək ki, Azərbaycan dilinə dünya ədəbiyyatının bütün nümunələri tərcümə edilib qurtarıb. Ən ucqar kəndlərdə yaşayan azərbaycanlılar belə bütün ədəbi şedevrlərlə öz doğma dillərində tanış olublar. Bəs belə isə onda biz azərbaycanlıların, deməli, heç bir xarici dili, ən azı rus dilini xüsusi öyrənmək ehtiyacları qalmayacaq. Biz o tərcümələrə verəcəyimiz enerjiyanı rus və digər dilləri daha yaxşı öyrənməyə sərf etsəydik – buna da ki, böyük ehtiyacın olduğu hamıya aydındır – daha məqsədəuyğun olmazdı? Siz necə bilirsiniz?

Deməli, tərcümə də lazım deyilmiş. Daha yaxşı olardı ki, biz ən azı rus dilini, başqa dünya dillərini dərindən öyrənək və əsərləri orijinalda oxumağı bacaraq. Bu da daha bir “şuluqluq”! Deyəsən, Əkrəm Əylisli mənimlə razılaşmadı, mübahisəni o tərəfə, bu tərəfə çəkdi, amma mənə, ikimiz də müxtəlif fikirləri sınaqdan keçirə bilməyimizdən daxili zövq aldıq...

* * *

Ən böyük və ən gözəl məğlubiyət. Bu nə zaman baş verir? Qərribə sualdır, həm də maraqlıdır. Nə cavab vermək olar bu suala? Məğlubiyət var ki, gücsüzlükdən doğur, iradəsizlikdən də doğan məğlubiyət ola bilər, müvəffəqiyyətdən baş gicəllənməsindən də məğlubiyətə uğramaq olar, rəqibini qiymətləndirməzsən, bəxtin gətirməz...

Səbəblər çox və müxtəlif. Amma bu çoxluğa və müxtəlifliyə baxmayaraq, bütün məğlubiyətlərin bir dadı, bir acısı olub. İztirab və məyusluq dadı. Peşmançılıq və özünə dərd eləmək acısı. Və məğlubiyətdən sonrakı yol da müxtəlif tərəflərə aparıb – ruh düşkünlüyünə aparıb salan yol bir yoldur, inadı gücə qoşub gecəni gündüzə calayan yol tamam başqa bir yoldur.

Sənətkar məğlubiyəti! Bu məğlubiyət baş verən zaman hamı uduzur – böyük mənada ədəbiyyatdan tutmuş oxucuya qədər hamı. Amma kim bu məğlubiyət anını məğlubiyət kimi tuta bilir?! Kim deyə bilər ki, bu məğlubiyət elə doğrudan da məğlubiyətdir?! Çox az adam! Əgər məğlubiyəti bu cür “tanımaq” mümkün olsaydı, əslində o, məğlubiyət yox, qələbə olardı...

Belə qələbələrdən biri, heç şübhəsiz ki, böyük Amerika yazıçısı Uilyam Folknerin qələbəsidir. Yapon tələbələri universitetdə onlarla görüşə gəlmiş Folknerdən soruşanda ki, özünün hansı əsərini daha çox sevir, daha çox qiymətləndirir, o bu suala belə cavab verir:

“– Hay-küy və hiddət”.

– Niyə? – tələbələr təəccüblə soruşur.

Folkner cavab verir:

– Çünki bu əsər mənim ən böyük və ən gözəl məğlubiyətimdir!

Folkner böyük sənətkar idi. Və o hər hansı bir əsərini yazarkən qarşısına həm də konkret bədii-estetik məqsədlər qoyurdu. Hər bir əsər ilk növbədə onun özünün özü ilə apardığı mübarizənin “döyüş” meydanına çevrilirdi. Folkner özü öz daxilindəki materialın müqavimətini qırmaq üçün əlləşib vuruşurdu. Yazdığı hər bir əsərində o, qarşısına qoyduğu hansısa bədii-estetik məqsədi həyata keçirmək istəyir, o məqsədə çatmaq uğrunda özü özü ilə (öz dili ilə, dünyagörüşü ilə, bəyəndikləri ilə...) amansız ölüm-dirim savaşına çıxırdı.

Folkner haqlı olaraq belə düşünürdü ki, məqsədin böyüklüyü və ona çatma dərəcəsi arasında həmişə fərq olmalıdır. Düşünülmüşlə əldə edilmiş arasındakı fərqi dərk – Folknerin dediyi məğlubiyyət bu idi. Məqsədə tam şəkildə çatmırsansa, məğlubiyyətə uğrayırsansa, məqsədin böyüklüyü, əlçatmazlığı daha aydın görünür, xeyli qabarıqlaşır. Və əslində məqsəd, məram aydınlığı bu məqsədə, bu mərama əluzatma, əlçatma dərəcəsi ilə müəyyənləşir. Məğlubiyyətə uğramaq bu mənada, məncə, məramın böyüklüyünü dərk etmək və müəyyənləşdirməkdir, bir qədər əvvəldə yazdığım kimi sənətkar qələbəsidir.

Ən böyük, ən gözəl məğlubiyyət gözəgörünməz məntiqi çevrə qapanarkən bu şəkildə qələbəyə çevrilir.

* * *

Сотри случайные черты

И ты увидишь: мир прекрасен!

A.Блок

/Təsadüfi cizgiləri sil ondan,

Sən görərsən: dünya gözəl dünyadı./

A.Блок

Bu misraların dərinliyində çox böyük və çox dərin bir fəlsəfi məzmun durur. Poeziya, doğrudan da, dünyanı dərk etmək üçün insana verilən ən kamil silahdır.

Bu misralar bizim qəlbimizin içinə baxıb belə deyir: dünya əzəl binadan düzgün qurulub. Harmoniya və qanunauyğunluqlar onun mahiyyətindədir. Mahiyyətlər dünyasında hər bir detal, hər bir amil bir-birilə ahəngdar, yumşaq şəkildə birləşir. Mahiyyətlər dünyası bütün təsadüflərdən, bütün qeyri-təbii əlavələrdən kənar, gözəl və harmonik bir bütövlüyə malikdir. Bu dünyadan bütün sonrakı təsadüfləri və əlavə olunmuş yamaqları sil, o zaman bu dünya öz ilkin işığında bərq vurur, öz sadə və gözəl təbiiliyində canlanır. Adi misraların dərin hikməti. Görməyə, dərinə nüfuz etməyə çağıran hikmət. Təkcə baxmaq, yalnız oxuyub ləzzət almaq kifayət deyil. Blok baxmaqdan o tərəfə – görməyə dəvət edir.

* * *

Bir qoca sənətkar və bir gənc yazıçı arasında belə bir mükəllimə baş verir. Günlərin bir günü gənc yazıçı dünyagörmüş ağsaqqal sənətkarın yanına gəlir ki, ondan məsləhət alıb görsün, hansı mövzunu yazmağa girişsə, uğur qazana bilər, pərəstişkarlarının sayını çoxalda bilər. Qoca sənətkar ona belə deyir:

– Ən maraqlı bir mövzu bu ola bilər – iki gənc bir-birini dəlicəsinə sevir. İş elə gətirir ki, oğlan məzuniyyətə gedir. Bir müddətdən sonra qayıdır, görür ki, dəlicəsinə onu sevən qız indi başqasına vurulub. Bu dönüklük ona çox pis təsir edir. Dəli olmaq dərəcəsinə gəlir...

Qoca sənətkar susur. Gənc yazıçı məyus-məyus:

– Elə bu? – soruşur.

– Elə bu!

– Yox, çox sadə və maraqsız bir süjetdir. İnanmıram ki bu mövzu kimsə maraqlı doğursun.

– Siz elə güman edirsiniz, cavan oğlan?

– Mən buna əminəm.

– Eh cavan oğlan, cavan oğlan... – deyər qoca sənətkar da öz növbəsində məyus olur. – Bu “maraqsız” süjet əsasında rus ədəbiyyatının klassik əsəri yazılıb – “Ağıldan bəla”!

* * *

L.Tolstoy “Anna Karenina”nın məzmununu barədə ondan soruşan bir nəfərə belə deyibmiş:

– Əsərin süjeti çox sadədir. Boş şeydir, ərlə bir qadının bir zabitə vurulmasının tarixçəsidir.

* * *

Şair gərək Allah qədər gözəl olsun bu dünyada.

Oljas Süleymenov

Yadıma Oljas Süleymenov ilə Bakıda keçirdiyimiz o əziz günlər düşür.

Boylu-buxunlu qazax qardaşımızı götürüb Əli Bayramlı tərəfə – Kür qırağına, meşəyə getdik. Yazın əvvəli idi. Ov eləmək istəyirdik guya ki.

Dostlarımız tufəng, barıt təşkil etdilər. Amma yedik-içdik, tonqal ətrafında söhbət başımızı qatdı. Tufəng də yaddan çıxdı, ov da. O meşənin içi ilə saatlarla o yan-bu yana gəzdik. Xalqlarımızın taleyindən, ümumi dostlarımızdan, tanışlarımızdan, keçmişimizdən, gələcəyimizdən, bir sözlə, nə bilirdiksə, hər şeydən doyunca söhbət elədik, ürəyimizi boşaltdıq. Onunla danışmaq, onunla mübahisə etmək, onu dinləmək, doğrudan da, əsl ləzzət idi. Mənəvi ləzzət. Tarix və dilçilik, sözlərin mənşəyi və xalqların keçdiyi həyat yolu, köçəri mədəniyyəti və ən müasir ədəbi cərəyənlar, sənətkarlar və mövzular - bir sözlə, Oljas ağa bizi, onunla razılaşıb razılaşmasaq da, sözün həqiqi mənasında öz ziyalı sözü ilə, geniş qırpaq çölləri qədər nəhayətsiz və məzmunlu söhbətilə əməlli-başlı ovsunladı.

Tonqal ətrafında yeyib-içmək zamanı kimsə sağlıq deyirdi, ya elə-belə söhbət idi – indi yadımda deyil – kimsə ondan xahiş elədi ki, bir şerini oxusun. Oxumadı. İnciməkdən çox təəccüb elədik. Bizə belə gəldi ki, əsl şeir oxumalı vaxtdır. Biz axı “dədə-babadan” belə görmüşük – daha şair belə bir məclisdə də şerini oxumayıb nə zaman oxuyacaq – hamı onun başına toplaşdı, onun söhbətinə-sözünə diqqət kəsilib. Amma oxumadı. Birtəhər boyun qaçırdı, səbəbini də demədi, xahiş edənlər də daha dərinə getmədilər.

Artıq gecə düşürdü. Ev sahibləri könülsüz, istəməyə-istəməyə bizi Bakıya yola saldılar. Saxlamaqçün çox dil tökdülər. Amma qalmaq imkanımız yox idi. Mənim maşınıma Oljas ağa, Aydın Məmmədov, Kamil Vəliyev oturdular. Bərk yorğun idik. Səhər ala qaralıqdan başlanan günümüzün dolumu, gördüklərimiz-əşitdiklərimiz hamımızı maşına elə yıxmışdı ki, güclə bir-birimizə “hə-yox” deyə bilirdik. Yol getdikcə bir azdan maşından ancaq motorun səsi

gəlməyə başladı. Özümüz də bilmədik ki, nə zaman susduq. Xumarlana-xumarlana hərə öz beynindəkilərlə məşğul oldu. Mənim də diqqətim yola pərçimləndi. Amma öyrəncəliydim – maşın sürə-sürə başladım nəsə fikirləşməyə, nəyisə götür-qoy eləməyə. Gecənin zil qaranlığından keçə-keçə bir xeyli bu cür yol getdik.

Birdən bu qaranlığın və bu sükutun içindən Oljasın səsi gəldi. O, şeir söyləməyə başladı. Şeir nə şeir idi – indi yadımda qalmayıb. Yadımda qalan onun səsidir. Şeir üçün qərubsəmişdi bu səs. Səs, elə bil ki, Oljasdan ayrılıb özü-özlüyündə yaşamağa başlamışdı. Və özü də buralardan yox, çox-çox uzaqdan – gözlə görünməyən, fikirlə qət edilməyən bir yerdən – Qədim Oğuz dünyasındın, Orxon və Yeniseyin sahillərindən gəlirdi. Səs həm də hər birimizin içindən gəlirdi.

Şeir deməyi heç kim ondan xahiş eləməmişdi. Bizim bir neçə saat əvvəlki xahişimizi də “yaxşı düşmədi” deyə fikirləşib indi ürəyimizi almırdı. Səs özü başlamışdı şeir deməyə. Səsin öz vaxtı, susa bilmədiyi məqamı gəlmişdi.

Maşınımız sürətlə gecənin içindən keçib gedirdi, yol uzandıqca uzanır, biz böyüdükcə böyüyürdük – nəyəsə qovuşurduq, özümüzdən də xəbərsiz dəyişirdik. Bəlkə o səs özü gözəl idi deyən, bizi də özü kimi gözəlləşdirirdi. Bəlkə allahların yanından gəlirdi o səs?! Ucaboynu, ölümsüz, xoşniyyətli, gözəl allahların yanından. Şair özü də öz səsinin dalınca düşmüşdü. Səs onu hərsa aparırdı – o da elə gedirdi ki, heç arxasına da baxmırdı.

Bizi bəlkə də unutmuşdu, bəlkə də arxayındı ki, dalınca düşüb biz də gəlirik. Şair allahların yanına – o ulu həqiqətin yanına yol almışdı. Şair indi allahlar qədər gözəl idi.

Maşın Bakıya çatmaq bilmirdi ki, bilmirdi.

* * *

Klassik sovet dövründə və eləcə də bir çox sonrakı illərdə yazılan Azərbaycan romanlarının saysız-hesabsız qəhrəmanlarının, bir dəstə “epizodik” surətlərinin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri bəlkə də odur ki, onların heç birinin təbiətində orta hal yoxdur.

Onlar ya müsbətdirlər, ya mənfi. Ya ağdırlar, ya qara.

Beləcə günəş şüası düşən yerdən kölgəyə tədrici keçid olmur – kölgə birdən başlayır.

* * *

Tərcümə hərfi, sətri olmamalıdır. Digər sonuca – uzaq bir assosiasiya yoluna da düşməməlidir. Əsl poeziya tərcüməsi odur ki, orijinalın ümumi ruhu və ahəngi ilə bərabər mətndəki xüsusi incəlikləri də verə bilsin. Başqa sözlə, orijinalın ümumi ruhunu tutmaq çox vacibdir. Bununla yanaşı, bu ümumi ruhu elə incə ştrixlərlə bəzəmək lazımdır ki, o ruhun özü canlı bir orqanizm kimi yaşasın.

Sergey Yeseninın məşhur “İran motivləri” silsiləsini şair Əlağa Kürçaylı ilhamla tərcümə etmişdir. Amma elə ustad qələm də ona görə ustaddır ki, alternativ bədii yozum üçün imkan verir. Yeseninın Şahanəyə həsr etdiyi füsunkar şeirlərin birində belə bir parça var:

*Потому, что я с севера, что ли
Что луна там огромней в сто раз.
Как бы не был красив Шираз
Он не лучше рязанских раздолий –
Потому, что я с севера, что ли?..*

Bütün parçanın canı, məncə, divin canı göyərçində olan kimi bu misranın içində gizlənib: “*что луна там огромней в сто раз!*”. Əlağa Kürçaylı bu misranı çox gözəl çevirib:

– “*Elə bil böyükdür orda ay bir az*”.

Düzdür, orijinaldakı “yüz dəfə böyük olan ay”la “bir az böyük olan ay” eyni şey deyillər. Amma tərcümənin gözəlliyi və milli ədəbi “əraziyə” müvəfəqiyyətlə “yan alması” da göz qabağındadır.

Vaxtilə o şeri mən də tərcümə etmişdim. Həmin misra olan parça belə alınmışdı:

*Yanaram bir Şimal atəşliyində
Bu göylərin ayı deşər gözümü.
Mənim nə günahım Şiraz köksümün
İtər Ryazan adlı genişliyində,
Yanaram bir Şimal atəşliyində...*

Bu tərcümə parçası orijinaldan artıq kifayət qədər ayrılıb. Əslində, o, assosiasiyalar üzərində qurulub. “Bu göylərin ayı deşər gözümü” “bir az böyük olan aydan”, xüsusilə də “yüz dəfə böyük olan aydan” az qala yüz dəfə də uzaqdır. Əslində, bu parçada (və o biri parçalarda da) mənim şəxsən Yeseninə olan bütün gənclik duyğularım, məhəbbətim öz əksini tapıb. Nakam, taleşiz, həyatda bəxti gətirməyən, əzablar və mənəvi ağrılarla dolu ömür yaşayan (gənclik illərində mən Yesenini məhz bu cür təsəvvür eləmişəm) bir şairə məhəbbətimdən doğmuşdu bu misralar. Yoxsa ki, mənim çevirdiyim “Şimal atəşliyi” nədir – bunu indinin özündə də başa düşə bilmirəm. Mənə elə gəlirdi ki, Yesenin, doğrudan da, qürbətə ağır mənəngənəsində qalıb sıxılarkən öz qəmli misralarını özündən çox-çox uzaqdakı yaralı qəlbinin dərinliklərindən çıxarıb. Mənə elə gəlirdi ki, Yesenin elə əvvəldən İranda yaşayıb, özü də öz xoşuna yox, özü istəməyə-istəməyə, məcburiyyət qarşısında onu əzən bir mühitə düşüb, sürgünə göndərilib. Təxminən yarıdekabrist, yarıcəngavər, yarı-Müşfiq bir adam idi Yesenin. Və bu misralar da vətənə – Ryazana, sevdiyi qadına, qarşısında baş əydiyi Anaya, tənha, gözəl ağcaqayın ağacına doğru uzanan titrək barmaqlardır – qürbətdə tənha bir otağın şam işığında o barmaqların kölgəsi qara bıçaq kimi çılpaq divardan sıyrılıb onun üstünə gəlir. Belə bir dəhşətli anın müdhişliyində Yeseninə ilham verən, qəlbinə ümidlə dolduran o qüvvə nə qüvvə idi? Hansı qüvvə idi ki, ona zəif də olsa, iynə ucu boyda inam, ümid bəxş edirdi:

*Toxunar otlara ay işığıyla
Sən titrək saçıma toxunduğun tək.*

*Gülümsə ilahə yaraşığıyla,
İnan qəlb evini vüsal döyəcək –
Sən titrək saçıma toxunduğun tək...*

Mən də inanırdım Yeseninə. Mən də inanırdım İran nağıllarına. Amma ömür yavaş-yavaş keçdi. Nağılların vaxtı kimi. Şeirlərin sirri çıxıb getdi – gözəlliyi isə qaldı. Gözəllik ancaq sirr içində olmurmuş. Nəhayət, mən də hamı kimi bildim ki, Yesenini aparıblar Bakının iyirmi dörd kilometrliyindəki gözəl Mərdəkan kəndinə, yaxşıca gəzdiriblər və nədənsə hansı qərribə təsadüf nəticəsində (havadamı uçurdu sərxoşluq?) “İran motivləri” adlı bu inci silsiləsi yaranıb.

* * *

Aleksandr Blokun gözəl misraları:

*“Когда вы стоите на моем пути,
Такая живая, такая красивая,
Но такая измученная,
Говорите все о печальном,
Думаете о смерти,
Никого не любите
И презираете свою красоту –
Что же? Разве я обижу вас?”*

Vaxtilə bu parçanı da belə tərcümə etdim:

*O zaman ki mənim yolumda durursunuz
Belə həyat dolu, gözəllik dolu,
amma iztirabl...*

*O zaman ki, yalnız qəmli
şeylər danışsınız,
düşünürsünüz ölüm barədə,
Heç kimi sevmirsiniz,
Və nifrət edirsiniz gözəlliyinizə –
Sizin xətrinizə dəyərəmmi mən?..*

Bloku da bu cür görmüşdüm. Necə görmüşdüm, elə də yazdım. Ola bilər ki, “измученная” “iztirablı” demək deyil – ola bilər. Ola bilər ki, bəzi yerlərdə, əksinə, tərcümə hərfiliyə çox yaxınlaşır. Ola bilər. Amma mən Bloku belə gördüm, gözlərini yerə dikib çaşqın-çaşqın bu sözləri deyən yerdə gördüm: *Sizin xətrinizə dəyərəmmi mən?..*

* * *

Kölgə salmaq istəyən hökmən gün işığının altına girib onu öz çiyinlərinə götürməlidir.

* * *

Bu da bir məğlubiyyət! Nələr arzuladıq, nələr qazandıq?! Nə düşündük və nə bacardıq?! Həmişə o böyük idealla qələmin ağzından çıxıb varığa düzülən söz karvanı arasında fərq olacaq. Yazıçı olmaq bu fərqi içində itib-batınların səlahiyyətidir. Bu fərq ideali həmişə öz təbii bakirəliyində saxlayacaq, onu təmiz bir uzaqlıqda qoruyacaq, eyni zamanda ona çatmağın əbəs olmasını da daim nümayiş etdirəcək. Bu fərq bizi daim boy atmağa səsləyəcək.

Şübhəli qələbələrdənsə nəyəsə can ata-ata möhtəşəm bir məğlubiyyətə uğramaq daha yaxşıdır. Sənət qələbəsi ideala inamı azaldardı. Böyük məqsədə çatırsansa, o zaman məqsədin dəyəri itir.

Yaşasın böyük və gözəl məğlubiyyət!

* * *

Şair, hökmdarın hüzurundasın!

S.Vurğun

Səməd Vurğunun “Vaqif” pyesindən yadımda nə zamansa bir misra qalacaqsın, o da bu olacaq. Çünki bu bir misranın həqiqəti də, sirri də böyükdür. Və bu həqiqət, bu sirr bu kiçik misraya sığmır. Misra nədir, bütün əsərə sığmır. Azərbaycan ədəbiyyatını, eləcə də bütün digər ədəbiyyatları da öz içinə yığıb yerləşdirə bilən bir qüdrətə malikdir bu tək misra: Şair, hökmdarın hüzurundasın!

Görəsən bunlar bir-birindən ayrı olublarmı? Elə bir zamanə, elə bir vaxt olubmu ki, şair hökmdardan ayrılıb, uzaq düşüb?

Olmayıb! Heç zaman onlar bir-birindən ayrı düşməyiblər! Həmişə bir yerdə! Həmişə hökmdar hüzurunda olub şairlər! Həmişə, hər yerdə – yaxında, ya uzaqda, sarayda, ya kənddə, amma həmişə hüzurda! Başqa cür olmayıb. Başqa cürü biz yalandan, öz-özümüzü aldatmaq üçün uydurmuşuq.

Şairlər hökmdarsız, sadəcə olaraq, bütün böyüklüklərilə görünə bilməyiblər. Çünki belə görünmək heç mümkün də olmazdı. Elə buna görə də, təbiidir ki, Vaqif də Qacarsız görünür. Vaqif bütün şeirlərilə, bütün sənəti ilə bir yerdə Qacarı öz içinə elə yığıb ki, onlar böyük Yolun qoşa, ayrılmaz əbədi yol yoldaşına çevriliblər. Bəlkə Qacar Vaqifi yığıb öz içinə?!

Şair və Hökmdar! Kimdir haqlı və kimdir haqsız?

Şair və Hökmdar! Kimdir güclü və kimdir zəif?

Şair və Hökmdar! Kimdir şair və kimdir hökmdar?.. Konkret bir adamı hökmdar, bütöv bir zamanəmidi, bəlkə elə bizim bu günümüz olan bu gərgin mühitdir? Sənin öz vicdanın, əxlaqın və ya vicdansızlığın, əxlaqsızlığındır? Bəlkə atandır, anandır, bəlkə balandır, bəlkə qadınındır hökmdar? Bəlkə rəisindir, bəlkə müavinindir, bəlkə sevgilindir, bəlkə...

Onu kim görüb tanıya bilir? Kim dərk edir ki, hökmdarın hüzurundadır, özü də bu hüzurdan kənardadır, sadəcə olaraq, mövcudiyət mümkün deyil? Kim dərk edir ki, hökmdarı, əslində, uzaqda, kənardadır, yox, özümüzdə, öz

içimizdə axtarmaq lazımdır?! Bu hökmdarı – öz içimizdəki hökmdarı bizim özümüzdən başqa bir kimsə görürmü?! Görmür! Görə də bilməz!

Çexovun sözüdür, deyir ki, mən bütün həyatım boyu öz içimdə yaşayan qulu öldürməyə çalışmışam. Kim idi Çexovun içindəki o qul? Yazıq qul. Görəsən, kimlərdən qorxub əsim-əsim əsirdi? Bəlkə heç əsib eləmiridi? Bəlkə hər birimizin hökmdarı öz içimizdəki o quldur? Kiminsə quludur, bizim isə hökmdarımız...

Bəlkə o qul deyilən məxluqun iki üzü var – biri qul üzüdür, o biri hökmdar?!

Və nəhayət: Çexov da, biz də kiminlə mübarizə etmişik və mübarizə edirik – qulla, ya hökmdarla?..

* * *

*Pıçiltı. Ürkək nəfəs.
Bülbülün səsi.
Gümüş seli.
Yuxulu
bulaq nəğməsi...*

A.Fet

Son dəfə yazırmış kimi.

Hər əsər nədi, hətta hər bir cümləni son dəfə yazırmış kimi yazmalı. Hər udum hava elə bilək, son dəfə udduğumuz qismətimizdir.

Bir az da yaşaya bilsəydik, bəlkə ölümsüzlüyə çatdırardıq özümüzü.

Əvvəl-axır o ölümsüzlüyə – ışıqlı və gözəl, saf və təmiz ölümsüzlüyə çatırıq yəqin. Və yəqin ki, bizi yaşadan həm də belə bir sərxoş inamdır.

Nə zamansa gözəl və zərif hissləri tərənnüm edən bir şair vardı. Şeirləri şəffaf və kövrək, büllur çilçirəq qədər gözəldi. Heç vaxt düşünməzsən ki, inamla bağlı belə bir “ağır” söz deyə bilər: “O adam lirik deyil ki, havada qanad açacağına ürəyində sarsılmaz inam olmadan özünü yeddinci mərtəbədən başaşağı atmasın” – Afanasi Fet.

* * *

Uzaq zamanların birində dünyagörmüş bir ustadın yanında bir gənc müxtəlif elmləri öyrənirmiş. Uzun müddətdən sonra bu gənc günlərin bir günü çoxdan ürəyində saxladığı sözü, nəhayət ki, cəsarət edib müəlliminə deyə bilir:

– Mən səndən çox şey öyrənmişəm. Dünyanın bir çox sirlərilə mənə sən tanış eləmişən. Amma bir məsələ mənə indiyənədək aydın olmayıb. Ustad, sən əbədiyyətin nə olduğu barədə mənə heç nə deməmişən. Mən bilmək istəyirəm, əbədiyyət nədir?

Qoca köksünü ötürüb başını sinəsinə endirir və böyük bir təəssüf hissilə şeyirdinə belə cavab verir:

– Əfsuslar olsun. Əfsuslar olsun ki, mən özüm əbədiyyətin nə olduğunu bilmirəm.

Gəncin üzünü, necə deyərlər, məyusluq pərdəsi bürüyür. O inanmaq istəmir ki, onun ustadının bu dünyada bilmədiyi nəşə var. Ustad isə sözəgəlməz bir hüznə köksünə endirdiyi başını qaldırır:

– İstəsən, əvəzində mən sənə deyərəm və sən bilərsən ki, əbədiyyətin bir anı nə olan şeydir, – deyir.

– Əbədiyyətin bir anı?.. – Gənc təəccüblənir.

– Əbədiyyətin bir anı. – Ustadı çox diqqətlə onun üzünə baxır. Sonra baxışlarını kənara çəkib uzağa, yalnız və yalnız özünün gördüyü bir nöqtəyə dikir. – Təsəvvür elə ki, burdan düz aya qədər bir qüllə ucaldıblar, özü də almazdan.almaz bir qüllə! Bu almaz qüllənin eni o boydadır ki, on nəfər güclə onu qucaqlaya bilir... İndi də təsəvvür elə ki, bu qüllənin başına ildə bir dəfə uçub gəlib kiçik bir sərçə qonur və hər dəfə o qüllənin təpəsinə bir-iki dimdik atır. Sən də bilirsən, mən də bilirəm ki, bu dünyada hər şey əvvəl-axır əriyir, yox olur, məhv olub gedir. O quşcuğazda ümid var ki, nə vaxtsa dimdikləyə-dimdikləyə almaz qüllənin axırına çıxacaq və günlərin bir günü o almaz qüllədən heç nə qalmayacaq. Bax, sərçə o almaz qüllənin başını dimdikləməyə başlayandan ta dimdikləyib qurtaran zamana qədər dünyadan bir əbədiyyət anı ötüb keçəcək.

Qoca ustad susur. Diqqət edib görür ki, cavan şeyirdi bərk fikrə gedib və deyəsən, onun dediklərinə şübhə edir və həm də bir az dilxor olub. Bir də köksünü ötürür, gözlərini qıyaraq yenə də çox-çox uzaqlara və yalnız özünün gördüyü haman nöqtəyə dikib dediklərinə belə bir kiçik əlavə edir:

– Kim bilir, bəlkə də o bir an heç o zaman da hələ ötüb keçməyəcək.

* * *

Böyük Cavid yazırdı:

*...şübhədir hər həqiqətin anası,
şübhədir əhli-hikmətin babası,
şübhə etməkdə həqlidir insan...*

Əlbəttə ki, şübhədən həqiqətə – əsl yol budur! Cavidin şübhə etməyə mənəvi haqqı vardı.

Şübhə edənin gərək özünün bir prinsipi, ideali olsun. İndi elə deyil, indi hamı şübhə edir.

Amma xalq musiqisinin partiturasını dəqiq bilmədən birdən-birə improvizasiya eləmək, variasiyalar axtarmaq olmaz.

Heca vəznində, qafiyələri yerli-yerində çağbacağ şeir yazmağı bacarmadan veribrə girişəndə aləm qarışar bir-birinə.

Ən abstrakt şəklin də, ən modernist tablounun da müəllifi əvvəl-əvvəl gərəkdir ki, adamı göründüyü kimi çəkməyi bacarsın.

Bütün şübhələr sonraya, torpaq üstündə möhkəm dayanmağı öyrənəndən sonraya!

Şübhə eləməyə gərək haqq qazanasan.

Şübhə etmək əlbəttə ki, səbatlıların işidir.

* * *

Bizim bəzi yazıçılarımız əlləşib-vuruşub şəhəri, guya ki, “fəth” etdikdən sonra təzədən ata-baba yurdlarına üz tutur, oranı özlərinə yaşamaq üçün məskən seçirlər. Guya ki, torpaq onları çəkir.

Guya ki, belə olanda adamlara, xalqa daha yaxın olurlar.

Bəzi yazıçılarımız da xalqa yaxınlıqlarını tez-tez kənd, rayon yerinə getməkdə görürlər. Evləri şəhərdə olur, bir ayaqları doğulub boya-başa çatdıqları kənddə. Nə kənddə əməlli-başlı yaşaya bilirlər, nə şəhərdə. Darıxa-darıxa qalırlar şəhərlə kənd arasında.

Bəyəm torpağa yaxınlıq əyilib yerdən bir ovuc torpaq götürməklədir?

Bəyəm xalqa yaxınlıq gedib addım-addım kənd-kəsəyi gəzməklədir?

Elə bil, indidən eşidirəm qəzəbli və ehtiraslı “bəli, budur!” nidalarını. Və bu qulaqbatırıcı səslər arasında yavaş səsimlə “yox, bu deyil” və ya “yox, heç olmasa, təkcə bu deyil” deyirəm. Və yadıma böyük Əbdürrəhimbəyin ölməz bir obrazı düşür: üçtel Həsən obrazı.

Məktəbdəki uşaqları başlı-başına qoyub öz gəzməyinə, kefinə gedən üçtel “hardaydın?” soruşanlara “dərs gətirməyə getmişdim” cavabını verir. Və onun bu sözləri nə qədər gülməli bir situasiyanı göz önündə canlandırırsa, əslində, acı bir həqiqəti də açıb deyir. Nədir o acı həqiqət? Kimdir bizə dərs gətirməyə gedən və bu adamın gətirdiyi dərs nə dərstdir? Və ən vacibi – biz özümüz kimik və nə üçün aciz-aciz oturub o dərsi gözləyirik?

* * *

Rəqəmlər danışır.

Əlbəttə, danışır. Məşhur fransız etnoqrafı Levi Bryul öz “İbtidai təfəkkür” adlı klassik əsərində yazırdı ki, rəqəmlər mifoloji, mistik mahiyyət daşıyır.

Bir, üç, beş, yeddi... Tək rəqəmlər, elə bil, nəsə natamamlıq, qırıqlıq təsəvvürü yaradır, elə bil, kim isə heç zaman sonuna çatmayacağı bir Yol gedir. Tək rəqəmlər, elə bil, hərəkətin kəsiklik nisqilini canında saxlayıb.

İki, dörd, on altı, qırx... Cüt rəqəmlərdə isə, əksinə, bir bitkinlik, sona yetişmə, tamlıq “təhər-tövrü” var.

Bəlkə qərribə görünə bilər rəqəmlərin bu aləmi, amma bu qərribəliyin özü hardasa daha dərinə gizlənmiş məntiqi bir mənaya malikdir. Onlar bizə qədim nağıllarımızı, əfsanələrimizi xatırladır.

Qəhrəmanlar yol gedəndə ya üç gün, üç gecə, ya da yeddi gün, yeddi gecə gedərdilər.

Nağılın sonu gəlməyəndə onu min bir gecə söyləyərdilər.

Kimi isə gözləyəndə otuz doqquz gün gözləyərdilər.

Bir yerə toplaşanda nə az, nə çox “düz” yeddi min yeddi yüz yetmiş yeddi nəfər olardılar.

Belə olduğu zaman heç nə bitmir, heç bir şey donuq şəkildə qalmır. Hər şeyin davamı, inkişafı, artım perspektivi var.

Yol da nə vaxtsa sonuna çatan yoldur, mənzil başı da əvvəl-axır qət edilir, amma bu tək rəqəmlər yol boyu hərəkət anının göstəricilərinə dönürlər və son dərəcə dinamik, gərgin bir mənzərə yarada bilirlər.

Üç, beş, yeddi... Tək rəqəmlərin içindən bir natamamlıq və qırıqlıq, rahatsızlıq və tənhalıq, niskil və həsrət boylanır.

Amma... tutalım ki – toy... Bütün nağıllarımızda toylar düz qırx gün, qırx gecə davam edir. Cüt rəqəm deyir ki, artıq məqsədə nail olunub, yol gəlib tamamlanıb, çevrə də qapanıb, hamı da asudə nəfəs alıb. Kama çatmaq zamanıdır – hər yerdə tamlıq, əmin-amanlıq, bütövlük hökm sürür – statiklik, donuqluq, bitkinlik...

Bəli, rəqəmlər danışır – həm tək danışır, həm cütü. Nəsə deyirlər. Bəzən səsləri bizə çatır, bəzən biz özümüz onları eşitmək istəmirik, bəzən də eşidirik, dərk eləmirik – bağlı qarıya dəyən bu səslər özlərinə qayıdır. Həmin yolla qayıdır. Niskilli uzun yolla. Bitmək istəməyən tək rəqəm yolu ilə...

* * *

Dəfələrlə şahidi olmuşam ki, Folkneri oxumayanlar Folknerdən, Markesi oxumayanlar Markesdən, Borxesi oxumayanlar Borxesdən danışır. Özü də ağızdolusu, az qala dərs verə-verə danışır.

Lap elə tutalım ki, bu əldəqayıрма “alimlər” Folkneri də, Markesi də, Borxesi də, Ekonu da, hələ üstəlik Bulqakovu da, Platonovu da, Nabokovu

da, indi dəbdə olan neçə-neçə başqalarını da oxuyublar. Bu faktın özü axı hələ o demək deyil ki, bu “oxuyucular” (“oxucular” yox, məhz oxuyucular!) oxuduqlarını adekvat qavrayıb adekvat zövq ala biliblər. Daha düzgünü o olar, deyək ki, guya zövq aldıqlarını özləri özlərinə təlqin ediblər. Doğrudan da, oxucu yox – oxuyucu!

Amma əslində, oxumaq hələ nəinki zövq almaq, heç sonadək qavramaq da demək deyil. Məgər “Otello” yalnız qısqanclıq haqqındadır? Və yaxud “Hamlet” yalnız Danimarka krallığında baş verən çaxnaşmalardan bəhs edir?..

Kimi isə oxumaq kimə isə aparən yoldur. Bu yolla gedib sonra da hər dəfə özümüzə qayıtmağı bacarmaq lazımdır. Uzaq Kolumbiyadan da, Arjentinadan da, bir az yaxın İngiltərədən də, İtaliyadan da. Amma əsas məsələ odur ki, ilk əvvəl ora gedib çatasan. Sən gedə biləcəksənmi?

Qarşında Yol uzanır. Maraqlı bir Yol. Sən bu yola düşürsən – ya bu yol özü səni aparır, ya da ki, sən özün başlayırsan bu yolla iməkləməyə. Haracan gedirsən – Allah bilir. Amma getdiyən yolun qayıtmağı da var. Əgər qayıda bilmirsənsə, yaxşısı o olar ki, gözünü yaxşı-yaxşı siləsən və özün özünü çimdikləyəsən – deməli, sən ora heç getməmişən də.

...Amma, sən Allah, özünü dərin və çoxbilmiş kimi aparma. Və Markesi də höccələyə-höccələyə oxumağın vacib deyil.

* * *

Belə deyirlər ki, doğru çoxdur, həqiqət isə təkdir.

Biri deyir: tərcümə imkanı hüdudsuzdur.

O biri etiraz edir: tərcümə imkanı hüdudsuz deyil.

Həqiqət ikidir, ya bir? Bu fikirlərin hansı düzdür?.. Əksəriyyət, bəlkə də hamı tərəfindən qəbul edilmiş belə bir müddəa var ki, hər hansı bir dilə, tutalım ki, Azərbaycan dilinə dünya dillərində nə varsa, hər şeyi tərcümə eləmək mümkündür. Mənə belə gəlir ki, bu fikir mütləq həqiqət kimi qəbul edilə bilməz. Elə şeylər var ki, Azərbaycan dilinə tərcüməsi, prinsip etibarilə, mümkün deyil. Amma buna dilimizin imkansızlıq göstəricisi demək də doğru olmaz. Bu, müxtəlif duyum və müxtəlif dünyagörüşü səthlərinin, müxtəlif bədii-estetik potensial və arsenalların bir-birinə uyğun gəlməməyinin nəticəsidir.

Biz Andrey Platonovu rus ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi son zamanlar tanımağa başladıq. Aydınır ki, Platonov özündən əvvəl, özü ilə bərabər, özündən sonra yaradan bütün digər sənətkarlardan kəskin şəkildə fərqlənir. Ən əsas fərqlərdən biri də təhkiyə üsulu, dil, intonasiya, yazı manerası, lap dəqiq desək, Platonov bədii mətninin son dərəcə özünəməxsus, təkraredilməz sintaktik təqdimatıdır. Bax, bu Platonovu Azərbaycan dilinə tərcümə eləmək mümkün deyil. Söhbət dilin gücündən və ya gücsüzlüyündən getmir. Məsələn burasındadır ki, Platonovun rus dilində qaldırdığı bədii-emosional qat Azərbaycan dilində hələ oyadılmayıb. Məhz oyadılmayıb! Çünki “xammal” kimi o qat Azərbaycan dilində də və yaqın ki, bir çox digər dillərdə də var. Amma hər şeydən əvvəl, o qat oyadılmalıdır, sonra Platonov ora köçürülməlidir.

Etirazı bəri başdan duyuram. Böyük Mirzə Cəlil dilin o səthində deyil, başqa səthindədir. Mirzə Cəlil dilin başqa potensialını qaldırır və rus dili də yaqın ki, bu səth üzrə Mirzə Cəlili, Sabiri qəbul etməyə hazır deyil. Gözəl rus şairi Vasilyevin Sabirdən tərcümələri bu fikri bir daha təsdiqlədi. Və əlbəttə, bütün bu “imkansızlıqlar” çox təbiidir. Dillərin hər biri öz gözəgörünməz həyatını yaşayır. Bizdən asılı olmayan və ya çox az asılı olan həyatını.

Platonov həm də ona görə dahi sənətkardır ki, öz cümləsinin sintaksisi ilə gülə bilir, qəmlənə bilir. Rus sintaksisini ona qədər heç kəs danışdırmamışdı. Adətən, cümlənin məzmunu danışar və danışır da. Platonov sübut etdi ki, cümlənin mübtədasi, xəbəri də danışarmış, gülərmiş... Özü də rus dilində, rus ab-havasını uda-uda, rus təbiətini içindən böyük ürək genişliylə buraxa-buraxa. Məgər bütün bunları olduğu kimi Azərbaycan dilinə çevirmək mümkündürmü?

Sabiri rusca təsəvvür etmək mümkün olmadığı kimi bu da mümkün deyil...

Kim nə deyir desin – Platonov səthi Azərbaycan dilində, Sabir səthi rus dilində hələ tərpədilməyib...

* * *

Hər yerdə olan kimi sənətdə də, konkret desək, ədəbiyyatda da həmişə mühafizəkarlar olub və olacaq. Yeganə zümrədir ki, öz ahəngini və rəngini

həmişəlik itirə bilmir. Öz qınının içində də, başqalarını aldadıb özünü sevdi-rəndə də düzdür, bir müddət əsl simasını gizlədə bilir. Amma bu, çox tez açılır və iç üzü çox tez hamıya məlum olur.

Adətən, bütün cavanlar bütün yaşlı sənətkarlara mühafizəkar kimi baxırlar. Bu hal təbiidir. Çünki ən normal mühafizəkarlıq yaşla gələndir. Bu gün Mirzə İbrahimovdan, Süleyman Rüstəmdən, İlyas Əfəndiyevdən, Bayram Bayramovdan, Bəxtiyar Vahabzadədən, Nəbi Xəzridən mühafizəkar olmamağın tələb etmək heç düzgün də olmazdı. Əslində, onların mühafizəkarlığı özlərinin özlərinə sədəqətidir. Əgər bu zaman hansısa bir cavanın ədəbi “mənafe-yinə” toxunmaq lazım gələrsə, bunu asanlıqla etmək olar, niyə də yox?! Yaşlı nəslin mühafizəkarlığını hansısa məntiqlə (cəngəlliklər məntiqi olsa da) başa düşmək mümkündür.

Ən dəhşətli mühafizəkarlıq isə daxildə yaşayan, içdən gələn mühafizəkarlıqdır. Yaşa baxmır – cavanda da olur, qocada da. Üzdə ənənələrin qorunmasını bayraq edən bu qəbil mühafizəkarlar dərinə və altda öz şəxsi kultlarını təsdiq edib qorumaqla məşğul olurlar.

Daxili mühafizəkarlıq yaşla gələn təbii mühafizəkarlıqla saziş bağlayan da ədəbiyyatda əvvəlcə bir müddət tufanqabağı sükut hökm sürür. Amma bu sükut aldadıcıdır. Bir az sonra əsl müharibə başlayır. Vaqif Səmədoğlu, Ramiz Rövşən, Vaqif Bayatlı, Mövlud Süleymanlı... bu mühafizəkarlarla əsl mübarizələrdən keçib ədəbi müstəvidə bərqərar ola bildilər. Yaxşı ki, onları əyə bilmədilər, sındıra bilmədilər.

Vaxt keçəcək, çox şey dəyişəcək bu dünyada və bəlkə də bu dünyada heç nə dəyişməyəcək. Mühafizəkarlarla mübarizələrdən keçib gəlmiş bu cavanların da yaşı yavaş-yavaş ötməyə başlayacaq və onların timsalında Azərbaycan ədəbiyyatında yeni və istedadlı mühafizəkarlar nəslə yaranacaq. Buna həyat deyərlər!

* * *

Fransız yazıçısı Qustav Flober deyərmiş: hər hansı bir cümləni əvvəlcə ayrılıqda yazmaq lazımdır, əgər o cümlə görünüşcə də gözəldirsə, o zaman

onu nəsrə daxil etmək və işlətmək olar. Məlumdur ki, "Madam Bovari"nin müəllifi məşhur stilist idi və öz yaradıcılığına da bu baxımdan hədsiz bir ciddiyyətlə yanaşırdı.

Biz isə elə hey məzmun deyə-deyə tam yalançı, qondarma və süni bir mənasızlığa gəlib çıxmışıq. Bu gün artıq "Aldanma ki, şair sözü, əlbəttə, yalandır!" misrası sərbəst düşüncənin dünənki durğunluğa üz çevirib dediyi kəskin bir ittiham kimi səslənir, özü də haqlı ittiham kimi. "Yazıçı sözünə inanma" ittihamı kimi.

Formaya, yəni rəngarəngliyə meyli olanları həmişə doğma kökə, qaynağa etinasızlıqda, nankorluqda təqşirləndiriblər. Bunları çox oxumuşuq, çox eşitmişik və çox görmüşük. Görkəmli tənqidçi, ədəbiyyatşünas Məmməd Arifin yaxşı bir bənzətməsi var – bədiü əsərin forma və məzmunu ilə əlaqədar deyir ki, biz əvvəlcə tufəngin səsinə eşidirik, sonra güllənin hədəfə dəyməsindən xəbər tuturuq. Məmməd Arif tufəngin səsi deyəndə formanı, güllənin hədəfə dəyməsini deyəndə məzmunu nəzərdə tuturdu. Doğrudan da belədir.

Və kim nə deyir desin – forma ilkindir və bundan hürkmək lazım deyil. Amma orası da var ki, formanın ilkin olması hələ o demək deyil ki, o həm də əvəzəlməz əsasdır.

Və digər tərəfdən – vacibdir ki, "əsas olan nədir – forma və ya məzmun" üzərində baş sındıraq? Adamın yadına "yumurta-toyuq" məsələsi düşür. Deməyə sözü olan adam məgər oturub əvvəlcədən düşünür ki, bu formaya hansı məzmunu doldurum və ya əvvəlcədən baş çatladır ki, bu məzmunu nə forma geydirim?..

Qırxayaqdan soruşublar ki, necə olur sən çaşmırsan – əvvəlcə ayaqlarından hansını irəli atırsan, sonra hansını? Qırxayaq xeyli fikirləşib-fikirləşib, yazıq heç yeriyə bilməyib, qalıb öz yerində.

Formanın içində azıb-qalanlar məzmun genişliyinə çıxma bildilərmidi?

İngilis filosofu Qobbs hələ XVII əsrdə yazırdı ki, "dil (forma – Müəllif) hörümçək toru kimidir – zəif beyinlər sözlərə ilişib onlarda itib-batır, daha güclülər isə onların içindən asanlıqla keçib gedirlər".

Bütün bunlar artıq aydın məsələlərdir, əsərdə məzmun da, ideya da əhəmiyyətlidir, ədəbiyyatın nə öyrədəcəyi, nə cür tərbiyə edəcəyi də vacib

şərtidir. Amma onu da danmaq olmaz ki, Flober zalım da yaman deyib. Başını kağızdan aralayıb baxanda cümlə gərək doğrudan da gözəl, hətta gözəl-göyçək, qədd-qamətli, şıq görünə.

* * *

Qəribə bir zəmanədəyik.

Mənə hərdən elə gəlir ki, bu zəmanədə heç kimi heç nə maraqlandırır. Belə deyək: heç kim heç kimin “kitabını oxumur”. Elə bil ki, hamı öz qınına çəkilib. Və adamı öz çəkildiyi qınından çıxarıb o birilərilə təmasa girməyə məcbur eləmək artıq heç bir vəchlə mümkün olmur, ya da çox çətinləşib.

“Zəmanə başqalaşib” fikrini, bizim səhvimiz o olub ki, nəsə xeyli mücərrəd, bizdən çox-çox uzaqlarda baş verən bir həqiqət kimi qəbul etmişik.

Bizim özümüzün isə dəyişməyimiz nəsə qəribə və mümkün olmayan bir məsələ kimi bizə görünüb. Amma həyat baş alıb gedir, bu böyük Yol zülmə də olsa keçilir və biz də dəyişməkdən qalmırıq, bu gün, azca da olsa, dünənkindən fərqlənməkdə davam edirik.

* * *

Çox zaman deyirlər ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda güclü mədəni intibah baş verib. Teatra getmək bir bayram şənliyinə getmək kimi olub. Yaşlılarımız aktyorların, rejissorların peyğəmbərlər qədər sevilib hər cür hörmətə layiq görüldükləri vaxtı yaxşı xatırlayır. Bütün bunlar çox gözəldir. Bütün bunlar elə bizik, çünki belə bir Yolla kimlərsə keçə-keçə gəlib biz olub.

Amma onu da dərd eləmək düzgün deyil ki, bütün bu ənənələr bu günə gəlib çıxmayıb. Əslində, bütün bunlar heç bu günə gəlib çıxmamalıydı. Kifayətdir ki, biz özümüz gəlib bu günə çıxa bilməmişik. Və bu gün biz artıq öz insanı təmaslarımızın yeni, bu gün üçün səciyyəvi formalarını axtarıb tapmalıyıq.

İnsanla cəmiyyət arasında, insanla dövlət arasında, nəhayət, insanla insan arasında əlaqənin dəqiq müəyyənləşdirilməsi bizim həyatımızı ya mənə ilə, ya da mənasızlıqla doldurar. Əgər kim isə bütün bu zəngin və mürəkkəb

münasibətlər sistemindən bezikib qınına çəkilirsə, bu halın özünü də hökmən pis bir hal kimi qiymətləndirmək, yəqin ki, doğru olmaz. Bəlkə o öz içinə girib orada gizlənə-gizlənə başqalarının içinə apararı yolu axtarıb tapmaqla məşğuldur?..

* * *

Aydın Məmmədova

*“Biz onları gül çiçəklə qarşıladiq,
Onlar bizi süngülərə keçirdilər...”*

Məhəbbət və nifrət. Sədaqət və dönüklük. Etibar və inamsızlıq.

Həmişə bir yerdə – bir udum havada, bir içim suda, bir nəfəslilik ehtirasda...

Nə zaman beynimə girib, özünə yer eləyib bu misralar, harda onları oxumuşam, bilmirəm. İlk məxəz elə itməyib ki, bir də yada düşsün. Bəlkə də onlar mənim yuxuma giriblər nə vaxtsa?! Yuxuda onları öz-özümə pıçıldamışam və bəlkə də kölgələr kimi görmüşəm.

...Uzun və hündür, etibarlı və möhkəm, amma bütün bunlara baxmayaraq yenə də kövrək qala divarları arxasında qalanı mühasirəyə almış qorxulu düşməndən gizlənen şəhər əhalisi, nəhayət, qərara gəlir ki, qala qapılarını açıb onu içəri buraxsın, ehtiram göstərsin və beləliklə, düşmənin qəlbində körpələrə, qocalara, əlsiz-ayaqsızlara rəhm oyatsın. Sadələvhəsine inam, sədaqət hesabına düşməni dost eləmək istəyirlər.

Bəli, qala qapıları açılır, ağsaqqallar, uşaqlar səf-səf düzülür və bu qapılardan o yandakı zülmət dünyadan nəhəng bir qaraltı əcaib bir ahənglə yerindən tərpənir – düşmən əsgərləri qala qapılarına yavaş-yavaş yaxınlaşmağa başlayır.

Qocaların, qarlıların, yaşlıların ürəyi şiddət və həyacanla vurur və heç kim bilmir ki, bir an, bir dəqiqə sonra nə olacaq. Qız-gəlinlər əllərində gül-çiçək, gözlərində qorxuya bükülmüş dərin bir inam əvvəlki düşmən ordusunun, indi isə guya ki, dost ordusunun əsgərlərini qarşılamağa hazırlaşır. Hamı səksəkəli, amma ilıq bir intizar içində...

Axır ki, qalib düşmən dəstələri səf saxlaya-saxlaya qalanın qapısına yetişir, yorğun-yorğun, ağır-ağır qala qapılarından keçib şəhərə daxil olur və şəhərin küçələrini doldurmağa başlayan zaman...

Bundan neçə əsr sonra bu misra məndə yarandı:

Biz onları gül-çiçəklə qarşıladıq...

Qara üzlerini tük basmış, qaşqabaqlı, gizlətməyə çalışdıqları gözləri yarımqapalı, başlarını yerdən qaldırmayan, ağır silahlarını quş lələyi kimi gəzdirən bu müdhiş əsgərlərin şəhər küçələrini döyən addım səsləri indi də qulaq deşir. Onların başına yağdırılan çiçəklər isə, Allah, sən özün kömək ol, qurtarmaq bilmir ki, bilmir:

...Biz onları gül-çiçəklə qarşıladıq...

Və birdən-birə... sanki aləm bir-birinə qarışır, dəhşətli bir qırğın başlayır. Əsl müsibət baş verir. Yorğunluqlarını ağır paltar kimi çıxarıb bir kənara atan qalib əsgərlər uşağı da, qocanı da, qadını da, qızı da, cavanı da, gənci də qılıncdan keçirməyə başlayırlar, bədənlər süngü ilə deşilir, başlar kəsilir, qan su yerinə axır.

Və min illər sonra, bəlkə də min il yox, çox qısa bir vaxtdan sonra mənim qəlbimdən bir misra da keçir. Ya da ki, o süngülərdən biri kimi ürəyimə sancılır:

...Onlar bizi süngülərə keçirdilər...

Heç kim qaçıb canını qurtara bilmir. Hamı müdhiş və əzablı bir ölüm yolundan keçir. Əsgərlər heç kimə aman vermir. Şadlıq və sevincdən, intizar və ümiddən əsər-ələmət qalmır. Elə bil, bu şəhərdən həmişə ancaq qışqırıq, inilti, ah-nalə səsi gəlmişdi. Təsadüfən sağ qalanlar əzizlərinin ölüsünü qucaqlayıb anındaca ölməklərini arzulayırlar.

...Onlar bizi süngülərə keçirdilər.

Bəlkə nə zamansa mən özüm də o şəhərin bir sakini olmuşam – indi yaddaşımı sadələvh bir şübhə silkələyir?

Bəlkə mən o şəhərin axırına çıxan amansız əsgərlərdən biri idim – indi yaddaşımı günah hissi rahat buraxmır?

Kimə inandıq və kim idi bizi öldürənlər?..

Kimi aldatdıq və kim idi bizim öldürdüklerimiz?..

...Kim isə kimisə sevməyə hazırlaşdı və sevmək istədiyi an onun üzünə tüpürüb ayaqlar altına saldılar, təpiklədilər, döyüb-öldürdülər – qılıncla kəsdilər, süngüyə keçirdilər, parça-parça etdilər.

Kiminsə gözündə son bir inamın zəif işıltısı qaldı və kimsə bu inamın işıltısını gördü, amma fərqinə varmadı, ötüb keçdi, ondan qaçıb canını qurtarmaq istəyən o biri qurbanını haqladı.

Və necə oldu ki, bütün bunları mən yuxuda gördüm, necə oldu ki, bütün bunlar mənim üçün bu iki misrada daşlaşdı və bu iki misranın nə əvvəli, nə də sonu bir daha heç zaman gəlmədi?!

*“...Biz onları gül-çiçəklə qarşıladıq,
Onlar bizi süngülərə keçirdilər...”*

Mən bu iki misranın hansındayam?

Mən o kövrək qala divarlarının hansı tərəfində idim?

Kim bunu mənə deyə bilər?..

* * *

Sevinc və kədər.

Necə də müxtəlif əhvali-ruhiyyə qütbləridir. Amma psixoloji cəhətdən mürəkkəb əsərlərdə bunlar bir-birinə qarışa bilir. Bir-birinin içində əriyə bilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” kimi psixoloji cəhətdən sadə, bir növ “təmiz” sayıla bilən əsərdə isə bu qütblər, yəni, nə sevinc və nə də kədər heç zaman bir-birinə qarışmır, ədəbiyyatımızın sonrakı, daha doğrusu, yazılı inkişafı boyunca gördüyümüz şəkllə düşmür. “Dədə Qorqud” dastanlarında biz göz yaşları içərisində sevinc və ya xoşbəxtliyə bürünmüş ağrı, kədər görmürük. Hökmən bunlardan biri əvvəlcidir, o biri sonrakı, hökmən bunlar sıralanırlar.

Dastanda adamların daxilindəki sevinc əhvalı, xoşbəxtlik duyumu, təbii ki, gülmək prosesi ilə özünü göstərir. Bu gülmək prosesi öz növbəsində hökmən “qas-qas” təqlidi sözü ilə ifadə olunur. “Qas-qas” burada gülməyin yeganə və daimi təqlididir. Dastan boyu gülüşü bir cür eşidirlər, belə bir dəyişməz qavrayışda qəbul edirlər. Ən müxtəlif xarakterli qəhrəmanların gülüşü

bir-birindən bu şəkildə, bəlkə də bilərəkdən fərqləndirilmir. “Qas-qas” dinamik və rəngarəng bir prosesin dəyişməz maskasıdır.

Kədər əhvalı isə bunun əksinə olaraq çox rəngarəngdir. Dastanda kədər, qəm-qüssənin, dərdin ifadəsi olan ağlamaq prosesi ən müxtəlif təqlidi sözlərlə ifadə edilir. “Dədə Qorqud” qəhrəmanları ağlayanda ökür-ökür, bıldır-bıldır, zar-zar, böyürübən ağlayırlar. Bəlkə bu həm də ona görə belədir ki, insan kədəri, insan qəmi və qüssəsi, bir sözlə, dərd həmişə, hər bir yerdə son dərəcə özünəməxsus və fərddir, son dərəcə spesifik dərin intim hissidir.

Dədə Qorqud hara, Lev Tolstoy hara? Amma... Yadınızdadırmı, “Anna Karenina” romanının ilk cümləsi?

Bu məşhur roman əbəs yerə belə başlamamışdı:

“Bütün xoşbəxt ailələr bir-birinə bənzəyir, hər bədbəxt ailə özünə görə bədbəxtidir”.

* * *

Özünə qayıdır hər şey, özünə.

Ramiz Rövşən

Nəyə isə, kimə isə qayıdırıq...

Bütün Azərbaycan ədəbiyyatını öz içinə yığa bilən bir əsas ideya var: qayıtmaq ideyası. Bütün yaxşı şeirlərimizin də mayasında qayıtmaq durur, bütün ciddi nəsrimizin də.

Hara, necə qayıtmaq?

Hardan qayıtmaq?

Qayıtmağın ən primitiv ifadə forması doğulduğun, boya-başa çatdığın məkana, yerə qayıtmaqdır. Külli miqdarda əsər qəhrəmanları kənddən çıxıb şəhərlərə gəlir, bu şəhərlərdə ziyalılara – həkimlərə, şairlərə, alimlərə dönürlər. Günlərin bir günü torpaq çəkir və onlar doğma məkana qayıtmaq ehtirası ilə çırpınırlar.

Doğma məkana?..

Deməli, Bakı doğma məkana dönə bilmir. Belə çıxır ki, Bakıdan yalnız istifadə eləmək olar – onu istismar etmək, ondan bütün verə biləcəklərini almaq olar və yenə də könlünü özündə, məhəbbətini içində saxlayarsan.

Bir qədər gizli və daha ağıllı şəkildə həmin qayıtmaq ideyası kökə, məxəzə qayıtmaq, hansısa bakirə başlanğıca, nəhayət, mağaraya qayıtmaq kimi təqdim edilir. Uşaqlıq aləminin təmizliyinə, elin-obanın ilkin təmiz uzaqlığına, xasiyyətin korlanmamış, munis çağına qayıdış canatımı – budur Əkrəm Əylisli, Ramiz Rövşən, Mövlud Süleymanlı, İsi Məlikzadə...

İsi Məlikzadə və Əkrəm Əylisli bir ara istədilər öz qəhrəmanlarını həyatda da davam eləsinlər – şəhərlə üzülüşüb kəndə yaşamağa getdilər. Və bu zaman bədii təxəyyüllə həyat həqiqəti sözün əsl mənasında üz-üzə, nəfəs-nəfəsə durdu. Hansı qalib gəldi? Kəndə gediş nə ilə nəticələndi?

Bir müddət sonra onların ikisi də Bakıya qayıtdı. Hamı harasa, nəyəsə qayıdır. Arzuya, ilk sevgiyə, ata qəbrinə, ayaq açdığı torpağa...

Əkrəm Əylislinin ən uğurlu əsəri, mənim fikrimcə, “Kür qırağının məşələri” povestidir.

...Qədir uzaq illərdən, uzaq yerlərdən dönüb doğma kəndinə gəlir, necə böyük həsrətlə gəlir, məbədə gələn kimi gəlir, etiraf etməyə gəlir. Və gələndən sonra bütün illüziyalar dağılır, bütün gözləntilər itir, məlum olur ki, Qədiri bu doğma məkanda heç kim gözlənmirmiş.

Qayıtmaq istədiyimiz o yerdə bizim qoyub getdiklərimiz qalmır. Kürün axıb gedən suları kimi adamlar da dəyişir. Və əsl həqiqət bəlkə də budur ki, heç bir yerdə heç kim heç kimi gözləmir.

* * *

Səmimi Ramiz Rövşən təsəvvür edirsinizmi?

Səmimiyyət barədə: əsərin səmimiliyini oxucunun səmimiliyi formalaşdırır.

Səmimilik nədir? Çox sadə, amma çox da qəliz sualdır. Ən əvvəl bu sözlə bağlı düşüncələrimizi bir məxrəcə gətirək. Bu, mənəcə, nə cür düşünürsənsə, nəyi duyursansa, hansı dəyərləndirmə prinsipləri sənin dünyagörüşünü

formalaşdırırsa, o şəkildə də yazmağıdır, danışmağıdır, nəhayət, yaşamağıdır. Sənin içənlə içindən alıb köçürdüyn yazı arasında ziddiyyət olmalıdır.

Ədəbiyyatda səmimiyyət dedikdə, yəqin ki, elə bunu nəzərdə tutmaq lazımdır. Amma di gəl ki, bu “səmimiyyət” adlandırdığımızı şeirə tətbiq etməklə nəsrə tətbiq etmək başqa-başqa mənzərələr yaradır. Səmimiyyətlə qələmə alınan ədəbi personaj, məqam... axı bunlar eyni zamanda “sevgi ilə, məhəbbətlə qələmə alınmışdır”, deməkdir, eyni zamanda yüksək professionalıq tələb edir. Bəs belə isə...

Bu zaman mənfə obraz öz-özlüyündə səmimi yaradıla bilərmi?! Axı onu da professionalıqla və sevə-sevə yaradırlar.

Konkret götürsək, nərsədə səmimi olmaq mümkündürmü?

Bir Qaloşlu adamı təsvir edərkən səmimiyyət özünü nə cür biruzə verir?!

Bəli, Süleyman Rəhimovun “Mehman”ı bütövlükdə müəllifinin öz dövrünə (sovet dövrünə) səmimiyyətini açıb ortaya qoymalı idi – bu, aydındır. Amma əsərin içində necə, ayrı-ayrı hallarda səmimi və ya qeyri-səmimi olmaq mümkündürmü?

Qaloşlu adamın “səmimiyyəti” ilə müəllifin səmimiyyəti hansı müstəvidə kəşifir?!

Monstrların canlı, professional (sevgi ilə) təsviri – bu, səmimiliyin nəticəsidir, yoxsa qeyri-səmimiliyin?!

Monstru qeyri-səmimi təsvir etmək əsərin bütövlüyünə xələl verir, ya yox?!

Süleyman Rəhimov Qaloşlu adamı sevir, yoxsa yox?!

Sevmirsə, bu mükəmməl təsvir bəs nədir?!

Əgər bu belədirsə, onda ən qeyri-səmimi yazıçı Servantes deyilmi?!

Don Kixotu o sevirdimi, yaxud ona kinayə ilə baxırdı?!

Hər bir dövr bu suala öz fərqi cavabını vermədimi?!

Servantes düşündüyünü, inandığını yazdı, yoxsa bir cür düşünüb başqa cür yazdı?!

Bəs Sanço Pansa necə?!

Bəs Servantesin dahiyənə bir sənətkarlıqla qələmə aldığı, sevdiyi Don Kixotu dolayan, yenə təkrar edirəm, sənətkarlıqla (deməli, sevə-sevə) qələmə alınan yalançı saray əyanları necə?!

Servantes həm öz kinayəsində, həm də sevgisində eyni şəkildə səmimidirsə, o zaman o, Don Kixota “xəyanət” etmirmi?!

16-cı əsrdən üzü bu yana bu dəhşətli dərəcədə mükəmməl və təsirli təsvirdə nə dəyişib?!

Bu gün biz o dövrün romanını yazmağa çalışsaq, bundan nə çıxar?!

Borxes belə bir cəhdi etdi. Onun parlaq hekayələrindən biri elə bu cür də adlanır: “Don Kixotun müəllifi”. Hekayənin müasir qəhrəmanı “Don Kixot” romanını yenidən yazmağa qərar verir və işə başlayır. İlk öncə 4 əsr (16-cı əsrdən 20-ci əsrə qədər) insanlıq tarixində nə baş veribsə, onu unutmamağa və ondan təcrid olmağa çalışır. Maraqlıdır, deyilmi?! “Bu avantüra nə ilə bitəcəkdir?” sualı bizə rahatlıq vermir. Bu kiçik hekayənin qaldırdığı ağır yükü Borxes harasa qoymalıdır, ya yox?! Qoymalıdır. Bu qəribə məsələ nə cür bitə bilər?! Hekayəni axı bitirmək də lazımdır. Ağlasığmazdır. Artıq Borxesə xas mistisizm öz vualını qaldırmaqdadır. Vual tam qalxanda isə biz son dərəcə qəribə bir mənzərə ilə üzbəüz qalırıq.

Həmən adam hekayənin sonunda yüzdə yüz olduğu kimi Servantesin “Don Kixot” əsərini yenidən, yeni yox, yenidən yazmış olur. Borxes isə yenə də başqa cür düşünür. Borxes israr edir ki, bu mətnlər eyni yox, ayrı-ayrı mətnlərdir. Borxes öz sevdiyi üsulu ilə hekayənin içinə (adətən, yuxunun içinə girdiyi kimi) girərək (yuxunun içinə ideal şəkildə girən misilsiz Paviç olsa da) hər iki “Don Kixot”dan bir böyük abzas misal gətirib oxucuya sual edir: baxın, görürsünüzmü, necə fərqli mətnlərdir?!

Mən, boynuma alıram, dəfən-dəfən bu iki parçanı (sözbəsöz) oxumuşam, dəfən-dəfən tutuşdurmuşam, amma yenə də bir kiçik də olsa, fərq tapa bilməmişəm. Düşünmüşəm ki, yəqin, Borxes fərqi sözlərdə deyil, durğu işarələrində gizlədib. Bu şəkildə parçaların intonasiya və ahəngini bir-birindən ayırır. Yenə yox. Vergüllər, nöqtələr, güzgüdə əks edən kimi, hər biri öz eyni yerində! O yalançı saray əyanları, o riyakar mühit dörd əsr sonra da eyni “görməndə!” Eyni “səmimiyyətdə”!!

Müəllif bizə deyir, baxın, görürsünüzmü, bu parçalar arasında fərq, özü də böyük fərq var. Əslində isə fərq qətiyyəən yoxdur, ya da biz onu, bəlkə, görmürük?! Borxes dəhşətli yazıçısıdır.

Səmimiyyədimi Şekspir Yaqo kimi monstri sevə-sevə qələmə alanda?!

Ya bəlkə, bu onun əsl ədəbi günahı idi?!

Sənətkarlıq və səmimiyyət bir əsərin içində qol-qola, baş-başa dura bilirlərmi?!

Ən böyük dələduz obrazlarını yaradan, özü də sevə-sevə (obrazın yüksək səviyyəsidir ki, biz belə deyə bilirik) yaradan sənətkarın səmimiyyət hissini əsərin hansı nöqtəsində axtarmaq lazımdır?!

Yəqin ki, bu suallara “təmtəraqılı” cavablar vermək olar, amma səmimiyyətlə cavab vermək istəsək, səmimilik nəsr üçün uydurma bir meyardır, hal deyil, ədəbiyyatda bu adda ancaq məqam var, nəticə var, meyar kimi isə zəif meyardır.

C.Cabbarlının Hacı Əhmədi, eləcə də İmamıyarı, S.Rəhimovun Qaloşlu adamı sevilə-sevilə (yəni, səmimiyyətlə) yaradılmasaydı, bu gün biz deyə bilərdikmi, onlar əsl qeyrətli adamlar kimi hələ sovetlərin qurulduğu o vaxt yaranmaqda olan imperiya ilə mübarizə aparırdılar?! Bu iki obrazın qan qardaşı Fərman Kərimzadənin Kərbəlayisidir.

F.Kərimzadə Kərbəlayini elə açıq şəkildə və eyhamsız yaradıb ki, istənilən zamanada onu sovetlərin düşməni kimi qəbul etməkdən başqa çarə yoxdur. C.Cabbarlı və S.Rəhimov isə ondan fərqli olaraq daha “hiyləgərcəsinə” hərəkət ediblər. Onların qəhrəmanları sovet dövründə düşmən, müstəqillik dövründə isə az qala, millət qəhrəmanı kimi görünürlər. Burada bir məsələni də unutmaq düzgün olmazdı. Cabbarlının, eləcə də Süleyman Rəhimovun yazdıqları vaxtla Fərman Kərimzadənin yazdığı vaxt eyni deyil. Fərmanın vaxtında artıq ciyər dolusu nəfəs almağa imkan verən küləklər, daha dəqiqi bu olardı – meh əsməyə başlamışdı. Bu faktoru unutmaq olmaz. Amma bizlər unutqan adamlarıq. Biz tez unuduruq ki, çox yox, cəmi iyirmi-otuz il bundan əqdəm bu adamlar mənfi qəhrəmanlar idilər və onların ədəbi “qanları” halal idi. Biz indi səmimiyyəyik, ya o zaman səmimi idik?! Uzun yoz-

maların qıtası, mən nəsrədə bu səmimiyyəət məqamı ilə bağlı belə bir “yekun” söz demək istəyirəm. Əsərin səmimiliyini oxucunun səmimiliyi formalaşdırır.

Bəs görək, şeirdə məsələ nə cürdür?! Məncə, bir qədər fərq olsa da, nəticə yenə də eynidir. Şeir in məkanı spesifik olduğundan, bəli, şeir sənə inandırmayanda sən fikrində qəti olursan: səmimi deyil! Niyə? Nə üçün? Nə üçün sən in şairin olmayan kimsəni (və sən in şeirin olmayan nəsəni) qeyri-səmimilikdə günahlandıra bilirik (o isə, əslində, gözəl ola bilər) – bunu mən anlaya bilmirəm. Amma tutalım, Vaqif Bayatılının bütün şeirləri inanırsan ki, içindəki daxili səbatından, inamından gəlir, inanırsan ki, o öz içində azaddır, sərbəstdir, buna görə də doğmadı. Bizdə sinonimlik mərzəi var, elə ki, bu “dogma” sözü gəldi, onun yanına “səmimi” sözünü də o saat qoymalıyıq (ən azı qəşəng səslənir, bir az da sirlidir) və işlər qurtarıb gedir.

Amma siz “səmimi” Şekspir təsəvvür edə bilərsinizmi?!

“Səmimi” Nizami, Füzuli?!

“Səmimi” Puşkin necə?!

“Səmimi” Hüseyn Cavid?!

“Səmimi” Səməd Vurğun? Bu artıq daha yaxındır.

Səmimi Ramiz Rövşən? Artıq dırnağa da ehtiyac yoxdur. Biz indicə gəlib-gəlib təyinlə təyinolunanın tam ideal qovuşacağında durduq. Söz şairin içində əriyib, bəlkə də əksinə.

Geriyə doğru getdikcə daha süni səslənir, deyilmi?!

Bu şəkildə nə qədər desən, uzatmaq olar. Şair var ki, adının yanına bu sözü qoyanda yaraşır, şair var, yox, bu sözə heç bir ehtiyacı yoxdur. Sovet dövrünün xaricində bu meyar “işləmir”. Amma sovet dövrü üçün də bu meyar yalançı meyardır. Bilirsinizmi, mən nə düşünürəm?! Bu meyar Moskvada Sovet dövründə şair-yazıçı “düzəldən” Qorki adına Litinstitutun uydurmasıdır. Yəni, sovet ədəbi-əxlaqi məfkurəsinin təzahürüdür. O İstitutun ədəbiyyatla bağlı belə uydurmaları çoxdur. Səmimi, qeyri-səmimi, ürəkdən gəlir, yoxsa beyindən? Yaradıcılıq əzabının şirinliyi... Və s. və i.a.

* * *

Bütün zamanların çox ədalətli və dəqiq bir qanunu var – tarazlıq qanunu.

Bu tarazlıq qanunu, demək olar ki, hər şeyi tənzim eləyir. İşdə bəxtin gətirmir, evdə xoşbəxtsən, evdə günün qaradır, camaat arasında hörmətin var.

Yaza bilmirsən, bülbül kimi ötürsən, danışa bilmirsən, yazırsan.

Şeir alınmır, nəsrə keçirsən. Nəsr alınmır, pyesə keçirsən. Heç biri də alınmayanda – memuara. Elə buna görə də bizdə memuar ədəbiyyatı yox kimidir. Çünki memuara gətirən yolu sonadək keçən olmur. Kimi şeirdə ilişib qalır, kimi nərsdə, kimi də pyesdə.

Hər bir sənətkar öz yaradıcılığında bəzən bilərəkdən, bəzən də sövq-təbii bu tarazlığı gözləyir. Elə bil, adam ikiləşir. Əvvəl sən onu bir cür tanıyırdın, indi o başqa bir istiqamətdən görünməyə başlayır.

Gözəl şeirlər yazırdı, indi komediya yazır. Lirik-romantik nəsr ustasıydı, indi satirik ruhlu povestlər quraşdırır.

Kənd həyatının incə bilicisiydi, başlayır şəhər həyatına kobud müdaxilələr etməyə.

Elə bil, bir paltarda axıradək görünməyə səbri çatmır. Elə bil, ağırlıq mərkəzini bir ayağından o biri ayağına keçirir. Təbiət dahilərin övladlarında dincələn kimi, gözəl şairlərimiz də hırıltıya gələn komediyalar yaza-yaza sanki nəfəslərini dəririlər.

Yazıcılar lirik-romantik üslubdan qroteskə, satiraya keçən zaman, elə bil, rahatlaşırlar, nədir?!

Elə bil, iki Vaqif Səmədoğlu var.

Elə bil, iki Əkrəm Əylisli var.

Elə bil, iki Mövlud Süleymanlı var.

Mənim üçün bir tərəfdə “Tənha narın nağılı” durur, “Kür qırağının meşələri” durur ki, insanın ən dəruni nöqtələrinə qədər nüfuz edən yazıçı qələminin məhsullarıdır. O biri tərəfdə “Buzbulaq” silsiləsi durur...

Mənim üçün bir tərəfdə Vaqif Səmədoğlunun fəlsəfi-romantik poeziyası durur, o biri tərəfdə “Bəxt üzüyü” pyesi...

Mənim üçün bir tərəfdə “Dəyirman”, “Köç” və “Şeytan” kimi ciddi ictimai və fəlsəfi problemlər qaldıran əsərlər durur. O biri tərəfdə rüşvətxorlara qarşı yazılmış “Səs” romanı...

Görünür, Yolu birnəfəsə keçmək olmur. Dünyada bütün zamanların böyük bir tarazlıq qanunu var – özündən də xəbərsiz özün-özünü tənzim edirsən.

* * *

Natiq Səfərovun xatirəsinə

Dahilərin tarixi, əslində, eksperimentlərin tarixidir.

İnsan bütün ömrü boyu eyni mədəni potensialın daşıyıcısı olaraq qala bilmir. Hər bir adam nə vaxtsa öz “Rubikon”unu keçməlidir. Sənətkar – birinci növbədə.

Rubikondan bu yandakı həyat – ənənələr, indiyədək keçilmiş yollar və tanış düşüncələr tərz... Şlyapanı qaldırıb tanış ideyalarla salamlaşmaqdan yorulmaq olar.

Rubikondan o yandakı həyat – köhnəyə meydan oxumaq azadlığının təntənəsi, isti çörək kimi təptəzə, yeni düşüncə tərz və yeni mədəni təsəvvürlərin formalaşması, əvvəl-əvvəl asan qəbul edilməyən eksperimentlər...

Ənənəni dağıtmadan heç zaman dahi sənətkar ola bilməzsən.

Amma hər şey o balaca çayı – Rubikonu keçməkdən başlayır.

* * *

Bilirsənmi, əslində, mənə görə Yolun böyüyü, kiçiyi və ya vacibi, qeyri-vacibi yoxdur. Mənə görə bir Yol var – böyük hərflə yazılan, əvvəl-axır istəsən də, istəməsən də keçilən bir böyük Yol. Mənə görə Yol xüsusi isimdir!

Bilirsənmi, sənin Yolun sənin həyatındır. Haracan gedəcəksən bu Yolu və gedə bildiyin nöqtədən o yanda nə qalacaq?..

Hamı dünyaya göz açandan dünyanı fəth eləməyə çıxır. Yaşa dolduqca və dünyanı tanıdıqca bu fəth olunası dünya yavaş-yavaş başlayır kiçilməyə, əvvəlcə ölkəyə, sonra şəhərə, daha sonra kəndə, məhəlləyə çevrilir. Bunlardan

da bir-bir əlimiz üzülür – ümid bir-iki dosta qalır. Dostlar da alınmaz qalalara dönüb fəth olunmur, ümid axırda tək-cə bir nəfərə qalır. O bir nəfər isə...

...Və günlərin bir günü, nəhayət ki, hər şey öz yerini alır, hər şey öz təbii ölçüsündə görünür. Bircə sən qalırsan özün özün üçün. Axırda gümanın yalnız özünə qalır. Axırda sənə bir də o qalır ki, Ramiz Rövşənin bu misrasını son nəfəs kimi içinə alasan, içində saxlayasan və buraxmayasan içindən: “Özünə qayıdır hər şey, özünə...”

* * *

Bizə nə çatmır?

Ağsaqqal rəssamlarımızdan mərhum Ağa Mehdiyev vaxtilə mənə belə bir əhvalat danışdı:

– 1932-1933-cü illərdə Azərnəşrin hələ tamam tikilib başa çatdırılmamış binasının bir küncündə tez-tez poeziya gecələri keçirilirdi. Belə gecələrin birində Səməd Vurğun və Mikayıl Müşfiq şeir oxumalı idilər və birdən Səməd Vurğun gecəni təşkil edənlərlə əməlli-başlı davaya çıxdı. Başladı tələb eləməyə ki, ona sözü Müşfiqdən əvvəl versinlər...

Söhbətin mövzusu əvvəlcə mənimçün o qədər də maraqlı deyildi və mən də diqqətsiz qulaq asırdım. Bu yerə çatanda maraq məni götürdü, həm də nəse inanmağım gəlmədi:

– Yəni, əməlli-başlı dava elədi ki, əvvəlcə özü çıxış eləsin?

– Bəli, əməlli-başlı dava eləyirdi. Bilirsən, Müşfiqin o zaman böyük hörməti vardı. Səməd Vurğun da bunu bilirdi və ondan əvvəl ona görə çıxış eləmək istəyirdi ki, axıra Müşfiq qalsın, camaat da onu öz istədiyi kimi alqışlaya bilsin. Axırda çıxış eləmək böyük hörmət əlamətiydi. Səməd Vurğun bununla Müşfiqə öz səmimi məhəbbətini, hörmətini bildirirdi.

Hər şey aydın oldu. Fikirləşdim ki, əgər o heç bir yerə tələsmirdisə (axı özü idi yazmışdı ki, “mən tələsmirəm”), hər halda harasa həmişə tələsib. Səməd Vurğun ürəyinin o vaxtkı genişliyi bu günün özündə də neçə-neçə sənətkarımızda yoxdur.

Bu ürək genişliyi hara uçub getdi ağır illərin tüstülü-dumanlı göyləri ilə? Cavidə verdiyi ittihamlardan sonra asan olmazdı, çox çətin olardı, yəqin

ki. "İblis" dən sonra hökmən "İnsan" yazmağa hacət varmı idi?! "İnsan"la gələn məğlubiyyət əzabı elə-belə əzab deyildi. Səməd Vurğun nəhəng idi. Nəhəngin isə əzabı da nəhəng olur.

* * *

Bəzən bütöv bir ömür – əlçatmaz qocalığa qədər uzanan təlatümlü, amma bu şərtlə ki, bütöv bir ömür yaşamaq lazım gəlir ki, səndən çox-çox uzaqlarda və sakit bir qədimlikdə qalmış o təmiz uşaqlığın mənasını və qədrini anlayıb biləsən.

* * *

*"Əzəldən canım içində yazıldı surəti-məni,
Nə məni, məniyi-surət, nə surət surəti-dəftər".*

Həsənoğlu

Rəsmən bu gün üçün Azərbaycan dilində yazılmış ilk klassik misralardır. Yaranışından sənətkar canına, şair varlığına forma və məzmun birgə daxil oldu. Amma necə?..

Məzmun sadə məzmun deyildi – formanın məzmunu idi.

Forma da sadə forma deyildi – yaradıcı sənətin forması idi.

Biz nədənsə elə bilirik ki, əgər qəzəldirsə, deməli, məhəbbətdəndir.

Bəyəm ilk qəzəlimiz məhəbbətdən ötür?..

Bəyəm ilk dəfədən məhəbbət sevincinə baş vurublar bizim dərdçəkən, bizim əzabkeş şairlərimiz?..

Anlamağın – dünyanın və özünüdərkən əzablı yolu ilə gedir bu beyt. Özü getmir, özü uçar. Bizik onun arxasınca düşüb sürünürük.

Ədəbiyyat heç bir zaman sevincdən, nəşədən yaranmır.

Ədəbiyyat həmişə əzabdan, ağrıdan, göz yaşından yaranır.

* * *

“Darvazamızı fəlak vurubdu.”

Mirzə Səfər

Hansı ağzıgöyçəksə kefinin hansısa fontan vuran vaxtında böyük bir minnətlə, guya ki, vacib bir kəşf edibmiş kimi deyib: Azərbaycan xalqı şair xalqdır.

Biz də ki on illər boyu tükənməz bir sevinclə tutuquşu kimi bu sözləri təkrar eləməkdən və bu sözlərə layiq olma çabalarından yorulmuruq: biz şair xalqıq.

Və fikirləşmirik ki, bizi bilərəkdən, ya da bilməyərəkdən bu cür təhqir edən o kəs bir yana dursun, belə deməklə özümüz də özümüzü təhqir edirik.

Və başlayırıq bu sözlərə layiq olduğumuzu ciddi-cəhdlə sübut etməyə.

Həkimlər adam sağaltmağın sirlərini, mühəndislər texnoloji prosesləri, alimlər elmi, tələbələr təhsili unudur... Bunun əvəzində qafiyəpərdazlıq, heca hesablamaları beyinlərə hakim kəsilir.

Millət üçün bundan daha məkrli və hiyləgər tələ fikirləşmək mümkün deyildi.

Millətə də bütöv bir təyin, bütöv bir yarlıq yapışarmı? Şair-bəstəkar, rəssam-heykəltəraş, həkim-mühəndis, yaxşı-pis...

Belə də millət olar?

Əgər bütöv bir millət, bütöv bir xalq könüllü şəkildə şairliyə keçirsə, deməli, o millətin, o xalqın axırı çatıb, hansısa düyünü səhv düşüb, bir sözlə, işi yaxşı deyil.

Və hardadı indi böyük Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev ki, beyni qızmış, şöhrət aludəcəliyinə tutulma təhlükəsi çox real olan minlərlə gənc və qoca Səfərləri tərbiyə eləsin?! Və nəhayətdə, onu əsl ziyalı, peşəsinin təəssübkeşi Mirzə Səfərə döndərsin. Ona və minlərlə onun kimisinə elə bir yol göstərsin ki, namuslu, vicdanlı insan o yolla gedib, ömrünü başa vuranda “bu dünyada boşuna yaşamadım, kişi kimi yaşadım, kişi kimi ölürəm” deyər bilsin.

Yoxsa bizim hamımızın darvazasını fəlak vurubdu?..

* * *

Folknerin məşhur sözüdür, deyir ki, yazıçı gördüyü, tanıdığı adamların surətini yaradırsa, bu, ədəbiyyatın böhranıdır.

İlk baxışda bizim üçün qəribə görünsə də, bu fikirdə böyük bir həqiqət var. Sənətkar üçün əsas olan ideyadır. Tanıdığı adamlar, şahidi olduğun hadisələr yox, məhz ideya. Məhz ideya olandan sonra o ideyanı obrazlara paylamaq, onların arasında bölüşdürmək, obrazlar vasitəsilə onun həllinə çalışmaq mümkündür.

Obrazlardan ideyaya yox, ideyadan obrazlara – əsl ədəbiyyatın yolu budur.

* * *

Üslub və üslubçuluq sənətdə bir-birindən fərqli, amma bir-birinə keçmək təhlükəsi olan açıq sərhədli yaşama formalarıdır. Əslində, üslub elə bir şəffaf ipək pərdə olmalıdır ki, onun arxasından hər şeyi görmək mümkün olsun və məhz belə olduqda üslub müəlliflə oxucu arasında biz adət etdiyimiz Çin səddi kimi ucalmır.

Üslub üslubçuluğa keçəndə, üslub başlayanda özü özü üçün yaşamağa və özü özünü gözə soxmağa, o zaman bədii əsər də başlayır o biri nöqtələrdə itirməyə. Məzmun da, forma da bütövlükdə zəifləyir. Elə bil, təyyarə “ştopor”a düşür. Faciə! Bir an sonra faciə olacaq – biz əsəri daha oxumaq istəməyib bir tərəfə atacağıq.

Üslubu balaca uşaq kimi atıb-tutmaq, oynatmaq, nəhayət onu fetişləşdirmək sənət üçün qorxuludur.

Fransız yazıçısı Stendal öz “Qırmızı və qara” romanının qəhrəmanı Jül-yen Soreli təsvir edərkən yazırdı ki, Jül-yen əyninə geydiyi bahalı paltarın üstünlüyünü o dəqiqə unudur və paltarın ona yaraşib-yaraşmadığı ilə qətiyyənlə maraqlanmırdı. O, digər kübar həmyaşları kimi hər hansı bir məclisdə diqqətini daim öz əyin-başında saxlamır və bununla da ətrafdakıları daha çox özünə cəzb edirdi.

Üslub Jülyen Sorelin paltarı kimidir. Yazıçı onu xüsusi olaraq gözə soxmaq, nəzərə çatdırmaq istəyəndə, yəni, üslubçuluqla məşğul olanda, əyninə geydiyi paltarı əzilib-büzülərək bütün tərəflərindən nümayiş etdirməyə çalışan kübar ədabazlara oxşayır.

* * *

Bir ömürdür – yaşayırıq. Kim bilir, bəlkə başqa cür də yaşaya bilərdik onu. Yaşamadığımız həyatın ilğımı bizi çaşdırmaqla məşğuldur.

Yaşadığımız həyat və yaşaya biləcəyimiz həyat. Onların sərhəddi hardan keçir və hansı zamandan başlayıb üzü bəri gəlir?..

İmkanlarımız və bacarığımız. Biz onları əvvəlcədən dəqiq ölçüb hesablaya bildikmi?

Arzularımız və nail olduqlarımız. Bütün romantiklərimi Yolun sonuna çatdırmaq bezikib realistlərə dönürlər və yaxud gözəl və işıqlı romantizmdən nəsə sonadək qalır?

Ən ağırı odur ki, gəlib Yolun sonuna çatanda bu sualları açıq-aydın şəkildə görəsən. Görməsəydin, bəlkə də bundan min qat yaxşı olardı. Asan olardı.

Bizim gözəl yazığımız Mövlud Süleymanlının povest və romanlarında ən müxtəlif təbiətli qəhrəmanlar yaşadıkları həyatla yaşaya biləcəkləri həyat arasındakı güclü fərqi, oxşarsızlığı görürlər. Bu da onların həyatına əzablı bir kədər, acı bir izzət gətirir.

Bu qəhrəmanlar, elə bil, dəmir bir torun içində düşüb çırpınırlar. Yaşanmamış həyatın, hansı səbəbdənsə yaşaya bilmədikləri həyatın ilq ilğımı sanki ucsuz-bucaqsız, yad bir səhrada vurnuxan bu adamlara rahatlıq vermir, əksinə, sanki onlara acı verir, onları cırnadır.

“Şanapipik” əsərindəki Pinni, “Şeytan” əsərindəki Bəkir, “Çoban İbrahim və velosiped” hekayəsindəki İbrahim və Fatma “yaşanmamış həyat hansı həyatdır?” sualına Mövludun cavabıdır. Bəlkə də əslində, cavabı deyil, Mövludun qoyduğu sualın özüdür.

Başqa bir cavab – və ya bu da eyni dərəcədə sual sayıla bilər – ədəbiyyat Arazının o biri tayından – poeziyadan gəlir:

*O bulaq içində bir qonur daş var
taleyimdi mənim.
Biz qardaş şəklində doğulasıydıq,
o, bulaq gözündə doğuldu ancaq.
Mən insan gözündə, insan şəklində.
O daşın qonuru o gündən bəri
qardaş rəngi tək gözümdə qalıb...*

Bir qonur daş ömrünü yaşaya bilməməsi Vaqif Cəbrayılzadənin gözündə qonur rəngə dönüb qalır – bir həsrət, bir niskil kimi. Bulaq gözündə doğulan o qonur daşın niskilindən kim xəbər verə bilər?..

Yaşadığımız və yaşaya biləcəyimiz həyat. Nə zaman yaşaya biləcəyimiz həyat özümüzdən də xəbərsiz yavaş-yavaş arxada qalır və biz tamam başqa, əvvəlcədən alınımıza yazılmamış, bizim üçün doğma olmayan bir yola düşürük... Və əgər bu Yola düşürüksə, o bizim üçün doğmalaşdırmı?..

* * *

Deyirlər ki, Turgenevin təsvir etdiyi həlim, zərif, fədakar və sədaqətli qızlar əsl həyatda məhz Turgenevin romanlarından sonra yaranmağa başladılar. Qəribə görünsə də, maraqlıdır və məncə, inandırıcıdır. Bu, ədəbiyyatın zamanı və hadisələri qabaqlaması, onların önündə getməsi və onları öz arxasınca apara bilməsi deməkdir.

Bəs bizdə, bizim bu doğma Azərbaycan ədəbiyyatında kimlər kimdən sonra yaranıb?

Bizim ədəbiyyat həmişə hadisələrin və vaxtın arxasınca düşüb gedib – nədən danışsın, o artıq baş vermiş olub. İstər hiss, duyğu olsun, istər hadisə, problem.

Kim kimi yaradıb və kimdən kim yaranıb bizim ədəbiyyatda?.. Cavabsız suallar...

Cavabsız suallar isə ağırdan ağır. İllah da ki, məhşər ayağında.

* * *

Biz nədənsə yazıçı və şairlərin dostluğundan, bir-birinə bəslədikləri xoş və insani münasibətlərdən, böyük sənətkarlarımızın klassik irsə verdikləri yüksək qiymətdən bol-bol danışıraq və bu söz burulğanında çox zaman yaddan çıxarıraq ki, məsələn, Axundovun Füzuli yaradıcılığına münasibəti çox pis olub.

Rus ədəbiyyatında da belə hallar yox deyil.

Tolstoyun Şekspirdən acığı gəlib. Bu bir yana, hələ gənclik ilərində Tolstoy Turgenevi də özünə düşmən bilib və elə bir vaxt olub ki, hətta az qalıblar duələ çıxsınlar.

19-cu əsrdə yaşamış istedadlı rus tənqidçisi Pisarevin gözəl şair Afanasi Fetə münasibəti isə lap “gülməlidir”. Pisarev Fet haqqında deyirdi ki, onun şeirlərilə, vaxt gələcək, divarlara “oboy” yapışdıracaqlar və bu şeirlərin yazıldığı kağızlara yeməli şeylər bükəcəklər.

Bir-birinə belə qərəzin əsasında nə dururdu?! Axı yaxşılar və böyükklər bir-birini inkar edə bilməz. Ən azından bizə belə gəlir.

Məgər Cavidin Sabirə münasibəti, Səməd Vurğunun Mikayıl Rəfiliyə münasibəti, Mehdi Hüseyn və Süleyman Rəhimov, Rəsul Rza və Məmməd Rahim münasibətləri ədəbiyyatla yalnız üzdən maraqlanmayan hər bir adam üçün yeni bir maraq sahəsi deyil?

Məgər vaxtilə sərbəst şeir tərəfdarlarının və sərbəst vəzndə yazan şairlərin Rəsul Rza ədəbi məktəbində birləşmələri o biri cəbhədəki “klassiklər” və ya səmədvurğunçular tərəfindən mübarizəsiz və etinasız qarşılandı?

Kimlərsə böyük suallar qoyub gedib, kimlərsə o suallara cavablar axtarıb...

Məmməd Rahimin “Xalqın istəyilə” kitabı Rəsul Rzanın “Mənim fikrimcə” ədəbi-tənqidi kitabına cavab kimi düşünülmüşdü.

Səməd Vurğunun “İnsan” pyesi Cavidin “İblis”inə (həm də adı ilə) bir cavab kimi nəzərdə tutulmuşdu. Amma bu cavablar müəlliflərinin istədikləri kimi alındımı?! Alınmadı. Əksinə, cavablar özləri yeni suallara döndü.

Ədəbiyyat dərsləklərində isə şəkilləri yanbayan... Adama elə gəlir ki, hamısı bir-birilə ayrılmaz dost olublar.

* * *

Böyük ədəbiyyat, həqiqətən, öz adına layıqdırsa, o heç zaman müxtəlif janrlara, formalara bölünməməli, aid edilməməlidir. Sənət əsəri sənət əsəridir. Və o, əslində, hekayə, povest, roman, şeir və poema kimi ortaya çıxmalıdır. Əsl sənətin, bütöv, kamil sənətin tamlığını bu şəkildə bölmək, əlbəttə, düzgün deyil.

Kim gətirib bütöv bir insan duyumunu şeir qəlibinə saldı?

Kim içində onu ağrıdan, ona əzab verən gözəgörünməz, tənziməgəlməz daxili enerjiyanı nəsr şəklində ortalığa çıxardı?

Kim ilkin və ali qavrayışın bədii təqdimatını bu cür süni formalara geyindirdi? Özü də elə formalara ki, onlar qədim cəngavərlərin ağır döyüş pal-tarlarına döndülər və o təmiz enerjiyanı dəmir bir məngənəyə saldılar.

Dəmir məngənə isə təmiz enerjiyanı əsirliyə alandan sonra daha öz içindən buraxmaq istəmədi...

Poeziya və proza... Təmiz bədii enerjiyanı bu iki məngənədən çoxları azad etmək, məngənələri dağıtmaq istədi. Sərbəst şeirlər, süjetli şeirlər, şeir-romanlar, poetik proza, təhtəşüür romanı yarandı... Dağıtmaq istədilər, amma özləri az qaldılar təzə bir məngənə yaratsınlar.

Poeziya və proza... Onların mifoloji bir keçmişdən gələn o ilkin bakirə birgəliyi, yəqin ki, bir daha heç zaman baş tutmayacaq.

Əli Kərim, Ramiz Rövşən, Vaqif Səmədoğlu, Əkrəm Əylisli, Mövlud Süleymanlı, Vaqif Bayatlı bu ilkin bakirəliyə çox can atdılar, çox çalışdılar ki, o ali bədii həqiqətə yaxınlaşsınlar, heç olmasa öz içlərində poeziya ilə prozanı barışdırsınlar...

Biri bu ali həqiqətə şeirdən gəldi, o biri nəsrədən... Nəsr şeirləşdi, şeir nəsrəşdi...

Amma o ali bədii həqiqəti, o ilkin mifoloji birgəliyi axtarıb tapmaq, təzədən diriltmək və ona qovuşmaq mümkün olmadı. Mümkün ola da bilməzdi. Bunun üçün nəinki sənətkarlar, gərəkdir ki, biz hamımız bir yerdə əsrlərlə gəldiyimiz bu böyük Yolu bir daha gedəydik. Bu dəfə üzü geriyə... Mağaraya doğru.

* * *

Kövrək şairlər çox sevilir və onlarla ünsiyyətə daha çox can atırlar.

Belə şairlərdən biri mərhum Nüsrət Kəsəmənlini oxucularla görüşə tez-tez çağırırdılar. Hamı bilir ki, gənclər, xüsusilə də, qızlar Nüsrətin şeirlərinin vurğunudur. Mən Nüsrəti tələbəlik illərindən tanıyırdım. Vaxt keçir, hamımız, o cümlədən Nüsrətin özü də yavaş-yavaş qocalırdı, amma Nüsrətin şeirləri qocalmır, cavan qalır – şeirlər dəyişmir...

Nüsrətlə keçirilən görüşlərin birində mən də iştirak edirdim. Həmişə olduğu kimi bu dəfə də ona çoxlu suallar verildilər. Bu sualların biri yadımda qalıb. Soruşurdular ki, sizin sənətdə idealınız kimdir?

Nüsrət, elə bil, suala hazır idi – doğrudan da, elə suallar var ki, bəlkə də görüşdən-görüşə təkrar olunur və beləliklə, onlara cavablar da artıq cilalanır. İndi də Nüsrət suala o dəqiqə cavab verdi:

– Sənətkar kimi mənim idealım böyük Füzulidir. Nəyə görə? Ona görə ki, Füzulinin hər hansı bir şerini əlli dəfə də oxusan hər dəfə oxuyanda, elə bil, tamam yeni bir şeir oxuyursan. İdeal sənət, bax, budur.

Nüsrət gözəl dedi. Əl də çaldılar onun cavabına. Onun bu ümumiləşdirilmiş fikrini saatlarla çözmək, izah etmək, sübuta yetirmək, ətrafında mübahisələr qurmaq mümkündür. Elə bil, əleyhinə dəlil də yoxdur, heç ola da bilməz. Floberin sözü olmasın, bu fikir hətta öz yazılışında da gözəl görünür. Amma...

Mənə elə gəldi ki, Nüsrətin dediyindən fərqli olaraq, şairin böyüklüyü və sənətin gücü təkcə o deyil ki, nəyisə əlli dəfə oxuyasan, hər dəfə də onda təzə-təzə şeylər tapasan. Güc bəlkə də odur ki, əsər əlli dəfə də, yüz dəfə də, min dəfə də oxunsa, yenə də öz ilkin bakirəliyini saxlasın. Həmişə öz doğuluş təravətində qalsın. İlk görünüşü nəydisə, onu qorusun. Bir cür oxunsun, bir cür dərk edilsin.

Vaxt keçir, hamımız qocala-qocala gedirik. Sənət qocalmayan, dəyişməyən sənət olsun.

* * *

Əsl Cavab, bizi düşündürən, bizim axtardığımız o böyük Cavab, əslində, verilən və verdiyimiz cavablarda deyil.

Əsl Cavab verilən Sualdadır. Biz məhz Sualla dərk edirik, məhz Sualla axtarıyıq və əgər tapırıqsa da, məhz Sualla tapırıq.

* * *

Günün küyünə gedib bəzən Zamanı unudan bir sənətkar vicdanını, məsləyini heç cür unuda bilmirdi. Çox şey yaratmışdı – hamısı şöhrətli, səsli-küylü... Hamısında ağrısı qalmışdı.

Hətta güləndə də, güldürəndə də bilirdin ki, ağırlı gülüşdü bu.

Bütün Azərbaycan onu sevirdi. Bütün Bakı onun pərəstişkarı idi. Bütün yuxarı məhəllə başına and içirdi.

Amma o hər axşam yorğun-yorğun yaşadığı evin damına çıxır, bir tikə yeməyini və bir də yeganə həmdərdi olan araq şüşəsini özüylə götürüb sinəsini sərin axşam yelinə açırdı. Yeməyini yeyirdi, araqını içirdi, çıxarıb bir papiros yandırır və sonra...

Bu zaman hamı diksinib bilərdi ki, yenə Cəfərdi – güllələri göyə boşaldır.

Bu zaman yaşlılar və qocalar məyus-məyus fikrə gedərdilər və havanı deşən güllələrin ətə dəymədiyini səsindən ayırd edib rahat-rahat köks ötürərdilər.

Özünümü görürdü tapançasını tuşladığı axşam səmasındakı o uzaq nöqtədə?.. Bəlkə ağıl kəsəndən bəri dandığı Allahını nişana alırdı? Nişana alırdısa, deməli, hər gecə tapançasının hədəfində öz Allahını görürdü?!

Boşaldırdı tapançadakı güllələri bir-bir göyə...

Bəlkə Yaşara atırdı o gülləni?

Bəlkə Sevili nişan alırdı?..

Bəlkə Almazı?..

Bəlkə özünü?..

...Belə deyirlər ki, öz əcəli ilə öldü.

* * *

Azərbaycan ədəbiyyatının iki ən böyük ölməz surəti – aferist surətləridir. Bunlardan biri İbrahimxəlil kimyagərdir, o biri Şeyx Nəsrulladır.

Mahiyyətə bu iki obraz çox gözəl bir şəkildə birləşir, eyniləşirlər. Üzə çıxanda isə hər biri öz simasında, öz “boy-buxununda” züthur edir.

Adamı haracan aldatmaq olar? Adamlara nə vaxtacan yalan demək olar?..

Bir gün biləcəklər axı: bu gümüş gümüşlüyündə qalır, qızıla dönmür.

Bir vaxt başa düşəcəklər axı: ölü dirilib qəbiristanlıqdan evə qayıtmadı.

Bəs nə etməli? Bu başlanmış oyunu necə qapamalı? İbrahimxəlil və Nəsrulla elə-belə aradan çıxıb qaçsaydılar, bəyəm onda Axundov – Axundov, Mirzə Cəlil də Mirzə Cəlil olardı?..

Əsərin qapanması problemi Azərbaycan ədəbiyyatı üçün həmişə ən böyük problem olub.

“Meymunu yada salmamaq!” – İbrahimxəlil kimyagərin bu dahiyənə kəşfi gözəl şəkildə başlamış bir oyunu gözəl şəkildə qapayır.

“Xub, sən də get fikirləş!” deyən Şeyx Nəsrulla hamını seçki problemi qarşısında qoyur və yenə də oyun qapanır.

Bu iki aferistin böyük simpatiya damarı var. Aldadanda da açıq-aydın aldadıblar.

Bu gün isə... nə qədər İbrahimxəlil kimyagər peyda olarmış və gümüşü qızıla döndərməyi vəd edərmiş. Biz də inanarmışıq. Elə bil ki, heç bu qədər vaxt gəlib keçməyib, biz də yaşlanıb ağıllanmamışıq.

Bu gün nə qədər Şeyx Nəsrulla peyda olub bizim özümüzə özümüzü diriltməyi vəd edərmiş, biz də yenə inanarmışıq?..

Qəribədir, gənc bəylər qaçaq mala gedəndə gizlətmirdilər ki, oğurluğa gedirlər.

Bu gün isə oğrular oğru yox, doğrudular.

Bu gün Allahdan ən çox səmimiyyət nədir bilməyən məzhəbsizlər danışır. Bu gün ən böyük yalançılar ciblərinə and içmək üçün Quran qoymamış evdən çıxmırlar.

Bu gün İbrahimxəlil kimyagər də, şeyx Nəsrulla da körpə uşaq kimi əlləri qoynunda mat-məəttəl qalıblar. Nəyə və kimə qalıblar mat-məəttəl?!
Qərəz, meymunu yada salmayaq!

* * *

Həyat bir bütöv, tam həyat olsaydı, dərd nəydi ki...

Amma, əzizim, həyatın da öz ölçüləri var: o, müxtəlif dövrlərdən, hissələrdən ibarət olur. Hər bir dövrü kiməsə həsr edirik. Hər bir hissəni kiməsə nəyisə sübut eləyə-eləyə yaşayırıq.

Bir az özümüzə vaxtımız qalsaydı...

Bilsəydik ki, bu həyatı nahaq yerdən balaca-balaca hissələrə bölmədik və yaxud nahaq yerdən onu bir tam kimi yaşamadıq?!

İtirə-itirə gedirik...

Bir az da axtarsaydıq, bəlkə o itirdiyimizi tapardıq...

Tapardıq və bir daha özümüzdən kənara buraxmazdıq!..

O kim idi uzaqdan yad bir adam kimi gəlib keçdi və deyəsən, belə bir söz dedi:

*Sən çətin tapasan axtardığını –
Sən axtardığını itirməyiblər.*

Yaşamaq çox kədərli bir şeymiş... Sağa baxıram, sola baxıram – darıxıram.

* * *

Onlar bircə anlığına dirilə bilsəydilər...

Heç olmasa qaranlıq, balaca bir otaqda onlarla görüşmək mümkün olsaydı...

Heç olmasa bircə anlıq özlərini bizə göstərsəydilər...

“Mən onları səninlə görüşdürərəm!!!” Göydənmi gəldi bu səda?! “Sən bu kölgələri tanıyacaqsanmı?!”

...Budur, Füzuli yavaş-yavaş gəlib otağa daxil olur. Keçib dizini qatlayır və səninlə üzbəüz oturur. Keçmiş əziz günlərini xatırlayır, qoca başını yırğalaya-yırğalaya, ahəstə bir səslə öz-özü ilə söhbətə başlayır. Hərdən də altdan-altdan sənə baxır görsün ki, sən ona qulaq asırsan, ya yox.

...Sonra tələsə-tələsə Vaqif gəlir. Səni görür, amma fikri başqa yerdədir, keçir küncdəki güzgünün qabağına, özünə tumar verir...

...Axundov dodaqlarının ucunda öldürücü istehza, sənə ancaq özünün anladığı bir yüksəklikdən baxaraq gəlib çox rəsmi bir şəkildə qarşıdakı kətil-də oturur və bütün görünüşü ilə deyir ki, hərgah sualın varsa ver, məndən ancaq rəsmi cavab alacaqsan.

...Sabir gəlib görür ki, oturub onu gözləyirsən, sakitcə keçib o da otağın bir küncündə oturur – o susur, sən susursan.

...Mirzə Cəlil ağır addımlarla içəri girir, əvvəlcə aramla otağı gözdən keçirir, sonra qəmli gözlərini zənlə sənə dikir – deyəsən ağıl bir şey kəsmir...

Cavid narahat bir halda otağa girir, sənə tərəf baxır, amma o saat bilinir ki, səni görmür, beləcə boşluğa zillədiyi baxışları durmadan, dayanmadan yol gedir...

Elə bil, yuxudakı kimi qışqırmaq istəyirəm, səsim çıxmır.

Bir mən qalırım, bir də bu balaca, sakit və qaranlıq otaq. Bir də bu otaqdakı bir-birini tanımayan ölməz kölgələr...

Sonra otaq öz sərhədlərini itirə-istirə harasa yox olmağa başlayır, əriyir, mən də qayıdıb beynimin səslə-küylü qırıqlarına qarışaraq yenə də nəyisə anlamığa çalışıram.

* * *

Hamı daim öyrənməyə və bilməyə can atır. Bəlkə də hər hansı bir şeyi hamıya eyni dərəcədə dərindən və tam bilmək heç lazım deyil və bəlkə də bu, heç mümkün də deyil. Eybi yoxdu, nə olar, qoy az bilək. Amma əsas məsələ odur ki, nə biliriksə, düz, doğru və dəqiq bilək. Bilik az ola bilər, bu zaman onu çoxaltmağın, dərinləşdirməyin müxtəlif yollarını, üsullarını fikirləşib tapa bilərik. Amma bilik əvvəlcədən düz olmayan, doğru olmayan, yalan bir

yola düşübsə, istər dərin olsun, istər dayaz – fərqi yoxdur, belə bilik sahibinə heç vaxt heç nəyi sübut eləmək mümkün olmayacaq.

Amma yox, bəlkə mümkün oldu. Əgər yalan biliyi o adamın beynindən büsbütün çıxarıb onun beynini ilkin təmiz halına qaytara bilsələr və beləliklə də, doğruya yol açsalar, bəlkə o zaman o təmiz beyini bir külçə kimi doğru və təbii ki, vicdanlı biliklə doldurmaq mümkün oldu.

* * *

“Русь, ты вся поцелуй на морозе!”

*/Başdan-başa bir şaxta öpüşsən, Rusiya!/
V.Xlebnikov*

Bu misra barədə lirik-həzin tonda xeyli danışmaq olar. Bu misra lirika dolu böyük bir yaradıcılığın təmiz güzgüsü kimi görünə bilər. Çünki bu misranı Blok, Yesenin, Axmatova, Svetayeva, Pasternak, Mandelştam, daha nə bilim, kim yazsa bilərdi. Amma onu elə bir şair yazıb ki, biz onu həmişə başqa cür – sərt, qeyri-adi, “xoruz səsi eşitməyən” misraların müəllifi kimi tanıyırdıq. Elə bil, bu misra həmişə başqa cür tanıdığımız o şairin çiyində daşdığı yükün ağırlığından bərk yorulub bir az dincəlmək istərkən qəfildən bir anlıq öz əsl simasını göstərdiyi məqamdır. Şairin adı hər şeyi açıb deyir: Velimir Xlebnikov – rus ədəbiyyatının misilsiz eksperimentatoru.

* * *

Müsəlman psixologiyası əsrlər boyu təlqin edir: insana üç arşın torpaqdan başqa heç nə lazım deyil.

Çexov bir hekayəsində, elə bil ki, buna etiraz edib tam əksini söyləyir: insana bütün kainat lazımdır.

Nə o lazımdır insana, nə də bu.

Bəlkə bir kəlmə söz lazımdır...

Bir isti nəfəs...

Sənə doğru atılan bir addım...

Bir adam...

Onda ki kainatı fəth eləməyə çıxırıq, gəlib üç arşınla kifayətlənirik.

Onda ki, üç arşına qane oluruq, birdən-birə bütöv bir kainat tapırıq.

Tapdıqlarımızı yan-yana düzüb böyük və rəngbərəng bir təsbeh düzəldək. Ya da şeytan yelləncəyi quraq. Qalxaq-düşək, düşək-qalxaq. Qalxanda görək və düşəndə susaq.

Nə ediriksə edək, hara gediriksə gedək, Kainat həmişə qarşımızda olacaq və o üç arşın torpaq həmişə arxamızca sürünəcək.

* * *

Həsən Turabova

Bir var – istəsək də, istəməsək də getdiyimiz və gedəcəyimiz Yol.

Bir də var – gedə də bilərik, getməyə də bilərik.

Bir var – əbədi, səndən, məndən asılı olmayan, öz ömrünü yaşayan dəyərlər... Mahiyyətlər dünyası...

Bir də var – bu gün səhər doğulub axşam ölənlər, kədərlər; bir günlük efemer kəpənəklər kimi ətrafında ora-bura uçuşan keçəri dəyərlər...

Bir var – bütün bunları dərk edəsən, biləsən ki, əvvəl-axır bu Yolun bir nöqtəsində oturub nəfəs dərmək istəyəndə nəfəsinə nəsə bir şey qarışdırıb içindən – içinin lap dərinindən çıxacaq, gözlərə görünmədən qaçıb gedəcək. Hara gedəcək, nə zamana gedəcək?..

Bir də var – elə hey qaçasan; elə hey gedəsən və elə hey gələsən. Yolu da unudasan, yolçuları da yaddan çıxarasan və dayanmaq vaxtı gələndə birdən gözüne Yol açılı və elə biləsən ki, sənənlə bir yerdə Yol da dayanır.

Bir var – düşünəsən: “Niyə səni görmədim, niyə sənənlə gözünün içində baxa bilmədim, məni unutma, mən səni orda da unutmamam”.

Bir də var – baxasan və görməyəsən, qulaq asasan və eşitməyəsən, amma elə biləsən gördün də, eşitdin də.

Bir var – gəlib elə bir vaxtına çatasan ki, qayıtmaq istəyəsən. Elə istəyəsən qayıtmağı ki, dözə bilməyəsən bu istəyin ağrısına. Qayıdıb təzədən gəlmək üçün yanıb-yanıb qovrulasan.

Bir də var – sənə qayıtma imkanı verələr və sən başlayasan təzədən geri gəlməyə. Gələsən, gələsən və birdən ayılıb görəsən ki, yenə də həmin Yolla gəlib həmin yerə çıxmısan...

* * *

*Bəxti-taleyindən gileylənən dost,
Bəxtimiz gətirib – biz doğulmuşuq.*

Adam var ki, bu dünyada bəxti gətirmək adına nəyi varsa, yoxsa, o da ancaq və ancaq doğulub yaşamağıdır.

Nəfəs alırsansa, özün özünü idarə etməyə imkanın varsa, deməli, hələ bəxtin gətirir.

Deyirlər ki, tale alın yazısıdır. Alınna nə yazılıbsa, o da başına gələsidir. Kim yazdığını soruşmuram – az-çox aydındır. Amma...

Nə zaman yazıldı bu yazı? Doğulub dünyaya göz açandamı, ya da bəlkə hələ ana bətnində görünməz bir qələmlə yazıldı alın yazımız?

Bəlkə alınımız tərtəmizdir – heç bir yazısı-zadı yoxdu və biz də özümüz-dən uydurmuşuq bütün bunları?

Bəlkə elə o qədim və əlçatmaz ilkin nöqtədə yazılındı – indiyədək gəlir və artıq bütün etdiklərin, edəcəklərin də o uzaq qədimlikdən məlum imiş...

Bəxtin gətirib. Bəxtin gətirib ki, doğulmuşan. Deməli, nədənsə, hardansa seçilmisən, ələkdən keçmişən. Və ələkdə qalanlardan indi xəbərin yoxdur.

Hər gün, hər saat, hər an bəxti gətirənlərin alınları tərtəmizdi. Yazısız alınlar, yazısız talelər – kefin istəyən qədr...

Bu yazısız taleləri götür bir-bir at dəhşətli bir okeanın təlatümlü dalğalarının arasına. Bu adamlar əllərini atıb bir dənə saman çöpü də olsa tapacaq və suyun üzünə çıxacaqlar.

Bizsə... gəl özümüzdə toxtaqlıq verək: bəxtimiz gətirib – biz doğulmuşuq – deyək.

Bir də ... bəlkə heç vacib deyil ki, bəxtin həmişə gətirə. Vacib odur ki, bəxtin axırda – bir dəfə, amma axırda gətirə. Bu dünyaya göz açıb onu görüb

gedəsən. Geriyə – döyüşdən çıxmış, amma aqibətini hələ də bilməyən əsgər kimi yorğun-argın, amma yenə də qayıdasan...

* * *

Mənim yadımda Pavlik Morozovun atasının adı qalmayıb. Mənim yadımda Pavlik Morozovun özünün adı qalıb. Mənim aləmində o, hələ də ölməyib, o, heç vaxt ölə bilməz. Bəs sonra???

...Bəs sonra nə oldu?..

Tutalım ki, sağ qalsa idi, bu balaca Pavlik öz həyatını sonra necə yaşayacaqdı? Pavelə dönəndən sonra. Onu çağıranda, rus adətiylə adı ilə yanaşı atasının da adını çəkəndə diksinəcəkdimi görəsən?

Bəlkə sonra müharibədə qəhrəmanlardan biri olacaqdı – neçə körpəni, əlsiz-ayaqsız oddan-alovdan xilas edə biləcəkdə və buna görə də onu dəfəndəfən təltif edəcəkdilər?..

Bəlkə də DTK-da işləyəcəkdə, neçə-neçə günahsızın qatili olacaqdı.

Bəlkə o gəlib bu günə qədər çıxıb və indi müstəqillikdən və demokratiyadan dəm vurur?

Yox. Məncə, yox. Ola bilməz. Mənə nədənsə elə gəlir ki, Pavlik hətta ölməsə idi də elə həmin pioner kimi qalıb. Üzdən-gözdən qocalsa da, yenə həmin pionerdi ki, var və heç bir zaman Pavelə dönə bilməyib.

Bu dünyada adi, son dərəcə adi və çox aydın suallar var. Vaxt gəlib ki, o sualları verməkdən belə qorxublar. Ona görə qorxublar ki, biliblər – o aydın sualların cavabını bir adam verə bilməyəcək.

Atanı, yaxud ananı ideyaya qurban vermək olar, ya olmaz? Sevimli, doğma adamı – yaşayan, nəfəs alan, səni sevən bir adamı əqidəyə, məsləkə satmaq olar, ya yox?

Sual daha çox qorxuludur, yoxsa onun cavabı?!

Vaxt gəlib ki, ədəbiyyat özü də, elə bil, ala biləcəyi cavabdan qorxub və sualı verməyib.

Və o zaman adamlar başlayıblar verilməyən suallara dəhşətli-dəhşətli cavablar axtarıb tapmağa.

O suallar o zaman verilsəydi, Pavlik Morozovun atasının adı da o suallardan biri kimi bu gün mənim yadımda qalardı.

Amma mənim yadımda dəhşətli bir cavab qalıb: Pavlik Morozovun özünün adı – Pavlik!

“Sual vermə, sualların cavabı yox” deyirdi günahsız şair Nikolay Qumilyov.

* * *

Yaxşı axtarsan – həmişə hardasa nəşə tapmaq olar.

Qapısı bağlı otaqda heç bir şey görmürsənsə, bu hələ o demək deyil ki, orada, doğrudan da, heç nə yoxdur. Otaqda heç olmasa kislorod – oksigen var.

Müəyyən zaman ardıcılığında və müəyyən məkan daxilində təsvir edilmiş bədii material həmişə ritmik mahiyyətə malikdir. Bu ritm az görümlü və ya çox görümlü ola bilər.

Hər bir yazıçı öz görümlü və ya görümsüz ritmi ilə ilk növbədə özü-özünü təqdim edir. Onun bütün daxili, gözə görünməyən hiss və həyəcanları, ən dəruni, yalnız özünə bəlli duyğuları məhz əsərinin ritmində öz ifadəsini tapır. Butövlükdə isə ritm yazıçı zövqü, onun təsvir və təqdim etmə mədəniyyəti vasitəsilə formalaşır.

Yazıçı öz gözəgörünən və ya gözəgörünməyən ritmi ilə böyük sənətin, böyük dünyanın ümumi ritmik axarını dərk etməyə, ona qovuşmağa çalışır. Qovuşa bilirsə, onun üçün böyük səadətdir.

Qədim yunan şairi, dünyamızın ilk liriklərindən olan Arxilox belə yazırdı:

*“Ürək, ürək fəlakətlər kəsdi sənin yolunu,
Möhkəm duraq, düşmənləri qovaq, qıraq, məhv edək.
Qoy hər yerdə qurğu olsun, mərd ol, heç vaxt titrəmə,
Qalib gəlsən, qələbəni faş eləyib çəkmə car.
Məğlub olsan, qəmə batma, evə girib aqlama,
Sevinci də, kədəri də qaydasında hiss elə.
Dərka çalış insanların həyatının ritmini”.*

Eramızdan əvvəl 7-ci əsrdə yazılmış misralardır.

Qaranlıq bir otaqda heç nəyi tapa bilməyəndə və bu otaqda qara bir pişik birdən-birə bərkdən miyoldayıb sənin yanından sivişib qaçanda diksinirsən, ürəyin hövlnak vurmağa başlayır. Gəlib özün özünçün işıqlı bir yerdə tək-tənha oturursan və başlayırsan bu misraları artıq neçənci dəfə özün özün üçün pıçıldağa:

...Ürək, ürək fəlakətlər kəsdi sənini yolunu...

...Dərkə çalış insanların həyatının ritmini.

* * *

Peyğəmbərin yaranması üçün yalnız işıqlı bir adamın doğulması əsas şərt deyil.

Peyğəmbərin yaranması üçün həm də gərəkdir ki, qaranlıq bir fon olsun.

* * *

Göydən səs gəldi:

– Yenidən qayıdıb uşaq olmaq istərdinmi?

– İndiki ağlımı, biliyimi, təcrübəmi itirməmək şərt ilə razıyam, – deyə o utana-utana cavab verdi. Ürəyində fikirləşdi ki, deyəsən ağ elədim.

...Onların arasında bir daha heç bir zaman heç bir mükəllimə baş vermədi.

* * *

Bəzi adamlar özləri dərk edirlər ki, yazıqdırlar.

Bəziləri də yazıq olduqlarını dərk eləmir.

Birinci hal adətən faciə ilə, ikinci hal komediya ilə bitir.

Yazıçı öz oxucusuna həmişə seçim imkanı verə bilər. Bu seçim imkanı nəyisə faciə və yaxud komediya kimi qəbul etməkdən başlayır. Və U.Ekonun dediyi kimi hər cümlədən sonra nə olacağını, hansı cümlə gələcəyini seçmək imkanına qədər uzana bilər.

Görkəmli italyan alimi və yazıçısı Umberto Ekonun “Ədəbiyyat meşələ-rində altı gəzinti” əsərində (əslində, bu kitabdakı altı hissəni U.Eko Harvard Universitetində Norton mühazirələri proqramı çərçivəsində oxumuşdu) bu barədə belə deyilir: “Seçim vacibliyi həтта cümlə səviyyəsində də baş verir... Bəzən təhkiyəçi bizə zənn etmək hüququ verir ki, biz bu tarixçənin necə ola-cağını fərz edə bilək. Ədəbi mətndə, – Eko deyir, – oxucunun həmişə seçim hüququ olmalıdı.

* * *

Sevilməməyə artıq öyrəşmiş bir adamın son ümidi yalançı və fağır, yazıq və ümitsiz bir təbəssümün zərif işığında əriyib yox olur...

Həmişə sevilənlərdən biri ehtiyacı və lazımı olmasa da artıq neçənci dəfə bir daha sevilir.

* * *

N.N.

Gözlərindən doğmalıq çıxdı. Gözlərindən çıxan kimi elə bil havada üşü-yən kimi oldu. Qayıtmaq istədi çıxdığı yerə. Sonra nə fikirləşdisə ətrafa oğrun-oğrun baxıb tez-tələsik gözlərimə girdi.

* * *

Köklü ağacın ucalıq sirri kiçik bir toxumda, nəhəng çayın müqəddəs tə-mizliyi bulağın gözündədir. Fiziklər deyir ki, bütün kainat kiçik bir nöqtənin partlayışından əmələ gəlib.

Dilimizin də bütün potensialı – gücü və gücsüzlüyü – “Dədə Qorqud” dastanlarında gərilməş yay kimi çəkilib öz vaxtını gözləyir...

* * *

Bizimlə ədəbiyyatın mahiyyəti arasına özünü dürtərək çox zaman bö-yük bir tənqidçilər ordusu durur – onlar öyrədir, məsləhət verir, fikir yürü-

dürlər... Hamısı da ağıllı əda ilə, mentor sayacağı. Yazmaq, cümlənin ruhunu tutmaq belə asandısa, bu adamlar özləri niyə yazmırlar?! Öyrədə-öyrədə yazmaq, demə, olmaz imiş...

Bu zavallılar bir az sinoptiklərə bənzəyir. Sinoptiklər də bizimlə təbiət arasında, Qazi Bürhanəddin demiş, “qədd tutub” durublar.

* * *

Во всем хочу дойти до самой сути.

/Hər şeyin özəyinə yetişmək istəyirəm./

B.Pasternak

Bizsə nə zamandır ki, qulağımızı açıb bunu eşidirik: Bənd olma!

Bir də eşidirik: Əşi, nə vecinə?! Nə borcuna?!

Dərinə getmə!

Ürəyinə salma!

İşində ol!..

Və bütün bu ifadələr bizim indiki həyat tərzimizi yaradır, ətimizə-qanımıza girib davranışımızı müəyyənləşdirir.

Nə vaxt yaranıb, necə yaranıb bu ölgünlüyə aparən ifadələr? Kim onları yaradıb və nə üçün yaradıb? Nə zaman biz onlardan, daha doğrusu, onlar bizdən əl çəkəcəklər?..

Ədəbiyyatımızın da içinə giriblər, mədəniyyətimizin də, mənəviyyatımızın da.

Sağlam dişi içəridən yeyib laxladan qurd kimi.

Dərinə baş vurmaqdan qorxuruq. Bizə elə gəlir ki, qayıdıb suyun üzünə çıxa bilməyəcəyik.

Beynimizi işə salmağa, düşünməyə, təhlil etməyə tənbəllik edirik – hardansa, uzaqdan, yox, elə öz içimizdən Çexovun qulunun səsi gəlir: bənd olma!

Nə qədər müşahidə eləmişəm. Hər hansı ciddi suala tələbələrin ilk “bioloji” reaksiyası bir çox halda “yox, bilmirəm” olur.

Biz əvvəlcədən yalnız bir şeyi bilirik. Bilirik ki, bizə verilən sualın cavabını bilmirik. Bunu bildiyimizdən artıq cavabı da axtarmırıq. Düşünməyə məcbur eləsəydik özümüzü, bəlkə də bu cavabı tapardıq.

Düşünmək də, axtarmaq da böyük bir mədəniyyətdir. Qoy tapa bilməyə. Amma tapmağa can atırıqsa, bu canatım ehtirası özü qiymətlidir.

Mahiyyətə, dərinə, məğzə nüfuz eləmək cəhdi, əslində, tapmaq üçün deyil.

Məqsədə çatılırsa, Məqsədin, o böyük və ali Məqsədin qiyməti itir.

Mahiyyətə hücum bu hücum prosesinin özündən alınan ləzzətlə qiymətlidir.

Mənəvi ləzzət hissi ilə. Deyə bilməkdən və anlaşılacağından aldığı mənəvi ləzzət hissi ilə.

Hər şeyin mahiyyətinə can atan şair necə də haqlı idi!..

* * *

Əsl poeziya, yəqin, həm də o poeziyadır ki, onun misralarını nəsrə çevirib cümlələrlə vermək mümkün olmasın. Misra misradır, cümlə isə cümlədir. Bunlar əvəz edilə bilməzlər.

* * *

Azad Mirzəcanzadənin xatirəsinə

O uca dağların başı qarla örtülü idi.

Sanki hansısa sakit və ulu bir qədimlikdən Yer in içindən doğulub yavaş-yavaş Göyə dikəlmişdilər.

Dikəlib qurtarandan sonra da bütün boy-buxunları ilə təbiətə “mən də varam!” demişdilər. Və bu sözləri deyib o gündən susmuşdular.

Niyə susmuşdular? Hansı sirri içlərinə sıxıb buraxmaq istəmirdilər?..

Susmaqları, elə bil, nəyəsə lal bir etirazdır. Bu lal etiraz onların ətrafında dəcəl uşaq kimi atılıb-düşən təbiətin səs-küyündən daha səsli idi.

* * *

Çox zaman müəllif təsvir etdiyi reallıqda özünü bütün səbəb və nəticələri bilən adam kimi aparmır.

O özünü elə bil, oxucunun yanına qoyur, özünü elə aparır ki, guya təsvir etdiyi hadisələrə oxucu ilə bir yerdə daxil olur.

Markesin “Yüz ilin tənhalığı” romanında oğul Xose Arkadianın ölümünün səbəbi axıracan gizli qalır. Markes hətta oxucu üçün də heç bir proqnoz eləmək imkanı qoymur.

Yenə də Markesin “Patriarxın payızı” romanında gözəllər gözəli Manuela Sançes göz görə-görə, qəflətən yoxa çıxır. Oxucu onu əsər boyu sonra da tapmır.

Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” romanında Təhminənin sirri açılmamış qalır – nə Təhminə bu sirri Zaura deyir, nə də Zaur başqa bir yolla bu sirri öyrənə bilir. Sırr Təhminəylə qəbrə gedir.

Bu ədəbi sirlərin sayını, əlbəttə ki, artırmaq olar. Umberto Eko deyir ki, bu məqamda yazıçı oxucusuna fantaziyasını işə salmaq üçün imkan verir.

Yazıçılar belə bir üsulla təsvir etdikləri hadisənin reallıq gücünü artırmağa çalışırlar: yəni, reallıq o qədər güclüdür ki, mən müəllif ola-ola özüm belə onun içinə tam şəkildə girə bilmirəm. Mən də oxucu kimi bunun səbəbini, sirrini bilməyə bilərəm.

Oxucuya “nə isə bir şey” uydurub verməkdənsə, yəqin ki, bu müəlliflər daha vicdanlı hərəkət edirlər – oxucunu onun fantaziyasına tapşırırlar. Oxucunu məcbur edirlər ki, özünə qayıtsın, öz həyat təcrübəsini xatırlasın, öz dünənini bir də baş vursun.

Oxucu güman edir ki, müəllif özü də onun kimi naməlumdan məlumla doğru gedən yolun yolçusudur.

Və belə olanda oxucu psixologiyasının təbii şəkildə əvvəlcədən hazır vəziyyətdə duran şübhə proyektoru öz gücünü yavaş-yavaş itirməyə başlayır.

Və oxucu müəllifə inanır. Ədəbiyyat da, əslində, bu zaman yaranır. Onun doğuluşundan sonrakı həyatı belə başlayır. İnamdan sonra.

* * *

Ədəbiyyat həmişə nəyinsə qırıldığı, sındığı yerdən başlayır.
Düz yerdən ədəbiyyat heç zaman başlaya bilməz.

* * *

Gözəl sənət əsəri bizi ovsunlayanda və biz onun barəsində dəqiq, konkret bir söz deyə bilməyəndə, bu gözəlliyi tərkib hissələrinə ayıraraq təhlil etməkdə çətinlik çəkəndə deyirik ki, sanki bu əsərə insan əli toxunmayıb, sanki onu insan yaratmayıb.

Elə bil ki, o, təbiətdə çoxdan mövcud imiş – havada fırlanırmış və sənətkarın da işi bu olub ki, onu kağıza köçürsün.

Bu işə, doğrudan da, belədir. Yəqin ki, bəzən gözəl bir şeir yaradan şair o şeiri yaradandan sonra heç cür başa düşə bilmir ki, bütün bunlar nə cür oldu belə oldu...

Və gözəllik, əslində, bizə, adamlara yox, təbiətə – Ali Təbiətə xas olan bir şeydir. Hərdən biz də bilərəkdənmi, bilməyərkədənmi, daha doğrusu, heç bu barədə düşünmədən özümüzü Təbiətin bir hissəsi kimi dərk edib aparırıq və ona ehmalca toxuna bilirik.

Əli Kərimin misilsiz “Kür” silsiləsi şeirlərində bu məhz belədir. Təbiətlə qaynayıb-qarışmaq, ona əsl mənada doğma oğul münasibəti, öz daxilində intuitiv şəkildə duyduğunuz bir çox hissələri Təbiətin əbədi hərəkəti fonunda izah etmək cəhdi, həm mənəvi, həm də fiziki şəkildə özünü Ali Təbiətin ayrılmaz bir hissəsi kimi dərk etmək, buna inanmaq və bunu yazmaq – budur Əli Kərimin “Kür” silsiləsi!

* * *

Çox zaman bir əsəri dərinləndirən anlamaqda, onun yerini, sambalını heç olmasa özün üçün az-çox dəqiq müəyyənləşdirməkdə o biri əsər sənə kömək edir – tamam başqa bir müəllifin əsəri.

Bizim gözəl rəssamlarımız var. Hər birinin də öz rənglər və mənalara aləmi... Onlar bir-birinə bənzəmlər. Məsələn, Fərman Qulamovun qədim bir tarixə aparan, uzaq keçmişin əhvalını, ovqatını verən əsərlərlə Müslüm Abbasovun dərinə işləyən və səni də özü ilə dərinləşdirən, sanki bir haray kimi canlanan əsərlərini qarışdırmaq mümkün deyil.

Hər birinin öz yeri var.

Hər biri sənin daxilini zənginləşdirir.

Hər birinin öz görmə bucağı...

Rənglərin təması incəliyi...

Amma bir-birini necə də tamamlayırlar. Özlərindən də xəbərsiz Müslüm Fərmana kömək edir, Fərman – Müslümə.

Müslümün harayı Fərmanın sükutunun səsidir.

Fərmanın sükutu fikrə getmiş Müslümdür.

* * *

Günlərin bir xoş, üzümüzə gülən günündə qəribə təsadüflərin artmaq əvəzinə, azaldığını görəndə uzaq illərdə qalib əlindən çıxmış o saysız-hesabsız təsadüflərdən biri barəsində düşünə-düşünə bu günə – xoş və üzümüzə gülən bu günə heç bir günahı olmasa da, çox pis bir nifrət edirsən. Və birdən-birə onu da anlayırsan ki, qəribə, gözlənilməz təsadüflərin əhatəsində çəşqin qalmış o uşaq bu günü görsəydi, bu gündən xəbəri olsaydı belə, yenə sənə heç bir kömək edə bilməyəcəkdi. Qəribədir, deyilmi?!

* * *

Su üzü mübarəkdir – Dədə Qorqud belə deyir.

Sudur – axır, axır, ömür kimi, gün kimi gəlib yanından keçir.

Baxırsan suya, əməlin salehdirsə, özünü öz içinəcən görəcəksən.

Sudur – axıb gedir...

Hardasa gedib torpağın dərininə çökür, torpağın təkinə çəkilir...

Sudur – axıb torpaqda gizlənir.

Elə bilirsən, yox oldu.

O isə axdıqca axır – torpağın altı ilə, gözlərə görünmədən, sakit, təmən-nasız ömür kimi axıb gedir...

Sonra uzaq bir yerdə yenə də səmtini çevirir işıqlı dünyaya – torpağın altından vurnuxub üzə çıxır – təmizlənmiş, nurlanmış şəkildə. Körpə uşaq kimi.

Baxanlar baxıb elə bilirlər ki, təzə sudur.

Duyuq düşən olmur ki, bu su uzaqlardan axan həməən o sudur...

Axır, axır... Sənə elə gəlir ki, axdıqca torpağın dibinə çəkilir, axıb qurtarır...

Su da öz Yolunu gedir. Yol əgər o Yoldursa, heç vaxt bitib tükənmə-yəcək.

* * *

Harda həyat varsa, ölüm, elə bil ki, onun həndəvərində gizlənilib. Harda gözəllik varsa, eybəcərlik də yanındadır. Ağıl nadanlıqdan uzaqda deyil. Cəsurluq qorxaqlıqla yanaşı yol gedir...

Əksliklərin bu cür qoşalaşması yenə də dolayısı ilə bütün zamanların ən böyük qanunlarından birini – hadisə və səciyyələrin bir-birini tamamlaması qanununu təsdiqləyir. Bu cür qoşalaşma, elə bil, hansısa bir çevrəni qapamaq istəyir və əgər o çevrə qapansaydı, artıq yalnız bu iki qütbü yox, həm də bu qütblərin arasında qalan yarımtonları, nüansları, keçid xarakterli digər əlamətləri də özündə ehtiva edərdi.

Bulqakovun “Sənətkar və Marqarita” əsərində Yeşua ilə Ponti Pilat əbə-di olaraq yanaşı yol getməyə məhkumdular. Nizaminin Xeyir və Şəri kimi.

Mərhəmət və zalımlıq kimi.

İşıq və zülmət kimi.

Nəhayət, insan və adam kimi.

Və belə yanaşı Yol getmələri hər ikisini günlərin bir günü yoranda, on-lar bir-birindən dincəlmək istəyəndə və bir-birindən ayrılıb hər biri təzə bir yol tapıb o yol ilə getmək istəyəndə görəcəklər ki, yalnız işıqdan, mərhəmət-dən, xeyirdən ibarət bir dünya seçib o dünyada yaşamaq istəyənlərin sayı son dərəcə azdır. Sözdə hamı belə bir dünyanın arzusunda olacaq, harmoniyaya can atacaq. Amma işdə...

Mirzə Cəlilin “Ölülər” əsərində Şeyx Nəsrulla ölüləri diriltmək istəyir. Hamı düşünür və belə qərara gəlir ki, bu onlara lazım deyil. Camaat belə bir “nəcib” işdən qaçır. Xeyir, mərhəmət, işıq artıq onları maraqlandırmır.

Bəs nədir bunun səbəbi?

Niyə biz bu dünyada bizə buraxılmış yaşama müddətinin mənasını bir-birimizin həyatını zəhərləməkdə, bir-birimizin axırına çıxmaqda görürük?!

Niyə bizim içimizdəki Şər bizim içimizdəki Xeyiri üstələyir?

Niyə zülmət işığın rəddi üzərində qurulub?!

Kim deyib ki, İblis hökmən qoca, idbar, skeleti andıran bir qiyafədə olmalıdır?

Niyə xeyir və gözəllik mələkləri İblislə bacara bilmir?! Bəlkə onlar hamısı bu İblisi – qoca, idbar İblisi yox, gənc, gözəl və mehriban İblisi sevirlər?!

Bəli, Ulu Yaradan onu Dərgahdan qovdu. O asidir. Yaradanın sözündən çıxdı. Amma bu asilik nə üçün baş verdi?! Allaha sevgisindən imtina etməməsindəmi?! Allahdan başqa heç kimə itaət etmək istəməməsindəmi?!

Niyə biz həmişə işığa can atırıq və niyə zülməti hər yerdən qovuruq?! Zülmət bizim gücsüzlüyümüzü açıq-aşkar göstərir, onun üçün mü?!

İki qütbün əksliyi! Onlar, yəni, bir-birindən əbədilikmi ayrıldılar?! Nə zamansa birgə olan vaxtlarını əbədilikmi unudular?!

Niyə Allah bu əksliyi yenidən birləşdirmir? Niyə çevrə qapanmır?!

Bəlkə o çevrənin qapanması heç bizim xeyrimizə deyil?

Bəlkə o çevrə qapansa, biz görəcəyik ki, xeyir əslində xeyir deyil – şərdir, işıq zülmətdir və mərhəmət də əzazillikdir?!

* * *

Bütün dünyada barmaqlarının rəsmi eyni olan iki adam tapmaq olmaz. Və adətən deyirlər ki, dildən istifadə etmə tərzinə, dərəcəsinə və ümumiyyətlə, üslubuna görə də iki eyni yazıçı tapmaq mümkün deyil.

İlk baxışda aydın və dəqiq fikirdir. Amma bu, ilk baxışda belədir.

Üslub yazıcının əyninə geydiyi paltar kimidir. Stendalın Jülyen Sorelini xatırlayaq. Havadan, başqa sözlə desək, girişdiyiniz mövzudan asılı olaraq pal-

tarı dəyişmək olar. İsti havanın geyimi soyuqda geydiyən olmayacaq. Eləcə də kiçik hekayə üçün əlverişli olan üslub böyük nəsrin nəfəsinə uyğun gəlməyə bilər. Üslub da taktika kimidir – dəyişə bilər, dəyişməlidir də.

Üslubları ayırmaq onları məzmun və mövzuya görə qruplaşdırmaqdan daha çətindir və bu hal təbiiyə. Çünki əslində, biz özümüzü nə qədər aldatsaq da, dilin imkanları hədudsuz deyil. Və buna görə də üslubları yazıçılara görə müəyyənləşdirmək yox, yazıçıları üslublar ətrafında qruplaşdırmaq daha maraqlıdır.

Elə yazıçılar var ki, onların üslubunu “şəffaf üslub” kimi ayırmaq olar. Azərbaycan ədəbiyyatında “laübali” üslub kimi ayıra biləcəyimiz üslub var.

“Qaranlıq” üslub...

“Yüngül” üslub...

“Ağır” üslub...

“Qrammatik” üslub...

Bütün bu üslub tipləri müxtəlif yazıçıları birləşdirir. Amma orası da var ki, eyni yazıçı bir əsəri ilə bir üsluba girə bilər, başqa bir əsəri ilə başqa üsluba.

Əslində, bir cümlə ilə yazıçını tanımaq mümkün deyil. Amma bir cümləsi ilə yazıçını yuxarıdakı üslub bölmələrindən birinə daxil etmək olar. Bir cümlə ilə üslubu tanımaq mümkündür.

Deməli, iki və daha çox yazıçı eyni üslubda yazsa bilər, daha doğrusu, eyni üslub qəlibindən istifadə edə bilər.

Deməli, barmaqlarının rəsmi ayrı olsa da, adamlar özləri bir-birinə oxşamaqda davam edir.

Yazıçılar də həmçinin...

* * *

Ənvər Məmmədخانlının xatirəsinə

Əziz və dəyərli bir adamı itirəndə adətən deyirik: bizi tərk eləyib getdi. Bizi deyib, nəzərdə tuturuq ailəsini, nəslini, evini-əşiyini, nəhayət, şəhərini, xalqını...

Amma adamlar var ki, öləndə “bizi” tərkləmişlər, “vətəni” tərkləmişlər.
Adamlar var ki, öləndə dünyanı tərkləyib gedirlər.

* * *

Qəlbimdən, qəlbimin dərinliyindən nəsə bir zəif səs sakit-sakit pıçıldayıyır, mənə “sən insansan!” – deyir.

O qəlbimdən gələn səs sonra üz tutur beynimə. Beynimin qırıqlarından keçə-keçə güclənir, ətə-qana dolur. Və nəhayət, o səs gəlib dilimə çatır, dilim-ağzım həyəcədən əsir və... ağzımdan gurultulu və mənim özümü də artıq qorxudan bir nərə çıxır: Mən azərbaycanlıyam!!!

* * *

Fikrət Qoca bir zaman belə bir söz demişdi: “Xəzər dənizi qərribə şəkildə azərbaycanlıya oxşayır”. Çox maraqlı müşahidədi, düşündürür, niyə də yox?! Kimsə oxşadırsa, deməli, oxşayır.

Bu əhvalın işinə girib davam etsək görərik ki, amma azərbaycanlı bu gün Xəzər dənizinə oxşamır və yaxud belə deyək: oxşamaq istəmir.

* * *

Ən ağır gələn odur ki, biz özümüz özümüzdə bir sıra yalançı miflər düzəltmişik, biz özümüz özümüzü o yalançı miflərlə aldatmışıq və bunları bilə-bilə aldatmaqda davam edirik.

Biz hökmən istəyirik ki, dilimiz ən qədim dil kimi hamı tərəfindən qəbul olunsun və bütün dünya bizə alqış desin.

Tariximiz ən qədim tarix kimi tanınsın.

Əcdadımız ən qədim əcdad sayılsın.

Unuduruq.

Unuduruq ki, bizim də, bizdən çox-çox uzaqlarda yaşayan ingilislərin də, yakutların da, fransızların da, efiopların da, tunqusların da, ispanların da,

o cümlədən, biz azərbaycanlıların da tarixi eyni uzaq bir səhərdən başlayır. Gecəni meymun kimi yatan əcdadımız o səhər adam kimi oyanmışdı.

* * *

Təmtəraqılı, geyimli-kecimli əsrlər gəlib dünyamızdan keçib gediblər. Hegelin sözüdür, deyir ki, tarix Allahın Yer kürəsindən keçdiyi təmtəraqılı marş-paradıdı.

İndi biz öz uzaq tariximizi öyrənmək istəyirik.

O əsrləri hardan olsa tapıb geri qaytarmaq, paltarlarını soyundurub lüt eləmək! Hər şeyi nöqtəsinədək bilmək! Arzu-niyyətimiz budur!

Mələhət də itəcək, zəriflik də. Yalnız acı həqiqət qalacaq.

Bədənlərinin bütün nöqsanları ilə bir yerdə!

* * *

Nobel mükafatçısı İosif Brodski özünün nəyə qadir olduğunu gec də olsa sübut etdi. Mənəm-mənəmlik dövrünün qurbanlarından biri olan bu böyük şairi nəyin bahasına olursa-olsun vətənindən uzaqlaşdırmaq istəyən sənət "fədailəri" tapıldı. Bu sənət "fədailəri" həmişəki kimi bu dəfə də rəsmi dairələrə olmazın qulluqlar göstərdilər, dəridən-qabıqdan çıxdılar. Ona, şair doğulan bu adama nə cür yaşamalını öyrətməyə çalışdılar.

Məhkəməsi quruldu. Günahının nədən ibarət olduğunu şair sonadək başa düşə bilmədi. Hakim ona üç dəfə eyni sualla müraciət etdi. O, hər dəfə eyni cavabı verdi:

– Siz nə üçün faydalı əməklə məşğul olursunuz?

– Mən məşğul oluram. Mən şeir yazıram.

– Nə səbəbə işləmirsiniz?

– Mən işləyirəm. Mən şeir yazıram.

– Niyə bir sənətə yiyələnmək istəmirsiniz?

– Mənim sənətim var. Mən şeir yazıram!!!

Doğrudan da, "*məhəbbət tənhalığa vidadı*", – İosif Brodski.

* * *

Şair dünyanı olduğu kimi görmür. Görsəydi o, sənətkar olmazdı.

Hamının gördüyü və tanıdığı dünyanı bir də olduğu kimi yazmaq kimə və nəyə lazımdır? Folkner haqlıdır. Mən həyatda tanıdığım adamları, şahidi olduğum hadisələri bir daha kitab səhifələrindən oxumaq istəməzdim.

Şairin bizimkinə oxşamayan öz dünyası olur. İstəyirsən, o dünyaya daxil olursan, istəmirsən, o dünyanın yanından ötüb keçirsən. Yan keçsən, əsl şair heç zaman səndən inciməz.

Səməd Vurğun yazanda ki:

– *Göylərə ucalır Göyüzən dağı* – bu, onun dünyasının Göyüzən dağı idi. Göyüzənin dağ olub göylərə ucalmasını metafora kimi izah etmək çox azdır. Bu sənətkar dünyasının ümumi cizgilərini tapmaq, bu dünyanın digər dağları, dərələri, gölləri, çayları, şəhərləri, adamları ilə Göyüzən dağının (!) əlaqəsini, münasibətini müəyyənləşdirmək – bax, çətin olan budur.

“Çox az quş tapılar ki, Dnepr çayının ortasına qədər uça bilsin”.

Dneprə, ana torpağa məhəbbəti idimi Qoqola bu sözləri yazdırırdı?

Təkcə bu deyildi. Ən əsas olan o idi ki, Qoqolun öz dünyası vardı və o dünyadan sakit-sakit axan Dnepr adlı çayın eni o boyda idi ki, quşlar o çayın ortasınadək uçub çata bilmirdilər.

Bizim dünyamız bir başqa, sənətkar dünyası bir başqa...

Əgər oxuyursansa və görürsənsə ki, hər şey sənə tanışıdır, adidir, deməli, oxuduğunu sənətkar yazmayıb. Ağıllı adamlar belə deyir: Yüz faiz anlaşılan mətn yüz faiz gərəksiz mətndir.

* * *

Sənətkarın daxilində həmişə böyük bir qorxu hissi yaşayır. Bu böyük qorxu sənətkarı heç zaman rahat buraxmır. Əksəriyyəti bunu açıq şəkildə etiraf eləmir. Bəzisinin isə öz içindəki bu hissdən sadəcə xəbəri olmur.

Qorxunu açıq yazmağın özü qorxusuzluqdur. Sabir açıq yazmışdı. Mirzə Cəlil, Əbdürrəhimbəy açıq-aşkar qorxu içindəydilər və bunu elə belə

də yazdılar. Onların yazılarından kiçik qorxu da (bu nigarançılıqdır), böyük qorxu da (bu isə fəlakətdir) aşkar görüldü.

Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim... qorxu içində yaşadılar, amma yazanda qorxusuzluqdan, cəsərətdən, cəsurluqdan yazdılar.

Qorxu yüz cilddə görünür. Aldatmağa çalışır ki, guya yoxdur. Amma var!

Sən özünü elə göstərirsən ki, guya qorxmursan, guya hörmət edirsən. Əslində, qorxursan...

Səsinin gur yerinə salıb qışqırırsan. Əslində, qorxursan!..

Cəsərlə, dikbaş-dikbaş kiminsə yanından ötürsən. Əslində, qorxursan!..

Səsinə, cıncırını çıxarmırsan – qorxursan. Ürəyini şübhələr qurd kimi gəmirir – qorxursan.

İtirməyə və əldə eləməyə!..

Yaxınlaşmağa və uzaqlaşmağa!..

Sevməyə və lənətləməyə!..

Ölməyə və yaşamağa!..

İnsan olan nədənsə qorxmalıdır. Kiçik adamların kiçik qorxusu, böyük adamların böyük qorxusu olur.

Qorxu bəşəriyyətin ən ilkin, ən başa düşülən hisslərindən biri, bəlkə də birincisidir. Ondan utanmaq ən məhrəm adamından utanmaq kimidir.

Ən azı heç kimdən və heç nədən qorxmayan adamların özündən qorxmaq lazımdır.

* * *

Həyatın boyu ona-buna çox söz deyə bilirsən və deyirsən.

Amma həyatın boyu adamlara yalnız bir dəfə **Söz** demək imkanın olur. Əgər ikinci dəfə belə bir imkan əlinə düşsə və **Söz** deməyə məcbur olsan, o ya təkrar olacaq, ya da ki, yalan.

* * *

Amerika dramaturqu Yucin O'Nilin sözüdür, deyir ki, yalnız əldə edilə bilən şeyə can atan adamı onun arzusunu yerinə yetirməklə cəzalandırmaq lazımdır.

Gözəl deyilmiş bu ifadədə dəhşətli bir məqam var:

“Cəzalandırmaq lazımdır!”.

Mükafatlandırmaq yox, arzusunu, sadəcə, yerinə yetirmək yox –
cəzalandırmaq!

Adi şeyə can atana bu da azdır.

* * *

Ramiz Rövşən də bütün əsl istedad sahibləri kimi çap olunmağa asan yolla gəlib çıxmadı. O da öz təcrübəsi ilə Yevtuşenkonun məşhur misralarındakı bu həqiqəti bir daha təsdiqlədi:

İstedada kömək elə, yol göstər.

İstedadsız onsuz da yol tapacaq.

Ramiz Rövşənə və neçə-neçə başqa istedadlara konkret işlə kömək əlini uzadanlar az olmadı.

Amma istedad böyük səbr sahibi olmaqla yanaşı, həm də xırda bir səbrsizlik sahibidir.

Şeirləri uğrunda mübarizədə onun da əsəbiləşdiyinin, hər şeyə tüpürmək dərəcəsinə çatdığıının, amma öz içindəki bir nöqtəni necə keçə bilmədiyinin dəfələrlə şahidi olmuşam.

O nöqtədə nə sirr vardsa, Allah bilir.

Şeiri uğrunda dava eləmək üçün kabinetinə girdiyi adamların yanından onlarla öpüşə-öpüşə çıxırdı. O nöqtənin gücünə.

Ölməli vəziyyətdə yaşayırdı. O nöqtəyə görə. Yavaş-yavaş o nöqtə Ramizin içində başladı böyüməyə.

Yazdı və yaşadı.

Əvvəlcə yaşamaq onun üçün nəşə çox uzaqlarda və dumanlara bürünmüş ilğım kimiydi.

O nöqtə eynən Kainat kimi böyüdükcə yaşamağın da bütün üsulları artıq aydın göründü və bütün formaları öz yerini tutdu.

Ramiz nəyə qalib gəldi, kimə qalib gəldi?.. O nöqtəyəmi?.. O boyda şairin o nöqtə üzərindəki qələbəsi nəyin xətrinə idi?

* * *

Vidadi Məmmədov adlı bir dostumuz vardı.

Ədəbiyyatdan bir məqələ də yazmamışdı – gözəl ədəbiyyatçı idi.

Tənqidi yazısı çıxmamışdı – bütün cavan yazıçı və şairlərin inandığı tənqidçi idi.

İki, ya üç hekayəsi nə zamansa çap olunmuşdu – hamı ona istedadlı nasir kimi baxırdı.

Məclislərin ürəyi, təsadüfi (!) uğursuzluğa düşənlərin pənahı idi. Niyə o indi yaxşı dost kimi xatırlanır?

Yaxşı dost həm də o dostdur ki, dinləmək bacarığı var.

Dərdi də, sirri də tək gəzdirmək olmur, kimə isə demək istəyirsən. Danışmaq, danışmaq – boşalmaq istəyirsən.

Vidadi dinləmək ustasıydı.

Yaxşı dost həm də o dostdur ki, onun sözünə-söhbətinə ehtiyacın var.

Vidadi ehtiyacında olduğun o sözü demək ustasıydı.

Sözü-söhbəti indi də zərbül-məsəl kimi ağızlarda gəzir.

Vidadi Məmmədov Azərbaycanın yaxşı bir ziyalısı idi.

Yaxşı ziyalı olmaq, əslində, ayrıca peşə sahibi olmaq demək deyil. Amma yaxşı ziyalı olmaq ağır bir mənəvi yükü bəlkə özündən də xəbərsiz çiyində daşımaqdır.

Heç kimin ürəyini sındırmaq istəməzdi. Əgər görsəydi ki, bir gənc şeir yazmaqla özü-özünü çürüdür, heç vaxt ona deməzdi ki, şeirlərin pisdi, səndən şair çıxmayacaq. Deyərdi: Ramiz Rövsənin şeirlərini oxu.

Görsəydi bu biri gənc də bütün iş-gücünü atıb səfeh-səfeh hekayələr yazır – ona da deyərdi ki, bir vaxtın olsa, Şahmarın hekayələrinə bax.

Elə bu xasiyyəti – heç kimin ürəyini sındırmaq istəməməsi ən müxtəlif, əks xasiyyətli sənət adamlarını həm onun başına toplayardı, həm də çox vaxt ondan küsdürərdi. Həm sağdan zərbə alardı, həm soldan. Zərbələr almağa öyrəncəliydi.

Onun da, yəqin ki, heç kimə məlum olmayan öz həqiqəti vardı. Amma hamıya elə gəlirdi ki, Vidadini əlinin içindəymiş kimi görür...

Güclü adamlardan xoşu gəlirdi. Onların gücünü öz gücü bilərdi.

“Dədəmin goru haqqı...” Ən çox, tez-tez bu andı içərdi. Ona elə gəlirdi ki, çox mənasız bir həyat yaşayır. Çoxuna da elə gəlirdi.

Vidadidən uman çox idi. Hamı da umduğunu arxayın-arxayın yaxın və ya uzaq gələcəyə saxlayırdı.

Hamını son dəfə aldatdı. Qəfildən öldü.

Bu ölümdə qəribə və acı bir qanunauyğunluq var idi. Vidadi heç vaxt qocalıb ölə bilməzdi. Amma başlamışdı yavaş-yavaş qocalmağa...

* * *

Şanlı-şöhrətli tənqidimiz hərdən deyir ki, sənətkar həyata vaxtında gəlməyi bacarmalıdır. Yəni, ədəbiyyat öz fədaisinə ehtiyac duyduğu zaman bu fədai dərhal, gecikmədən ədəbiyyat üçün doğulmalıdır. Gözəl!..

Amma bundan heç də balaca olmayan başqa bir həqiqət də var. O da budur ki, sənətkar bacarıb həyatdan da vaxtında getməlidir. Çox zaman sənətkarın ölümündən sonra yaşamasına onun lazım olandan bir qədər artıq ömür eləməsi mane olur.

Hacı Mir Həsən ağa Səyyah deyərdi: “Ölümümə qədər yaşamağa həvəsim yoxdur”.

* * *

“Mən səni həmişəkindən daha çox sevirəm və ölümümə qədər də sevəcəyəm...”.

Böyük Fransa inqilabının iki nəhəng simasından biri o birinə belə yazırdı. Robespyer Dantona yazırdı bu sözləri.

Özlərindən də asılı olmadan bu iki şəxsiyyət bir-birinə qırılmaz tellərlə bağlı idilər. Özləri çox çalışdılar bu bağlılığı qırmağa, bir-birindən qaçmağa - mümkün olmadı.

Bütün yüksək amallar onları birləşdirirdi. Bütün xırda məqsədlər onları ayırırdı. Beləcə birləşirdilər, ayrılırdılar...

Ömürlərinin nə vaxtı idi?! Robespyerin 37, Dantonun 34 yaşı vardı. Günləri – günləri nədi, saatları alovlu siyasi mübarizələrdə keçirdi. Fransa naminə, bütün insanlıq naminə, azadlıq, səadət, bərabərlik naminə mübarizələrdə. Daxmalara azadlıq, saraylara ölüm arzulayırdılar.

Ürəkdən sevirdilər, ürəkdən nifrət edirdilər, ürəkdən yaşayırdılar, ürəkdən öldülər!..

...Danton həyatı qədər sevdiyi arvadını itirmişdi. Bu ölüm onu sarsıtmışdı. Bu ölüm onun üçün siyasi düşmənlərinin birlikdə vura biləcəyi zərbədən daha ağır idi. Danton, bu həmişə kükrəyən, coşan, inqilabın vuran ürəyi olan Danton heç cür özünə gələ bilmirdi.

“...Mən səni həmişəkindən daha çox sevirəm və ölümümə qədər də sevəcəyəm”. Bu sözlərlə Robespyer Dantona ürək-dirək vermək istəyirdi. Bilirdi ki, Danton Fransaya və inqilaba lazımdır. Bəlkə onun özündən daha çox lazımdır. Bunları bildiyindən Robespyer Dantonu özünəməxsus bir məhəbbətlə sevirdi.

Bu məktub iki siyasi mübarizə titanının arasındakı ilıq münasibətin son şərti oldu.

Bir neçə aydan sonra Robespyeri, elə bil, tanımaq olmurdu. Bütün qurma yalanlardan istifadə edərək o, Dantonu siyasi mübarizə meydanında “ifşa” etdi. Dantona və onun dostlarına özlərini müdafiə etmək üçün söz deməyə belə imkan vermədilər. Kükrəyən lavanın ağzını necə gəldi bağladılar və tərəddüd etmədən eşafota göndərdilər.

“...Mən səni ölümümə qədər sevəcəyəm”. Bu fani dünyada bu sevgi də uzun çəkmədi. Robespyer Dantonu çox sevə bilmədi. Bunun üçün, sadəcə, vaxtı çatmadı. Bir neçə aydan sonra onun özü də Danton çıxan eşafota çıxması oldu və Dantonun boynunu üzən gilyotin ilə o da üzbəüz dayandı.

* * *

Xoşbəxt bir təsadüf...

Olmaya da bilərdi, amma oldu. Olmasaydı, heç kim bilməyəcəkdi ki, belə bir şey ola bilərmiş.

Ədəbiyyat özünün hər bir günündə xoşbəxt təsadüflərlə doludur.

Bu cür təsadüflərdən biri çox ibrətamizdir.

...Süleyman Sani Axundov – Azərbaycan ədəbiyyatının bu görkəmli siması öz yaradıcılığında uşaqlıq dövründən heç cür ayrılı bilmədi. “Qorxulu nağıllar”ı hansımız ürəyimiz titrəyə-titrəyə oxumamışıq?.. Onun bütün yaradıcılığına bu qorxulu nağılların xofu hopmuşdu.

Nə idi Süleyman Sanini uşaqlıq aləminə bərk-bərk bağlayan?! O hansı xatirə idi, özündən də xəbərsiz çoxdan unudulmuşdu, amma unudulandan sonra onun qəlbində adsız bir narahatlığa çevrilmişdi?..

Süleyman Sani Axundov Qori seminariyasında oxuyan işıqlı azərbaycanlı gənclərdən biri idi. Günlərin bir günü başına qəribə bir hadisə gəlir. Bu çılğın və namuslu gənc, elə bil ki, yuxu görürdü – ağlasığmaz iş: onu, öz şagird yoldaşlarının pulunu mənimsəməkdə günahlandırırırdılar.

Süleyman heç nə demir. Gedib bir xəlvət yer axtarıb tapır və tüfənglə özünü vurub öldürmək istəyir. Güllə açılır, amma Süleyman ancaq yaralanır. Bu ağayana etiraz əsl həqiqəti açıb onun yoldaşlarına və müəllimlərinə bəyan edir.

... Xoşbəxt bir təsadüf nəticəsində sağ qalır.

Başqa bir xoşbəxt təsadüf!..

Məndə bir fotosəkil var. Yazı masasının arxasında on beş kişi – bir qismi əyləşib, bir qismi də bu əyləşənlərin arxasında durub. Çox güman ki, 30-cu illərin əvvəllərinin şəklidir.

Bu on beş nəfərin hamısını mən şəkildən tanıyıram. Azərbaycanın ən görkəmli yazıçıları, şairləridir: Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, Süleyman Sani Axundov, Cəfər Cabbarlı, Seyid Hüseyn, Mehdi Hüseyn, Mikayıl Müşfiq, Abdulla Şaiq, Əhməd Cavad, Məmməd Rahim... Düzünü demək lazımdır, şəkil çəkdirənlər içində yeganə şəxs Caviddir ki, baxışlarını kənara yönəldib – şəkilçəkənə yox, tamam başqa tərəfə baxır. Bu nədir, bir öncəgörlükdümü?

Xoşbəxt bir təsadüf nəticəsində bu adamlar həmən o gün görüşdülər və birlikdə şəkil çəkdirməyə razılıq verdilər. Hamısı bir-birinin yanında, bir-birinin hayanı, qardaşı kimi.

Çox keçmədi 37-ci il əjdaha kimi gəldi. Onların kimisini tutub tələm-tələsik öldürdülər, kimisini sürgünlərə göndərib çürütdülər, kimisi də xoşbəxt bir təsadüf nəticəsində öz əcəli ilə öldü. Yenə də xoşbəxt təsadüf?!

Xoşbəxt idimi o təsadüf?..

Və bütün təsadüflər xoşbəxtdirlərmi?..

* * *

Əslində, biz öz mədəniyyətimizin təbliğini indiyə qədər birtərəfli anlamışıq. Bizə çox zaman belə gəlib ki, Azərbaycan mədəniyyətinin təbliği yalnız öz sənətkarlarımızı xariclərdə çap etməklə, yaymaqla başa gələ bilər.

Əsl təbliğ Azərbaycan dilinə tərcümə – başqalarına münasibət üzərində qurulmalıdır. “Nə yazırıq və nə yaza bilirik?” yox, “kimi oxuyuruq?” və “kim bizə maraqlıdır?”. Sual məhz belə qoyulmalıdır və hər hansı mədəni səviyyənin nümayişinin əsasında məhz bu sual durmalıdır.

* * *

Hötenin məşhur bir sözü var. Deyir ki, Hamlet büllur qaba əkilmiş nahəng palıd ağacına bənzəyir.

Büllur qab zəmanədir. Hamlet o zamanənin özü də bilmədən və bəlkə də istəmədən yetirdiyi əzəmətli ağac. Büllur qab palıd ağacını öz içində necə saxlaya bilər? Yüz yerdən çatlayıb çilik-çilik olmalıdır.

Palıd ağacı büllur qabın içində necə yaşayıb böyüyə bilər? Büllur qab sınıb dağılanda bütün kökü ilə – torpaq içindəki kökü ilə çılpaq qalacaq.

... Çilik-çilik olana qədər o möhtəşəm palıd ağacı büllur qaba imkan tapıb nəşə pıçıldayacaqdı. Özündən asılı olmadan ona fəlakət gətirməsinin ağrısını onunla bölüşmək istəyəcəkdi. “Olum, yoxsa ölüm” düşünüb bəlkə də bağışlanmasını yalvaracaqdı.

Vaxtında dünyaya gəlməməyində kim idi günahkar?

Və əgər bu dünyaya hamı vaxtında gəlsəydi, dünya indi bizdən əvvəlki əsrlərin hansında olardı?!

* * *

Azərbaycan poeziyasında təzə nəfəs qıtlığı yarananda və belə bir təzə nəfəs poeziyaya gələndə bu nəfəs sahiblərini böyük bir hay-küylə, sevinclə qarşıladılar. Bu şairlər çox tez şöhrət tapdılar, bəlkə də onların ulduz çağları vaxtından bir qədər tez gəldi.

Vaqif Bayatlı da onlardan biri idi. Vaqifi, elə bil, üzə bilib-bilmədiyini də soruşmadan götürüb atdılar dənizin ortasına və başladılar gözləməyə ki, görək indi nə olacaq – üzüb sahilə çıxma biləcək, ya yox.

Dənizin ortasında yavaş-yavaş, səbrlə üzməyi öyrəndi və üzə-üzə gəlib öz sahilinə çatdı.

Yazanda hər şeyi unuttu.

Bir özü qaldı, bir ağ kağız, bir də heç kimin görə bilmədiyi, bəlkə də heç kimə göstərmək istəmədiyi alatoran dünyası.

Tərif də yolundan çəşdirmədi onu, tənqid də.

– Ən gözəl şeri hansıdır? – soruşsaydılar, “Axşam tramvayında” adlı şeri, – deyərdim.

– Niyə? – Yenə də kimsə soruşur.

Bax, ən çətin sual da budur. Poeziya elə ona görə poeziyadır ki, ondakı insanı tərpedən bir çox dərin hissləri sözlə ifadə etmək mümkün olmur.

Məhəbbətə sədaqətlə verilən cavab. Mənim aləmində adını çəkdiyim şerin canı budur. Bu sədaqət cavabı axşam tramvayında yorğunluqdan mür-güləmiş gənc atanın üzünə zillənmiş diqqətli övlad baxışında həkk olur. Mən o baxışı, yəqin ki, heç zaman unuda bilməyəcəyəm.

– Təsirli poetik səhnədir. Amma şair ən çox poetik obraz yarada bilmə-yilə güclü sayılır. – Polemika davam edir.

– Doğrudur. Vaqifin başqa bir şeri “Dağlardan da güclü” adlanır. Şeirdə bir sərçə obrazı var. O sərçə uçur, uçur və uçduqca yosuna ilişmiş böyük bir dənizi özü ilə dimdiyində aparır. Mən gözlərimi yumuram, səmada uçan o sərçənin dimdiyindəki yosundan nəhəng mavi bir dənizi yavaş-yavaş süzül- lən görürəm. Dəniz süzülür, süzülür və mənim təsəvvürümdə güclü, qarşısı- alınmaz poetik Niaqaraya dönür...

Güclü təsvir, güclü obraz!.. Və bütün bunların arxasında səni sevən bir adamın qəmli gözləri...

* * *

Necə olur ki, bir əsərdə müxtəlif ədəbi üslublar bir-birini əvəzləyir?! Alimlər tapılır ki, bunu əsərin “təmiz”liyinə xələl gətirən hal kimi qiymətləndirirlər. Və hansısa məntiqlə bəlkə haqlı da olurlar: bədii üsluba publistik və ya elmi üslubun, düşüncə tərzinin elementlərini qarışdırmaq düzgün deyil. “Əlbəttə, düzgün deyil!” deyə tələsik cavab verənlər ən azından Borxesi və Ekonu unudurlar. Əsərin canına elmi nəfəs dağıdanlar necə, haqlı deyildilər-mi? Dünya ədəbiyyatının təcrübəsi həm də onu göstərir ki, bir çox dahi sənətkarlar öz romanlarında bu cür “təmizliyi” gözləməyə xüsusi səy göstərməyiblər. Balzak, Düma, Stendal, Dikens, Tolstoy... daha kimləri saymaq olar?

“Hərb və sülh” romanının bədii əsər qədər ləzzətlə oxunan sırf publistik səciyyəli xeyli səhifəsi var.

Bəyəm Tolstoy onlarsız keçinə bilməzdi?! Və yaxud o səhifələr romandan çıxarılsaydı, əsər bədiiliyini itirərdi? Bəlkə cəmiyyət, zaman, tarix barədəki fikirlərini Tolstoy ayrıca şəkildə toplayıb nəşr etdirsəydi, daha yaxşı olardı? Yəqin ki, yox.

Söz gələndə birdən gəlir. Əsər yarananda – istər həcmcə nəhəng “Hərb və sülh” olsun, istər həcmcə kiçik “Poçt qutusu” – bir vahid Söz kimi, nəfəs kimi yaranır. Elə bil ki, seldi gəlir – özü ilə sənətkar beyninin ən dərinliyində nə varsa, gətirir. Gələndə şeyə “gəlmə” deməzlər, qatlayıb kənara qoymazlar.

Necə olur, deyirlər ki, sənətkar deməyə Sözü olanda, yazmaya bilməyəndə yazmalıdır.

Adama elə gəlir ki, bu daha çox şərə aiddir. Amma görünür, elə deyil. Görünür, roman də belə bir halın nəticəsi kimi dünyaya gəlir. Sözün olmalıdı və o söz səni rahat buraxmamalıdı.

Ən böyük sənətkar öz bədii dünyasına publistikanı, yəni, ictimai fikrin ən orijinal, ən süzölmüş bəhrəsini, elmin nəfəsini gətirməyi bacarmalıdır.

Ədəbiyyat heç zaman təmiz ədəbiyyat kimi qala bilməz. Fikir varsa, yəni, söz səni ağrıdırsa, məhz o söz əsərdəki obrazlar arasında paylaşdırılma-

lıdır. Bizdə tez-tez belə deyirlər: “Həyatı bilmək vacibdir”. Bu ifadəni və onun məzmununu sosialist realizmi nəzəriyyəçiləri necə də ucuzlaşdırıblar. Sən demə, fəhləni tanımaq üçün günlərlə gedib dəzgah dalında onunla yanaşı durmaq lazım imiş! Kolxozçunu da, həkimi də, alimi də həmçinin. Həyatı öyrənməyi elə-belə də başa düşürlərmiş!

Yazıçı yazıçılığı dəllək dəlləkliyini öyrənən kimi öyrənə bilməz: bir az bu gün, bir az sabah, bir az birisi gün... Yavaş-yavaş, yaza-yaza sənətkar olurlar.

Yazıçı ona görə yazır ki, yazmaya bilmir. Nəyi yazmaya bilmir – bu başqa məsələdir. Əvvəldən içinə dolmuş enerjiyanı özündən çıxarırsan.

Folknerin yaxşı bir sözü var, deyir ki, yazıçı gördüyü, tanıdığı adamların surətini yaradırsa bu, ədəbiyyatın krizisidir.

Bu, həqiqətən, belədir. Biz isə həmişə məhz əksinə demişik. Demişik ki, tanıdığın, bildiyin məsələdən, adamdan yaz. Biz öz yazıçı obrazımızı bu cür yaratmağa çalışmışıq. Belə olmamalıydı. Sadəcə olaraq, yazıçı özü doğrulmalıydı, biz də bu doğruluğu baxışlarımızla müşayiət etməliydik.

* * *

Sanki sual əbədidir:

Sən nə üçün yazırsan, Sənətkar?..

Necə olur ki, beynindən keçənlər misralara, cümlələrə çevrilir və sənin qəlbinin həqiqətini hamıya bildirməyə, qəbul etdirməyə çalışır?

Sənin üçün vacib olan nədir – yazılıb sona çatmış əsər, yoxsa həmin əsərin yazılma prosesi?

Sənin üçün vacib olan misradan misraya, cümlədən cümləyə keçən yaradıcılıq prosesidir. Sən gündəlik həyatda zəif və uşaq qədər naçarsan. Sənə qalın bir şey varsa, o da öz cümləni yazdığın o böyük andır. Sən ancaq bu zaman nəhəngləşir, böyüyürsən. Ancaq bu zaman hiss edirsən ki, sən də nəyəsə qadirsən. Ancaq bu zaman yaşamağa başlayırsan və təskinlik tapırsan.

Amma bu dünyada hər şeyin sonu gələn kimi bu anın da sonu gəlir. Yazıb qurtarandan sonra sən boşalmış bulud kimisən. Yenə də əvvəlki kimi yazıqlaşırırsan. Sənə elə gəlir ki, bir daha əlin qələm tutmayacaq. Sənə elə gəlir ki,

hər şey bitdi. O son cümlə də harasa uçub getdi, son udum nəfəsin də o cümlənin qanadlarında... Yazıb nöqtəni qoyandan sonra sənin üçün bu dünyada heç nə qalmır. Sən hamıya nifrət edirsən. Niyə belə? Axı, sən bir az əvvəl hamını sevirdin?!

Nöqtəni qoyana qədər, sən sənətkar, yaratdığının ağasısan, nöqtəni qoyandan sonra – qulu.

Ağa sevər, qul nifrət edər!

* * *

Ədəbiyyat təkəcə insanı tərənnüm etməklə öz işini bitmiş sayə bilməz. Ədəbiyyat bəlkə də birinci növbədə insanı qorumalı, onun müdafiəçisi olmalıdır. Dostoyevski deyirdi ki, gözəllik dünyanı xilas edəcək. Dostoyevski deyən gözəlliyi təbiət yaratmırdı, onu ədəbiyyat yaradırdı.

Dünyanı xilas etmək, qorumaq, eyni zamanda, insanı xilas etmək, insanı qorumaqdır.

Sən batırsansa, sənə uzadılan əldən yapışmaq üçün ən əvvəl o əlin sahibinə inanmalısən. Hər nəyə gəldi əl atmaq olmaz.

Bütün bunların əsasında bir şey durur: inam – insanın insana inamı!

Göydəkinə inam, əslində, dolayı bir məqsəd güdür – səni sənin özünə oxşayan yerdəkilərə inanmağa çağırır.

Atanın oğula və oğulun ataya, qardaşın qardaşa və bacının bacıya, min illər boyu tanıdığın və küçədə ilk dəfə gördüyün adama inam – bu deyilmi gözəllik?!

Dünyanın xilas barədə dünyanın hələ düz vaxtında fikirləşiblər!.. Və əslində, dünyanın xilasının özünü xilasın yeganə yolu olduğunu anlayıblar.

Və bu barədə fikirləşənlər bizi, yəqin ki, gözlərinin önünə gətiriblər və bizə acıyıblar...

* * *

– Allah-allah demək ilə işlər önməz! – Dədə Qorqud belə deyirdi.

Allah deyənin və üzünü göyə tutub əllərini göyə qaldıranın gərəkdir ayaqları da göyə zillənən baxışları qədər torpağa işləsin.

Gərək göyə baxan təkçə göydəkinə yox, yerdəkinə də inansın. Nə olar, bir dəfə də bir-birimizin gözünə baxaq və heç nə deməyək... amma inanaq bir-birimizə.

Nə olar, bir dəfə də neçənci dəfə aldanaq, amma yenə inanaq.

İnanaq ki, haqq qalib gələcək!

İnanaq ki, iki üstəgəl iki həmişə və ancaq dörd olmur. Onun “beş” olduğu qərribə və gözəl məkanlar da var.

Yerə və göyə!

Məhəbbətə və nifrətə!

Həsrətə və vüsala!

Həyata və ölümə!

İnanaq! Yoxsa biz elə bilirik ki, heç zaman ölməyəcəyik və o dünyada cavab vermək vaxtı – o böyük vaxt gəlib çatmayacaq?!

* * *

*“Yollar getdi üzü dağa,
Yoxuşlar enişlərdən çox.
Kimsə yox xatırlamağa,
Unutmağa da kimsə yox...”*

Tənhalığa aparən o yoxuş günlərin bir günü gətirib o yerə çıxarır ki, xatırlanası və unudulası bir kimsə qalmır. Belə olanda insan yalnız özü qalır özü üçün. Və bir də insanın özü ilə özü arasında son yaşamalılı olduğu günü, saati, dəqiqəsi, anı qalır.

Xatırlanası və unudulası adamlar, elə bil, hansısa bir gözəgörünməz yaxınlıqdadırlar və ordan diqqətlə sənənin hər bir hərəkətini izləyirlər. Sən onların hənirtisini, nəfəsini duyursən. Bu adamlar, elə bil, televizor ekranının o biri tərəfindən sənə tamaşa edirlər. Sən onları görmürsən, yalnız varlıqlarını hiss edirsən. Hiss edirsən ki, gərgin bir diqqət, nəzarət altındasan.

Xatırlamağa və unutmağa bir kimsə qalmyanda sənə qalan ancaq və ancaq o bir gün olur. O günün saatları birdən-birə, elə bil, canlanır, səslə-küy-

lə taqqıldamağa başlayır, dəqiqələr işə düşür və o son, o axırcı an da hardansa sıyrılır, üzə çıxıb görükür, sənə doğru gəlməyə başlayır.

...Sən o anı görəndən sonra köksünü rahat-rahat ötürəcəksən və o an sənə yavaş-yavaş, amma dönmədən yaxınlaşdıqca o gözəgörünməz televizor ekranı da əriməyə başlayacaq. Sən televizor ekranının o biri tərəfindəki adamları görməyə başlayacaqsan. Onların üzləri yavaş-yavaş daha aydın seçilməyə başlayacaq, çətin də olsa, hamısı bir-bir yada düşəcək.

Ekranın o biri tərəfinə keçmək və onları – çoxdan görmədiyini o əziz adamları yaxından görmək, bağına basmaq istəyəcəksən. O an gəlib səni qucaqlayanda, bütün içinə, varlığına dolanda və sən ekrandan o tərəfə adlayan zaman birdən o ekran sənənin arxanıza lay divar kimi yenidən dikələcək. Və sənənin özünə də qərribə gələcək ki, o ekranı dağıdıb yenidən geriyyə yol getməyə – qayıtmağa səndə heç bir həvəs yoxdur.

Yol tamamlanacaq!

Yol davam edir!

* * *

Əhməd Bican Ercilasuna

Dədə Qorqud belə deyirdi: “Əvvəl-axır uzun yaşın ucu ölüm!”

Ulu peyğəmbər Dədə Qorqud ölümü belə görürdü. Onun bu görünməndə ölümdən başqa həm də həyat vardı. Dədə Qorqud ölümü görəndə qorxub gözlərini yummurdu. Onun içindəki həyatı da görə bilirdi. Uzun bir yaş kimi görürdü Dədə Qorqud həyatı və onun üçün həyatın o son, o uc nöqtəsindən o yanda heç nə yox idi. Yəni, ölümlə hər şey bitirdi. İndiki dillə desək, Dədə Qorqud bəlkə də və yəqin ki, özü də bilmədən bizim ilk materialistimiz idi. Uzun yaşın ucu, yəni, ölüm! Uzun yaş, yəni, həyat!

Nə qədər ömür edirsən, et! Nə qədər gəzirsən bu torpaq üstə, gəz! Sənənin alnında sən doğulmazdan əvvəl yazılıb vurulmuş bir tale damğası var. Bu damğanın heç vaxt dəyişməyən bir həqiqəti var. O həqiqət budur: “Sən gedərisən!”

Sən gedərisən – deyir bu damğa! Vaxt gələcək, sən bu dünyanı tərk edəcəksən. Sən olmayacaqsan! Uzun yaşın ucu! Son nöqtə!

Bu son nöqtənin taleyi qəribədir.

Bu son nöqtəyə, onun varlığına heç kim inana bilmir, inanmaq istəmir. Buna görə də hamı arxayın-arxayın, rahat-rahat yaşamağına davam edir.

Dədə Qorqud inanırdı o son nöqtəyə, ona görə də ömrünün sona yaxınlaşdığını hiss eləmişdi. Hiss eləyən kimi də o son nöqtədən qaçmaq, canını qurtarmaq istədi.

Əfsanələr həqiqətdən yaranır. Od olmasa, tüstü çıxmaz. Əfsanələr deyir ki, yer üzündə üç yüz il ömür sürmüş Dədə Qorqud uzun yaşın ucuna təmkinlə, labüd bir zərurət kimi gəlib çıxmağa özündə güc tapmadı. Ölümündən qaçmaq istədi. Amma əslində, Dədə Qorqud ölümündən qaçmırdı. Buna ölümündən qaçdı deməzlər. Əslində, ölümü ondan qaçırdı. O isə özündən də xəbərsiz ölümünü axtarırdı. Onun arxasınca düşmüşdü, onu təqib edirdi. Sırdərya çayına qədər ölümünü kənd-kənd, qarı-qarı axtardı. Və nəhayət, tapdı. Böyük bir çayın ortasında onlar görüşdülər, bir-birinə qovuşdular. Dədə Qorqud öz ölümünə əlindən gəldiyi qədər imkan yaratdı. O, qopuz çalmaqdan, guya ki, yorulub gözlərini yumdu və bir azcana dincəlmək istədi...

* * *

Hamımız axtarıq. Və hamı axtardığını əvvəl-axır tapacaq. Buna inanmaq lazımdır. Buna inanmaq vacibdir. Bəlkə biz buna inansaq, bəlkə o zaman rahat bir arxayınçılıq içində ömür sürmək bizə qəribə görünər. Bəlkə o zaman özümüz özümüzə heç olmasa bir kərə kənardan baxarıq. Təəccüblə “bu kimdir?” soruşarıq. Və ağzımızdan çıxan “bu kimdir?” sualı gözümüz görə-görə hələ havadaykən nə cür olarsa fırlanıb-dəyişib “mən kiməm?” sualına çevrilər.

* * *

Hər kəsin bu dünyada “mən kiməm?” sualı və o suala öz cavabı olmalıdır. Əslinə qalsa, “Mən kiməm?” sualı “mən kim deyiləm?!” sualının o biri

üzündən başqa bir şey deyil. Bu suallar bir-birinin içindən çıxır. Axar su da təxminən bu şəkildə durula-durula, saflaşa-saflaşa qayaların, daşların içindən çıxıb gördüyümüz o təmiz, şəffaf suya dönür.

“Mən kiməm?” düşünən bir beynin, axtaran və tapmayan və yaxşı ki, tapmayan və yaxşı ki, düşünüb axtarmaqda davam edən bir ehtirasın son ümid yeridir. Bu sualla hara isə can atırıq. Və nə qədər ki, can atırıq, biz varıq!

Həyat bir nöqtə kimi, bir nida kimi son məqsədin içində cəmlənməyib. Həyat bu nidaya doğru can atan prosesin özündə, hərəkətin mayasındadır.

Füzulinin “mən kiməm?” sualına verdiyi cavabı xatırlayıram:

*Mən kiməm? Bir bikəsü, biçarəvü, bixaniman,
Taleyim aşüftə, iqbalım nikun, bəxtim yaman...*

Ümitsizlik və kədər notları. Hərəkətsizlik. Son nöqtənin hənirtisi. Ürəyə sərirləşdirən nəsə gətirən balaca bir yel də yoxdur. Füzulinin cavabı böyük bir nöqtədir. Son uc nöqtə. Dünyaya “sən bir şeyə dəyməzsən” deyən və yalnız öz bildiyi ucalıqdan baxan şairin son cavab fəlsəfəsidir. “Mən kiməm?” sualı dünya ilə şair arasında heç bir sərhəd qoymur, əksinə, bütün əvvəlki gözəgörünməz sərhədləri də aradan qaldırır. Sanki indi qovuşma baş verməlidir. Sanki şair dünyanın içinə elə üzvi şəkildə, harmonik şəkildə girməlidir ki, ondakı gələcək yaşamı hiss olunmasın. Udduğun havada Füzuli varmı? İçdiyin suda Füzuli varmı? Üstündə gəzdiyin torpağın zərrəsində Füzuli varmı?

Yoxdur!

Füzuli qarışa bilmədi dünyaya. Füzuli itə bilmədi dünyanın içində. Füzuli dünya müstəvisinə uyğunlaşmayan, ondan fərqlənən, onun səthindən gah yuxarı qalxan və gah da aşağı enən, bir sözlə, görünən şaquli bir xətt oldu. Dünya ilə eyniləşmədiyinə görə yaşadı!

Aralarındakı bütün sərhədlər götürülmüşdü. Dünyada itməyin ən əlverişli məqamı idi. Amma itmədi.

“Mən kiməm?” sualına o biri cavab bütün yaradıcılığı ilə gəlib Füzulinin yanında duran Sabirin cavabıdır. Füzuli və Sabir bir xəttin davamıdır. Zamanla görə, Füzuli o başa aparır, Sabir bu biri başa gətirir. Əslində, Sabir sati-

ra yazmayıb, Füzuli lirika yazmayıb. Füzuli də, Sabir də həyatları boyu eyni suala cavab axtarıblar. Füzuli Sabirin yerinə verib bu cavabı: Kimsəsizəm, çarəsizəm, taleyim, iqbalım, bəxtim yoxdur!

Sabir də yazanda Füzulinin əvəzinə yazıb bu misraları:

*...Sahibi-imanam, a şirvanlılar!
Yox yeni bir dinə yaqinim mənim.
Köhnə müsəlmanam, a şirvanlılar!*

Sabirin cavabı, əslində, dünya ilə özü arasında sərhəd qurmaq üçün verilən cavabdır. Özünü qorumaq üçün verilən cavabdır. XVI əsrdə Füzuliyə bu sərhəd necə də lazım idi... XX əsrdə böyük Sabirin qurduğu bu sərhəd, özünü qoruma qalası – dünyaya qarışmamağın, dünyada itməməyin formal ifadəsi idi. Füzulinin dünya ilə özü arasında dağıtdığı o uzaq sərhədi Sabir beləcə yenidən qururdu və qurduqca da dünyadan ayrılırdı, yenə də dünya müstəvisinin üzərindən elektrik tablolarında ürək vurmasını göstərən şaquli xətlər kimi seçilirdi. Dünyaya yox, Füzuliyə qovuşurdu.

...Bizim çox sevdiyimiz məşğələ “o kimdir?”, “sən kimsən?”, “onlar kimdirlər?” suallarını ortaya atıb bu suallara öz bəyəndiyimiz cavabları verməkdir. Unuduruq ki, bütün bu suallardan əvvəl hər birimizin ayrıca “Mən kiməm?” sualı olmalıdır. Cavabdan da vacib o sualdır. Bəlkə də son ümid yeri olan o sual bizi əvvəl-axır düz-əməlli bir cavaba doğru aparan yola sala biləcək.

* * *

Zakir Fəxriyə

Biz hamımız bu dünyaya çağırılmışıq. Biz çağırılanlarıq. Mən doğulan gün elə o saat, o dəqiqə məndən xeyli uzaqlarda, ağılla bilinməyən, duyğuyla duyulmayan bir yerdə gözəgörünməz bir Ölüm də doğuldu. Və o Ölüm doğulan kimi yol alıb mənə tərəf əvvəlcə yavaş-yavaş gəlməyə başladı. İndi addımlarını getdikcə yeyinlədir. Və yaqin ki, indi o da özünün payız çağına qədəm qoyur.

Deyirlər ki, ölüm ani bir duyumdur. Bu, belə deyil. Ölümün ömrü insanın ömrü qədərdir. Eyni yolumuzun tən ortasında üzbəüz gəlirik.

* * *

Mənə hərdən elə gəlir ki, bütün bu dünya, bütün bu kainat öz keçmişi, indisi və gələcəyi ilə bir yerdə kiminsə – uzaqlarda var olan kiminsə hazırladığı və Allah qarşısında müdafiə üçün təqdim etməyə çalışdığı diplom işidir. Və yəqin ki, belə bir işə görə o uzaqlarda ömür eləyən kimsə “üç” qiymət alaçaq. Artığına dəyməz!

* * *

Dostoyevski deyirdi: “Gözəllik dünyanı xilas edəcək”. Və yəqin ki, xilaskarlar içində gözəl qadınları da nəzərdə tuturdu.

Daha tez onlar məhv edərlər dünyanı. Elə bilərik, xilas edirlər, amma məhv edərlər. Və bu elə bir “məhv” olar ki, hamı ona doğru heyfslənmədən gedər.

...Gözəl qadın, əslində, milli nailiyyət kimi bir şeydir. Dühaların yaratdığı bədii əsərlərin, xalqların keçdiyi həyat yolunun, dağların, daşların tarixi yazılırsa, tənha və gözəl qadınların da həyatı yazılmalı bir tarixdir.

Tənha və gözəl qadın.

Tənhalıq və gözəllik.

Hansı bir zamansa tənhalıq və gözəllik gəlib son ümid yeri kimi bir-birinə qısılsa və bu görüş yeri bir qadının taleydirsə, bu tale özü bir tarix deyilmi?! Tənhalıq və gözəlliyin tale tarixi?!

Orası da var ki, tənha, gözəl qadınların taleyi yalnız onların həyat tarixi olmur. Və bir az daha fikirləşib görürsən ki, tənha, gözəl qadınların tarixi insanların başına gələn bədbəxtliklərin tarixidir.

* * *

Azərbaycan ictimai-bədii fikrinin iki nəhəngi – Əlibəy Hüseynzadə və Cəlil Məmmədquluzadə!..

İllər boyu bizə tələq eləməyə çalışdılar ki, bunlardan biri xəlqidir, o biri xalqdan uzaq. Biri böyük sənətkardır, o biri elə-belə.

İlk dəfə onların ikisi barədə də vicdanlı sözü tələbəklik zamanı müəllimimiz Bəxtiyar Vahabzadədən eşitdim. Universitetdə bizə dərs deyirdi. Maraqlı bir məsələyə diqqətimizi yönəltdi. Diqqət edin, – deyirdi, – görün axı nə səbəbə çar hökuməti Əlibəy Hüseynzadənin “Füyuzat”-ını bağladı, qadağan elədi, Cəlil Məmmədquluzadə isə “Molla Nəsrəddin” də çarın özünü, onun məmurlarını başdan-ayağa bütün üsul-idarəsini ələ saldığı, biabır elədiyi halda jurnal sonadək nəşr edildi. Səbəbi nə idi bunun?!

Doğrudan da, bu faktdan belə bir məntiqi nəticə çıxarmaq olurdu ki, çarizm və onun ideoloji aparatı üçün “Füyuzat” daha böyük, daha qorxulu düşmən idi.

Bəs səbəb? Bunun səbəbi olmalı idi. Bəxtiyar Vahabzadə bizi bizim üçün o zaman gizli olan bir həqiqətə yaxınlaşdırırdı.

“Füyuzat” türk xalqlarının qardaşlığı ideyasını yayırdı, “Molla Nəsrəddin” daxili eybəcərliklərə gülürdü. Ən ümumiləşdirilmiş şəkildə götürsək, əsas səbəb bunda imiş. Birinci ideya çar üçün daha qorxulu idi. Ona görə də, “Füyuzat”-ın ömrü uzun olmadı.

“Füyuzat” Azərbaycanla qapanıb qalmırdı. Azərbaycan üçün geniş dünya yolu axtarırdı. “Molla Nəsrəddin” isə geniş dünya yoluna çıxmazdan əvvəl evin içini səliqə-sahmana salmaq istəyirdi.

Əlibəy Hüseynzadə də, Cəlil Məmmədquluzadə də yorğun bir xalqın ağır-ağır getdiyi palçıqlı yolun eyni yolçuları idilər. Bir ayaqlarını palçıqdan güclə dartıb çıxarır və o biri ayaqlarını yenidən palçığa batırırdılar...

Adama elə gələ bilər ki, Əlibəy Hüseynzadənin o yola və o palçığa heç bir dəxli yoxdur. Pərvazlı misralarının, dəbdəbəli cümlələrinin qanadlarında yüksəkdən süzüb gedir. Palçığa batan və palçıqla əlləşən Mirzə Cəlildir. Amma bu, ilk baxışda belə görünə bilər.

İkisi də eyni yolun özlərindən də xəbərsiz bir-birinə dayaq verə-verə, bir-birinə söykəlib nəfəslərini dərə-dərə, yorğun-yorğun addımlayan yolçularıdır.

Mənsub olduqları xalq böyük bir uşaq idi. Və bu xalq böyük bir uşaq aciz olan qədər aciz idi. Bu xalqın əzablı və daşdan keçən azadlığını - daxili ilə xaricinin bir-birinə uyğunlaşmasının çətinliyini hər ikisi görürdü. Əgər görməsəydilər, o yolu keçməyə dizlərində taqət qalmazdı.

Hər biri o yolu keçə-keçə öz həqiqətini yaratdı və yaşatdı. O həqiqətin istisinə isindi.

Hər ikisinin həqiqəti bir məqsədə doğru aparırdı. Hər ikisi bir işığın üstünə gedirdi. Əslində, həqiqət də bir idi, onlara və bizə elə gəlirdi ki, hər birinin öz həqiqəti var.

Lap axıra yaxın, elə bil ki, o bir olan həqiqətə hər ikisi inandı.

O bir olan həqiqət işığını artıq görməyə başlamışdılar. Dumanların və toranlığın içindən o işığın işığında bir-birinə doğru gəlməyə başladılar. O işığın nəfəsi çox zəif idi.

Gəlib o işığın altında görüşdülər. Bu gün baxıb deyirik: bəlkə heç o işığa dönmüş həqiqət yox imiş, onlar ilğım görürmüşlər?.. Bəlkə bizim də hamımız o işığın altına yol almalıyıq və gəlib o işığın altına çatanda ancaq bilə bilərik ki, bu, işıqdır, yoxsa ilğım?! Bu, həqiqətdir, yoxsa nağıl?!

* * *

*...Dənizin ortasında nəhəng devlər çimirdi,
Dəniz aşıb-daşırdı, çıxırdı sahilindən.*

Ətrafda nə vardısı, hər şeyin matı-qutu qurumuşdu. Heyrətindən nəfəsini içinə alıb susmuşdu. Dəniz ləpələnir, buğum-buğum qaynayır. Deyəsən, özü də başa düşmürdü ki, onunla nə baş verir.

...Dənizin ortasında nəhəng devlər çimirdi...

Mən bu günə qədər elə bilirdim ki, devlər yalnız nağıllarda olur. Qəhrəmanların xilaskarına və yaxud düşməninə çevrilən ağ devləri, qara devləri uşaqlıq aləmində kim tanımamışdı?! Kim güman edərdi, kim xəyalından keçirərdi ki, o uzaq uşaqlıq aləminin sirli və tilsimli sərhədlərini bu gün keçib bu dənizin ortasına gəlmək olar? Amma... sən saydığını say, gör fələk nə sayır:

...Dənizin ortasında nəhəng devlər çimirdi...

Və bu devlər dənizdə çimdikcə çimib, nəhayət ki, yoruldu. Elə bil, bir az da ağırlaşdılar. Suyu tənbel-tənbel ovucaylıb günəşə sarı atdılar... Günəşdən üzü yerə par-par parıldayıb yağan yağışın altında sudan iki nəhəng dağ dikəlməyə başladı. Dəniz, elə bil, ağrı içində doğurdu bu devləri. Və bu devlər bütün təbiətin gözü qabağında birdən:

...Dənizdən çıxan kimi

Bir cüt göyərçin olub qanad çalıb uçdular.

Gözlərimə inanmaq istəmirəm. Mənə elə gəlir ki, ən əziz adamlarımı birdən tapdım, birdən də itirdim.

Yağış kəsdi. Dəniz taqətsiz bir halda özünü yatağına atdı və birdən-birə sakitləşdi. Sahilin isə ürəyi hələ də az qala yerindən çıxır, təlaşla vurur və bu ürək döyüntüsü dayanmaq bilmirdi ki, bilmirdi.

* * *

Azərbaycanı dünya mədəniyyətinə qovuşduran işıqlı simalardan biri olan Abasqulu ağa Bakıxanov "Kitabi-nəsihət" əsərində yazır ki, yaxşı əməldən iki dəfə ləzzət alırsan: birini o işi edən vaxtda, birini də o işin səmərəsi sənə yetişən zaman.

Doğrudan da, hər bir adam həyatı boyu çalışıb bir başqasının həyatını azacıq da olsa yaxşılaşdırmalıdır. Kiməsə işıq verməlidir. Öz həyatındakı işığın hesabına olsa da.

Yaxşı sürücü o deyil ki, maşını necə gəldi sürsün, özündən kənarında nə olur-olsun, lap aləm dağılsın amma tək o, mənzil başına çatsın. Yaxşı sürücü o sürücüdür ki, ətrafında onunla yanaşı, yanbayan yol gedən digər maşınların sürücülərinə normal maşın sürmələri üçün imkan yaratsın.

Ədəbiyyatda da belədir. Bəlkə də əsl yazıçı odur ki, öz əsərlərilə digər yazıçıların dünyasına girə bilməyimiz üçün bizə yol açır, ipucu verir.

* * *

Şairlər bir-birindən həm məsafəcə, həm də zamanca nə qədər uzaq olurlar-olsunlar, yenə də bir-birini səsləyə bilirlər. Onlar üçün zaman və məkan sərhədləri yoxdur. Bir-birlərinə uzaq olduqları qədər də yaxındırlar.

“– Darıxma, heç bir zaman dövlət şairə əl qaldırmaz”. Hüseyn Cavidin tutub evindən aparmağa gələndə o bu sözlərlə Müşgünaz xanıma və ev-dəkilərə ürək-dirək vermək istəmişdi. Görəsən, özü öz sözlərinə inanmışdı?! “Gözəllik və sevgi namına” yaradan və yaşayan şair dörd ətrafında adamların olmasına baxmayaraq, bu boyda dünyada tənha qalmışdı. Və bu tənhalığı ilə şair nəhəng dəniz quşu albatrosa bənzəyirdi.

...Başqa böyük şair, “Şər gülləri” kitabının müəllifi Şarl Bodler uzaq Fransada hər gecə olduğu kimi öz evində danışqal otağın bir güncünə çəkilib şeir yazırdı. Şeirinin adını əvvəlcədən ağ kağıza yazmışdı: “Albatros”. Bu ad Bodlerin təxəyyülünü çoxdan qıcıqlandırır və o, sanki uzaq dənizlərdə üzən böyük bir gəmini və o gəminin ətrafında uçuşan, onu müşayiət edən nəhəng albatrosları apaydın şəkildə görürdü. Gördüklərini necə görürdüsə, elə də yazmağa başladı.

...Uzun dəniz səfərində kədər və xiffət dənizçiləri yoranda onlar hətta tufanlara qarşı asanlıqla uça bilən bu nəhəng albatros quşlarını tutub göyertəyə buraxırlar. Albatros da iri qanadlarını iki böyük avar kimi yanlarıncə sürüyə-sürüyə göyertədə çətinliklə, narahatlıqla yeriməyə başlayırlar. Tufanlara qarşı sürətlə uçan bu quşların göyertədə yanlarını basa-basa, ağır-ağır yerimələri çox gülməli olur. Dənizçilərdən bəzisi onların uzun dimdiklərinin arasına çəkdiyi çubuğun tüstüsünü üfləyir, kimi də onların yerişini təqlid edərək yanını basa-basa gəzir və ətrafındakıları əyləndirir. Hamı uğunub gedir.

Bodler bütün bunları albatrosların yanındaymış kimi açıq-aydın görürdü. Şair gəmidəki iki albatrosdan birinə baxdı – özü yadına düşdü və sonra Bodler albatros quşunun o birinə baxdı. Şairin ürəyini nəsə titrətdi, nəsə ildırım kimi ürəyini sancdı.

Kimə bənzətmişdi şair o biri quşu?! Kimi xatırlamaq istəyir, amma xatırlaya bilmirdi?! Axı o adamın üzünü belə görməyib, səsini belə eşitməyib, varlığından belə xəbəri yoxdur. Bəlkə yuxuda nə vaxtsa görüb onu? Bəlkə yanından ötüb? Yox, xatırlaya bilmir. Amma nəsə keçir içindən və keçən kimi də bu misralara dönür. Bodler, elə bil, qışqırır, elə bil, pıçıldayır:

– Şair! Sən busan. Sənin obrazın budur! İldırımların, şimşəklərin və tufanların arasıyla göylərdə qorxmadan pərvaz edib uçursan. Elə ki, yerə, adamların arasına düşürsən, o nəhəng qanadların sənə mane olub yeriməyə imkan vermir! Və hamı sənə tənə edir.

...O biri dəniz quşunda Şər güllərinin tərənnümçüsü Şarl Bodler uzaq bir diyarda biçərə qalmış gözəllik və sevgi şairi Hüseyin Cavidini görmüşdü.

* * *

Rus fəlsəfi fikrinin görkəmli nümayəndələrindən Pyotr Çadayevin sözləridir: “Xalqını sevənə eşq olsun. Amma həqiqəti sevənə ikiqat eşq olsun!”

Ola bilər ki, nə zamansa xalqın yolu ilə həqiqətin yolu bir-birindən ayrılınsın, bir müddət üst-üstə düşməsin. Adam bu zaman hansı yolu tutmalı, hansı yolla getməlidir?

Xalqın getdiyi yola düşsə, bu yolda onu ani, ötəri sevgilər, hörmətlər gözləyir.

Həqiqət yolu ilə getsə, əvvəlcə söyüşdən, nifrətdən keçəcək, amma sonra bu yolla əsl, əbədi məhəbbətə qədər gəlib çıxacaq.

Həqiqətə göz yumub kor-koranə xalqın dalınca getmək yolunu seçən adam gec-tez o yolun əvvəlinə qayıdıb onu təzədən getməlidir. Edip də beləcə öz həqiqətini axtara-axtara öz taleyini yenidən yazmışdı.

* * *

Əgər elə hesab edirsən ki, sənin həyatın bir uzun və sonsuz, bitməz-tükənməz bayramdan ibarətdir – səhv edirsən.

Bu dünyada hər şeyin sonu var. Bir gün gəlir və bütün bayramlar bitib qurtarır. Sonra nə zamansa bu barədə söz demək istəsən və bayramı yada salsan, Heminqueyin Paris haqqında “həmişə səninlə olan bayram” sözlərini xatırlayıb belə bir şey demək olar: Sənin də öz bayramın oldu bu dünyada. Və sən öz bayramını bu dünyada həyat adıyla yaşadın.

* * *

Fransa kralı XIV Lüdovik “Günəş-kral” ləqəbini fəxrlə daşıyır, günlərini kef və dəbdəbə içində keçirir, hərdən darıxır və bu zaman özünə olmazın əziyyət verib zəif sonetlər yazırdı. Bir dəfə yaxın dostu hersoq Sen-Simondan növbəti yazdığı sonetin nə cür alındığını soruşanda hersoq ona belə bir yarıyaltaq, yarıcəsarətli cavab verir:

– Həqiqətən, Əlahəzrət üçün mümkün olmayan şey yoxdur. Siz istəmişsiniz ki, pis bir sonet yazasınız və siz onu yazmısınız.

* * *

“Hər şey yoxdan yaranır!” – Ağıl və hikmət sahibləri belə deyir. Yoxun hakimi, yoxun sahibi, yoxun yaradıcısı isə yenə də yoxdur.

Kosmos Xaosun içindən çıxan kimi, biz də, bu dünya da, bu kainat da yoxun içindən çıxmışıq.

Yoxluğun hikməti daha böyükdür – dərk edilə bilmədiyinə görə, yaxın düşülə bilmədiyinə görə. Ondan o yanda olan “heç nəyi” də öz içinə yığdığına görə.

“Kainat sonsuzdur” fikirini anlamaq çox çətindir. Çünki biz bu fikri dilimiz, onun sözləri vasitəsilə qavramaq istəyirik. Sonsuzluğun dərkini isə sonlu sözlər vasitəsilə anlamaq mümkün deyil. Bu anlayışın öz “qrammatikası” və öz “lüğəti” olmalıdır.

* * *

Dünyada hələ doğulmamış, amma hökmən doğulacaq adamların da ruhları var. Və bu hələ doğulmayan adamların ruhları bizim ətrafımızda gəzib-dolaşır, doğulub bu dünyada yaşamış adamların ruhları ilə təmasa girməyə çalışır, onlardan bir uşaq həvəsi və bir uşaq inadı ilə dünya barədə, həyat barədə nəşə öyrənmək istəyirlər. Ölmüş adamların ruhları bəzən səbr və təmkinlə, bəzən də hövsələsiz halda bildiklərindən və bilmədiklərindən, eşitdiklərindən və eşitmədiklərindən onlara bəzi şeylər danışır, danışdıqca da ağızlarını açıb böyük hörmət və maraqla onları dinləyən, onlardan nəşə öyrənmək istəyən və dünyaya gəlmə növbələrini gözləməyə səbrləri çatmayan bu hövsələsiz ruhlara məyus-məyus, acı-acı baxırlar.

...Dünyaya gələndən sonra o tərəfdə nə vardısı, nə olmuşdusa, hər şey yaddan çıxır.

* * *

Bəzən ədəbiyyatı, bu və ya digər şəkildə qiymətləndirmək lazım gələndə onun xalqa yaxın olub-olmamağından danışib məhz bu xüsusiyyətini meyar kimi irəli sürürlər.

Ədəbiyyat isə, əslində, xalqa yaxın olmamalıdır. Ədəbiyyat ən azı bir qədər irəlidə getməlidir. Kimisə arxasınca aparmağı bacarmalıdır.

Mən kitabı açıb həyatda gördüklərimi, bildiklərimi bir də ordan oxuyucağamsa, mənim insan, həyat, zaman haqqında bildiklərimə heç nə əlavə olunmayacağına, belə realizm – istər sosialist realizmi olsun, istər “qeyri-sosialist” mənim nəyimə gərəkdir?!

* * *

İlk silah hücum üçün yaradılıb. İlk söz eşidilmək üçün deyilib. Sonralar eşidilməyən adamlar yavaş-yavaş başlayıblar öz içlərinə, öz dərinliklərinə çəkilməyə və bu minvalla ürəkləri, beyinləri titrədən sənətkarlara çevriliblər.

* * *

*“Qışın bahar yuxusu,
Baharın qış qorxusu,
Dəniz damlaya həsrət
Sözün səsə həsrəti!..”*

İçimizdə qalıb deyə bilmədiyimiz söz! İçimiz – daxili aləmimiz o sözün, o sözlərin məzarlığına dönür. Beləcə, söz məzarlığı yaranır.

...Bahar necə də qorxur: birdən qış qayıdar. Amansız soyuqlar, tufanlar və qasırğalar geri dönər. Daha bilmir ki, o özü hər gecə o tufanlı, qasırğalı, o soyuq nəfəsi qan donduran qışın yuxusuna girir. Bilmir ki, qış baharın həsrətiylə yaşayır.

Beləcə, dəniz də bir damla su həsrətilə yaşayır. O bir damla da bunu bilir, naz-qəmzəsini tovuz quşu qanad açan tək açıb tökür, hardansa süzülüb dənizin lap yaxınlığına gəlir. Dəniz heç cür başa düşə bilmir ki, bu bir damla bütün bunlarla nə demək istəyir. Dəniz ancaq və ancaq içindəki fırtınalara bais damlanın vüsalına qovuşmağa tələsir.

Sözün səsə həsrəti!

Rəssamların çəkdikləri bütün şəkillər bu həsrəti yaşadır. Sözün səsə həsrəti! Cavid həsrəti, Müşfiq həsrəti, Əhməd Cavad həsrəti.

Sözün səsə həsrəti!

Yol qırağındakı bir daşın canlanma həsrəti. Bir söz kimi doğulmalıydı o daş, mənim ürəyimdə qalıb daş oldu, göz yaşımıla məndən çıxdı, yol qırağına diyirləndi. İndi canlanmaq arzusuna düşüb.

Sözün səsə həsrəti!

İçimizdə qalıb deyə bilmədiyimiz sözlərin həsrəti. İçimiz söz məzarlığına dönür yavaş-yavaş. Və hələlik sözlərin geyinməli olduqları, amma geyinə bilmədikləri müxtəlif səslər dörd ətrafımızda vurnuxa-vurnuxa, boylana-boylana qalıblar. Gözləyirlər ki, sözlər gömüldükləri o yerdən çıxıb onlara qovuşacaq. Səslərin sözə həsrəti sözləri də talelərinə baş əyib rahat-rahət uyumuğa qoymur, qəşəng və zərif, gözəl və incə səslər onların da yuxusuna girməyə

başlayır. Sözün səs həsrəti dənizin damla həsrətinə, qışın bahar həsrətinə qarışır, havadan seçilməyən bir topa tüstüyə dönür və uçur, uçur, harasa yol alıb gedir.

* * *

Elçinə

Troya müharibələri baş verməsəydi, qədim yunan qəbilələri bir-birilə ölüm-dirim savaşına çıxmasaydılar, dünya ədəbiyyatı Homeri qazana bilərdimi?!

Oğuz qəbilələri talan və müharibə əhvalı ilə yaşamasaydılar, saysız-hesabsız savaqlara girib çıxmasaydılar, “baş kəsib, qan tökməsəydilər” Dədə Qorqud onlara lazım olardı mı və bu günə “Dədə Qorqud dastanı” gəlib çıxardı mı?

1812-ci ildə Napoleon Rusiyaya hücum etməsəydi, rus xalqı bu müharibədə itirdikləri ilə yanaşı, həm də külli miqdarda mənəvi dəyərlər əldə etməsəydi, dünya ədəbiyyatının möhtəşəm əsərlərindən biri – “Hərb və sülh” yaranardı mı?!

Raskolnikov qoca qarını öldürməliydi ki, Dostoyevski bunu əldə əsas götürüb ruslara mənəvi əxlaq dərsi verəydi.

Erməni-azərbaycanlı qırğını olmalıydı ki, “Kamança” kimi şedevr yaranaydı.

Və sairə və ilaxır... və nə qədər desən...

Zamanla yaşayan hər bir sənət əsərini açıq, ya gizli şəkildə bu və ya başqa qırğınla, davayla, müharibə ilə əlaqələndirmək və onun nəticəsi kimi ortaya çıxdığını sübut etmək mümkündür.

O zaman ədəbiyyatın mayasında qanmı durur??? Ədəbiyyatın mayasında qan durur!!!

Ədəbiyyat qan bahasına yaranır və yəqin ki, yaranmalıdır və onun möhtəşəm sarayının bünövrəsi insan cəsədlərilə doludur. Bunu oxuyub...

...Şər mələkləri necə də sevindilər. Ətrafa qan ləkələri saça-saçə dünyanın üstündən uçub getdilər.

Xeyir mələkləri əllərindən gələnı etdilər. Müharibələrdən sağ çıxan insanları bir yerə topladılar, onları bir az daha insanlaşdırmaq, qan tökməkdən uzaqlaşdırmaq üçün sevə-sevə böyük ədəbiyyatı yaratmağa başladılar.

* * *

Adətən, deyirlər ki, ölüm həyatın içindədir, ölüm həyatın davamıdır, əslində, bəlkə də belə deyil, əksinədir, bəlkə də həyat ölümün içində və həyat ölümün davamıdır.

* * *

Bizə nələr barədə düşünmək imkanı verilibsə, demək, onların hamısı təbiətdə var.

Uçan qab barədə düşünə biliriksə, o gəlib aqlımıza girirsə, deməli, var!

Cənnət və cəhənnəm beynimizdə özünə yer tapırsa – var!

Allah? – Var!!!

Mələklər və şeytanlar!

İsalar və Musalar!

Keçmiş və gələcək!

Hamısı var! Hamısı olub!

Nə düşünə biliriksə – mövcuddur. Vacib deyil ki, gözlərimizlə görək.

Nə ki düşünə bilirik, onlar hardasa mövcud olan real varlıqların solğun və parlaq kölgəsi, güclü və gücsüz əks-sədasıdır. Elə məqamlar var ki, bizə əvvəlcədən onları dərk etmək xassəsi verilməyib. Biz o məqamlara yalnız ad qoyub onları ifadə edə bilirik. Bizə bu verilib. Biz yalnız ifaçılarıq. Yalnız ifa və ifadə edirik.

* * *

“Mənim xalqım” deyə tez-tez xalq ilə özünü birləşdirən adamları iki qismə ayırmaq olar. Bunların hər biri “Mənim xalqım” ifadəsini özünəməxsus vurğu ilə deyir: “**Mənim** xalqım” deyənlər “Mənim **xalqım**” deyənlərdən fərqlənir. Biri özünü xalqın içində görür, o biri xalqı öz içində.

* * *

Hər kəs öz biliyi, zövqü və təcrübəsini meyar götürüb bu və ya digər sənət əsərinə qiymət verir. Sənətkarlara bütövlükdə baxış bizim öz səviyyəmizin, dünyagörüşümüzün təbii, məntiqi nəticəsidir. Ola bilər ki, hamının bir cür gördüyü, bir şəkildə qiymətləndirdiyi bədii nümunə və ya sənətkar başqa birisinə tamam yeni istiqamətdən, yeni görmə bucağından açılsın.

Mən Aşıq Ələsgəri həm də bir filosof kimi görürəm. Bu bizim, təxminən, bütün söz ustalarımız barəsində dediyimiz növbəti filosof-şair deyim-difirambı deyil. Aşıq Ələsgərin cəmi dörd misrası mənə əsas və inam verib ki, bu qənaətə gəlmişəm.

Şair sual verir. Şair dünya, onun yaranışı, hikməti barədə düşünür, amma cavab da axtarmır, onun cavabı verdiyi sualın möhtəşəmliyində, dərinliyindədir. Bu sual bütün zəka sahiblərini düşündürən sualdır. Bütün mifoloji təsəvvürlərdən gəlib keçən sualdır. Təkcə ayrı-ayrı adamlar yox, böyük xalqlar da bu sualın önündən fərəhtə keçiblər, ona cavablar axtarıblar, ona baş əyiblər.

Azərbaycan ədəbiyyatının əsl xalq şairi də tək öz adından yox, bütün ədəbiyyatımız adından o sualı verib:

*“Yerin, göyün, ərşin, gürşün binası,
Əsl bünövrəsi ay nədən oldu?!
Yeri göydən, göyü yerdən kim seçdi, (!)
Hikmətin binası ay nədən oldu?!”*

Bu misraların qədrini bilmək lazımdır. Bu sualları verə bilən beynin fəlsəfi dərinliyinə hörmət eləmək vacibdir. *“Yeri göydən, göyü yerdən kim seçdi?”*. Yer ilə göyün xaotik, birgəli vəziyyətinə bu şəkildə işarə edən Aşıq Ələsgər onların bir-birindən ayrılmasının, dünyanın indiki sahmanlı şəkli düşməsinin sirrini axtarır. Tapılmaz sirlərdən birini. Bu sualla nəhayətsiz, ölçsüz xalq fantaziyasını və professional fəlsəfi görüşü bir-birinə bağlayır. Həm xalq ədəbiyyatımızda, həm də klassik ədəbiyyatımızda yeri boş qalmış bu

mifoloji sualı, nəhayət ki, verən sənətkar ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə və elmimizə əvəzsiz xidmət göstərir.

* * *

Məşhur Amerika yazıçısı O'Henrinin bir sözü heç yadımdan çıxmır: "Biz dilənçilərə minnətdar olmalıyıq. Onlar bizə imkan verirlər ki, biz onlara kömək əlimizi uzada bilək. Özlərini təhqir olunmuş saymırlar".

Ürəyində yaşatdığı mərhəmət hissindən xəbərsiz olan adam dilənçiyə əl uzadan və bu zaman daxili narahatlıq hissi keçirən adamdır. O düşünür: bircən mən ona nəyə verməklə onu təhqir etmiş olaram?!

Bu adam acın yanında toxluğundan utanır.

Xoşbəxtdirsə, bədbəxtin yanında xoşbəxtliyini bilmir ki, necə gizlətsin.

Xəstənin yanında sağlamlığı onun üçün üzücüdür.

Və bir də bu adam yaxşılıqlar edən zaman qətiyyəən hiss eləmir ki, yaxşılıq edir. O, yaxşılıq etməyindən heç bir ləzzət almır.

Yaşamağı da ona məşəqqət kimi görünür. Adicə nəfəs almağı, harasa gedib-gəlməyi də onu bezdirir. Danışanda da zorla danışır. Və heç kim bilmir ki, bu adam özündən də xəbərsiz belə yaşamağından sonsuz dərəcədə razıdır.

* * *

Biz o qədər "ürək, ürək" demişik ki, "qəlb" sözünü başlamışıq yavaş-yavaş yaddan çıxarmağa. Hardasa bizim üçün "qəlb" "ürəklə" eyniləşib.

Amma qəlb ürəyin eyni deyil.

Ürək mənim, sənin, onun sinəsində döyünən, qanımızı bədənimizdə dolaşdıran, nəfəs almağımıza, ümumiyyətlə, yaşamağımıza səbəb olan, döyüntüsü bəzən bizim özümüzü belə qorxudan bir bədən üzvüdür. Bir parça qanlı ətdir.

...Qəlb isə ürəyin eyni deyil. Qəlb ürəyin uca və sonsuz göylərə göndərdiyi səfirdir. O uca və sonsuz, o uca və təmiz göylərin qapısı o səfirin qarşısında həmişə taybatay açılır. Tutqun göylər hər səfiri qəbul eləmir. Belədə səfir də geri qayıtmağa məcbur olur.

Göylər səni tanıyıb öz qapısını sənin üçün açanda yalnız bu zaman sənin ürəyinin səfiri o qapıdan rahatlıqla keçib uca və ali həqiqətə qovuşur.

Və bu zaman sənin ixtiyarın çatır və sən deyə bilirsən: Mənim qəlbim var. Mənim yalnız ürəyim yox, mənim həm də qəlbim var.

* * *

Hər bir şairin yaradıcılığının məğzi ilk növbədə mühitlə mübarizədir. Mühitlə mübarizə eləmirsə, deməli, o, şair deyil. Şair heç vaxt mühitə uyğun gəlməməlidir. Ondan hökmən fərqlənməlidir. Şairin gördüyünü mühit də görsəydi, daha bu şairə nə ehtiyac vardı?!

Şairin mühitlə mübarizəsi onun öz-özü ilə mübarizəsindən başlanır. Şeir də başdan-başa bu mübarizənin meydanı olur.

Budur şairin öz-özü ilə mübarizəsindən doğan sualları:

Günahım var, yoxsa yoxdur?

Borcum var, yoxsa yoxdur?

Mənə ən böyük pisliklər edəni bağışlaya bilərəm, yoxsa yox?

İntiqamla yaşamaq olar, yoxsa yox?

Budur əsl suallar. Yoxsa çevir tatı, vur tatı, mən səni sevdim, sən mənə sevmədin və əksinə, yorulana qədər...

İndi heç bir mübarizədən, təbii ki, suallardan əsər-əlamət yoxdur. Şair və şairlik yoxa çıxıb, yoxsa bəlkə mühitdə hər şey öz yerindədir?! Və yaxud bəlkə hamı bir-birini hələ də “ölnəcən” sevir?!

* * *

Bizim yaddaşımız həmişə bizimlə olan bədbəxtliyimizdir.

Bizim keçmişimiz ayaqlarımızdan asılan böyük bir yüküdür.

Bizim məhəbbətimiz qoca şairlərin uydurduğu və cavan şairlərin inandığı sehrli nağıldır.

Yaddaşımız. Keçmişimiz. Məhəbbətimiz.

Bunların üçünü də yalnız biz birləşdirə bilərdik, biz də birləşdirmiş idik. İndi isə biz artıq büsbütün yaddaşa, keçmişə və məhəbbətə köçmüşük. Biz indi yoxuq. Yalnız nəsə bir yaddaş, nəsə bir keçmiş və nəsə bir məhəbbət var. Bizim yaratdığımız, amma bizdən kənarında.

Biz göylərdə pərvaz edən bir quş idik. İndi o quşun bir qanadı yoxdur. Tək qanadını güclə havada qaldırıb endirir. Haraya qədər uça biləcək o quş tək qanadla?! Mənzil başına çata biləcəkmi?

İstəyirəm, qoca şairlərin uydurduğu bu nağıla mən də inanım. İnanım ki, biz olmuşuq.

* * *

Son zamanlar tez-tez “xalq” və “kütlə” sözlərini qarşılaşdırırlar və həm də qarışdırırlar. Hər kimin kefi necə gəlir, nə məna istəyirsə, doldurur bu sözlərin içinə. Sərf edirsə – xalqdan danışır, sərf etmirsə – kütlədən!

Əslində, bu sözlər və bu anlayışlar bir-birinin məntiqi davamı, bir-birinin tamamlayıcısıdır.

Xalq daha çox simvolik bir anlayışdır. O, hər hansı bir etnosun bütün təsadüflərdən uzaq, yüksək daxili harmoniyaya malik ali ideyası, yalnız müsbət dəyərlərini özündə cəmləşdirən ümumiləşdirilmiş məğzidir.

Kütlə xalqın fəaliyyətdə olan təzahür formasıdır. Onun real hərəkət və yaşam halıdır. Biz hər birimiz öz səciyyəvi xüsusiyyətlərimiz baxımından kütləyə, öz ümumi, bizi birləşdirən cəhətlərimiz baxımından isə xalqa aidik.

İnsan həm kütləndir, həm də xalqın! Kütlə onun canı, xalq ruhudur!

* * *

Təyyarə göydə uçarkən onun sürəti nə qədər yüksək olsa belə hiss edilmir. Təyyarə yalnız yerdə şütüyərkən sürəti duyulur. Yalnız yerlə təmas təyyarəyə sürətinin fiziki baxımdan dərk edilmə imkanını verir.

Yerdən öz gücünü qədim yunan miflərinin ölməz qəhrəmanı Antey alırdı.

Nə zaman gəlib birləşdi bizim təsəvvürümüzdə Yer və vətən?!

Biz nə zaman Yeri parça-parça bölüb özümü zə çoxlu vətənlər düzəlttik?!
Biz nə zaman unutduq ki, kainat qarşısında insanın bir vətəni var – o da Yerdir?!

Yer – Ana Yer!

Sənin adamların səndən doğub sənə asi oldular. Onların cəzasını ver!

Yer – Ana Yer!

Sən hər şeyi görürsən, sən hədəqəsindən çıxaraq kainatda azıb qalmış, indi isə öz yerinə qayıtmaq istəyən, amma fırlana-fırlana qalan və qayıtmaq istədiyi o məkanı təəccüb içində tapa bilməyən böyük bir gözsən. Sən hər şeyi görürsən. Öz yerini, nəhayət ki, tapıb ona qayıt. Rahat ol və bizim cəzamızı ver: bizi bağışla!

* * *

Bizikmi, xəyallar aləminə cumuq və əslində, heç zaman əldə etmədiklərimizi itirdiklərimiz hesab edib hələ üstəlik qəm dəryasına da batırıq?!

Bizikmi, sanırıq doğulmuşuq, amma yalnız yaşayırıq. Belə uzun yaşamaq da olarmış?! Bəs bu yaşamağın ölümü hanı?!

Səsləyə-səsləyə, çağıra-çağıra gətirəcəyik onu da yanımıza əvvəl-axır.

Biz kimin üçün doğulduq və doğulandan sonra bizi tanıdılar mı?

Və yalnız Vaqifin yazdığı kimi. Və yalnız Bayatlının gördüyü kimi:

Dənizin üstündə bir xəyal...

Gördün? Gördünsə,

Artıq o xəyalın əsiri oldun.

Dənizin üstündə bir xəyal,

ya o sənin gözlərinə görükər,

ya sən onun.

Bəlkə biz də kiminsə ancaq gözünə görükmüşük – xəyal kimi, ilğım kimi?! Elə bizi birləşdirən də bu xəyal, bu ilğım olub?!

Bəlkə xəyalı da, ilğımı da aradan götürək, o zaman apaydın görünər ki, nə sən varsan, nə mən varam – yalnız biz varırıq?!

* * *

Məmmədhiüseyn Təhmasibin xatirəsinə

Əgər “Əsli və Kərəm”, “Yusif və Züleyxa”, “Abbas və Gülgəz” kimi məhəbbət, “Koroğlu” kimi qəhrəmanlıq dastanlarımızda özünə yer tapan şeir parçalarını oxumayıb buraxsaq, bunun ümumi məzmunu, süjeti başa düşməyimizə və izləməyimizə heç bir ziyanı olmaz. Biz dastandan yalnız semantik informasiyanı alırıq, yaradıcı tərəfindən oxucuya və ya dinləyiciyə yönəlmiş ümumi bədii informasiyanı isə tam şəkildə qavraya bilmərik. Nəticədə, əsərin məzmununu bilməyimizə maneə yaranmaz, amma əsərin bədii gücünü, bədii ləyaqətini bəlkə də lazımı dərəcədə qiymətləndirə bilmərik.

“Dədə Qorqud” dastanlarında isə belə deyil. Burada mətnin əsas süjet xəttindən kənar qalan elementi yoxdur. Dastandakı şeirlər süjetin yaradıcı komponentlərindən biridir, onun tərkib hissəsidir. Bu şeir parçalarını oxumayıb buraxsaq, biz nəinki bədii informasiyanı, hətta məzmun informasiyasını da adekvat mənimsəyə bilmərik. Şeirlər süjetin içindədir, şeirlər hərəkəti bir parçadan o birinə ötürür və bu ötürmə zamanı özü də o parçanın dramasını yaşayır.

Şeir hardadır, nəsr harda?!

Bəlkə “Dədə Qorqud” dastanları üçün belə bir bölgü heç kökündən düz deyil?!

Bəlkə burda şeir kimi ayrılan və şeir olmaları barədə uzun-uzadı elmi və qeyri-elmi mübahisələr aparılan parçalar, əslində, nəsr parçalarıdır?! Və yaxud, bəlkə bütün dastan başdan-başa şeirdir?!

Şeir hardadı, nəsr harda?!

Şeirindən məhəbbət ətri gəlir, nəsrindən qılınc-qalxan səsləri.

Şeiri ilə bir-birinə eşq-məhəbbət bağlayıblar, bir-birini seviblər, nəsrilə ilə düşmən qarşısına, ölüm-dirim savaşına giriblər.

Şeirinin də yeri məlum, nəsrinin də!

Nəsrə qala divarına dırmaşan kimi dırmaşıblar, əzm göstərərək bu qala divarlarını yıxıblar.

Şeirlə öz içlərinə dalıblar, görüblər ki, bunsuz mümkün deyil. Beyrək Banıçəyə, Qanturalı Selcan xanıma baxıb, ürəyində sehr kimi şeir oynayıb, elə bilib, adi söz deyir, amma söz şeirləşib sinəsindən şalalə kimi tökülüb. Təmiz və gur dağ çayı kimi.

Şeirlə sevilblər!

Nəsrə bu sevgini möhkəmlədiblər.

Şeirin içində hissələrini gizlədib nəsrin yorğun yoluna düzəliblər.

Şeir bu qəhrəmanları o günə bağlayıb. Nəsr onları bu günə gətirib çıxarıb. Şeirinin də yeri məlum, nəsrinin də!

* * *

Əbədi mühərriki nə qədər çalışdılar, icad edə bilmədilər. Əslində, onu Allah icad eləmişdi. Əbədi mühərrik insanın özü idi.

Öldükcə doğulurdu və həyatı əbədi bir hərəkətlə davam edirdi.

* * *

İki nəfəs arasında.

Nəfəsimi vermişəm, o biri nəfəsi almağa gücüm yetməyib.

İki ürək döyüntüsü arasında.

Birindən yol alıb o birinə doğru getməyə başlamışam. Hələ gəlib çatmamışam...

Bugünkü günorta ilə dünənki axşam arasında. Hansından çıxıb hansına tərəf gedirik?!

İki güllə arasında.

İki namərd arasında.

İki ağac arasında.

Güllələri eşitdim. Namərdləri gördüm. Ağaclardan asıldım.

Birindən özüm. O birindən mən.

* * *

Bir vərəq kağızın ağ toranlığında hərfləri cıza-cıza yol gedirəm. Əyri-üyrü cızıqlar bir-birilə birləşir və mənim beynimin, varlığımın ifadəsinə dö-nür. Bu balaca cızıqlar birləşə-birləşə, bir-birini tamamlaya-tamamlaya böyük və aydın, düz və doğma bir yola çevrilirlər. Bu cızıqların yoluna diqqətlə baxarkən onlarla addımlayan, bəzən büdrəyən, bəzən səndirləyən, amma heç nəyə fikir verməyib müvazinətini hər vəchlə saxlamağa çalışan, bir sözlə, yıxılmaq istəməyən bir adam görürəm. Onun üçün hərəkət eləmək getdikcə çətinləşir və o, addımlarını da artıq ağır-ağır atır. Hələ ki, yeriyir.

Hər bir adam bilərəkdən, yaxud bəlkə özündən xəbərsiz can atır ki, nə olaydı təki son nöqtəni qoya biləydim. Və bəzən elə bilir ki, nöqtəni qoyub.

Amma qoyulan nöqtələr həməən o nöqtə deyil. Əslində, o böyük nöqtəni, o əsl nöqtəni, o son nöqtəni heç kim qoya bilmir.

Və elə nöqtəni qoya bilmədiyimizdəndir ki, hər bir şeyi dəxli olsa da, olmasa da uzadıriq, sözüümüzün ağzını dağa-daşa salırıq. Çaxırıq, səhv edirik, hərlənib-fırlanıb yüz oyundan çıxırıq – bir sözlə, yaşayırıq. Okkam ülgücü isə yalın şəkildə barmaqlarımızın arasında gizləni b məklrlə bizi gözləyir.

Nöqtəni qoya bilsəydik, hər şey ləzzətini itirərdi. Bizə elə gələrdi ki, mənən azadlaşdıq, yüngülləşdik. Əslində, o nöqtənin ağırlığından heç vaxt çıxa bilməzdik.

Təki o son nöqtəni heç zaman qoya bilməyə bilmək! Belə daha yaxşıdı. Nə demək istədiyimizi axtara-axtara qalanlara salam olsun!

* * *

Taleyin mənə verdiklərini itirə-itirə gedirəm.

Əslində, mənim bunları itirməyə heç bir haqqım yox idi. Çünki mənimki saydığım o itirdiklərimi özüm qazanmamışdım. İlk əcdadımdan mənə qədər gələn və mənim qiyafəmə doldurulan nə vardısa, mənim şəxsi malım deyildi.

Bəlkə də bir inayət idi – tale onları mənə hədiyyə eləmişdi. Başqa bir “mən” də məndən oğurladı, qaçıb məndən uzaqlaşdığı yolda salıb itirdi, yox elədi, kül eləyib göyə sovurdu.

Əli Kərimin müqəddəs misrasını həsrət və niskillə təkrar eləməyə mənim də ixtiyarım var:

“Nə xoşbəxt imişəm bir zaman, Allah...”

Kim idi o xoşbəxt – mən idimmi, yoxsa uzaq uzaqlarda qalıb daşa, havaya dönən əcdadım?!

Necə xoşbəxt imişəm...

Və həm də necə xoşbəxt imişəm ki, bundan özümün də xəbərim olmayıb.

* * *

Əgər biz İblisə yalnız İblis kimi yox, həm də alçaldılmış və cənnətdən qovulmuş bir mələk kimi baxa bilsəydik...

Əgər biz indi iki müxtəlif səmtə doğru çırpınan qanadların zorla aparmaq istədiyi və apara bilmədiyi bir quş olduğumuzu dərk eləsəydik. Kimsə bunu bizə pıçıldasaydı və bizi buna inandırsaydı...

Əgər biz özümüzə güc tapıb pisə pis deyib, yaxşını yaxşı kimi tanıyıb heç olmasa böyük Sabirin narahat ruhuna bircə dənə də olsa kiçik bir rahatlıq damcısı çiləyə bilsəydik...

Əgər biz, nəhayət, doğula bilsəydik...

Və belə olan zaman ulu, böyük keçmişimiz bizdən aralanardı, nəhayət, bizi rahat buraxardı. Artıq keçmişə dönmək təhlükəsi ilə yaşayan gələcəyimiz də asudə-asudə köks ötürərdi.

* * *

Dilin gözəlliyindən uzun-uzadı, gözəl təşbeh və mübaliğələrlə danışmağa hazır böyük bir... belə deyək, filoloqlar ordusu var. Dilin gözəlliyi deyər-kən bu müntəzəm ordu, adətən, hər hansı bir əsərin dilinin zənginliyindən, fikir dərinliyini ifadə eləyə bilmək bacarığından, təbiiliyindən, çevikliyindən, obrazlılığından və daha nələrdən danışır.

Bəyəm dilimizin gözəlliyi oxuduğumuz əsərdədir?! Bəyəm bu gözəlliyi müəllif adlandırdığımız kimsə başqa adam yaradır?!

Belə deyil və belə ola bilməz.

Dilimizin gözəlliyi bizdə, bizim özümüzdədir. Onu yaşadan bizik, bizim hər birimizdir. Hər birimiz bu dünyadan gedəndə o dil bir adam sayında ölür, hər birimiz doğulanda bir adam sayında doğulur. Hər kimin dilindən danışırıqsa danışaq, hansı yazıçının, şairin dilinə valeh oluruqsa olaq, biz ancaq öz dilimizdən danışırıq, biz ancaq öz şəxsi dilimizlə məşğuluq, bəlkə də öz şəxsi dilimizi bir daha doğuruq, bir daha yaradırıq.

* * *

İlyas Əfəndiyevin xatirəsinə

“– Sağa getsən, huri-mələklərlə qarşılaşacaqsan!”

“– Sola getsən, səni qızıldan saray gözləyir!”

“– İrəli getsən, böyük bir məmləkətin padşahı olacaqsan!”

“– Amma geriye baxma! Nə edirsən et – geriye baxma! Baxma geriye – daşa dönərsən!”

Geriye baxmaq niyə belə qorxulu olurmuş görəsən?!

Bəlkə ona görə bu, belə qorxuludur ki, geriye baxmaq, əslində, elə geriye qayıtmaqdır?! Geri qayıdıb yolu bir də gəlmək təhlükəsidir?! Gələ-gələ vaxtında edə bilmədiyini, ağına gəlməyən düzəlişləri etmək ehtirasıdır?! Bəlkə də təhlükə deyil, içini göynədən arzudur?!

Nə olur-olsun. Təki geriye baxma.

Geriye baxma! Nə etmişən, nə etməmişən, onsuz da heç bir şeyi dəyişə bilməyəcəksən.

Sən uzun bir yolu yavaş-yavaş gəlib bu günə çıxmısan. Geriyə baxma!

Qıl körpüdən keçən yerdəsən. Geridə içindən keçib gəldiyin haraylar, ahlar və nalələr, görüb qarşısında titrəmədiyini əjdahalar, devlər, sehrbazlar... Adamı daşa döndərərlər. Geriyə baxma!

Amma...

Bu boyda əzab-əziyyətlə gəldiyi yolu bir də geri qayıtdı. İlyas Əfəndiyev – Azərbaycan ədəbiyyatının bu möhtəşəm yazıçısı gəldiyi yolun əvvəlinə döndü.

Və çox qəribədir. Bu yolu gələ-gələ nə yığmışdısa, hamısından təcrid ola bildi. O yolun başlanğıcının bakirəliyini bu qədər hisin-pasın altından təmizləyə bildi.

Hamıdan öncə İlyas Əfəndiyevin sabit və daimi pərəstişkarı çaşdı. Pyeslərindəki bu gündən yapışıb buraxmamaq qorxusu hara, romanında uşaqlığın ağuşuna bir ana sinəsi kimi qısılib rahat-rahət ah çəkməsi hara?!

Əsərinin adını “Geriyə baxma, qoca” qoydu. Bu əsər daşa dönməkdən qorxmayıb inam və ümidlə geriye baxan bir sənətkarın peşiman-peşiman və dərinə köks ötürməsidir.

Hamıda olmur. Onun geriye baxmaq səlahiyyəti vardı. Və geriye baxmağı, hər şeyə nail olmuş, müqtədir bir insanın uzaq keçmişdə qalmış uşaqlığından imdad, kömək istəməsi idi.

Yəqin ki, vaxt gələcək, hamımız o imdadı istəyəcəyik.

O zaman o uşaq, o uzaqlarda boynu bükük durub nə edəcəyini bilməyən o məsum uşaq imdadımızı eşidib bizim köməyimizə gələcəkmi?! Gəlmək istəyəcəkmi?!

İndi kədərli-kədərli bizə baxır...

* * *

Qəribə bir sakitlik içindəyəm.

Nigarançılıq özünün ən yüksək həddinə çataraq gəlib sənənin bütün varlığına sahib olanda, bütün cisminə, mənəviyyətinə qarşısızalmaz bir sel kimi dolanda, əlin-qolun süstləşib hərəkət eləməyə heyin qalmaqanda səni birdən qəribə bir sakitlik bürüyəcək. Özün də mat qalacaqsan ki, bu nədi belə, axı sən indi, əslində, həyacanlanmalı, qızmalı, üzülməli, darılmalıydın.

Hardan gəlir bu qəribə sakitlik və arxayınçılıq?!

Mirzə Cəlil – daxilən böyük səbat, böyük sakitlik və dözümlü yiyəsi
Mirzə Cəlil yazırdı:

– Həqiqətən dünyada ən pis şey nigarançılıqdır.

Sakit adam nigarançılıqdan qorxurdu?! Qorxurdu.

Daxili ilə xarici Mirzə Cəlildə də bir-birinə uyğun gəlmirdi.

Xarici sakit, daxilən həmişə nigaran idi.

Və bəlkə də yəqin ki, nigarançılığı sakitliyindən çəkinirdi, sakitliyi nigarançılığından arxayın deyildi.

* * *

Dilimizdə belə bir ifadə var: “şərt kəsmək”.

“Kəsmək” feili çoxmənalı feildir və onun başqa, daha müstəqim mənası, “şərt” yanındakı mənasından uzaq mənası bizə yaxşı məlumdur. Kağızı kəsərlər, əti kəsərlər, bıçaqla kəsərlər – bəs şərti niyə kəsirlər?

Şərt kəsmək ifadəsindəki “kəsmək” indiki qavramda çox mücərrəddir. Amma bir həqiqət var ki, bütün mücərrədliklərin dayağı, ilkin nöqtəsi, əvvəli müstəqimlikdir. Bu müddəanı bizim ifadəyə də tətbiq etmək olarmu?!

Olar!

Dünya xalqlarının qədim adətlərindən biri də budur ki, adamlar bir işlə bağlı hər hansı ünsiyyətə girdikləri zaman və bir-birinə and verərkən ya inək, ya öküz, ya da atı qılıncla iki yerə bölüb (kəsib) arasından keçərdilər. Bu adəti qədim yəhudilərin və bir sıra başqa semit xalqlarının tarixində izləmək mümkündür. Bu xalqlarda da maraqlıdır ki, andı bizdəki kimi içmirlər, andı məhz kəsirlər!

Bizdə də şərtin kəsilməsi ifadəsi, yəqin ki, uzaq, çox qədim tariximizə aparən maraqlı bir dil pilləkənidi və onun bu işıqdan görünməsi bəlkə başqa qədim bir adətimizi də üzə çıxara bildi.

Andı isə biz içirik! Və çox güman ki, bu, qədimlərdə andlaşma zamanı etibar qazanmaq üçün içilən qanla bağlı yaranmış ifadədir. Şərt kəsilən zaman iki yerə bölünmüş heyvanın qanının içilməsi and zamanı içilən qan deyilmi?!

* * *

Əli Sultanlının xatirəsinə

İnsan bütün ömrünü şəxsi mənəfə ilə ictimai borc anlayışlarının arasında yaşayır. Həyatı boyu gah bu qütblərin, sonucların birinə, gah da o birinə

yaxınlaşır, ən yaxşı halda ikisinin ortasında əlverişli bir mövqe axtarıb tapır, gününü-güzəranını bu mövqenin içinə toplayır və... yaşamağa çalışır.

Ona elə gəlir ki, yaşayır.

Orta nöqtədə yaşamaq üçün nəfəs çatmır. Ortada boğulursan.

Bütün nəhənglər bu qütblərin ya birinə, ya da o birinə yan alır. Dünya ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrinin timsalında böyük sənətkarlar bu adi, amma çətin qəbul edilən həqiqəti adamlara aşılamağa çalışıblar.

Məni indi bütün dünya ədəbiyyatından yalnız iki obraz maraqlandırır. Bir-birindən uzaq və bir-birinə yaxın iki obraz: Antiqona və Beyrək.

Qədim yunan miflərinin gözəl və gənc Antiqonası, bir də qədim Oğuz mifologiyasının mərd və cəsür, həm də hiyləgər Beyrəyi! Hərəsi bu qütbün birində durur. Amma bir-birinə nə qədər yaxındırlar!..

Antiqona qardaşının cəsədini yunan adəti ilə torpağa tapşırır ki, onun narahat ruhları, nəhayət, sığınacaq tapsın.

Fiv şəhərinin hakimi, Antiqonanın nişanlısının atası Kreont öz doğma şəhərinə hücum çəkən qardaşa qalib gəldikdən sonra belə bir əmr vermişdi ki, heç kim onun cəsədini basdırməsın və beləliklə, onun ruhu heç zaman rahatlıq tapa bilməsin. Bu hökm ictimai mənanın ifadəsidir. İctimai məna kəsb edir. Çünki nəhayət etibarilə, şəhər əhlinin ümumi fikrinə – şəhəri nəyin bahasına olursa-olsun qoruma məqsədlərinə uyğundur. Xain qardaş məhz bu şəkildə ictimai qınaq tərəfindən cəzalandırılır.

Antiqona iki od arasındadır.

İctimai borc və yasaq ona icazə vermir ki, şəhəri istila etməyə gəlmiş doğma adamlarının cəsədini torpağa basdırsın. Digər tərəfdən bu istilacı onun qardaşdır, onun doğmasıdır və indi bu doğmanın ruhu artıq onun üçün yadlaşmış dünyanı sərgərdan-sərgərdan gəzir və heç cür rahatlıq tapa bilmir. Antiqona üzülür, darılır, nə etməlidir, bilmir. İctimai borcamı sadıq qalsın, yoxsa şəxsi istəyəmi üstünlük versin? Nəhayət, o, qərara gəlir: onun şəxsi hissləri ictimai borcunu üstələyir. Və Antiqona gizlicə doğma qardaşının cəsədini torpağa basdırır, bununla da şəxsi – ailəvi borcunu yerinə yetirir.

Qədim dünyanın Antiqonası və Antiqona kimiləri olmasaydı, o dünya nə qədər rəngsiz və maraqsız olardı.

Amma qədim dünya da ona görə qədim dünyadır ki, Kreontun simasında sadıq qulları, qayda-qanunlarının etibarlı keşikçiləri var. Və əmrinin yerinə yetirilmədiyini görəndə Kreont öz gələcək gəlini Antiqonanı belə cəzalandırmaqdan çəkinmir – oğlunun yalvarışlarına baxmayaraq əmr verir ki, qızı diri-diri yeraltı mağaraya gömsünlər. Antiqona bu ölümü öz qəlbinin istəyi ilə, könül xoşluğu ilə dürüst bir iş görmüş və rahatlıq tapmış adam kimi qəbul edir.

Və tale Fiv şəhərinin hakimi Kreonta son dəfə rişxənd edir. Onun doğma oğlu öz nişanlısı Antiqonanın aqibətini onunla bölüşür, könüllü olaraq Antiqona ilə onun son mənzilində qalır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının ölməz qəhrəmanlarından biri Beyrək də ömrünün axırında belə bir seçim yolunun önündə durur. Dış Oğuz bəyləri Qazana düşmən kəsilirlər. Və ittifaq düzəldirlər. Beyrəyə də bu ittifaqa daxil olmaq təklifi edilir. Çünki o, Dış Oğuzdan qız almışdır, Banuçiçək Dış Oğuz bəyi Baybecanın qızıdır. Amma Beyrək Qazan xana asi çıxan Dış Oğuz bəylərinin ittifaqına daxil olmur, öz dediyi kimi, “Qazanın çörəyini tapdalar”. Bilir ki, bəylər bu qisası onda qoymayacaqlar, onu öldürəcəklər, yenə də Qazana xain çıxmır.

Qazan kimdir?! Bu məqamda Qazan ictimai mənafeyi təmsil edən bir qüvvədir.

Beyrək öz şəxsi həyatını qurban verir, amma Qazana, ictimai mənafeyə qarşı durmur.

Yenə də şəxsi həyatını qurban vermək məqamı və ictimai borc. Yenə də bunlar qarşı-qarşıya durmuşlar. Beyrək bir an belə düşünmədən bir cəngavər kimi öz ictimai borcunu yerinə yetirir.

İki qütb. Nəhənglər ya o tərəfə gedirlər, ya da bu tərəfə.

Ortada qalanlar karlıqlar olur.

Amplitudanın ortası hərəkətsizlik, nəhayətdə, ölümdür! Antiqona və Beyrək orta hərəkətsizlik nöqtəsində qala bilməzdilər. Son dəfə bir-birinə kədərlə baxıb hərəsi öz yolu ilə müxtəlif sonuqlara doğru getdilər. Bu sonuqlar bir-birindən nə qədər uzaqda idilər, onların arasında keçilməz uçurumlar vardı.

Amma Antiqona gözəl idi.

Və Beyrək də gözəl idi.

Və bu gözəllik əks gütbləri, barışmaz sonucları öz bənzərsizliyində bir daha birləşdirmişdi.

* * *

Həyat qurtarırsa, yəqin ki, elə bu cür də qurtarır.

Hər tərəfdən yollar bağlanır və qərəbədir ki, sən bu bağları açmağa, onları vurub keçməyə heç bir cəhd göstərmirsən.

Sakitcə durub gözləyirsən. Gözləyirsən ki, indiyənədək həyat adlanan bu varlıq tez olsun, axır ki, adını dəyişsin.

Cəllad kötüyünün önündə diz çöküb ölüm hökmünün icrasının həsrətini çəkən ürək çarpıntılarını yalnız təzə-təzə sökülən şəfqətin ilk parıltıları duyar.

Cəllad da adamdır. Tələsmədən paltarını dəyişir, qırmızı niqabını taxır və gəlib yavaşca sənə lap arxanda dayanır.

Başın aşağı olsa da, gözlərin balta zərbələrindən kəsik-kəsik, dəlmə-deşik olmuş bu nahamar kötüyə zillənib qalsa da, sən cəlladın hənirtisini duyursan. Duyursan ki, arxanda kimsə gəlib dayandı.

O zaman ki, o adi adam qırmızı niqabını taxıb cəllada dönür və gəlib arxanda durur, o zaman həyat da adını dəyişir. Yalnız adını dəyişir, çünki hər şey əvvəlki kimi, əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş kimi davam edir. Yalnız həyatın adı artıq Ölüm olur.

* * *

Həyatda gedən bütün proseslər ədəbiyyatda da öz əksini tapmalıdır. Əslində, tapmalı idi. Ədəbiyyat o prosesləri qabaqcadan görüb müəyyən nəticələr çıxarmalı idi ki, insan onlarla qarşılaşarkən yaşamaq heç olmasa bir balaca asan olsun.

Həyatın və onun özü ilə gətirdiyi bu rəngsiz həqiqətin əlində qalsaq, çətin olar.

Çətin olar həqiqətin mənəgənəsində sıxılıb qalmaq. Bir nəfəscik lazımdır ki, hava uda biləsən. İnsan həyatı boyu bu havanı axtarır, bəzən tapır, bəzən isə boğula-boğula qalır.

Nəfəscik funksiyasını ola bilər dost yerinə yetirsin, ola bilər bu, ən məh-rəm, sirdaş bir adam olsun. Və nəhayət, ən böyük nəfəscik ədəbiyyat ola bilər.

Uzun illər boyu cəsur sovet elminin və təntənəli sovet tənqidinin lənətlə yad elədiyi böyük alman filosofu Nitsşeni bu gün, nəhayət ki, ehtiramla xatır-lamaq vaxtı gəlib çatıb. Onun belə bir fəryad və haray dolu son dərəcə möhtə-şəm sözü var:

“İncəsənət! Yalnız incəsənət! İncəsənət bizə verilib ki, həqiqətin əlində ölməyək”.

* * *

1925-ci il. Bakı. Nərimanov adına fəhlə məktəblərindən biri. Artıq ax-şam düşüb. Dərs başlayıb. Balaca bir otaqda tələbələr bir-birinə qısılib yaşca onlardan o qədər də böyük olmayan müəllimlərinə sözə, biliyə susamış ac gözlərlə baxırlar. Müəllim sonralar Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının gör-kəmli simalarından biri olacaq. Azərbaycan ədəbiyyatının böyük bir dövrünü onun əsərlərindən öyrənəcəklər. Elmlər doktoru, akademik – bu adlar sonra gələcək. Dostları, həmkarları onun adına hörmət və məhəbbətlə “mirzə” sözünü əlavə edəcəklər. Hələlik isə o, gənc Feyzulla Qasımzadədir.

Tələbələr səhərin və günortanın ağır, üzücü zəhmətindən sonra xeyli yorğun olsalar da, bir çılğınlıq və ehtiras içindədirlər. Öyrənmək, bilmək həvəsi onları rahat buraxmır.

Mikayıl ilə Heydər adlı iki tələbə yanaşı oturublar. Bugünkü mövzunu onlar çoxdan gözləyirdilər. Türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Əbdül-həq Hamidin yaradıcılığından danışan Feyzulla Qasımzadə, adətən, mühazirə zamanı öz qeydlərindən istifadə edirdi. Və birdən müəllim sözünü kəsib da-yandı. O, Əbdülhəq Hamidin məşhur “Məğbər” şeirindən danışacaqdı. Həyə-canlandı. Qeydlərini və şerin yazıldığı dəftəri yaddan çıxarıb evdə qoymuşdu.

– “Məğbər” şeirindən gələn səfər danışarıq. Şeirin mətnini yadımdan çı-xıb gətirməmişəm.

27 yaşlı gənc və sevimli arvadını itirən Əbdülhaq Hamid “Məğbər” şe-i-rini böyük iztirab, üzüntü və ümitsizlik içində üç gecəyə, amma sanki birnə-fəse yazmışdı.

– Mən o şeiri başdan-başa əzbərdən bilirəm, – deyə Mikayıl birdən ayağa durdu, – istəyirsiniz nəzəri məsələləri siz bizim üçün şərh edin, şeirə gələndə mən deyim.

“Məğbər” 6 min misra idi. Feyzulla müəllim əvvəlcə buna inanmaq istəmədi.

– Ola bilməz.

– Buyurun, yoxlayın. Düz sözümdür, bir neçə dəfə oxumuşam, yaddaşıma həkk olub, – deyə Mikayıl təkid etdi.

Müəllim bir qədər fikrə gedib inamsız halda dedi:

– Nə deyirəm, bəlkə doğrudan da özümüzü sınayaq?!

Mühazirə öz təbii axarı ilə dəvə karvanı kimi yola girdi. Müəllim bu böyük türk şairinin əzabından, ümidindən, dünyanın yaranış sirrinə baş vurmaq ehtirasından, həyat və ölüm bərədəki əzablı düşüncələrindən aramla danışıq, bu gənc oğlan isə hər dəfə müəllimin baxışından məqamı hiss edib qəmli və müdrik misraları yerinə görə əzbərdən deyirdi:

*...Yarab, bu gecə ilanımı uddum,
Şeytanımı yedim, pərimi uddum.
Bir söz deyəcəkdim, ah, unuttum,
Yazdıqca mürəkkəbi qurutdum...
...Könlüm dolu ah-zar qaldı,
Beyrutda bir məzar qaldı...*

Dərsin bitməsini xəbər verən xidmətçinin çaldığı zəngin səsini heç kim eşitmədi. Onlar bir-birini tamamlaya-tamamlaya həm özlərini və həm də dərs otağındakı bütün bu gəncləri elə əsrarəngiz bir dünyaya aparmışdılar ki, nəfəslərini dərib sözlərini tamamlayanda həmən dünyadan qayıtmaq o gənc oğlanlar üçün asan olmadı.

Müəllim də, tələbə də, nəhayət, həyəcan və asudəlik içində dərindən nəfəs alıb susdular. Bir-birinə baxdılar, baxışları ilə bir-birini təbrik elədilər və ikisinin də üzünə ilq bir təbəssüm qondu.

... Bir neçə gün sonra Mikayıl və onun sinif yoldaşı Heydər öz gənc müəllimləri Feyzulla Qasımzadəyə bir hədiyyə hazırladılar. Bu, bir qalın dəf-

tər idi. Gözəl xətti olan Heydər Mikayılın söz-söz, misra-misra əzbərdən dediyi “Məğbər” şeirini başdan-başa bu dəftərə köçürmüşdü. Həmin dəftəri onlar elə həməən axşam müəllimlərinə bağışladılar.

O dəftər həyatının sonuna qədər akademik Mirzə Feyzulla Qasımzadənin ən əziz sərmayəsi oldu. Hər dəfə o dəftərə baxanda akademik o iki gənci xatırladı. Uzaq illərin keçmişində qalmış o qərribə dərslərin yadına düşdü. Bu zaman qoca alimin boğazına qəhər gəlir, gözləri qərribə bir işıqla parıldaıyır və bu zaman, bir Allah bilirdi ki, o nələr düşünürdü.

O gənclər necə gözəl, necə saf idilər və özlərinə, öz ürəklərinə, öz arzularına necə də inanırdılar.

Birinin adı Mikayıl Müşfiq, o birinin adı Heydər Hüseynov idi.
Və onlar yaşamaq istəyirdilər.

* * *

Ədəbiyyatın bütün zamanlar boyu ən böyük siması insandır. Yəqin, bunu oxuyanda dodaqlarını büzən tapılacaq: “Çox eşitmişik, çox oxumuşuq”...

Amma orası da var ki, ən böyük həqiqət yazılan və yaxud deyilən mətləbin özündə olmur. Ən böyük həqiqət çox zaman o həqiqəti elan edən mətləbin ətrafında olur. Bu yazdığım cümlənin də taleyi eynən belədir.

Ədəbiyyatın bütün zamanlar üçün ən böyük siması insandır.

İlk söz deyilmək üçün yox, eşidilmək üçün dünyaya gəlib.

Onun ünvanı insan olub!

Ədəbiyyatın yarandığı o uzaq ilk çağlarda öhdəsinə götürdüyü ən müqəddəs vəzifə adamlara dərslər vermək idi. Bu dərslər həyat dərsləri idi. Adamlar yaşamağın sirrini təzə-təzə öyrənirdilər və onlar təzə-təzə təbiətin qoynundakı digər canlılardan ayrılmağa başlayırdılar.

Bir qədər sonra isə ədəbiyyat insana yoldaşlıq eləməyə başladı. Onun məhrəm dostuna çevrildi. Əvvəlki müəllim artıq məsləhətçi və xeyirxah bir yaxın oldu. Ədəbiyyat insanla ən dərin, gizli sirlərini bölüşdü, dərslərini ona açdı, məhəbbətini yalnız ona danışdı. Günahını ona etiraf elədi.

İndi isə...

İndi nə cürdü – demək çətindir. Sanki hər şeyin sonu gəlib və ədəbiyyat da insanı tərk edib. Bəlkə bütün sözlər deyilib qurtarıb – bizim xəbərimiz yoxdur?!

Nəsə yenə də deyilir, hansısa sözlər yenə də yazılır, oxunur, amma bu o deyil. İndi deyilənlər üz döndərərək çıxıb getmiş o sözlərin zəif kölgəsidir. Biz də bu kölgələrin əhatəsində çaşıb qalmışıq.

* * *

Bizim bəzi şairlərimizin tez-tez işlətdiyi “küləyəm”, “tufanam”, “fırtınayam”, “ağacam”, “atəşəm”, “suyam”, “dənizəm”... demələri onlara verilməmiş, amma yəqin ki, fəhmlə həmişə ağırlığını hiss elədikləri “mən kiməm?” sualına dolayısı cavablardır.

Təbiətə qaynayıb-qarışmaq, ona dönmək və ona çevrilmək həsrəti (“Allaha peyzaj kimi qovuşmaq ehtirası” – İ.Brodski) uzaq uzaqlarda qalmış o birgəlik dövrünün bu günə qədər uzanıb gələn gizli gücüdür.

Uzaq keçmişdəki şamanların ruhudur bəlkə indi bu şairlərin özündən də xəbərsiz qələmlərinin ağızından çıxıb kağıza düzülür?!

* * *

Elə bil, sakit-sakit kimsə bu tənha misranı pıçıldayır:

“... Allahım, mən neçin şair doğuldum?”

Bu sakitlik daxili əzab və faciənin üzdəki yaşama formasıdır. Bu əzabı bütün varlığıyla hiss etmək, amma yenə də köksünü böyük bir saədətə açırmış kimi ona açmaq...

Almas İldırımın bu sakit fəryadı sənətkar doğulanların hamısının, elə bil ki, ümumiləşdirilmiş təəssüf və razılıq hıçqırığıdır. Təəssüf və razılıq – ikisi bir yerdə.

Əzabdan qaçış və əzabın ləzzətinə canatım. Emiqrasiya ədəbiyyatımızın görkəmli simalarından birinin bu qəmli misrası yorğun bir insanın etirafıdır. Bu yorğun insan ömrünü orda-burda keçirib, vətən həsrətilə odlanıb son günlərinədək o həsrəti içində yaşadan, onu qəmli və ümitsiz misralara çevirən

böyük qəlb sahibidir. Doğrudanmı, bir də geri dönə bilməyəcəyəm?! Səni, onu, sizi görməyəcəyəm?! Bu, həyat deyil, ölümdür. Ümid, ümid, ümid verin bir balaca olsa da.

O qəmli və ümitsiz misralar həm də gözlərini heyrətlə açıb bu günü-müzə baxır və sanki gördüklərinə inanmır. “Bu, sizsinizmi?” – soruşur.

Almas İldırım – başdan-başa heyrətdən ibarət bu yorğun adam.

* * *

Həyat yəqin ki, bir uzun və bir bütöv gecədən ibarətdir. Bu uzun və bu bütöv gecə arabir gündüz adlanan fasilələrə bölünür.

Bizim gözlərimizdən süzülən işıq – o gecənin Çin səddi.

Kimi kimdən qoruyur – bilinməz.

* * *

Nizami insanı böyütdü.

Füzuli onu dərinləşdirdi.

Nəsimi ona Ali məxluqu sevmək hissini təlqin etdi.

Xətai insanın qorxmazlıq təşnəsini söndürdü.

Məhəbbət barədə bildikləri utancaq bir məsumluq pərdəsinə bürünmüşdü – Vaqif ona yataq otağına cəsərlə girməyi öyrətdi.

Sabir onu sərt elədi.

Cavid bu insana uçmaq öyrətdi, onun ruhunu ucalara qaldırdı.

Bu insana qalib gəlmək, onu əzmək olarmı?!

Əgər bütün bu öyrəndikləri onun yadından çıxıbsa, əgər o, tənbel bir şagird kimi ustasına qulaq asıb, asıb mahiyyətə varmayıbsa və yaddaşını işlətməyi bacarmayıbsa, böyük dərslər alıb kiçik və cılız ehtiraslar dalınca qaçıbsa, onda vay onun halına.

Uzaq uzaqların dumanlığında bir-birinin yanında bir-birinə qısılmış kölgələr durub. Üzləri-gözləri görünməsə də, mən bilirəm: bu kölgələr bizə təəssüflə baxırlar.

* * *

Ədəbiyyat və fəlsəfə. Dünyanı dərk etməyin iki əzablı yolu.

Bəlkə də birgə yolu.

Harda sənətkar başlayır və harda filosof qurtarır?! Harda filosof başlayır və harda sənətkar qurtarır?!

Bəlkə onlar heç bu şəkildə bir-birini əvəzləməirlər?! Bəlkə əsər adlanan bu böyük və məşəqqətli yolu əvvəlinci cümləsindən son cümləsinədək əl-ələ verərək qoşa keçirlər?!

Nizami, Nəsimi, Füzuli, Axundov, Cavid... digər görkəmli şəxsiyyətlərimiz daha çox kim idilər – şair, yazıçı, yoxsa filosof?!

Şair olmaq artıq filosof olmaq demək deyilmi?!

Bəlkə elə ədəbiyyat tariximiz boyu yazıb-yaradan bütün sənətkarlar eyni zamanda filosof olublar?!

Fəlsəfə dünyanı dərk etməyin xüsusi üsuludur. Ədəbiyyat isə dərk edilmiş dünyanın xüsusi ifadəsidir. Fəlsəfə və ədəbiyyat məzmun və forma kimidirlər. Onları ayırmaq mümkün deyil.

Hər ikisinin əsasında sevgi durur. Dünyanı dərk etməyin də, dərk edilmiş təqdim etməyin də, hər ikisinin mayası sevgi ilə yoğrulub.

Müdrikliyi sevən sözü də sevməlidir. Söz müdrikliyin yaşama məkanıdır.

Və sözü sevən müdrikliyi sevməlidir. Yaşama məkanı cansız ola bilməz.

* * *

Bu da bir həyatdı – oynadıq onu,

Bu da bir oyundu – yaşadıq, bitdi.

Adamın ürəyi həmişə qəribə bir ümidlə döyünür. Nəyəsə inandığın üçün yaşamağın da davam edə bilir. Kimlərsə bizi körpəlikdən aldadıblar – biz cəsur qəhrəmanlara, qara devlərə, huri-mələklərə, sehrbazlara inanmışıq. Kim idi ilk nağılı danışdı bu dünyada?! O ilk nağıla qulaq asanlar kimlər idi?!

O nağılla yaşamaq, onu son günə qədər öz içində qoruyub saxlamaq mümkün deyilmiş. Vaxt gəlir ayılırsan. Ayılırsan və ayıldığın üçün də səni ayıldan qüvvəyə yox, nədənsə o nağıla nifrət edirsən. Məlum olur ki, nağıl sənə heç nə verməyib. Səni əliboş və silahsız edib göndərib əjdahalar və devlər qaynayıb-qarışan bir dünyanın düz içinə.

Nağılla yaşayanlar xoşbəxt adamlardır. Nağıl danışanlar xoşbəxt adamlardır. Nağıla qulaq asmaq da xoşbəxtlikdir. Nə umacağın qalır bu dünyadan, nə də ona verəcəyin. Hər şey bu gözəl tül pərdədən o tərəfdədir və indi o pərdənin gizlətdiyi səhnə arxasında qəddar padşahlar və gənc şahzadələr, gözəl qızlar və keçəllər, dev paltarı geymiş adi adamlar, hiyləgər vəzirlər... nağılın başlanmasını və özlərinin səhnəyə çıxma vaxtlarını gözləyə-gözləyə bir-birilərilə mehribancasına xosunlaşıb danışirlər. Bir az sonra isə pərdə açılacaq, onlar səhnəyə keçib bir-birilə mübarizə aparacaq, bir-birlərini qırıb çatacaqlar. Kimin üçündür bu oyun?!

Məlum olur ki, sənin üçün.

Doğrudan da, kim idi bizi qəddarcasına aldatdı və bizi heç zaman olmamış, olmayan və olmayacaq mətləblərə inandırdı?!

Kim idi, hansı ecazkar və dəhşətli bir qüvvə idi, bizi böyüməyə və yaşamağa qoymaq istəmədi, bizə əbədi layla çalmaq istədi?!

O gözəl nağılı oyun kimi oynayanlar hara getdilər? Elə bil, heç yox imişlər.

Bəlkə doğrudan da, o tül pərdənin arxasında heç nə baş verməyib. Heç kim də günahkar deyil?!

Bəlkə o nağılın yeganə müəllifi və saysız-hesabsız personajları biz özümüz olmuşuq?!

Bəlkə sən olmusan?!

Bəlkə o?!

Bəlkə mən?!

Kim dedi ki, simurğ quşu var imiş?..

* * *

Dünya mənim, dünya sənin, dünya heç kimin.

Məmməd Araz

Bir misranın uzunluğuna əvvəli və sonu yerləşdirmək mümkündürmü?.. “Dünya mənim” deyə kim öz Yolunun əvvəlində bağırmadı və bu Yolun sonuna gəlib çatandan sonra bütün bağırانlar yavaşca pıçıldamadı: dünya heç kimin...

Mümkün imiş.

Əbədi təşəbbüs və dəyişməz nəticə.

Arzun və ehtirasın, inamın və gücün nə boyda olsa da, nəhayətdə, bu misranın əbədi və dəyişməz nəticəsinə sığına bilər:

... dünya heç kimin.

Və hər yeni gələnlə bu misranın əvvəli bir daha doğulur, ətə-qana dolur, intəhasız inam gənc ürəklərə sahib olur, ağıl kəsməyə başlar-başlamaz əbədiyyət iştahına düşənlər bu dünyanı əvvəlcədən heç kimə vermək istəmir-lər: “dünya mənim” şüarını ağlasığmaz iddia və qətiyyətlə bağırır dururlar.

Və hər gedən “dünya heç kimin” pıçıldayıb gedir.

Mümkün imiş əvvəli və sonu birləşdirmək, mümkün imiş...

* * *

Turan xanım Cavidin xatirəsinə

Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatının söz və fikir zadəganı idi. Daxili ləyaqəti sənət idealına son dərəcə uyğunlaşmışdı. Bəlkə də bu sənət ideali onun daxili ləyaqətini illər, on illər boyu formalaşdırmışdı. “Gözəllik namına, sevgi namına” yazan böyük sənətkar neft buruqlarından və dəniz qəhrəmanlarından, tarlada səhərdən gecəyədək çalışan əmək qabaqcıllarından tərənnüm dolu süni misraların sayını çoxaltmadı.

Azərbaycan yaradıcı fikri bu süni misralar təlatümündə boğula-boğula qalmışdı. Həyatı bahasına olsa da, Cavid öz sənət idealına xəyanət etmədi. Gözəllik və sevgi şairi idi, eləcə də qaldı.

Azərbaycan Şekspiri dörd əsr gecikmişdi. Ona yazmaq, yazmaq, yazmaq lazım idi. Ağ vərəq, mürəkkəb və qələm. Vaxt onu qovurdu.

Söz və fikir zadəganı...

Keçmişdə qalmış dəbdəbə və təmtərağı, yüksək ehtirasları yaza-yaza onlara yas saxladı. Beləcə, ləyaqətli əsilzadə, köklü-soylu zadəgan əlacsızlıq və ümitsizlikdən ürəyi partlaya-partlaya, gözləri görə-görə öz kralını eşafota yola salır.

Bu günə qəti ümidi yox idi. Bütün keçmişi, yaxşı tanıdığı və sevə-sevə yazdığı o böyük keçmişi yalnız uzaq gələcəyə etibar edə bilirdi.

Əsilzadələrə bu dünyada yer yoxdur. Onlar öz padşahlarının ölümü ilə bacarıb bu dünyanı tərk eləməlidirlər. Yoxsa cütçülərə, çobanlara, sərsərilərə yoldaş ola bilirlər. Son məqam başı uca tutma məqamı, son döyüş özünə qarşı yönəltdiyin qılıncdır. Cütçünün yoldaşı cütçü, çobanın yoldaşı çoban qalacaq.

Sənin ən böyük təsəllin odur ki, sən sonunculardansan.

Səndən sonra sənə oxşar olmayacaq.

Hər şey qaynayıb-qarışacaq bir-birinə. Bir-birinin içində itəcək. Fərq etməyəcək kim kimdir. Fərq etmədiyinə görə də nəsillərin təbii axarının ardıcılığı qırılacaq; bu təbii axarın gah qarşısı kəsiləcək, gah da sonrakı davamla qatı açılacaq. Mənən çobanlar ədəbiyyata "gərgin" əməklə gələcək və onlar adlarını sənətkar qoyub o süni misralar dənizinin təlatümünü getdikcə daha artıq şiddətləndirəcəklər. Burda ayıb olan heç nə yoxdur: yerlər dəyişik düşə bilməz, əlbəttə, çoban çoban olaraq qalacaq.

Sənin isə ən böyük təsəllin yenə də dəyişməz qalacaq. Sən sonunculardansan! Sonuncu söz və fikir zadəganlarından.

* * *

Bizikmi dünyanı, onun yaranışından üzü bu günə gələn tarixini, sirrini, suyunu-havasını öyrənib dərk edirik, öyrənib yadda saxlayırıq?..

Xalq müdrikliyi ikicə kiçik misrada özünü belə göstərüb:

*...Dünya bir pəncərədir
Hər gələn baxar gedər.*

Yəni, biz dünyaya baxıb onu yadda saxlayırıq! Amma bəlkə də belə deyil. Əslində, dünyadır bizim hamımızı bir-bir yadında saxlayır. O pəncərədən kim baxırsa, onun fotosəklini çəkir, atır öz gözəgörünməz arxivinə. Elə bilirsən, bəxtin gətirib, sənə pəncərədən baxma imkanı veriblər...

Ovçu olduğumuzu şəstlə düşünən yerdə özümüzdən də xəbərsiz, sən demə, ov imişik...

* * *

Çox dəhşətli bir duyğu qəfildən məni sarsıtdı. Dəhşətli olduğu qədər də aydın və sadə bir hiss idi.

Birdən anladım ki, bütün bu yazdıqlarımla mən özüm özümü ölümü qarşılamağa hazırlayıram.

Bundan sonra, yenə birdən, bir daha sarsıldım. Onu da anladım ki, sən demə, lap çoxdandan bir çox hərəkətlərimlə ölümü qarşılamağa hazırlaşmışam.

Və yalnız bundan sonra hər şey, elə bil, öz yerini tutdu, hər şey aydın oldu. Mən elə doğulan gündən üzü bu günə qədər nə etmişəmsə, nə düşünmüşəmsə, hamısıyla bir yerdə ölümü qarşılamağa hazırlaşmışam.

İ.Brodskinin gözəl misrası hamımızın həyatından ox kimi keçir:
“...Allaha peyzaj kimi qovuşmaq həsrətim var”.

* * *

Bəzi avropalılar, rusiyalılar elə bilirlər ki, göylərdə iki Yaradan var: birinin adı “Allah”dır, o birinin adı “Boq”dur. Və onlar bir-birilə amansız mübarizə aparırlar. Bu, cəfəngiyyatdır!!!

Bu cəfəngiyyatı bilə-bilə, həm də dil sahəsində, daha doğrusu, tərcümə məkanında yaradıblar. Çünki avropalılar bütün sözləri istər bədii müstəvidə, istər şifahi müstəvidə tərcümə etdikləri halda “Allah” sözünü tərcümə etmirlər. Və bu söz insanların, xüsusilə, xristianların təsəvvüründə onların “Boq”larına (başqa dillərdəki qarşılıqları da xatırlamaq olar) qarşı duran bir ilahi varlıq kimi formalaşır.

Niyə xristianlar öz dillərinə “Allah” sözünü tərcümə etmirlər?! Bu sualın arxasınca gedib mürəkkəb ideoloji-siyasi labirintlərə enmək olar. “Allah” sözünə münasibət, əslində, ümumiyyətlə, müsəlman aləminə münasibətə çevrilir.

Onu xüsusi demək artıqdır ki, “Allah” da, “Boq” da eyni ilahi qüvvənin başqa-başqa adlarıdır. Bu şəkildə adların qarşıdurmasından cameələrin (müsəlman və xristian cameələrinin) qarşıdurması məsələsində istifadə edilməsi xüsusi siyasi niyyətdən xəbər verir. Adi dilçilik problemi, daha doğrusu, tərcümə anlaşılmazlığı çox ciddi dini qarşıdurmalara gətirib çıxara bilər.

Nə olursa olsun, tərcümə sonadək, bütün sözlər daxil edilməklə həyata keçirilməlidir. “Allah” sözünün də hökmən tərcüməsinə nail olmaq lazımdır. Bir çox sosial, ideoloji məsələlər bunun işığında öz rahat həllini tapa bilər.

* * *

Bilmədiyiniz şey haqqında qorxmadan və çəkinmədən “bilmirəm” demək lazımdır. Özünü guya ki, hər şeyi bilən adam kimi göstərmək gülüncdür.

Universitetdə mənə Avropa ədəbiyyatından dərs deyən müəllimim görkəmli filoloq, professor Əkbər Ağayevin ilk dərsə başlamazdan əvvəl dediyi sözlər hələ də yadımdadır:

– Nə barədə – istər ədəbiyyat, istər hər hansı başqa elm sahəsinə aid – sizi nə maraqlandırırsa, məndən soruşmağa çəkinməyin. Əgər bildiyim şeydirsə, o saat cavab verəcəyəm. Əgər bilmədiyimdirsə, gedib öyrəniş gəlib sonra cavab verəcəyəm.

Bilməməkdən utanmamaq biliyə apan ən doğru yollardan biridir. Hər şeyi əvvəlcədən bilmək mümkün deyil və hər şeyi əvvəlcədən bilən adam özü qorxulu adamdır.

* * *

Eramızın əvvəllərində ilk xristianları amansızlıqla təqib və məhv edənlər yatıb yuxularında da görməzdilər ki, onların öz törəmələri bir müddət sonra xristianlıq uğrunda öləcək və öldürəcəklər.

İlk sözlər deyiləndə, ilk nəğmələr yavaş-yavaş oxunanda, ilk məhəbbət vəhşi ehtirasın içindən əzablı ağrılarla doğulanda nə “Leyli-Məcnun”, nə “Tristan-İzolda”, nə də “Romeo-Cülyetta” yüksəkliklərinin təsəvvürü belə edilməzdi.

İlk bıçaq ilk kürəyə sancılanda və ilk dəfə dostu, yaxını, müəllimi satan zaman hansısa bir gələcəkdə bədbəxt İüdanın günahsız, amma bütün insanların günahını çəkməyə hazır olan İsanı öpəcəyini və bu zaman peyğəmbərin necə diksinəcəyini heç kim ağına gətirmədi.

İkiüzlü Yanus kimi hər şey üzü gələcəyə gedir və hər şey üzü keçmişə istiqamətlidir. Gələcək keçmişə əlinin içindəymiş kimi görür. Amma keçmiş heç nə görə bilmir. Bəs heç nə görə bilmirsə, bu keçmiş hər an indiyə döndəndənə necə yeriyir? Kor, özü də qaranlıqda?!

* * *

Sakit-sakit Qala qapılarının yanından keçib Sabirin heykəlinə çatanda dayanıb nəfəsini dərəndən sonra yoluna davam edən, ağ saçları dəniz suları kimi dalğalanan bu kişinin arxasınca xeyli baxıram. Üzüyuxarı yerimək ona çətindir, amma nəfəsini dərib yenidən addımlamağa başlayır. Və mənə elə gəlir ki, onun bu aramlı yerışı bir karvan dəvə yükünü çəkən adamın yerışıdir. Və bu karvan yükünü səbrlə çəkən adam heç zaman dayanmayacaq.

Ağır-ağır da olsa, gedib mənzil başına çatacaq.

Ənvər Məmmədyanlı ədəbiyyatın vicdan səsi hesab edilir. Yəni, özünün keçdiyi həyat yolu ilə ədəbiyyatın yolu bir-birinə elə uyğundur və bir-birini o dərəcədə dəqiq əks etdirir ki, onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyil. Ayırmaq mümkün deyilsə, hökmən biri həqiqətdir, o biri onun vicdan səsi.

Yenə də arxasınca baxmaqdan özümü saxlaya bilmirəm. Bu dəfə tamam başqa bir adam görürəm.

O, yenə də üzüyuxarı qalxır. Bu dəfə saçları dalğalanmır. Bu dəfə elə bil, o, küçələrə, yollara, binalara uyuşa bilmir. Əynindəki kostyumu ilə, əlindəki şlyapası ilə, yerışı və özünü tutması ilə. Elə bil, qaynar və təlatümlü bir həyatdan qopub gələndən sonra bütün xarici görkəmi ilə ondan uzaqlaşmış o uzaq həyatda qalıb. O ağır illərin içindən tam çıxma bilməyib. Çıxmaq istəməyib. O,

keçmişin adamıdır. Bəlkə yaxın keçmişin yox, daha uzaq keçmişlərin adamı. Bu günə özündən qeyri-asılı, zorla çatıb. O yana gedəsi halı yoxdur.

Onun həyatı hamının gözündən kənarında keçib, amma bu həyat həm də hamı üçün açıq bir kitab idi. Və məni ən çox maraqlandıran bir şeyi ondan uzun müddət heç cür soruşa bilmirdim. İstəyirdim soruşam ki, Ənvər müəllim, Siz bu həyatda təksiniz, yoxsa tənha?! İstəyirdim soruşam, amma soruşa bilmirdim.

Uzun illər idi ki, televiziyaya ayaq basmırdı. Biz onunla tez-tez görüşürdük. Dörd, ya beş dəfə bu barədə ürəyimizi bir-birinə boşaltdıq. Mənə, nəhayət, dedi: “səninlə verilişə gələrəm”. Televiziya işçilərinə deyəndə ki, Ənvər müəllim “Qoşma” ədəbi verilişində mənimlə birgə iştirak etməyə razılıq verib, inanmadılar. “Gələr, görərsiniz”.

Ekran həyatı bizim yaşadığımız həyatın labüd davamı olmalıdır. Burada bir cür, orda başqa cür olmaz. Sünilik elə şeydir ki, sən onu nə qədər bəzəsən də, ört-basdır eləməyə çalışsan da, əvvəl-axır, lap elə azacıq vaxt keçən kimi bilinəcək. Ənvər Məmmədخانlı yaşadığı həyatda süniliyə alışa bilmədi. Süniliyə, belə deyim, allergiyası var idi. Bilirdi ki, dörd ətrafının süniliklə dolu olan vaxtı olub, amma öz qəlbinə, öz davranışına o heç bir zaman süniliyi yaxın buraxmadı. Buraxa bilmədi.

İndi də, elə bil, nə isə bir təhlükə xofu almışdı canını:

– Kamal, bəlkə lazım deyil, biz bir şey deyəcəyik, onlar kəsib tökəcəklər, tamam başqa bir şey alınacaq. – Onun televiziyaya işçilərinə heç ümidi yox idi.

– Elə şey olar, Ənvər müəllim. Mən axı sizə söz verdim ki, veriliş nə cür çəkiləcəksə, o cür də gedəcək.

Bu tərəddüd mənə artıq tanış idi. Artıq neçənci dəfə idi ki, onu inandırırdım. Arzum yalnız bu idi: bircə çəkiliş günü tez gələydi.

Və o gün yetişdi. O gəldi. Hamı mat qalmışdı. Biz ikimiz studiyada televiziya kamerasının qarşısında oturduq. Rejissorlar və operatorlar əl-ayaq elədilər, bizi çox ləngitmədən çəkilişə başladılar.

Çox gözəl bir ədəbiyyat, həyat söhbəti alındı. Yəqin, Ənvər Məmmədخانlı ilə 1990-cı il noyabr ayında AzTV-də “Qoşma” verilişində baş tutan görüşü xatırlayanlar var.

Çəkiliş zamanı o söhbəti heç cür bitirə bilmirdim. Söz sözü çəkirdi. Nöqtəni Ənvər Məmmədخانlı özü qoydu. Mən ondan soruşdum:

– Ənvər müəllim, bu gün biz Dostoyevskinin məşhur sözlərini sual kimi dəyişib desək, siz necə bilirsiniz, gözəllik dünyanı xilas edə biləcək, ya yox?!

– Heç şübhəsiz, xilas edəcək. Xilas etməlidir. Bütün bu qanlı cahan tarixi, əzablar, məhrumiyyətlər insanın ən ülvi hissini ondan ala bilməyib. İnsanın qəlbində gözəlliyə həmişə sevgi olub. Və bu sevgi də, bu gözəllik də onu xilas edib və xilas edəcək. Amma Dostoyevskinin bir məşhur sözü də var. Elə bil, bu günümüzdə daha çox uyğun gəlir. Bütün inqilablar, bütün deyişmələr, çəkişmələr, yüksək ideallar naminə tökülən qanlar-qadalar bir körpənin göz yaşlarına dəyməz!

Bu ideya başdan-başa Ənvər Məmmədخانlının özü idi. Və bu sözlərdən sonra mənə yalnız ona ürəkdən təşəkkür etmək qaldı. Kameranın işıqları söndü. Başımızı qaldıran zaman nə gördük?! Çəkiliş otağında təkə verilişi çəklənlər deyil, başqa-başqa redaksiyalardan gələn onlarla adam toplaşdı. Sakit, səssiz-səmirsiz bütün çıxış boyu bizi izləmişdilər. Kameraların işığı sönmə kimi çəkiliş otağında çəpik səsləri ucaldı. Bu, Ənvər müəllimə olan səmimi minnətdarlıq hissini təzahürü idi. Adamların mehriban, isti baxışları altında studiyadan çıxdıq. İkimiz də susurduq. Mən birnəfəsə apardığımız söhbətin həyəcanını bir daha yenidən yaşamağa başladım. O günü, o anı, yəqin ki, heç zaman yaddan çıxara bilməyəcəyəm.

Yenə yol. Deyəsən, onun hər şey yadından çıxmışdı. Evinə doğru yol gedirdi. Bir qədər əvvəl elədiyimiz söhbət onu hara, kimin yanına apardı?! Özü yol gedirdi. Fikri-xəyalı isə bir az əvvəlki söhbət zamanı gedib çıxdığı o uzaq illərdə, ədəbiyyata gəldiyi vaxtlarda, Moskvada təhsil aldığı günlərdə, amansız ədəbi mübarizələrdə qalmışdı.

“– Siz və Sizin nəslə məxsus sənətkarlar bu günkü ədəbiyyatın yaranması üçün o uzaq illərdə bacardığınız, mümkün olan hər şeyimi etdi, yoxsa bugünkü ədəbi həyatımızın daha məzmunlu, daha sağlam olması üçün hələ o zaman daha nəşə eləmək mümkün idi?”

“– Daha nə isə eləmək mümkün idi. Təəssüf ki, çox zaman biz özümüz özümüzdə mane olduq, bizim gücümüzün çoxu bir-birimizlə mübarizəyə sərf olundu”.

“– Xatirələrinizi yazmaq istərdinizmi? Bəlkə onları yazırsınız? Belə zəngin və mənalı həyat yalnız özü özünə qapanıb qala bilməz”.

“– O qədər deyiləsi, yazılası sözlər var ki...O illərin və hadisələrin ən fəal şahidlərindən biri, bəlkə də birincisi Mirzə İbrahimovdur. O yazsa, bilir-siniz nələr yaza bilər. Amma düzünü yaza”.

“ – Bağırovun adına bizim nəsil yalnız nifrətdən başqa heç nə əlavə edə bilmir. Birdəfəlik bizə deyilib ki, o, xalq düşmənidir, biz də indiyənədək bunu təkrar edirik. Ziyalılarımızın məhvini bilavasitə onun adı ilə bağladılar. Məsələn, şəxsən mənə belə bir təsəvvür var ki, o vaxt Azərbaycan böyük bir konslager olub. Çox adam da elə bu cür fikirləşir. Bu adamla Siz müxtəlif şəraitdə, müxtəlif zamanlarda görüşmüşünüz. Doğrudanmı, hər şey indi yazılan kimi idi”?

Hakimiyyət və sənət. Hökmdar və sənətkar. Mənə elə gəlir ki, bunların əsl, dərinədəki münasibətlərini özlərindən başqa hər kim açmağa, işıqlandıрмаğa çalışsa, səhv edəcək. Yalnız sənətkarların və yalnız hökmdarların etiraf etmə səlahiyyəti var.

Bağırov kim idi? İndiyə qədər haqqında ən müxtəlif fikirlər mövcuddur. Ən müxtəlif fikirlər iki qütbə ayrılır: “müsbət” Bağırov, “mənfi” Bağırov qütbləri. “Müsbət” Bağırovun dosyesində ən əhəmiyyətli məqam odur ki, müharibə zamanı azərbaycanlılarla ölkəyə hücum etmə ehtimalı olan türklərin doğmalığından ehtiyat edən Stalin azərbaycanlıların Qazaxıstan çöllərinə sürgün edilmələri barədə MK-nın göstərişinin layihəsini hazırlatmışdı. Bu ağlasığmaz vəhşiliyin qarşısını alan, deyilənlərə görə, məhz Bağırov olmuşdu.

Bəzən belə bir fantastik fikir də irəli sürürlər ki, əsl Bağırov Müsavatın sadıq adamı olub. Sovet hakimiyyəti illərində rəsmi təqib edilən Müsavatın acığını Müsavata xəyanət edən rəhbər kommunistlərdən məharətlə çıxıb.

Haram nədir – bilməyib. Gecəni-gündüzə qatıb işləyib. Yaltaqlıqdan zəhləsi gedib. Müharibə zamanı cəbhədə döyüşən azərbaycanlıların vəziyyəti və şəraiti ilə daim, bilavasitə, yerindəcə maraqlanıb və s. və i.a. Bunlar “müsbət” Bağırov obrazının konturlarıdır.

“Mənfi” Bağırov haqda deyilənləri isə burada bir daha sadalamağa ehtiyac yoxdur. Xalq düşməni! Millətin yüzlərlə namuslu, ləyaqətli övladını ölüm

məngənəsində məhv edən monstr. Bu damğa Bağirovun taleyinin üstündə əbədi qara damğadır. SSRİ-nin baş prokuroru Rudenkonun çıxardığı hökm və vurduğu bu damğa bizim üçün bu gün də öz əhəmiyyətini itirməyib.

Neçə-neçə şair və yazıçılarımız cəllad və qaniçən, amansız və hiyləgər bir adamın surətini dönə-dönə ədəbiyyata gətiriblər. Beyinlərdə həkk eləməyə çalışıblar.

Görəsən onlar da Səməd Vurğun kimi həyatlarının sonunda etiraf etmək istərdilərmidi? “Vaqif” pyesində İbrahim xanın, Qacarın gülünc və şablon bir şəkildə verilməsi tarixi həqiqəti necə təhrif etmişdi – bir Allah bilir. Ömrünün sonlarına yaxın bunu Səməd Vurğunun özü də anlamışdı və o etiraf eləmişdi, səhvini boynuna almışdı. İndi bizim günün tələbinə gedib zamanın səsinə çox zaman unudan sənətkarlarımız Səməd Vurğunun səhvini təkrar eləmişlər ki?! Təkrar eləsələr də, bu bir yana, etiraf üçün axı onların çoxunun vaxtı çatmadı və çatmayacaq.

Bəs necə olsun?! Sual əbədiyyən açıq mı qalsın?!

Kim idi Bağirov?!

Öz şəxsi faciəsi var idimi? Heç şübhəsiz, var idi. Məhkəmə qərarını çıxarmazdan əvvəl ona verilən son sözündə o biri məhkumlar kimi yalvarmadı. “Məni şaqqalamaq da azdır”, – dedi.

Kim idi Bağirov?!

Həm qurban idi, həm də cəllad.

Həm məzlum idi, həm də zalım.

Ənvər Məmmədخانlı belə düşünürdü və mən də – daha çox gənc nəsə məxsus bir adam onunla razılışmaya bilmirdim. Bu, Ənvər Məmmədخانlının etirafı idimi? Bəlkə də. Yox, daha doğrusu, demək çətindir, özüm də bilmirəm. Bir də ki, Ənvər Məmmədخانlı nə üçün etiraf eləməli idi?! Onun heç bir əsərində “Xalq düşməninin” bədheybət obrazı təsvir edilməyib axı?! Sadəcə, bu adam mənə tarixin canlı şahidi kimi lazımdır. Öz fikirlərimi yoxlamaq istəyirdim və indi o, mənim kitablardan və bəzi bolşeviklərin xatirələrindən bildiklərimə daha çox şey əlavə edə bildi.

Bağirovla bağlı sualı mən ona televiziya verilişi zamanı vermədim. Ondan əvvəlki görüşlərimizdə dəfələrlə bu barədə söhbət eləmişdik. Və onun

bu bədbəxt və faciəli taleyi olan adama münasibəti mənə bir daha onu bəlli etdi ki, yalnız qara, yaxud yalnız ağ rənglər yer üzündə yoxdur və ola bilməz. İnsanlar bu rənglərin müxtəlif kəmiyyətlərdə qarışığundan ibarətdir.

Yenə də yol. Yenə də Ənvər Məmmədخانlı ilə onun evinə doğru. Yenə də həm addımlayan, həm də artıq min illərdi ki, dayanmış bir adamın nəfəsinin cazibəsi. Ondan soruşmaq istədiyim, soruşa bilmədiyim və beynimdə dolaşan həmənin müdhiş sual. Yəqin, mən özüm də, elə biz hamımız da həmənin sualın içindəyik. Bilmirəm. Bəlkə də. Amma bir şeyi dəqiq bilirəm ki, o sualın iki hissəsi var. Və hər adam o iki hissənin yalnız birində ola bilir. O sual budur: Sən təksən, yoxsa tənha? O cavab budur: Ya təkliyin içindəyik, ya da tənhalıqın.

* * *

Dünyada bir-birinə uyğun olmaqdan ötrü yaranmış, amma heç cür uyğun gəlməyən hadisələrdən, adamlardan söhbət gedəndə, mənim yadıma həmişə Sergey Yesenin gəlib düşür. Onun bütün poeziyasına bir zəriflik kimi, kövrəklik və şəffaflyq kimi yayılmış özəl, parlaq gün işığını xatırlamışam. Kitabını da ələ alanda düşünmüşəm ki, səhifələri yavaş-yavaş çevirim, bu zərif şairin kövrək ruhu inciməsin.

Amma mən bir dəfə – bu, bir radio verilişi idi – Yesenin öz səsinə, özünün öz şeirini oxumasına qulaq asdım. Və mən indiyə qədər anlaya bilmirəm ki, bu səsin sahibi şeirlərinə çökən bu zərifliyi hardan tapıb, bəlkə də hardan oğurlayıb?!

Adamı haldan çıxaran, sarsıdan kobudluq, səsin tonundakı laübalik və saymazlıq, vecsizlik və vəhşilik. Və bu səsdən çıxan qəribə və çoxşün bir cazibə şəlalə kimi “Şahanəyə” tökülürdü.

* * *

“Təklik” və “tənhalıq” bir-birinə yaxın sözlər olsa da, bir-birindən kifayət qədər aralı mənalar ifadə edirlər. Təklik daha çox fiziki, cismani cəhətin inikasıdır. İnsanın təkliyi onun heç kiminin – yaxınlarının, qohumlarının olmaması ucundandır.

Tənhalıq isə başqa şeydir. Sənin dörd ətrafın qohum-qardaşla, yaxınlarla, dostlarla dolu ola bilər. Amma sən yenə də tənha qalarsan. Tənhalıq mənəvi, ruhi anlayışdır.

Təklük içində bu həyata gəlmək olar, yaşamaq və ölmək olar. Təklük sənə verilən bir haldır.

Tənhalığı isə qazanırsan. Həyatınla, daxili aləminlə, üzdə tapa bilmədiklərinin hesabına öz içində qazanırsan.

* * *

Xatirələr və arzular hər adamın həyatında müxtəlif vaxtlarda və müxtəlif nisbətdə olur. Yaşa dolduqca xatirələr daha artıq səni məşğul edir, xatırlananı şeylər get-gedə çoxalır. Cavan ikən arzular səni ən müxtəlif yollara səsləyir.

Ədəbiyyat da belədir. Hər hansı əsəri götürürsən götür – onun mayası ya xatirələrə söykənir, ya da arzulara. Müəllifinin gəncliyindən və yaşlı olmasından asılı, üzü ya keçmişə doğrudur, ya da gələcəyə.

Xatirələrdə yaşayan ömür və arzularda yaşamağa can atan ömür. Keçmiş və gələcək. Və keçmişi gələcəyə calayan, onları birləşdirən – Sən.

* * *

Adamın ağına gəlmirdi ki, Ənvər Məmmədخانlı ölə bilər. Ona zəng eləməliydim, görüşüb televerilişdə başladığımız söhbətimizi davam etmək istəyirdik. Əslində, bu söhbət televiziya da onunla tamaşaçıları görüşdürdüyüm “Qoşma” verilişindən əvvəl başlamışdı, sonra “Qoşma” ilə davam etdi və mən yəqin bilirdim ki, bu söhbət heç bir görüşümüzlə bitib sona çatan deyil. Tez-tez xəstələnsə də, halı dəyişsə də, onun bu ölümü ağlagəlməz idi. Elə bil, hər şey birdən qırıldı. Hazırlaşırıdım, zəng edib görüşək. Haqqında yazdığım bir-iki səhifə bir qədər əvvəl oxuduğunuz esseni bitirmişdim, şeirin birini də ona həsr eləmişdim. “Dalğa” adlı qəzet çıxmağa başlayıb. Məndən redaksiya heyətinin üzvü kimi müsahibə verməyi xahiş eləmişdilər. Qəzetin redaktoru Nahid Hacıyev sualları da vermişdi. Bir sual belə idi:

“– Siz ömrü boyu maariflənməyə və maarifləndirməyə can atan ziyalisınız. Tələbələriniz sizi yaxşı xatırlayır. Bəs müəllimləriniz barədə nə deyə bilərsiniz?”

Günorta vaxtı idi. Oturub cavabları hazırlayırdım. Bu suala belə bir cavab yazdım:

“– Mənim həyatım boyu müəllimlərim olub. Bakıda, Moskvada, Leninqradda, İstanbulda... Özü də vacib deyil ki, bu adamlar hökmən mənə ya sinif otağında, ya da auditoriyada dərs deyələr. Kitablarından, əsərlərindən öyrənmişəm. Dostum olub ki, özündən xəbərsiz ondan öyrənmişəm. Tələbəm olub ki, ondan öyrənmişəm. Onların hamısına dərin hörmətimi ürəyimdə hidz eləməklə, iki adamın adını xüsusi çəkmək istərdim – mənə ədəbiyyatın və dilin sirlərini ilkin öyrədən orta məktəb müəllimim rəhmətlik Zərbəli Səmədovun, şəxsiyyətinə və yaradıcılığına dərin məhəbbət bəslədiyim Ənvər Məmmədovun...”

Çox keçmədi. Bu sözləri yazandan iki saat sonra xəbər tutdum ki, Ənvər müəllim vəfat edib. İstəyirdim, haqqında yazdığım esseni də, şeiri də, müsahibədəki bu parçanı da ona oxuyam. Bilirdim ki, üzdə gizlətsə də, ürəyindən olacaq. Sevinəcək. Qismət olmadı. Sevindirə bilmədim onu.

Heç inanmaq istəməirdim ki, ölüb. Heç ağlıma gəlməzdi ki, ölə bilər. Qəribədir. Sanki onun yaşı da, səhhəti də bu hadisəni gözləməyə əsas verirdi. Amma yenə də ağıla gəlmirdi. Elə ağıla gəlmədiyinə görə də ondan öyrənmək, soruşmaq istədiklərimi arxayın-arxayın yaxın (bəlkə də uzaq) gələcəyə saxladım. İndi mürəkkəbliyində dolaşdığım neçə-neçə sual, həllini onunla tapmağa çalışdığım nə qədər mətləb qaldı. Özünəməxsus təklik və müdrikliklə o, mənim həyatımda xüsusi rol oynamış əzizlərim, qeyri-adi insan və görkəmli alimlər Yəhya Məmmədov, Ağamusa Axundov, sonralar tanışlıq və yaxın ünsiyyət bağladığım böyük alim, akademik Azad Mirzəcanızadə kimi ilk baxışda mürəkkəb və nəhəng görünən məsələləri adi və təbii məxrəclərə gətirə bilirdi. Fikir sərhədsizliyi, azad təxəyyül bu saydığım adamların bütün mühakimələrinin, qiymətvermələrinin canında idi. Onlar və əlbəttə ki, Ənvər müəllim səni düşündürən, səni ağrıdan bütün sualların cavabı ola bilirdi. Bəlkə də onlar və əlbəttə ki, Ənvər müəllim başdan-başa, özləri boyda bir böyük və canlı Cavabdan ibarət idilər. Bəlkə də bir böyük Sual idilər. Kim bilir?!

Azərbaycan ədəbiyyatının daha bir fikir və söz zadəganını itirdik. Ədəbiyyatımızın əzablı dövrünün sonuncu mögikanlarından birini itirdik. Əvvəlinci olmaq çətin olduğu kimi, sonuncu olmaq da çətindir. Və sonuncu olmağın ağırlığını ləyaqət və şərəflə öz cansız çiyinlərində gəzdirirdi.

Onun ölümü ilə Azərbaycan ədəbiyyatının faciəli və komik, möhtəşəm və cılız bir dövrünün üstünə yavaş-yavaş pərdə çəkilir.

Bu, kommunizmin təntənəsinə inanan və başqalarını da buna inandırmağa çalışan sərt realistlərin və bütün dünyaya azadlıq aparmaq istəyib öz azadlıqlarını özlərindən xəbərsiz qeyb edən cılız romantiklərin dövrü idi. Səhvlərin və aldanışların, qələbələrin və məğlubiyətlərin dövrü idi. Selə qarşı üzənlərin və zamanı unudub zəmanəyə “züy” tutanların dövrü idi. Amma nə deyiriksə desək də, biz onların hakimi ola bilmərik. Ən azı ona görə ki, “hakim olma, sənə də hakimlik edən tapılar”. Biz ancaq onu deyə bilərik ki, Ənvər Məmmədخانlı o haylı-küylü günlərin içində öz sakit, öz təmiz nəfəsini qoruyub saxlaya bildi, bu günə qədər gətirdi. Bəli, onun səsi çox zaman eşidilmədi. Amma bu səsin səssizliyi nə qədər gurultudan daha mənalı və daha doğma idi.

Bu işıqlı adamın işığından hamıya pay var. Və indi, öləndən sonra da sönmüş, amma işığı hələ də gəlib bizə çatan ulduza döndü. Hələ o ulduzun işığına çox can atacağıq, hələ o odun istisinə çox qızınacağıq.

Allah ona rəhmət eləsin.

Qəbri nurla dolsun.

* * *

Bir adamın ürəyi od tutub yanır.

O biri adam o ürəkdə yanan odun istisinə isinə bilir. Birinci hal məhəbbətdir, eşqdır, ikinci hal – mədəniyyət. Çünki mədəniyyətin beşiyi burdadır. Başqasının hissini öz hissini kimi yaşaya bilmək, onunla həmdərd ola bilmək, ağrını öz çiyinlərini almaq – mədəniyyət belə başlayır.

* * *

Qırmızı rəng daha çox nəyin rəmzidir – qanı axıdılan qurbanın, yoxsa o qanı axıdan cəlladın?!

* * *

Ən təəssüf ediləsi hal odur ki, Azərbaycan ədəbiyyatında yalnız ölü-
mündən sonra həqiqi qiymətini alan sənətkarlar az deyil. Onlardan biri də
Əlağa Vahiddir. Elə bil, bunu özü də fəhmlə duyub qüssəylə pıçıldayırdı:

“Bir gün gələr ki, mən gedərəm, xəlq söyləyər

Biçarə Vahidin bu qəzəl yadigarıdır”.

Özünə “biçarə” deyirdi. Səsi yorğun və qəlbi xəstə idi.

Dörd tərəfinə baxırdı, baxırdı və ... yenə də yazmaya bilmirdi.

İndi heykəlini filarmoniya bağında qoyublar. Başının bir tərəfi toy, bü-
sat, şənliyin rəmzidir. Müğənnilər oxuyur, çalğıcılar çalır, meyxanaçılar qafi-
yə “tuttur”, oynayan kim, şənlənən kim...

Başının o biri tərəfi matəm və yasdır. Adamlar ağlaya-ağlaya tabut
aparırlar.

Bir yandan boşalan dünya bir yandan dolur.

Həmişə də belə olacaq.

Toy yasa qarışacaq, yas toya. Bu, həyatdır. Həyat elə belə də olur. Belə
də olmalıdır.

Və bu, həm də ədəbiyyatın taleyidir. Ədəbiyyatın alın yazısıdır. Ağrı-
dan, acıdan doğula bilən kimi, o həm də sevincdən, həyat eşqindən doğula
bilir. Və yadigar qalır. Bəzən bir xoşbəxtdən yadigar qalır, bəzən bir biçarə-
dən. Biçarələrin yadigarı xoşbəxtlərin yadigarına qovuşur. Və artıq fərqi ol-
mur – yaradılanın artıq öz həyatı, öz taleyi, öz aqibəti...

Biçarənin yadigarı.

Xoşbəxtin yadigarı.

Biçarələr və xoşbəxtlər ədəbiyyatı. Ən çox Azərbaycan ədəbiyyatına
yaraşan addır bu ad.

...Və o dünyada yəqin ki, biçarələrdən biri xoşbəxtlərdən birinə təskin-
lik verir. Bu dünyadakı xoşbəxtliyindən utanan və ondan əfv diləyən xoş-
bəxtlərdən birinə.

* * *

Ədəbiyyatda ən çətin əldə edilən dəyərlərdən biri obrazlı təfəkkürdür. Obrazlılıq yazını adi təhkiyə səthindən çıxarır, onu qabarıqlaşdırır. Obrazlılıq mahiyyətin lakmus rəngidir. Mahiyyət harda gizlənirsə gizlənsin, obrazlılıq onu ən dərin nöqtələrdən belə üzə çıxarıb görümlü etməyə qadirdir.

Şahmarın hekayələrində obrazlı təfəkkür o qədər güclüdür ki, sən, elə bil, yazı oxumursan, elə bil, rəngli televizora baxırsan. Başdan-başa rənglər aləminə düşürsən. Zərif və incə rənglər aləminə.

Rəhmətliyin özü də adilikdən çox-çox uzaq adam idi. Nəsrinin çoxrəngli zərifliyi ilə özü, elə bil ki, bir-birinə uyuşmurdu. Özü çox nəhəng idi. Küçənin bu başından o başına qışqırırdı salamlarını, heç kimə fikir vermədən, utanmadan, çəkinmədən səsinin gur yerinə salıb çığıra-çığıra danışırdı. Ürəkdən sevinirdi, ürəkdən qəzəblənib coşurdu.

Şahmar, elə bil, ürəkdən yaşayırdı. Ürəkdən də ölməli idi. Adilikdən çox-çox uzaqda.

Bəlkə də o adilik dediyimiz elə belə də olur.

* * *

Hefsiman bağında İsa peyğəmbəri tutmağa gələnlər üçün onu tanımaq və tutub həbs eləmək, yəqin ki, elə bir çətin məsələ deyildi. Və bunun üçün heç də vacib deyildi ki, onun tələbələrindən biri olan İuda hamının arasında yalnız ona yaxınlaşsın, onu öpsün, bununla da öpdüyü adamın İsa olduğunu onu axtaran romalı əsgərlərə bəyan eləsin.

İsanı tanımağın bu mürəkkəbləşdirilmiş üsulu İncil yaradıcılarına nə üçün lazım idi?!

Bu məqamda onları ən az düşündürən adam, qərribə də olsa, elə İsanın özü idi. Onlar, əslində, bu zaman İudanı yaradırdılar. Bütün gələcək nəsillər üçün, gələcək insanların mənəviyyəti üçün, bütün ədəbiyyatlar və mədəniyyətlər üçün bir ölməz satqın obrazı quraşdırırdılar. İlk dəfə yaradılan satqın obrazı.

İuda ilə İsa peyğəmbər xəttində bir boşluq hiss edirəm. İuda İsaya tək cə tələbə ola bilməzdi. O boyda satqınlığın əsasını yalnız tələbə ilə doldurmaq çox azdır. Burda hökmən daha nəşə vardır, yox deyil.

İsa peyğəmbəri həbs edib, sonra da çarmıxa çəkmək üçün mü İudanı ortaya atdılar?! Yoxsa İudanın ortaya çıxması üçün peyğəmbər çarmıxa qə-dərki öz əzablı yolunu hökmən keçib getməli idi?!

* * *

Deyilənlərə görə, Viktor Hüqo ölərəkən bu sözləri deyib ölür:

– Mən qara... işıq görürəm.

Qara işıq görmək səlahiyyəti hamıda olmur. Onu hamı görə bilməz, çünki o qara işıq hər adama özünü göstərməz.

Mütləq işıq qaranlığa bərabərdir. Bu belədir, belə deyil – hər halda Platon belə deyərdi.

Bu hesabla mütləq hərəkət də sükunətdir, hərəkətsizlikdir. Bu hesabla mütləq xeyir də şər, mütləq gözəllik də çirkinlikdir. Və bu hesabla bütün cızılmağa başlayan çevrələr qapanacaq. Həyatla başlayan xətt ölümə çatarkən bəlkə də yeni bir həyata çevriləcək.

“Qara işıq” da bəlkə bütün zamanların ən böyük romantikinın gözlərini bu həyata yumarkən gördüyü, məhz gördüyü yeni və başqa həyatdır?!

Hüqo bu sözləri deyə bildi:

“Mən qara... işıq görürəm”.

* * *

Yunan faciəsi yunan mif dünyasının kosmoslaşdırılmış, yəni, müəyyən sahmana salınmış modelidir. Xaosdan – ilkin sahmansızlıqdan Kosmosa keçid həm də Mifdən Faciəyə, bəlkə də Sükutdan Səsə keçid idi.

Bu keçid yolu öz dövrünün böyük şəxsiyyətlərinin taleyindən keçib getdi. Esxil, Sofokl, Evripid öz-özlüklərində anlaşılmaz Səsdən anlaşılan Sözə keçidin böyük bir Yolu idilər. Məhz bu Yolu keçmək ilə dünya yavaş-yavaş öz

təbii, bu gün bizə tanış cizgilərini qazanırdı. Dünya barədəki təsəvvürlər dünyanın həqiqi ölçülərinə uyğunlaşmağa başlayırdı.

Bu uyğunlaşmanın çətinliyi və əzabı gözəgörünməz idi. Qədim insan təbiətdən (sahmansızlıqdan, mifdən, səsdən...) çətinliklə ayrılırdı. Amma orası da var ki, bu ayrılma labüd və təbii idi. Bu günə gətirən Yolum başlanğıcı idi. Təbiətdən ayrılmağı insanı öz içinə gedən Yola (sahmana, yazıya, sözə...) doğru apardı. Mənliyinə, əlahiddəliyinə, daxilinə, nəhayət, tənhalığının dərinliyinə apardı.

Biz də fikirləşib axtarmaqdan yorulmuşuq ki, bu tənhalıq dediyimiz və hər kəsin üzünün, gözünün müxtəlif dərinliyində gizlənmiş sakit və hüznü çaşqınlığın əvvəli hardan və necə başlayır...

* * *

Bizim üçün dünya çox asan və aydın şəkildə “bizimkilərə” və bizimki olmayanlara – “başqalarına” bölünür.

“Bizimki” o adamdır ki, bizi söyə bilər, qəbahətimizi açıq-aydın şəkildə üzümüzə deyə bilər, bütün mənfiliklərimizi açıb tökə bilər və s. və i.a. Onun belə bir səlahiyyəti var.

Eyni şeyi “başqası” eləyə bilməz. Əgər “başqası”dırsa, biz onun dilindən özümüz barədə ancaq yaxşı sözlər eşitmək istəyirik. Əgər belə olursa, hər hansı bir cəhətimiz “tənqidə” məruz qalırsa, biz o dəqiqə nifrət etməyə hazırıq, daxilən və xaricən fəallaşırıq və ya da tısbığa kimi qınımıza çəkiliirik... Bu zaman yersiz müqayisələr, tarix boyu “babam kim olub, babam kim olub” söhbətləri ortaya çıxır, yüz dəfə, min dəfə hər birimizin bildiyi və bildiyi şeylər bir daha dönə-dönə çözlənir, az qala bütün dünyaya meydan oxumağa başlayırıq.

Bütün bu xırdaçılıqlardan yüksəkdə durmaq, öz xislətinə qalib gəlmək asan deyil. Xalqın böyüklüyü o böyüklüyü addım-baş izhar etməklə yaranır. Böyüklük özündən danışmır. O, hər adamın içində olur. Kimində çox, kimində az. Və bir də böyüklük əldə edilənlə ölçülür. Aqibətlə müəyyən edilir.

Hər bir adam öz aqibətinə, öz taleyinə layiqdir – deyirlər.

Xalq da həmçinin.

* * *

Başlamağı bacarmaq kimi qurtarmağı da bacarmaq lazımdır. Hər şeyin əvvəli və sonu var. Biz də bu əvvəllə sonun arasındayıq. Hərəmiş bir nöqtədə.

Həyata vaxtında gəlməyi bacardığın kimi, həyatdan vaxtında getməyi də bacarmalısan. Bu, zəiflik deyil! Süstlük və kənara çəkilib seyrçiliklə məşğul olmaq deyil! Sadəcə, dünyanın, həyatın əbədi hərəkətinin məhvərindən kənardə qalmamaq arzusudur. Elə bil, nə isə dəyişəcəkmə həyatdan dördəlli yapışib buraxmaq istəməsək?! Heç nə dəyişməyəcəkmə! Heç nə hökmən biz istəyən kimi olmayacaqmə. Çünki hər şey çoxdan, lap çoxdan alnımızdakı qırıqlarda yazılıb. Çünki dünya sənəin üçün yaranmayıb. Sən dünya üçün yaranmısan.

Onda niyə dünya sənindir?

Onda niyə dünya mənimdir?

Ən qəribəsi: onda niyə dünya heç kimindir?

* * *

Biz çox zaman hər hansı bir əsəri əlimizə alıb oxumağa başlarkən fikirləşmirik (və ya fikirləşib özümüzü yormaq istəmirik) ki, bu əsər ortalığa çıxana qədər necə uzun və mürəkkəb mərhələlərdən, psixoloji və hətta fiziki maneələrdən keçib gəlir. Həmişə müəlliflə oxucu arasında maneə olan kimi, müəlliflə əsər arasında da maneə var. Əsəri bitirmək materialın müqavimətinə qalib gəlmək deməkdir. Bəlkə əsl maneə elə budur. O birilərini biz özümüz uyduruq – müxtəlif elmi-metodoloji prinsiplər və nəzəriyyələr naminə?!

Bizi əhatə edən dünyanın varlığı və bütövlüyü, gözəlliyi və harmoniyası bizə tam şəkildə çatırmı? Yəqin ki, çatmır. Çox güman ki, çatmır. Yaxşı, əgər çatmırsa, onda bəs biz dünyanın gözəlliyindən və harmoniyasından nə əsasla danışıırıq?

Əsasımız fəhmimizdir.

Həqiqətimiz duyduğumuzun hesabına əldə edə biləcəyimiz cüzi ianələrdir. Bizə kiçik paylar atılır.

Dünya ilə bizim aramızda çox ciddi maneələr var. Bunların arasında birinci maneə, əsla səksənməyin... bizim dilimizdir.

Dil dünyanı olduğu kimi, ilkin bakirəliyində görməyə çalışan təfəkkürün gücünü əlindən alan bir vasitədir. O, görülən, dərk edilən nə varsa, onun qarşısına çəkilən möhtəşəm Çin səddidir. Mən deyirəmsə, deməli, artıq nəyisə qırıram, beynimdə baş verən təmiz əksolma prosesini dağıdıram. Ad qoyuramsa ən ümumi, ən təqribi ümumiləşdirmə aparıram, bütün xassələrin deyil, bir xassənin önə çəkilməsini şərtləndirirəm. Dünyanın, mühitin, bütün zəngin və sonsuz proseslərin beynimizdə əks olunan surəti beyindən çıxarılanda, yenedən dünyaya artıq bu dəfə Söz şəklində qaytarılanda, elə bil, kimsə səndən intiqam alır. Ali Həqiqət məqamı dəyiş-düyüşün bərabər vəziyyətli olmamasından gec də olsa, xəbər tutur və Sözü – sözləri pərən-pərən səpələnməyə məcbur edir, yaddaş adlı mexanizmi yaradır, amma onun arzu edilən şəkildə işləməyinə imkan vermir. Və bütün daxili əzabların – bütün başa düşülən, dərk edilən daxili məşəqqətin görünməyən, ən qədim, pas atıb anlaşılmayan ilkin əsası, məntiqi məhz budur. Özündən xəbərsiz intuitiv, təhtəlsüür surətdə insan daima görə bildiyi ilə demək istədiyi və dediyi arasındakı fərqi hiss edib bu fərqi elə zənn edir ki, onun özünün bacarıqsızlığı yaradır, buna görə də öz fərasətsizliyindən utanıb, əzab çəkib. Ən böyük əzabı isə bu fərqi daha aydın şəkildə görənlər çəkib. Natamamlıq kompleksinin başlanğıcı!

Sənətkar əzabı deyilən və çox zaman gəlişigözəllik xatirinə, dərindən anlanmadan işlədilən sözün əsl mahiyyəti bundadır. Duya, görə bildiyinin müqabilində deyə, verə bildiyin! Borcun cüzi bir hissəsi! Bəs bu, adamı ağrıtmaz?! Bəs bu, adamı daxilən əzab çəkməyə, partlamağa gətirməz?! Hər bir sənətkarın böyük Əzab yolunun başlanğıcı özündən də xəbərsiz bu borcu verə bilməməkdən gələn əzabın, ağrının üzündəndir.

Sənətkar əzabı.

Sənətkarın borc bildiyi, borc kimi qəbul etdiyi həyat yolu, məsləyi. Borc və daxili ləyaqətin birləşməsi. Əzab adlı bir nöqtədə hər şey birləşir. Hər şey. Sənətkar və onun əzabı. Qıraq gözlə görünməyən əzab, içəri, daxili gözlə görünən əzab. Və bir də – Biz. Bu əzabın şahidləri. Ən yaxşı halda bu əzaba biz də qarışıırıq. Onu biz də çəkməyə hazırıq.

Sənətkar həyatı onun əzablarının üst-üstə gələn tarixidir. Sənətkar bu mənada əzabdan doğulur və yaşayır da, əzabla yaşayır.

* * *

Şairlər bu dünyaya adi insan kimi doğulanda qılıncla, nizə ilə bir-birinin axırına çıxmağa imkanları olmur. Onların çoxu sözlə, riya ilə, gizli ədavətlə bir-birini məhv eləməyə çalışır.

Amma tarix dolandıqca dolanır, dünyaya doğulanlar və ölənlər qibtə-ediləsi ardıcılıqla dönə-dönə ələkdən keçirilir və bəzən elə olur ki, şairlər bu dünyaya növbəti gəlişlərində padşah kimi gəlirlər. Əlində qılınca tutan, sənin uğrunda ölməyi səadət bilən qoşun-qoşun adamlar olan yerdə nə riya yada düşür, nə məkr, nə də xırda yalanlar. Onlara, sadəcə, ehtiyac olmur.

Gözəl şeirlər yazıb bütün gecə yuxusuz qalan, səhər tezdən yarıəzgin, gecə boyu şeir ilahəsinin gözəlliyindən doya bilməyən, şişmiş gözlərilə hər b meydanına çıxan şair – hökmdarlar! Siz hardasınız?! Bir-birinizi qanına qəltan edərkən, sizə elə gəlmədimi, əslində, o gözəlliyindən doya bilməyib bihuş olduğunuz zərif ilahəyə qəsd edirsiniz?!

Bu, bir şairin heç ağına da gəlmədi. Rübailərinin birində fələyin onu bir gözləri ahuya zəbun etməsindən şikayətlənib acı-acı köks ötürürdü:

*Mərdümi-didəmi bilməm, nə füsün etdi fələk,
Giryəmi qıldı füzun, eşqimi hun etdi fələk.
Şirlər pənceyi-qəhrimdə olurkən lərzan,
Bəni bir gözləri ahuya zəbun etdi fələk.*

Bu şeiri Sultan Səlim Yavuz yazmışdı. Şah İsmayıl Xətai ilə yalnız döyüş meydanında görüşmək, onu məhv etmək arzusu ilə yaşayan şair – hökmdar. Və o yazdığı kimi də oldu. Çaldıran düzündə şair onun pəncəsində əzildi. Şah İsmayıl tərki-cahan oldu, qeybə çəkildi. Amma fələk də qalib şairdə öz intiqamını qoymadı. Şairliyi yada düşmür. Haqqında deyirlər ki, bu şeiri bəlkə o yazıb. Bir şair kimi unudulub.

Əl-ələ versəydilər, göz-gözə baxışsaydılar və heç danışmadan, dinmədən də hökmən bir-birini anlayacaqdılar. Ulduzlarının barışmağı o biri dünyaya qaldı.

* * *

Mənim gerbimlə sənin gerbin bir-birinə uyuşmur. Sənin gerbində ilanlar oynasır və sən deyirsən ki, bu, müdriklik rəmzidir.

Mənim gerbim göyərçindir. Və o hələ də sənin ilanlarından qorxur. Uçub qaçmağa isə gücü çatmır.

* * *

*Mən elə bilirdim, sənsiz öləm,
Mən sənsiz ölmədim – məni bağışla.*

Ramiz Rövşən

Günlərin, ayların qarışığından bir məhzun çöhrə yavaş-yavaş sezilməyə başlayır, getdikcə cizgiləri aydınlaşır, mehriban və qəddar, tanış və yad bir düşüncənin məhsulu kimi mənə doğru yaxınlaşmağa başlayır. Yaxınlaşdıqca məni qorxu və qərribə bir rahatlıq hissi bürüyür. Bu hiss o çöhrəyə baxmağa, onu sonadək tanımağa mane olmağa çalışır. Mənim hisslərimlə həmin tanış, amma yad, həmin doğma, amma uzaq çöhrə qərribə bir mübarizəyə başlayır. Mən hiss edirəm ki, özüm yavaş-yavaş bu mübarizədən kənar qalırım. Heç nə anlamıram və hər şeyi başa düşürəm. Sən də məni başa düşəydin. Ya da ki, anlayaydın. Mən səninlə ölə bilmədim. Ölə bilməzdim. Bağışlasan da, bağışlamasan da. Hisslərimlə sənin aranda gedən bu mübarizədən qalib çıxsan da, qalib çıxmasan da. Mən isə baş götürüb hər ikinizdən qaçırım – həm səndən, həm də hisslərimdən.

* * *

Poeziya, yəqin ki, həm də bu cür yaranır. İndiyə qədər tanıdığın, bildiyin anlayışlar, obrazlar, sözlər, ifadələr tamam yeni bir bucaq altında işıqlanır. Tamam yeni şəkildə, yeni bir ardıcılıqda birləşir. Əvvəllər belə birləşməyə rast gəlməmişdin. Bu yenilik yalnız və yalnız yeni əhatə daxilində, yeni əhatə məzmununda mümkün olur və məhz yeni əhatə yeni birləşməni “tanı-

mağa" imkan verir. Deyirlər, təzə olan yaxşıca unudulmuş köhnədir. Poeziyanın da təzəliyi və köhnəliyi ilk növbədə yaddaşın təməli üstündən yüksəlir. Həm təzənin, həm də köhnənin əsası, dayağı yaddaşdır. Yaddaşın nisbilyi – möhkəmliyi və zəifliyi bütövlükdə poeziyada yeni və köhnəni formalaşdıran, müəyyənləşdirən ən dəqiq meyarlardan biridir.

Poeziya ilə təmas elə buna görə də yaddaşın ən dərin qatlarını silkələyir, sənə elə gəlir ki, bu obrazlar aləmi səni eralardan o yana aparır və hardan başlamısansa, hardan gəlmisənsə, oradakı yerində bərqərar edir.

* * *

Cavid Zeynallıya

Bədii ədəbiyyatda böyüklük və kiçiklik, ülvilik və eybəcərlik, dərinlik və dayazlıq yanaşı olur. Ona görə yanaşı olur ki, onların bir-birinə münasibətindən çıxış edib hər birinin əsl dərkinə nail olmaq mümkün olsun. Nədən danışırıqsa danışaq, onun əksini unutmaq düzgün deyil. Bu əks tərəfi heç olmasa nəzərə almaq lazımdır. Məzmun və ideya dolumu məzmunusuzluq və ideyasızlığın fonunda, obrazlılıq obraz kasadlığının yanında, texniki cilalama kobudluqla yanaşı saf-çürük edilməli və öz qiymətini tapmalıdır.

Çox zaman nəsrimizin ritmindən danışırıq. Onun xüsusi ahəngə malik olmasından bəhs edirik. Hər yazının öz ritmi var – deyirik.

Nəsrimizin ritmi özünü ən müxtəlif səviyyələrdə – həm məzmun və həm də forma ilə bağlı büruzə verir. Ritmin maddi əsası təkrardır. Sözü, söz daxilindəki müxtəlif elementlərin təkrarından tutmuş, ifadələrin, cümlələrin, cümlə birləşmələrinin, təsvir və məqamların, vəziyyətlərin (situasiyaların) təkrarına qədər hər şey məndə ritm yaratmağa xidmət edir. Ritm, beləliklə, təkrar vasitəsilə yaradılır, amma bu yaradılmış ritmi hələ ritm kimi qavramaq, qiymətləndirmək mümkün deyil. Bu, hələ ritmin külçəsi olan təkrardır. Daha doğrusu, təkrarlar zənciridir. Ritm, belə deyək, təkrarlar zəncirinin potensialında gizlənmişdir. Ritmi üzə çıxarmaq, yəni, yaratmaq, onun varlığını ortaya qoymaq, qabartmaq üçün haman təkrarlar zəncirinin ahəngini pozmaq, dağıtmaq lazımdır.

Deməli, buradan belə çıxır ki, ritmin qabardılıb üzə çıxarılması, qəbul edilməsi, qiymətləndirilməsi, ilk növbədə, yuxarıda dediklərimizin işığında yanaşsaq, ritmin əksinə olan bir vasitə (antiritm) ilə mümkün ola bilər. Belə bir vasitəni, daha doğrusu, belə antiritm vasitəsini **aritmia** adlandıraraq.

Ürəyin, nəbzın ritmi və aritmiyası olan kimi bədii əsərin də maddi canı ondakı ritm və aritmiyanın müxtəlif kəmiyyətdəki qarışığıdır.

Təkrar əsərin canına ətraf mühitin özüllə, onun nəfəsiylə bir yerdə daxil olur. Müəllifin rolu burda minimumdur. Həyat əsərə öz təkrar məqamını müəllifdən asılı olmayaraq gətirir. Müəllifin fəaliyyəti bir az sonra başlayır. Onun rolu həyatın gətirdiyi təkrarı qabartmaq, görümlü etməkdən ibarət olur. Bəs necə olur ki, müəllif təkrarı ritmə çevirir?! Ən böyük paradoks da elə bu zaman özünü göstərir. Əsərdəki təkrarlar zəncirinin canındakı potensial ritmi ritm kimi görümlü etmək, onu adi təkrar statusundan çıxarmaq üçün bir qədər əvvəl deyildiyi kimi, bu təkrarlar zəncirini qırmaq, dağıtmaq lazımdır. Və buna görə də təkrarın müəyyən məqamında onun növbəti gəlişinin qarşısını alaraq müəllif haman nöqtədə aritmia yaradır, yəni, təkrarın gəlməli olan, gözlənilən üzvü bu dəfə öz yerində olmur. Və bu şəkildə, müəllif aritmia hadisəsinə “yaşıl işıq” yandırmaqla, əslində, ritmi yaratmış olur. Ritmin görünməsi, üzə çıxması təkrarın qırılması ilə mümkün olur. Əslində, məhz belə bir aritmiyanın hesabına (həyatdan gələnə müdaxilə etməklə) həyatın nəfəsini mətndə ritmə çevirərək müəllif oxucunun əsərdən həyatın qoxusunu almaq imkanını dolayısı ilə gücləndirir.

...Azərbaycan nəsrinin ritmi və aritmiyası – ikisi bir yerdə – həyatın və müəllifin (yenə də ikisinin bir yerdə) bizə, oxucuya ünvanlandığı ən ciddi mesajdır. Devin canı bir göyərçində olan kimi, nəsrimizin canı onun ritmində və aritmiyasındadır.

* * *

Vətən nədir?

Vətən hardan başlanır, Vətən nədən başlanır?

Mahnılar da yazılıb, şeirlər də qoşulub, böyük-böyük əsərlər də həsr olunub bu adi həqiqətin izahına.

Dəqiq və qəti sərhdədlər ortaya çıxandan sonra yazıçılar bu mövzunu eninə-uzununa istismar etməyə başlayıblar.

Bizim üçün Vətən – Azərbaycanıdır. Biz onun uğrunda ölməyə hazırıq, biz onun şərəfi üçün yaşayırıq.

Və biz bu zaman Nizamini də unuduruq, Füzulini, Nəsimini də yaddan çıxarıırıq. Neçə-neçə təfəkkür və mərifət sahibini də xatırlamırıq.

Onlar üçün Vətən bütün dünya idi, bütün kainat idi. Onlar üçün birinci və ilkin bir insan anlayışı var idi və onlar dünyanı ölkələrə, insanlığı millətlərə, irqlərə, rənglərə bölmürdülər.

Necə olmuşdu ki, bu onların ağına gəlməmişdi. Bəlkə elə buna görə bizim üçün bu qədər əlçatmazdılar?!

* * *

İnsan öz hərəkətlərində heç bir zaman tam azad ola bilməz. Tam azadlıq iddiası insanı fəvqəlbəşər xülyalar ilə yaşamağa aпарan, ona bütün digər özünə oxşar canlılar aləminin yüksəkliyində durmağı tələqin edən qorxulu bir xəstəlikdir. Bütün diktatorlar tam azadlıq eşqi ilə yanıb-yanıb yaxılıblar. Və bütün azadlıqlar əvvəl-axır əsarətə məhkum olduğu kimi, tam azadlığın da öz məhkumluq nöqtəsi, öz cəza məqamı var. Təbiət heç nəyi bağışlamır. Heç kim nəinki insanlara, hətta bir insana belə hakim deyil, ondan yuxarıda dura bilməz. Napoleon da, Hitler də, Stalin də cəzalarını, öz böyük cəzalarını – təbiətin onlar üçün əsrlər boyu, illər boyu addım-addım hazırladığı cəzanı aldılar. Bu cəza ya onların yaşayış vaxtlarına təsadüf elədi, ya da yaşayışlarından sonra onları, nəhayət ki, haqladı.

Ədəbiyyat da fəvqəlbəşərə öz cəzasını verir. Amma ədəbiyyat, elə bil, həyatın laboratoriyasıdır. Fəvqəlbəşərlik ideyası burada son nöqtəsinədək saf-çürük edilmədən, onun psixoloji, mənəvi maneələri, qarşıda duran ağırlıq çətinlikləri dəqiqliklə öyrənilmədən cəza müəyyənləşdirilmir.

Ədəbiyyat fəvqəlbəşərə öz bildiyi kimi cəza verdi. Bütöv bir sarsıntılı həyat yaşayan, özünü fəvqəlbəşər sayan və eyni addımları, amma başqa məşşabda atmağa çalışan bir gəncə onun əzablarından başqa real, fiziki bir cəza da kəsdi.

O gəncin adı Raskolnikov idi. Cinayəti – tam azadlıq həsrəti, Cəzası – Böyük müəllifin ona kəsdiyi katorqa.

Bəlkə də Dostoyevski o sadələvh gənci aldatmışdı. Tam azadlığa aparən Yolu ona göstərib kənara çəkilmışdı və bu gənc də qəlbində aşib-daşən ehtiras və şübhələrlə bir yerdə özünü bu Yola çırpmışdı.

Yol onu öz Cəzasına doğru apardı.

* * *

Məni ən çox düşündürən ədəbi mətnlərdən biri Bulqakovun “Sənətkar və Marqarita” romanıdır. Və bu əsərin “Əlyazmalar yanmır!” hökmüdür.

“Əlyazmalar yanmır!” – təkcə bu əsərin qəhrəmanına yönəli söz deyil. Bütün zamanların və bütün xalqların sənətkarlarına, düşünən beyin və yanan qəlb sahiblərinə müraciətdir.

Nə deyə bilmisənsə, qalacaq.

Nə deyə bilmədisə, deyiləcək.

Nəyi demək barədə düşünmədisə, sənin əvəzinə düşünəcəklər. Və artıq vacib olmayacaq ki, bunu mən dedim, bunu isə sən dedin. Vacib olmayacaq ki, sözün üstündə əsəsən. Əsəsən ondan ötrü ki, onu zərif quş kimi küləklər, fırtınalar burdan-ora, ordan-bura ata bilər, Söz itə bilər. Söz işığını qeyb edə bilər, ayaqlar altına düşüb tapdalanar. İlkinliyin itirər. Bütün bu qorxulardan azad yaşayırsan.

Əlyazmaları, əlbəttə ki, yanmır!

Yana da bilməz. Odun özü də Sözdür. Kiminsə dediyi Söz. Oddan da yaradılanlar var. İblisi Cavid oddan yaratdı. Borxes odda yanmayan, təsəvvürdə, yuxuda yaranan adam obrazı yaratdı. Od təkcə dağdan, məhv edən deyil. Qandan, oddan yaranan ədəbiyyat var.

* * *

Sərraf Balaxana

Yadınızdamı uşaqlıq illərinin ən maraqlı anlarından biri? Hamımız o gözəl anın içində birləşirdik. Hamımız böyük bir sevinc və bu sevincə qarış-

mış böyük təşviş içində, həyəcan və titrəyişlə uşaq gözlərimizin alacalanması, tükələrimizin qorxudan və nəşədən biz-biz durması ilə o gözəl anı gözləmişik. O gözəl nağıl anını.

Sehrbazlar və şahzadələr, hiyləgər vəzirlər və onlardan heç də az hiyləgər olmayan keçəllər, zülmkar padşahlar və əmrə müntəzir cəlladlar, gözəl qızlar və qarı nənələr, bir gecəyə büllur saray ucaldan məqribilər və əlbəttə ki, devlər...

Ağ devlər, qara devlər xeyirxahlığın və müdhiş eybəcərliyin rəmzi kimi bizim təxəyyülümüzü oynatdıqca oynatdı, lərzəyə gətirdi və biz qorxudan titrəsək belə, o devlərin arxasınca Məlik Məmməd kimi qaranlıq quyulara düşməyə hazır idik, həm də elə həməən qorxu ilə dünyanın o biri başına getməkdən çəkinməzdik.

Onların arxasınca getsəydik, hara gəlib çıxacaqdıq?! Qərribə də olsa, Yol qədim Elladanın Olimp dağına – allahların məskəni müqəddəs Olimp dağına gətirib çıxarır.

“Dev” sözü qədim yunanca “deos” sözündən törəmədir. Və bu sözlə Olimpın sakinlərini, yəni, allahları adlandırırdılar. “Deos”, yəni, allah sonralar Olimp dağından qovulduqdan sonra aşağı enib Azərbaycan düzlərinə qədər gəldi. Gələ-gələ də devləşdi, Yunanıstan allahları iki qütbə ayrılırdılar – xeyir allahları və şər allahları. Devlər də ikiləşdilər – ağ devlərə, qara devlərə bölündülər.

Bizim devlər Olimpdən enmiş allahların yer üzündə gəzən kölgələrinə dönmüşdülər. Bu devlər o qədim və gözəl, o qədim və müdhiş allahların əvəzi ola bildilərmidi?! Yalnız adları ilə onları yada saldılar. Bir də insan görkəminə uyğunlaşmayan nəhəngliklərilə.

İnsan Olimp allahlarını Olimpdən qovmaqla kifayətlənmədi. Qara və nəhəng devlərin qan izinə düşə-düşə onları son məkanlarından izlədi, gizləndikləri son qaranlıq bucaqda da onları tapdı və bəzən hiylə ilə, bəzən isə mərdliklə onların axırına çıxdı. Devlərin nəslini son nümayəndəsinə qədər kəsib tökdü, qırıb çatdı.

Bu nəhəng devlərin günahı o idi ki, onlar da Allah babaları kimi sevvə bilirdilər. Və canlarını göyərçinlərə etibar etmişdilər.

* * *

Mən poeziyanın kosmik nəhayətsizlik və büllur çilçiraq rənginə inanmışam. Mən insan məhəbbətinin bir ərməğan olmasının – göylərin və yerlərin insana verə biləcəkləri bir hədiyyə olmasının şahidi olmuşam. Mən əsl kəbinlərin göylərdə kəsildiyini artıq bilirəm. Bütün bunları mənə Nəbi Xəzrinin şeirləri pıçıldayıb.

Nəbi Xəzri poeziyası hər təzə şeiri ilə son dərəcə tanışdır. O səni təcəcübəndirə bilməz. Adam özü özünü təcəcübəndirə bilmədiyi kimi. Özü özünü hamıdan yaxşı tanıdığı üçün.

Təsadüfən əlindən düşərkən çilik-çilik olub sınımış büllur bir qabın sınıma səmindən diksinərək kimsə o çilikləri yığıb-yığışdırıb bir-birinə yapışdırmaq ümidi ilə yerə əyilir. Və bir an içində beyindən nələr keçmir?! Əgər sən, poeziya, bu büllur qabın sınıma səsisənsə, mən də sənənin balıqqulağınam və sənənin səsin məndə, mənim ürəyimdə, gözlərimdə, əllərimdə, həyəcanımda və ümidimdə yaşayacaq. Dənizin səsi balıqqulağında yaşayan kimi.

Tale var. O, kiminsə alın yazısıdır, kiminsə – getdiyi Yol.

Sınan və çilik-çilik olan şəffaf büllur çilçiraqların səsi. Ağrıyan səsi, ürək səsi, vicdan səsi. O səsi eşitmək ehtirası.

Belə şəffaf poeziya Azərbaycan ədəbiyyatına hava kimi, su kimi lazım idi. Ədəbiyyat onu Nəbi Xəzridən aldı.

* * *

Mənim ən çox qorxduğum məqam bu yazdıqlarımı kitab kimi oxumaq vaxtının gəlməsi olacaq. İndi hər cümlədə dönə-dönə və nə gizlədim, sevə-sevə dəyişiklik edə bilirəm, kitablaşandan sonra isə artıq heç nə edə bilməyəcəyəm. Bu fikir məni əzir.

Ömür boyu mənə elə gəlib ki, yazdığımı daha yaxşı yaza bilərdim, hər hansı işi daha yaxşı görə bilərdim. Kiməsə daha diqqətlə qulaq asa bilərdim. Mən xoşbəxtəm ki, bu hiss məni ömür boyu rahat buraxmayıb.

İndi də kitab kimi oxuyarkən “bunu başqa cür yazsaydım...” ağrısı, heç sübhəsiz ki, məni rahat buraxmayacaq. “Bir kitab nəmənədi, bütün həyatı

yenidən, özü də başqa cür yaşasaydıq, – deyə mənə irad tutanlar tapılacaq – bunu necə, düşündünmü?!”

Hamıda bu əqidə var. Hamıya elə gəlir ki, təzədən başlaya bilsəydi, həyatını başqa cür yaşayardı. Bəlkə də belə deyil. Bəlkə də bütün təzədən başlayanlar yenə də əvvəlki həyatlarını yaşayacaqlar. Bütün kitablar da ilk dəfə yazılan kimi, dəyişmədən yazılmalıdır, çünki bütün həyəcanlar öz ilkinliyi ilə böyük və gözəldirlər.

Amma “Adama elə gəlir” davam etməyindədir. Və ən böyük ümid, ən böyük təskinlik, ən böyük həqiqət və ən böyük yalan da elə budur.

* * *

“Bu dənizin sularını balıqlarından başqa içən olmadı...”

Ədəbiyyatımız bir şeyi həmişə bəlkə heç özü də hiss etmədən güdaza verib. O sanki bir çox cəhətləri özündə ehtiva edib, onda çox şey var – bir-birindən fərqli insan obrazları, bir-birindən canlı xarakterlər, millətin beyninə girib çıxmayan “kişi” qəhrəmanlar... Amma təəssüf ki, indiyədək ümumiləşdirilmiş, bizim bizdən kənarında böyük ədəbi səfirimiz ola biləcək azərbaycanlı surəti yaradılmayıb. Söhbət hökmən müsbət obrazdan getmir. Bizim bütün xarakterik cəhətlərimizi, ən məzəli, şux, kinayəli xassələrimizi özündə birləşdirən obraz vacib deyil ki, təmizliyin, nəcibliyin, mərdliyin, vətənpərvərliyin mücəssəməsi olsun. O, bir alverçi də ola bilər, avantürist də ola bilər. Alim, bəstəkar, nəhayət, dünyanın heç harasında özünə yer tapa bilməyən avara da ola bilər. Nə olur-olsun – azərbaycanlı olsun. Təki mən onda bizim hamımıza xas olan ən əlamətdar cəhətlər görüm; onu tez-tez aldatsınlar, amma yenə inansın, o da aldatmağa çalışsın və elə bilsin ki, həqiqətən kimisə aldadır, amma növbəti dəfə aldansın. Gözü ac olsun – mala, gözəl qadına, kefə və dünyada əlçatmaz nə varsa hər şeyə. Və bütün bu cəhətlər əsrlərdən bəri bizə yol yoldaşı olmuş zərif, melanxolik yumorun müşayiəti ilə verilsin. Novruzəli bu gün dirilsin və... tutalım ki, Moskvaya, Parisə, İstanbula səyahətə getsin. Hacı Qara dönüb dövlət malına qəsd edənlərin qəniminə çevrilsin. Molla İbrahimxəlil kimyəgər ali məktəbdə kimya müəllimi olsun...

Qərər... arzular çox, istək böyük.

Azərbaycan ədəbiyyatına xarakterik “azərbaycanlı” obrazı hava kimi, su kimi lazımdır. Özümüz üçün yox, başqaları üçün. Bizi tanımaqdan ötrü. Yoxsa özümüz çalib özümüz oynamaqdan əl çəkməyəcəyik. Özümüz öz qazanımızda bişməkdə davam edəcəyik. Və yaxud başqa ölkələrdə nəzakət xatirinə bizə əl çalınanda, bunu mədəniyyətimizin “zəfər yürüşü” adlandıraraq adlandır, əlbəttə ki, aldanacağıq.

Və öz dənizimizdə bizdən başqa üzən tapılmayacaq. Doğrudanmı, “bu dənizin sularını balıqlarından başqa içən olmadı?”

* * *

İnsanın ən təmiz anı, yəqin ki, yaratdığı andır. Bu zaman bir kəsi aldatmaq, hansısa yalan düşüncələrə dalmaq, şəər barədə düşünmək mümkün deyil. Və bu zaman bəlkə ona görə təmizləşirsən ki, hər şeyi unudursan, hər şeydən təcrid olursan.

Yalnız özün-özün üçün qalırsan. Heç kim və heç nə səni maraqlandırmır. Gözlərin və nəzərin ətrafı seçmir, sən ətrafa yox, öz içinə baxırsan: elə bil, burda hər şeyi ilk dəfə görürsən və bu ilk dəfə gördüyün yerdə nə isə axtarırsan. Bu zaman sən əsər yaratmırsan, bu zaman sən özün özünü yaradırsan.

Yəqin ki, insanı yaradırkən bu məqamı, onun özünün özünü bir zaman yarada biləcəyini nəzərdə tutmayıblar, güman etməyiblər. Nəzərdə tutmayıblar ki, o, özü-özünü dəfən-dəfən yarada bilər və yaradacaq. Güman etməyiblər ki, o, hər şeydən gizlənə bilər və özünə sığınacaq, etibarlı bir sığınacaq tapa bilər – öz qəlbinin içini.

Onun öz “təkcənəlik vaxtı” ola bilər. Başqası üçün mərhəmət vaxtı.

İnsanın gücü də, ucalığı da, təmizliyi də, möhtəşəmliyi də elə bundadır – özünün özünü hər dəfə yenidən yarada bilməyində.

* * *

Zərbəli Səmədoovun xatirəsinə

Müəllimlərimiz illər uzununu bizə təlqin etdilər: Füzuli dəryadır, biz ondan bir damla götürürük.

Damlada dəryanı görə bilənlər nəhəng idilər.

Biz isə özümüzü bu dəryaya atmaq istəyirik. Üzüb o biri sahilə çıxmağa bilmək ümidi yox kimidir. Və əgər üzüb o biri sahilə çıxmağa bilsək, orda bizi nə gözləyir – sirli bir adanın yaşıl dumanlarında gözdən itən və itmək istəməyən kölgələr?!

...Bu kölgələr ada boyu ora-bura narahat-narahat və aramsız dolaşır, elə bil, kim tərəfindənsə gözəgörünməz və sirli şəkildə idarə olunurlar. Adanın öz sahibi var və adanın kölgə sakinləri bu gözəgörünməz ada sahibinin dəmir iradəsinin cazibəsindən heç cür çıxmağa bilmirlər.

Ada sahibi bu kölgələrin bütün hərəkətlərini öz nəzarətində saxlayır. Onun yorulmayan və diqqətli baxışları bu məhkum kölgələri bir an belə nəzarətsiz buraxmır. Onlar bu ağır nəzarətin əzici vahiməsini daim hiss edirlər. Amma gücləri heç nəyə çatmır, əllərindən heç nə gəlmir.

Ada sahibi onların allahıdır. Bu kölgələr hələ o biri dünyada olanda, hamı kimi adam cildində yaşayanda o ada sahibi onların qəlbini ələ gətirdi, ovsunladı və ovladı, satın aldı. Əbədiyyət bəxş edəcəyini vəd etdi. Sonralar vədə əməl vaxtı gələndə bu əbədiyyəti onlara yalnız kölgəyə dönmələrində verə bildi, əvəzində... onları digər adamlardan ayırdı, onları ağlamağa, həyəcanlanmağa, əzab çəkməyə, heç kimin keçirmədiyi hissləri keçirməyə, hamıdan fərqli şəkildə düşünməyə, yaşamağa təhrik etdi. Onları sevməyə məhkum etdi.

Ada sahibinin o biri dünyadakı adı Məhəmməd Füzuli idi. O biri dünyada, deyirlər ki, o, böyük söz ustası, məşhur şair olubmuş. Kölgələr – onun ilhamının qəhrəmanları...

...O biri, gözdən iraq, heç kimin ağına gəlməyən, adadan çox-çox uzaqlardakı dünya hardansa sıyrılıb çıxır, yavaş-yavaş canlanmağa və yaxınlaşmağa başlayır. Nəhayət, özünün bütün cizgilərində bərqərar olur: əvvəl kölgə kimi və cansız görünən bu adamlar hərəkətə gəlirlər, bir-birini duyur, bir-birinə göz yetirir, bütün əvvəlki donuqluqlarından silkələnib çıxırlar. Onların yaddaşları işə düşür, onlara “daşa dön” əmrini verən və indi də “canlan” deyən o gözəgörünməz xilqətin iradəsilə yaşamağa başlayırlar. Öz adı, alınlığına əvvəlcədən yazılmış, bu böyük zamanın konkret əsrinə, ilinə, gününə pərçim olunmuş həyatlarını başlayırlar ağır-ağır yaşamağa.

Məhəmməd Füzuli də bu adamları görür. Amma onlara əzab çəkə bilməmələrinə kömək etmək üçün əlindən heç nə gəlmir. O, hər şeydən usanıb yorulmuş, yaşamağı ilə yaşamamağı arasında heç bir fərq görməyən, danışmaqdan çox susan və fikrinin hara uçub getdiyini özü də bilməyən məzlum bir allah bəndəsidir.

Ən böyük istəyi rahatlıqdır. Bəlkə də o, yaşıl dumanlara bürünmüş adanı yatıb yuxularında görür və tanımır ki, bura haradır?! O ada ona bütün ağrıların, əzablarının, bütün yorğunluğunun xilas yeri kimi görünür. Ən böyük arzusu – beynindəki burulğandan, qəlbindəki təlatümdən çıxıb qaçmaq, rahatlıq tapmaq! Bütün zamanların bütün şairlərinə xas olan, onlarla bir doğulan və onlarla bir ölməyən əbədi şair arzusu!

...Ona elə gəlir ki, o, öz içində tamamilə başqa bir adam yaşadır. Bu başqa adam ona həm tanış idi, həm də yad idi. İstəyirdi bu tanış və yad adamı dərk eləsin, başa düşsün, bilsin, görsün onun içinə girmiş bu adamın məsləki, istəyi nədir? Hərdən ona öz qəlbini açmaq, duyduqlarını onunla bölüşmək, dər-dinə şərik etmək və dər-dinə şərik olmaq istəyirdi. İçində gizlənmiş adam onunla ünsiyyətə girməyə tələsmirdi, gec-gec ona açılırdı. Füzuli bu ünsiyyət üçün əlindən gələni edirdi, qəlbini ilham adlı amansız bir cəllada gecəbəgecə satır, içində hamıdan qaçmağa çalışan o qərribə məxluqun yanına getmək üçün özünə yol açır: hər gecə, hər gün bu yolla gedir, axtardığını tapmayanada ruhdan düşür, yəqin ki, bu zaman hər şeyə və hamıya nifrət edirdi. Bu nifrətdən bir qədər, lap azca əvvəl isə o hamını sevməyə hazır idi. Və hamını sevrəkən o, öz böyük sənətini yaradırdı. Yalnız içindəki o qərribə məxluq üçün yaradılan böyük sənətini. Yalnız onu nəyəsə inandırmağa, onunla mübahisə etməyə, özünü ona sevdirməyə çalışırdı. Bəlkə elə buna görə də qəzəllərində tez-tez Füzuliyə müraciət edirdi. Tanımadığı, amma tanımağa çalışdığı, görmədiyini, amma görmək istədiyini, anlamadığını və anlamaq üçün həyatını qurban verməyə hazır olduğu başqa bir Füzuliyə müraciət edirdi. Bu başqa Füzuli onun içində həmin o hamıdan gizlənən qərribə məxluq idi...

Füzuli Füzuliyə üz tutmuşdu. Onu ondan yaxşı duyan yox idimi bu böyük dünyada?!

*“Ey Füzuli, kimə suzi-dilimi şərh qılım?
Yox mənim kimi yanan atəşi-hicran içrə.”*

Kim kimə müraciət edir?! Kim kimə ürəyini açmağa çalışır?! Və kim kimi axtarır?! Ürək yağısı kimə “şərh edilir”?!
Füzulinin də öz Füzulisi var imiş.

İçində hamıdan gizlənən və bu məzlum şairin ondan nə istədiyini heç cür başa düşməyən öz qəribə məxluqu.

Şair olan o bəndə bəlkə də özü özünə kənardan baxmaq istəyirdi. Bu zaman o özü özünü tanıyırdımı görəsən?! Bəlkə baxıb gördüyü o qəribə məxluq ona tanış gəlirdi?! Yuxularında görmüşdü bəlkə o qəribə məxluqu – yaşıl du-mana bürünmüş o sirli adanın gözəgörünməz sahibinin simasında?!

*“Ğəmzə tiğın çəkdi ol məh, olma qafil, ey könül,
Kim müqərrərdir bu gün ölmək sənə, şivən mənə.”*

“Şivən mənə qalır.” Könül ölməyə məhkumdursa, şivən o könülün sahibinə məxsusdur. Qəribə bir ikiləşmə halı canlanaraq gözə görünməyə başlayır – bu ikiləşmə həm də gözə görünməyən daxili mübarizənin nəticəsinə dö-nür. Dünya ilə, ətrafın ilə, tanıdığın və bildiyin nə varsa hər şeylə mübarizə-dən sonra sən qələmi götürüb yazırsan, yaza bilirsən: “Ey Füzuli”.

Və artıq üzünü tutursan o qəribə məxluqa. Ümid edirsən ki, bəlkə o sənə sənə sənə hay verdi, səni anladı.

Yox!

Sən də o qəribə məxluqla bacara bilmədin.

Sən də ikiləşmənin birləşməyə gətirib çıxarmadı. Bu dünyada bir-birin-dən ayrılan nə varsa artıq birləşə bilmədiyi kimi.

Amma ümid eləmə böyüklüyünə söz ola bilməzdi.

...Füzuli başdan-başa ümididir. Başdan-başa ümid və başdan-başa büt-ün ümidlərin daşa dəyəcəyinə məhkumluğun labüdlüyünü anlayan və bu-nunla barışmayan bir mübarizə ruhudur.

Onun böyüklüyü başa düşdüyü, anladığı bu labüdlüyün bağlı qapısına daim vurduğu gücsüz zərbələrdədir.

Onun böyüklüyü “Sizif zəhməti”nin böyüklüyüdür, heç kimə və heç nəyə lazım olmayan bir şeyin aydından aydın görünməyi və yalnız ona görünməyidir.

...Bir adam özü özünə müraciət edirsə, deməli, bu dünyada daha heç bir ümidi, pənah aparacağı yeri qalmayıb.

Sən özün özünün son umacaq, son sığınacaq nöqtənsən.

Səndən o yana heç nə yoxdur.

Və yazmağa başlayanda üzünü bütün dünyaya tutursansa və yazdığı-nın sonunda bu dünya kiçilib, kiçilib tək bircə səndə məhdudlaşır, deməli, hər şeyin axırındır.

Füzuli göstərdi ki, bu həm də hər şeyin əvvəlidir.

Çünki hər dəfə hər yeni qəzəlini dünya ilə başlayıb özü ilə qurtarırdı.

Gecə ölən ümidi sabah yenə dirilirdi.

Hər dəfə son məkana, özünə gəlib çatanda və hər dəfə sanki hər şeyin sonu gəlib çatdı düşünəndə hardan ona güc gəlirdi ki, hər şeyi yenidən baş-
laya bilirdi?

Və yenidən başlayanda görəsən duyuq düşürdümü ki, bu qəzəlin də sonunda gəlib çıxacağı o son nöqtə yenə özü olacaq?!

Dünya ilə savaşa çıxanların, dünyanın mahiyyətini dərk etmək uğrunda mübarizə aparanların, onun sirrini əlindən almaq istəyənlərin hamısı əvvəl-
axır böyük məğlubiyyətlərini hiss edib özü özündə sığınacaq axtarır.

... O böyük məhəbbətin o məzlum adama cavabı nə oldu?! Və bu mə-
həbbətin adı nə idi?!

Füzulini başdan-başa məhəbbət aşiqi, məhəbbət təfsirçisi kimi qələmə
verənlər göyə baxıb ulduzların sayını dəqiq saymaq istəyənlər qədər sadə-
lövhüdlər.

Füzuli başdan-başa “Mən kiməm” sualıdır.

Füzuli nəyi varsa bu sualın içində gizlədən və ya gizlətməyə çalışan və
şey yazmağından, şey yazıb özü özünü rentgen altında olan kimi açıb göstər-
məyindən sonsuz utanan, amma yenə də bu həvəsindən heç cür əl çəkə bil-
məyən bir adamdır. Füzulinin sualı cavab axtarmayan, cavabın verilməyindən
qorxan və bu cavabın verilməməyinə ümid eləyən sualdır.

Mən kiməm?

Və bu sualı verəndən sonra məlum olur ki, “mən” nədən qaçırımsa, ona tuş olan, əzabdan sızıldasan da, amma yenə ləzzət alan, yol gedən və nəfəsini dərmək, bircə an dincəlmək üçün belə dayanmağı bacarmayan, gözəlliklə çirkinliyin fərqlini axtaran, axtaran və tapdığı yerdə gözünü qaçırıb tapmaq istəməyən bir adamdır.

Sualın içində gizlənmiş adam.

...Bu məhəbbətin adı nə idi?..

Füzulini iki böyük hiss yandırdı. Bu hisslərin ikisi də onun böyük məhəbbətindən doğmuşdu. Bu məhəbbət iki od arasında yaranmışdı. Daha doğrusu, Füzuli özü dəniz idi və bu dəniz iki od püskürən vulkan arasında nəfəsini içinə çəkib nəiysə gözləyirdi. Bir tərəfdən sevdiyi adi, hamının – tanışların, yadların, qohumların, dostların, qonşuların tanıdığı o qız, o biri tərəfdən qaçmağa çalışdığı, qaça bilmədiyi, görmək istədiyi, görmədiyi o böyük məhəbbət ideali, bəşəriyyət qədər qoca və özü qədər gənc ilahi gözəl. Kim idi bu gözəl? Sevdiyi, qovuşmağa can atdığı uca və gözəl Allahı idimi onu hamıdan qorumağa, hifz eləməyə çalışırdı?!

O qız isə bəlkə də qonşu küçədə yaşayırdı, bəlkə də qonşu evlərin birində. Bəlkə müəlliminin qızı idi, bəlkə də dostunun, yoldaşının bacısı idi. Bəlkə də və daha doğrusu, yəqin ki, ən qədim peşənin sahibi idi?!

Yoxsa belə olmasaydı, öz məhəbbətindən niyə utanırdı?! İki sevgilisi, iki məhəbbəti vardı: mücərrəd, pak, müqəddəs, ideal, kosmik bir eşqin yaratdığı o ülvə varlıq! Və gənc, gözəl, amma onu sevdiyinə görə hamıdan utanmalı olduğu o qız!

Və Füzulinin özünün özü ilə mübarizəsi, əslində, bu iki gözəlin bir-birilə mübarizəsi idi.

O – ülvə bir məxluq, hər cür eybdən uzaq, fikir qədər təmiz, məsum bir varlıq.

O qız isə fitnədən doğulmuşdu, məkrdən və hiylədən törəmişdi, anası şər idi, atası zülmət.

Amma onu sevmək, ona qayıtmamaq mümkün deyildi. O da bunu bilir və şairin yolunu heç vədə gözləmədi. Bilirdi ki, çağırmaq lazım deyil, harda olsa, özü qayıdıb gələcək.

*“Füzuli rindü-şeydadır, həmişə xəlqə rüsvadır,
Sorun kim, bu nə sevdadır, bu sevdadan usanmazmı?”*

Həç zaman bu sevdadan usanmadı və həç zaman da usanmayacaqdı.

Utanacaqdı, el yanında rüsvay olmağın əzabını öz içində gizli-gizli çəkəcəkdı, amma öz yolundan, o qızın evinə gedən yoldan dönməyəcəkdı.

Kim idi o qız ki, onu sevmək tənə, rüsvay, rişxənd və nifrət dolu yoldan keçib gedirdi?!

Axı şair hər şeydən uzaqda qalmaq istəyirdi, öz sakit, həç kimə dəxli olmayan sakit həyatı ilə təklikdə. Öz təkçənəliyinin içində. Axı o idi yazırdı:

*“Deyildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail,
Mənə tən eyləyən qafil səni görcək utanmazmı?”*

Axı o idi yazırdı:

“Ey Füzuli, hər yetən tən eylər oldu halıma...”

Qafillər tənədən əl çəkmir. Bu tənələr ağır bir daş kimi onun ağzı bağlı ürək qapısına atılır. Kim idi o qız ki, onun məhəbbəti yolunda Füzuli hər şeyə dözməyə hazır olduğunu faş edir:

*“Cümleyi-xəlq mənə yar üçün ağyar oldu,
Qalmadı kimsə mənə yar Xudadan qeyri.”*

Allahını, o kosmik eşqini bilirdi ki, axıradək qəlbində qoruyub saxlayacaq. Yenə yazdı:

*“Ey məh, mənimlə dostlarımı düşmən eylədin,
Düşmən həm eyləməz bu işi kim, sən eylədin.”*

Bütün aləmin sənə düşmən olduğu bir məqamda yenə də, yenə də o!
Kim idi o?

Kim idi – onu Yaradanından cüda etmək istəyir?

Bəlkə də cavab budur:

*“Qamu bimarinə canan dəvayi-dərd edər ehsan,
Nəçin qılmaz mənə dərman, mənə bimar sanmazmı?”*

Bu misralar bir açar deyilmi?

Bütün xəstələrinə dərman verə bilən canan yalnız ona məhəl qoymurdu. Hansı xəstələrdən söhbət gedir və hansı dərmanın həsrətində qalıb bu şeiri söyləyən?!

Bu cananın kimliyi barədə uzun-uzadı fikir yürütməyə, yəqin ki, ehtiyac yoxdur. Bu, kosmik ünvan deyil. Kosmik ünvanın adı bəlli, özü gözəgörünməz...

Bu, adidən adi bir ünvanıdır. Onu tanımaq asandır. Dəvayi-dərdi ehsan etdiyi bütün “xəstələr”i onu yaxşı tanıyır. Onun adı hamının dilində əzbərdir. Bu adı bəzən ehtiyatla, bəzən də açıq-saçıq şəkildə gah pıçıldırırlar bir-birinə, gah da ucadan deyirlər. Onu hamı görür və tanıyır. Onun adı...

Təkcə Füzuli üçün bu ad bu qədər əzizdir. “Dərdi sağalan xəstələr” üçün isə bu ad sadəcə, cazibəlidir. Onlar bu adla yaşayırlar. Yaşaya bilmirlər. İstəməirlər.

Bu adla yaşayan – günü qara əskiyə bükülü naçar bir şairdir. Bu adla doğmalaşdığı üçün hamıdan tənə görə və hamıdan utanan naçar şair!

Sən öz ürəyinlə bacara bilsəydin, o adın yeri olmazdı o ürəkdə. Və əgər sən ürəyinlə bacarsaydın və onun yeri olmasaydı o ürəkdə, sən şair olmazdın. Ürəyində onu saxladın, qəlbində isə ona yer tapıla bilmədi. Bunun da bir anlamı yox deyil. Ürəyində olan qəlbində olmaya bilər. Sənin qəlbindəki eşqin uca Yaradandan başqa bir də uca Yaradana idi.

Amma sən istədin ürəyinlə də bacarasan, ona güc gələsən və həm də səni əzən, sənə yalnız və yalnız dərd-qəm gətirən, səni hamının yanında yad eləyən, heç kimsəyə uyuşdurmayan şairliyindən əl çəkəsən. Yox – şairliyin səndən əl çəkə, səni axır ki, rahat buraxa. Sən bunu istədin.

Amma qəlbinin səsini eşidən Yaradan sənin ürəyinin səsini eşitmədi. Eşitmək istəmədi. Çünki O səni bir dəfə şair görmüşdü.

Sən öz dərdinlə, öz tənhalığınla, öz ürəyinlə şair qaldın. Bəlkə də o, səhərlər bədənnüma güzgü qabağında özünü laübali bir baxışla süzən zaman kənizindən küçə-bazar söhbətlərini laqeyd-laqeyd dinləyir və arabir sən adlı şairdən də bu söhbətlərin içinə kiçik bir pay düşürdü. Bu zaman o gözəllər gözəli səni harda, nə zaman gördüyünü dumanlı şəkildə xatırlamağa çalışırdı. Xatırlaya bilmirdi.

Sən isə onu unuda bilmirdin.

Sənin gözün qabağında çox aşıqə mehribanlıqlar göstərilirdi.

Sən isə onu unuda bilmirdin.

Səndən o yanda kim varda, başdan-başa cəsərət və qüdrət rəmzi idilər. Və sən – müti , sən – iztirablı, sən – məzlum iki yolun arasında qalıb nə istədiyini bilmədin...

İki yol – ürəyin və qəlbin yolları idi.

Sən onu unuda bilmirdin. Bunu sənə ürəyin buyurub dururdu.

Çünki sən görürdün:

*“Sənin mehri-vəfa göstərdiyin əğyara çox gördüm.
Qələtdir kim, səni bimehr oxurlar, bivəfa derlər.”*

Və sən onu unuda bilmirdin.

Və sən onu bu gün də unuda bilmirsən.

...Qaranlıq bir otağın şam işığındakı titrəyişləri. Şam əriyib az qalır yoxa çıxsın. Elə huşa getmişən ki, heç nədən xəbərin yoxdur.

Və bu titrəyən otaq birdən-birə gur işıqla gündüzə dönür.

Və bu titrəyən otaq səni huşa getdiyən aləmdən qaytarmağa çalışır. Elə bil, böyüməyə, genişlənməyə başlayır.

Bu kiçik otaq genişləniib-genişləniib, nəhayət, dünyaya dönür. Sən yavaş-yavaş qayıtmağa başlayırsan. Sən və dünya – üzbəüz , nəfəs-nəfəsə, göz-gözə.

Kim idi uzaq-uzaqların toranlığında, amma aydından aydın bir şəkildə gəlib gözlərinin lap yanından keçdi?!

Kim idi, elə bil, tanış idi, amma heç vaxt sənə görünməmişdi və sən onu tanıya bilməzdin.

Kimi xatırlamaq istəyirsən? Yox, o deyil. İndi o, xəyala döndü. Və dünənki bu xəyal dönüb canlıdan canlı, əlçatandan əlçatan və ən vacibi, anlayanandan anlayan oldu. Çalışma xatırlamağa – bacarmayacaqsan.

Və gözlərin səndən xəbərsiz, öz-özünə gülümsəməyə başlayır.

Üzünə min illərdən bəri həsrətində olduğun ürkək bir təbəssüm qonur. Sən sevinirsən – bütün üçün işıqla doludur.

O, mələkdir, o, gözəldir, o səni sevir və sənin xoşbəxtliyin onun ən böyük arzusudur. Sən işıqla dolusan.

Səadət belə də ola bilərmiş. Yəni, bütün ağrıların sonu busa, onda ağrı çəkməyə nə var ki?! Sən düşünürsən, amma gözün yenə də səndən xəbərsiz bu gözəlliyə baxır, baxır, doymur.

Ondan doymaq ola bilməz.

Onun qədəmləri mübarəkdir.

O sənin taleyin, o sənin doğulmazdan əvvəl taleyinə yazılmış bəxt ulduzun, o sənin bütün naçarlıqlarının cavabıdır.

Füzuli, o sənin idealındır.

Və sən istəyirsən ki, ondan bərk-bərk yapışıb heç yana buraxmayasan.

Və sən pıçıldayırsan: “Səni tərk etməzəm çün mən, məni sən dəxi tərk etmə”.

Və sən ilk dəfə bütün cisminlə, qamətinlə, bütün boyunla baş qaldırıb dünyanın ən böyük, ən uca adamı olursan...

...O qız öz evində, öz bədənnüma güzgüsünün qabağında durub güzgüdə sizi – səni və özünü görür. Nəhayət, o qız da səni tanıyır və aciz-aciz başa o da düşür ki, bu dünyada itirdiyi kimdir.

Sən taleyinə doğru can atırsan. Bu tale səndən kənardadır imiş, sən taleyinə qovuşmağa, onun içində əriməyə tələsirsən. Bir az da keçsə, gec olacaq. Gec olacaq və sən yenə də Bağdadın cəhənnəm istisinin nəfəsini duyacaq və bu sərin yuxudan ayılacaqsan. Yenə də o qızın eşqi dolduracaq bütün ürəyini. Amma güc də qalmayıb artıq. Ürəkdən qəlbə gedən yolun ağzı bağlanıb.

Və qoca şair, hər şeydən bezmiş məzlum qoca şair yuxusundaca ah çəkir. Öz səbətsizliyindən zinhara gəlir və peşman-peşman bəlkə də son dəfə, amma yenə də özü özündən soruşur:

*“Əql yar olsaydı, tərki eşqi-yar etməzmidim?
İxtiyar olsaydı, rahat ixtiyar etməzmidim?”*

Və elə o dəqiqə də özü öz sualına cavab verir:

*“Ey Füzuli, qılmazam tərki təriqi-eşq kim,
Bu fəzilət daxili-əhli-kamal eylər məni.”*

Bir az əvvəl ölməyə dəyərdi. İndi yaşamağa dəyər. Və yaşamaq üçün gözlərini açıb yeni güc ilə ayağa durmaq istəyən şair özünü dünyanın o biri başında hamının unuduğu yaşıl bir adada görür.

Yaşıl bir ada. Adanın ölməz kölgələri. Sənə bir büt kimi itaət və pərəstiş edən kölgələr. Sən o şeyi onlara vəd etmişdin. Ölməzlik haqqını.

Və o dünyanı, Bağdadı, onun dar və çirkli, isti küçələrini yuxusunda görə, qayıtmaq istəyən, qayıda bilməyən Ada sahibi. Özü-özünü axtaran və tapmayan məzlum şair...

* * *

Bizim həyatımızın böyük bir dövrü “partiyalı” təyininin ağırlığı altında yaşandı. Kim nə deyir desin – yetmiş il yetmiş ildir. Zamanın, ədəbiyyatın bir anı olsa da, yetmiş il bir neçə nəslin yaşam məkanıdır. Bir neçə nəsil yetmiş ilin hərə bir hissəsini bölüb-kəsib özünə həyat elədi. Bu nəsilləri bu illərdən və bu illərin sel kimi özü ilə gətirdiyi ağac və daş qırıntılarından, mənəvi və fiziki ağırlıqlarından, üzüntülü məhrumiyətlərindən ayırmaq olmaz.

“Partiyalı” sözünün ağır bir daş kimi üstünə düşüb, əzib-əzib suyunu çıxardığı bir mənəvi dəyər də ədəbiyyatdır. “Partiyalı ədəbiyyat” nikahlı ədəbiyyat eybəcər olan qədər eybəcər və heç bir məntiqə girməyən qəribə uydurmadır. Zor və güclə yaratdılar belə ədəbiyyatı, adətən, ən yaxşı halda belə deyirik. Günahları ört-basdır eləməyin və yığıb-yığışdırıb ünvansız-zadsız göz-dən kənar bir yerdə basdırmağın ən yaxşı üsulu məhz belə deməkdir: Ədəbiyyatı zorla partiyalı elədilər.

Elə bil, zorla kimisə ərə verdilər.

Ümumiyyətlə, bu dünyada hər hansı bir işi zorla eləmək mümkündürmü?!
Mümkün deyil!

Hətta öləndə də, öldürüləndə də son qərar yalnız sənin özününkü olur:
sən bunu istəyirsən!

Eləcə də, ədəbiyyat. Əgər ədəbiyyat istəməsəydi, nəinki partiyalı, heç partiyasız da olmazdı.

Əgər ədəbiyyatın yaradıcıları, yəni, qəribə təsadüf, bəlkə də qəribə qanuna uyğunluq nəticəsində bu zaman parçasının bəxtinə düşən yaradıcılar, özləri istəməsəydi, heç vaxt ədəbiyyatın məhvəri öz yerini dəyişməzdi. Ədəbiyyat yalnız ədəbiyyat üçün, yalnız və yalnız böyük və müqəddəs Söz üçün, Sözüün naminə yaradılırdı.

Bəlkə də Sözü yaratmağın davamına nəfəs çatmadı və bu gücsüzlük belə təyidlərlə ört-basdır edilməyə başladı?!

Bəlkə güc və nəfəs çatsaydı, dəhşətlərin sayı artacaqdı və “partiyalı” olmayan ədəbiyyat könüllü olaraq öz məhvinin ağuşuna atılacaqdı?! Onun məhvi onu yaşatmağa xidmət edəcəkdi.

Məhv olmadı və yaşamadı!

* * *

Sabir Rüstəmxanlı bir dəfə xatırlamışdı ki, Süleyman Rüstəmlə söhbətlərinin birində Süleyman Rüstəm ona deyibmiş ki, heç kim bilmir, mənim qırmızı bayraqlı şeirlərimin arxasında nə gizlənir. Sabir də, neçə-neçə onun kimi dəyərlə Azərbaycan yazarları da səbrlə gözlədilər. O vaxtın gəlməyini gözlədilər ki, görsünlər bu bayraqların arxasında nə var. O vaxt gəldi. Bayraqların çəkildiyi və sözüün özünün özü ilə təkçə qaldığı o müdhiş vaxt!

Bayraqlar çəkiləndən sonra aydın oldu ki, o bayraqların arxasında heç nə yox imiş. Qırmızı bayraqlı şeirlər qırmızı mürəkkəblə bir dənə də olsun səhv çıxarılmadan, yoxlanmadan yazılan yağlı bir “beş”dir.

Etiraf vaxtı gəlib çatdı. Süleyman Rüstəm, görünür, özü də inanırdı ki, bu qırmızı dünyadan o yanda da nəşə var (“Cənub həsrəti”, Təbriz şeirləri??). Bəlkə də şair o dünyanı görürdü. Biz görmədik. Yaxşı ki, biz də oturub gözlə-

yə-gözləyə qalmadıq ki, bəlkə o şeirlərin arxasında nəşə var, bizik görə bilmirik o böyük həqiqəti, o böyük hikməti.

Süleyman Rüstəmin etirafı nəyinsə puçluğunu hiss edən, amma yenə də nəyəşə inanan, möcüzə gözləyən bir şairin etirafıdır.

Sabir Rüstəm xanlı isə bir kəlmə ilə dedi: o qırmızı bayraqlı şeirlərin arxasında heç nə yoxdur.

Bəs həqiqət harda gizləniş?!

Süleyman Rüstəm necə oldu ki, bir şair ömrü yaşadı?! Bu amansız sözlərə çatıb onlara dəyib çilik-çilik olmaq üçünmü?!

Süleyman Rüstəmi kim aldatdı?

Və nə üçün o yenə də nəyisə gözləyə-gözləyə, gözləri yol çəkirmiş kimi qalmışdı?!

Süleyman Rüstəm fenomeni Azərbaycan ədəbiyyatının bütün aldanmış şairlərinin faciəsi idi.

Onlar doğrudanmı aldadıldılar, yoxsa kimisi aldanmaq arzusu ilə, kimisi də aldatmaq həsrətilə yaşadı?

* * *

...Və bütün bunları düşünüb-daşınıb görürsən ki, bu dünyanı yaradanlar, elə bil ki, təsadüfən onu bu böyük kainata salıb itiriblər. İndi də bu boyda ulduzların arasında axtara-axtara qalıblar, heç cür tapa bilmirlər. Biz özümüz məhvə doğru getdiyimizi görə-görə bizi axtaran və bizim səssiz harayımızı eşitməyən allahlarımıza üz tutmuşuq. Biz onları görürük, onlar isə bizi görmür. Biz onları eşidirik, axtarışlarını müşahidə edirik, onlar bizi eşidə bilmir, onlar bizi tapa bilmir. Biz ümidimizi itirmirik, onlar az qalıb, bütün ümidlərini itirsinlər və kor-peşman bizim kainatdan birdəfəlik çıxıb getsinlər.

Diri-diri adamı basdıranda və o hələ ölməyib hər şeyi hiss edəndə, hiss edəndə ki, heç cür, heç bir vəchlə bu basdırıldığı dar və qaranlıq yerdən çıxma bilməyəcək, bax, belə bir hissənin içində nə cür yaşamaq olarsa, kainatda da biz o cür basdırılmışıq.

* * *

Təəccüblənmək bacarığını qoruyub saxlaya bilən adam xoşbəxt adamdır. “Mən düşünürümsə, deməli, mən varam” – artıq insan üçün, insan olmaq üçün bəlkə də kifayət deyil. Mən təəccüblənə bilirəmsə, deməli, mən varam.

Təəccüblənməyini sonadək saxlaya bilənlər, o xoşbəxt adamlar ya şair kimi doğulub yaxşı adam olurlar, ya da yaxşı adam kimi doğulub həyatlarının sonunadək bu adı şərəflə daşıyırlar.

* * *

Bizdə sızıltı həmişə çox olub. Adi sözüümüzdə də o sözü əzib-büzüb deməyə çalışmışıq. Biz teatr üçün hədəflənmiş həriflərik. Bizə həmişə səhnə lazımdır. Bizə tamaşaçı vacibdir. Ağlamaq, ağılatmaq üçün. Bizdə necə deyərlər, həmişə pessimizm optimizmi üstələyib. Solan nə varsa, hökmən solmalı, öləziyən ölməlidir. Göz varsa, deməli, ağlamaq üçün yaradılıb, ürək varsa, dərd çəkməlidir.

Solan çiçəyin arxasınca yetişən, yetişməli olan meyvəni görə bilmiriksə, milyon-milyon illərin yaşamaq təcrübəsi hara qaçır bizdən?! Və bəlkə də o meyvəni əvvəlcədən görməyə heç bir lüzum yox imiş?! Bəlkə çiçəyin solmazlığına hər dəfə ürəyimizdə dəli bir ümid yaşayırdıq?! Və hər dəfə aldanırıq?!

Doğrudan da:

*Soldu nar çiçəkləri –
İndi nar yetişəcək.*

Niyə? Nə üçün?

* * *

“Ölürəm” deyə bilənə qədər cavansan.

“Sevirəm” deyə bilənə qədər hiyləgərsən.

Nə cavanlığından xəbərin var, nə hiyləgərliyindən.

* * *

Böyük bir daş öz nahamvarlığındakı artıq şeylərdən təmizlənəndə möhtəşəm bir abidə – sənət əsəri yaranır. İnsan qəlbi çirkinliklərdən yan keçməyi bacaranda və yaxud təmizlənəndə də həmçinin.

Bədii əsər sonsuz lüğətin içindən silkinib çıxır, artıq sözlərdən qurtulur.

Adamın ürəyi az qalır parça-parça olsun. Az qalırsan baş götürüb hardansa harasa qaçasan. Dərk edə bilmədiyin bütün məşəqqətlərin əvvəli hardadır, sonu harda? Dərk edə bildiyin onun artıq olan, gərəksiz hissələridir. Çünki o artıqlardan azad olmuş sənət əsəri belə deyirlər ki, dərkedilməz, əbədi sirrə bürünmüş bir şeydir. Yonulmuş və gərəksiz şəkildə kənara səpələnmiş o daş parçalarının, daş qırıntılarının isə öz hikməti, öz həqiqəti var. Onlar da elə güman edirlər ki, nədənsə azad olublar.

* * *

Artıq gecdir. Hər hansı əsərə qiymət vermək qəlbimizin bizə diqtə eləməsilə mümkün olmur. Korlanmış beynimiz, bu dünyada nə varsa özünə yığmağa cəhd edən beynimiz gözəlliyi maneəsiz, təmiz şəkildə qəbul edə bilməyimizə mane olur. Əlac yaddan çıxardığımız bəzi həqiqətlərə qalır.

İndi mənə elə gəlir ki, gözəl sənət əsəri mənə özünün “mən gözələm, mən əbədiyəm” işarəsini bədənim vasitəsilə göndərir. Beynim heç nə demirsə, qəlbim susursa, tüklərimin məndən xəbərsiz ürpəşməsi, “biz-biz olması” həmin gözəlliklə üzbəüz durmuş olduğuma ən etibarlı işarədir. İnsan fiziologiyası beyindən və qəlbdən fərqli olaraq insanı heç zaman aldatmaz. Aldatmaq istəməz.

* * *

Hər bir yazıçının ilk növbədə öz eksperiment səlahiyyəti olmalıdır. Bədii əsər ilk yazılma məramında öz həyat yolunu dəqiq müəyyənləşdirməlidir. Əsər ya hamı üçün yazılır, – buna, adətən, xalq üçün yazılıb deyirlər – ya da ki, əsər öz xiridarı üçün yazılır.

Sənətkarın eksperimentinə xalq yox, sənətkarlar qiymət verməli, “saf-çürük edilən dəyərlərdən sabah necə istifadə edilməlidir?” mexanizmini məhz sənətkarlar müəyyənləşdirməlidirlər.

Velimir Xlebnikovun yaradıcılığı başdan-başa eksperiment idi. Andrey Voznesenskinin bir sıra şeirləri eksperimentdir.

Şair özünü yoxlayır, özünə rahatlıq verməyən bir məsələni çözəlayır, eninə-uzununa gözdən keçirir və onun bütün şübhələri bu zaman üzə çıxır. Bütün şübhələr həqiqət statusu alır. Amma bu həqiqət onun tam həqiqəti deyil. Bu həqiqət hamı tərəfindən, elə birinci növbədə sənətkarın özü tərəfindən müvəqqəti həqiqət kimi dərk edilir. Hamı bu “oyuna” inanmalı, onun şərtlərini qəbul etməlidir. Yalnız belə olarsa, böyük ədəbiyyat dövrünün özülü qoyula bilər. Belə özül olmadan çox zaman əsl həqiqətlərin özü yarımhəqiqətlər və şübhələr donuna girir və ədəbiyyatda qəribə dəyişmələr baş verir. Eh-kamlar yaranır və əsası olmadan yaşayır, yaşayarkən aldadır, yalançı miflərə geniş- geniş meydanlar açılır və bir gün ayılıb görürsən ki, sən belə bir dünyada heç yaşamaq da istəmirsən. “Kainat mənim qəlbimdədir” və buna bənzər söz deyənlər çox gülməli görünür.

Aldadılmış şairlər...

Kim idi onları aldadan və bəlkə heç aldadan-filan yoxdu, onlar özləri bütün bu yalanları özləri üçün həqiqət kimi uydurublar?!

* * *

Əlini havada atıb-oynadan, barmaqlarını yumruq kimi sıxıb havanı tutmaq istəyən! Zaman səndən qaçan kimi məkan da səndən qaçır.

Eynən sən də. Sən də əlini atıb səsləri, sözləri, hətta cümlələri tutmaq istəyirsən, yoxdan var olmağa gətirmək istəyirsən. Axı onlar indi, lap elə indi-cə kimsə tərəfindən deyilmişdilər. Bəs niyə belə tez yox oldular? Deyilən zaman axı bizim gözümüzə görülmüşdülər?! Hara qaçıb getdilər?

Sonsuz lüğətdə var olan söz yox olan sözə çevrilir. Əlbəttə ki, tək əlin havada oynamasının səsi sükutun səsidir. Vardan yoxa keçmə. Sirmi? Sirr. Bir az əvvəl isə təəccübünü saxlaya bilməyən belə deyirdi:

Bu nə sirdir kim olur hər ləhzə yoxdan var söz?

Yoxdan var və əksinə.

Sirr!!!

Nə eşidən duyuyq düşür, nə də danışan.

Sözün doğum yeri və sözün məzar yeri eynidir – insanın qəlbi! Dərinə varmağa dəyməz – insanın qəlbi bu sirri heç öz sahibinə də vermir.

* * *

Mənim sevgi dəfinəm,

Mənim ilk dəfəm!..

Bütün “ilk dəfə”lərimi unuduldu, yoxsa hələ qarşıda bircəciyi də olsa, qalıb yolumu gözləyir?!

İlk aldığım nəfəs.

İlk dəfə unudulduğum və ilk dəfə unutduğum an.

İlk dəfə ölmək istəyim və ilk dəfə yaşamaq həvəsim.

İlk siqareti çəkdiyim gün və ilk qadınım...

Hamısı geridə qalıb. Və yaddan çıxıb gedib.

Qarşıda həmişə ən azı bir ilk dəfə durur: Ölüm ilk dəfəsi.

* * *

Adamlar var ki, ədəbiyyatı yaradırlar, qururlar.

Adamlar da var ki, bu qurulmuş yerdə rahatcasına məskən salıb sakit-sakit yaşayırlar.

Birincilərlə ikincilərin qiyməti müasirləri tərəfindən, adətən, dəyişik verilir. Buna ən gözəl sübut dərsliklərimizdir. Rahat-rahat, dinməz-söyləməz dərslik və müntəxəbat səhifələrində köç salmış ədəbiyyat xadimlərimiz onlarsız qurulmuş bu “laləzarda” pulsuz kirayənişin kimi zavallı və kimsəsiz görünürlər. Elə bil, ürəkləri səksəkədədir: bu saat əsl ev sahibləri gələcək və haqq-hesab tələb edəcəklər.

* * *

*Arıya bənzər bir yeri yox,
amma yenə də bənzəyir arıya.*

N.Hikmət

İnsana xas olan bir cəhət də budur ki, beynində bir şey dolaşan zaman onun üçün ona uyğun gələn bir məqam tapsın, ona həyat versin. Nazim Hikmətin bu iki misrası axtarmaqdan yorulmuş insanın bir anlıq nəfəsini dərmək üçün yerə oturub alınının tərini silməsidir. Arı kimi vızıldayan və sənin başının üstündən ora-bura uçub səndən əl çəkməyən fikir hücumundan hara qaçasan? Ona görə də Qalileydən gələn “kor tutduğun buraxmaz” inamı arıdan aman diləyən və bu zaman yenə də bütün təqsirləri onda görəndə insan etirazına dönür. Və kifayət qədər mülayimləşdirmək istəyəndə, məsələn, özündə etiraf gizləyən belə sakit misralara da çevrilə bilər:

*“Günahlarım ürəyimdə dağ oldu,
Xatirələr mirvari tək düzüldü,
Sap qırıldı – mirvarilər dağıldı.
Hamısı da tək-cə sənə oxşadı –
Birindən başqa.
Sonra gördüm, yox,
O da sənə oxşayır.”*

* * *

Onun əsərlərinin qəhrəmanları akvariumda xoşbəxt-xoşbəxt üzən və üzdükcə səni saymayan, səni adam yerinə qoymayan balıqlar kimidir.

Götür bu balıqları at dənizə – elə bil, onlara od vurarsan, qıvrılıb-qıvrılıb adam kimi dil açaraq sənə yalvarmağa başlayarlar ki, əfv et bizi, günahımız varsa, bağışla bizi, nə edirsən et, amma qaytar bizi o gözəl, o geniş, o işıqlı dünyamıza.

* * *

Hər şeyi bağışlamaq olarmı?

Hər şeyi bağışlayan adam həm də hər şeyi anlayan adamdır. Anlayırsansa, deməli, bağışlamağa hazırsan. Qədim romalılar deyirdilər: Hər şeyi anlamaq hər şeyi bağışlamaqdır. Cəlladlığa aparan yolun qarşısını anlamaq kəsir. İnsana anlamaq imkanı verilirsə, o imkandan istifadə eləməyi bacarmaq lazımdır. İstifadə eləməyi bacardınsa və əfv etdinsə, özün üçün axirət dünyasında azacıq da olsa, sakitlik qazanırsan.

Sənə qarşı sürülə biləcək ittihamlardan biri azalır.

Bu, azdırmı?

* * *

Kimi məcbur eləmək olar ki, sən bu dünyada elə yaşama, belə yaşa?! Heç kimi.

Kim kimin hakimi ola bilər bu dünyada?! Heç kim! Heç kimin!

Adam var ki, bu dünyada böyük-böyük qəhrəmanlıqlar göstərmək həsrətilə yaşayır və o qəhrəmanlıqları göstərir.

Adam da var ki, sakitcəsinə öz ömrünü yaşayır və sadəcə, özü özünə xəyanət eləmir.

Hər kəşənin öz payı!

* * *

Hər bir adam həyatının sonunadək öz içində kimisə gizləyib saxlayır. Kimi bir komsomolçu yaşıdır içində, kimi bir aktyor, kimi müəllim, kimi müğənni, kimi də bir uşaq... Sən gedib tamam başqa bir yolun, başqa sənətin adamı ola bilərsən – bu, vacib deyil. Nə olursansa ol, kim olursansa ol, həyatın boyu öz içində bəsləyib saxladığın o kimsə sənə rahat yaşamağa imkan verməyəcək.

* * *

Ədəbiyyat belədir: bir də görürsən, hardansa bir surət ilişib qalır bey-nində, bir də görürsən bir obrazlı deyim tərzii, bir misra, bir cümlə...

Nəbi Xəzrinin son şeirlərindən biri belə adlanır: "Yarımçıq ziyarət". Məkkəyə ziyarətə gedən dəvə karvanı şəhərin lap yaxınlığında tufana düşür. Qum dəryası bu karvanı elə udur ki, onun izi-tozu da qalmır. Tufanın ötüşə-cəyini, inamla sabahın açılmasını gözləyənlər səssiz-səmirsiz səhraya gömü-lürlər. Və Nəbi Xəzrinin bir misrası bu şeirin içindən qılınc sonsuz qum səh-rasının dibindən çıxan kimi sıyrılır:

... Kimsə inanırdı hələ səhərə...

Səhərə inanmaq güc və səbr istəyir. Və inanan kimsə hələ qalıbsa, de-məli, yenə də aldanan kimsə var. İnananın yanında hökmən aldanan olur. Və hamımız inam dolu yolun müxtəlif nöqtələrindəyik. Hamımızın öz ziyarəti var. Hamımızın da ziyarəti yarımçıqdır.

İlahi, sən özün yarımçıq ziyarətləri qəbul elə.

* * *

Azərbaycan ədəbiyyatını bir bütöv kimi təsəvvürümüzdə gətirməyə ça-lışsaq, bu bütövün böyük bir hissəsi emiqrasiyada məhrumiyyətlər bahasına yaşayanlar tərəfindən yaradılan ədəbiyyatdır, deyə bilərik.

Sovet çevrilişindən sonra xaricə getməyə məcbur olmuş ziyalılarımız, Ənvər Məmmədخانlının bir personajı kimi, "bizi hara sürgün eləsəniz də, Azərbaycanı ürəyimizdə aparacağıq" – deyirdilər.

Almas Yıldırım "Allahım, mən neçin şair doğuldum?!" – deyə özü özü-nü illərcə yedi.

Yusif Vəzir ağrısını cümlələrinə tökdü.

Məmməd Əmin Rəsulzadə Azərbaycan həsrətilə dünyadan köçdü.

Əlibəy Hüseynzadə, Ceyhun Hacıbəyli, Əmin Abid, Əhməd Ağaoğlu...

Və daha kimlər, daha kimlər...

Amma bir şey qoy heç zaman unudulmasın.

Bizim mühacirət ədəbiyyatımızı yaradanlar vətəmindən köç eləmiş el oğulları idi. Vətəndə yaşayanların çoxu onlardan uzaq getmədi. Vətəndə yaşaya-yaşaya özünü mühacir sayanlar da az olmadı. Nə qədər məfkurə və qeyrət sahibi daxilən özünü o vətən övladları ilə bir güzgüdə gördü. Özünü onların yanında saydı. Nə qədər adam daxilən mühacir idi.

Və mühacirət ədəbiyyatı yalnız köçüb xaricdə yaşayanların ədəbiyyatı deyil. Mühacirət ədəbiyyatı özünü bu yeni qurulan aclar və qullar dünyası sisteminin üzvü kimi görə bilməyənlərin də hesabına genişləndirdi. Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq...

Əgər mühacirət ədəbiyyatı bir küll şəklində öyrəniləcəksə, vətəmində mühacir olanlar da bu ədəbiyyatda öz layiqli yerini tutmalıdırlar.

* * *

“...biz Allahın yuxusuyuq” – deyib rahat-rahat köks ötürməyə nə var ki...

Biz şeytanın təmizlənmiş, yenidən mələk siması geymiş ruhuyuq. Buna inanmaq asandan asan.

Niyə bizi unutdular? Bizim yuxudakı oyunumuz onlar üçün maraqlı olmadımı?!

Bəlkə unutmadılar, bəlkə itirdilər?! Yuxunu görən yuxusundan hövlnak ayılıb xatırlamağa çalışacaq mı gördüklərini? Və xatırlamağa çalışsa, xatırlaya biləcəkmi? Borxes xatırlamışdı.

Yuxuların içinə onları təftiş etmək, dəyişmək üçün istədiklərimizi göndərə bilərikmi? Paviç göndərmişdi.

Yuxuları aydın, təmiz şəkildə xatırlamaq çətindir.

Hər şey dağılacaq, dumanlar varsa, dumanlara qarışib itəcək – yeni gecələrə, yeni yuxulara qədər...

* * *

– Biz Allahın yuxusuyuq, – dedilər ona.

“Bu yuxudan çıxıb qaçmağa nə var ki...” – O düşündü.

Və... yuxudan qaçmağı qərara aldı.

Paviçin “Xəzər gündəliyi” adlı gözəl romanında “yuxulara girib oradan kimlərisə çıxaranlar” var. Onlar yuxu tutucularıdır. Bu qədərində gözəl ədəbi obraz təsəvvür eləmək çətindir.

Bu “yuxu tutucuları” hardadılar? Niyə onlar bizim yuxularımıza girib bizə əzab və ağrıdan başqa heç nə verməyənləri yuxumuzdan qovmurlar?!

...Yuxu görən isə mat-məttəl qalmışdı və elə yata-yata bütün diqqətini cəm eləmişdi ki, bu gözəl və nə vaxtsa unudulmuş vəqələri bir daha seyr eləsin, bircəciyini də buraxmasın.

Yuxusundan qaçmaq istəyənin məramını əlüstü duydu və əvvəl-əvvəl bu nankor xülya onu pəjmürdə etdi. Sonra elə yuxusundaca bic-bic qımışdı və nə elədi, nə eləmədisə onun yuxusundan qaçmaq istəyən ona deyilmiş o böyük həqiqəti də (“Biz Allahın yuxusuyuq” həqiqətini), özünün könlündən keçən o cəsarətli niyyəti də bir göz qırpımında unutdu. Ona elə gəldi ki, bütün bunları o özü də öz yuxusunda görüb.

* * *

Biz Allahın yuxusuyuq?! Əlbəttə!

Görəsən bizim bütün bu əlacsız və artıq hər bir məntiqdən kənar hərəkətlərimiz onu diksindirirmi?!

Və o, nəhayət, anlayacağıq, bizim bütün elədiklərimiz onun bu gözəl və sakit yuxusunu qorumaq üçün verə biləcəyimiz axırıncı güc yığımıdır?!

* * *

Birdən-birə, özü də əsasından dağıtmaq nəhənglərin qismətidir. Şekspir “Romeo və Cülyetta” faciəsini yazanda hər şeyi kökündən dağıtdı.

İki düşmən tayfaya mənsub iki gənc bir-birini sevir. Bu, artıq öz-özlüyündə cəsarətli, özü də son dərəcə cəsarətli bir addımdır. Və bu addımın müqəddəratı nəinki aydın deyil, onun ağırlığından çıxmaq belə çox müşkül işdir.

Bütün bu ağırlıq bəs deyilmiş kimi Romeo üstəlik Cülyettanın yaxın qohumu, qardaşı Tibaldı da öldürür.

Bundan sonra məhəbbətdən danışmaq olarmı? 16-cı əsrə qədərki və elə ondan sonrakı bütün dünya tarixinin təcrübəsi öyrədir ki, olmaz.

Şekspir sübut etdi ki, olar.

Cülyetta da Şekspirlə birgə son dərəcə dəhşətli və faciəli, ölümcül bir addım atır – o, heç nəyə baxmadan yenə də əvvəlki kimi sevir, hətta sevgisi, elə bil, daha da alovlanır və bu ölməz sevgi, əslində, bütün dövrlərin, zəmanələrin qara üzünə şapalaq kimi çırpılır. Bu sevginin ağırlığı təkcə orta əsrlər buxovunu parça-parça etmir.

Tibald öldürülməsəydi də kifayət idi ki, həlli görünməyən kolliziya, faciə yaransın.

Onun ölümündə əsas məqsəd Cülyettanı elə bir yolun qarşısına qoymaq idi ki, o, nəinki cəmiyyət qayda-qanunlarının tələb elədiyi nəsil düşmənçiliyinin üstündən, hətta şəxsi hissini, qardaş ölümünün də üstündən keçsin.

Görünür, Cülyetta ictimai səviyyədə, başqa sözlə, nəsillərin düşmənçiliyi səviyyəsində cəmiyyət üçün etibarlı sayıla bilmir – ancaq ictimai səviyyədə ondan fədakarlıq gözləmək əbəsdir. Və buna görə də onun qarşısına həm də şəxsi hisslərinin səddi qoyulur. O, bunun da üstündən adlayıb keçə biləcəkmi?!

Sonralar – on illər, yüz illər sonra qorxmadan və cəsarətlə “məhəbbət bütün sədləri vurub dağıdır” deyənlər bəlkə də güman etmirlər ki, məhz Cülyetta və onun kimilərin faciəsi onlara cəsarət verib ki, belə deyə bilsinlər.

* * *

Azərbaycan ziyalılığı məhv edilir: sözlə, hərəkətlə, gizli-gizli, açıq-aşkar...

Ayrı-ayrılıqda hər biri böyük qüvvə olan ziyalılarımız bir yerdə böyük bir uşağa dönürlər və başqaları əgər birləşib qalib gəlirlərsə, bizimkiləri birləşdirirlər ki, məhv eləmək asan olsun. Çünki qıraqdan gələn məhvi onlar özləri öz daxillərində hazırlamağa başlayırlar. Onların məhvi onların öz içlərində gizlənilir. Hər birinin öz məhvi.

Aydın Məmmədov öz məhvinə ciddi-cəhdlə özü hazırlayanlardan biri idi. Və öz fiziki məhvi ilə qovuşmayana qədər sakitləşə bilmədi.

Çox şey qaldı ki, ona deyə bilmədim. Və deyə bilmədiklərimi ağır da olsa, yazmaq istədim. Aydın birinci demək istədiyim bu idi:

– Aydın, qardaşım, heç olmasa indi sakitləşdinmi?

Sən elə bir ağrı qoyub getdin ki, səndən sonra artıq kiminləsə sənin barəndə danışmaq, səni xatırlamaq çətin olacaq. Həmişəlik ağır olacaq.

Bizim üçün, yəni, birinci növbədə sənin dostların üçün bu belə olacaq. Vəzifə və rütbəsindən, adından və mövqeyindən asılı olmadan bu yaxınadək kiminlə iki-üç kəlmə kəşmişdinsə, artıq o adam özündən xəbərsiz ən azı hörmətini saxlayan yaxın adamına çevrilirdi. Biz isə sənin dostların idik. Və biz səni sevirdik.

Sənə münasibətimiz nə xalq deputatına, nə ictimai xadimə, nə də siyasət adamına olan münasibət üzərində qurulurdu. Biz səni, sadəcə, Aydın kimi sevirdik.

Mənim üçün, Elçin üçün, Azər üçün, Natiq üçün, Ramiz üçün, Vidadi üçün, Vaqif Bayatlı, Zakir Fəxri üçün sən ancaq və ancaq Aydın idin. İntiqam üçün, Rəşad üçün, Aqıl üçün, ancaq və ancaq Aydın idin. Hamımız da elə bilirdik ki, səni bizdən yaxşı tanıyan yoxdur. Tanıyan bəlkə də var idi, amma sevən... çətin ağlım kəsir.

Aydın Məmmədov kim idi və Aydın Məmmədov həyatdan niyə belə vaxtsız getdi? Bunun bir mənası var idimi?!

Hər şeydən əvvəl, o, Azərbaycan filoloji fikrinin aparıcı nümayəndələrindən biri idi və elmi ictimaiyyətimizin yaddaşında son dərəcə yüksək istedadla malik görkəmli türkoloq-alim, incə və dərin elmi təfəkkür sahibi kimi qalacaq. İstər Bakı Universitetindəki tələbəlik dövründə, istər Moskvada SSRİ Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunda aspirant olduğu zaman ciddi və böyük gələcəkli bir dilçi alimin yetişdiyini hamı görürdü. Belə də oldu. Türk dillərinin fonetikasına, səslərin işlənmə qanunauyğunluğuna və tarixinə dair yazdığı möhtəşəm elmi iş nəinki namizədlik, neçə-neçə doktorluq dissertasiyasından daha sanballı idi. Aydın, sən böyük bir kollektivin görə biləcəyi işi təkbaşına görmüşdün. Və sonra da Moskvada, Leninqradda, İttifaqın başqa türkoloji mərkəzlərində, İttifaqdan kənarda – Türkiyədə məşhur bir alim kimi tanındın. Bu, sənənin halal haqqın idi.

Aydın, qardaşım, bu sənənin üçün az idimi?

O dəqiqə həvəsdən düşürdün. Bəlkə ən yaxın, ən məhrəm iki-üç ürək dostun xasiyyətinin belə bir məqamını bilirdi ki, nail olduğun, fəth etdiyən

hər hansı bir şey sənin üçün yalnız o fəthedilmə prosesi zamanı maraqlı olur. Sonrası sənə maraqlı deyildi. Dilçilik artıq sənin aləmində fəth edilmişdi. O da artıq maraqsız idi.

Qarşıda daha geniş və qismən yeni və yeni olduğu üçün də son dərəcə cazibəli ədəbiyyat meydanı açılırdı. Sən bu meydana yeni maraq və həvəslə atıldın. Yeni bir mübarizə həvəsi ilə.

Bir-birinin ardınca sanki birnəfəsə yazılmış kəskin ruhlu tənqidi məqalələrin 70-ci və 80-ci illər Azərbaycan ədəbi tənqidinin ən gözəl nümunələri oldu. Hamının diqqət mərkəzinə keçmişdin. Sənin nüfuzlu tənqidçi sözünü həm qocaman sənətkarlarımız, həm də gənc, istedadlı şair və yazıçılarımız, kimisi nigaran-nigaran, kimisi də ümid və həvəslə gözləyirdi. Sən yenə də öz stixiyanda idin. Böyük bir tərcümə mərkəzinə rəhbərlik sənə tapşırılmışdı və sən də burada özünəməxsus təşkilatçılıq səliqə-sahmanınla artıq sezilən və möhkəmlənən bir dəst-xətt yaradırdın.

Aydın, qardaşım, yavaş-yavaş əlin-ayağın bir yerə yığılırdı, həmməsləklərlə, səni sevənlərlə bir Mərkəzdə birləşmişdin, bu sənin üçün az idimi?

Xalqımızın ağır günlərində dəfələrlə ya səninlə bir yerdə, ya da elə özün tək-cə bir adama demədən, heç yana car çəkmədən rayonlara, el arasına getməkdən yorulmadın. Səni artıq hər yerdə tanıyırdılar. Hamı səndən müdrik, dərin bir elmi təhlildən keçmiş söz, eyni zamanda hamı üçün sadə və aydın hala gətirdiyin mətləblərin şərhini gözləyirdi. Heç kimi diqqətsiz qoymurdun. Hər kəsin arzusunda olduğu öz sözünü tapıb ona verirdin. Televiziya çıxışların zamanı qocadan tutmuş cavana qədər sənin cazibəndən çıxan olmurdu.

Aydın, qardaşım, bu sənin üçün az idimi?

Xalq səni millət vəkili seçdi. Və sənin yenə də tamam yeni bir fəaliyyət istiqamətin yarandı. Dilçilik də yaddan çıxdı, ədəbiyyat da. Elm uzaqlarda dumanlara bürünmüş ağırlı-acılı yuxuya çevrildi. Yeni yol zarafat sevməyən bir yol idi, çətin yol idi. Bu yol əvvəlkilərə bənzəmirdi. Sən bunu görməyə bilməzdin. Sənin dəqiqliyə tuşlanmış beynin bunu bir saniyəyə hesablayardı. Bu yolun apardığı o ucubucağı görünməyən dərya adamı elə batırdı ki, nəfəs çəkməyə də macal tapmazdı.

Amma o yolun bir hikməti də var idi. O yol ilə elə addımlamaq, qarış-qarış irəliləmək olardı ki, qıraqdan baxanlar elə bilərdi, yüyürüb qaçırsan.

Sən bunu asanlıqla edə bilərdin. Həm həyat təcrübən, həm də elmi təcrübən buna asanlıqla imkan verərdi. Gözləyərdin görəsən ki, o qaçanlar hara keçib getdilər, o dəryanı hansı yerindən üzüb keçdilər. Sən bunu etmədin.

Nəfəs dərməyə macal tapmamış yüyürək qaçıb gedirdin. Sanki özün öz ölümünün arxasınca düşmüşdün. Ölümünü haqlamaq istəyirdin. Ölüm, elə bil, başını götürüb səndən qaçırdı, sən isə onu haqlayıb tutmaq istəyirdin.

“... Elə peşmanam ki, ölə bilmədim...” Bir az əvvəl, ölüm növbəti dəfə səndən canını qurtaranda belə demişdin. Məzən olsun, Aydın. Sən ölümə məzələnməyə başlamışdın. Ölüm çaşib qalmışdı.

Aydın, qardaşım, bu sənin üçün az idimi?

Hərdən fikirləşirəm ki, səni tutub bir otağa salmaq, qarşına ancaq qələm və kağız qoymaq, o otağın qapısını bağlayıb səni heç yerə buraxmamaq lazım idi. Səninki qələm və kağız idi. Bütün o biri şeyləri özün özün üçün uydurmağa çalışırdın. Səninki yaradıcılığın idi. Qalan nə vardısı, o böyük yaradıcılığın yanında çox kiçik idi.

Aydın, qardaşım, bu sənin üçün az idimi?

Yəqin ki, az idi.

Axıra fəth ediləsi, dərk olunası yalnız bir şey qalmışdı. O da ölüm idi. Sən də gözün görə-görə, beynin dərk edə-edə onun sənin üçün açılmış ağışuna atdın özünü. Marağını, ehtirasını, təşnəni söndürə bildinmi, Aydın?

O zaman ki, kainatı fəth etməyi arzulayıyıq, üç qarış torpaqla kifayətlənirik. O zaman ki, üç qarış torpaq axtarıyıq, bütöv bir kainat tapırıq. Sən öz kainatını tapdın. Sən onu elə o dəqiqə itirmək üçün tapmışdın.

Bir dəfə səndən soruşdum ki, mənə son vida sözü yazmalı olsan nə yazacaqsan? Min cür zarafatla sözə söz qatdın, “aradan çıxıb” cavab vermədin. İndi nə etməli, belə gətirdi. Mən sənə vida sözü yazıram.

Amma çətin olacaq. Təkcə ailən, balaların, atan-anan üçün yox, bizim hamımız üçün sənsiz çətin olacaq. Bir az keçəcək, yəqin ki, səni sevməyənlər də bunu başa düşəcəkdir.

Biz isə səni sevirdik.

Aydın, qardaşım, bu sənin üçün az idimi?

* * *

*“Mənə elə gəlir ki, fitrətən şair olub
sənəti köməyə çağıranlar, sənətə güvənərək
şair olmaq istəyənlərdən daha yüksəkdilər”.*

Don Kixot

Allahdan verilmiş vergi və özünün zəhmət hesabına qazandığın bacarıq, istedad – bunların, tutalım ki, mənşələri ayrı-ayrıdır, bəs, nəticə etibarilə, son nəhayətdə bunların birləşmələri necə – baş verirmi?!

Allahdan verilmiş vergi ilə öyünənlər və ya asanlıqla öz daxili əzəmətlərilə böyük ədəbiyyatı yaradanlar zəhmət hesabına, məşəqqətlə gecəni gündüzə qatanlara yuxarıdan aşağı baxmağa, onlardan “daha yüksəkdə” dayandıqlarını düşünməkdə haqlıdılar mı?!

Fitrətən şair olan həmişə belə hesab edilib ki, əsl şairdir, onun şeirləri ürəkdən gəlir. Başqaları beyninin, aqlının gücünə şair olur. Onlara bu səlahiyyət yuxarıdan verilməyib, onlar bu səlahiyyəti özləri qazanıblar.

Kimdir haqlı?

Hələ XVI əsrdə Servantes Don Kixotun dili ilə bu fərqi hiss etdiyini belə dəqiq şəkildə yazırdı. Və bu müdrik sözlərlə də indiyə qədər hamını çaşdırıb durub: Don Kixotdan doğru xəbər?!

Amma mənşə nəticəyə təsir göstərə bilməz. Və nəticə öz-özlüyündə, başdan-ayağa Don Kixotun özüdür. İstər Allahdan verilmiş vergi olsun, istər özündən gələn, istər qəlbinin səsi olsun, istər aqlının – sən Don Kixot olmalısan. Ola bildinsə, sənətkarsan.

Haqlı yoxdur.

Haqsız da yoxdur.

* * *

- Hara gedək?
- Bilmirəm.
- Onda getməyə yer çoxdur, deməli.

* * *

- Dünən maşın alıb-satmaqdan danışan iki nəfər bu gün:
- Satdın?
- Kimi?
- ???

* * *

Allahın ədalətini onda gör ki, hamımız üçün eyni yaşama vaxtı buraxıb.
Amma:

- Birimiz tələsirik.
- Birimiz gecikirik.

* * *

Ətrafımızdakı hər bir adam başqa birisinin təkrarıdır. Yalnız sənət adamlarıdır ki, yeganə nüsxədə mövcud olurlar.

* * *

Görkəmli alim, ustad Azad Mirzəcənzadə deyərdi: “Mövcud problemləri nəyin bahasına olursa-olsun həll eləməyə çalışmaq sadələvhlükdür. Problemlərlə yaşamağı, onlarla uyuşmağı bacarmaq lazımdır”.

* * *

Beynimizdə bizdən xəbərsiz əksliklərin şiddətli mübarizəsi gedir. Bu, üzdə görünür, üzdə sanki mübarizədən əsər-əlamət yoxdur, dərinə isə varlığımızın bir hissəsi, bir qütbü o birisi ilə ölüm-dirim savaşındadır.

Babəki bütləşdiririk və eyni zamanda Allaha tapınıırıq.

Şah İmayla heykəl qoyuruq və eyni zamanda Osmanlı tarixinə pərəstiş edirik.

Özümüzü Koroğlunun nəvələri hesab edirik və eyni zamanda dövlətçilik qurmağı arzulayırıq.

Qaçaq Nəbi, Həcər bir tərəfdə, sahmanlaşdırma arzumuz bu biri tərəfdə.
Sabiri də eyni zamanda sevirik, Cavidi də.

Nazim Hikmətə vurğunuq və eyni zamanda türk millətçiliyinə səcdə edirik və s. və i. a.

Bu bərişmaz əksliklərin bir-birilə bizdən xəbərsiz təhtəlüurda mübarizəsidir ki, bizi irəli addım atmağa qoymur. Qəribədi, deyilmi?!

* * *

“Allah səni bələdan qorusun!”. Biz bu ifadəni tez-tez işlədirik, tez-tez deyirik. İfadənin isə qəribə arxa planı var.

Belə çıxır ki, deməli, bəlanı Allah yaratmayıb. Bir halda ki, o, insanın tərəfində çıxış edib bəla ilə mübarizə aparacaq, insanı bələdan qoruyacaq, deməli, bəla Allahın hökmündən kənardadır. Doğrudanmı, bizim Allahımız bizim kimidir – canlıdır, nəyəsə gücü çatır, nəyəsə yox?!..

* * *

Kor rəmmalın Keçmiş adlı yorğun qocaya gənc, şiltaq və gözəl Gələcək haqqında dedikləri vacib deyil ki, hökmən həqiqət ola. Vacib olan odur ki, Keçmiş adlı hərif bu deyilənlərə inana, bu həqiqətlərdən qorxmaya və utanc duymaya.

* * *

Vaxt olur ki, yuxarı baxırsan – bığ, aşağı baxırsan – saqqal və hər ikisinə tüpürmək istəyirsən.

* * *

Bir gözəl misalımız da budur:

“Balığı at dəryaya – balıq bilməsə də, xaliq bilər”.

Amma əslində, balığı at dəryaya, bunu balıq da bilməlidir, bunu xaliq də bilməlidir, bunu dəryadakı o biri balıqlar da bilməlidir.

* * *

Əvvəllər hər şeyi itirib sonra deyirdilər: son məqamda axıra ləyaqət qalıb.

İndi isə ən əvvəl ləyaqət itir, qalan başqa nə varsa, artıq əhəmiyyətli deyil. Onları mühafizə etməmək də olar.

* * *

Həç kim bu dünyada ölmək istəmir, o cümlədən, mən də hamı kimi. Amma mənim o dünyaya getmək istəməməyimin əsas səbəbi ölüm qorxusu, bu dünyayla vidalaşmaq ağrısı, daha nə bilim nə deyil. Əsas səbəb mənə o müdhiş məqamda veriləcək böyük suallara hansı cavabları verəcəyimi bilməməyimdir. Sualların cavabı yoxdur. O cavabların həndəvərinə yaxınlaşmaq həvəsi və qorxusu isə var. Həvəs və qorxu! İkisi bir yerdə!

* * *

“Vaxtım çoxdur”, amma “zamanım yoxdur” – deyirlər. Ya da deyirlər ki, “zamanım çoxdur”, “vaxtım yoxdur”. Subyektiv səslənir, deyilmi?!

Nə cür olsa da, bunlar bir-birinin eyni deyil. İlk baxışda bir-birini sanki təkrar edirlər, amma birində indi yaşadığımız anın nəbzi vurur – o, VAXT-dır, o birində isə bizdən asılı olmadan keçib gedən əbədi bir anın sakit-sakit axıb getdiyini duyuruq – o isə ZAMAN-dır.

Vaxt saatla ölçülür; yeməyin, yatmağın, durmağın, görüşməyin vaxtı olar, zaman isə uzun və uzaq əsrlərin addım səsidir.

* * *

Eləcə qəlb ilə ürəyi bir-birindən ayırmaq mümkündür və lazımdır.

Ürək bir parça qan və ətdən ibarət fizioloji orqandır.

Qəlb isə bizim mənəviyyatımızın vətənidir.

Ürəyimizlə yaşayırıq, qəlbimizlə duyuruq.

Ürək qəlibdir, qəlb bu qəlibin vicdan və ləyaqət dolumu.

Fərq yenə də göz önündədir.

* * *

Bu gün ədəbi tənqid yoxdur deyənlər (biri elə mən özüm!) yaddan çıxarırlar ki, o olmasa da, hər halda tənqidi təfəkkür yox deyil, vardır. Bu, təxminən, ona bənzəyir ki, “saatım yoxdur” adıyla, ümumiyyətlə, zamanı inkar edəsən. Qol saatının olub-olmamasına baxmayaraq, zaman heç nəyə əhəmiyyət vermədən öz yolunu dönmədən gedir, gedəcək. Məndəmi bunu unuttum?!

* * *

Səni ömür qapısından içəri salan Taledir. Bu qapı doğuluş qapısıdır. Bu qapıdan keçib o biri qapıya – ölüm qapısına yol alırsan. Ölüm qapısının ağzında səni Aqibət gözləyir və ötürür səni özündən o yana.

Ömür qapısının keşiyini Tale çəkirsə, Ölüm qapısının keşiyini Aqibət çəkir. Biri gətirir, o biri aparır.

* * *

- Hansı yolla gedək?
- Bilmirəm.
- Onda gedə biləcəyimiz yollar çoxdur, deməli.

* * *

- Hansı rəngə bürünək ?
- Bilmirəm.
- Onda bütün rəngləri qarışdır bir-birinə. Fərq eləməz, deməli.

* * *

Siçanı içirdib başlı-başına buraxsan, gedib pişikdən pasport istəyər. Şair və yazıçıları da vaxtı-vaxtında “tənqid” eləməsən, gəlib tənqidçilərə nə yazmağı və necə yazmağı öyrədərlər. Necə ki bu gün bəziləri öyrədir.

Ədəbiyyatda avtoritarizmin ən bariz təzahürü elə belə də yaranır.

* * *

Məqamın sirri vardı – donuqluğundaydı. Tərpənsən, uçub gedəcək, quş kimi gözdən itəcək, əriyəcək səndən əvvəldə qalmış o böyük zamanın içində. Sirriçində zaman özünün hər bir anının qədrini elə gözəl bilir və hər anının təəssübünü elə gözəl çəkir ki, sənə ancaq və ancaq bütün bunları seyr eləmək, qəlbinə köçürmək, yaddaş hüceyrələrinə əbədilik nəqş eləmək qalır.

* * *

Bu son məhəbbət, yaşın mürgüsündən bu qəfil oyanışı zamanındakı bu son isti – sağalmağa doğru azala-azala gedən ağrının ləzzəti kimiydi...

* * *

Qaraca Çoban ağacı kökündən qoparıb çıxaranda mənə elə gəldi ki, o, Dünya Ağacını o cür yerindən göyə qaldırır, o Dünya Ağacıdı, bəlkə də həyətdəki Qarağacdı, bəlkə də bütün doğma yurdda onun kökü yeraltı gedib-gedib dərinə işləyib indi onu qoparırlar, rişəsi, kökü ilə torpaq qarışıq çıxır üzə. Torpaq çat-çat silkələnir, elə bil, içindən vermək istəmir bu kök toxumalarını, yer altına, ürəyin hüceyrələrinə qədər gedən kimi yeraltına gedən bu toxumaları, vicləri güclə qopardırlar ondan. Bütün doğma yurd silkələnir, elə bil. Qarağacın kökü gör bir harayacan gedirmiş. Çıxdı, çılpqlaşdı, yazıqlaşdı, onu doğan torpaq ondan azad oldu, rahat nəfəs aldı. Qarağacın bir ucu burdaydı, bir ucu odu hey, Allah bilir, hardadı. Hər vici bir eldən çıxdı, bir yurdun torpağına zəlzələ saldı.

Adi ağac deyildi Qaraca Çobanın torpaqdan çıxardığı ağac. O, bir Dünya Ağacıydı.

* * *

Musa Adilovun xatirəsinə

Dilimizdə “vic” sözü var. Ağacın kökündən çıxıb kənara can atan, yana inkişaf edən yeraltı qol-budağa deyilir. Vic əsas, ana kökdən çıxsa da, ondan

ayrı olur və elə bil, vicin qələməsi anakökə yabançı, yad bir ünsür kimi həmişə kənara boy atır.

Dilimizdə bir “bic” sözü də var. Onun bir mənası hiyləgərliklə bağlıdır-sa, o biri mənası qeyri-qanuni doğulan uşaq deməkdir. Bic və vic. Yaxın səslənmə var, bəs mənə? Mənalər da yaxındır. Bic də, əslində, ictimai mühitdə, ictimai qatda elə həmin vicdir. İki səsin, iki yaxın səsin dəyişməsi bu sözlərin mənasını da dəyişir. Amma yenə də mənalərin yaxınlığı göz qabağındadır.

Sözlərin öz görünüşünü bir balaca dəyişməsilə, yəni bir, ya iki səsin dəyişməsilə bu tipli mənə dəyişmələri, əsasən, Hind-Avropa dillərinə xasdır. Bu morfoloji hadisənin adına fleksiya deyirlər. Dil ailələrinin müəyyənləşdirilməsində bu məqamın xüsusi rolu var. Alimlərin qənaətinə görə bir dil ailəsindən o birinə morfoloji lağımlar salmaq mümkün deyil. Amma indicə gördüyümüz kimi aqqlütinativ morfoloji xüsusiyyətə malik türk dillərində belə lağımlar yox deyil. Dilimizin dərin qatında gizlənmiş bu cürə sözlər (“bic” və “vic” kimi sözlər), əslində, bizlərdən avropalılara bir körpüdür – desək...

* * *

Böyük Zaman və onun ətrafında hər biri öz balaca, çəlimsiz vaxtı ilə atılıb düşən bizlər.

* * *

Məndən tez-tez soruşurlar ki, “Unutmağa kimsə yox” adı ilə nə demək istəmişəm?! Bu mənim həm şeirim, həm pyesimin, həm də o pyesin daxil olduğu kitabımın adıdır. Sonra romanın da adı oldu. Qəribədir, mənə elə gəlirdi ki, bu ad öz-özlüyündə hər şeyi açıb deyir. Kim nə istəyirsə, bu adda tapa bilər. Amma bəlkə də görünür, hamı üçün belə deyilmiş. Yaxşı, o zaman nə deməkdir mənim üçün – “unutmağa kimsə yox?!” Həmən o kiçik, amma mənim üçün son dərəcə böyük dörd misra yadıma düşür. Elə bil, onları yuxuda özüm-özümə pıçıldamışam:

*“Yollar getdi üzü dağa,
Yoxuşlar enişlərdən çox.
Kimsə yox xatırlamağa,
Unutmağa da kimsə yox.”*

Bəli, unutmağa kimsə yoxdur. Unutmağa heç bir adam yoxdur. Əvvəla, ona görə bu, belədir ki, hamı ürəyimdədir, ürəyimdə özünə yer alıb, ürəyimdə məskən salıb yaşayır, heç kimi unutmamışam. Bu, birinci yozum.

İkinci yozum da var. İstərsənsə, sən bu ikinci yozumu al, götür: “unutmağa heç kim yox”, yəni, xatırlanası bir adam olmayanda, unutmağa da bir kimsə qalmaz.

Bu ad, yəni, “Unutmağa kimsə yox” adı paradokslar yaradan adlardır. İki müxtəlif, əks-qütblü məzmunu bir formal, üzdəki quruluşda qoruyan, onları altdüzəndə bəlkə də “dalaşmağa” qoymayan, çətinliklə də olsa, aralarında sülh yaradan, sakitliyi təmin edən üstüzəndəki addır. Mənim ən çox sevdiyim addır. İki müxtəlif yozumdan kim nəyi istəyir, onu da götürsün.

* * *

Mənə görə, demokratiya ölkəni doğmur, ölkə demokratiyanı doğur. Ən ali demokratik prinsip XVIII əsrdə Volterin formalalaşdırdığı müddəadır: “Mən sənə nifrət edə bilərəm, amma mən həyatımı verərəm ki, sən öz fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə edə biləsən”. Biz bu prinsipə riayət edəndən sonra demokratiyadan danışa bilərik.

* * *

Niyaziyə

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında ilk baxışda adekvat şəkildə anlaşılmayan belə bir ifadə var, tez-tez işlənir: “uru durdu”.

Uru durmaq hamıya şamil edilir: bəydən tutmuş nökrəcən. İfadə bütövlükdə sirlidir və sirli olduğuna görə də müxtəlif yozumlara imkan verir.

Dastanda Dirsə xan uru durur, Bayındır xan uru durur, Qazan xan uru durur və s. Qərəz, hamı uru dura bilir və bu hal heç də xüsusi döyüşqabağı bir sıçrayış kimi təqdim edilmir. Bəzən təəssüf ki, dillərin qohumluğunu, bu qohumluğun dərəcəsinin və nəyə əsaslandığının fərqinə varmadan bu ifadəni son dərəcə mübariz bir əhval-ruhiyyənin nəticəsi kimi başa düşürlər. Belə ki, “uru durdu”nu “vurub durdu”dan doğdu sanır və belə məqamı döyüşqabağı əhvalın ifadəsi, təzahürü kimi qəbul edirlər. Cəlbedicidir. Amma belə deyil. Türk dillərindən biri olan çuvaş dilində “ura” sözü var və o, Azərbaycan türkcəsində “ayaq” sözünə uyğun gəlir. “R - y -z- t/d” səs cərgəsi eyni sözlərin eyni mövqeyində fərqli məqam yarada bilir. “Ura – ataq(adaq) – azaq – ayaq” – müxtəlif türk dillərində “ayaq” mənasındadır.

Əbu Həyyan adlı məşhur dilçinin əsərində orta əsrlərdə Azərbaycanda da “ura”nın ayaq mənasında işləndiyinə rast gəlirik. Və...

Və Dirsə xan da, o biri Oğuz bəyləri də “uru duranda” heç də vurub dağıtmaqdan, daha nə bilim, hansı hərbi ehtiraslardan çıxış etmirdilər, onlar sadəcə olaraq, ayağa dururdular. Vəssalam.

* * *

Daha bir səhv anlaşılan ifadə Dastanda ara-sıra işlədilən “dan – dansux” ifadəsidir. Qəribədir ki, bəzən bu ifadəni ticarət termini kimi müəyyənləşdirirlər.

Ticarətə isə bu ifadənin, əslində, heç bir dəxli yoxdur. Özünə nişanlı axtarışından qayıdan Beyrəyə atası Baybura yaxın gəlib “oğul, dan – dansux” deyir və bir çox başqa hallarda da ən neytral, ən normal danışığından, söhbətdən əvvəl oğuz bəyləri bir-birinə “dan-dansux” deyə müraciət edirlər. Hər iki hissənin kökündə “dan” hissəciyi durur və qeyd edək ki, dilimizin inkişafında “dan” kökündən bir çox feillər törəyib və bu feillərin hamısı hər hansı informasiya bildirmək məzmunu ilə bağlıdır: məsələn: danışmaq, danmaq, danlamaq və s. “Dan – dansux” Dastanın dilində ancaq və ancaq “danışmaq danışmaq”, başqa sözlə, sadəcə olaraq, “söhbət edək”, “xəbərleşək” mənalarında işlənmişdir, yenə də təəssüf ki, ticarətə yaxınlığı qətiyyəən yoxdur.

* * *

- Haraya gedirsən ?
- Üzü işığa.
- Onda qaranlığın içindən keçəcəksən, deməli.

* * *

Qoca rəmmal dodaqaltı, öz-özünə gələcəkdən nəsə mızıldanır, nəsə deyir, sənin ona inanmaqdan başqa çarən yoxdur, çünki bu gələcəkdə nə olacaq, nə olmayacaq – bilmirsən.

Amma bəlkə də bu gün bizə keçmişdən deyilənlər daha vacibdir. Çünki “Nə necə olacağı” yolu “Nə necə olmuşdu” dan keçib gedir.

* * *

Ninel Hacıyevanın xatirəsinə

Şərq xalqlarının, o cümlədən türkdilli xalqların, o cümlədən, azərbaycanlıların dünya mədəniyyətinə və ədəbiyyatına verdiyi mənəvi-əxlaqi, bədii dəyərlər sırasında Nəsrəddin adı altında ağız-ağız dolaşaraq yaranan, yara-na-yarana formalaşan ədəbi-bədii nümunələr xüsusi yer tutur. Və bu xüsusi yerə olan qiymətdir ki, yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələri ilə yanaşı, məsələn, Füzuli kimi şəxsiyyətlə yanaşı, Molla Nəsrəddin də dünya miqyasında əhəmiyyəti olan bir hadisəyə çevrilir.

“Molla Nəsrəddin” söylərkən çətin ki, elə bir türkdilli insan tapılsın ki, ən azından dodağı qaçmasın. Heç olmasa, qılgılcımvari şəkildə bədii sənətin gücü ilə isti, yumşaq assosiasiyalar ahənginin içinə düşməsin. Müxtəlif türkdilli xalqların folklorunda, yazılı ədəbiyyatında Molla Nəsrəddinçiliyin ən azı izlərini görməmək mümkün deyil. Bu izlər bədii sənətdə dərin məntiqi-əqli partlayış nəticəsində məsələn, hadisəni arxitektonik zərifliklə qapama gözəlliyində, həyat reallıqlarına sürətli reaksiya imkanlarında, üslubi təmizlik və sadəlikdə, şəffaf təqdimat və sərt, “artıqsız” ifadədə özünü göstərir. Molla

Nəsrəddinçilik ömür boyu həsrətində olduğumuz və hətta dilimizin “müsəlmanın sonrakı ağı” kimi yumoristik peşmançılıq həkk edilmiş kəlamlarına qarşı xarici gülüşdən daxili ciddiyyətə, daxili sahmana, nizama səsləyən və ona doğru yol göstərən bir təlimdir. Molla Nəsrəddinçilik yaşam tərzidir və Molla Nəsrəddinçilik ədəbiyyatın lirizm və dramatism, faciəvilik və yumorizm kimi mövcudiyət formalarının zəng səsidir. Öz-özünün içinə, janrın dərininə enmə və orada qalıb çabalamaların qarşısını kəsən, oxucusunu həyəcan və gərginlikdə saxlayan, özü-özünə həmişə tənqidi gözlə baxmağı tərbiyə edən bir zəng səsi.

Türklərin Xoca Nəsrəddini, özbək, tatar və uyğurların Nəsrəddin Əfəndisi, qazaxların Xoca Nasırı, türkmənlərin Əfəndisi, əslində, qədim yunanların Ezopu, italyanların Pulçinellosu, Arlekini, rusların İvanuşkası, fransızların Janıdır.

Bu personajları bədii təqdimatın üzdəki qatında süjet və hadisə fərqləri ayırsa da, dərin qatda çox şey birləşdirir. Dərin qatda onlar, iki böyük semiotik anlayışın arasında yer tutub reallığa münasibətlərini gah yuxarı qatda, gah da aşağı qatda bildirirlər. Gah müdrik, gah da sadələvh olurlar. Gah alim, gah da zəkəsıza dönürlər. Gah padşahlıq, gah da təlxəklik edirlər. Molla Nəsrəddinçilik belə bir karnaval əhval-ruhiyyəsinin hər bir xalqın öz təfəkkür süzgəcindən keçirilmiş təzahürüdür. Rable, Servantes, Şekspir, Füzuli sarkazmının hücrələrdən, teatr səhnəciklərindən, ayrı-ayrı, tək-tək kitab nüsxələrindən çıxıb genişliyə, real həyata, burulğanların içinə yönəlmiş yaşam formasıdır. Və o da təsadüfi deyil ki, kənddən-kəndə, şəhərdən-şəhərə, eldən-elə gəzib dolaşan bir müəllif obrazı olan Nəsrəddin, Molla Nəsrəddinçiliyi bu günümüzədək gətirib çıxarmışdır.

Xoca Nəsrəddin, Molla Nəsrəddin kimi dillərdə, ağızlarda şifahi şəkildə yaranan və yaşayan bir ədəbi-bədii obraz, ədəbi təfəkkürümüzdə yavaş-yavaş və təbii şəkildə bir başqa Molla Nəsrəddinə çevrilmişdir. Bu, böyük və möhtəşəm bir təbəddüldür. Əsrlər boyu zehinlərdə formalaşan bu çevrilmənin son nöqtəsini böyük Mirzə Cəlil qoydu. Beləliklə, daha geniş yaşam məkanına malik olan şifahi söz sənətimizin verə biləcəyi ədəbi-bədii dəyərlər yazılaşdırılmağa, kütləvi olaraq yazı mədəniyyətinin özəlliklərini kəsb etmə-

yə başladı. Və Xoca Nəsrəddindən Molla Nəsrəddinə aparən yol bir körpü kimi böyük ədəbiyyatımızın çox vacib bir şifahi qolunu – gülüş və yumor, potensial həyati hadisələrə sürətli və ağıllı reaksiya verən, özündə lakonik və qapalı bir oyun sxemi saxlayan qolunu yazı üslubunda, yazı təfəkkür tərzində, yazı təqdimatında artıq bu dəfə öz bildiyi kimi əbədiləşdirdi. Nahaqdan deyildi, əsrin əvvəlində “Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım” deyə pıçıldayan, bəli, məhz pıçıldayan və bu pıçıltısıyla da daxilimizi kökündən silkələməyə qadir olan bir səsin adı məhz “Molla Nəsrəddin” oldu. 90 illiyini qeyd elədiyimiz bu jurnal lətifələrlə, gülməli deyimlərlə, şux və şən əhvalı ilə yanaşı, ciddi-dən ciddi bir iş də görürdü. Bugünkü ədəbiyyatımızın Nizamidən, Nəsimidən, Xətəidən, Füzulidən gələn mənəvi nəfəsini içinə, ciyərlərinə alıb saxlayırdı, sanki bilirdi, sanki duyuq düşmüşdü ki, bu nəfəs ona lazım olacaq, yaxın gələcəkdə məcburən bu nəfəsi içinə yığıb uzun bir müddətə qəvvaslar kimi su altına cumacaq, sətiraltılara üz tutacaq, Ezop dilini yenidən özü üçün kəşf edəcək. Və nəhayət, onu da yəqin bilirdi ki, uzun bir zamandan sonra yenə də onun işığına üz tutan, mənəvi-əxlaqi dəyərlərinə bidət edən, sitayiş gətirən bir ədəbi nəsil hökmən yaranacaqdır. Böyük və xoşbəxt missiya idi Molla Nəsrəddinçilərin – Mirzə Cəlilin, Sabirin, Haqverdiyevin, Ordubadinin, Üzeyir bəyin, Ömər Faiqin, Əli Nəzminin, Qəmküsərin və başqa neçə-neçə şərəfli ədəbiyyat və mədəniyyət xadiminin missiyası. Gördükləri bütün dəyərli ədəbi-publisistik işlərlə, yerinə yetirdikləri vətəndaşlıq borcu ilə yanaşı, onlar eyni zamanda həm də ədəbiyyatı xalqın malına çevirirdilər, indicə dediyimiz kimi, ədəbiyyatı hücrələrdən, tək-tək nüsxələrdən çıxarıb, qoparıb xalqa hədiyyə edirdilər. Üslubu dəqiqləşdirirdilər, təfəkkür tərzini monumentallaşdırırdılar. Bu, yalnız bir janrdan o biri janra keçid və bu keçid boyu möhkəmlənmə deyildi, o dövrün məlum ictimai-siyasi quruluşunun əksi kimi bu, həm də ədəbiyyatımızda feodalizmdən kapitalizmə keçid idi. Təmər küzləşmə, vahidləşmə – həm üslubda, həm tərzdə, həm də ideyada! Ədəbi təfəkkürdə canatım məhz bu eyniliklərə doğru yönəlmişdi.

Şifahi şəkildə yaranan, dildən-dilə gəzən, dəyişən, amma əsas mayasını, canını qoruyan bir ədəbi istiqamət, elə bil, çay kimi axıb-axıb dənizə qovuşur, nəhayət, rahatlığını tapırdı. Ədəbiyyat üçün hava kimi, su kimi vacib olan də-

qiç ölçülər, dəqiq quruluşlar və dəqiq düşüncə, ifadə tərzləri məhz bir qədər əvvəl dediyimiz o keçidin sayəsində reallaşa bilirdi. Sanki qovuşma gedir – şifahi yaradıcılıq maneraları yazılı ədəbiyyatın içinə keçir, onda öz yaşamağına davam edir. İdeyası müxtəlif əsərlərə səpələnir. Artıq kiçik hekayələrdə, böyük romanlarda Molla Nəsrəddinçilik ənənələri açıq-aşkar şəkildə hiss edilməyə başlayır. Hər şeydən əvvəl, bu onunla bağlı olur ki, bu əsərlər böyükliyündən, kiçikliyindən asılı olmayaraq, öz ruhunda bir lətifəçilik əhvalı yaşatmağa başlayırlar. Lətifəçilik məhz hər hansı bir əsərin qapalı, yəni, başlanğıcı və sonu olan, bütün hadisə və süjet dolambaclarının bir-birilə sıx əlaqəsini təmin edən, həm cərəyan edən hadisələrə, həm də gizlində çox zaman müəllifin özündən xəbərsiz özünə yumorla yanaşa bilmək bacarığından yararılır. Beləliklə, gözlənilməz, amma mümkün olan nəticə, inanılmaz, amma özünü həyatda göstərən dolambac, yavaş-yavaş artan intellektual səviyyə bir çox sovet dövrü yazıçılarının, xüsusilə, 60-cı illərdə ədəbiyyata gələn şair və nasirlərin yazdıqları əsərlərin əsas göstəricilərindən olur. Molla Nəsrəddinçilik həm açıq şəkildə, deyək ki, Anarın “Molla-Nəsrəddin-60” əsərində davam edir, həm də İsa Hüseynovun, Əkrəm Əylislinin, İbrahimbəyov qardaşlarının, Elçinin, İsi Məlikzadənin əsərlərində dərin qatda özünü göstərir.

Molla (Xoca) Nəsrəddin kim idi və o, ədəbiyyata nə verdi? Molla (Xoca) Nəsrəddinçilik ədəbiyyat üçün, milli-ictimai şüur üçün, onun inkişafı üçün nə oldu?

Bu suallara cavab yenə də ədəbiyyatın içindən gəlir. Xoca, Molla Nəsrəddinçilik adlı bir fenomenin kimliyinə – həm müəllif, həm də eyni zamanda personaj kimliyinə ədəbiyyatımızda örnək ola biləcək möhtəşəm paralel var.

Bu paralel ilk baxışda nə qədər qəribə görünsə də, Dədə Qorquddur – ədəbiyyatımızın, ictimai-ədəbi fikrimizin məxəzində dayanan Dədə Qorqud. Xalqımızın ədəbi düşüncə axarını hələ ilk yaranışında dünya mədəniyyəti genişliyinə çıxaran, ən qədim dünya dastanları ilə oxşar motivlərə, süjet, obraz eyniliklərinə malik olan bu dastanın həm yaradıcısı, həm də iştirakçı personajlarından biri olan Dədə Qorqud özüdür. Belə ikiləşmə – müəllif – personaj ikiləşməsi Xoca Nəsrəddində də açıq şəkildə özünü göstərir. Şifahi ədəbiyyatın keyfiyyət göstəricilərindən biri olan bu hal Dədə Qorquddan sonra bir

ənənə kimi yazılı ədəbiyyatın ayrı-ayrı şah nümunələrində müəllifin öz yaratdığı obrazla dərin mahiyyət qatında eyniləşdirilməsi şəklində yaşayır. Beləcə, Füzuli ilə onun Məcnunu arasında oxşarlıq arayanlar və bu oxşarlığı görənlər, yəqin ki, haqlıdırlar. Daha sonralar müəllifin öz təhkiyəsini üçüncü deyil, birinci şəxsin dilindən təqdim etməsi müəllif-personaj ikiləşməsinin ilkin ədəbi-psixoloji fundamentinə çevrilir. Həm müəllif, həm də mətnin əsas qəhrəmanı olmaq əsərə əlavə ciddi psixoloji yük gətirir.

Personaj və müəllif arasındakı distansiya bu şəkildə müxtəlif dövrlərdə müxtəlif yazıçılarda müxtəlif ölçülərə malik olmuşdur. Bəzən açıq-aşkar şəkildə bu distansiya yox olmuş – Dədə Qorqud, Molla Nəsrəddin buna yaxşı örnekdir, bəzən isə distansiya özünü göstərsə də, müəllif öz yaratdığı obrazdan daxilən ayrılmamış, özünü ondan ayrı tuta bilməmişdir. “Belə bir hal, belə ikiləşmə ədəbiyyata nə verir?” sualına gəldikdə ilk növbədə məsələnin mənəvi-əxlaqi tərəfi yada düşür. Müəllif məsuliyyətinin artmasını görməmək olmur. Özünü personaj kimi əsərin struktur qatına salan, hətta orada mərkəzi yer tutan müəllif öz nəsihətverici rolunu, öz müəllimlik missiyasını daha böyük məsuliyyətlə həyata keçirir.

Nəsrəddin də böyük və ulu Qorqud kimi müəllim və tərbiyəçidir. Nəsrəddinçilik də bir həyat təlimidir. Döyüşkənlik təlimidir. Üzəçixmaq və üzdə qalmaq təlimidir. Zülmə və haqsızlığa dözümsüzlük, eyni zamanda ədalət, bərabərlik, əslində, əsl demokratiya təlimidir. İncə yumorun, kəskin satiranın arxasında bu gün də bizi – bütün insanları sevən bir adamın ağıllı, müdrik və bir az da qəmli gözləri, bu qəmginliyin aşkardakı – üzdəki təbəssümü gizlənib. Biz onu görürüksə, o, yəqin ki, gizlənməyib – gözlərilə, dillər əzbərinə çevrilmiş kəlam və ibarələrilə o bizə çox şeylər deyir, çox mətləblərdən xəbər verir və yəqin ki, hələ xəbər verəcək. O ölməzdir. Və o, ağır, əzəyyətli yol keçmişdir. Həm uzundur bu yol – uzaq zamanlardan YUNESKO-yadək uzanır, həm də dərinə işləyir bu yol – Xoca Nəsrəddindən Molla Nəsrəddinə qədər gəlir, gəlir. Adama elə gəlir, yol tamamlanmışdır və bu müdrik adam artıq nəfəs dərib dincəlməlidir. Amma yol davam edir, yolçu da yolçuluğundan usanmır. Bu gün o bizim mənəvi ehtiyacımızdır. Şit və hərəcayi “gülüşün” artdığı bir zəmanədə millətimizin ləyaqətli təbəssümə olan daimi ehtiyacıdır.

Lətifədən lətifəyə onun canı, əzəməti duyulursa, əsərdən əsərə, şeirdən şerə onun nəfəsi duyulur. Və yəqin ki, həmişə belə olacaq. Və yəqin ki, hər bir adam ondan öz istədiyini zaman-zaman alacaq, sonra da üz tutacaq öz kəsbkarlığının dalınca və o adamların hərəsi bir tərəfə gedəcək. Görəsən nə üçün onlar hamısı bir yerə, bir istiqamətə üz tutmayacaqlar? Niyə hərəsi bir tərəfə gedəcək? Ən böyük hikmət də bundadır. Dünyanın rəngarəngliyini, insanların müxtəlifliyini, təbiətin təkrarsızlığını bir istiqamətə getməklə, bir yeknəsəkliyə varmaqla, eyni arzulara sahib olmaqla dağıtmaq olmamış. Bu bir səbəb.

Və bir də yəqin ki, öz kəsbkarlığının dalınca hərənin ayrı-ayrı tərəfə getməyinin bir başqa səbəbi də yox deyil. Bu başqa səbəb indicə dediyimiz səbəblə çox gözəl səsləşir. “Niyə hamı eyni tərəfə getmir?” sualına Molla Nəsrəddin özü düşünüb-düşünüb belə cavab verir: “Hamı eyni istiqamətə tuşlanıb getsəydi, dünya bir tərəfə əyilib qalardı”.

Dünyanı yığılmaqdan, əyilməkdən qorumağın yolunu hər bir şəxsiyyət, istər siyasət adamı olsun, istər ədəbiyyat adamı, bildiyi kimi görür. Bu yolu görənlərin və bu yolu tapanların həm özləri xoşbəxtdir, həm də mənsub olduqları xalq.

* * *

Nizaminin xatirəsinə

SSRİ adlanan böyük bir ölkədə 60-cı illər, əlbəttə ki, sadəcə, 10 il kəsiyindən ibarət zaman parçası deyildi. Siyasət aləmində, ictimai mühitdə, şəxsi münasibətlərdə əriyən buzlar Bakıdan nə qədər uzaqda ərisələr belə, şübhəsiz, biz tərəfdə də bu ərimənin hənirtisi, nəfəsi, soyuq da olsa rayihəsi duyulmalıydı.

Bu keçid illərində mən on yaşından yavaş-yavaş üzü yuxarı addımlamağa başlamışdım. Mirzə Fətəli küçəsindən Nərimanov prospektində təzə tikilən beşmərtəbəli binalardan birinə təzəcə köçmüşdük. Köhnə küçəmiz üçün, qonşularımız üçün yamanca darıxdığım aylar, illər idi. Yay gələndə “pioner-lagerlər” vaxtı gəlirdi. Bakı kəndlərində yerləşən bu düşərgələrin özünəməxsus şirin qoxusu – mətbəxinin, ağaclarının, gül kollarının qoxusu

bu gün də yadımdan çıxmayıb. Bir də bunlara qarışan dənizin qoxusu. Elə bil, o zaman təbiət də bir başqaydı. Baharın bahar yeri vardı, qışın qış. Mövsümlər dəcəl uşaqlar kimi hələ bir-birinin içinə girməmişdi. Adamlar da, dost-tanırlar da, elə bil, daha mülayim, daha səmimi, daha gözəl-göyçək idi. Bəlkə də bu hisslər hamıda olan və təbii şəkildə olan nostalgiya hissləridir. Bu gün biz axtarıb-axtarıb onların qoxusunu tapa bilmirik.

Nə deyirlər, desinlər. O zaman həyat daha oynaq və daha şən gəlirdi adama. Havada məhəbbət macərələri gözəgörünməz kəpənəklər kimi uçurdu. “Nizamidən Nizamiyəcən – Nizami küçəsi ilə!” – biz on beş – on altı yaşlıların devizi bu idi. Bir-birimizi axtaranda Nizami muzeyindən başlayıb Nizami küçəsi ilə Nizami kinoteatrına qədər və əksinə marşrutla get ki, gedəsən, gedərdik. Sağa “salam”, sola “salam” – ay Allah, adamın nə qədər tanış-bilişi olardı. Hələ dünən tanımadığın, amma göz-gözə baxdığın bir satıcı, ya da küçədən ötən yad kimsə bu gün səni görüb gülümsəyərək “salam”, verirdi, az qala “nə var, nə yox?” deyirdi. İndi belə şeylər yoxdur. Korlandı. Qərribə bir axın gəldi, bu axının təmizi ilə bir yerdə çirki də gəldi, irini də gəldi. Gəlib şəhər əhvalını, şəhər ruhunu götürmək əvəzinə, qat-qat bir-birinin içində gözlənmiş arxa planları olan kəndçilik ruhunu (kənd ruhunu yox, kəndçilik ruhunu!) burda da yaydılar. Təmiz, sağlam, xalqın ən iç, mənən saf yerindən gələn ruhla əlləm-qələmlik, dərəbəylik, səhmansızlıq gətirən dağdıcı ruh yavaş-yavaş hər yanda hakim olmağa başladı. Kənd şəhəri aldatdı. Qılığına girib aldatdı. Özü də söhbət təkəcə Bakıdan getmir, şəhər deyəndə Bakı ilə bərabər, Gəncə, Naxçıvan, Şamaxı, Lənkəran da beləcə aldanmış oldu.

Mənim şəhərim o zamandan yavaş-yavaş yadlaşmağa başladı. Heç şübhəsiz, mən elə sadələvəh deyiləm ki, “Bakı – bakılılarındır!” kimi gülməli bir “məntiqdən” çıxış edim. Bakı mənim aləmində təbii və labüd şəkildə Bakıda yaşayanlarındır, lap dəqiqi bütün azərbaycanlılarındır. Ən azından ona görə ki, o paytaxtdır. Amma Bakı bu Bakıya gəlib yaşayanları öz urbanik mədəsində həzm eləməli idi. Bir paytaxt kimi bunu eləməyə borclu idi. Etmədi. Edə bilmədi. Və bunu edə bilməyəndə, etmək istəməyəndə Bakını kənd fəth elədi. Bakı təslim bayrağını qaldırdı. Kəndli ədası və kəndli iştahası, kəndli bicliyi tarixin gör nə zamanında qocaman bir şəhərə üstün gəldi. Kənddən gəlib şə-

hərdə şəhərləşən və hətta kəndə qayıdıb şəhər əhvalını ora da aparanlarla şəhərə girib (sözün hər bir mənasında!) onu içindən sökən və yeni heç nə (!) verə bilməyənlər arasında uçurum bu gün də eyni dərinlikdədir. Hayıf sənə, gözəl şəhər. Sənin əziz xatirən önündə baş əyməyə dəyər.

60-cı illərin əvvəllərində isə şəhər hələ şəhər idi. Şəhərin küçələri böyük bir həyət idi, elə bil. Bu həyətdə baş verənlər bu həyətin adamlarının həyatına, taleyinə çevrilirdi. O həyətin adamları hara yox oldu?! Yenə yaxın tarix kino lenti kimi göz önündən keçməkdədir.

Ədəbiyyat adamları – yazıçılar, tənqidçilər, şairlər (eyni zamanda rəsəmlər, musiqiçilər, müəllimlər), eynən tanınmış idmançılar və kino ulduzları qədər məşhur idilər. Məşhurluqlarının bir əsas səbəbi də, mənəcə, bunda idi ki, yeni cavan nəsil ədəbiyyatçılar ədəbiyyatı, bədii Sözü qalın-qalın, cild-cild romanların inhisarından çıxarmağa çalışırdılar. Bunu formanı dəyişərək edirdilər. Hekayələr vasitəsilə, povestlər vasitəsilə, oynaq, hərəki, dramatik dialoqlar bolluğu ilə ədəbiyyatı “ağ-qara” ekrandan “rəngli” ekrana köçürürdülər. Hissiyatın özünü təsvir eləməyə can atırdılar və hissiyat haqqında uzun-uzadı danışmaqdan vaz keçirdilər. Şəhər təfəkkür tərzilə, hətta kənddən yazanda belə, kateqorik müşahidələrlə, qiymətvermə prinsiplərinin yeniliyi, tərəvəti ilə bu gənclər həmənin həyətin adamlarına daha yaxın, daha məhrəm idilər. Daha doğrusu, onlar özləri də həmənin həyətin adamları idi. Və onlar, sözün əsl mənasında, “bogema” idilər.

İndi bütün bunlar yoxdur. Mən hər nə gəldi “ağır iqtisadi şəraitin”, “müharibə vəziyyətinin” üstünə yıxmaq istəməzdim. O həyətin adamları yoxdur indi. O adamlar hara itdilər, harda əridilər?.. Bilmirəm. Bircə onu bilirəm ki, Şəhər sadələvhəsinə “sonsuz” məhəbbətini ona izhar edən Kəndə bağışlanmaz şəkildə aldı. Yəqin, bu aldanış birinci dəfə deyildi ki, baş verirdi. Amma dərs olmur. Adamı yandıran budur.

O həyətin adamları bu gün, elə bil, dirçəlib oyanıb hərəkətə gəlmək istəyir, əl-ələ verib nəşə eləmək, harasa üz tutmaq, nəyəsə doğru, hansı həqiqətə tərafət etmək istəyirlər. Mən görürəm və eşidirəm onlardan biri o birindən soruşur:

– Hara gedək ?

– Bilmirəm, – deyər o biri cavab verir.

– Onda getməyə yer çoxdur, deməli.

Bəli, hara getdiyini bilməyəndə, nə üçün getdiyini bilməyəndə yollar da haçalanır, gedəcəyin yerlər də çoxalır. Və indi mənə hərdən elə gəlir ki, Bakının o uzaq və yaxın illərini xatırlayıb Nizami muzeyinin yanına gəlmək istəsək, o eyni adlı küçə o eyniadlı kino-teatrın yanından başlayıb (və ya qurtarıb...) bizi o eyniadlı muzeyə gətirib çıxarmayacaq. Yol çox olanda, getdiyin yer çox olanda, mənzil başına yetişmək həm də son dərəcə çətinləşir. Belə-belə işlər. Bizim Bakı əbədilikmi yox oldu? Yoxsa o nə zamansa geri dönəcək?

Bəlkə Bakı geri dönməyəcək, geri dönən bizlər olacağıq?! Velosipedlərə minib Mirzə Fətəli küçəsilə belədən belə, elədən elə?!

Hər şey təzədən?

Hər şey təzədən!

* * *

– Harda basdırılmaq istərdin?

– Atamın, anamın yanında...

– Göyüzündə, ulduzların yanında, deməli.

* * *

– Kimin göz yaşını silə bilmisən bu dünyada?

– Heç kimin.

– Bu dünyaya göz yaşını axmayıb, deməli.

* * *

Beyrək və Banuçiçək.

Qanturalı və Selcan Xatun.

Şah İsmayıl və Ərəb Zəngi.

Döyüşən qütblər.

Bunlar bir-birini niyə yoxlamaq istəyirlər?! Adəm və Həvvadan bu yana bir-birlərini tanıya bilməyiblərimi?

Həyat onları azmı sınaadı?

Döyüşən qütblər əldə qılınc-qalxan bir-birlərinə nə demək istədilər? Və qəribəsi də odur ki, heç nə deyə bilmədilər – hayıf ki, tezcə də barışdılar. Ya ər-arvad oldular, ya da dost, arxa, sirdaş. Problem duman kimi yenə də uçdu getdi...

* * *

Atalar və oğullarla bağlı. Rüstəm Zal və oğlu münasibəti çox orqanik şə-kildə Lay – Edip, Odissey – Teleqon, Qazan – Uruz, Dirsə xan – Buğac münasibətlərini davam etdirir. Atanı axtaran oğul bilmədən atası ilə döyüşür, onun qatilinə dönür, ya da dönmək ərəfəsindədir. Başqa bir halda isə ata və oğul arasında döyüş zamanı sirlər açılıb dağılır, anlaşma baş verir və hər şey barışla nəticələnir.

Atalar və oğullar: qarşı-qarşıya, əldə silah.

Atalar və oğullar: əsli, ucu dərin mifoloji qatlara gedən münasibətlər kələfinin yaradıcıları.

Öldürmək istəməyən, amma öldürən oğullar və ölmək istəməyən, amma öldürülən atalar. Və yaxud əksinə.

Axan qan və süjet.

Axan qan və faciə.

Axan qan və ədəbiyyat.

Kim dedi ki, ədəbiyyatın mayasında qan durmur?

* * *

Qədim dünya tarixi kitabının yunan – İran səhifələrinin üstünü zamanın ağır toz-tüstüsü almış qədim bir səhifəsində yazılanlar deyir ki, İran şahı Dara öz böyük ordusu ilə Yunanıstana hərbi yürüşü zamanı yunanların kiçik hərbi dəstəsi dar bir keçiddə – Fermopil adlanan dağ keçidində iranlıların qarşısını almaq, onları saxlamaq tapşırığını yerinə yetirməlidir. Bu, yunanlara toparlanmaq üçün vaxt udmaq imkanı verməli idi. Hamısı Sparta şəhərindən olan 300 nəfərlik dəstənin şücaəti dünya tarixinə silinməz şəkildə yazılır. 300

spartalı öz ölümləri bahasına olsa da, iranlıların arasıkəsilməz hücumunun qarşısını alır, əslində, beləliklə, Elladanı İran ordusunun işğalından xilas edir.

Bu gün dünya da artıq başqadı, şücaətin mahiyyəti də kifayət qədər dəyişib. 300 azərbaycanlı supermendənsə bu gün bizə mənşəyi Azərbaycan olan 300 düşüncə budağı, 300 azərbaycanlı məslək və ləyaqət tərzi, 300 abır və həya nümunəsi daha çox gərəkdir. Məhz öz düşüncəmiz, qəlbimiz və əqidəmizlə biz bu gün müasir Fermopillərdən uğurla keçib dünya müstəvisinə daxil ola bilərik.

300 azərbaycanlı! 300 əqidə və düşüncə burulğanı! 300 azərbaycanlı – 300 duyğu və fikir rəmzi kimi!

* * *

Məşhur səyahətçi, coğrafiyaşünas, etnoqraf alim Hacı Mir Həsən ağa Səyahın qəlbində ən böyük arzusu həmişə uzaq-uzaq ölkələrə səyahət edib gəzmək, çox zaman da oralarda qalıb buradan, harda olursa-olsun, tək buradan uzaqlarda yaşamaq idi. O, dəvələrin ləngərli yarıyuxulu yol ölçməsinə saatlarla, günlərlə, gecələrlə ləzzət ala bilirdi. Hər dəfə uzaq bir ölkəyə gedəndə qayıtmamağı özünə söz verirdi, çünki atası rəmmal Həzrətəli o uşaqkən onun üçün xüsusi rəml atmışdı və zərlərə bir xeyli kədərlə baxıb ürəyi ağrıya-ağrıya demişdi: “oğul, sən hara istirsən, get, it buralardan, bir də heç vədə qayıtma”.

Gedirdi, qayıtmamaq üçün özünə söz verirdi, atasını, tez-tez yuxularında gördüyü atasını yadına salırdı, amma yenə də ürəyi dözmürdü, dəvə karvanı ləngər vura-vura vətənə sarı yola çıxanda o da ürəyi atlana-atlana hər şeyi unudub özünü atırdı bu karvanın bir heyvanının üstünə, bir də ayılırdı ki, göydə tanış ulduzlu səmadır, göy altında dəvə karvanıdır, yol gedir – bu yol vətənə aparır, məmləkətə geri dönür. Ölməyə qayıdırdı hər dəfə. Zərlərin onun üçün göstərdiyi taleyi, alın yazısını yaşamağa geri dönürdü. Hər dəfə nəşə ortaya çıxırdı, ölüm-filan da unudulub gedirdi. Hər dəfə hər şey təzədən başlayırdı.

Bu hər dəfələrdən biri təsbehdən ayrılıb düşən dənəcik kimi son dəfə oldu. O qayıtmadı.

* * *

Dayanın. Və ya əl saxlayın. Bir an öncə bir an sonra nə edəcəkləriniz barədə düşünün. “Lənət şeytana!” deyin. “Axşamın xeyrindən sabahın şəri yaxşıdır” – deyin. Sonrası nə olacaqsansa olsun. Amma sən. Sən ağzıgöyçək bir daha dünənindən ayrılmışın acı ləzzətini duya-duya bu günün üstündən fırlayıb sabahına qovuşursan. Bunu da qulağına sırğa elə. Və unutma. Sonrası nə olacaq olsun. Qurtaraq bu ehtizazdan titrək-titrək olmuş bədəni düşünmək və anlamaq bəlasından. Necə istəyirlər, eləcə də yozsunlar. Onsuz da dənizin dibindəki yosunlara yoldaşlıq edə bilməyəcəklər. Artıq əldən düşmüş külək şahə qalxmış dəniz dalğalarını bir-bir toparlayıb dənizin üstünə yıxır, sonra heysiz-heysiz bir daha dikələ bilməyəndə dəniz ləpələri ilə öz içinə mısıb son dəfə küləyin gəlişini gözləyir. Külək isə taqətsiz bir halda dənizin sahilində ora-bura gəzişməkdədir. Sonrası nə olacaq olsun. Biz, nəhayət, bilməliyik ki, yox, anlamalıyıq ki, yenə də yox, dərk eləməliyik ki, quru cisimlər can saxlamır. Və qəhqəhələrimizi fəryadımızın allı-güllü donuna bürüyüb ağlagülməyə hazır olmalıyıq.

Ağlagülənlərin ürəyi qəm dəftərindən çıxmış daim ac köpək balıqlarının iştah damarı kimidir. Bir az da düşünsək, görəcəyik ki, yox, hiss edəcəyik, yenə də yox, aydınlaşdıracağıq ki, bu dünya nə onda yaşayanlara, nə də yaşamayanlara tarixin heç bir dövründə düz-əməlli vətən ola bilməyib. Özü də bundan həmişə əzab çəkib. Həmişə özünü taxsırlı bilib. Bircə onu bilməyib ki, vətən, vətən deyənlər də onu aldatmağa çalışıblar. Yerlərini isti eləmək istəyiblər. Sonrakı soyuğun alverini indidən aparıblar. Kim udub, kim uduzub – bunu biz bilməyəcəyik. Bunu bilmək heç bizə gərək də deyil. Amma bir vacib, son dərəcə vacib bir məsələ var. Səni isindirməyən payız səhəri, yəqin ki, elə-beləcə qarmaqarışlıq səslərin, alabəzək rənglərin içindən çıxır. Çıxa bilirsən, çıxır. Və səni isindirmir. Və ürəyin çırpınır, çırpınır, anlaşılmaz şəkildə nəşə pıçıldayır. Sən əvvəl-əvvəl heç nə anlamırsan. Nəhayət, vaxtı gələndə, amma əslində, iş işdən keçəndən sonra ürəyinin səsinə eşidə bilirsən. Bilirsən ki, o nə demək istəyirmiş. Bir az da məhəbbətdən deyirmiş.

* * *

Yenə də Yol. Yenə də Yolun sonu və yenə də o sonucda gözlərinə görünən zəif işartı.

Bizim gördüyümüz o işartı, əslində, nəhəng və möhtəşəm bir nur dağdır. Bizim o nəhənglikdən görə bildiyimiz bəlkə də görmək istədiyimizdir. O nur dağı bizim yolumuzu gözləyirmi? Və bu qaranlığın içi ilə yarıkor, səndələyə-səndələyə sonadək – işğadək getməyə bizdə taqət olacaqmı? O işığın yanına gəlib çatanda nə baş verəcək? Bunu heç kim bilmir. Biz o işığın yanında bir-birimizin üzünə baxıb, nəhayət, bir-birimizi tanıya biləcəyikmi?

Və bir-birimizi tanımağımız lazımdırmı bizə?

Yolun sonu işıqdır.

Yolun əvvəli də işıq idi!

Əvvəl-axır ana bətni kimi qaranlıq və ana bətni kimi doğma olan bu yolu keçib getməliyik. Doğulmalıyıq. İstəsək də, istəməsək də.

* * *

Borxes yazırdı: “Ədəbiyyat idarəedilən yuxudur”. Amma bunu bir çox yazarlar qətiyyənlə düzgün anlamadı və öz personajlarını yeri gəldi-gəlmədi, əsər içində yuxuya verib yatırdılar və onların yuxusunu təsvir etdilər. Əslində, Borxesin dediyi yuxu personajlara aid bir şey deyildi. Borxesin dediyi yuxu müəllifin bütövlükdə yuxu görməsidir, bu anlamda bütün əsər özü boyda yuxudur, daha “ayıq” əsər içərisindəki hər hansı personajın yuxu görməsi deyil.

* * *

Yəhya Məmmədovun xatirəsinə

“Kitabi-dədə Qorqud” dastanında Dədə Qorqudun, elə bil, gizli bir oponent ilə mübahisə etdiyini, onu öz inandığı nəyəsə inandırmağa çalışdığını görməmək olmur. Dastanın müqəddimə yerindəki bir çox hökmvari deyimlər buna sübutdur. Və yaxud eyni sözü hər boyun sonunda Dədə Qorqudun gə-

lib “xətmetmə” kimi səciyyələndirilə bilən hökmləri barədə də söyləmək mümkündür. Biz bu hökm və buyruqların az qala yüksək tonunu və kəskin intonasiyasını hiss edirik, az qala Dədə Qorqud səsinin hənirtisini duyuruq.

Dədə Qorqud, elə bil, kimisə (həmən gizli opponenti!) ciddi-cəhdlə inandırmağa çalışır:

– Çıxan can geri gəlməz! – deyir.

Kimə isə canfəşanlıqla sübut etmək istəyir:

– Ölən adam dirilməz!

Və yaxud:

– Əski pambıq bez olmaz.

– Yapa-yapa qarlar yağsa yaza qalmaz.

– Kül tərəcik olmaz.

– Qarı düşmən dost olmaz...

Bütün bu “buyruq”ların arxasında həmən opponentin tərəddüd və şübhə dolu baxışları sezilməkdədir. Dədə Qorqud sanki onunla razılaşımaq istəməyən, razılaşımağa çətinlik çəkən bizə naməlum bir qüvvə ilə mübahisə edir, bəlkə də əməlli-başlı mübarizəyə çıxır. Əslində, bu mübarizə gözəgörünməz müstəvidə, çox dərin bir qatda aparılsa da, kifayət qədər ciddi motivlərə əsaslanır. Elə bil, kim isə çox ciddi bir tövrlə üzünü Dədə Qorquda tutaraq ona etiraz edir:

– Doğru demirsən. Çıxan can geri gələr.

Və yaxud:

– Mən inanıram. Ölən adam dirilər.

Və bizim dastannəvis əcdadımız çətinliklə gizlədə bildiyi bir qəzəblə bu küfr (ruhən bütperəstmi?) kəlamlara, inanclara qarşı çıxır, öz ətrafındakıları hansısa çox qədim bir mənəvi – mifoloji buxovdan xilas etməyə çalışır.

Yəni, doğrudanmı, kimsə çıxan canın geri gəlməsinə inanırmı?! Qorqud, əlbəttə ki, beləsini heç zaman bağışlamaz. O tamamilə başqa, yeni inacların, dünyagörüşü və dünyaduyumunun elçisidir. Onun missiyası başqadır. Ona inanacaqlarmı? Onun arxasınca gedəcəklərimi? Onun bütün çabası bunun üçündür. Cavab “hə”dir, çünki bunu seçilib gedilən yolun yolçuları sübut etdilər. Bu günkü əqidə və inanclarımızın məxəzində Dədə Qorqud buy-

ruqları, keşiyində isə Dədə Qorquda sədaqətimiz, sevgimiz durur. Amma arzularımız “dil açıb” başqa şeylər deyir.

Və biz, Qorquddan daha qədimə, hər şeyin məxəzinə necə də can atırıq... Necə də istəyirik ki, çıxan can geri gəlsin, ölən adam dirilsin.

Bu ola bilərmə?

Mən inanıram: bu, nə zamansa baş verəcək.

* * *

Anar bir daha sübut etdi ki, əsl sənətkar eyni zamanda mütəfəkkir və “qayıbdən xəbər verəndir”. Onun “Ağ qoç, qara qoç” əsərindəki birinci nağıl “biz haracan gedə bilərik?” sualına cavab oldu. Bu, bir işıq toplusudur. Amma İşığın içində düşdükcə elə bilmə ki, sonrası asandı. İşığın içində azmaq olar, işıq içində qaranlığı unudaraq büdrəmədən, heç kim üçün darıxdırıcı olmadan irəliləmək, irəliləmək olar. Bilməzsən ki, hara gedirsən.

İşığa inana bilərsən. Amma işıq səni aldada bilər. Bu əsəri gərək birnəfəsə oxuyasan. Elə ki, dayandın, yenidən hərəkət eləmək müşkülə dönür. Dayaq nöqtəsi axtarırsan. İşığın dayaq nöqtəsi qaranlıqdır. Və o qaranlıq ikinci nağılla gəlir. Hekayə hekayətə çevrilir. Arazın bu tayı, o tayı qədər yaxın və əlbəttə ki, kifayət qədər uzaq mənəvi məkanlar “biz özümüz özümüzdən nələr istəyirik?” sualına “əyləncəli riyaziyyat” kitablarında olan kimi kitab sonunda verilmiş cavablardır: hansını istəyirsən – seç.

Birinci nağıldan ikinci nağıla keçidi yarıxəyaldan yarıhəqiqətə keçid də adlandırmaq olar. Birnəfəsə deyilmiş monoloqdan (tələsə-tələsə, nəyisə unutsam sonra gec olar və nə vaxtsa virtuallıqdan çıxıb reallığa dönməz, ona görə də tez, bir az da tez, tez sözünün özündən də tez!), bəli, monoloqdan tanış ahəngə, bir balaca ləngərə, astaca, (üsulluca!) dialoqa keçid. Tarım çəkilmiş ipi birnəfəsə keçən kəndirbaz beləcə öz hündürlüyündən, quş kimi süzdüyü hündürlükdən yerə düşməyə çətinlik çəkir. Bəlkə o bunu istəmir?

Ağrını sən öz canındaymış kimi hiss edirsən. Ağrı təsvir olunmur. Qətiyyə! Ağrı barədə söz deyilmir. Amma o var. Qəribə olan odur ki, bu ağrı bir az əvvəlki... “sevinci” deməyəm, burda ən uyğun gələn “qəhər” sözüdü, bir az əvvəlki qəhəri unutdura bilmir. Ağrıdan ağlamaq da istəyə bilərsən

(“Çox nahaq deyiblər ağlamaz kişi. Kişi də insandı, könlü-gözü var” – Vaqif Bayatlı), qəhər, əslində, ağlayışa dönməlidi. Hər şey var, hönkürtü yoxdur, hönkürtü. O hönkürtü ki, illər uzununu geninə-boluna onu min türlü yalanlara büküb, yazıb zırlıya çeviriblər. İmitasiya yoxdu. Göz yaşı – var. Bir neçə damcı. Gözdən axmır, gözün içinə, daxilə axır. Birinci nağıl... ikinci nağıl... neçənci nağıl... Və nəhayət, sonuncu nağıl. Üç alma. Ağ qoç, qara qoç. Sehir...sirr... Falımı aç. Dünənimi söyləmə. Yorulmuşam. Onu heç bilmək istəmirəm. Bir an. Bircə qırıq, bircə sökülük an da olsa, sən mənə sonranı söylə. Söylə, mən də deyim ki, sən Yolla gedə-gedə onu Yola çevirənlərdənsən.

* * *

Bizim bir çox bəlalарımızın səbəbi bəlkə də o deyildir ki, biz nə isə bilmirik. Səbəb bəlkə də odur ki, biz heç bir əsas olmadan elə güman edirik ki, həmən o “nə isə”ni çox yaxşı bilirik.

* * *

Amma düz qarşında göylərə ucalan dağa baxıb demə ki, mən sənə zirvənə heç vədə qalxmayacağam.

“Zirvə” reallığını almaq üçün təkə qalxma prosesi qətiyyənlə kifayət deyil. Qalxmadan sonra enmə olmalıdı ki, “zirvə” zirvə kimi öz dolğunluğunda açıq-aşkar görünə bilsin. Eniş olmasa zirvə də yoxdur.

* * *

Əlyazmalar Fondundakı A-424/19-50 nömrəli əlyazmanın içində qəribə bir mətn var. Müəllifi Hacı Mir Həsən ağa Səyyahdır. Əsər 17-ci yüzilə aiddir. Adı “Sirlərin sərgüzəşti”dir. Bu mətnə görə Şah İsmayılın Xızr adlı bir bənzəri olur. Çaldıran döyüşündə əsl Şah İsmayıl həlak olur və onun yerini məhz bu bənzəri tutur. Çaldırandan sonra isə o, Xətai ləqəbilə şeirlər yazır, ölkənin mədəni rifahının qeydinə qalır, elm, sənət, musiqiyə xüsusi diqqət yetirir. Hə-

yatının sonunadək heç bir hərbi səfərə çıxmır. Hacı Mir Həsən ağa Səyyah onun hakimiyyəti zamanı məmləkətin tərəqqisini bu şəxsin yorulmaz fəaliyyətinə bağlayır.

Deyirlər ki, bizim yaşadığımız və tanıdığımız dünya öz mövcudluğunda tək deyil. Onunla bərabər ona qismən bənzər digər dünyalar da sonsuz fəzada mövcuddurlar. Hətta bizim hər birimiz o biri paralel dünyalarda tamam başqa-başqa yollarla öz yaşamımızı davam etdiririk. Mən nə zamansa (deyərsən, tələbək illəri idi) filologiyanı atıb bir musiqiçi olmaq istəyirdim. İndi o dünyaların birində mən öz gənclik arzumun ardınca gedib bir alababat musiqiçi kimi əlbəttə, varam. Bir başqa Kamal Abdulla isə bir başqa dünyada bəlkə də artıq həyatda yoxdur. (O müdhiş gecədən sonra yaşamağa dəyərdimi?) Beləcə sonsuz dünyalarda, sonsuz reallaşmalarda, sonsuz paralellərdə...

Hacı Mir Həsən ağa Səyyah isə bizim dünyamızda kiminsə ruhi libasını geyibdir, əlbəttə ki. O, yaşamağına davam etməkdədir. Dünyalar müxtəlif olmaya bilər. Zəmanələr müxtəlif olsa, yetər.

* * *

Aristotel fəlsəfəsi özündən sonrakı bir çox yüzillik üçün ehkəmlənmiş bir məntiqi miras qoyub getdi. Ən maraqlısı, mənəcə bu idi: "Ya...ya..." məntiqi düsturu və ondan doğan "Həqiqət-yalan" qarşıdurmuş ikili inkar qanunu. "Sokrat ya insandır, ya insan deyil". "Bax ya bəstəkardır, ya bəstəkar deyil", "Hitler ya ölüb, ya sağdır" və s. və i.a. bu qəbildən olan "doğru-yalan" qarşıdurmuşlar insanı, əslində, dünyanı modelləşdirmənin bir vahid yoluna gətirib çıxarmaq məqsədi güdüdü.

Sonra, XX yüzilin əvvəllərində bir qəbil ağıl və məfkurə sahibləri dərin-dən baxanda görə bildilər ki, bizim bu rəngarəng dünyamız belə quru (və həm də rəngsiz) bir sxemin içinə yerləşdirilə bilməz. Nils Bor, Eynşteyn, fon Neyman, Zadə kimi görkəmlilər beyinlərdə daşlaşmış şəkildə qarşıdurmuş ikiliyə kiçik bir əlavə etdilər: "və yaxud" əlavəsini. Bu əlavədən daha çox "bəlkə" semantikasının iyi gəlirdi. Artıq qəti, birdəfəlik, ehkəmlənmiş həqiqətlərin arasından yarımtonlar, nüanslar, incəliklər baş qaldıraraq seçilməyə

başlayır. “Bu adam ya ölüb, ya da diridir” həqiqətindən başqa bu situasiya barədə daha heç nə demək olmaz – qatı ortodokslar belə düşünürlər. Aristotel də belə düşünürdü. Yəni, həqiqət bu iki qütbün birindədir. İndi isə məlum olur ki, həqiqət bu ikisinin birində və yaxud... ortasında da ola bilmiş.

“Bu iki həqiqətdən biri doğrudur, biri yalandır. – Aristotel belə deyir. – Bu adam ya sağdır, ya da ölüdür”. Siz də belə düşündünüz, deyilmi?! Sizə qəribə gəlməsin, amma hələ Dədə Qorqud bir qədər başqa cür düşünürdü. Onun aləmində fiziki mövcudluğun məhz üç forması var idi: “ölüm”, “dirlik” və “küçüçük ölüm” söylədiyi uzun-uzun bir yuxu və yaxud indiki dillə desək, “koma” vəziyyəti. İkili qarşıdurmuşu yeni bir komponentin əlavəsi. Dünyanı yalnız ağ-qara rəngdə deyil, həm də al-əlvan rənglərə bürünmüş kimi görmək cəhdi. Nəhəng bir cəhd!

Göz önündə Aristotelin qurduğu möhtəşəm bir divar yavaş-yavaş paramparça olub çökür. Bu çöküntüdə Dədə Qorqud düşüncə tərzinin də rolu var – bizim isə bundan, demək olar ki, xəbərimiz yoxdur. Amma ağız dolusu cürbəcür mənasız rəngbərəng sözləri deməyi necə də sevirilər: Dədə Qorqud bizim milli, mənəvi, fəlsəfi, etik, ictimai, siyasi, bədii, ədəbi... əgər tapsanız, nəyimizdi?!

Bunları yazdım və həyat bir az maraqsız oldu.

* * *

Koelyonun “Alximik” (“Kimyagər”) romanı indi yaman dəbdədir. İnternetlərdən də olsa tapıb oxuyurlar. Doğrudan da, oxumağa dəyər. İncə bir xəttin sonadək eyni tonallıqda verilməsi, “anekdotun” (bədii “çərçivənin”) mövcudluğu, yəni, mətnin qapanması, bir-birindən cəlbedici, orta əsrlər cəngavərliyinin qoxusu gələn (özü yox, ancaq qoxusu gələn), bu cəngavərliklə paralel yarımmeşşanlıq aurasına bürünmüş reallığın artan gərginlik rejimindəki təqdimatı bu kiçik romanı, doğrudan, da ispanidilli ədəbiyyatın aparıcı mövqeyinə çıxarır. Burada acı və hətta kəskin, sırf reallıq da özünü göstərir, romantik, hətta bir qədər sentimental macəraçılıq da vardır, nəhayət, əzabların sonunda göydən üç alma kimi, “göylərin mükafatı” da gəlib düz qəhrmanın başına... yox, əlbəttə, ətəyinə ərməğan kimi düşür. Sxem ideal sxemdir. Qapanma modeli son dərəcə original görünür. Amma yenə də nə isə bir

narahatlıq hissi məni rahat buraxmırdı. Çünki hər şey son dərəcə rahat və yağ kimi idi. Belə isə olmur.

Nəhayət, xatırladım. X.L.Borxesin bəlkə də minlərlə hekayəsi arasında az qala unudulmuş çox kiçik bir hekayənin sxemini xatırladım. İspaniyada yatan bir şəxs yuxusunda uzaq İranın İsfahan şəhərində bəlli bir yerdə basdırılmış xəzinə görür. Tənbəllik etmir, gedir İrana, haman yeri tapır və qazmağa başlayır. Şəhər gözetçiləri gəlib bunu tuturlar ki, gecənin bu vaxtı sən burda neyləyirsən?! O adam isə yuxusunu bunlara danışır. Gözetçilərin rəisi gülür:

– Sən qəribə axmaq adamsan, – deyir. – Adam da yuxuya inanar?! Mən şəxsən üç dəfə yuxumda görmüşəm ki, sən yaşayan o uzaq şəhərdə... filan yerdə (yeri dəqiq deyir) ağacın altında bir dəfinə basdırılıb. İndi mən durum burdan İspaniyaya gedim?!

Haman adam öz şəhərinə qayıdır. Gözetçilərin rəisinin dediyi haman yeri axtarır və... həqiqətən də oradan dəfinə tapır.

Sxem budur. Bu sxemi eynən, bəlkə iki xırda detalını dəyişərək Koelyo romanının səthinə köçürüb. Fərqlər bunlardır: Koelyonun qəhrəmanı İrana deyil, Misirə, piramidaların yanına yola düşür. Onu Borxesdə olan kimi şəhər gözetçiləri deyil, quldurlar tutur və yuxusunu da ona quldurbaşı danışır. Vəssalam. Bir sxem. İki gözəllik!

Bu sxemin ucunu çəkib çəkib Sindbadın və ya Şəhrzadın hekayələrinə qədər aparmaq bəlkə də mümkündür. Amma ehtiyac varmı? Əsas məsələ onsuz da aydındır. Şərq və Qərb adamının fərqlinin bu şəkildə verilməsi (birinin son dərəcə enerjili, o birinin statik olması) ədəbiyyatda öz müvafiq boşluğunu doldurmuş oldu.

* * *

Nəsrə cümlələr müharibələr zamanı qazılan səngərlər kimidir. Bir-birinin ardınca qazılmış bu uzun və qısa, əyri və düz səngərlər, əslində, onları keçənlərə müqavimət göstərməkdən başqa bir şey deyil. Hər birinin də öz müqavimət dərəcəsi olur. Çətini birinci səngəri vurub keçməkdir. Materialın müqaviməti olan kimi cümlənin də müqaviməti olur. Bu bizi çox maraqlı nəticələrə gətirə bilər.

* * *

“Sonsuz çoxluqdan sonsuz çoxluğu çıxsaq, yerdə yenə də sonsuz çoxluq qalacaq”.

Bu deyim onun müəllifinin adı ilə Kantor prinsipi adlanır. O, mənə sonsuzluğu anlamağa əməlli – başlı kömək elədi. İnadçıl və nümayişkarənə bir şəkildə heç cür inanmaq və başa düşmək istəmədiyim bu sonsuz sonsuzluğu!

Ədəbiyyatdan poeziyanı çıxsaq, o nəsrin içində yaşayacaq, nəsrə çıxsaq, o poeziyadan boylanacaq. Əlbəttə ki, heç nə yox olmur, heç nə itmir. Aristotel prinsipi ilə “bu ya şeirdir, ya da şeir deyil” söyləmək nüansları görməməkdir. Bu adam ya dilçidir, ya da ədəbiyyatçı söyləmək bütövlükdə filologiyayı inkar eləməkdir. Ədəbiyyat bu gün müasir oxucunu “bişirib” ələ almaq üçün nə oyunlardan çıxmır?! Mark Tvenin dahiyənə qələmindən çıxmış Tom Soy yerin “sevgilisi” Bekkinin diqqətini cəlb etmək üçün məktəb həyatində dəridən-qabıqdan çıxma səhnəsi yadıma düşür. Oxucu isə bəlkə də özündən xəbərsiz, sırf intuitiv şəkildə ən doğru olanı edir: oxucu (Bekki kimi) etinasızdır. Məhz belə situasiyada ədəbiyyat öz boyundan da yuxarı tullanmağa, az qala “xarakiri” etməyə hazırdır. O, məhz bu situasiyada yaşayır. Əməlli-başlı oyun gedir. Oxucu ilə müəllifin oyunu! Amma... Başqa yöndən baxsaq, həyat özü başdan-başa oyun deyilmi? Haydegger yazırdı: həyat insanla sonsuz qara boşluq arasında bir oyundur.

...Sonsuzluğu isə sonadək dərk eləmək bizə verilməyib. Çünki biz bu sonsuzluğu sonlu sözlər vasitəsilə dərk eləməyə çalışırıq. Sonsuz olana sonlu vasitə ilə müdaxilə başının üstündəki ulduzlara əl atıb onlara bir-bir toxunmaq istəyi kimi sadələvh xəyaldır.

* * *

Əvvəl oxu atıb, sonra ətrafında hədəf cızanlar! Əlbəttə ki, atdığınız oxlar hamısı onluğa sancılacaq. Əlbəttə ki, sizlər özünüzü hamıdan ağıllı sanacaqsınız. Amma axı bu zavallı dildə bir söz də var: “ayıb” sözü! “Həya” sözü də var. Onlardan, yalnız onlardan özünüzə qalxan düzəldə bilərsiniz, çünki cavab verməyin vaxtı siz düşündüyünüzdən tez gələcək.

* * *

Məncə, mənim üçün paralel olan dünyalarda yaşayanların özləri üçün də başqa paralel dünyalar vardır.

Mənim paralel dünyalarım ilə oralardakı hər hansı “mən” üçün mövcud olan paralel dünyalar eyni deyil. Bu, həqiqətən, bitməyən, əsl sonsuz çoxluqdur: hər bir başqa paralel dünyanın öz paralel dünyaları var.

Deməli, paralel dünyalar bir müstəvidə deyil, bütün kəşifən xətlərdədir. Evklid həndəsəsindən Lobaçevski həndəsəsinə keçid də elə bu mahiyyətin dərkindən başlamırmı?!

* * *

Məşhur fizik Pauli 1950-ci illərdə Nyu-Yorkda materiyanın universal əsası istiqamətindəki elmi axtarışları ilə bağlı Amerikanın nüfuzlu alimləri qarşısında məruzə ilə çıxış edirdi. Paulini dinləyənlər arasında XX əsrin ən nəhəng fiziklərindən biri, bəlkə də birincisi, ömrünü atom nəzəriyyəsinə həsr etmiş və Paulinin köhnə dostu olan Nils Bor da var idi. Paulinin fantastik və ağılasığmaz fərziyyələrə əsaslanan çıxışı alimlər tərəfindən birmənalı qarşılanmır, əksər dinləyicilərdə kəskin etirazlar doğurur. Və bu zaman müzakirələrin son nöqtəsini məhz Paulinin dostu Nils Bor qoyur. Ona öz sualını Bor belə ümumiləşdirir:

– Biz hamımız belə hesab edirik ki, sizin nəzəriyyəyiniz ağılasığan deyil. Yeganə bizi narahat edən budur ki, bu ağılasığmazlığı həqiqət kimi qəbul etmək üçün o kifayət dərəcədə ağılasığmazdı, ya yox?!

* * *

Əsl söz yazıya daxil edilmək üçün artıq tapılan söz deyil, əsl söz hələ axtarılan sözdür. Axtarmaqdan ala bildiyin mənəvi ləzzət tapmış olduğundan qat-qat üstündür. Sonsuz lüğət sonsuz həzz mənbəyidir.

* * *

Müasir həyatımızda büt-pərəstlik izləri az deyil. Demək çətindir, bu izlər bizi böyük bir yola çaxara bilər, yoxsa yox. İstənilən halda onlardan yaxa qurtarmaq imkansızdır. Biz artıq belə anlayışların dərinədəki məzmununa varmadan onlardan adi sözlər kimi istifadə edirik. Əslində isə onlar adi sözlər deyil. Onlara bir qədər diqqətli, mətndən kənar əhatədə, daha doğrusu, əhatəsizlikdə nəzər salsaq, görərik ki, dünyagörüşümüzün formalaşmasında bizə o qədər də bəlli olmayan qatları qaldırırlar. Çox köhnə, unutduğumuz qoxuların iyi gəlir onlardan. Onlar, əslində, bizim beynimizin Pandora siyirtməsinə açırlar. Bəzilərini sadalasaq, görərik ki, gündəlik həyatımızda bizdən xəbərsiz büt-pərəstlik necə rahat yaşayır:

Səfərə çıxanın ardınca hələ də su səpirik.

Kimisə qınamaq, hətta təhqir etmək istəyəndə dilimizin ən "ayıbsız" ifadəsi "kül olsun başına" ifadəsidir.

"Boyuna qamış ölçüm". Bu ifadəni də büt-pərəstliyə çəkib aparmaq olar. Əslində, indinin özündə də elə kəndlərimiz var ki, ölüsü düşəndə kəndin ətrafında xüsusi olaraq dəfn məqsədilə salınmış qamışlıqdan ölmüş adamın boyuna uyğun qamış seçib tabut düzəldirlər. "Boyuna qamış ölçüm", əslində, "səni görüm, öləsən" deməkdir.

Qulaq çəkib, taxtaya vurmaq, "kiş-kışlər olsun" söyləmək hər hansı bir hadisənin baş verməməsi üçün edilən təlaşlı cəhdlərdir.

Qara pişik yolunu keçəndə nə edirsən? Ya gözləyirsən ki, bir başqası səndən əvvəl gəlib bu təhlükəli zolağı keçsin, ya da əgər daha vicdanlısansa yolunu dəyişib başqa yerdən dolanıb gedirsən.

"Göz dəyməsin" ifadəsi hər hansı bəd prosesin baş verməsindən qorunmaq xətrinə deyilir. Gözün, bədnəzərin bədbəxt hadisəyə gətirməməsi üçün yanını qaşımaq da eynən büt-pərəstlik dövründən qalmış reliktir.

Son vaxtlar xüsusi sürət yığan cadu – piti məsələləri, pirlər və gizli kərəmətlər xidmətinin dinimizlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Müsəlmançılığın içində çox zaman bizim özümüzədən xəbərsiz yaşayan bir çox ifadələr, adətlər, öy-

rəncəliklər diqqətlə baxanda, əslində, çox kiçik görünürlər. Amma onu qeyd etmək lazımdır ki, onlarsız keçinmək də çətin olardı.

Allah özü günahlarımızdan keçsin. Yəni, cəzamızı versin!

* * *

“Dədə Qorqud” mətninin bir çox məqamı Homer dastanlarındakı uyğun yerlərlə ahəngdar şəkildə səsləşir. Təəccüb və şübhə edənlərin əsas dayacağı o ola bilər ki, bu mətnlər arasında böyük bir zaman boşluğu vardır: təxminən 10 əsr.

Amma Fomenko qrupu adı altında çalışan alimlərin dediklərini ciddiyyə sayıb nəzərə alsaq, onda bu zaman fərqlinin itdiyinin şahidi olarıq. Fomenko nə deyir, nəyi sübut edir? Fomenko deyir ki, indiki tarixi xronologiyadan çıxış etsək, orta əsrlər kimi ayrılan zaman kəsiyi, əslində, dünya tarixində olmamışdır. I əsrdən X əsrə qədər boşluq var. İsa peyğəmbər I yox, X əsrdə yaşamışdır (10-cu əsr isə, əslində, elə 1-ci əsrin özüdür), digər hadisələr də bu qaydada.

On əsrin təklif edilən boşluğuna girdiyimiz zaman aydın olur ki, Dədə Qorqud mətnlərilə Homer mətnləri, təxminən, eyni vaxtın məhsulu kimi birbirinə nəinki məzmun baxımından, eyni zamanda vahid bədii enerjiyanın paylaşılması baxımından da xeyli yaxındılar.

* * *

Od öz-özlüyündə hələ mədəniyyət demək deyil. Olsa-olsa mədəniyyətə yaxınlaşmaq vasitəsi, cəhdidir. Məşhur fransız strukturalisti Levi-Strosun “qızardılmış və bişirilmiş” adlı ikili qarşıdurmasına dərinlən diqqət yetirsək görürük ki, “qızardılmış” nəsnə odla bilavasitə təmas nəticəsində üzə çıxır. “Bişirilmiş” isə birbaşa deyil, bilavasitə təmasıdır, “bişirilmiş”, əslində, ikili prosesdir. Burada əlavə olaraq su, bundan başqa mədəniyyət üçün digər vacib element – qab iştirak edir. Və Levi-Stros da bunları nəzərə alaraq nahaqdan qeyd etmir ki, qızardılmış qidanı ikiqat əsasla təbiət hadisəsinə aid etmək olar.

Odu insanlara Prometey gətirmişdi. Amma əslində, bu, hələ mədəniyyətə qovuşmaq sayıla bilməzdi. Prometeyin məhz odu gətirdiyinə görə həm təqdir

edilməsi, həm əsərdən əsərə qəhrəman kimi keçməsi, həm də təsəvvürlərdə ideal bir ədəbi pyedestala oturdulması hələ çox azdır. Baxmayaraq ki, Prometey bu pyedestala layiqdir. Ancaq və sadəcə odu gətirdiyinə görə layiq deyil.

Mifologiyaya görə Prometey odu Olimpdən oğurlayıb aparandan sonra Zevsin ona qəzəb edəcəyini və hətta necə cəzalandıracağını – hansı dağa zəncirləməsini, keçirəcəyi məşəqqəti belə əvvəlcədən bilirmiş! Çünki Prometey yunanca “öncəgör” deməkdir. Bilirmiş və buna gedir. Budur Prometeyin əsl böyüklüyü! Sonrakı əzabını gözə almadan Prometey bu addımı atır. Budur, ona yönəlmiş və zaman-zaman heç cür azalmayan ədəbi simpatiyanın kölgədə qalan, amma əsl səbəbi!

* * *

Gözəl deyim intellektual çəkiddən məhrumdursa, özünü kifayət qədər sevdirə bilmir. Bu cür deyim gözəl qadın kimidir: ağılı da öz yerində olmalıdı, xarici görünüşü də, hələ üstəlik geyimi də.

Hər şeyi yerində olan belə deyimlərdən biri alman romantik fəlsəfə məktəbinin görkəmli nümayəndəsi Şellingə məxsusdur:

“Sözün dərinliyində mənalar sayrışır”. Bəli, məhz sayrışır!

Gözəl deyimlərdən aldığımız zövq bizi birləşdirir, bu deyimlər bizim şüarımıza, devizimizə çevrilir. Biz onlar vasitəsilə bir-birimizi bu boz yeknəsəqlikdə tanımağa məhkumuq. Həm də borclu yuq.

Onlardan daha biri: Eynşteyndən bir məclisdə soruşanda ki, nisbilik nəzəriyyəsini sadə bir şəkildə necə anlatmaq olar, belə cavab verib:

– Bu nəzəriyyəyə görə qatar Cenevrə vağzalına yaxınlaşmır, Cenevrə vağzalı qatara yaxınlaşır.

Poeziyamızın isə bəlkə də özündən xəbərsiz canında əsl elmi ixtiraların ruhu yaşamaqdadır. Təmkinli və müdrik, eyni zamanda coşqun və alovlu bir şair olan Cabir Novruzun bu həzin misralarından nisbilik nəzəriyyəsinin əsl rayihəsi gəlir:

*“Hər gün cavanlaşır cavan analar,
Mənim qoca anam qocalır hər gün.”*

* * *

Siz belə bir virtual dialoqu necə qiymətləndirərdiniz? Müəllim ingilis dilini anladır. Müəllim:

– İngilis dilində “siz” əvəzliyi yoxdur. Hamı bir-birinə “sən” deyər müraciət edir. Necə də sadə xalqdı...

Tələbə bir qədər düşüüb deyir:

– Bəlkə bu dildə “sən” əvəzliyi yoxdur?! Hamı da bir-birinə “siz” deyir?! O zaman onlar son dərəcə kübar xalq sayıla bilərmimi?!

* * *

Hansı daha çox postmodernistdir: Servantes, yoxsa Borxes. Servantes ənənəyə qarşı çıxdı, hər yanı bürümüş cəngavər romanlarına parodiya yazdı, onları daxilindən laxlatdı, onların ayağı altdan kətli çəkdi...

Borxes – müasir dövrün bu ideal postmodernisti nə etdi?! O, “Don Kixot” əsərini sözbəsöz yenidən yazan bir yazıçı obrazı yaratdı. Bu adam XVI əsrlə XX əsr arasında nə baş vermişdisə, hər şeydən – dilin dəyişməsindən tutmuş koka-kolaya qədər hər şeydən təcrid olmalı idi. Adı Pyer Menar olan yazıçı bunu etdi. Və Borxes bu gözəl hekayəsində oxucusu qarşısına həm Servantesin, həm də Menarın “Don Kixot”larından eyni parçaları yanaşı qoymaqla nümayiş etdirdi.

And içə bilərəm ki, mən bu parçaları dəfələrlə oxudum, çox çalışdım cüzi, kiçicik bir fərq, heç olmasa söz də olmasa, vergül fərqi tapım – alınmadı. İki tamamilə eyni mətn idi. Onları iki ayrı müəllif yazsa bilərdimi?! Formal məntiq deyir ki, yox.

Borxes isə öz hekayəsində son dərəcə təmkinlə və ciddi şəkildə bu mətn parçalarındakı “fərqlərdən” danışır. Heç bir fərqlin olmadığı halda oxucusuna deyir ki, baxın, görün bu mətnlər bir-birindən necə fərqlənir. İşə bax ki, bir müddətdən sonra mən özüm də o eyni olan mətn parçalarında “fərqlər” görməyə başladım. O fərqlər orada olmasa da.

Ədəbiyyat elə budur və başqa heç nə deyil. Səni, olmayana inandırmaq qüdrəti!

* * *

Borxes demişdi: “Ədəbiyyat idarəedilən yuxudur”.

Bu xətti davam etdirmək istəsək, o zaman dil də unudulmuş yuxudur.

Unudulan dilin mistik qatıdır. Biz çox zaman onları artıq ilkin mənalarda qəbul edə bilmirik. Bizim dili qavrama həssaslığımız itib. Biz dilin mistik qatını məcazlarda görməyə başlamışıq.

Biz belə deyirik: “Balkon uçdu”. Və belə anlayırıq: konsruksiya sökülüb dağıldı.

Unudulmuş dərin qatda isə (bəlkə də hansısa uşağın, yaxud nə gözəl olardı – bir böyüyün təsəvvüründə) balkon qanad açıb uçur, eynən quşlar kimi. Dilin mistik qatına inanmaq artıq çox çətindir.

Və yaxud “Dədə Qorqud” dastanlarındakı “Qarşı yatan Ala dağı” nə üçün dərin yuxuya getmiş kimi artıq təsəvvür edə bilmirik? Axı onun ilkin, mistik qatı bizə bunu deyir. Unutmuşuq...

Bu yerdə doğma misralar necə yada düşməsin: *Nələr arzuladıq, nələr qazandıq, Hələ nələri də itirəcəyik...*

* * *

Aslanın xatirsinə

Bu dünyada sakit həyat axtarma, qardaşım. Gözəl həyat qura bilərsən, rahat həyat düzəldə bilərsən özün üçün, dərdin-qəmin olmaz, hamını dost kimi görərsən, hamı da sənə dost kimi baxar...

Amma bu dünyada sakit həyat yoxdur.

Heç olmasa gecə özün-özünlə tək-tənha qalacaqsan. Yorğanı başına çəkib gün ərzində gördüklərinin haqq-hesabını çəkməyə başlayacaqsan. Hirs səni götürəcək, ürəyin az qala partlamaq istəyəcək və nəhayət ki, dilə gələcək: “bəsdir!” deyəcək.

Deyəcək və istəyəcək ki, uçub getsin bir ağacın budağına qonsun, quş gözü ilə ordan baxsın görsün nə olacaq, nə olmayacaq səndən sonra. Uçacaq... gedəcək...

Bundan sonra bəlkə də hər şey yaxşı oldu. Dostların da gəlib ürəkdən qəmləndi, yaxınların da ağlamaqdan özlərini həlak etdi və bu zaman sən, daha doğrusu, o quş istəyəcək ki, bir az da yaxına uçub gəlsin, pəncərədən bu yandakı o mehriban və doğma üzlərə son dəfə yaxşı-yaxşı baxa bilsin.

...Ən sevimli bir adamın göz yaşını silə-silə eyvana çıxacaq. Görəcək ki, məhəccərə balaca bir quş qonub. Əli ilə o quşu qovalayıb qaçıracaq.

II FƏSİL

Kontekst genişləndikcə tekst dərinləşir.

* * *

Sənət sənət üçündür, ancaq sənət sənət üçün deyil.

* * *

Orta əsrlər Azərbaycan deyimi: “Sər verərəm, sirr vermərəm”.

* * *

Sirr qorunduğu andan yayılmağa başlayır. SIRRİN atası yoxdur, anası yoxdur. SIRRİN övladı da yoxdur.

Onu qorumaq ona acımaqdan gəlir. Sən elə bilirsən ki, qoruya-qoruya ona zərər dəyməsinin qarşısını alırsan. Onu ürəyində gəzdirənlərin asudəliyinə xidmət edirsən. Amma yox. Belə deyil. SİRRI qorumağa başladınsa o özü-özünü yaymağa, özü-özünü faş eləməyə başlayır. Bu necə olur baş verir?! SİRRI-xudamı?! SİRRI-xuda!!

* * *

Sən yazdığın zaman öz cümlənə inanmalısən, oxuduğun zaman inanmaya bilərsən.

* * *

Orta əsrlər Azərbaycanda qoşuna dəvət çağırışı:

“Kim yatağında tərləyib ölmək istəmirsə, sıralarımıza gəlsin”.

* * *

Belə bir inam var ki, Azərbaycan insanı şeir yazmaq dəlisidir. Bu, belə deyil. Azərbaycan insanı, əslində, harmoniya dəlisidi. O, şeir yazanda qafiyə, heca axtarışına çıxmır, bunlar bir bəhanədir. Bizimki harmoniya axtarışına çıxır.

* * *

Pərdəönündənsə (səhnədən) pərdəarxasında (kulisdə) baş verənlər daha maraqlıdır. Beləcə, balaca uşaq “kukla”nın qarnını yırtıb orada nə gizlədildiyini öyrənmək istəyir. Biz hələ də balaca uşaqlarıq.

* * *

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının qəhrəmanları Basat və Beyrək arasında hansı münasibətlər mövcud olub?! Ümumiyyətlə, hər hansı münasibət olubmu?! Bəlkə onlar bu anaxronik (eyni zamana aid olmayan) mətnin müxtəlif zaman kəsiklərindən boylanırlar?! Yoxsa eyni zamana aiddirlər?! Mətn daxilində Dədə Qorqud onların ikisinə də eyni övlad kimi münasibət bəsləyirmiyi?!

Basat da, Beyrək də hər biri öz boylarının (hekayətlərinin) qəhrəmanıdırlar. Mətnin dərin qatından məlum olur ki, onlar eyni zaman kəsiyinə məxsus personajlardır. Doğrudur, bu personajlar Dastan səhifələrində bir-birilə görüşürlər. Amma buna baxmayaraq, qətiyyətlə demək olar ki, ayrı-ayrılıqda müsbət olan bu iki obrazın bir-birinə münasibəti barışmazlıq və düşmənçilik üzərində qurulmuşdur.

Sonuncu boyda biz bu düşmənçiliyin mətnin üst qatına sızmış əks-sədasını eşidirik. Aruz Qoca tərəfindən yaralanmış Beyrək öz evində ölüm yatağındadır. Beyrək Qazana onun köməyinə gəlməsi üçün xəbər göndərir. Bu xəbərin içində yalvarış dolu belə xahiş var:

“Aruz oğlu Basat gəlmədən, evimi-obamı çalıb-çapmadan, ağca üzli halalımı əsir edib aparmadan Qazan özünü mənə yetirsin”.

Necə dəyərlər, şərhə ehtiyac yoxdur.

Basat təhlükəsi Beyrək üçün son dərəcə real təhlükədir. Bu təhlükənin arxasında, daha doğrusu, dərin qatında hansı səbəblər gizlənib – bunu demək asan məsələ deyil. Bu məqamla bağlı ilk növbədə Banıçıçək faktoru əsas rol oynayan səbəb kimi qarşımızda böyük bir suala dönür.

* * *

Kamal Abdullaya

Talebində olan həyatında olmaya bilər.

* * *

Bizim yaşamımız variantlardır. Bircə dəfə invariant xəttinə düşsək, dünya dağlar (Sakit okeanda təlatümə səbəb olan kəpənəyi xatırlayaq).

* * *

Yaxşı əsərləri təxəyyülü olmayan oxucular üçün yazmaq lazımdır. Təxəyyülü olanlara yaxşı olmayan əsərlər də yetər.

* * *

Etiraflara doğru: “Yarımçıq Əlyazma” ən böyük abstraksiyada mifoloji tarixlə real tarixin üz bəz, qarşı-qarşıya qoyulmasıdır. Kitabı-Dədə Qorqud müstəvisi mifoloji tarix, Şah İsmayıl müstəvisi real tarixdir.

* * *

Azərbaycan ədəbiyyatındakı artıqları Okkam ülgücü ilə kəsib atsaq, ondan nə qalar?! Düşünmək belə, qorxuludur.

* * *

Sofokl. “Antiqona”. Vahiməli ehtiraslar.

Freyd. Edipin sirri. Vahiməli ehtiraslara vurğunluq.

Kreont tərəfindən qaranlıq dünyaya gömülən Antiqonanın faciəli sonu. Mifin Edipdən almaq istədiyi intiqamın bir parçası.

* * *

Təpəgözün intihar arzusu “Dədə Qorqud” dastanının məlum boyunun sonunda Təpəgözün özü tərəfindən dilə gətirilir. Bu niyyət, eləcə, niyyət olaraq qalır və həyata keçmir. Təpəgöz Basat tərəfindən öldürülür. Amma Azərbaycan ədəbiyyatında özünəqəsd məsələsi məhz Təpəgözlə başlayır.

Özünəqəsd təcrid olunmuş bir proses deyil, onun məşum keçmiş, psixoloji bugünü və qeyri-müəyyən gələcəyi var. Eynən Təpəgözdə olan kimi.

* * *

Bu hekayə Şərq nağılları kimidir. Əvvəli nəşəli, ortası müəmmalı, sonu isə xoşbəxtliklə doludur. Bütövlükdə qəmlidir. Göydən üç alma hökmən düşür.

* * *

Tənqid ona görə ictimai şüurun aparıcı xətlərindən birinə çevrilə bilmir ki, o, sanki qapalı bir rejimdə çalışır. Bir əsəri, yaxud bir yazıçını işıq altına alıb bütün diqqətini ona yönəldir. Ədəbi kontekst (qorxuram, bura *mədəni* sözünü də əlavə eləməyə, halbuki vacibdir və məsələ ədəbi-mədəni kontekstdə nəzərdən keçirilməlidir!) nəzərə alınmır. Təəssüf. Mənə elə gəlir ki, yazarkən ancaq bir əsərdən danışan tənqidçi korridada ancaq qırmızı rəngə reaksiya verən öküz kimidir. Əlbəttə ki, bu bənzətməni yaxşı mənada qəbul etmək lazımdır. Vaxt olub ki, Baş allah Zevs də öküz cildinə girib.

Müqayisələr, assosiasiyalar, digər mədəni xətlərə keçidlər tənqiddə, təəssüf ki, yoxdur. Hansısa bədii əsər hansısa musiqi parçası ilə müqayisə olunubmu? Olunmayıb. Hansısa rəsm nümunəsi ilə müqayisə olunubmu? Olunmayıb. Bütöv mədəni hadisəni tənqidçilərimiz görə bilmir. Bir əsərin içinə girib ondan o tərəfdə baş verənləri öz yanına yığa bilmir. Mən hələ digər ölkə ədəbiyyatlarındakı oxşar kontekstləri demirəm.

Kim kimi xatırladır?

Kim kimdən təsirlənib?

Ədəbi şəcərələr nəyin əsasında müəyyənləşir?

Bunlar olmasa ədəbi tənqid yenə də “qırmızı” rəngin əsarətindən canını qurtara bilməyəcək.

Boşluq davam edəcək. Səhra isə, Niçse deyən kimi, böyüyəcək.

* * *

Hüseyn Cavid “Qızlar məktəbində” şeirini balaca qızcıqazın bütün insanları sevməsi ideyası ilə bitirir.

Məhəmməd Füzuli yenidən doğulmuş Qeysin dili ilə Allaha müraciətlə belə deyir:

“Həm ver mənə qəm yemək kəməli,

Həm aləmi qəmdən eylə xali.”

Rəngindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq bütün insanları sevən Gülbahardan gedən yol Qeysə qədər, bütün aləmin qəmini, ağrısını ürəyinə yığmaq istəyən Füzuliyə qədər uzanır. Cavid, beləcə, Füzuli ilə səsləşir və onlar eyni mənəvi-mədəni məkanın sakinlərinə dönürlər. Ədəbi şəcərə budur və bundan başqa heç nə deyil.

* * *

İstərsən yaz, istərsən poz, istərsən heç yazma. İlk cümləni onsuz da unutmusan.

* * *

Ədəbiyyatda Söz və fikir zadəganları. Mövzu kasadlığından ah-zar edənlər bu barədə düşündülərmi?!

Füzuli, Cavid, Hadi, Məmməd Araz, Əli Kərim, Vaqif Səmədoğlu, Vaqif Bayatlı, Ramiz Rövşən... eyni ədəbi şəcərənin Söz və fikir zadəganlarıdır. Onları mənənin birləşdirən nöqtələri, sözləri, misraları ayırd eləmək, əslində, ədəbiyyatın şah damarlarından birini müəyyən etməkdir.

* * *

Mənim şairlərimdən biri də Çingiz Əlioğludur. Sözə, misraya, cümləyə Çingizdə olan diqqət və həssaslığın bu qədərini mən az adamda görmüşəm. Onun özü – boyu-buxunu, qəddi-qaməti ilə öz şeirlərinə bənzəmir. Çingiz öz boy-buxunu ilə nə qədər gözləniləndirsə, şeirləri bir o qədər gözlənilməzdir.

* * *

Eldar Baxış yanımızda olanda qədrini elə də bilmədik. Zaman keçdi. Bizmi belə ağıllandıq və daha həssas, daha mülayim, daha mərhəmətli olduq, yoxsa o, bir daha heç nə yazmaya-yazmaya hansısa gözəgörünməz enerjiyə ilə dolmağa başladı?!

* * *

Ədəbiyyat da həyat kimi təsadüflərin üzərində qurulur. Kortasarın bir hekayəsi heç cür yadımdan çıxmır. Parisə gedən maşın yolunu tıxac bərk bağlayıb. Hərəkət donub qalıb. Cərgə-cərgə bir-birinin yanında dayanmış maşın sürücüləri bir-birilə ünsiyyət qurur, söhbət edirlər. Maşınlar yanaşı cərgələrdə yer alıb. Bu qarışıqlığın içində iki nəfər – kişi və qadın bir-birini “tapır”. Hər şey ilk baxışdan başlayır. Kişi və qadın hiss edirlər ki, bir-birini sevə bilərlər, həyatlarını bir-birinə həsr edə bilərlər. Və onlar talelərində bir-biri üçün var imişlər. Talelərindəki bu mövcudluq həyatlarında da qarşılarına çıxır. Bu həmişə belə olmur. Maşın tıxacında isə bu baş verir.

Amma bir müddətdən sonra tıxac açılır, sürücülər cəld öz yerlərini tutur, maşınlar tez-tələsik hərəkətə gəlir, müxtəlif cərgələrin düzəni pozulur, hansısa daha tez, hansısa daha gec Parisə doğru şütüməyə başlayır.

Əlbəttə ki, onlar bir-biri üçün itirlər. Acı bir sonluq. Taleyində olan həyatında yenə də olmur.

* * *

Okean fırtınasından sonra ayrı-ayrı yolçu gəmilərinin hərəsi bir adacığa çırpıldığı kimi vaxtilə dost olmuş adamlar da indi pərən-pərəndilər. Onların

yenidən bir-birinin yanında yer alması və qətiyyətlə son varış nöqtəsinə doğru “üzməsi” inandırıcı deyil. Amma mənim qulağıma hələ də Bakı çayxanalarından səslər gəlir – mübahisə edən, qızgınlıqla bir-birini nəyə isə inandırmağa çalışan, bir-birini sevən və bir-birinə nifrət edən doğma səslər...

* * *

Ya epos tarixi izləyir, ya da tarix eposu izləyir. Epik variant epik qəhrəmanların bir-birilə münasibəti üzərində qurulur. Belə bir epik variantda “Salur Qazan – Burla xatun – Şöklü Məlik” münasibətlərini aid etmək olar. Real tarixdə bu variant bizə “Şah İsmayıl – Bəhrüzə xanım – Sultan Səlim” münasibətlərinin ekvivalenti kimi görünür. Bu hala biz belə də deyə bilərik: əslində, epos tarixi rafinə edir. Və yaxud epos tarixi rafinə etmə üsuludur.

* * *

Rəhman Bədəlova

Qədim adətlərdən biri də budur: tayfanın itkin, ya da əsir düşüb ölü sayılan bir üzvü geri qayıtdıqda o zaman onu təzədən “doğuluş” ritualından keçirmək vacib sayılır. Yalnız bundan sonra onu yenidən icmaya qəbul edə bilirlər. Çünki kimsə ölü sayılırdısa o artıq qəbilə çevrəsindən kənara çıxmış kimi olurdu. “Doğuluş” ritualı isə ondan ibarət idi ki, bir qadın güya bu adamı yenidən “doğmalı”dır. Geri qayıdan adam ya bu qadının köynəyindən keçirdi, ya da bu qadınla hər hansı münasibətlər kələfinə daxil olurdu. Adam bu şəkildə qəbilə çevrəsinə yenidən daxil edilmiş sayılırdı.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına da bu qədim ritualın reliktini özündə saxlayan epik abidə kimi baxa bilərik. Beyrəyin əsirlikdən gözlənilməz qayıdışını xatırlayaq. Və öz nişanlısının toyunda iştirak edən qəhrəman Qazan Xana ən vacib arzusunu bildirir – qadınların yanına getmək arzusunu. Ətrafdakılardan müsəlmançılıq pərdəsinə bürünmüş yüngülvari etiraz nidaları səslənsə də, Qazan buna razılıq verir və bununla qədim bir ritualı qorumuş olur.

Beyrəyin arzusunun üst və alt qatı var. Üst qatda o öz nişanlısını görmək istəyir. Alt qatda isə Beyrək özünün qadınlar yanında yenidən doğuluşunu təmin etmək niyyətindədir.

Beləliklə, bizim Dastan üst və alt qatların bəzən gözögörünən, aşkar, bəzən də gözəgörünməz, gizli şəkildə birləşməsindən ibarət anaxronik bir mətnidir. Üst qatı ilə yaxın real keçmişə, alt qatı ilə isə uzaq mifoloji keçmişə bağlıdır.

* * *

Vaqif Bayatlı özünün şair şəxsiyyəti ilə şair yaradıcılığını ideal şəkildə birləşdirə bilmiş ustad sənətkardır. Belə bir adam bu gün necə olub ki, vardır?! Belələrini biz, adətən, ədəbiyyat dərsliklərindən tanıyıyıq. Belələri, adətən, nə zamansa yaşayırlar, bu gün yaşamırlar. Ya o bizim gözümüzdə görünür, ya da biz onun. Şair elə belə də yazır:

*Dənizin ortasında bir xəyal
Ya o bizim gözümüzdə görünür,
Ya biz onun.*

Vaqif Bayatlı – dənizin ortasında xəyala dönmüş şair.

* * *

Çingiz Abdullayevi televiziya da seyr etməkdən, dinləməkdən daha gözəl heç nə yoxdur. O, ədəbiyyatdan danışsın, sən də qulaq asasan. Bu adam yelpazə kimi açılır: ona xas dərin intellektdən tutmuş çoxbilmişcəsinə (açıq desək, hiyləgərcəsinə) təvazökarlıq pərdəsinə bürünmüş təvazökarsızlığa qədər bu yelpazə açılır, örtülür.

Bir tərəfdən baxanda xoşbəxt adamdır: Azərbaycan dilini artıq tum kimi çırtlayır. Onunçün nə hal şəkilçiləri var, nə də ahəng qanunu. Doğru da edir. Mən həmişə belə düşünmüşəm ki, ciddi məsələlərdən danışsansa, dil burada mövzunu önə buraxmalıdır, bu cür söhbətlərdə əsas olan fikri çatdırmaqdır. Bu belədirsə, hətta Çingizə də dözmək olar. Bu isə onun timsalında belədir. Çingizin danışdıqları o qədər maraqlı olur ki, dil pintiliklərini unudursan, onlara fikir vermirsən.

Çingiz sidq-ürəklə inanır ki, həm haqqında danışdığı (daha doğrusu, adlarını çəkdiyi) bütün klassiklər – Nizami, Füzuli, Cavid, Mirzə Cəlil, Sabir və başqaları, həm də bütün yaxın keçmişdə həyatını dəyişmiş Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, S.Rəhimov, Süleyman Rüstəm, İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə, Cabir Novruz və başqaları bu gün də Azərbaycan Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvləridir, Çingizin özü isə onların “ən cavan” katibidir.

Yazıçı olmağın əzabından danışan xoşbəxt – bu, Çingiz Abdullayevdir. O, həqiqətən, xoşbəxtidir. Mən özüm Minskdə Linqvistik Universitetdə olarkən bunun şahidi oldum. Universitetin rektoru mənim əziz dostum professor Baranova biləndə ki, biz Çingizlə tanışıq, yaxınıq, əvvəlcə mənə şübhəylə baxdı, sonra telefonla Çingizə zəng edib onların danışığını “təşkil edən”dən sonra qadın az qaldı sevincindən bayılsın. Mənə də ancaq “əlim ağzımda” bu ikisi qədər xoşbəxt olmaq qaldı.

Çingiz Abdullayev – Azərbaycan mədəniyyətinin yelpazə kimi bir sonucundan (nəhənglikdən) o biri sonucuna – (körpəliyə) qədər açıla bilən Qulliveri – Sviftin uydurması. Mənim dostum!

* * *

Homer tək-cə şair və ya şəxsiyyət deyil. Homer, böyük mədəniyyətşünas Viko demişkən, həm də prinsipdir. Ona görə də onun yaşı bilinmir. O, müxtəlif dövrləri birləşdirir.

Dədə Qorqud da bir dövrə aid deyil. Doğrudur, Dastanda yazılır ki, o, Rəsul Əleyhüssəlam zamanına yaxın anadan olmuşdur. Bu isə eramızın 7-ci əsrinə təsadüf edir. Amma Dastanın bəzi boylarında Dədə Qorqud mifoloji keçmişə aid hadisələrin iştirakçısı kimi çıxış edir. Məsələn, elə tək-cə “Basat Təpəgözü öldürdüyü” boyu xatırlamaq olar. Mifoloji obraz olan Təpəgözlə Dədə Qorqudun münasibəti həmən boyun əsas xətlərindən biridir. Hətta əlamətdar olan odur ki, bu boyda Dədə Qorqud digərlərində olan kimi ancaq əvvəldə və axırda özünü göstərmir; o sujetin içində bir səfir kimi, əlaqəçi kimi, sakral, mifoloji aləmlə, real aləm arasında əlaqə yaradan “demurq” kimi kifayət qədər dinamik bir obraza çevrilir.

Mifoloji tarixlə real tarixi yenə də Dədə Qorqud birləşdirir. Real insan, əlbəttə, bir-birindən bu dərəcədə uzaq məsafələrdə “işləyə” bilməz, bunu ancaq *prinsip* həyata keçirə bilər. Məhz buna görə də Dədə Qorqud, əslində, Oğuz elinin bir prinsipidir. Müxtəlif dövrləri birləşdirən prinsipi.

* * *

“Yarımqıq əlyazma” romanının xaricdəki nəşrləri ilə bağlı mən nəşriyyat redaktorlarından məktublar alırdım. Əksər məktublarda romandakı bəzi sözlərin başqa dildəki ekvivalentini öyrənmək istəyi var idi. Məsələn, “qopuz”, “ozan” kimi sözlərin təkcə tərcüməsini deyil, ulduzcuq qoyub səhifənin altında mənasını da geniş şərh edəcəkdilər.

Amerikan naşiri bu sözlərin sırasına “Günortac” sözünü də salmışdı. Dastanda bu söz bir dəfə keçir. “Babam yerin sorar olsan – Günortac”, deyər qəhrəmanlardan biri onu tanımaq istəyən başqa birisinə cavab verir.

Bu söz öz daxili mənasına və səslənişinə görə çox xoşuma gəlmişdi. Mən Günortacı “elə bir məkan ki, gün həmişə başının üstündə durur” kimi qəbul edirdim. Və romanda bu ad altında Xanlar Xanı Bayındır Xanın iqamətgahı olan yeri təsəvvür edirdim. Hadisələrin böyük əksəriyyəti məhz paytaxt Günortacda baş verirdi.

Amerikalı naşirə elə belə də yazdım: “Günortac – qədim oğuzların paytaxtı, xərəbəlikləri indi də müasir Ermənistan Respublikasının ərazisində yerləşir”.

Bu izahat elə belə də Amerikada ingilis dilində mətnə daxil edildi.

* * *

Ədəbiyyatı sevmək – ədəbiyyatla məşğul olmaq üçün çox azdır. Bundan əlavə də nələrisə etmək lazımdır. Məsələn, ən vacib şərtlərdən biri budur: ən qatı bədxahını bağışlamağı bacarmalısan. Bu, əslində, “sim-sim” sözü kimi bir işarədir. Bacardınsa, o zaman ədəbiyyat qapıları üzünə laybalay açılacaq. Və sən içəri keçə biləcəksən. Arxanda gözləri ehtirasdan qırpırmızı qızarmış bədxahının dodağına ilişib qalan acı, istehzal və “qalib” bir təbəssüm, irəlidə

cavabı olmayan suallar və suala dönə bilməyən cavablar... Nə üçün gəldin, sən burada nə axtarırsan? Səni burada gözləyən yox idi: sənin gedən yerin “sim-sim”i söyləməzdən əvvəlki məkandır. Acı və istehzalı, “qalib” və qəzəbli təbəssümlərin yanında. Duruxma. Duruxdunsa, deməli, sən heç nə anlamamısan. Çünki hər şeyi anlayandan ancaq sonra bağlışılaya bilərsən. Səndə isə belə olmadı. Sən anlamadan əvvəl bağlışladın.

* * *

Sosializm realizmi bizə nə verdi?

Sosrealizm – zahiri təntənəsi və daxili fəlakəti olan bir ədəbi proses, dramatik bir dövrün estetik eybəcərliyi idi. Yaza-yaza öz yazdığıının hamıdan əvvəl özün sensoru olursansa, bu, normal hal deyil. Sosrealizm çərçivəsində hər şeydən əvvəl azadlıq yox idi, daha dəqiq desək, mənən azadlıq, yazı azadlığı yox idi. Konkret desək, bu eybəcər durumu hərəkətə gətirən mexanizmlər var idi. Onlardan birini, bəlkə də ən əsasını “bütləşdirmə” mexanizmi adlandırma bilərik.

“Bütləşdirmə” təkcə tarixi şəxsləri nəzərdə tutmurdu. “Bütləşdirmə” mexanizmi ədəbi qəhrəmanlardan tutmuş (Dədə Qorqudu, Koroğlunu, Qaçaq Nəbini yada salaq), yazı tərzinə, yazarın sintaksisinə qədər çox şeyi əhatə edirdi. Hətta cümlə konstruksiyaları bütləşirdi. Bu o deməkdir ki, bütün cümlələr özlərinin “kanon” variantlarında peyda olurdular. Bundan başqa hər hansı bir variant ortaya çıxardısa, o, “qələt” sayılırdı. Kanonlarda isə informasiya vardı, həyat yox idi, enerjiyə yox idi. Bu sintaktik rejimə alışanlar üçün indi də cümlənin “büt” variantından çıxmasını görmək cənnətdən qovulmuş şeytani görmək kimidir. Belə hala onlar o zaman və onlar indi dözə bilmirlər və gözlərinə hər yerdə dil qüsurları görünür. Bu zaman onlar qətiyyətlə dilin korlanması halının keşiyində fərağat duran sadıq dil polislərinə dönürlər.

Ədəbi mətn “bütləşmə”nin hər hansı bir təzahüründən taundan qaçan kimi qaçmalıdır.

“Sosializm realizmi bizə nə verdi?” sualına qayıtsaq, belə deyə bilərik: bu bizə bütləşdirmədən qaçanların yeni mətn dilini, yeni estetikasını verdi.

Elə bir ədəbi-bədii dünyanın yolunu göstərdi ki, orada iki üstəgəl iki dörd eləmir.

* * *

Biz çox tez-tez şəxsiyyət və yaradıcılıq haqda, özü də ağızdolusu danışmağı sevirik. Cidd-cəhdlə sübut eləməyə çalışırıq ki, bu iki məqam bir-birini tamamlayır və hökmən bir-birinin yanında olmalıdır. Amma bir məsələ dəxi var. Yaradıcılığına şəxsiyyəti bucağından, özü də nakam taleyi ilə bağlı lazım olandan daha yüksək qiymət verdiklərimiz azdırmı? Əlimizi qoyaq ürəyimizin üstünə və son dərəcə obyektivcəsinə düşünək: Almaz Yıldırım, Əhməd Cavad və neçə-neçə başqaları bir misra, yaxud bircə şeirləmi ədəbiyyatda özlərinə yer eləyə bildilər?! Onların yaradıcılığına bütövlükdə qiymət verərkən talelərinin qaranlıq pərdəsi bizim gözüümüzü tutmadımı?!

* * *

“Mirzə Səfər” fenomeni Azərbaycan ziyalılığının məhək daşındır. Gənclik illərindən ölümünə qədər namus və ləyaqətlə yaşadığı həyatı ona başqalarının yanında başını dik tutub gəzmək imtiyazı verdi. Hələ gənclik illərində yazdığı və yazmağa çalışdığı şeirlər... Mən ilk dəfə məhz Mirzə Səfərin təcrübəsində belə bir fikrə gəldim ki, Azərbaycan xalqı heç də “şair xalq” deyil, o, sadəcə, harmoniyaya can atan xalqdır. Və onu da deyim ki, bu həqiqət çox mətləblərin üzərinə işıq salır.

Mirzə Səfər ziyalılığı Əbdürrəhimbəy işığından pay alıb. O, təkcə ədəbi qəhrəman deyil, Mirzə Səfər – prinsipdir. Biz bu prinsipi “Mirzəsəfərizm” də adlandıra bilərik.

Sözündəndönməzlik, sədaqət, dəyanət, nəhayət, heç nə ilə ölçülməyən və uca tutulan ləyaqət bu prinsipin əsas meyarlarıdır.

“Mirzəsəfərizm” Azərbaycan xarakterinin əsl ziyalı damarıdır. Mirzəlik bu gün dəbdə olmasa da, onun ideyaları sualtı çaylar kimi yaşamağa davam edir. Mirzəliyin özü ilə gətirdiyi mənəvi komponentlər, əslində, bu gündən daha çox gələcəyə tuşlanmışdır. Mirzəsəfərizmin əsl təntənəsi və qələbəsi hələ irəlidedi.

Ədəbiyyatın həyata verə biləcəyi bundan artıq daha nə ola bilər?!

* * *

Təhsin Mütəllibova

Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, həqiqətən, müqtədir söz ustasıdır. Onun bütün hekayələri addım-addım mənim nəsr haqqında təsəvvürlərimin püxtələşməsinə səbəb olub. Bir çox hekayəsinin təsiri ilə mən yazılar yazmışam. Onun belə hekayələrindən biri də “Haqq mövcud” adlanır.

Bu, bir qəribə hekayədir. Bütün mətnlərində olduğu kimi sirli pərdəsi də yox deyil. Sırr hər şeydən əvvəl hekayənin adında özünü göstərir. “Haqq mövcud” öz-özlüyündə xeyli mübhəm bir anlayışdır. Gənclik illərində bu hekayəni oxuyanda ola bilsin ki, bəlkə də bu adın mətn boyu tez-tez, çox zaman avtomatlaşma səviyyəsində təkrar olunmasına görə hansısa məntiqlə mən onu diffuz (birgələşmiş) şəkildə, üzvlənməyən sirli bir ifadə kimi qəbul etmişəm. “Haqq mövcud” mənimçün mənalara bölünməyən bir anlayış olub. Hekayənin qəhrəmanının bu ifadəni tez-tez işlətməsi və buna görə də ifadənin onun öz adına çevrilməsi ifadəyə daxil olan söz mənalalarının ayrı-ayrılıqda qavranmasının qarşısını alıb. “Haqq mövcud” bir növ ad və soyad kimi, ləqəb kimi “zühur edib”. O mənimçün çox-çox sonralar “Haqq mövcuddur” cümləsinə döndü.

Bu biçarə dərviş isə nə deyirdi ki?! Deyirdi ki, ay camaat, haqq vardır, haqq mövcüddür. Buna inanın.

Hekayənin gücü və energiyası sözdən cümləyə keçidin bu bir ifadə üstündə qurulmasındadır.

* * *

Ayrıca götürülmüş, digərlərindən təcrid edilmiş cümləni öyrənmək mənə patoloqoanatomun ölünü yarıb insan orqanizmini öyrənməsini xatırladır. O öz tələbələrinə “bu böyrəkdir, bu ciyərdir, bax, bu da öd kisəsidir...” deyə-deyə ölüdə “sağ” yer qoymur. Və ayrıca cümləyə də istər dilçi, istərsə də tənqidçi dediyimiz bəndə münasibət bildirərkən eyni rakursdan – öyrətmə rakursundan çıxış edir.

Cümlə isə kontekstdə yaşayır. Başqa cümlələrlə əlaqədə nəfəs alır, hərəkət edir, dəyişir... Cümlə əhatədən kənarı yoxdur, o, ölüdür. Ona görə də əsl cümləni görmək, ona toxunmaq, onun daxili enerjiasını hiss etmək istəyirsinizsə, əvvəlki və sonrakı cümlələri unutmayın.

İnsana da bəlkə bu yandan baxa bilərik. Ayrıca, hər şeydən təcrid olunmuş insanı təsəvvür etmək çox çətindir; beləsi ancaq “ölü” ola bilər.

Həyatda “ayrıca” anlayışı yoxdur. Yazıda da yoxdur. Ən amansız düşmənlər də bir-birindən xəbərsiz bir-biri ilə ayrılmaz şəkildə və qırılmaz zəncirlərlə bağlıdılar.

* * *

Yazarkən hökmən hansısa maneəni dəf etməlisən. Burada da eynən “sopromat” prinsipləri işləyir. Ən azından sən bu maneələri vurub keçməyə çalışmalısən. Bu maneə kiminsə laübalı, kiminsə qısqanc, kiminsə qəzəbli, kiminsə xəbis baxışı ola bilər. Bu baxış sevgi dolu ola bilər. Amma orası da var ki, sevgi ilə də adamı öldürmək mümkündür.

Ədəbiyyata belə də demək olar: gizli baxışların dəf edilməsi üsulu. Və yaxud: gizli baxışlarla mübarizə meydanı.

* * *

Füzuli həyatda özünü göstərən stereotipləri şeirinə gətirə bilən müqəddir ustadır.

*Pəhləvanlar, badipalər səyridəndə yüz yerə
Tifl həm cövlan edər, amma ağacdan atı var.*

Ağacdan at minib cövlan edən tifllər... Müasir dilə çevirsək, yazdıqlarını internetin gözəgörünməyən künc – bucağından toplayanları yaxşı bilirik və ən azından hiss edirik.

Bu ağac atların və onlara minmiş “ağıl” ədəbazarlarının cövlanı bir müddət kimisə aldada bilər. Amma bu, bir müddət ola bilər. Andersenin nağılın-

dan çıxan oğlan uşağı atın taxtadan olduğunu nə zamansa hökmən deyəcək. İnternetdən heç nəyi pozmaq mümkün deyil. O balaca oğlan da, internetə girməyi və nəyin haradan, kimdən götürüldüyünü yaxşı bilir.

* * *

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı XIX əsrin əvvəllərində Fon Dits tərəfindən tapılıb Türkiyədən Almaniyaya (o zamankı Prussiyaya) aparılmasaydı nə olacaqdı? Bu barədə düşünmək belə qorxuludu. Təxminən, “okeanın suyu solumsaya, yerində nə qalardı?” sualına bənzədi. Dərin, dərindən dərin dəre, uçurum, boşluq... İnsanların yaşadığı sahillər dağ başı kimi yerlərə bənzərdi. Dünyanı bu cür təsəvvür etmək mümkündürmü? Mümkün deyil, amma buna cəhd etmək lazımdır. Vaxtaşırı bilməliyik ki, nəyimiz var, nəyimiz yoxdur. Nəyimiz də vardan yox ola bilər.

* * *

Bu essenin adını “Banuçiçəklə Beyrəyin sirri” də adlandırmaq olar.

Beyrək, nəhayət ki, Bayburd qalasından əsirlikdən qaçıb canını qurtarır və nişanlısının toyuna gəlib çıxır. Amma toy zamanı nə “illah” edirsə, Banuçiçək onu tanımır – 16 il Beyrəyi xeyli dəyişdirib. Bəlkə tanımaq istəmir?!

Yunan mifoloji sisteminin parlaq ifadəsi olan Homerin “Odisseyə” poemasında Odisseyin də iyirmi ildən sonra doğma İtaka adasına öz evinə qayıdıb gəlməsi arvadı Penelopanın toyunun ərəfəsinə təsadüf edir. Burada da Penelopa ərini tanımır; həm illərin ağırlığı özünü göstərir, həm də Odissey özü özünü bilərəkdən tanınmaz bir hala salmışdır. Bəs həm Oğuzda, həm də İtaka adasında bu vəfalı sevgililərin bir-birini tanıması üçün nə lazımdır?!

Öz həqiqi sevgililərinə sözdə inanmayan xanımlar onlardan aralarında mövcud olan sirri açmağı istəyirlər. Penelopa hətta hiylə işlədir. O, xidmətçilərə Odisseyin yataq otağında çarpayısının başqa otağa aparılmasını əmr edir. Odissey qımışır və Penelopaya yataq otağının sirrini xatırladır. Bu çarpayını başqa yerə aparmaq mümkün deyil. Çünki çarpayını palıd ağacının

kökü üzərində qurulmuşdur və əslində, onun kökü torpağın dərininə gedir. Yataq otağı, eləcə də, Odisseyin qəsri isə həməən ağacın bitdiyi yerdə, ağacın ətrafında tikilmişdir. Penelopada daha heç bir şübhə qalmır ki, qarşısındakı adam məhz Odisseydir. Çünki bu sirri ancaq onlar ikisi bilirdi.

Banuçiçəklə Beyrəyin də sirri var. Onlar ilk görüşləri zamanı at çapıb, ox atıb gülüşmüşdilər. Beyrək güləşdikdən və qıza qalib gəldikdən sonra Dastanda deyildiyi kimi Banuçiçəyi “üç öpüb bir dişləyir”.

Məhz bu sonuncu məqamı Beyrək Banuçiçəyin yadına salandan sonra qız daha bu adamın Beyrək olduğuna inanır və onlar vüsala çatırlar.

Əslində, hər iki halda sirr sirlikdən çıxır. Həqiqətən də, “sirr nə vaxtsa açılacaq sirdisə, heç əvvəldən yaranmayıb sir kimi.”

* * *

Ədəbiyyata həyatını verənlər və ədəbiyyatda həyatını qazananlar, əslində, hansı bucaqdan baxırsan, bax, eyni taleyin adamlarıdır.

* * *

Dildə bəzi sözlər var ki, onlardan istifadə etmədən bədii mətn yaratmaq son dərəcə çətindir. “Deyəsən”, “bəlkə”, “ola bilər...”, “çox güman”, “yəqin ki”, “mənə elə gəldi...” kimi sözlər bu qəbildəndir. Onlar bir növ, birləşdirici sement rolunu oynayır.

“Platon, deyəsən, xəstələnib” cümləsi ilə “Platon xəstələnib” arasında, əlbəttə ki, ancaq struktur fərqi diqqəti çəkmir. “Deyəsən” sözünün əlavəsi cümlənin tarıma çəkilmiş, fərağat “duruş”una sanki bir plastika gətirir, cümlənin sanki “quluncunu” sındırır.

* * *

Roman dili bu gün hamının yaralı yeridir. Bilən də danışır bu barədə, bilməyən də. Bilməyən daha bərkdən danışır.

Amma əslində, ən çox duyan danışmalıydı. Dilin duyulması məhz mətn dilinin adi gözlə görülməyən dərinliklərinə eniş zamanı özünü göstərir.

* * *

Nağıl və mövcudluq. Yəni, nağıl və həyat. Bunların fərqi. Məgər bütün ədəbiyyat bu fərqi müxtəlif nisbətləri üzərində qurulmayıb? Amma əgər adi dillə desək, başqa sözlə, adi məxrəcə gətirsək, nağıl odur ki, bir qız əcayib məxluqa ərə gedir və o gözəl prinsə çevrilir. Həyatda isə bunun əksi baş verir. Qız prinsə ərə gedir, o isə, sən demə, əcayib məxluq imiş...

* * *

Romanda başlanğıc çox önəmlidir. “Şaxta da “zərgərdir”... Fərman Kərimzadənin “Qarlı aşırım” əsəri belə başlayır. Bu cümlənin əsas ağırlığı “da” ədatının üzərindədir. “Da” ədatı diqqəti bu cümlədən əvvəlki situasiyaya yönəldir. Adətən ilk cümlə özündən sonraya tuşlanır, özündən sonrakı təsvirin özül daşına dönür, burada isə əksinədir. Romanın ilk cümləsi müəllifin bilavasitə yazmadığı və romandan əvvəl guya ki, olmuş böyük bir müstəvini əhatə edir, ən azından buna iddialıdır. Daha nələr zərgərdir, daha haralarda şaxta ilə bərabər qışın əlamətləri olur?! Uzun-uzadı təsvirlərin əvəzinə bu cür suqquestiv, sıxılmış variantların işlənməsi yeni dövr nəsrinin ən bariz əlamətləridir. Möhtəşəm yazıçı qələmi ilə yazılmış “Qarlı aşırım” romanı bən-zərsiz təsvir dilini məhz öz ilk cümləsilə yaradır.

* * *

“Qarlı aşırım” azərbaycanlı xislətinin əsl güzgüvari təsviridir. Hər bir obraz milli səciyyəyə malikdir, süni heç nə yoxdur. Şaxtanın soyuqluğu ilk cümlə ilə başlayır, sonuncu ilə bitir. Şaxta romandan sonra da oxucu qəlbində öz zərgər işini görür. Ürəklərdə buza dönmüş xatirələrin bəzəkli qırıntıları... Ürəklərdə Abbasqulu ağaya məhəbbət və nifrət yanaşı yaşayır. Kərbəlayi ilə Novruzəli birləşir. Mirzə Cəlilin Novruzəlisi, Cəfər Cabbarlının İmamıyarı və Hacı Əhmədi, Fərmanın Kərbəlayısı, əslində, eyni sosial səciyyəyə malikdirlər. Ədəbi şəcərənin mövcudluğu göz önündədir. Əsərləri obraz-obraz “şum-

lasağ" aldanmış inanclardan qəzəbli qarşıdurmalara gedən psixoloji yol da gözümüz önündə açıldıqca açılar.

* * *

Cəfakeş Müşkinaz xanımın "Ədəbiyyat qəzeti"ndə Hüseyn Cavidə həsr edilmiş yazısını bir daha ürək ağrısı ilə oxudum. Bu mətanətli qadının keçirdiyi həyat yolu əsl qəhrəmanlıq nümunəsidir. Cavidə eşafota göndərən "kişilərin" sonralar yazdıqları şanlı şeirlər bu gün də qulaq dondurur. Cavid isə hələ də ürəkləri qızdırmaqdadır.

Bu boyda nifrət və heç bir ölçüyə sığmayan məhəbbət. Salyerilər və Motsart.

Mən yenə də şəxsiyyətin ədəbiyyata dəxli olmadığını qənaətləndirirəm. Şəxsiyyət öz yerində, ədəbiyyat öz məqamında. Ən alçaq adam belə böyük və unudulmaz mətnlər yarada bilər. Elmdə bu daha aydın görünür. Elə təkə Nyuton – Leybnis münasibətləri bizə çox şey deyir. Amma nifrət edən şairlər heç olmasa nə isə yazaydılar. Bizim "alçaqlar" bunu bacarmadılar. Bacarıqsızlıqları nə qədər böyük idisə, nifrətləri də bir o qədər böyük oldu. Hər şey göz önündədir – Əlahəzrət Mətn hər şeyi özü açıb göstərir. Müqayisəyəgəlməz ədəbi potensiallar: cılızlar və Nəhəng. Cılızların nifrəti. Nəhəngin təkidlə yana yönəlmiş baxışları və dodaqlarına qonmuş mənasıaçılmaz təbəssüm. Azərbaycanın sonuncu şair zadəganı, Müşkinaz xanımın əbədi həsrəti...

* * *

Paris öz seçimini edir. Qədim yunan oğlu məhəbbətə, eşqə, gözəlliyə üstünlük verir. Afrodita onun üçün müdrikləkdən, qəhrəmanlıqdan, sədaqətdən, mərdlikdən daha önəmlidir, onun vəd etdiyi gözəllik hər şeyi əvəz edə bilər.

Afroditanın özü də bir gözəllik etalonudur – əlbəttə, Parisi başa düşmək bir elə də çətin deyil. Qayaların dibində şahə qalxıb bir-birilə əlləşən dalğaların yaratdığı ağappaq köpükləri görəndə bir daha onları unutmaz. Bundan daha gözəl heç nə yoxdur. O köpüklər Afroditanı doğmuşdular. Ağappaq açılıb-

bağlanan, qaynayıb coşan, cürbəcür görüntülər yaradan, bir-birinə qarışan, sonra ayrılan, əbədi gözəllik mənbəyi olan köpüklər – öz içlərindən Afroditanı doğuran ağappaq köpüklər...

Qədim yunanın qonaqpərvərlikdən daha müqəddəs bildiyi heç nə yox idi. Onu pozurdunsa bu, nəyinsə xatirinə olmalı idi. Və nahaqdan deyildi ki, Gözəl Yelenanı – Afroditanın “hədiyyə”sini gören Troya ağsaqqalları böyük müharibəyə səbəb olan bu gözəlliyin qarşısında aciz qaldılar və Parisə haqq qazandırdılar.

* * *

Hüngür mağarası mənim uydurmam idi. “Unutmağa kimsə yox...” romanında Möhtəşəm Ahəngin fonunda bu mağara gözümüzün dərinliyi qədər mənalı və dərin idi.

Hər bir adamın öz mağarası olmalıdır. Bu günkü evlərdən, qəsrlərdən qaçıb gizlənmək istədiyini məkan bəlkə də sənə imkan verir ki, nəfəs dərsən və öz içinə böyük Tarixin buğlanan nəfəsini buraxasan.

Ola bilsin ki, heç nə baş verməyəcək və sən Tarixin tarixlə, tarixçə ilə fərqi yenə də düz-əməlli şəkildə hiss etməyəcəksən. Ola bilsin ki, Tarixin ahəngi bir tərəfdən sənə içinə dolsun, o biri tərəfdən səni tərk edib içindən çıxsın.

Amma içində böyük Tarixə aid nə isə qaldısa sən artıq Mağaraya daxil oldun deməkdir. Bunu necə hiss edəcəksən?! Bir daha qəsrə dönərkən qəsrə dönməyi arzu etməməyinlə.

Arzu etməmək o demək deyil ki, bu baş verməyəcək. Bu, baş versə və sən yenidən qəsrə qayıtsan bir hüceyrən bundan sonra əbədi Mağarada qalacaq.

* * *

“İki üstəgəl iki”nin “dörd” eləmədiyini bir məkan olsaydı, ora hamıdan əvvəl şairlər cumardı. Bütün qəşəng yerləri özləri üçün zəbt edərdilər və onların ardınca ora dürtülən digər romantikləri qəzəb və kinlə seyr etməyə başlardılar. Yavaş-yavaş hamının doğulub başa çatdığı dünya boşalmağa başlar-

dı. Beləcə aylar, günlər bir-birini əvəz eləməyə başladılar. Bu o vaxtadan belə olardı ki, insanlar yenidən “iki üstəgəl iki”nin dörd elədiyi dünyanın xiffətini çəkməyə başladılar. Və nə zamansa yollar geri açılarsa, yenə də şairlər birinci olardılar.

* * *

Zeynal Məmmədliyə

Yenə o bağ olaydı...

Bu niskilin ölçüsü yox, çəkisi yox, boyu yox, buxunu yox.

Yenə o bağ olaydı...

Nə üçün o bağ, başqası deyil?

Yenə o bağ olaydı...

Bəlkə də... Aldanmaq istəyirsənsə, niyə də yox?!

Yenə o bağ olaydı...

Arzunun dərəcəsi ağılaşmaz. Zamanı geri qaytarmaq qədər imkansız.

Yenə o bağ olaydı...

Mümkün deyil. Qətiyyətlə!

Yenə o bağ olaydı...

Yenə o bağ olacaq!

* * *

Niqab nəyisə, kimisə gizlətmək cəhdi və vasitəsidir. Bu prosesin üç “tərəfi-müqabili” var: gizlənən (gizlədilən) tərəf – niqab – təqdim edilən ətraf.

Niqabın gizlətdiyi söz və ya ifadə ola bilər. Situasiya ola bilər. Situasiyanın niqabı – maraqlı və perspektivli nüansdır.

Adam da niqab arxasında gizlənə bilər: “Kitabi-dədə Qorqud”da deyilir ki, Oğuzda dörd nəfər niqabla gəzərdi...

Niqabın arxasında olan ifadə ilə niqabın özü arasında münasibət müxtəlif üslubi mexanizmləri hərəkətə gətirir.

Niqab olan yerdə artıq müəllif var – qurma var, üslub var...

Niqabın özü öz gizlətdiyindən daha gözəgəlimli, qəşəng ola bilməz.

Niqab insanlar, sözlər arasında sərhəd üçündür – qaynayıb qarışmağın, bir-birinin içində həll olmağın qarşısını alır.

Qədim teatrlarda söz tamaşaçını özünü dəqiq qəbuletmə pozisiyasına həmişə uğurla gətirə bilmirdi, buna görə də oyunçuya niqab taxmaq lazım gəlirdi; xəbisi xəbis kimi, pisi pis kimi, yaxşını yaxşı kimi tanıtmada niqab sözə kömək edirdi.

Yavaş-yavaş ona ehtiyac qalmadı. Mətn dərinləşdi. Sevənlər və nifrət edənlər bir-birini daha yaxşı tanımağa başladı. Eyni zamanda tamaşaçı da səhnədəkiləri yaxşı tanıdı. Söz daha çevik və daha qətiyyətli oldu. Niqab əyani təcəssüm rejimindən çıxdı və yavaş-yavaş gözəgörünməzlik rejiminə keçdi.

* * *

“Mətn bətn kimi!”

Bu qədər bir-birinə yaraşan və bir-birinin içindən çıxan başqa cift tapmaq mümkün deyil. Hələ bir dil də onları qafiyə şəklində yaradıb.

* * *

Azərbaycan dilini öyrənmək istəyənlərə və yaxud daha yaxşı öyrənmək istəyənlərə (belələri isə son zamanlar çoxalıb) bir məsləhətim var: bu dildə usanmadan bədii ədəbiyyat oxumaq lazımdır. Ayrı-ayrı sözləri anlamasan da oxumaq lazımdır. Bu mənada Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeması sizə dilin daxili ruhunu, intonasiasını, ritmini duymağa kömək edəcək. Özü də gərək ucadan, özün özünü eşidəcək tərzdə oxuyasan. Ritm sizi öz ağışuna alıb buraxmayacaq. Səhv etmək ehtimalı minimuma enəcək.

Dilin sintaktik bünövrəsini Mirzə Cəlil və Əbdürrəhimbəydən öyrənəcəksən. Mirzə Cəlil əgər dil xiridarları, dil zərgərləri üçündürsə, Əbdürrəhimbəy hamı üçündür.

Dilin zərifliyi və kövrəkliyi dedinsə Cavidə üz tutmalısən.

Dildəki həyəcanı, daxili şiddəti öyrənərkən Sabirdən başlamaq lazımdır.

Dilin leksik gücü, sözlərin ardı-arası kəsilməz qoşunu Süleyman Rəhimovun əsərlərindədir.

Morfologiya, fonetika və başqa sahələri adını çəkdiyim yazıçıları oxuduqca özündən xəbərsiz öyrənmiş olacaqsan.

Heç bir qrammatika kitabına yaxud dərsliyə ehtiyac yoxdur.

* * *

Sabir Rüstəm xanlı sakit ədəbiyyat adamı deyil. Daim vurnuxur, problemlər girdabına girir, problem olmayanda problemi özü yaradır. Onun yaradıcılığı da şəxsiyyəti kimi təlatümlüdür. Və əslində, bir-birini tamamlayır. Süleyman Rüstəm haqqında hələ sovet vaxtlarında dediyi sözlər indi də yadımdadır. Belə demişdi: Süleyman Rüstəmin qırmızı bayraqlı şeirlərinin arxasında indi məlum olur ki, heç nə yox imiş...

“Qan yaddaşı” anlayışı onun deyimi ilə ictimailəşdi.

Sabirin bəzi məqalələrini şeir kimi, bəzi şeirlərini məqalə kimi oxumaq olar. Ən azı birindən başqa. Bu misraları yazan şairin ürəyində əbədiyyət qarşısında heç bir dərdi-qəmi olmamalıdı:

*“Günəşə açılan çiçəklər kimi
Ürəyim açıqdır yaxşılıqlara...”*

Bu qədər sadə və gözəl...

* * *

Belə bir ifadə var: “ol zamanlar...” “Dədə Qorqud” kitabının yadigarıdır. “Ol zamanlar belə deyildi, elə idi, ol zamanlar indikindən daha yaxşı, daha gözəl idi...”

“Ol zamanlar” və “indiki zamanlar” bölgüsü ciddi məsələdir. Ayrılma ən profan ölçüdən ən sakral ölçüyə qədərdir. Profan səviyyədə: ol zamanlar göz daha tox idi və sakral səviyyədə: ol zamanlar göylər daha yaxın idi.

Ədəbiyyatımızın canında, mayasında “qayıdış” ideyası durur. Ümumiləşdirsək, bu, “ol zamanlara” qayıdışdır. “Ol zamanlarda” nə hikmət varsa, ora! İntibah dövrü özü “ol zaman”ların həsrətindən yaranmışdı. “Bizim za-

manımız” heç zaman heç bir qələm sahibi üçün “bizim zamanımız” olmayıb. Bu, mümkün deyil.

* * *

Bəlkə də, sənət ilk yarandığı primitiv dövrdə – o uzaq “mağara dövründə” ətrafdakılar üçün (belə deyək: qəbilə, tayfa, icma, xalq üçün) yarana bilərdi. Amma zaman yeknəsəq şəkildə keçib gedirdi və mağaradan “darıxıb” çıxanlar fərdlərə çevrildikcə, daha şeirin, sənətin didaktik mahiyyətinə elə böyük ehtiyac duyulmayanda şeir, sənət də müstəqilləşir, yavaş-yavaş öz içinə, öz qınına çəkilməyə başlayır. Mənə belə gəlir ki, şeir ilk növbədə adamın özünün özü ilə mübarizəsindən doğmuşdur. Markesin xoşuma gələn bir fikri var, deyir ki, o, yazdığı hər bir sözlə mübarizə aparır və bu mübarizədən çox zaman söz qalib çıxır. Özünün bundan xəbəri olsa da, olmasa da, şeirin ilk ünvanı artıq şairin özüdür (Füzuli hər qəzəlinin sonunda nahaqdan “ey Füzuli!” demirdi). Burada eqoizm əlaməti axtarmaq, əlbəttə ki, sadələşmədir. Mən oxucusunu nəzərdə tutub sabah səhər ona bu şeri nə cür oxuyacağını götür-qoy edə-edə gecə şeir yazan Məhəmməd Füzulini (Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin) heç cür təsəvvürümdə canlandırma bilmirəm. O onda olardı Məmməd Füzuli. Məmməd Rahimi isə (Allah ona da rəhmət eləsin) belə bir vəziyyətdə təsəvvür edirəm. Məmməd Rahim Məhəmməd Rahim ola bilmədiyi kimi Məhəmməd Füzuli də Məmməd Füzuli ola bilməz.

* * *

Bu gün “yazarlar”ın sayının oxucuların sayından çox olmasını belə də başa düşmək olar: deməli, sözün devalvasiya prosesi tam sürətlə getməyindədir. Bunun qarşısını süni surətdə – əmrlə, göstərişlə, proyektlərlə almaq imkansız və bivec xülyadır. Sözün buna, bu “canfəşanlığa” ehtiyacı yoxdur. Söz özü-özünü qoruyacaq və devalvasiya əsl “mala” ehtiyacı (həsərəti) yaradacaq. Söz özü-özünü yenidən doğacaq, özünün ikili-üçlü görüntülərini üzə çıxaracaq, kiminin mətnində ilkin bakirəliyini nümayiş etdirəcək, bir başqasının

mətnində sürtük küçə qadınına dönəcək. Gözəgörünməz, adi məntiqlə dərk edilməz hansısa çevrə bu cür qapanacaq. Özü də söhbət eyni sözdən gədir. Başqa-başqa mətnlərdə, başqa-başqa libaslarda, hətta başqa-başqa mahiyyətlərdə görünməyə pioner kimi hazır olan eyni sözdən.

* * *

İnkarçılıq təkamülün bir mexanizmidir. İnkər etmək o deməkdir ki, sən axtarırsan, hətta tapmısan. Amma inkarçılıq infantillik demək deyil. Bəli, dünya tarixində elə olub ki, böyük mədəni, hətta, dövrləri inkar ediblər, onlara əməlli-başlı qadağalar qoyublar. Yeni yaranan və dünyanı kökündən dəyişən, təkəllahlıq üzərində qurulan cavan və aqressiv xristian ideologiyası antik bütprəstləri (qocaları? – daha doğrusu, heydən düşmüş enerjiyanı!) beləcə inkar etdi. İstər dram əsərləri, istər poemalar olsun, istər fəlsəfi, tarixi traktatlar... İstər Homer, Sofokl, Evripid olsun, istər Sokrat, Platon, Aristotel... Əvvəl-əvvəl onların üstündən qara xətt çəkən xristianlar taleyin qəddar və acı iradəsiylə zaman keçdikcə bu möhtəşəmliyin əsirinə çevrildilər. Zaman öz intiqamını beləcə alır. Amma hələ XIII əsrdə Dante onların hamısını cəhənnəmdə yerləşdirirdi (Vergilidən başqa. Niyə məhz Vergili?! Bunun öz səbəbi var). Bütprəst kim olursa olsun, lap elə Platon olsun – inkara layiqdir. Renesans bu mübarizəyə son qoymasaydı, sivilisasiyanın taleyi necə olacaqdı – bunu təsəvvür etmək çətindir.

İnkarçılıq ruhu başqa-başqa “libaslarda”, amma nifrətdən uzaq, sonralar da tez-tez “öz yuxusundan ayıldı”. XVIII əsrdə (“ol zamanlarda”?) “Şturm und drang” adlı fəlsəfi-ədəbi cərəyan da məhz inkarçılıq üzərində yarandı. Bu hücum çağırışlı, gurultu və ehtirasdan yoğrulmuş “qorxunc” adın hətta özündə bir əlahiddəlik iddiası var idi. Bu iddianın heç də əsassız olmadığını gənc Şiller və Höte sonralar öz yaradıcılıqları ilə təsdiq etdilər. Amma onlar da bunu klassik irsə dərin sevgi və hörmət hisslərini qoruyaraq etdilər.

Bir qədər keçdi, Fransada romantizmin yaranması və intişarı gənc Hüqonun “Ernani” pyesinə yazdığı girişdən, əslində, manifestdən sonra daha böyük vüsətlə gerçəkləşməyə başladı. Bu gün bizə bakirə və məsum, hətta

utancaq görünən romantizm özü də yarandığı zaman özündən əvvəlki hər şeyi, az qala, həyasızlıqla inkar edir, özündən olmayanı amansızlıqla kəsib atırdı. Amma yenə də nifrətdən kənar şəkildə. Beləcə, “ol zamanlar”ın müharibələrində ayağa bir qəlpədən-zaddan dəyəndə, süngü yarası alanda bütün ayağı kəsib atırdılar. Müalicənin incə və rəngarəng üsulları yox idi. İndi isə başqa cürdür. Müalicə, sağaltma (oxu: barışma) üsulları bəşər övladının ən böyük nailiyyətidir və ona da xidmət edir. Bəs sivilizasiya nə üçünmüş?!

* * *

Ədəbi, estetik mübarizələr, əslində, əvvəlki və sonrakı dövrlərin bir-birilə mübarizəsi idi. Bu isə təbiidir. Axundovun Füzuliyə münasibətini, Tolstoyun Şekspirə münasibətini yada salaq. Əvvəlki dövr və sonrakı dövr. Bunların arasında həmişə mübarizə olub. Dövlər heç zaman özləri özlərinə bərabər olmayıblar. Hər sonrakı əvvəlkindən nə iləsə fərqlənib. Məşhur rus alimi Averintsev erkən orta əsrlər Vizantiya ədəbiyyatı ilə bağlı deyir ki, əgər hər hansı bir dövr ancaq özü özünə bərabər olsaydı, sonrakı dövr, sadəcə, gələ bilməzdi. Doğrudan da hər sonrakı dövr, əslində, əvvəlki dövrün içindən pardaxlanmağa başlayır. Bu mənada ədəbi dövrlər də istisna deyil.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un belə bir ideoloji tumurcuğu var, bu və ya başqa səbəblə tez-tez işlənir: “ol zamanlar...” Bir qədər yuxarıda bu barədə ümumi şəkildə söz açdıq. Bu ifadə müxtəlif dövrlər arasına bəzən kəskin, bəzən yumşaq, amma yenə də sərhəd qoyur. Dastanda oxuyuruq ki, ol zamanlar oğul ata sözün iki eləməzdi, eləməydi, ona oğul deməzlərdi, ol zamanlar qızlar belə deyildi, elə idi və s. və i.a.

Ol zamanlar bu, belə deyildi, deməli, indiki zamanda bu, belədir, oğullar ata sözünü iki edə bilirlər. Bu ideoloji xətt, əslində, keçmiş “qızıl” dövr barədə nostaljinin “Dədə Qorqud” kitabındakı təzahürüdür. İki dövrün – keçmişin və indinin qarşılaşdırılmasıdır. Nəticə isə, əlbəttə ki, indiki dövr üçün təskinedici deyil.

* * *

Nifrətlə, kinlə yaşamaq olmaz. Əlində qələm tutan bəndə sevgi ilə yaşamamalıdır. Bizim ədəbiyyatımızdan, mənəviyyatımızdan yavaş-yavaş ruh çıxıb gedir. Bu itki ilə necə yaşamaq olar?!

Kiməsə arxalana bilən, nəyəsə söykənə bilən, sevə bilən və sevgisində dönməz olan rədd edə bilməz. Rədd edən quldur. Sevən ağadır. Orta əsrlərdə "Tarixi – aşikar" adlı təzkirəçilik məktəbini yaradan tarixçi və səyahətçi alim Hacı Mir Həsən ağa Səyyah "Sirlərin sərgüzəşti" əsərində, gərək ki, "Payız" fəslində belə yazır: "Xislətin nədirsə, sən də osan. Bunu bil ki, xislətin sənənin kölgən deyildir, sən xislətinin kölgəsisən".

* * *

Hər bir ədəbi cərəyanın canında bir forma iddiası var. Romantizmin də, realizmin də, sentimentalizmin də öz forma iddiaları olub. Amma onu son dərəcə qabardanda, çılpaq hala salanda bəzən gülünc və bəzən də qəribə nümunələrə gəlib çıxıblar.

A.Voznesenskinin "Xoruzların döyüşü" adlı bir şeirini xatırlayıram. O şeir başdan-başa bir-birilə döyüşən xoruzların çıxardığı müxtəlif səsləri təqlid edir, mətn büsbütün mənasız səs yığımindan ibarətdir. Şair buradakı səsləri ətraf aləmdən çıxararaq hamımıza az çox tanış bir mənzərəni kitab səhifəsində canlandırma bilib. Ultraformalizmin ideal təzahürü! Sadəlovh adamda "hamı bunu yaza bilər" təsəvvürü yaranır. Amma "belə yaza bilər" Voznesenskinin də, Rembonun da, Xlebnikovun da başqa şeirləri var. Onlar bütün ölçüləri, vəzn və qafiyələri son dərəcə cilalanmış bir hala sala bilirlər. Başqa sözlə, əvvəlcə "klassik" boylu-biçimli əsər yaza bilmə bacarığını ortaya qoyandan sonra sənətkar hər hansı eksperimenti ortaya qoymaq kimi səlahiyyət qazanır. Ən abstraksionist rəssam belə əvvəlcə adamı olduğu kimi, realistcəsinə çəkə bilməlidir – ən abstrakt və romantik ştrixin arxasında min illərin sərt təcrübəsi və içdən gələn ilahi bir enerjiyə durmalıdır. Bir sözlə, oxucu və seyirci "Xoruzların döyüşü" zamanı olan kimi çaşmamalıdır. O, əvvəlcə Rembrandtın "Gecə qarovulu" tablosunun qarşısında heyrətlənməlidir.

* * *

Mona Lizanı bəyənməyən və bunu yüksək səslə bildirən birisinə belə deyirlər: Bilirsinizmi, bu qadın uzun illər və əsrlər o qədər adama və elə adamlara özünü bəyəndirib ki, indi artıq o özü seçir, kim onu bəyənsin, kim isə bəyənməsin.

Əsl mətn də belədir. O öz həqiqi oxucusunu özü seçir.

* * *

Mənim bir sıra şeirlərim, esselərim, hekayələrim, hətta pyeslərim romanlarımı yazmaq üçün eksperiment funksiyasını yerinə yetirdilər. Amma maraqlısı odur ki, mən bunu indi, romanları yazandan sonra anladım. Yəni, mən onları yazanda düşünməmişdim: bax, bu eksperimentdir, bu isə yox. Yazı zamanı bunlar səni məşğul edə bilməz. Eksperimentlə bağlı bu qədər. Mən eksperimentdən danışmağı çox da sevmirəm. Eksperiment Səma söhbəti deyil. Səma söhbətlərini yerüstü söhbətlərdən ayırmaq lazımdır.

* * *

Həyatda görmədiklərimiz qaldımı?! Satqın dostlardan kişi düşmənlərə qədər hər kəsi gördük. İnternet arxasında gizləniib kirini, pasını tükənlər milçək kimi zəhlətökənlər idi. Amma sonadək dəyişməyənlər də oldu. Bir etiraf etməyim gəlir: bu sonuncular etibarlı və faydalı olduqları qədər də maraqsız idilər. Və bu, onları ömürlük sevməyimə hətta, mane ola bilmədi.

* * *

“Oxucu” məsələsi Səma söhbəti deyil. Əslində, bunlar son dərəcə vacib, amma yenə də ədəbiyyatətrafı söhbətlərdir. Sənə nə lazımdır? Sənə Yol lazımdır!!! Hər kəs öz yolunu, öz şeirini, öz nəfəsini tapır, nərdivan kimi dirəyir üzü Dərgaha. Kimi hoppanır, hoppanır sonra yenə qayıdıb dəyir guppultuyla

yerə (Sizif kimi), kimi də görükən buludlara qədər ucalır, kimi bir az da ondan yuxarı... Sən bütün bu vurhavrda “oxucu” adlı o məxluqu görə bilirsənmi?!

Kiçik hərflə yazılan “oxucu” və böyük hərflə yazılan “Oxucu”nun fərqi bərədə isə uzun-uzadı danışmaq olar. Bunların arasında hələ bir “oxuyucu” da var.

O başqa məsələ ki, niyə O – göydəki, bu hoppanıb-düşənlərin birinə işıq göndərir, başqasına hüzur verir. Qiymətləndirmə məqamı (meyarı), əslində, insan oğlunun icadı deyil və onun istəyilə olmur. Bulqakovun “Sənətkar və Marqarita” əsərində Sənətkar haqqında belə deyilir: “O, işığa layiq deyil, o hüzura layiqdir”.

Həqiqətən, sənətkar üçün ən önəmli olan hüzurdur, başqa şey deyil.

* * *

Mətn həmişə iddialıdır. Ən azından onun oxunmaq və bəyənilmək iddiası var. Bu, iddianın görünən, sezilən tərəfidir.

İddianın görünməyən tərəfi mətnin başqa – özünəbənzər və ya özünəbənzəməz mətnlərlə səsleşməsidir. Bu ikinci cəhət mətnin yaşaması üçün son dərəcə vacib amildir. Əslində, mətn özü imkan verir ki, biz onu başqa mətnlərlə müqayisə edək. Rəsmi müqayisə adətən özünəbənzərlərlə, qeyri-rəsmi, kulisarxası müqayisə isə özünəbənzəməzlərlə aparılır.

* * *

Borxesin məşhur “ədəbiyyat idarə edilən yuxudur” tərifinə qayıdaq. Demişdik ki, bəzi yazıçılar bu yuxu məsələsini ədəbiyyatda çox zaman primitiv şəkildə başa düşür və personajları yeri gəldi-gəlmədi, aylar-ayılmaz yenidən yatmağa göndərir və onların gördükləri (!) yuxuları uzun-uzadı təsvir edirlər. Bu yuxular isə Borxes deyən yuxu deyil. Borxes deyən yuxu əsərin əvvəlindən axırınadək davam edir. Borxes deyən yuxu Borxesin (müəllifin) özünün yuxusudur, personajın yuxusu deyil.

* * *

Ədəbiyyatın universal tərifə “gəlməməsinin”, mənəcə, bir səbəbi də budur ki, ədəbiyyat həyatın bütün sferalarının, bütün şaxələrinin fəvqündə dayanır. Yəni, təxminən belə: “Ədəbiyyat hər şeydir”. Havanın, suyun mənəvi tərifini vermək nə cür mümkündürsə, ədəbiyyatın da tərifini vermək o cür mümkündür. Yəni, mümkün deyil.

* * *

“Mühakimə etmə, mühakimə edilərsən!”

Nə qədər ki, cavanlar şəxsiyyətlə mətni bir-birinə qarışdıracaq, bərrikadalar aradan götürülməyəcək. Nə qədər ki, cavanların, elə bizim hamımızın, bu sözləri deməyə mənəvi qabiliyyətimiz çatmayacaq, “qan davası” davam edəcək. O “sehrli” sözlər budur. “Bu əsər əsərdir, amma bu əsər mənim əsərim deyil”. Bunu demək tək cə təbiiyə yox, həm də intellektual səviyyə tələb edir. Bunu deyərək sən mənə sübut edə bilərsən ki, infantillikdən uzaqsan.

Bu gün “ədəbiyyat ancaq mən deyəndir və başqa cür deyil” düşüncəsi isə xəstə təsəvvürün məhsulu kimi ancaq və ancaq bərrikadalara gətirən aqressiv isterikadır. Oyundan yox, oyun yaxşı şeydir, əslində, hər şey oyundur, oyundan demirəm, oyuncaqdan ayrılı bilməyənlərin doktrina və manifestləri məhz belə inkarçılıq təməli üzərində qurulur. Yaşlı vaxtında oyuncaqla oynayanların isə əsl oyunun ləzzətindən xəbəri olmaz. Onların yeri Çexovun “6-cı palatası”ndadır.

* * *

Yağışlı çiskinli bir payız havası olaydı. Duman yavaş-yavaş dağ ətəyindən dağ başına çəkiləydi. Uzaqdan havada əriyən səslər gələydi. Ürəyin az qala yerindən çıxmaq istəyəydi. Göylərdən bir arzun olsa yerinə yetirək, deyəydilər. Beynindən bütün həyatın ildırım sürətilə keçib gedəydi. Nə qədər düşünsən də, bu həyatın heç bir məqamını saxlamaq, geri qaytarmaq istəməyəydin. Heç nə istəməmək özü də ayıb olaydı. Bu zaman ürəyindən aram-

aram bunlar keçəydi: yağışlı, çiskinli bir gün, yavaş-yavaş dağ ətəyindən dağ başına çəkilən duman, havada əriyən səslər...

* * *

Belə bir anlayış var: “ümumbəşəri mədəniyyət”, “ümumbəşəri mənəvi sərvətlər xəzinəsi”. Bu anlayışın içində artıq Qərb, Şərq, Şimal, Cənub yoxdur. O, kompasla idarə olunan bir məkan deyil, o, çox spontan və gizli gedən proseslər nəticəsində bəzən zərrə-zərrə, bəzən isə ton-ton yığılır. Yığılır və bunun nəticəsində, insanlıq üçün vahid mədəniyyət xəzinəsi, mənəvi ləzzət mənbəyi yaranır. Məsələn, indi hansı qərblə yadına salır ki, “sıfır” anlayışı elmə ərəblərdən gəlib?! Və yaxud xatırlayır ki, onun Aristoteli tanımağının səbəbkarı ərəb Averroesdir?! (Əlbəttə ki, Borxesdən başqa). Və yaxud onu düşündürür mü ki, beyninin dərinliklərində yer salan hansısa psixoloji modellərin əsası Çindən, yaxud türkdən gəlib?! XX əsrin böyük psixanalitiki və filosofu Karl Yunqun əsərləri mütəxəsislərə əsas verdi ki, onun düşüncə tərzinin dərinliklərində qədim Çin pünhanlıqlarından çox şeylər var, deyə düşünsünlər. Hətta K.Yunqu hansısa əvvəlki bir həyatında çinli kimi təsəvvür edənlər də tapıldı.

“Şərq Şərqi, Qərb Qərbi və onlar heç zaman bir-birinin içində əriyə bilməyəcəklər” – ingilis imperiyasının sədaqətli ədəbi “əsgəri” olan Kiplinqin bu misraları çağdaş dünyamızda da keçərlidirmi?! Bir qərblinin düşüncəsi bu gün buna hazır mı?! İngilis dahisinin bu misralarını, adətən, sitat gətirənlər onları iki nəhəng və möhtəşəm düşüncə tərzini, mədəniyyətlər arasında, az qala, tikənli keçilməz sərhədə çeviriblər. Amma bu zaman həmən misralarla başlayan o gözəl balladanın məzmununun ibrətamizliyini “unudublar”. Balladanın sonunda Kiplinq, əlbəttə ki, iki sevən gəncin faciəli aqibətində Şərqlə Qərbi birləşdirir.

Harda Şərq qurtarır, harada Qərb başlayır?! Bunu kim dəqiqliylə deyə bilər?! Müasir insan özünü bütöv dünya mədəniyyətinin kontekstində hiss eləyirsə onun üçün istiqamətin bir anlamı varmı?! Və yaxud istiqamət hərisi üçün ümumbəşəri mədəni xəzinənin anlamı və çəkisi nədir?!

* * *

Yeraltı dünya deyirik. Yunan allahı Aidin səltənəti deyirik. Ora kölgələrin vətənidir. Stiks çayını keçdinsə daha geri qayıtmaq qismətin olmayacaq. Bu tərəfləri də unudacaqsan. Kamyu qəhrəmanının o dünyada bu dünyanı xatırlamaq xülyası qəflətən gerçəyə çevrilsəydi, o şirin və rahat yuxuya getməyi kim arzulamazdı?!

* * *

Şaxta bizi yenə də aldatmağa çalışır. Bizi inandırmağa çalışır ki, o bizim babamızdır.

* * *

Qarşımızda mətn var. Onu oxumağa tələsmirik, amma unuda da bilmirik. Əməliyyat masasına uzanmış xəstə kimi mətn də ürkək-ürkək öz cərrahına – tənqidçiyə baxır. Tənqidçi məhz belə məqamda dönüb şirü-pələng olur.

* * *

Başqa Azərbaycan da var. Bunu Niyazi Mehdi deyir. Sabirin, Mirzə Cəlilin Azərbaycanı və Əhməd Ağaoğlunun, Ə.Hüseynzadənin, Cavidin Azərbaycanı ayrı-ayrılıqda məlum və naməlumlar üzərində qurulur.

Amma, məncə, bir Azərbaycan var. Sabirin məlum Azərbaycandakı fəhləsi H.Z.Tağıyevin naməlum Azərbaycandakı zavodunda çalışır.

Başqa Azərbaycan həmişə məlum Azərbaycanın içindədir. Çox cazibədar olardı ki, biz bu Azərbaycanları paralel dünyalar kimi qəbul edək. Amma alınmır. Onların bir-birilə kəsişən, bir-birinin daxilində varolma məqamları mövcuddur. Başqa Azərbaycan məlum Azərbaycanın içindədir.

Haqverdiyevin darıxan adamları və Mirzə Səfərləri, Mirzə Cəlilin kefli İskəndərləri, Nəcəf bəyin Fəxrəddinləri Novruzəlilərin, Haqq Mövcudların, hətta Hacı Kamyabların yanındadır. Kərbəlayı Zal da uzaqda deyil, burdadı.

Və tarixin toranlığında güclə sezilən Cavidin Səyavuşları, Arıfləri, Şeydaları...

Və Dədə Qorqudun qələmə aldığı Beyrəklər, Aruzlar, Şirşəmsəddinlər...

Və Sabirin əkinçiləri, fəhlələri, tacirləri, qareləri...

Və biz!

Başqa Azərbaycanla məlum Azərbaycanı bir yerdə görmək istəyən bizlər!..

Azərbaycan iki yerə – “məlum” və “başqa” deyə iki yerə bölünsə, bu bölgünün qarşısını almaq mümkün olmayacaq, bölgü sonsuza qədər uzanacaq.

* * *

Səhvlərimizin qrammatikasını “zülm çəkmədən” qurmaq olar. Bu qrammatika bizə doğru-düzgün yazmağı yox (dilimizin qrammatikası kimi), doğru-düzgün həyat tərzinin seçimini öyrədir.

* * *

“Deyəsən” kimi modal sözlər cümlənin ciddi fərağat durmuş qədd-qamətinə bir plastika gətirir, onu “yumşaldır”. Belə desək yeri var: cümlənin quluncunu sındırır. Ona görə də yazıçılar bu kimi sözlərdən tez-tez istifadə edirlər. Mətn bütövlükdə oxucu duyumuna daha yaxın olur. Amma elə mətnlər də olur ki, bu sözləri onlara daxil etmək imkansızdır, çünki qədim dövrün canlandırılması müəllif duyğularından asılı olmamalıdır. Psixoloji durumu ondan maksimal uzaqlıqda durub cızmaq, rəsmi uzaq məsafədən çəkmək vacibdir.

* * *

“Səhvlərimizin qrammatikası”ndan:

Bizim bir sıra bəlalara dücar olduğumuz hansısa məsələləri bilməməyimizdən deyil, əksinə, çox yaxşı bilməyimizi güman etməyimizdən qaynaqlanır.

* * *

Mən özüm də çox zaman belə demişəm: “Kitab çox oxuyun, ağıllı olarsınız”.

Kitab az oxuyanlar guya ağıllı olurlar. Yanlış fikirdir. Savadlı – hə, olurlar. Amma mən o qədər adam görmüşəm ki, çoxlu kitab oxumayıb – ağıllıdır, hətta bircə kitab oxuyub, yenə də ağıllıdır, həddən artıq hiyləgərdir, həyatı içindən tanıyır və çoxlu kitab oxuyanlara həyat “dərsi” verir.

Bəs çox kitab oxumaqla biz nəyə nail oluruq? İlk növbədə – vicdanımız olur, özümüzü daha yaxşı tanıyıırıq və həyatımızı ağ-qara televizordan rəngliyə keçiririk.

Vicdanımız olursa, deməli, yaşamın əsas meyarı günah hissimiz var. Özümüzü daha yaxşı tanıyıırıqsa, hərəkətlərimizə obyektiv qiymət verə bilirik. Və ağ-qara televizordan rəngliyə keçiriksə, həyatımız daha gözəl və maraqlı olur.

* * *

“Səhvlərimizin qrammatikası”ndan:

İnanmıram, qar indi – şaxtanın bu oğlan çağında yağa. Yağsa-yağsa yazda yağa bilər. Əlbəttə ki, “iki üstəgəl ikilər” həmişə dörd eləmir. Dildə inversiya (tərsinə düzülüş) olursa, həyatda da inversiya niyə baş verməsin?!

* * *

Kitabxanalarımızın tarixi, mədrəsələrimizin tarixi, mollaxanalarımızın tarixi bütövlükdə mənəviyyatımızın tarixini öyrənməyə gətirib çıxara bilər. Amma bununla yanaşı, bir tarixin də öyrənilməsi zəruridir. Onun öyrənilməsi bütün yuxarıda sadalananları daha dərindən, daha çoxcəhətli görməyə imkan verərdi: bu da mənəviyyatsızlığın tarixidir.

* * *

İntellektual nəsr nə deməkdir? Əslində, hər bir yazıçını intellektual nəsrin nümayəndəsi saymaq olar. Əlbəttə ki, söhbət oxucunu düşündürən nəsrədən

gedir. Əgər oxucu hansısa yazıçının əsərindəki cümləni ancaq işləndiyi kontekstdə deyil, başqa bir müstəvidə də araşdırırsa, yəni həmin cümləni, deyimi, sözü, metaforanı başqa yerdə də axtarırsa, o əsər intellektual əsərdir. Əgər hansısa nəsr əsəri oxucunu labirintlərlə – gizli, ya açıq şəkildə – dünya ədəbiyyatının hansısa bir adına, məsələn, Bulqakova, Ekoya, Borxesə və digər görkəmli şəxslərin yaradıcılığına apara bilirsə, təbii ki, bu, intellektual nəsrdir. Nəsr yalnız öz cümləsindən ibarət olmayıb, digər müstəvilərə də tuşlanan istiqamət verirsə, dediyimiz kateqoriyaya aiddir. Bir yazıçı kimin üçünsə intellektual nəsrin nümayəndəsi ola bilər, digəri üçün yox. Hər bir nəsrin öz intellektuallığı çəkisi var. O, diletant söhbətidir ki, filankəsin nəsrini bütövlükdə intellektualdır, digərinin nəsrini yox. Belə deyil. Birində az ola bilər, o birində çox. Əgər belə düşüncə tərzini sənə yaddırsa, istəyirsən, yüz il ingilis, yaxud fransız ədəbiyyatı ilə məşğul ol, yenə də provinsial diletantlığının içində qalacaqsan.

* * *

Professional yazıçı anlayışı çox az istisna ilə dünyaya tanış deyil. Hər kəs əlavə nə iləsə məşğuldur. Ən professionalı da hansısa universitet auditoriyasından çıxır. Bu anlayış sovet dövrünün məhsuludur. Biz isə...

Biz isə hələ də köhnə dövrü söyə-söyə o dövrün anlayışları ilə yaşamağa davam edirik. Biz hələ də miflərin buxovundayıq. Biz hələ də Kopernik kimi düşünüb Ptolemey kimi danışırıq: “günəş çıxdı, günəş batdı” deyirik. Günəş isə nə çıxır, nə də batır. Yer kürəsi özü günəşin ətrafına fırlanır. Biz hələ də Babəkə ulu babamız deyirik və eyni zamanda müsəlman dininə, dəyərlərinə sitayiş edirik. Biz hələ də Koroğlunun nəvələriyik və eyni zamanda özümüz üçün bizi xanlara, bəylərə aparən şəcərələr düzəldirik. Halbuki, Koroğlu, əslində, dövlətçiliyə – öz xanına (nə qədər pis olsa da) qarşı çıxan bir asidir. Şah İsmayılı büt edirik və türkçülüyümüzü öyürük. Sabiri də sevirik, Cavidini də. Və bütün bunlar eyni zamanda! Bunlar isə eyni zamanda ola bilməzlər. “Ya” – “ya” ilə düzənləyəcəksən bu əkslikləri. Həm o dövrü söyürük, həm də onun prinsipləri ilə yaşayırıq. Təhtəlişüurumuzdakı bu əksliklər bizim hərəkətlərimizi özü bildiyi kimi tənzimləyir, daha doğrusu, buxovlayır və bizdəki, düşünürəm ki, özünü hər atdığımız addımda göstərən eklektizmin bir kökü də bundadır.

* * *

Yuxularımızın qəhrəmanı bəzən biz özümüz oluruq. Süjetlər mürəkkəb və sadə ola bilər. Biz yuxumuzdakı bütün adamları aydın və yaxud dumanlı şəkildə görürük. Birindən başqa. Bu “biri” bizim özümüzdür. Biz o yuxumuzda məhz özümüzü görmürük, tanıyıq. Amma duyuruq: bu mənəm. Görmədiyim “mən”i necə hiss etmək olar? Və ümumiyyətlə, olarmı?! Olarmış. Yuxularımın qəhrəmanı cildə girmiş “mən” deyiləm. Yuxularımın qəhrəmanı mənim gözəgörünməz ruhumdur.

Ruhla təmas bu şəkildə yuxuda baş verir. Və əgər bizim ona hansısa suallarımız varsa, onları yuxuda verməliyik. Yəqin, o da təsadüfi deyil ki, yuxudakı “mən”lə o “məni” duyan “mən” arasında həmişə keçilməz bir maneə olur. Bu maneəni də hiss etməmək mümkün deyil.

* * *

Bu dolaşq dünyada hələ bir dolaşq əsər yazmaq, nə qədər qəribə olsa da, sadəliyə gətirən kəsə yollardan biridir.

II HISSƏ

Düma ilə Coys arasında

I FƏSİL

"BİRÜN – ƏNDƏRUN" OYUNLARI

Bir vaxtlar, evlərimizdə bir-birindən kəskin sərhədlə ayrılan iki qisim var idi. Bunlardan birinin adı Birün, o birinin adı Əndərun idi. Klassik ədəbiyyatımızda bu duruma dair kifayət qədər açıq və gizli işarələr var.

Bunların münasibəti, sadəcə, "gizlin-aşkar" münasibətləri deyil. Bəs o zaman daha nədir? İlk əvvəl bunların hər birinin ayrı-ayrılıqda funksiyasına nəzər salaq.

Birün hamı üçün idi. Qonaqlar, yaxınlar, uzaqlar ancaq birün qisminin içində hərlənə bilərdilər, onlar birundan o tərəfə, yəni, əndəruna keçə bilməzdilər. İnamsızlığın bu həddi haracan desən uzana bilərdi.

Əndərun isə sırf ailə üçün idi. Arvad-uşaq burda biruna həsrət bir halda eynən küçədə çadra örtükləri kimi əndəruna "örtülüb" ömür sürərdi. Evin birunu, yaxud küçənin ancaq gözləri açıq qalmış çadralısı – bunlar, təxminən, eyni şeydilər. Yenə eyni inamsızlıq...

Yunan miflərində yerlə göy bir-birindən ayrıldıqları kimi bunlar da nə zamansa bir-birindən ayrılımışdılar. Təkcə ayrılmamışdılar. Hər biri öz məqamında bir imperatorluq yaratmışdı, özünəməxsus mədəniyyət formalaşdırmışdı. Bu, təkcə ədəb və ərəkanda, inam və inamsızlıqda özünü göstərirdi, təhtəlsüurdan (altşüurdan) vurub dil-danışıq qatından keçir, eyni zamanda sosial münasibətlərin bu və ya başqa cür formalaşmasına təsir göstərirdi.

Əgər biz Birün və Əndərunu açar sözlər kimi götürüb ədəbiyyat və mədəniyyət labirintinə girmiş olsaq, hara gəlib çıxarıq, hansı açmazları (və aşmazları) yeni rakursdan gözdən keçirə bilərik?! Və ən vacib sual: Bu iki açar sözü bir-birinə calasaq, bundan bir Ariadna ipi çıxarmı ki, girdiyimiz labirintdən əsl cəngavərlər kimi cəsərlə geri qayıda bilək?!

Bu gün bizə elə gəlir ki, Birun və Əndərun birləşiblər. Bizim müasir evlərdə bu ayrı-ayrı hissələr artıq əvvəlki funksiyalarında yoxdurlar. Sanki onlar ayrı-ayrılıqda bizim həyatımızdan çıxmış kimidirlər. Amma bu yalnız ilk baxışda belə görükür. Əslində, onlar bu gün də tam olaraq birləşməyiblər. Və bu gün də onlar bizim həyatımızda bu və ya başqa şəkildə yaşamağa davam edirlər.

Doğrudur, bu gün Birun da, Əndərun da zahirən yox kimidir. Bu gün həyatımızda bu məqamları birləşdirən bir vahid məkan var. Amma zehnimizdə, dərin düşüncəmizdə onların yeri yenə də ayrı-ayrıdır. Biz hələ də evimizə ailəyə yaxın olmayan bir kəs, hətta qohum gələndə belə evdəki arvad-uşağı iç otağa, ya da mətbəxə, bir söz, gözlə görükməyən yerə yollayırıq. Bunu bəzən açıq şəkildə, bəzən də gözümüzün işarəsi, qaşımızın qalxması ilə edirik. Qıraq baxışdan kənar yer (məsələn, bağı yerində bu, arvad-uşağın adətən görünmədiyi, hətta səsi belə eşidilmədiyi bir həyət guşəsi ola bilər) bugünkü ailənin əndərunu sayıla bilər. Belə bir yumşamış şəkildə olsa da əndərun və onunla bağlı mahiyyət, aydın məsələdir ki, bu gün də yaşayır.

Və yaxud, biz bu gün öz dəruni hisslərimizi valideynlərimizdən gizlədirik. Onların, yəni, valideynlərimizin yanında bir sıra etik görünməyən hərəkətlərimiz (söyüş söyməməkdən tutmuş siqaret çəkməməyə qədər, uşağımızı qucağımıza almamağa qədər) az qala gəncliyin cəngavərlik kodeksinə çevrilir, amma yenə də bizim mənəvi aləminizin birun qatında qalır, əndərun qatına keçmir.

Hansısa mətndə əsl milli kişi obrazını axtaranda bu adamın öz əzizlərinə bəslədiyi son dərəcə dərin məhəbbət hissənin quru, hətta bəzən qaba şəkildə ifadəsi, məhəbbətin dərin bir qatda gizlədilməsi bizi bihuş və məftun edir və biz ədəbiyyatımızın kişi obrazlarından söhbət düşəndə ilk əvvəl belə xüsusiyyətlərin sahibindən böyük bir pərəstişlə danışıq. Mən indi anlamıram. Nə üçün hisslərin belə gizli saxlanması, bu cür kənar gözdən gizlədilməsi müsbət ədəbi priyom kimi təqdir edilməliydi?! Cahandar ağalar, Gəray bəylər öz codluqları ilə hansı məhrəmlik boşluğunu doldururdu?! Yadıma Vaqif Bayatlının həmişəyaşar misraları düşür: “Çox nahaq deyiblər ağlamaz kişi. Kişi də insandı, könlü-gözü var...”

Dərin məhəbbət və bağlantı üzərində qurulan hislərimizin hətta ən yaxınlarımızdan belə gizlin tutulması Birun-Əndərun oyunlarının bu gün üzə çıxan əlaməti deyilmi?! Deyəsən, elədir. Cahandar ağanın qəzəbi tutsa da, elədir.

Yaxud danışığımızda söhbət ailədən, həyat yoldaşından, hətta evdəki uşaqlardan düşəndə bəzi yaşlıların belə bu gün də qızarması, utana-utana “ayıb olmasın”la, “üzr istəyirəm”lə söhbəti davam eləməsi adamlarımızın təfəkküründə hələ də Əndərun adlı və belə bir funksiyalı mənəvi hissənin mövcud olmasına dəlalət etmirmi? Məncə, edir. Doğma övladının adını çəkməzdən əvvəl işlədilən “ayıb olmasın” və bu qəbildən olan digər əttökən ifadələr bu gün danışığımızın əndərun hissəsinin sintaktik-leksik vahidlərdən ibarət keşikçiləridir. Onlar vasitəsilə biz bu günkü əndərunun siluyetini cıza bilərik.

Biz böyüklərin yanında çəkinib siqaret çəkmirik. Onların yanında balaca uşaqlarımızı qucağa almırıq, öpüb əzizləmirik, tumarlamırıq. Biz öz hislərimizlə bizə yaxın olmayanların arasına sərhəd çəkib o sərhəddi qırmamaq, yıxmamaq üçün əlimizdən gələni edirik. Bu, Əndərun əxlaqının bizimlə bir hərif kimi oynadığı utancaqlıq oyunu deyilmi? Odur.

Bizim bir qəlb evimiz var. Ürək deyil, qəlb evi. Ürək başqa, qəlb başqa. Ürək fizioloji orqan, qəlb isə mənəvi dünyadır. Bütün gizlinlərimiz orda – qəlb evindədir. Biz hər kəsi qəlb evimizin içinə buraxmanıq. Ürəyimizə buraxarıq. Ürəyə buraxmaqla qəlbə buraxmaq yenə də eyni şey deyil. Qəlb – əndərun, ürək – birundur. Bu, Əndərunun Birunla münasibətlərinin yeni əlifbası deyilmi?! Odur.

Bizim bütün addımlarımız, hərəkət və fəaliyyətimiz, hiss-həyəcanımız, düşüncə və duyğularımız bu gün də Birun-Əndərun oyunlarının, başqa sözlə desək, kələfinin içindədir.

Qəlbimiz bu gün də bizim üçün Əndərunun niqabıdır. Ürəyimiz bir Birun məkanıdır...

Qərblilər “avam-avam” elə bilir ki, onlarda Birun-Əndərun yoxdur. Bizə də bu belə gələ bilər. Onlar da yanılırlar, biz də yanılıq. Sadəcə, bu iki məqam, qərblilərdə başqa mental səviyyədə, yaxud kəsiklərdə yerləşir. Onların öz qədim zamanlarında bu iki ayrı məqam əvvəl kəskin (yunan faciələrini – Esxilin, Sofoklun, Evripidin əsərlərini yada salaq – orda əvvəl iki, sonra üç,

daha sonra dörd aktyorun xordan çıxıb personaja dönəndən sonra içindən çıxdıqları xora münasibətləri bir daha dəyişməkdə olan Birun və Əndərun münasibətlərini yada salır), sonra yüngül şəkildə, formal olaraq özünü göstərib, daha sonra yavaş-yavaş silinib gedib. Bu üç mərhələ kifayət dərəcədə sürətlə baş verib.

Qədimdə ümumdəyərlər daha çox və bir-birinə daha bərk bağlı olub. Bir çox başqa ümumdəyərlər də qeyd eləmək olar. Məsələn, sonradan dinlərin adına çıxılan bir çox etiketləri bu sıradan göstərə bilərik. Bəyəm Qərb üçün, məsələn, qadının başını bağlamaq adəti və məcburiyyəti yox idi? Var idi. Sadəcə, unudulub gedib. Kilsəyə girəndə və yaxud məzar ziyarətinə gəndəndə bu adətin dirçəlib canlandığını, onun relikt əlamətlərini kəskin şəkildə və yaxud mümkün qədər simvollaşmış şəkildə bu gün də görürük.

Sadəcə, Birun-Əndərun oyununun Qərbdə calağı tutmayıb. Cücərməyib. Bu oyun Qərbin oyunu ola bilməyib. Şərq isə bu oyunu bu gün də oynamaqdadır. Amma necə?

Kimsə əgər düşünsə ki, “Birun-Əndərun” oyunları həyatımızın ancaq dini-fəlsəfi, əxlaqi-etik səviyyəsindən o tərəfə keçməyib, mənəcə, yanılır. Bu halın “residivini”, perspektivini bədii mətn səviyyəsində də müşahidə eləmək mümkündür. Mətnin də öz “əndərun-birun” oyunları var. Onları çözmədən müəllifin dərin psixolojisini, altşüurunu, deməyib-demək istədiyini bilmək mümkünsüzdür. Bunlar isə bəzən müəllifin şəxsi iradəsinin əksinə olaraq mətndə özünəuyğun bir sahman tapır və “nə üçün belədi, başqa mümkün cür deyil?” sualına heç müəllifin özü də cavab verə bilmir. Amma oyun və onun əlamətləri itib getmir, onlar göz qabağındadır. Sual edilə bilər. Nə üçün oyun?! Burda oyunluq nə var? Əlbəttə, oyun! Onun üçün oyun ki, mətnin sahmanı burada xüsusi olaraq qurulur.

Mətndə bu oyunun nədən ibarət olduğunu daha əyani şəkildə nəzərə çarpdırmaq üçün bilərəkdən gizlədilmiş, amma mətnin poetikasının xeyrinə “işləyən” məqamları nəzərdən keçirə bilərik. Belə məqamlar çoxdular. Məsələn, poetik mətndə misranın bəzən ən ağılagəlməz yerində özünü göstərən qafiyəni götürək. Ümumilikdə, qafiyə bir misranı başqa misraya bağlayan poetik vasitədir. Bu gün onun poetik sistemdə xeyli özünəməxsus və əvəzsiz

yeri var. Formalaşması qədim poetik dövrlərdən süzülüb gəlir. Belə deyək: poetik dansöküləndə qafiyənin ibtidai formaları (tam təkrar, qrammatik təkrar və s.) özünü göstərir. Təmiz təkrarın qafiyəyə çevrilməsi uzun bir ədəbi prosesdir. Qafiyələr zaman-zaman cürbəcür, növbənöv olublar. Müxtəlif stilistik biçimlərdə təzahür ediblər. Bəzən görürsən ki, onlardan birini əsas qafiyələr cərgəsindən ayırıb misranın içinə (orta mövqeyə) yerləşdirirlər, bu şəkildə sanki bir növ, “gizlədirlər”. Bəs bu belədirsə, o zaman harda baş verir bu kənar gözdən gizlənmə məqamı?! Misranın da öz əndərun hissəsi olmasın?! Varmış. Əlbəttə ki, misranı Əndərununda gizlədirlər. Misranın əndərunu bu şəkildə üzə çıxarıla bilər. Və biz o zaman anlarıq ki, indiyənə qədər biz, sən demə, hansısa misranın birində hərlənə-hərlənə qalmışıq.

Nəticədə, belə və bunun kimi onlarla başqa poetik sirlərin gizləndiyi məqam Əndərun dediyimiz gizli məkanın siluetini, “ətini-canını”, dizaynını düzüb-qoşmağa gətirib çıxarır. Yaxud, çıxara bilər. Biz “qara yeşik” deyilən fiziki obyektin fəaliyyətini bu yeşiyin içinə müdaxilə edərək heç cür öyrənə bilmirik, amma yeşiyin içindən kənara çıxan bəzi hərəkətlər (vurnuxmalar) onun içindəki nəsnələri və orada gedən prosesləri “görməyə” və müəyyən etməyə imkan verə bilər. Eynən gizli Əndərun barədə də aşkar Birundakı “vurnuxmalar” və “vargəllər” vasitəsilə təsəvvür əldə etmək mümkündür.

Beləliklə, biz hal-hazırda sistemli bir yanaşmanın həndəvərindəyik. Əgər cümlənin (eyni zamanda, əlbəttə ki, misranın...) əndərunundan danışa biliriksə, o zaman cümlələr birliyinin də (loru “tipoqrafiya” dilində desək – abzasın da) əndərunundan danışa bilərik. O zaman hekayənin də, həmçinin istənilən mətnin də əndərunundan danışa bilərik. Sadəcə, bu anlayışların bizim əvvəlcə əxlaqi, sonra kulturoloji, daha sonra ədəbi-bədii təsəvvürümüzdə özünə nə cürə yer eləməsi düşündürücüdür. Özünə yer elədikcə onlar mövqeyi ilə birlikdə adını, formasını da dəyişir. Funksiyasını isə dəyişmir, bəlkə onu qovub-qovub bir qədər də dərinə gizləyir. Artıq bir sistem içində olmağımız aşkar...

Nağıllarımız belə başlayır: Biri vardı, biri yoxdu... Əslində isə hər şey, təkcə nağıllar yox, hər şey bundan başlayır. Bu bir universal ikigözlü xurcundur ki, ucu-bucağı yoxdur. Sonsuz sayda dünyaları belə öz içində ehtiva edə

bilən bir nəhayətsizlikdir. “Biri vardı” burada bizim yadımıza Birunu salmır-mı?! Və “biri yoxdu” da Əndərünü, daim gizlətməyə çalışdığımız (guya olmayan) məkanı yadımıza salmırmı? Mənim yadıma onlar düşdü.

Baxın, mənəcə, bizim yaddaşımızın da özünəməxsus Birun-Əndərun oyunları yox deyil. Biz bəzən aşkar olan Birun hissədə elə şeyləri üzə çıxarıb və gizli Əndərunda elə şeyləri gizlətmişik ki, indi yerbəyer zamanı gələndə mat qalırıq ki, sən bir gör, nə boyda bir zamanın içində özümüz üçün yanlış dəyərlər düzəltmişik. Elə Füzulini götürək. Əsrlər oldu ki, onu qəmin, kədərin, əzabın əvəzsiz tərənümçüsü, gözəgörünməz hislərin cilovunu müqtədir qələminin ucunda tutub saxlayan şairlər şairi kimi tanıdıq. Bu isə, sən demə, Birun söhbətindən başqa bir şey deyilmiş. Füzulinin bu cür görüntüləri onun birununun təzahür formaları imiş.

Hər şair özünün bir, ya iki misrasının içində olar. Yerdə qalan, necə dəyərlər, təfərrüatdır. Füzuli “...Şəbi-hicran, yanar canım...” kimi həтта amansız odlu fəryadın, yaxud pıçiltının içində deyil. O, qəm şairi deyil! Kədər, sitəm, biçarəlik şairi deyil. Füzuli onlarla, yüzlərlə bu qəlibdən olan başqa şeirlərinin də şairi deyil. Bu şeirlər Füzuli adlı möhtəşəm bir qəsrin olsa-olsa birunudur. Bəs əsl Füzuli hardadır, yaxud onun əsl misraları kənar, naməhrəm gözdən harda gizlənilib?! O qəsrin əndərünü hanı?!

Məcnun doğularkən şair onun adından İlahiyə üz tutub belə söyləyir:

*Olmuşdu zəbani-halı guya
Söylərdi ki, ey cəfaçı dünya,
Bildim qəmini sənin ki çoxdur,
Qəm çəkməyə bir hərif yoxdur.
Gəldim qəminin olam hərifi,
Gəl imtahan eylə mən zəifi.
Qanda qəm ola, qılma ehmal,
Lütf eylə, dili-həzinimə sal.
Həm ver mənə qəm yemək kəməli,
Həm aləmi qəmdən eylə xali!..*

Füzuli özünün bütün böyüklüyü ilə bu təmiz və pak misraların içindədi, Füzuli bu misraların şairidi. Budur Füzulinin əndərunu! Bu misralarda qəm yoxdur, bir çılgınlıq və bir nikbinlik var. Dəlisov inam var ki, ona İlahidən təməna etdiyi, istədiyi qüvvə verilsə, o, bütün aləmi çəkib qəmdən azad edəcəkdir. Qəmdən və kədərdən azad etmək istədiyi dünyanın isə bir vahid bəşər övladı var, bir bölünməz bəşər övladı. Bu dünyada milli, dini, irqi fərqliliklər mövcud deyil. Füzuli əzab-əziyyətdən bəşərin yalnız bir qismini azad etməyi düşünmür, o, bütün bəşərin əvəzinə “qəm yemək” istəyir. Budur Füzuli! Budur Füzulinin əndərunu. İllər, bəlkə əsrlər boyu “Şəbi-hicran” qalxanı ilə kənar gözdən gizlədilən, kənar gözün təsvirinə və təfsirinə gəlməyən məkanı.

Əlbəttə ki, Füzuli bu misraların içindədi. Bu misralarla Füzulinin əsl ruhani məkanı qurulub... Bu misralarla o böyükdür. Çünki bu Füzuli, əslində, Poeziyanın vətəndaşıdır, özü də sıradan vətəndaşı deyil, Poeziyanın İsa peyğəmbəridir. Biz əsl Füzulini onun dünyaya, bəşəriyyətə mesaj kimi göndərdiyi bu misraların içində görürük. Bəlkə də əsl Füzuli elə öz yaşam dövründə də bu misraların, bu məhrəm misraların içində mənəvi bir əndərunun içindəki kimi gizləndirdi. O misraların Füzulisi öz əndərununu indi-indi ehtiyatla tərk edir. Çünki onun dünyası onu yavaş-yavaş anlamağa çalışır...

Füzuli öz dünyasına uyuşmur. Ona uyğun gəlmir. Füzuli kardioqram şəkillərində olan kimi üfqə xəttin şaquli xətlərlə kəsilmələrindədi. Çünki həyat ordadı. Nə qədər şablon səslənsə də min dəfə deyiləni mən də min birinci dəfə təkrar edəcəyəm. Amma bir az başqa kontekstdə. Füzuli zəmanəsinə sığmır.

Labirintli ricət. *Bir ifadəni o qədər deyiblər ki, öz mənasını az qala itirib. Onu eşidəndə ağız öz-özünə büzülür: “Füzuli zəmanəsinə sığmır”.*

Elmi ifadədən çox, “alimanə” ifadədir. Nə üçün sığmır?! Nəyə görə sığmamalıdı?! Bunun axı bir məntiqi əsası olmalıdı. Höte deyirdi ki, Hamlet zəmanəsinə sığmır, çünki o, büllur vazaya əkilən palıd ağacı kimidi. Büllur vaza isə zəmanədi. Hötenin metaforasına görə, vaxt gələcək, palıd ağacı böyüyüb vazanı dağıdıb parçalayacaq. Deməli, diqqəti palıd ağacına yox, zəmanəyə vermək lazımdır. Bəs Füzulidə necədi? Füzulinin zəmanəsi belə bir büllur vaza ola bildimi? Ricətin sonu.

Əslində, Füzulinin ədəbi mühiti ölüdür. Orda qızmar günəş altında beyin deşən istinin içində heç milçək vızıltısı da eşidilmir. Amma bununla yanaşı, Füzuli ədəbi zəmanəsinin sonadək ölü olmadığını mövcud şaquli xətlər göstərir. Yəni, Füzulinin özü göstərir. Və bir başqa yöndən baxarsaq, Füzuli ölümün ağışındadır. Zəmanə diridisə, o isə biz bilirik ki, diridi – başqa cür ola da bilməzdi – əgər Zəmanə diridisə, onda əlbəttə ki, Füzuli ölüdür. Xətt ancaq üfqidir, onu heç nə kəsmir. O öz əndərünü oxucusuna ötürüb və mülk aləmini, şəhadət aləmini tərk edib. Əslində, Füzulinin oxucusu şair tərəfindən ona nə ötürüldüyünü heç başa da düşməyib. Başa düşməyibsə Füzuli bu gün də sükut içində öz vaxtını gözləyir. Və Füzuli indi dirilmək istəyir. Çünki bu gün onun bu dirilməyə hazır olan oxucusu var. 19-cu əsrdə bu dirilmə baş verə bilərdi. M.F.Axundov imkan vermədi.

Kriminal ricət. *Rolan Bart mətni dünya kimi qəbul edib müəllifi öldürmüşdü. Təxminən, buna bənzər bir şeyi ondan əvvəl Nitşe də etmişdi. O da cəsarətə gəlib belə bir küfr demişdi ki, Allahı biz öldürmüşük. Daha kimi öldürmək lazımdır ki, Mətnin adekvat anlamının qarşısında maneəyə çevrilməsin? Mətn Birundan Əndəruna, Əndərundan Biruna voleybol topu kimi atılmasın və ya Sonsuz lüğətn içində gizlədilməsin?! Zəmanələr sirlərdən azad olsun, çünki cürbəcür və rəngarəng sirlər zəmanənin içində ağır bir yükə çevrilib anlaşılmaz təbəddülatlara gətirir.*

İnsan özü-özünü tanımaqdan get-gedə daha çox uzaqlaşır. Onun özü ilə özü arasında minalanmış sahəyə bənzər keçilməz məsafələr yaranır. "O və özü!" O özündə, özü isə onda bir-birinə tanış olmayan qərribə cizgilər, xüsusiyyətlər axtarmağa başlayırlar. Anlaya bilmədikləri nəsnələr tapırlar. Fokusçular kimi havadan nə isə çıxarıb ortaya qoyurlar. Köhnə sirlər açılmadan və çözülmədən yeni, naməlum sirlər yaradılır. Çünki bu insanların da bəziləri müəllifdir. Amma digər tərəfdən, onların bəziləri və daha çox olanları oxucudur. Müəllif və oxucu arasında özünə məkan eləmiş sirlər zəmanələrinin ən ağır yüküdür.

Anlaşılmazlıqların anlaşılana çevrilməsi artıq zəmanənin deyil, Zamanın probleminə dönür. Rolan Barta görə müəllifin ölümü ilə oxucunun doğuluşu eyni anda baş verir. Rolan Bart bir şeyi əlavə etməyi unudur. Müəllif öləndən sonra bu dəfə artıq ruha dönüb bu şəkildə oxucunu gözəgörünməz bir mənşəyə sığacaq.

Dilin içində azmış və bəlkə də ərimiş müəllif özü də dilin mənğanəsindədi. Bu hələ harasıdır?! Dilin özü də başqa bir mənğanədədi. Böyük dilçi-alim Humboltu xatırlasaq, dil, öz növbəsində, ruhun mənğanəsindədi. Çevrə bu şəkildə qapanır.

Bu məqamda mifoloji mövzuda çəkilmiş belə bir rəsm tablosunu xatırladım. Kahin Laokoon və onun oğullarını öldürmək üçün İlahə Hera nəhəng ilanlar göndərmişdi. Bu zavallıların – ata və oğlanlarının ilanların mənğanəsində olduqları o tükürpədicə mənərə yadıma düşdü. Müəllif, oxucu və mətn də beləcə ruhun mənğanəsindədilər – bütün gərilməmiş əzələləri, dəhşətdən və eyni zamanda ləzzətdən dəyişmiş cizgiləri ilə bir yerdə. “Laokoon”dan bizi fərqləndirən yalnız mətndən aldığımız ləzzət hissəsidir. “Laokoon”da ancaq dəhşət hökm sürür, bizim prosesdə isə dəhşətlə yanaşı ləzzət də var. **Ricətin sonu.**

Lirik ricət.

“Şəhər hamam içində,
Çeşmə saman içində.
Saman altı gedər su
Köhnə zaman içində”.

Nəinki “ağıllı” şeirlərdə, hətta belə bir absurd “şeir” parçasında da Birun və Əndərunu ayırmaq mümkündür. Buradakı Əndərun bizi nağıllarımızdakı “saman saman içində...” məqamına aparır. Buradakı Birun isə qatma-qarışıqdı, xaotikdi, Əndərunu qoruyub gizlətməklə, özü də xeyli bacaracaqsız (səriştəsiz) şəkildə gizlətməklə məşğuldur. **Ricətin sonu.**

Birun və Əndərun ən verimli rakursunu yaddaş və huşsuzluq müstəvisində tapır. Qədim yunanların Mnemozina dedikləri huş (yaddaş) ilahəsi insanın Birundakı fəaliyyətini ehtiva edirsə, onu ən çox düşündürən Leta – huşsuzluq ilahəsi (və eyni zamanda çayı) qaranlığın, xaosun elə özü idi. İnsanın özündən də xəbərsiz onun huşsuzluğu bu cür doldurulurdu və bu huşsuzluq yavaş-yavaş yaddaşdan çıxarılmış lazımsız nəsnələrin məkanına çevrilirdi. Maraqlıdı, “MNEMOZİNA VƏ LETA” “Birun və Əndərun” istiqamətindən necə görünməkdədir?!

Niçşe dəhşətli bir uzaqgörənliklə deyirdi: “Səhra böyüyür”. Bu, ilk növbədə, yaddaşın itməsinə bir işarədir. Burdan birbaşa yol bizi bundan daha yaxşı tanıdığımız başqa bir ədəbi müstəviyə – Çingiz Aytmatova gətirir. Onun məşhur “manqurt” ideyasına. Əlaqə göz qabağındadı. Yəni, onu demək lazımdı ki, vaxtilə gözüaçıq sovet intellektualının bayıldığı “manqurt” ideyası ilə Çingiz Aytmatov ən azı fəlsəfi müstəvidə orijinal deyil. Niçşe bizim kontekstdə gizli Əndərundursa, Çingiz Aytmatov aşkar Birundur.

“Səhra böyüyür” isə çox böyük və qarşısızalmaz bir faciədir, daha doğrusu, davamlı faciədir, amma əslində, heç dağıntı da deyil. Dağıntını aradan qaldırmaq daha asan məsələdi. Haydegger Niçşeni şərh edərkən deyir ki, dağıntı yalnız özündən əvvəlkinin məhvi deməkdir. Səhra isə bununla yanaşı, həm də (!) özündən sonranın, başqa sözlə, özündən əvvəlkinin və özündən sonranın, yəni, hər şeyin, büsbütün hər şeyin məhvidi. Yaddaşın yox olması, itməyidi. Mən belə deyərdim: Mnemozinanın Letada batmağıdı, boğulmağıdı.

Nəhayət, “Birun-Əndərün” oyunları bizim şəxsiyyətimizi də iki yerə bölür. Biz öz içimizdə saxlayıb hamıdan gizlədiklərimizi hamıya deyə biləcəklərimizdən qoruya-qoruya qalmışıq. Niyə? Nə üçün? Gizlədilən sözlər və deyilən sözlər axı eyni Sonsuz lüğətin içindən çıxırlar. Bəlkə də çox zaman eyni işarələrdən ibarətdirlər. Birunda görünmə “əmrini” verilmiş sözlə, əndərunda qapalı, gizli qalmış söz arasında hansı münaqişələr yarana bilər və bu münaqişəni kim həll edə bilər?

İntonasiya, ton... Yalnız onlar bəzən yaxşı, bəzən isə pis qrimçilər kimi sözü “ənlilik-kirşana” bürüyüb onu ilkin mənasından uzaqlaşdırma funksiyalarını ciddi-cəhdlə yerinə yetirirlər.

Mürəkkəb məzmunları sadə mətləblərə gətirmək istedadı nadir əql adamlarında olur. Sadə mətləb özü ilə öz məkanına mürəkkəbliyin hər “əza”sını gətirmir, əsas və ümumi ştrixlər səviyyəsində məsələni həll edir. Mürəkkəbliyin dolaşlıqlığı, labirinti biz görmədiyimiz (bəlkə də dərinliyinə girib anlaya bilmədiyimiz) tərəfdə qalır. Biz gördüyümüz hissə yenə də Birun hissə olur. Diqqətli olmaq lazımdır. Fikir qatlarının Birunu və Əndərünü incə, həssas nöqtələrə işarə edir, qərribə və gözlənilməz yerlərdən boylanır.

Dərindən baxsaq, söz əgər şəxsiyyətin bölünməsindən düşdüsə, “mən”lə “mənsizlik” arasında da Birun-Əndərun münasibətləri var. “Otaqda heç nə yoxdur” əvəzinə “otaqda heç nə var” deyə biliriksə, “məndən o tərəfdə bir mənsizlik var” dəxi deyə bilərik. Niyə də “məni” Birun, “mənsizliyi” Əndərun kimi nəzərdə tutmayıb mənə “mən”, mənsizliyə “mənsizlik” mahiyyətini verən altşüurumuzun yollarına düşməsək də ona başqa maraqlı bir kontekstdən nəzər salmayaq?!

Düşündürücü ricət.** “Otaqda heç nə yoxdur” əvəzinə “Otaqda heç nə var” məntiqi alternativi bizə nə verir?! İnanmaq istəyirəm ki, bu xüsusda düşünsək, maraqlı nəticələrə gələ bilərik. **Ricətin sonu.

Adi ricət.** İnformasiya nədir sualına ən qısa və aydın cavab budur: İnformasiya entropiyanın aradan götürülməsidir. Entropiya xotik bir mahiyyətdir. İnformasiya isə bu müstəvidə sahman yaratmağın üsuludur. Hər hansı sahman yaratma cəhdi yenilik nəticəsində baş verir. Elə buna görə də informasiyanı hər hansı deyil, təzə olan xəbər kimi götürmək doğrudur. İnformasiya və entropiyanı eyni xəttin görünən və görünməyən tərəflərində duran Birun-Əndərun münasibətlərinin fonunda daha aydın anlamaq mümkün deyilmi?! Mümkündür. **Ricətin sonu.

Birun-Əndərun münasibətlərinin kəskin qarşিদurma mahiyyətini yavaş-yavaş itirib yumşaq qarşিদurma rejiminə, bəzən isə altşüura keçməsi prosesində həyatımızda baş verən bir qnoseoloji-psixoloji faktor önəmli rol oynayır. Tolerantlıq əxlaqı bizi bürüdükcə həyatımızda “bəlkə” və “ola bilər”lərin rolu çoxalır. Biz Aristotel məntiqinin bərikadasındakı bərişmaz tərəfləri sanki sülhə dəvət etmiş kimi yirik. Biz artıq bir ölüyə baxıb əgər o tərənmişə, anındaca “ölüdür” demirik. Amma axı o, diri də, ölü də olmaya bilər. Aristotel deyirdi ki, insan ya ölüdür, ya diri. Amma məsələn, başqa bir ağıllı adam (məşhur fizik Fon Neyman) deyir ki, bu adam nə ölü ola bilər, nə də diri ola bilər. Yəni, bu adam komada ola bilər. Deməli, “bu adam bəlkə (ola bilər...) komadadır” yanaşmasının da məntiqi əsası vardır və bunu nəzərə almaq lazımdır.

Biz yadımıza salaq və xatırlayaq ki, belə bir koma (nə diridi, nə ölü!) vəziyyətinin özünəməxsus təsvirinə, uzaqda yox, elə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında rast gələ bilirik. Mən “Qan Turalı” boyunu nəzərdə tuturam. Kafirlərlə döyüşdən əvvəl bizim qəhrəmanı tərslikdən uyqu tutur və o elə möhkəm bir yuxuya gedir ki, hətta sevgilisi Selcan xatun onu heç cür bu yuxudan oyada bilmir. Düşmən əskəri isə artıq yaxındadır. Müəllif deyir ki, ol zamanlar oğuz igidləri yatanda yeddi gün, yeddi gecə yatarlardı. Bunun adına “küçücük ölüm” deyərlərdi. Küçücük ölüm haman “koma” deyilmi?! Fon Neymanın dediklərini qədim Oğuz dastanı öz qəhrəmanını bu cür devlər kimi yuxuya verməklə təsdiqləmirmi?! Və bu məqam “Kitabi-Dədə Qorqud”un Əndərun hissəsinin elementi deyilmi? Bu məqamda Füzuli ilə bağlı dediklərimizi də xatırlamaq olar.

“Bəlkə”dən sonrakı həyat çizməsi və “bəlkə”dən əvvəlki həyatın özü... Əlbəttə ki, Birun və Əndərun münasibətləridir. Və əlbəttə ki, “bəlkə”dən sonrakı qisim Əndərun qismi olacaq.

Lirik ricət. *Belə bir cümləyə diqqət edək. “Taleyində olan həyatında olmaya bilər”. Bu cümləni mən “Vakxanaliya mövsümündə Çalıquşu” adlı hekayəmdə işlətmişəm. Bu cümlənin dərinlikdəki mənası uzun zamandan bəri danışığımızda, yazımızda sinonim kimi işlədilərən “tale” və “həyat” sözlərini, nəhayət ki, bir-birindən ayırır. Şeirinizdə, nəsrinizdə, ümumiyyətlə, bədii mətnlərimizdə “həyatım” dedinsə, ardınca “taleyim”, “taleyim” dedinsə, ardınca “həyatım” gəlir. Fərq isə təkə fəlsəfi dərkətmə məqamında deyilmiş. Fərq həm də bədii dərkətmə məqamında özünü göstərə bilirmiş. Tale ilə həyat arasına bu cümlə vasitəsilə sanki bir pərdə çəkilir. Onların, əslində, bir-birinin eyni olmadıqları üzə çıxır. Həyatın öz yolu var, taleyin isə öz yolu. Və onlar yenə də Əndərunla Birunu bizə xatırladır. Yenə də Əndərun və Birun hissələri qarşı-qarşıya durmuş kimidir. Tale yad gözdən kənar bir Əndərundusa, həyat hamının gözü qabağında baş alıb gedən bir Birundur. Əndərunda olan Birunda görünməz, Birunda olmaz, ən azından Birunda əl-ayağa dolaşmaz. Ricətin sonu.*

Düşündürücü ricət. *Dilimizdə “mən-lilik” sözünə ehtiyac var. “Süni şəkildə söz yaranmaz” deməyə tələsməyək. Dərinə getsək, niyə də yaranmasın, yaranar.*

“Liliput” buna klassik nümunədir. Amma bu məsələnin bir tərəfidir. “Mən-lilik” sözünə qayıdaq. Mendeleyev cədvəlinin boş yuvacıqları olduğu kimi leksikamızda da boş, amma yeri görünən yuvacıqlar var. İlk baxışda “mən-lilik” “mən” sözünü xatırladır. “Mən” isə hələ “mən-lilik” deyil. Mən-lilik ona görə var ola bilir ki, onun müqabilində onun əksi olan “mən-sizlik” var. Bu kontekstdə “Mən-sizlik” sözü öz qararlılığı sakitliyində “mən”in Əndəruna, bir növ qeybə çəkilməsidir. **Ricətin sonu.**

Nə zamansa “1937.az” (indiki “Kulis”) saytında Məmməd Süleymanovun “Yazmaq və susmaq zamanı” adlı bir məqaləsini oxudum. Müəllif yazmaq zamanını və susmaq zamanını fərqləndirirdi. Hər müəllifin susmaq zamanı və təbii ki, haqqı var. Maraqlıydı. Mənə “Birun-Əndərün” müstəvisində bir az daha dolaşmaq üçün fürsət verdi.

Əlbəttə, mənalı susqunluq mənasız çıxırtıdan həmişə yüksəkdə olub. Amma biz, məncə onu da fərqləndirməliyik ki, susqunluğun özünün də bir əndazəsi olmalıdır. Əndazəni keçirsə, susqunluq artıq özü barədə əlavə işarələr ötürməyə başlayır. Bu cür susqunluq zamanı Əndərün öz meyarlarını işə salır və bu da öz növbəsində Birunu hərəkətə gətirir, ona əlavə yük verir. Birun Əndərünün da boynuna düşəni izhar eləməyə məcbur olur. Birunun bu cür ambivalent davranışı Əndərünün öz “qazını” (energiyasını) daha dərinə ötürməsilə nəticələnir. Zaman keçəndən sonra bu halın nağıllardakı gözəllər kimi yuxuya getdiyini görəəcəyik. Onların yenə də nə zamansa labüd birləşməsindən sonra bu hal özünü “tədricə qoyulmuş mina” kimi aparacaq – hər an partlaya biləcək. Və belə olan zaman sən bu partlayışın məntiqini, bu azdır, adi semantikasını belə tapa bilməyəcəksən. Qalaktikanın yaranmasına səbəb olan ilkin Möhtəşəm Partlayışın milyonlarla əsr özündən sonraya, bu günə gəlib əks-sədası çatmayıbmı, gəlib çatıb. Məntiq hardadır, kim bunu deyə bilər?! Fiziki qanunauyğunluq – var! Amma məntiq?!

Fonetik ricət. “Doğru – oğru” sözlərini müqayisə edək. Bircə “d” səsinin artırılması ilə görün necə antaqonist mənə dəyişikliyi baş verir. “Oğru” fonetik biçimi və semantikasını indiki mənaya malik “oğru” sözünə qədər “əg+ru – əgri” dolanbacından keçib gəlib. “D” öz-özlüyündə, əslində, bir Əndərundur. Hər şey nağıldakı

kimi göbələk çatirinin içinə sığışib, onun içində gizləniib. Bütün yerdə qalan o biri hissə isə Birundur. Ricətin sonu.

Niyazi Mehdi www.axar.az saytındakı “Cənnət və cəhənnəm mənə qaranlıqdı” adlı çox maraqlı bir yazısında pozitiv yalanla bağlı deyir ki, ikiüzlü adamların işi keçir. Bunu oxuyarkən, mənim yadıma müəllifi olduğum “Gizli Dədə Qorqud” monoqrafiyasındakı bir məqam düşdü. Qədim Yunan padşahlarından olan Admet, Niyazinin təbirincə desək, əsl ikiüzlü imiş, çünki qonaqpərvərlik qaydalarına riayət edərək arvadının ölümünü dostu Herakldan gizlədir və onun üzünə gülürsə də içində əzab çəkir. Başqa sözlə, ikiüzlülük edir. Buna baxmayaraq, məsələdən duyuc düşən qəhrəman Herakl, nəhayət, həqiqəti öyrənir və bundan sonra qonaqpərvər Admetin işi əməlli-başlı düzəlir. “Birüzlü” Herakl Tanatla döyüşür və ölmüş arvadını ərinə – “ikiüzlü” Admetə qaytarır. İkiüzlü adamın, bizim filosof demiş, işi beləcə düzəlir. Çevrə qapanır.

“Admet-Herakl” ikili qarşıdurması öz-özlüyündə həll oluna bilməz. Hökmən kontekst lazımdır. Kontekst isə Birun və Əndərundan ibarətdir. Admetin birunu olmasaydı, onun əndərünü Heraklı bu qədərinə maraqlandıra bilərdimi? Admetin birunu Herakla nələri deyir? Əndəruna aparən yola işarə edirmi? Bəlkə bu birun həddindən artıq dərəcədə maskalanmağa və beləliklə, Heraklın diqqətini cəlb etməyə çalışır?! Bəlkə Admet öz birununda Herakl üçün onun şübhələnməsindən yana üstüörtülü mesajlar qoyub?! Amma Herakl zəngin psixologiyaya malik bədii qəhrəman deyil. O mifoloji personajdır və həssas qəlbi olmaya bilər. Buna baxmayaraq həssaslıqdan məhrum Herakl Admetin birununda hansısa gizli əndəruna aparən cığırılar hiss edir. “İkiüzlü” Admetə də elə bu lazım deyildimi?!

Eynilə, Sfinks və Təpəgöz kimi. İkisi də eyni kontekstin övladlarıdır. Onların ikisi də öz təntənələrini insanların məhrumiyyəti üzərində qurur. Birunları Qoqolun vəsf etdiyi burun kimi zorla gözə girir. Amma tutalım ki, Təpəgözün əndərunudən kiminsə xəbəri olubmu?! Onun intihar arzusunun səbəbləri kimisə maraqlandıırıbmı?!

Orest və Hamlet! Qətilik və süstlük. İnam və tərəddüd. Eyni kontekst – amma bu dəfə önəmli olan kontekstin coğrafi və mənəvi miqyasıdır. Kontekstin həcmi (miqyasını) müəyyənləşdirmək xüsusi həssaslıq istəyir. Orest daha birmənalıdır, çünki tipik mifoloji personajdır. Sanki Orestdə əndərun yoxdur. O, məqsədinə doğru tərəddüdsüz gedir. Bundan fərqli olaraq Hamletin tərəddüdləri (əndərun hissəsi) onun psixoloji zənginliyindən xəbər verir. Əslində, mənə belə gəlir ki, Hamletin əndərunu dolayısı ilə Orestdə də əndərunun olması potensialından xəbər verir. Bunlar iki paralel xətlərdir. Birində nə varsa idealda o birində də olmalıdır. Amma olmalı olan görünməyə bilər (“taleyində olan həyatında olmaya bilər” kimi). Olmalı olan potensialda ola bilər. Bu baxımdan, Orestdə Hamletdə açıq görünən əndərun görünür, Orestdə o potensialdadır. Yaxud, belə deyək, Orestin əndərunu çox dərinədir. Onun Hamletlə birləşdiyi kontekst olmasaydı, yəni, bu paralel xətt olmasaydı, biz şübhəsiz ki, Orestin əndərununun bərpası barədə düşünə bilməzdik. İndi isə ən azından bu barədə düşünə bilirik. Paralel xəttin tam qolu (Hamlet qolu) paralel xəttin natamam qolunu (Orest qolunu) bərpa etməyə kömək edir.

Allah Xristosdan insan olanı çıxardı. Ona görə də o deyə bildi: “Mən və Ata – vəhdətdəyik”. Müqəddəs Rəbiyə isə belə deyirdi: “Qəlbimdə Allaha sevgidən başqa bir də Allaha sevgi varımdı”. Yenə kontekst... Və yenə Birun və Əndərun...

Sufilik, əslində, müsəlmanlığın hüduqlarını vurub aşmaqdır. Bəlkə də xristianlığa körpüdü. İsanın “Mən və Ata – vəhdətdəyik” etirafının ardınca Yusif Həllac, sonra da Nəsimi deyir: “Ənəlhəq!” Kontekst çox böyük olsa da hər halda görməmək olmur ki, hər iki tərəf bir həqiqətin içindədilər.

Rus dilində belə bir ifadə var: “Правд много, истина – одна!”

Azərbaycancaya tərcüməsi mütəqəlləqdır, müşkil işdir, əzabdır. Amma bəlkə həqiqət birdirsə, o zaman onun doğruçu və yalançı çalarlarına və bənzərlərinə də təfəkkürümüzdə yer olmamalıdır?!

Həqiqətən də, həqiqət birdir, yerdə qalan təfərrüatdır.

II FƏSİL

SONSUZ LÜĞƏT

Mətnin öz əndərünü var və “hiyləgər” mətn sanki onun içində gizlənmişdir. Mətnin gizləndiyi yer, yəni, mətnin əndərünü *Sonsuz lüğətdir*. Başqa yöndən baxsaq mətn Sonsuz lüğətin içində “həbsdə”dir. Onu azad eləmək lazımdır. Ağırlığına-asanlığına, sadəliyinə-mürəkkəbliyinə, oxunaqlığına-oxunmazlığına görə Düma ilə Coys arasında olan bütün yazıçıların qayəsi nə az, nə çox elə bundan – mətnə azadlıq verməkdən ibarətdir.

* * *

Ataların bir sözü var: “bəlkəni əkiblər, bitməyib”. Amma hərdən, təsəvvür etmək belə çətindir, “bəlkə” “bitir”. Bu sözün yerində işlənməsi bizə bir çox mətləbləri daha doğru-düzgün anlamağa kömək edir. Çünki bizi şübhə etməyə səsləyir, tərəddüdümüzü şərtləndirir, beləliklə də həyatı “ağ-qara” rənglərdən xilas edir, ona rəngarənglik gətirir.

Nəsrdə də belədir: O, ya ağ-qara televizora bənzəyir, ya da rəngli televizora. İsa Hüseynov, Elçin, Anar, Əkrəm Əylisli, İsi Məlikzadə, Şahmar və bir çox başqaları nəsrimizin rəngli televizorunu quranlar idi. Daha doğrusu, Süleyman Rəhimov, Əli Vəliyev, İlyas Əfəndiyev, Bayram Bayramov, İsmayıl Şıxlı, Əbülhəsən, İsa Hüseynovdan başlayan rənglər dünyasını televizor qutusuna salıb cilalayanlar idi. Amma diqqətli oxucu fikir verdisə, adlarını çəkdiyim yazıçıların arasında təkcə İsa Hüseynovun hər iki siyahı ilə bağlı əlahiddə yeri oldu: o, həm birincilərə aid oldu, həm də sonrakılara.

Sözün cismindən onun canını çıxart, nə qalacaq? Qalacaq işarə, yəni, sözün tabutu. Tabutlar və içindəki diri ölümlər... Dil niyə də bundan ibarət olmasın?!

Bir dildən başqa bir dilə rahat vargəllər eləmək həmişə alınmır. Tərcüməçilər elə bir illüziya yaradıblar ki, guya bütün istənilən mətnləri istənilən dilə tərcümə eləmək mümkündür. Mümkün deyil.

Təsəvvür edirsinizmi: Platonov – azərbaycanca, Sabir – rusca? Mən təsəvvür etmirəm.

Kimsə deyə bilər ki, bu istiqamətdə təşəbbüslər olub. Kimsə S.Vasilyevin Sabirdən tərcümələrini xatırlayar. Mən də bilirəm bunları. Amma həm də onu bilirəm ki, bu təşəbbüs bir nəticə verməyib.

Hərdən ingilis filosoflarını oxumaq lazımdır. Dillə bağlı çox maraqlı və bu gün üçün son dərəcə vacib mülahizələr söyləyiblər. Məsələn, 17-ci əsrdə yaşamış Tomas Qobbs belə deyirdi: “Dil hörümçək toru kimidir. Zəif beyinlər sözlərə ilişib onlarda itib-batır, güclülər isə onların arasından asanlıqla keçib gedirlər”.

Bu fikir üslubda “eşlənməyi” sevənlər üçün gərək, xüsusilə, maraqlı olsun. Üslubçuluq etməyənlər öz mətnlərində birbaşa mahiyyətlər dünyasının təsvirinə can atırlar. Onlar “dil” qatında ləngimirlər. Onlar reallığın təsvirini olduğu kimi vermək istəyirlər. Əlbəttə ki, nəticədə, onların mətnindəki “dil qüsurları”, “dil pintilikləri” özünü buna səlahiyyətli sayan tənqidçilərin cürbəcür yazılarının predmetinə çevrilir. Təəssüf ki, bu zaman Qobbsu xatırlayan olmur.

* * *

Təkcə Odisseyin deyil, hər adamın öz İtaka adası var və hər adam ömrü boyu o adaya qayıtmaq üçün çırpınır.

Yenə də: “Biri vardı, biri yoxdu...”

Təkcə nağıllar deyil, hər şey burdan başlayır. Bu ifadə elə bir universal xurcundur ki, öz içinə hər şeyi yığa bilər, hətta sonsuz dünyaları da. Sonsuz lüğəti də. Bu sonsuz dünyaların hamısını bircə-bircə gəzsən də, biri ilə bağlı həmişə darıxacaqsan, birini həmişə özləyəcəksən. O bircə, yeganə, təkcə olan dünya sənin İtaka adandır və sən həmişə ona sarı can atacaqsan. Təsədüfən şeirə düşənlər nəsr üçün, nəsrə düşənlər şeir üçün darıxdıqları kimi...

* * *

Bütün ədəbiyyat Düma ilə Coys arasında...

Coysun ağır və mürəkkəb çətinliyi, Dümanın meh qədər sadə asanlıığı iki qütb kimidir. Aralarında isə – hamı. Və yaxud, “qara deşik”. Ədəbiyyat adlı yol! Bu uzun yolda kimi Coysun yaxınlığındadır, kimi – Dümanın. Kimi də ortada...

* * *

Bəlkə həyat bu deyil?! Bəlkə həyat bir başqa şeydir?! Görürsənmi, bax, bu ağır ziyafət bitincə kimsə əyninə səhvən sənin həyatını öz köhnə paltosu kimi geyinib getdi.

* * *

İsa Muğanna – Azərbaycan ədəbiyyatının ucu-bucağı görünməz, hüdudsuz fantaziyası...

Hüdudsuz fantaziya Sonsuz lüğətə qovuşmaq cəhdidir, daha doğrusu, cəhdi deyil, imkanındır. İsa Muğanna Azərbaycan ədəbiyyatında Sonsuz lüğəti öz içinə ən çox yığa biləndir...

* * *

Unudulmuş mögikanlar var – Mehdi Hüseyn, Zeynal Xəlil, Qasım Qasımzadə, Osman Sarıvəlli, Tofiq Bayram, Bayram Bayramov, Əbülhəsən, Süleyman Rəhimov, Süleyman Vəliyev, Süleyman Rüstəm... Unudulmuş, yaxud unudulmaqda olan bu “Süleymanlar ədəbiyyatı” ədəbi yaddaşımızı daim silkələməli.

Heç kimi, hətta bir nəfəri belə unutmağa ədəbiyyatın içində olanların haqqı yoxdu. Söhbət ondan getmir ki, unutdurmaq üçün onlara həsr olunmuş, amma kimsəyə faydası olmayan “xalaxətrinqalması” tədbirlər, xa-

tirə mərasimləri keçirilsin. Xeyir, əlbəttə ki, belə tədbirlərin gedənlərdən çox, qalanlar üçün mənası var, amma ədəbi yaddaş üçün bu, çox azdır. Unudulanlar ən çox bizim yazılarımızda dirilmədilər.

Sadəcə, bu gün əlinə qələm yatan adam bilməli ki, bu “Süleymanlar ədəbiyyatı”na çox şey borcludu və ondan hələ çox şey öyrənə bilər. Bu, bir məktəb kimidir. Əlifbanı öyrədən məktəb. Cürbəcür modernist, ultramodernist tablolar çəkən rəssamlar da ilk növbədə realist mənzərəni normal şəkildə çəkə bilmədirlər. Sonrakı böyük və gözəl mətni qura bilmək üçün əlifbanı öyrənməyin zəruriliyi kimi.

Nə zamana qədər ki, tənqid “məmurları” (hərdən onlara ədəbi uğursuzlar da qoşulur, özü də ciddi-cəhdlərində onlardan heç də geri qalmırlar) ədəbiyyatı “məmur” və “qeyri-məmur” ədəbiyyatı deyə iki yerə böləcəklər, o zamana qədər onlar mənəvi düşüklük göstərməkdə israrlı olacaqlar. Və heç bir sahilə üzüb çıxma bilməyəcəklər. Əslində, söhbət burada başqasından getmir, yalnız və yalnız özündən, bərbad ədəbi şəxsiyyətlərin reanimasiya ehtiyacından gedir. Bunu hamı görür, bircə özlərindən başqa. Özünü zorla, nəyin bahasına olursa olsun, ədəbiyyata dürtmək həvəsində olanlar divara quru palçıqı yapışdırmaq istəyənlər kimidir. Alınmır, əzizi-mən, alınmayacaq. Başa düşürəm, yandırır, başa düşürəm, içindəki hikkə və qəzəb qoymur gözünü açılmağa və həqiqəti görməyə. Nə etməli?! Nə qədərə kimi ədəbiyyatın keşiyini bu cürə gülməli şəkildə çəkəcəksən, halın pəjmürdə olacaq. Əslində, ədəbiyyatın keşiyini səndən və sənə kimilərindən çəkmək gərəkdir.

* * *

Füzuli həmişə müasirdir. Ən azı bu misraları ilə:

*Pəhləvanlar badpalər səgridəndə dörd yana,
Tifl həm cövlan edər, amma ağacdən atı var.*

Füzuli həmişə düşündürür. Onun misrasının mənəvi arxeologiyası ora enməklə bitmir. Mən əvvəllər “tifl” deyəndə uşaq, yaxud gənc nəzərdə tuturdum. Amma vaxt keçdi və mən indi düşünürəm ki, bu “tifl” sözünü ancaq

balaca uşaq kimi anlamaq düzgün deyil. Ağacdən at oynadən bu tıfl, yaşlı, özü də xeyli yaşlı biri ola bilərmiş. Ədəbi mühitimiz, Feysbuk “cəngavərləri” bunu bizə qərribə bir təkidlə sübut etməkdədir. Bu yaralı ədəbi mühitdə nə qədər belə tıfl var ki, sağa-sola “at” səyirdir. Onlar saqqallı kişilərdir. Yalan danışan, ən əvvəl isə özünü bu yalana inandıran əmilər, xalalar, bibilər...

Bir söz, Füzulinin “tıfli” yaşsız və zamansızdır.

* * *

Sonsuz lüğətin burulğanlarında Qrammatikadan Üsluba keçid vacibdir və bu, hamıda eyni şəkildə baş vermir. Qrammatikada ilişib qalan yazıçılar var. Bizdə onların klassik nümayəndələri Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Əbülhəsən, Bayram Bayramov, Süleyman Vəliyev, Sabir Azəri... Ütülü, hamar cümlələr, mübtədanın, xəbər in hər birinin öz yeri. Ən yaxşı halda bu “qrammatistlər” öz sözbəxan qəhrəmanlarının danışığı dilində üslubu yada salıb ona sığınmağa çalışırlar.

Üsluba əsl keçid yazıçı təhkiyəsi ilə dialoqun bir bütövədə birləşməsilə başlayır. Buna isə hər kəs nail ola bilmir.

* * *

Mən Brodskini düşünürəm.

Brodskiyə ruhən, nəfəs genişliyi ilə yaxın şairimiz Məhəmməd Hadidir.

Məhəmməd Hadi Brodskini zaman baxımından qabaqlayıb.

Brodski vaxtına uyğun gələn şair isə bizdə yoxdur. Onun yazdığı illərdə bizim ədəbiyyat bostanımızda sosialist şitilləri cücərirdi. Özü də bolluq və firavanlıq içində.

Brodskidən sonra isə... bu nəfəsi xatırladınlar var. Bu gün Brodskiyə ən yaxın şairlərimiz Mahir, Aqşin, Qismət və Səlimdir. Nəfəsləri, intonasiyaları, deyim tərzləri ilə məhz onlar Brodskini yada sala bilirlər, amma texnika sarıdan hər biri öz dil məkanında olsalar belə, rus dilindəki Brodski yüksəkliyini yığmaq mümkün olmur. Hələ Brodskinin öz aşıqinə ələcsiz məftun olmuş qadınlar kimi məzmun altına itaətkarcasına yatan heyranedicici qafiyələri...

* * *

Franko Kardiniyə

Böyük ustad Umberto Eko ilə onun evində görüşdük. Mən elə güman edirdim ki, bu nəzakətli və təmənnəsiz dəvətin “ömrü”, təxminən, 10-15 dəqiqə çəkəcək. Sandro Teti də belə düşünürdü. Amma bu görüş nə az, nə çox, iki saat çəkdi. Ustad lütfkarlıq edib qonaqlarını – mənə və Sandro Tetini öz ev-studiyasında liftin qabağında qarşıladı, qonaqpərvərlik göstərdi, və sonra bizi öz zəngin kitabxanasında xeyli gəzdirdi, gözəl italyan çaxırına qonaq elədi. Ən əsası elə bir ünsiyyət mühiti yaratdı ki, bizə elə gəldi, biz bir-birimizi çoxdan tanıyıyıq. Onu qaraqabaq, adamayovuşmaz deyirlər, amma qətiyyənlə belə deyildi.

Sandro “Yarımçıq əlyazma”nın İtaliyadakı nəşridir. Görüşü o təşkil etmişdi. Təşkil etmişdi, deyəndə ki, kitabın italyan nəşrini Ekoya göndərmişdi və ondan oxuyub fikir söyləməsini xahiş etmişdi. Gözəl və nəfis şəkildə çap edilmiş İtalyan nəşrinə önsözü Florensiya Universitetinin dünyaca məşhur professoru, orta əsrlər mədəniyyətinin görkəmli mütəxəssisi Franko Kardini yazmışdı. Məqaləsində ürək genişliylə qeyd eləmişdi ki, “məncə bu roman professor Ekonun da xoşuna gələcək”. Oxuduqca mən özümü göyün yedinci qatında hiss edirdim. Və Kardini Ekonun dostu idi. Məncə, əlçatmaz Eko kitabı daha çox Kardininin belə bir “daşdankeçən” önsöz yazmasına görə maraqlanıb oxumuşdu. Əvvəlcə o mənə kitabı ona göndərdiyim üçün kiçik bir təşəkkür yazdı, sonrakı bir məktubda isə mənəmlə Sandronu Milana, evinə dəvət etdi. Mən bu arada Romada idim. Roma Beynəlxalq kitab fuarında “Yarımçıq əlyazma”nın təqdimatı keçirilirdi və eyni zamanda Vatikan Universitetində mənəmlə görüş və müzakirə təşkil edilmişdi. Müxtəlif qəzetlərə və bir TV-yə müsahibələr verəcəkdim. Qərər, Sandro Teti mənə əməlli-başlı “istismar” edirdi. Bütün bunları ləzzətlə və bir qədər də səbirsizliklə yola verdik. Sonuncu tədbirdə Vatikan Universitetinin gözəl professor xanımı roman barədə özü qədər gözəl məruzə ilə auditoriyadakıları sözün əsl mənasında ovsunladı və Romada işləri bu şəkildə bitirdikdən sonra biz Sandro ilə birlikdə hava alanına getdik və Milana uçan təyyarəyə oturuq.

...Budur, Milanın qədim qala divarlarının üzübüzündəki gözəl Castello (Qəsr) meydanına gəlib çatırıq. Taksidən düşüb ətrafa boylanıram. Meydanın o biri tərəfi qala divarlarının arxasında gizlənən köhnə, balaca Milan... Bu qala divarları bir anlıq Bakıdakı Sabir heykəlini və arxasındakı bizim qala divarlarını yadıma salır. Bir az da bürcləri ilə Moskva Kremlinin divarlarına bənzəyir. Meydanın biz durduğumuz tərəfində isə əzəmətli roman üslubu hökm sürməkdədir. Binalar klassik memarlığın parlaq nümunəsi kimi birbirini ləyaqətlə tamamlayır. Hər guşədən zənginlik yağır. Bu da Castello, 13. Ekonun evinin önündəyik. İkinci mərtəbəyə qalxmalıyıq. Sandro domofonun düyməsini basır.

O özü bizi liftdən düşən yerdə qarşılayır. Hərəkətlərindən mehribanlıq yağır deməzdim, daha dəqiqi budur – mehribanlıq hiss edilir. Evə daxil olur. Bizi salona dəvət edir. Soyunub cürbəcür kitablar, suvenirilər, şəkillərlə süslənmiş işıqlı – ən çox yadda qalan salonun bol işığı oldu – işıqlı və geniş salona keçirik. Ağ tül pərdənin yüngülcə canına sarmaşdığı pəncərədən o tərəfdə – Milanın qala divarları...

Eko qayğıkeşliklə bizdən nə içəcəyimizi soruşur. Kresloda yerimi rahatlaya-rahatlaya fikrimdən bu keçir: "Qaraqabaq dedikləri adam budur?!" Mən artıq özümü çox rahat hiss etməyə başlayıram.

Xidmətçi qadın əvvəlcə qəhvə gətirir. O, məşhur italyan filmi "Yolagəlməzin ram edilməsi"ndə inadkar Çelentanonun qaradərili vəfali xidmətçisinin tam eynidir. Qəhvə içə-içə və "xoş-beş"dən sonra söhbət yavaş-yavaş öz məcrasına düşür. Biz heç bir kəşfiyyat-filan aparmadan, onun yaratdığı auranın təsiri ilə min ilin tanışları, həmfikirləri kimi söhbətə başlayırıq. Söhbətin lap əvvəlində o mənə öz ilk və qəfil sualını verir (sualı olduğu kimi yazıram, çünki Sandroya dönə-dönə tərcümə etdirmişəm):

– Məndən burda bizim kretinlər soruşan kimi, sizdən də sizdəki kretinlər orda soruşdularmı, bu əlyazma həqiqətən var, ya yoxdur?

Təəccüb içində quruyub qalırım. "Bu adam arakuldu, nədi?!"

Onu hökmən qeyd etmək istəyirəm ki, Umberto Eko bu sualı verərkən məndən cavab gözləmədi. Daha doğrusu, onu konkret adlar, əlbəttə ki, maraqlandırmırdı. Ustad, mənə, öz həyatında olmuş hadisəni bu cür xatır-

layıb mənə ürək-dirək vermək istəyirdi. Mən ona şikayətlənməsəm də, o çox gözəl bir şəkildə duymuşdu ki, bu, elə belə də olmalıdı. Həqiqətən də, bu, belə olmuşdu. Soruşurdular. Kretin olmayanlar da soruşurdu. Kretinlər isə hər yerdə eyni kretinlərdir...

* * *

Mən Sonsuz lüğət barədə düşünürəm. Sonsuz sayda sözləri, söz variantlarını, ifadələri, cümlələri özündə ehtiva edən sonsuz lüğət – hüdudsuz MƏTN kimi...

Hüdudsuz MƏTNin hüdudlu mətnə çevrilməsi üçün Sonsuz lüğətin hökmranlığı altında əzab çəkən saysız-hesabsız söz və ifadələrdən bəzilərinə azadlıq verilməsi vacibdir. Beləliklə, mətn MƏTNDən təmizləmə-təmizləmə, cilalana-cilalana formalaşır və ona lazım olmayan artıq ünsürlərdən xilas olur. Və ancaq bundan sonra o, bizim tanıdığımız mətn halına düşür.

Deyirlər ki, eynən bu cür heykəltəraşlıqda daş özünün artıq hissələrindən azad olub heykələ çevrilir.

Yenə də azadlıq və yenə də əzab...

* * *

Yazmağa tələsən gəncə belə demək istəyirəm:

– Yazmayın, oxuyun. Yazmaq oxumağın cansız ruhudur.

Və bunun yalan olduğunu dərk edənə qədər yazmayın.

* * *

Dostoyevskini və Tolstoyu eyni vaxtda sevə bilərsinizmi? Günah və cəza bir yerdə, qəlb adını daşıyan balaca bir hücrədə eynən günlər kimi necə yola gedə bilər?!

Sabiri və Cavidini necə?! Eyni zamanda sevmək mümkündürmü?! Bu, Yerlə Göyü birləşdirmək cəhdi kimi xəm bir xəyal deyilmi?!

* * *

Mən konteksti düşünürəm.

Oxuyub başa düşməyə bilərsən. Dünyanın axırı olmaz. Oxuyub başa düşdüyünü zənn edə bilərsən. Bu da dünyanın axırı deyil.

Başa düşməməyin bircə əsas səbəbi var. Kontekst sənə yaddır. Mənəvi, psixoloji, tarixi, intellektual kontekst yaddısa, bunun əlacı yoxdu. Əvvəlcə gərək konteksti addım-addım özününkü edəsən. Başa düşmək lazımdır ki, kontekstdən çıxarılmış Tostoy – Tolstoy deyil, Kafka – Kafka deyil. Dostoyevski – Dostoyevski deyil. Niçse – Niçse deyil.

Bəzən elə olur ki, anlamadığımız məqamların, parçaların, hətta mətnin günahını müəllifdə axtarıyıq. Məhz onu hər bəlanın baisi kimi görürük. Amma!

Mətn içində (istər bədii, istərsə də elmi mətn olsun) başa düşmədiyiniz məqamı o dəqiqə müəllifin başarılı olmamasının üstünə yıxmaq yaxşı ton əlaməti deyil. Buna elementar zövqsüzlük və nadanlıqdan başqa bir şey demək olmaz. Bir düşünün, bəlkə məsələ həmən kontekst məsələsidi?!

* * *

Bulqakov Sənətkar haqqında belə deyir:

– O, işığa layiq deyil, o, hüzura layiqdir.

Amma hüzur da hamı üçün eyni hüzur deyil. Bəziləri üçün rahatlıqdı...

Rahatlıq və hüzur. Bir-birinə bu qədər yaxın, bir-birindən bu qədər uzaq bu iki söz getmək istədiyim və gedə bilmədiyim, olmaq istədiyim və ola bilmədiyim, yaşadığım həyatın və yaşanmayan həyatımın ilğımı kimidir... Sözlər və cümlələr isti, yumşaq dalğalara dönüb bütün varlığını meh kimi tumarlayır və üstündən az qala ehtiyatla aşıb keçir.

* * *

Mətndə ölçü, əndazə hissi ən vacib keyfiyyətdir. Cümlənin uzunluğundan və qısalığından tutmuş, abzasın həcminə qədər hər şey müəllifin nəzarətində olmalıdır.

Müəllif orkestrə rəhbərlik edən dirijor kimi.

O, sonsuz lüğətin içindən özünə lazım olanı seçib çıxara bilən arxeoloqdur.

O, bir qəvvasdır. Çünki cümlənin içinə girmək nəfəsini yığıb dənizin dibinə cummaq deməkdir. Nəfəsin nə zamana qədər çatacaq və sən davam gətirərsən?! Yəni, suyun dibində, yəni, cümlənin içində nə zamana qədər qala biləcəksən? Vaxtından tez də çıxsan, gec də çıxsan, eyni şeydi – cümlə ölüyə bənzəyəcək. Nə tez etmək lazımdır bunu, nə də gec.

Əndazə... Bu əndazə məsələsi bir qəliz məsələdi. Ana südü ilə keçir cana. Bir az başqa müstəviyə köçürsək, axırda gəlib tərbiyəyə dirənəcək. Tərbiyə varsa, əndazən də, deməli, var. Yox, əgər tərbiyə yoxsa, istərsən öldür özünü – əlac yoxdur. Əsas məsələ əndazədi, yerdə qalan təfərrüatdı.

* * *

“Hacı Mir Həsən ağa Səyyah” – gözəl və rahat bir niqabdır. O, sanki “Sehrbazlar dərəsi”ndən çıxıb mənim həyatıma gəlmişdir. Hacı Mir Həsən ağa Səyyah – qışda öz uzun adını isti paltar kimi əyninə geyinib yayda soyunan adam. Yayda onu, sadəcə, Səyyah deyə çağırırdılar. Məni bu metafora ilə bağlı dostlar az öyməmişdi.

Mən “Sehrbazlar dərəsi”ndəki bu personajın öz uzun adını qızınmaq üçün qışda əyninə paltar kimi geyinməsi məsələsini söhbətimiz əsnasında Umberto Ekoya da söylədim. Professor Eko bədii mətnədə adların əhəmiyyətindən danışırdı. Gülümsədi. “Yox, adlar qısa və aydın olmalıdı, xüsusilə, tərcümə edilən əsərdə,” – deyə o kökündən kəsdi.

...Sonralar mən bu adı niqab kimi “üzümə taxmağa” başladım və bu şəkildə çoxundan gizlənməyə çalışdım. Məsələni bilənlərlə bu oyunu təxmin edilən qaydalarla aparırdım. Amma bəziləri, sən demə, elə bilirmiş ki, Səyyah mənim yox, mən onun niqabıyam. Hətta az qalmışdı Hacı Mir Həsən ağa məndən xəbərsiz (və icazəsiz) öz həyatını yaşamağa başlasın. Görünür, hamı ilə oyunun qaydalarını izah etmədən oynamaq mümkün deyil.

* * *

Bu elə bir zaman idi ki, nəinki irəlidə olacaqları bilmək üçün, həm də geridə qalmışları bilmək üçün rəml atmaq lazım gəlirdi.

İşıq həmişə adamı onun axtardığı düz yola çıxarmır. İşıq həmişə aydınlığa qovuşdurmur. İşıq həmişə qurtuluş deyil. Nağıllarda işıq gələn tərəfə gedib tuzağa düşən azmı qəhrəman gördük?! Yalançı işığı “gələn” yerlər var. Bunu unutmaq olmaz.

* * *

Azərbaycan bədii dili bəzi ağzı və ağılgöyçəklərin düşündüyü kimi “burası doğru, amma burası qüsurlu” bir kentavr deyil.

Sən əlinə qələm alıb yazmağa başlayırsansa, artıq tənhasan. Misran tənhadı, cümlən tənhadı. Bu, qıraqdan elə görünür ki, misralar bir-birinin yanındadırlar. Bir-birilə əlaqəlidirlər. Tənqidçilər bunu belə görür. Əslində, biz bilirik ki, hər misra, hər cümlə ayrı-ayrılıqda tənhadır. Mənə elə gəlir ki, bu, hətta misraların qafiyə vasitəsilə boyunduruğa qoşulmuş vəziyyətinə də aiddir. Qafiyə boyunduruğunda olsalar belə, əsl misralar ən azından boyunduruqdakı öküzlər kimi yenə də başqa-başqa tərəflərə baxırlar...

* * *

Franko Kardiniyə

...Professor Eko “Yarımqıç əlyazma” romanı haqqında gözləmədi ki, biz ondan nə isə soruşaq və o da bizə cavab versin. Elə söhbət başlayan kimi “kretinlər” haqqında sualından dərhal sonra özü birbaşa belə dedi:

– Sizin romanınız cəlbedicidir (*italyanca* – “avvincente”) amma onu pilyajda oxumaq olmaz.

Dedi və səni tərki-silah edən, işıqlı üzünə, saqqalına yayılan bir təbəssümlə gülümsədi. Daha sonra o, romanı italyan oxucusuna daha yaxın etməyin yollarından danışmağa başladı. Sandro ona “Sehrbazlar dərəsi” haqda, bu

romanı da tərcümə və çap etmək niyyəti barədə söz açdı və bu zaman Eko belə bir məsləhət verməyi lazım bildi:

– Bəzən romanda adlara lazımı fikir vermirlər. Üçmərtəbəli, hətta dördmərtəbəli adlar işlədirlər. Bu isə tərcümə edilən əsəri oxuyan üçün real çətinliklər yaradır. Adları çalışın, sadə məxrəcə gətirin. Bu, çox vacibdir.

Bu məqamda mən öz çoxdankı “problemimi” xatırladım. Məni narahat edən bir məsələ ilə bağlı bir çox xarici ədəbiyyatçılara, oxuculara, nəşri hazırlayanlara bu “şiltaq” sualı vermişdim. Cavablar birmənalı olmamışdı. Mən Ekodan soruşdum:

– Sizcə, xarici oxucunun, lap elə italyan oxucusunun “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından xəbərdar olub-olmamasının romanı qəbul etməsində rolu var, ya yox?

Onun cavabı məni azacıq məyus etdi. Çünki açığı, başqa cavab gözləyirdim. Eko isə qətiyyətlə belə dedi:

– Hökmən rolu var. Dastan barədə məlumatı olsaydı, roman oxucuya daha anlaşıqlı olardı.

Mən amerikalı redaktorumu xatırladım. “Yarımçıq əlyazma”-nı ingiliscə Amerikada çapa hazırlayan nəşriyyat redaktoru mənə yazmışdı ki, romanı oxuyarkən maraqdan və yeri gəldikcə qarnını tutub gülməkdən özünü saxlaya bilmirmiş. Xüsusilə, Boğazca Fatmanın Oğuz cəngavərlərinə necə kələk gəlməsi onu son dərəcə əyləndirmişdi. Həmən redaktor bizim Dastanı oxumamışdı. Dastana nəbələd oxucu tərəfindən romanın bəyənilməsi üçün bu faktorun bəzi yerlərdə əhəmiyyəti olmurdu. “Hökmən dastanı oxuyub sonra romanı anlamaq olar” məntiqi bəzən “işləmirdi”. Əlbəttə ki, düşündüklərimi dilimə gətirmədim.

Gözəl italyan çaxırını içə-içə Azərbaycandan danışırıq. Onun qədim tarixini, “Dədə Qorqud” dastanını, bu dastanın sovet dövründə əməlli-başlı yasaq edilməsini bir daha yada salırıq. Oğuz cəngavərlərindən, onların qəhrəmanlıq dolu həyatından, Dastanda yunan mifləri ilə səsleşən motivlərdən, paralellərdən, Şah İsmayıl və onun apardığı xarici siyasətdən, dil və mədəniyyət qayğılarından, o dövrün Qərb ölkələrinin, xüsusən, italyan şəhərlərinin Səfəvilərlə əlaqə qurmağının vacibliyindən, Şahın özünün şairliyindən

söz düşür. Müasir Azərbaycanın tolerant və multikultural bir ab-havaya malik ölkə olduğu, burada yaşayan müxtəlif xalqların gün-güzəranı, ölkə başçısının xüsusi iradə ilə Azərbaycan üçün onun öz unikal siyasi yolunu müəyyənləşdirməsi, Dağlıq Qarabağ problemi, dünyanın aparıcı dövlətlərinin bu məsələyə münasibətdə ikili standartları, Azərbaycan multikulturalizminin nümunələri kimi Mirzə Cəlilin “Anamın kitabı”, “Kamança” pyesləri, Bakıda keçirilən möhtəşəm Humanitar Forumlar... Eko maraqla qulaq asır.

Bu zaman Ekonun xanımı salona daxil olur və o da çoxdankı tanışlar kimi bizi salamlayıb həvəslə söhbətə qatılır. Cavanlıq gözəlliyini asanlıqla saxlamış xoşruhiyyəli bir xanımdır. Daxili gözəlliyini o dəqiqə hiss edirsən. Bütün hərəkətlərindən, sözlərindən təbii mülayimlik yağır. Mən “firsətdi” düşünüb, Bakıya ikisini də dəvət edirəm.

– Sizin bir kitabınız var – “Gənc romançının etirafları”. O kitabı azərbaycanlı bir professor Azərbaycan dilinə tərcümə edir. Bəlkə onun təqdimatına, bəlkə Humanitar Forumu...

– Məmnuniyyətlə gələrik, elə deyilmi? – Xanım Eko sədaqət dolu baxışla ərinə baxıb gülümsəyir.

– Olar. – Mənim və Sandro Tetinin gözləmədiyi halda Eko bu zərif təbəssümün cazibəsinə həməən də təslim olub asanlıqla razılıq verir. – Amma il əvvəlində (bu, bir neçə aydan sonra olacaq) Milanda təzə kitabımın təqdimatını keçiriləcəklər. Buralar mənim üçün əsl cəhənnəmə çevriləcək. İş çox olacaq. Ondan sonra bu barədə konkret danışmaq olar.

Mən də, Sandro da sevincimizi gizlətmirik və mən xanım Ekoya Azərbaycanda onu gözləyən maraqlı məqamların tələsik və qısa xülasəsini verirəm. O, həqiqətən də, Bakıya gəlmək istəyini gizlətmir və mənə Bakı haqqında suallar verir. Eko həssaslıq və xüsusi diqqətlə bizim söhbətimizə qulaq asır. Xanımının marağı onun üçün çox vacibdir – düşünürəm.

Ekonun “Gənc romançının etirafları” adlı kitabını professor Azad Məmmədov ingilis dilindən tərcümə edir. Artıq tərcümə bitmiş sayıla bilər. Həcmcə o qədər də böyük olmayan bu kitab çox maraqlı ədəbiyyat söhbətlərindən ibarətdir. Eko o kitabı Amerikada, gərək ki, Harvard Universitetində oxuduğu mühazirələrin əsasında hazırlayıb. Təkcə gənc yazar üçün deyil,

ümumiyyətlə, ömrünü nəsrə həsr edən hər kəs üçün faydalı kitabdır. Mən istərdim ki, onun bu tipli, amma bir qədər başqa səpkidə yazılmış “Ədəbiyyat meşələrində altı gəzinti” kitabı da Azərbaycan dilinə tərcümə olunsun. Bu əsər də görkəmli filosof, semiotik alimin Amerikada dediyi mühazirələr əsasında yazılmış kitabdır. Burada mənim ən çox bəyəndiyim məqam Düma qəhrəmanlarının yaşadığı mənzillərin Parisdə Dümanın qeyd elədiyi şəhərdaxili coğrafiya əsasında indi harada, hansı ad daşıyan küçələrdə yerləşməsinin Eko tərəfindən müəyyənləşdirilməsi, mənzillərin yerləşdiyi binaların sonrakı aqibətinin izlənməsi və təhlili idi. Dartanyanın, Atosun, Aramisın, Portosun Parisdə kirayədə qaldıqları evlərdən daha sonrakı dövrdə, məsələn, Fransız inqilabı zamanı hansı məqsədlərlə istifadə edilib və s. və i.a.

Umberto Eko mənə səbrlə qulaq asdıqdan sonra kitabının (söhbət hələ ki, “Gənc romançının etirafları”ndan gedir) Bakıda çapı ilə bağlı belə bir jest edir:

– Çox gözəl. Kitabın çapından sonra təqdimat münasibətilə Bakıya gəlmək olar. Niyə də yox?! Mən öz ədəbi agentimə deyərəm ki, sizdən ingilislərdən, fransızlardan aldığı qədər çox pul almasın, simvolik bir qonorar alsın.

Ekonun son sözlərini həlim və günahsız bir təbəssüm müşayiət edir.

Mən özümü güclə saxlayıram. Mayestro, əlbəttə, bilmir ki, eninə, uzununa, demək olar ki, az qala bütün külliyyatı Bakıda çapdan çıxıb və heç bir ədəbi agentin bundan xəbəri yoxdur.

* * *

Özü-özünü məhv edən Azərbaycan yazarları var. Təəssüf ki, bu artıq bir ənənəyə çevrilir. Əli Kərim, Məsud Əlioğlu, Aydın Məmmədov var idi. Vidadi Məmmədov, Natiq Səfərov var idi, Mehdi Bəyazid, Elçin Səlcuq, Əlləzoğlu var idi...

Aydın və Vidadi, əslində, avtomobil qəzasında ölmədilər. Onlar öz-özlərini məhvə doğru aparırdılar və bu, nəhayət, baş verdi. Vaxtilə bu yolu Əli Kərim keçmişdi, Məsud Əlioğlu keçmişdi. İndi də belələri var. Təəssüf ki, onlar fəxrlə məhvlərinə doğru addımlayırlar. Vaxtı qabaqlayıb tez-tələsik

göylərə qalxmaq istəyirlər. Elə bilirlər, göylərdə maraqlı nəşə var. Göylərdə isə onlar üçün maraqlı heç nə yoxdur.

Göylərdə, ümumiyyətlə, maraqlı heç nə yoxdur.

* * *

Qeyri-ciddi ədəbiyyat nə zaman başını qaldırır və adamın üstünə elə gəlir ki, elə bilirsən, alçaq dağları bu yaradıb?! Bu, nə zaman baş verir?! O zaman ki, ciddi ədəbiyyat susur. Buna görə də ciddi ədəbiyyatın təqdiri, səviyyəli mətnin lap elə göylərə qaldırılması çox doğru bir addımdır. Bu, əslində, ölçü meyarının (plankanın) qeyri-ciddi mətnlər üçün əlçatmaz yüksəkliyə qaldırılmasıdır. Pisə pis deməklə biz effektiv olaraq heç nə etmirik. Yaxşıya yaxşı və əla deyəndə isə bununla həm də pisin pis olduğu barədə dolayı yolla ədəbi cəməyə işarət göndərmiş oluruq.

* * *

Misrasının içində olmağı bacaran nadir şairlərdən biri Vaqif Səmədoğludur. O da bir axşam bir daha geri dönməmək əzmi ilə öz misrasının içinə qayıtdı və öz taksisindən öz payızına düşdü. Və adamlara qarışaraq gözdən itib yox oldu. Onun qədər daxilən azad adam tapmaq çətindir. Füzuli deyib, özü də gözəl deyib: “Yəni ki, vücut dami-qəmdir, Azadələrin yeri ədəmdir”.

Vaqif Səmədoğlu – Azərbaycan ədəbiyyatının tək-tük azadələrindən biri...

* * *

Mən Hacı Mir Həsən ağa Səyyahı düşünürəm. O, 1457-ci ildə yazdığı və Hüngür mağarasında gizlətdiyi “Ölümün niqabı” adlı məşhur əsərinin girişində sevgili peyğəmbərimizə həsr etdiyi sözlərdən sonra o girişi belə tamamlayır:

“Ətrafda olan hər şey ölümün min bir təzahürüdü. Sadəcə, üzünə niqab tutubdur və bizdən guya ki, gizlənidir. Amma qətiyyənlə belə deyildir. Bizim

hər birimiz sənədə bir dəfə (gələcəkdə öləcəyimiz günü və ayı nəzərdə tuturam) onunla görüşüb hətta hal-əhval tutanımız da olur. O isə bizə bir az hiylə ilə, bir az da kədər ilə nəzər salıb yoluna davam edir. O qədərinə istərdim ki, haman günü mən tanıyım. Ona bağır basım. Hələ ki, nəsbib olmadı. Sağa baxıram, sola baxıram – darıxıram...”

* * *

Franko Kardiniya

...Umberto Eko əlindəki şərab dolu bokalı mizin üstünə qoydu və oturduğu kreslodan qəflətən ayağa durdu. Başının işarəsi ilə bizi də qalxmağa dəvət elədi. Biz, Sandro ilə mən bir az da təəccüblə bir-birimizin üzünə baxdıq və eynən onun kimi etdik. Eko özünəməxsus təmkin dolu bir coşqunluqla bizə səsləndi:

– Mənimlə gəlin. Sizə qədim əlyazmalarımı göstərmək istəyirəm.

O irəliddə, biz də onun arxasınca bu işıqlı salondan çıxıb uzun, bir o qədər də geniş olmayan dəhlizlə qədim əlyazmalar saxlanan otağa tərəf gedirik. Dəhlizin sağı və solu uca tavana dirənən kitab dolu rəflərdir. Bir-iki yerdə xüsusi qalxıb-enmə qurğuları (oturacaqlar) var, onlara oturub düyməni basırsan və avtomat qurğu vasitəsilə ucaya, yuxarıdakı rəfdə sənə lazım olan kitabın yanına qalxa bilirsən. Rəflərin içindəki kitabların hər biri sanki adama deyir: “Mənə toxunmamış, məni varaqklamamış yanımdan ötüb keçə bilməzsən”.

Sağ tərəfdə yerləşən Əlyazmalar otağının iki addımlığında Eko qəflətən ayaq saxlayır və sağdakı əlçatan rəfdən əlini az qala gözüyümlü ataraq qara rəngli bir qalın kitabı çıxarır, nəvazişlə sıgallayıb mənə uzadır:

– Bu, Coysdur. O sizdən də qəliz yazır...

Bayaq salonda mənə dediyi “Sizin romanı plyajda oxumaq olmaz” – sözlərini və bunu deyərkən üzünə yayılmış ilıq təbəssümünü xatırlayıram.

– Mən bilirəm, Siz Coysu çox sevirsiniz... – Kitabı əlimə alıb vərəqləyirəm.

– Mən onun haqqında kitab yazmışam. – Eko əllərini sinəsində çarpazlayıb təvazökarlıqla başını aşağı dikir və gizli bir fəxrlə deyir.

Əlbəttə ki, xatırlayıram. İndi isə mənə agah olur ki, bu, əsl sevgidir. Və mənə elə gəlir ki, Eko bu dəhliz boyu nə qədər o başa, bu başa gedib-gəlibsə, sağdakı, soldakı saysız-hesabsız kitabların yanından bəzən onlara fikir vermədən ötüb keçə bilib, amma Coysun yanından heç zaman elə-belə ötüb keçməyib, həmişə Coysun yanında ayaq saxlayıb. Ən azından bu kitaba əlilə sığal vurub keçib.

Sağa burulub onun qürurla “mənim əlyazmalarımın məskəni” adlandırdığı böyük bir otağa daxil oluruq.

– Bunlar da mənim qədim əlyazmalarım... – Eko qollarını gen açaraq şövqlə elan edir və dörd ətrafına elə baxır ki, elə bil, bu saat burda qalaq-qalaq, rəf-rəf yığılmış qədim və müasir əlyazmaların hamısını birdən qucaqlayıb bağrına basacaq.

Mən və Sandro heyranlıq içində ətrafa boylanırıq. Yenə də dörd bir tərəfi kitabla dolu rəflər görürük. Amma bu otaqdakı kitabların dəhlizdəkilərdən fərqli və xüsusi olduqları elan edilməsəydi də biz, əlbəttə ki, bunu hiss edəcədik. Belə deyim, dörd tərəfdən sənə baxan qalın, nəhəng, qədim cildlərin əzəmətli, hətta qaraqabaq bir möhtəşəmliyi vardı. Sanki onlar hamısı sənə yuxarıdan aşağıya həm də bir az kübarcasına baxırdılar. Öz əlçatmazlıqlarını əməlli-başlı, özü də gizli bir ləzzətlə nümayiş etdirirdilər. Adama belə bir hiss təlqin edirdilər ki, sən hardasa 16-cı, ya da lap elə 12-ci əsrə düşübsən, bura da hansısa monarxın kitabxanasıdır. Son dərəcə diqqətli olmalı, özünü təmkin və ləyaqətlə aparmalısan.

Bir məsələdə bu qədim foliantlar səhv etmirdilər. Otaqda monarx olmağına monarx var idi. Ancaq o, ədəbiyyat monarxı idi. Mənə indi o anları xatırlarkən maraqlı gələn odur ki, bu monarxın özü də, yəni Eko, elə bil, bizim kimi bu otağa birinci dəfə idi gəlib düşmüşdü və indi dörd tərəfə doymadan, hətta acgözlüklə baxırdı.

Bir xeyli beləcə nə heyran-heyran dörd tərəfdə özünə yer eləmiş əlyazmalardan gözümüzü çəkə bilmirik. Professor yenə özünəməxsus cəld bir hərəkətlə onlardan birinə yaxınlaşır və rəfdən onu az qala ikiəlli çıxarıb sinəsinə basır. Bu, qalın, böyük, qaradərili, kifayət qədər ağır bir kitabdır. Otağın ortasında stol var, Eko qucağındakı kitabı ehmalca bu stolun üstünə qoyur və ehtiyatla səhifələrini vərəqləməyə başlayır:

– Bu, 500 il əvvəlin əlyazmasıdır. Vergilidir. – Eko deyir və bütün vücudunu bir az geriyyə verir, əlyazmaya kənardan, bir nazənin qadına baxan kimi xüsusi məftunluqla baxır. Sonra yenə mənə müraciət edir:

– Əlinizi vərəqlərə toxundurun, hə, cəsəətli olun, görün nə hiss edəcəksiniz?!

O duyur ki, mən son dərəcə ehtiyatlı olmağa çalışıram. 500 il əvvələ toxunmaq elə də asan iş deyil. Onu bilmədən zədələmək olar. Eko məni təşviq edir. Az qala özü mənim əlimdən tutub kitaba yaxınlaşdırır.

Və mən ehtiyatla əlimi vərəqlərə toxundururam. Onları sıgallayıram. Yekə, qalın vərəqlərdəki latın hərflərinə və bu hərflərlə yazılmış latın dilindəki mətnə baxdıqca baxıram. Şriftlər oynayır, sanki atılıb-düşür, misraların bir çoxunun ilk hərfləri rəngbərəngdir. Rəngli illüstrasiyalar adamı heyran edir. Nə hiss edirəm?! Latın hərflərinin şıltaq oyanışını, canlanmasını hiss edirəm. Bu hərflər indi bir başqa lətafətdədilər. Çünki bu əlyazma onların vətənidir. Dil vətənidir. Hərflər də öz doğma vətənidə – doğma dil məkanında dəyişə bilərmiş, necə də gözəlləşərmiş... Romalı legionerlər kimi, elə bil, onlar həm də bu latın mətninin içindəki mənalara keşiyində durublar.

Yenə dəhlizə çıxırıq. Dəhliz artıq əsl labirintə bənzəyir. Kitablarla dolu bu labirintdə Eko yenə də böyük bir şövqlə bizi öz arxasınca aparır. Növbəti dayanacaq onun özünün müəllifi olduğu kitablardan, bu kitabların müxtəlif ölkələrdəki nəşrlərindən ibarət “Esseistika” otağıdır. Professor elə-belə də deyir:

– İndi də mənim cızmaqaralarımın otağına gedirik. “Esseistika” otağına.

Bu otaqda duyduqlarımız və danışdıqlarımız haqda isə növbəti “Darıxan adamlar” adlanan fəsildə...

Umberto Ekoya hərdən gizli-gizli baxdıqca yadıma Mikelancelo, Leonardo da Vinçi, Rafael kimi nəhənglər düşür. O da bu möhtəşəm pleyadaya məxsusdur. Onlar daşın içində gizlədilmiş heykəli tapıb ona azadlıq verirdilərsə, Umberto Eko sonsuz lüğətin içində gizlənmiş mətni azadlığa qovuşdurmaqla məşğul idi. Bəlkə də o özü bir mətn idi, biz isə onu sonsuz lüğətin içindən çıxarmaqla məşğuluq?!

III FƏSİL

DARIXAN ADAMLAR

Haqverdiyevin saysız-hesabsız kiçik şedevrlərindən biri “Çeşmək” adlanır. Bu hekayə ilk baxışda son dərəcə adi görünən məzəli bir əhvəlatın üzərində qurulub. Dostu ilə zarafat etməyə çalışan bir bəy ondan səhərdən axşama qədər həm özü, həm də başqa adamlar vasitəsilə guya dükanda unudub qoyduğu çeşməyini soruşur, onu geri qaytarmağı xahiş edir. Guya bu, bir zarafatdır. Axırda çeşməkdən xəbəri olmayan biçərə dostu bu oyundan bezib məcbur qalır, hətta səhərdən çıxıb gedir. Amma yenə olmur. Dostu yenə onu dinc buraxmır. Zarafatına davam edir. Başqa şəhərlərdə də cürbəcür qərribə adamlar onu tapıb çeşməyi qaytarmağını xahiş edirlər. Sonunda doğma şəhərinə dönmən bu şəxs xəstəlik tapır və həyata əlvida deyir. Məzarı üstündə ən çox “qardaş, vay!” deyib ağlayan da elə onu bu dərdə salan dostu olur. Hekayə bitir. Vəssəlam.

Sanki vəfa və vəfasızlıq üstündə, bihudə canfəşanlıq barədə, sonrakı peşmançılığın əzabından bəhs edən bir hekayədir. Amma onun son dərəcə kədərli bir dərin qatı da var. Bu dərin qat bizi çox vacib bir mətləbdən hali edir. O mətləb budur. Bu adamlar darıxırlar. Haqverdiyevin qəhrəmanları istər uca dağ başında dəli oynatmaqla məşğul olsunlar, istər kənddən kəndə gəzib məktəb uşaqlarına dərs gətirməyə getsinlər, istər uzaq məmləkətlərin yolunda can çürütsünlər, istərsə də şit zarafatlarla ağını çıxartsınlar, fərqi yoxdur, onlar hamısı darıxan adamlardır.

Eyni ölçü ilə hansı ustad yazıcımıza desəniz, yanaşmaq mümkündür. Mirzə Cəlilin də, Üzeyir bəyin də darıxan adamları var. Darıxmaq bəzən, məqsədli, çox zaman məqsədsiz şəkildə onların təsvir etdikləri, demək olar ki, bütün obrazlara xas bir səciyyədir. Bu arada Qoqol yada düşürmü,

düşür. İvan İvanoviçlə İvan Nikiforoviçin məzəli küsüşmə əhvalatını təfərrüatı ilə qələmə alan böyük yazar öz məşhur povestini elə bu qəmgin cümlə ilə də bitirir: “Bu dünya necə də darıxdırıcıdı, cənablar”.

* * *

Rafiq Əliyeva

Siz sonsuzluğu necə, təsəvvür edə bilərsinizmi? Mən edə bilmirəm. Elm dahilərindən olan riyaziyyatçı Kantorun sözləri mənə bu maneəni dəf etməyə bir az kömək elədi: “Sonsuz çoxluqdan sonsuz çoxluğu çıxsan, yerdə yenə də sonsuz çoxluq qalacaq”. Düsturun zahiri gözəlliyi məni valeh eləmişdi və əvvəl-əvvəl elə bildim ki, mənim məsələm həll olundu.

Amma beyin yenə də müqavimət göstərməkdə davam edirdi. Bu düstur da məni bütövlükdə məsələni birdəfəlik dərk etməyin astanasına gətirib çıxarmadı. Özü də, mən hiss edirdim, bu müqavimət, ilkin biliklərə malik olmamaqdan irəli gəlir. Mən, elə bil, yerimdə saymağa davam edirdim. “Sonsuz çoxluqdan sonsuz çoxluğu çıx, yerində yenə də sonsuz çoxluq qalacaq.” Çıxırdım, qalırdı, amma mən də əvvəlki yerimdə qalırdım.

Ətrafımdakı bir sıra cürbəcür sonsuz çoxluqları, məsələn, həyatın sonsuzluğunu, sevginin sonsuzluğunu, ulduzların sonsuzluğunu, səhradakı qum dənəciklərinin sonsuzluğunu... anlamağa hardasa hazır olduğumu başa düşürdüm. Bütövlükdə isə problem mənim üçün problemliyindən çıxmırdı. Mən Möhtəşəm sonsuzluq qarşısında yenə də aciz idim.

Xeyli düşündükdən sonra böyük ustad Azad Mirzəcanzadənin bir fikrini xatırladım. O deyirdi: “Problemi həll etmək mümkün deyilsə, onunla bacarıb dil tapmaq, uyuşmaq lazımdır”. Və mən bu məsələnin həll mümkünsüzlüyünün belə bir linqvistik izahını (əlbəttə ki, özüm üçün) müəyyənləşdirdim. Sanki problemlə uyuşdum. Və bundan sonra rahat nəfəs aldım.

Bilirsinizmi, sonsuzluğu niyə təsəvvür etmək çətindi, bəlkə heç mümkün də deyil?! Çünki biz onu sonu olan, kəsik-kəsik quruluşa malik “söz” və “söz”lər vasitəsilə dərk və izah etməyə çalışırıq. Sonsuzluğun isə öz imma-

nent, bəlkə də bitib-tükənməz, fasiləsiz (kontinium) izahedici “apararı” olmalıdır. Belə olmazsa, biz onu fasiləsiz rejimdə işləyən şüuraltımızda “dərək” edə bilərik, fasiləli dilə isə gətirməyi bacarmırıq...

Möhtəşəm Sonsuzluq bizim tanıdığımız konkret sonsuzluqların, sadəcə, cəmindən ibarət olsaydı, nə vardı ki...

* * *

Onu nədənsə çox vaxt naşir, ədəbiyyat təşkilatçısı, yaxşı dost kimi tanıyırdıq. O isə həm də gözəl şairdir. Həssas nasirdir. Rəşad Məcidin hələ çap olunmamış bir şeiri var. “Qala adam” adlanır. Qatı açıldıqca açılır. Şeirdə arxanda dağ kimi dura biləcək Qala kimi möhkəm bir adam tapmaq, ona sığınmaq arzusu və nisgili tərənnüm edilir. Hamının özünə hayan olaraq arzuladığı, xilaskar Qala adam! Şeir sakit və təmkinli çay kimi axır. Sanki heç nə baş verməyəcək. Mətləb bəlli, müəllifin axıcı dili səni çay kimi qoynuna alıb lirik bir rahatlıq içində yırğalaya-yırğalaya aparır. Və birdən bütöv şeir bircə misranın arxasınca son dərəcə gözlənilməz bir şəkildə nəhəng şlaləyə dönərək böyük bir yüksəklikdən özünü yerə atır. Bir misra, bircə misra şeirin daxili mahiyyətini yeni məcraya salır. O misra budur: “Bəlkə də təzə bələdi...” Sakit çayın şlaləyə dönüb yüksəklikdən aşağı sürət yığımının qarşısızalmazlığı...

Qala adam – həsrətlə gözlədiyimiz nəsibimiz, bələdan xilas edən özü bəlkə təzə bəla kimi... Öz daxilində çevrilmə! Əsl şeirin daxili energetikası elə belə də olur, başqa cür olmur.

* * *

Biz hamımız nə zamansa mağaradan çıxmışıq – bu, bəlli. Amma heyhat, alaçıqdan bu günün özündə də bəzilərimiz çıxa bilməyib.

Mağara bir xaos idi. “Xaosda heç nə yoxdur” deməyə nə var ki... Asandan asan. Əsas məsələ odur ki, “xaosda heç nə var” deyəsən. Belə deyilə bilirsə, əslində, nə dəyişir? Heç nə. Ya “heç nə yoxdur” de, ya da “heç nə var”

de. Fərq edərmi? Etməz. Amma necə də fərq edir. Nazim Hikmət demiş, “arıya bənzər yeri yox. Amma necə də bənzəyir arıya...”

* * *

...Hara yağdığını dəqiq bilən yağışlar kimi qadın var ki, kişinin diqqətini onun qarşısında şux yerişilə cəlb etməyə çalışır, qadın da var ki, fikirlərini bu cür deməklə, ya da yazmaqla.

* * *

Müşkünaz xanımın xatirəsinə

Cavidin yerə enməməkdə ısrarlı olduğunu o zaman da ona bağışlamamışdılar, bu gün də bəzi ağzı və ağılgöyçəklər bunu ona bağışlaya bilmir. Əlbəttə, Cavid bu adamların gözündə cinayətkardır, əlbəttə, Cavid günahkardır! Amma başqaları da belə düşünür: Cavid günahsızlığın günahkardır. Bu adamlara daha nə demək olar ki, onlar sakitləşsinlər?! Mən yalnız onu deyər bilərəm ki, Cavid öz “göylərdən enməmək” ısrarı və inadkarlığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatının semiotik bütövlüyünü qorudu. Burada “Aşağı” var idi, aşağı ilə “əlləşənlər” var idi, Cavid “Yuxarı”nı qurdu.

Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatının söz və fikir zadəganıdır. Daxili ləyaqəti sənət idealına son dərəcə uyğunlaşmışdı. Bəlkə də bu sənət ideali onun daxili ləyaqətini illər, on illər boyu formalaşdırmışdı. “Gözəllik namına, sevgi namına” yazan böyük sənətkar neft buruqlarından və dəniz qəhrəmanlarından, tarlada səhərdən gecəyədək çalışan əmək qabaqcıllarından, çadrasız, boyasız el qızlarından yazılan tərənnüm dolu süni misraların sayını çoxaltmadı. Azərbaycan yaradıcı fikri bu süni misralar təlatümündə boğulduğu bir zamanda həyatı bahasına olsa da, Cavid öz sənət idealına xain çıxmadı, onu satmadı. Gözəllik və sevgi şairi idi, eləcə də qaldı. Azərbaycan Şekspiri dörd əsər gecikmişdi. Ona yazmaq, yazmaq, yazmaq lazım idi. Ağ vərəq, mürəkkəb və qələm. Vaxt onu qovurdu.

Söz və fikir zadəganı.

Keçmişdə qalmış dəbdəbə və təmtərağı, yüksək ehtirasları tərənnüm edərək həm də onlara yas saxladı. Beləcə, əsilzadə, köklü-soylyu zadəgan əlacsızlyq və ümidsizlikdən ürəyi partlaya-partlaya, gözləri görə-görə öz kralını eşafota yola salır.

Bu günə ümidi yox idi. Bütün Keçmiş – yaxşı tanıdığı və sevə-sevə oxşadığı o böyük Keçmiş yalnız Gələcəyə etibar edə bilərdi.

Əslzadələrə bu dünyada yer yoxdur. Onlar öz padşahlarının ölümü ilə bacarıb bu dünyanı tərək eləməlidirlər. Yoxsa cütçülərə, çobanlara, sərsərilərə yoldaş ola bilərlər. Son məqam isə başı uca tutma məqamı, son döyüş isə özünə qarşı yönəltdiyin qılıncdır. Cütçünün yoldaşı cütçü, çobanın yoldaşı çoban olaraq qalır.

Sənin ən böyük təsəllin odur ki, sən sonunculardansan, səndən sonra sənə oxşar olmayacaq.

Hər şey qaynayıb-qarışacaq bir-birinə. Bir-birinin içində itəcək. Fərq etməyəcək kim kimdir. Fərq etmədiyinə görə də nəsillərin təbii axarının ardıcılığı qırılacaq; bu təbii axarın gah qarşısı kəsiləcək, gah da sonrakı davamla qatı açılacaq. Mənən çobanlar ədəbiyyata “gərgin” əməklə gələcək və onlar adlarını sənətkar qoyub süni misralar dənizinin təlatümünü getdikcə şiddətləndirəcəklər. Burda ayıb olan heç nə yoxdur: yerlər dəyişik düşə bil-məz, çoban çoban olaraq qalmalıdır. Belə olmayanda belə olur. Sənin ən böyük təsəllin: Sonunculardansan! Sonuncu söz və fikir zadəganlarından.

* * *

Azad Mirzəcanzadənin xatirəsinə

Mən Azad Mirzəcanzadəni düşünürəm.

Belə bir latın ibarəsi var: “dosendo discimus”. Mənası budur: “öyrədə-rək öyrənirəm”. Öyrənməkdən və öyrətməkdən yorulub usanmayan bu insan onu yaxından tanıyanların yaddaşında elə bu iki müstəvidə qalacaq: öyrənmək və öyrətmək müstəvilərində. O, öyrənməyi az qala özünün bioloji zərü-

rətinə çevirməyi bacarmışdı. Düzdü, öyrətmək müstəvisinin formal çərçivələri bəzən qatı rənglərə bürünürdü. Və bu müstəvidə onun üçün ancaq ağ və qara rənglər vardı.

Belə alimlər, adətən, rəasional fikir rejimində çalışırlar. Azad müəllimdə isə bundan başqa daha bir gizli “klapan” vardı: onun əvəzsiz intuisiyası. İrəliləni hiss etməsi. Dədə Qorqud demişkən, “qayıbdən dürlü xəbərlər verməsi”. Prometeyvariliyi.

Təkidli və israrlı idi. Başqa birisindən isə təkid və israrı heç vaxt qəbul eləməzdi. Münasibətimiz vardı, məni sındırmazdı. Mənim məhz təkidli xahişlərimdən sonra o vaxtlar bizim Slavyan Universitetinə gəlib ayda iki dəfə gənc alimlər, magistrantlar ilə, indi belə demək dəbdə, “master-klasslar” keçməyə başladı və mən ona vəd etdiyim kimi bir az sonra özü də bundan mənəvi həzz aldı. Ədəbiyyatı, mədəniyyəti nəinki sevərdi, öz öyrətmə müstəvisində bu istiqamətləri israrla gücləndirərdi. Onun təşəbbüsü ilə ikimizin birgə hazırladığımız “Bakı Slavyan Universitetində mühazirələr” kitabı Azad müəllimin master-klasslarının və mənim Filologiya fakültəsində oxuduğum mühazirələrin toplusundan ibarət oldu. Mən öz tənbelliyim ucundan (əslində, vaxt qıtlığı!) yazmalı olduğum, daha doğrusu, oxuduğum mühazirələri, yəni, kitab üçün hazırlamalı olduğum hissələri gecikdirirdim. Azad müəllim bu məsələlərdə çox səliqəli idi – hər gün, demək olar ki, hər gün mənə zəng edib eyni səbrlə bu hissələri nə zaman nəşriyyata təhvil verəcəyimi soruşurdu. Və bu israrçılıq öz növbəsində məni daxilən səfərbər etməyə bilmədi. Mən özümü silkələdim. Kitab vaxtında çapdan çıxdı.

Onun məşhur sualı bu idi: “Deyə bildim?”.

Diqqət edin: “başə düşdün?” yox, “başə sala bildim, yaxud anlada bildim?” yox – “deyə bildim?!” Onun tərəfindən sualın məhz bu cür qoyuluşu artıq qarşı tərəfə hörmətdən və yüksək mədəniyyətdən xəbər verir.

Ən çox sevdiyi məqam: ona ünvanlanmış ağıllı sual. Sualın sahəsi nə qədər onun öz doğma elmindən uzaq olurdusa, o qədər qiymətli idi.

Ən çox sevmədiyi məqam: onun sualına “təngənəfəs” düzgün cavab verildiyi məqam. Bu zaman “tələsmə, yenə sən tələsirsən...” deyə yumşaq şəkildə etiraz edərdi. Narazı qalardı, o vaxt mənə elə gəlirdi, bu ona görə belə

olur ki, bir azdan sualın gözlənilməz cavabını özü “partlatmaq” şansını itirirdi. İndi isə düşünürəm ki, o, haqlı idi. Cavabı hökmən özü səsləndirmədiyi üçün narazı qalmırdı, ona görə narazı qalırdı ki, cavabın məntiqini əsaslandırmaq həvəsini itirirdi.

O, öləndə bizləri tərk etmədi, ailəsini, şəhərini, xalqını, vətənini tərk edib getmədi.

O, öləndə dünyanı tərk edib getdi.

* * *

Səhvlərimizin qrammatikası bizə deyir ki, bizim bir sıra bəlalарımız çox zaman hansısa məsələləri bilməməyimizdən yox, əksinə, çox yaxşı bilməyimizi güman etməyimizdən qaynaqlanır. Bir də bizə bunu deyir ki, biz başqalarında çox günah axtarmışıq. Özümüzə axtarmaq isə ağılımıza gəlməyib. Kiminsə mətnini bəyənməmişiksə, ona o saat “pis yazıb, bu, əsər deyil...” damğasını vurmuşuq. Düşünməmişik ki, bəlkə bizim pis bildiyimiz bu mətn kiminsə xoşuna gəlir, yaxud gələcək və bəlkə bu mətn, sadəcə, mənim mətnim deyil?! Ehtiyac olmadan kateqorik hökmlərlə hərəkət eləmişik. Daha yumşaq formalar axtarmağa tənbelliyimiz gəlib.

Bu əsərdir, amma mənim əsərim deyil. Bu yazıçıdır, amma mənim yazıçım deyil. Məsələni belə qəbul eləmək, əslində, mədəniyyət göstəricisidir. Və təəssüf ki, bizdən yan keçib. Səhvlərimizin qrammatikasının sütun bünövrələrindən birini bu məqam təşkil edir.

* * *

Mən Rüstəm Behrudini düşünürəm.

Bütün yaradıcılığı ilə özünü ədəbiyyata salan – var. Bir şeiri ilə özünü ədəbiyyata salan – var. Misra ilə – var. Hətta adam var ki, sonsuz iddiası ilə buna cəhd edir...

Rüstəm, hələlik yeganə şairdi ki, 3 söz ilə ədəbiyyatın düz göbəyinə salıb özünü. “Salam, dar ağacı” ən müxtəlif yaş dövrlərinin, əhvallarının, pes-

simizm-optimizm qütblərinin hər birində cövlan edən şeirdir. Elə bil ki, bu üç söz paroldu, onu kimə desən ən bağlı ürəklərin də paslı-passız qıfılı açılıb öz-özünə ayaqlar altına düşəcək və sən istədiyən qəlb evinə girəcəksən. Azərbaycan poyeziyasının bu sehirli 3 sözü nağılların “sim-sim”i kimi təhtəşüurumuzda arzu və ümidlər aləminə keçidi rahlayır. Bu üç sözün sahibi yer üzündəki bütün sirlərin sahibi ola bilərdi. Olmayıb. Bir səbəb – insanlara acıyıbdır, yəqin. İkinci səbəb...

Məncə, Rüstəm Behrudi Azərbaycan ədəbiyyatının ən çox darıxan şairlərindəndir. Hətta dar ağacına qürurla “salam” verəndə belə həsrət və niskilini hiss eləməmək olmur. Rüstəm çoxlarına oxşamır, Rüstəm azlara, çox azlara, tək-tüklərə oxşayır.

Bizim çoxlar isə, elə bil ki, bir-biri ilə “kim daha qəşəng sevir?!” müca-diləsinə çıxıblar. Bu son dərəcə intim və ancaq sevən kəsə aid olan duyğu nə üçün əksər şeirlərimizdən qırmızı xətlə keçir?! Dilin, təfəkkürün ağlagəlməz qatlarına enə-enə “bu, daha yaxşı şairdir” adını qazanmaq üçün şairlər özlərindən xəbərsiz, sevdikləri qızın az qala alt paltarının tərənnümünə başlayıblar – hələ bədən üzvlərinin təsvirini demirəm.

Niyə bunun fərqi də deyilik?! Bu yol, əslində, bizi mənəviyyatın digər, daha vacib arxeoloji qatlarına enməkdən uzaqlaşdıran bir yoldur. Bu yol ilə getdikcə o biri yollar, o biri ədəbi-ictimai ünvanlar gedilməmiş qalır... Özünə tənqidçi deyənlər bu barədə düşünüblərmi? Düşünməyiblər, əksinə, ancaq bu yolu təşviq edib, kim daha yaxşıdır “cıdırını” düzənləməklə məşğul olublar. Təəssüf... Əslində isə, bu iş haman adını tənqidçi qoyanların işidir. Ədəbi axarın yolunu düzəltmək, onu bədii cəhətdən sağlam məcraya salmaq daha kimin işi ola bilər ki?!

* * *

Franko Kardiniyə

...Eko, yenə də unudulmaz Eko. Onun “mənim cızmaqaralarımın yerləşdiyi yer” deyə adlandırdığı otaq həm geniş idi, həm də orda-burda, mizlərin və masaların üstündə atılıb qalmış çoxlu kitab əlindən bir az səliqəsiz

idi. Qədim əlyazmalar otağının möhtəşəm səhmanı ilə müqayisəyə gəlməyəcək dərəcədə səliqəsizlik içində, amma həm də sistemli şəkildə, çap yerinə görə ölkə-ölkə ayrılmış bu kitablar Eko dünyasının müxtəlif dillərə, mədəniyyətlərə səpələnmiş ləyaqətli nümayəndələri idi. Bu böyük otaqda da dəhlizlərdə və Əlyazmalar otağında olan kimi hara baxsan kitab görürdün. Əlyazmalar otağı boyda olardı, amma ondan nisbətən daha işıqlı və dediyim kimi bir az daha tör-töküntülü idi. Yenə də tavana dəyən rəflər və bu rəflərdə toplanmış müxtəlif dillərdə saysız-hesabsız kitablar... Ekonun dünya dillərinə tərcümə olunmuş əsərləri... Hansı ölkə yox idi burda?! Onu hansı dilə tərcümə etməmişdilər?! Məndə belə bir şübhə var ki, burdakı saysız-hesabsız leqal şəkildə işıq üzü görən kitabların arasında Ekonun və onun ədəbi agentinin xəbəri olmadan piratca nəşr edilən minlərlə nəşr yer almayıb. Yer alsaydı, o zaman o nəşrləri də bura yığmaq üçün bu otaq kimi daha neçə otağa ehtiyac olardı.

– Mən sizə bir hədiyyə vermək istəyirəm. – Professor qəflətən üzünü mənə tutub qətiyyətlə deyir.

Biz – Sandro ilə mən, sağımızda, solumuzda səliqəsiz şəkildə yer almış kitabları bir-bir qaldırıb nəzərdən keçirərkən (aha, bu da “Qızılgül”ün Türkiyə nəşri!) Eko bu sözləri deyəndən sonra rəflərin dolambaclarında harasa gözdən itir. Və budur, biz onu xeyli ucada və az qala tavana dəyən bir rəfin üzüb-üzündə görürük. O, səssiz işləyən qalxma avtomat qurğusuna oturub ora qalxmışdı. Və çox keçmir, Professor əlində qalın bir kitab yanımıza qayıdır.

– Bu rus dilində olan son nəşrdir. “İllüziyaların tarixi. Əfsanəvi məkanlar, torpaqlar və ölkələr” adlanır. Rusiyada çap edilib. Mən indi bunu sizə yazaram.

Eko elə ayaq üstündəcə bu gözəl tərtibatlı kitabı balaca bir mizin üstünə qoyub ilk səhifəsinə nəşə yazır. Kitabı mənə təqdim edir. Moskvanın məşhur “Slovo” nəşriyyatının xeyli nəfis, zövqlü və az qala hədiyyəlik nəşri. Mən Professoru səmimi-qəlbədən təşəkkür edib kitaba yazdığı sözləri gözdən keçirirəm. Ekonun imzasından və öz adımdan başqa heç nəyi, təbii ki, anlamıram. Sandro mənim başım üstündən Ekonun yazdığını oxuyub tələsik tərcümə edir: “Kamal Abdullaya – dostluq arzuları ilə... Umberto Eko”.

Əlbəttə ki, bu kitaba yazılan sözlərin mənim üçün əhəmiyyətini bir-iki kəlmə ilə deyib üstündən keçmək mümkün deyil. Biz bir-birimizə baxırıq və ikimiz də başımızı aşağı dikib bir müddət susuruq. Mən kitabdan ayrılı bilmirəm, Eko isə deyəsən, mənə belə bir zövq verməsindən aldığı ləzzətdən.

Sonra biz yenə salona qayıdırıq. Bürüzə vermədən saatıma nəzər salıb Sandro ilə baxışıram. Bu salona qədəm qoymağımızdan saat yarımdan çox vaxt keçir. Söhbətimiz yavaş-yavaş ordan-burdan davam edən laübali bir məcraya düşüb, artıq pərakəndəlikdən də xali deyil.

Mən, əlbəttə ki, sonra peşmanlayacağam ki, gərək bunu da soruşaydım, onu da soruşaydım. Gərək bunu da deyəydim... O an isə mənə elə gəldi ki, biz bir dünya söhbət eləmişik. Bəzən də susmuşuq. Ən əsası bir-birimizdən yorulmamışıq. Bunun özü elə nəyə desən, dəyərdi.

Vidalaşmaq vaxtı isə bax, beləcə, öz-özünə, təbii şəkildə yetişir. Hamımız eyni vaxtda ayağa qalxırıq. Qapı ağzında bir xeyli ləngiyirik. Xanım Eko da burdadı, "Yolagəlməzin ram edilməsi" filmi yadıma salan xidmətçi qadın da bizi ötürməyə gəlib. Hansısa nüansları xanım Eko ilə dəqiqləşdirmək lazımdır. Təbii ki, mən Azərbaycana səfərlə bağlı söhbətin (hansı marşrut, hansı təyyarə, hansı ay, gün, nə cür paltar geyməyə qədər – isti, yaxud yüngül...) son nöqtələrini düzürəm ("pəncşənbə"nin nöqtələri yadıma düşür). Nəhayət, sanki hər şey deyildi, aydınlaşdı. Eko da, xanımı da onları maraqlandıran məsələlərlə bağlı cavablar aldılar. Neçənci dəfə vidalaşırıq.

– İtalyanlarla azərbaycanlıları bəzi başqa məqamlarla yanaşı, bir şey də birləşdirir – bu, qapı ağzında uzun-uzadı sağollaşmadır.

Mənim bu sözlərimdən sonra gülüşürük və nəhayət, xeyli mehriban şəkildə mən və Sandro Teti bu gözəl insanlardan ayrılıırıq.

...Kastello meydanında hər şey əvvəlki kimidir. Nəhəng binalar yenə də əzəmətli duruşları ilə ətrafa meydan oxuyur. Elə bil, ikimiz də – Sandro da, mən də sərxoş olmuşuq. Əlbəttə ki, bu, bir az əvvəl Ekogildə içdiyimiz köhnə şərabin təsirindən deyil. Təəssürat bizi tam olaraq öz ağırlığı altına alıb. Bir xeyli heç birimiz dinmirik. Sandro ilə hara gedəcəyimizi bir-birimizlə razılaşdırmadan üzümüzü qala divarlarına çeviririk. Ekonun evindən çıxıb ancaq qədim qala divarlarının içinə girmək olar, başqa heç yerə.

Yolun o biri tərəfinə keçirik. Qala divarlarının əsas qapısından qədim Milan ərazisinə daxil oluruq. Bura ki, əsl orta əsrlər dünyasıdır, desəm, inanın. Orta əsrlər İtaliyasının cazibəsi bizi bərk-bərk tutub uzun müddət buraxmır. Küçələri, evləri, meydançalarının daxili ruhu ilə bura bizim üçün Castello, 13 nömrəli evin ikinci mərtəbəsindəki bir az əvvəlki unudulmaz görüşümüzün təbii davamına çevrilir. Və bu orta əsrlər dünyasının hər bucağından artıq qulağımıza Professor Ekonun həlim və mülayim səsi gəlməyə başlayır, nəfəsi duyulur. Sandro ilə mən bir-birimizin üzünə baxmasaq da, mən bilirəm, o da eyni hissləri keçirir.

P.S. Umberto Ekonun İtaliya üçün, italyan mədəniyyəti üçün, sadə italyanlar üçün kim olduğunu təsəvvür etmək qürurvericidir. Sandro Teti otelə qayıdarkən taksidə sürücüyə bir az əvvəl Umberto Ekonun evində onun qonağı olduğumuzu söylədi. Qürurlanırdı. Bir xeyli sürücü ilə Eko haqda danışdılar.

Otelə çatıb maşından düşəndə bu sürücü bizdən pul almaq istəmədi. Axırda güclə maşının pulunu verdik. Mən diqqətlə baxıb gördüm ki, sürücü Ekonun qonaqları üçün bunu ürəkdən edir, bu, sadə italyanvari “oyun” deyil.

IV FƏSİL

DON KİXOTUN ÖLÜMÜ

Qafiyə mənə gözəl bir qadının mini ətəyini xatırladır. Qafiyə var, qulaq qafiyəsidir. Qafiyə var, söz kökünün qafiyəsidir. Ətək yuxarıya doğru qalxdığı kimi qafiyə də kökə doğru dartınır. Amma sözün kökünə müdaxilə edə bilmir.

Romana gələk. Romanla bağlı təsəvvürlərimizi bir az genişləndirək. Və dar meyarlardan çıxmağa çalışaq. Siz “qaşqabaqlı” roman təsəvvür edə bilərsinizmi? Bəs “mülayim” roman necə? Hardasa “kədərli” roman deyə bilərik. “Nikbin” roman da leksikonumuza daxil olub. Amma “qəzəbli”, “arsız”, “sadədil”, “cırtqoz”, “sakit” və başqa bu kimi psixoloji durumlara dayanan nəsr nümunəsini təsəvvürümüzdə canlandırmaq çətin olur. Biz romanla bağlı belə psixoloji ümumiləşdirmə genişliyinə nail ola bilmirik. Məlum və çeynənmiş qəliblərdən o tərəfə keçməyə çətinlik çəkirik. Amma insan psixologiyasının yüz çaları olduğu kimi onun qələmindən çıxan mətn nümunəsinin də yüz çaları olur. Bu cür uyğunlaşdırmalar bizim romana bir daha başqa gözlə baxmağımızı və nəticədə, daha geniş nyuansları görməyimizi şərtləndirir.

Məncə, “Don Kixot” təcəübü romandır.

“Hərb və sülh” yorğun romandır.

“Qətl günü” qaşqabaqlı romandır.

“Dəli Kür” qəzəbli romandır.

“Saçlı” nı mən təmkinli roman kimi təsəvvür edirəm.

“Baş” qədd tutmuş romandır.

Mənə adı çəkilən romanlara aid etdiyim psixoloji məqamlara uymayan uzun-uzadı təsvirləri nümunə kimi gətirməyə ehtiyac yoxdur. Məzmun müstəvisində onlar ola bilər. Bu qiymətvermədə əsas olan isə psixoloji duyumun

bəzən dilə gəlməyən və romanın sənə gizlicə özü haqda nəyisə etiraf edib pıçıldadığı məqamlardı. Son dərəcə subyektiv məqamlardı.

* * *

Minnətdar olmağı bacarmayan adamlar az deyil. Bizdə yaxşı adam ola bilər, pis adam ola bilər, mənasız adam, ağıllı adam, dəyanətli adam, işıqlı adam hətta ola bilər. Amma minnətdar adam olmağın milli gen kodumuzda yeri yoxdur. Minnətdar olmaq bizim alnımıza yazılmayıb. Bəs vəziyyətdən çıxış yolu nədədir?! Bu adamlar üçün, yəni, minnətdar olmağı, sadəcə, bacarmayan adamlar üçün hansı çıxış yolu var?! Onların bir çıxış yolu var – sənə ürəkdən nifrət eləmək. Bacarsalar, səni məhv eləmək! Bu adamlar sənə çirkab dalınca çirkab atırlar. Yalan və hədyanlar yağdırırlar (bir az əvvəl səni necə də sevirdilər...). Səndən uydurulmuş nəyinsə intiqamını almağa çalışırlar. Sən bu boyda nifrətin qarşısında mat və məttəl qalırsan. Sənin bu adama hətta yazığın gəlir: bu boyda nifrət və kinlə, xəbislik və qaramatla necə yaşamaq olar?! Bir ürək bu üfunətli ağırlığı necə qaldıra bilər?!

Məsələnin canı isə budur. Bütün bunları nümayiş etdirməklə bu adamlar minnətdar olmamalarına sanki haqq və bəraət qazandırmaq istəyirlər. Bunun ictimai, hətta hüquqi əsasını cızırırlar. Məsələnin gülməli tərəfi də var. Minnətdar olmaq əslində, daha az, bəlkə də xeyli cüzi enerjiyə tələb edərdi. Çünki ən azından sənə yaxşılıq etdikləri zaman sən əbləhdən heç nə ummamışdılar.

* * *

Görəsən, bizim qalaktikamız bütövlükdə qara deşiyin içinə düşüb itməyib ki?! Biz kainatda heç kimi tapa bilmirik. Başqa qalaktikalardan xəbərimiz yoxdur. Başqa qalaktikalara göndərdiyimiz siqnallar möhtəşəm boşluqda fırlanıb-fırlanıb yenə peşman halda bizə qayıdır.

Sizcə, bir mətn başqa bir mətnə öz içindən radio dalğaları kimi gözə görünməz siqnallar göndərə bilərmiz?! Və mətnlər bir-birilə bu sayaq “danışa” bilərlərmiz?! Bəlkə onlar bizdən xəbərsiz bunu edirlər?!

Don Kixotun romanın sonundakı ölüm səhnəsi yadınızdadı? Çox təsirli bir şəkildə qələmə alınıb. Servantesin ürək ağrısı ilə təsvir etdiyi bu səhnəni göz yaş tökmədən oxumaq mümkün deyil. Qohumları, dostları ölüm ayağında ağı başına gəlmiş sevimli senyor Kexona üçün son dəfə dualar edirlər. Onun bu halı ilə bircə sədaqətli Sançosu barışa bilmir. Bu vəfalı silahşor Sanço Pansa öz ağasına qəhrəmanlıq göstərmək xülyası ilə uzun yollar qət etdikləri əzab-əziyyət dolu, amma ecazkar keçmiş günləri xatırladır. O bilir ki, ağası, sadəcə, xəyalpərəst deyil. O, insanlara sevgisinin ucbatındandır ki, məhrumiyyətlərə və başqaları tərəfindən anlaşılmazlığa düşər olmuşdur. İnsanları sevmək belə cəzalandırılır.

Və Sanço Pansa ölüm yatağında taqətsiz düşüb qalmış ağasına ürək-dirək vermək istəyir. Yanıqlı-yanıqlı ona yalvarır ki, qalxın, senyor, cəngavər paltarınızı geyinin, yollar və yeni qələbələr bizi gözləyir... Bu sözlər, həqiqətən, ürək dağlayır. Sadiq silahşor əldən düşmüş, heysiz ağasını ölüm yatağından qaldırmaq üçün nə dillər tökür... Servantes Sançonun diliylə belə deyir: "Dünyada ən böyük axmaqlıq göz görə-görə ölümə yol verməkdir. İnsanı kimsə öldürmədən özü nə üçün ölsün?! Tənbəl olmayın, qalxın, şərtləşdiyimiz kimi cəngavər paltarı geyib çölə gedək. Bəlkə kollardan birinin dibində tilsimi açılmış Dulsineyaya təsadüf etdik, kim bilir?!"

Hətta bu kədərli sözlər belə yataqda canı ilə əlləşən qocaya, təəssüf ki, təsir etmir. O artıq ağıllanıb və bu cür nağıllara daha inanmır.

...Elə bil, Don Kixot deyil, Servantes ölürdü. Elə bil, Servantes öz yaratdığı qəhrəmanı üçün deyil, özü üçün epitafiya yazırdı. Və əslində, Don Kixot ölmürdü, o yenidən dirilirdi. Portuqaliyalı Orta əsrlər və Renessans dövrü tarixçisi Paolo Suaresin bu son məqamla bağlı qeydləri düşündürücü və ağılatandır. Bu məşhur servantesşünas hələ 19-cu əsrin sonlarında iddia edirdi ki, "Don Kixot" romanının dünyaya bəlli olmayan daha bir əlyazması var və o mətndə bu sonluq başqa cürdür.

...Sanço Pansa artıq ağı başına gəlmiş və yatağında sakitcə uzanıb ölümünü gözləyən senyor Kexanonu, nəhayət, inandırıp yenidən kənd-kənd, oba-oba səyahət eləməyə razı sala bilir. Sançonun köməyilə yatağından zor-güc qalxan senyor Kexano cəngavər əlbisəsini birtəhər əyninə geyinib silahlarını götürəndən dərhal sonra əsl metamorfoza baş verir. Mifoloji dünyada olan kimi hadisələr ağılaşmaz bir məcraya düşür. İndicə çarpayıda can verən qoca yenidən əvvəlki usanmaz və coşub-daşan cəngavər Don Kixota çevrilir. O, gümrah və şən bir əhval-ruhiyyə içində hamını mat qoyaraq otaqdan balkona sıçrayır. Həyətdəki iydə ağacının ətrafı bürüyən qoxusunu ləzzətlə ciyərlərinə çəkir. İlk gözünə dəyən atı Rosinant olur. Onun səhhəti ilə maraqlanmağa gələrək evinin ətrafına yığılmış qonşuları, tanışları da buradadırlar. Hamı heyran və həyəcan içində ona baxır.

Rosinantı bu dəfə tanımaq olmurdu, at ayaqları ilə aramsız yer eşir, başını göyə atır, kişnəyə-kişnəyə vüqarlı bir duruşla sahibini gözləyirdi. Sanço Pansa tez qaçıb atın yüyənindən bərk-bərk yapışır. Don Kixot Sanço Pansaya, öz vəfalı silahşorusuna son dəfə minnətdarlıq dolu bir baxış atır, sonra isə yaşına və halətinə uyğun gəlməyən qıvrıqlıqla elə balkondanca Rosinantın belinə tullanır, cilovu tez-tələsik cəld bir hərəkətlə əlinə yığır. Sanço özünü zorla kənara ata bilir.

Rosinant əvvəlcə şahə qalxır. Bir müddət at da, süvari də sanki göyə uçacaqdılar – beləcə donub qalırlar. Qapı ağzında tamaşaya yığışanların ürəkləri ayaqlarının altına düşür, sinələrindən yanıqlı bir “ah” çıxıb asimana bülənd olur. Hamı gözləyir ki, bu saat şahə qalxmış at qoca və ipə-sapa yatmayan bu xəyalpərəsti yerə yıxacaq, o da həmişəki kimi xurd-xəşil olacaq. Amma belə olmur. Bir az əvvəl bu qocanın ölümə əlləşməsinin xəbərini alan qohumlar və dostlar təəccüb içində bir də onu görürlər ki, Rosinant qəflətən dəlilər kimi yerindən qopub dördnala çapmağa başladı. At da, atın belində şəstlə oturub əlindəki payanı nizə kimi ucalara qaldırmış Don Kixot da bir neçə an sonra uzaqlarda kiçik bir nöqtəyə dönüb gözdən itirlər. Qapı ağzında isə hər kəs dərin sükut içində yerindəcə donub qalmışdır. Sanço Pansa yaşla dolmuş gözlərini hamıdan gizlin əlinin dalıyla silir. Bundan sonra senyor Don Kixotu bir daha bu ətrafda görənlər olmur.

Paolo Suareş öz tədqiqatını belə bitirir:

“Evdə isə əldən və heydən düşmüş, amma yaxın ətrafının təlaş və təkidiylə itirdiyi aqlını yenidən qaytarmış qoca bir kişi ölüm yatağında uzanıb son nəfəsini verməkdəydi və iri açılmış gözlərini dörd ətrafa fırlada-fırlada bir az əvvəl dostlarla və qohumlarla dolu olan bu geniş otaqda indi, onun üçün belə vacib məqamda heç kimin olmadığına təəccüb edirdi”.

* * *

Hacı Mir Həsən ağa Səyyahın dediklərindən: “Ömrümün sonuna qədər yaşamaq niyyətim yoxdur” (“Sirlərin sərgüzəşti”, Əlyazma, Kataloq: CA/424, səh. 735).

Bu sözlərlə, əslində, həmin əsəri bitmiş saymaq olar. Çünki Əlyazmanın içində bu fikirdən sonra verilmiş və Əlyazmaya əlavə sayılan hissə Hacı Mir Həsən ağanın on iki müridinin bu qiymətli zat barəsindəki xatirələrini ehtiva edir.

* * *

Bu küləkli və soyuq, ümitsiz və ağır-ağır açılan sabahın ora-burasını bir az qayçılaysaydın, bəlkə də geriyyə qayıtmaq və ortaya alababat bir gecə çıxarmaq mümkün olardı.

* * *

Sokrata ölüm cəzası kəsilərkən arvadı ah-nalə qoparır, acı fəryadı ilə afinalı hakimlərin qəlbini yumşaltmağa çalışır, elə hey “ərim günahsızdır” deyə ağlayıb-sısqayır.

Bunu eşidən Sokrat həmişəki kimi təmkinini pozmadan deyir:

– Ağılsız qadın... Bəs sən istərdin ki, ərin günahkar kimi ölümə məhkum edilsin?

Yenə də “istedadsız əsərdir” deyib saatlarla, səhifələrlə onu təhlil edən və oxucunun zəhləsini tökən tənqidçilər yada düşür.

“Günahkar” əsər və “günahsız” əsər...

Niyə axı tənqidçi onun öz fikrinə görə istedadından əsər-əlamət olmayan bir əsər haqqında geninə-boluna bu qədər həvəslə danışır? Deməli, kiməsə sübut etməyə ehtiyac var ki, sən özün günahkar deyilsən...

* * *

“Səhra böyüyür...” Yenə də Niçşeni yada salmaq. O, belə deyirdi.

Səhranı isə böyüməyə qoymaq olmaz. Onun böyüməsi bizim hamımızın yaddaş ilahəsi Mnemozinaya xəyanətimizin nəticəsində baş verir.

* * *

Sözləri bir-birinin yanında kim necə istəyirsə elə də görür. Onları bir-birinin yanında gözəl-gözəl ölkələrə uçan durna qatarı kimi də görmək olar, həbsxana divarında bir-birinə yapışmış qalmış daşlar kimi də... Birinci halda optimist deyirlər sənə, ikinci halda – pessimist.

* * *

Ömər Xəyyamın bir hekayəsini oxumuşdum. Xoşuma gəlmişdi. Elə bil, bu adamı üzmək bilməyə-bilməyə aparıb atmışdılar dənizin ortasına və o, necəgəldi, əl qol ata-ata üzüb sahilə çıxmışdı. Buna hələ üzmək demək çətin idi. Qəribə, əsaslandırılmamış bir cəsarətlə metamorfozalar aləmi yarada bilirdi. Qapı ağzında kimsə başqa birinə çevrilirdi. Sən baxırdın, amma görmürdün. Özü də bu dəyişmələr elə realistik bir kontekstdə verilirdi ki, irreal olan bir az da reallaşırdı. Burada isə son dərəcə həssas hərəkətlər eləmək lazımdır. Qorxulu vəziyyətdir. Kəndirbaz kimi balaca sağa-sola yellənsən, ya da ki, üzünə ən zərif meh dəysə, dəngəni itirib tappılı ilə üzüaşağı yığıla bilərsən.

Sonra Ömər Xəyyamın daha iki hekayəsini oxudum. “Solomon” və “Edem” hekayələrini artıq üzməyi, özü də bir üsulla deyil, müxtəlif üsullarla üzməyi bacaran adam yazmışdı. Hər şey yerli-yerində idi. İrrealıq da, onun

çəkinmədiyi, qorxub eləmədiyi reallıq da. Amma hansı hansının içində idi – bu, məlum deyildi. Və yaxşı ki, məlum deyildi. Təəccübləndim və sevindim.

Nə yaxşı ki, üzməyi ona öyrətmədilər, üzməyi o özü öyrəndi. Bəlkə də şair olsaydı belə olmazdı. Qafiyə, ritm – bunları öyrənmək hökmən lazım gələcəkdi. Öyrənə-öyrənə isə az adam olur ki, özünü qoruya bilir. Şairlər qafiyələrin əsarətinə daha tez düşürlər. Bizim gəncin isə, mənə elə gəlir ki, bir-başa alınma məhz nasir olmaq yazılıb. Amma bilmirəm, qələmlə yazılıb, yoxsa Edemdə bu yazını güllə ilə yazıblar, amma o güllələr hədəfə dəyməyiblər, yoldadırlar, hələlik onların ancaq səsləri eşidilir. Səs aləmi isə... artıq bura onun fərdi stixiyasıdır. Mən o hekayələrdən gələn müxtəlif səslər eşitdim. Bu səslərin sözlərlə, dil səsləri ilə, cümlələrlə əlaqəsi yoxdur. Bu, başqa səslər idi. Onlar hardan gəlirdi – bunu bilmək asan deyil. Amma səslər var idi və mən deyə bilərəm ki, Ömər Xəyyam səsləri yağış kimi yağdıra bilir. Metamorfozalar ustası da deyə bilərik bu gəncə. Sehrbaz – pəncəyinin ciblərindən, qoltuqlarından ağlagəlməz, rəngli, adamaldadan dəsmallar, uşaq oyuncaqları çıxaran, göstərən və o saat da “üff” edib yoxa çıxaran bir sehrbaz gəlib ədəbiyyatımıza. Əvvəl beləsi yox idi. Mən özləri də bunu bilmədən boşluqdolduranları sevirəm. Ömər Xəyyam boşluqdolduranlardandır.

Feysbukdan özünü qoruya bilsə, onu, sadəcə, bəyənməyəcəyik, onunla hələ fəxr də edəcəyik.

* * *

Hind fəlsəfəsi deyir ki, hər şey birdir. İkincisizdir. İkinci yoxdur.

O zaman nə görürüksə bir olan vahidin içindədi. Bir-birindən uzaqdakıların da aralarında bəzən adi gözlə görünməyən keçidlər var.

Vahidin içində həm də əlaqələr, münasibətlər, bir sözlə, hər şey... Dünyanın vahidliyi elə bu deyilmi?!

* * *

Azərbaycan ədəbiyyatı adlı sakit bir ümmanda iki ada. Biri Vaqif Səmədoğlunun yaşıl, tənha adası, o biri – Vaqif Bayatlının sənin gözünə görü-

kən adası... Hansında yaşamaq istərdin? Yaşıl, tənha ada və gözümüzə görü-kən, bəlkə də bizim onun gözünə görükdüyümüz ada, əslində, eyni məkandır. Bizim nə zamansa uzaq düşdüyümüz və nə zamansa qayıtmaq həsrətilə qov-rulduğumuz məkandır. Birinci və təkrarsızdır. İkincisizdir. Özüm özümü təkrar edirəm: hər bir insanın həyatında hökmən qayıtmaq istədiyi bir İtaka adası var. Bütün həyatın boyu sən də Odissey kimi öz İtaka adana qayıtmaq üçün çırpınırsan. Yolun səni haradan-haraya – reallıqdan irreallığa, yoxsa irreallıqdan reallığa apardığını heç kim bilmir.

Nikolay Berdyayev deyirdi ki, mədəniyyət təbiiliyin qandallanmasıdır, azadlığın məhdudlaşdırılmasıdır. Mədəniyyət dahini müstəqillikdən məh-rum etməyə, onu vəhşi heyvandan ələbaxan ev heyvanına çevirməyə çalışır.

J.J.Russo mədəniyyəti, ümumiyyətlə, inkar edirdi və insanları geriyyə, təbiətə çağırırdı. Ona elə gəlirdi ki, saflıq, təmizlik, səmimiyyət məhz təbiət-də, özü də dondurulmuş şəkildə qalır. Və çıxış yolu ona qayıtmaqdır.

“Dədə Qorqud” sonralar Təpəgözə qalib gələn Basatı atası Aruz Qoca-nın evindən bir neçə dəfə qaçırır və meşəyə, boya-başa çatdığı aslan yatağına qaytarır. Başqa sözlə o da təbiətə pənah aparır.

Azad və çərçivəsiz şəkildə, dağda, daşda, təbiətin qoynunda böyüyən Paris şəhərə, atası Priamın sarayına gələndən sonra ilk avantürası doğma şəhəri Troyaya baha başa gəlir. O, Gözəl Yelenanı qaçırır və bunun nəti-cəsində Troya müharibəsi baş verir.

“Təbiət – Mədəniyyət” qarşıdurması bu gün də hər bir insanın daxilində davam edib getməkdədir. Kim özünü daha çox hansı tərəfin adamı sayır?! Hansı tərəfdə durduğumuz, hansı tərəfin adamı olduğumuz isə, sadəcə, bizim özümüzə asılıdır.

Biz meşədən çıxmışıq, bəli, amma mağaradan və alaçıqdan da çıxma bilməmişikmi?

Suareşin təsvir etdiyi Don Kixot meşədən, mağaradan və alaçıqdan çıxma bildi, özünə məkan kimi isə nəhayətsizliyi seçdi.

V FƏSİL

ALDANMIŞ OXUCU

Göyüzündən ulduz axanda və o ulduz yox olana qədər sevgililər tələsə-tələsə ürəklərində niyyət tutarlar. Bu vəziyyətdə tutulan niyyət, adama elə gəlir ki, hökmən yerinə yetəcək və niyyəttutan arzusuna çatıb xoşbəxt olacaq. Əlaqəni nə qədər fikirləşirəm, tapa bilmirəm. Ulduzun göy üzündən silinməsi və niyyət... Nə mifologiyada, nə ədəbiyyatda, nə də həyatda bunların əlaqəsi sanki yoxdur. Ulduzlar isə axmağa, başqa sözlə, yox olmağa davam edir, yenə də kimlərsə xoşbəxtliyə qovuşur, kimlərsə də bunun üçün öz növbəsini gözləyir. Axan ulduz hara getdi, hara yox oldu sualını adətən biz özümüdə vermirik. Xoşbəxtliyinmi dalınca getdi, yoxsa xoşbəxtliyi gözləyən biçərəyə bu xoşbəxtliyi verə bilmədiyi üçün utanıb gizlənməyimi, ya bəlkə elə yox olmağımı tərcih etdi – bunu kimsə bilmir.

Amma bir yozum da var. Bəlkə bu axan ulduz sayrışmaqdan yorulduğu üçün axıb gedir?! Bəlkə son səhnəni oynamış və artıq tamaşanı bitirmiş, indi isə teatr pərdəsi qarşısında dayanıb uzun-uzadı baş əymələrdən sonra nə edəcəyini bilməyən aktyorlar kimi bərq vurub sayrışan digər ulduzların yanında asılıb qalmaq onu bezdirib?! Yoxluğa işıq sürətilə qərq olmaq “pokolona” çıxmış aktyorlarla bir sırada hələ də uyumsuz baş endirməkdən bəlkə daha maraqlıdır?! İllah da ki, əl çalanların sayı get-gedə azalmaqda ola... Tamaşaçıların çoxu artıq qarderoba üst geyimlərini almağa qaçır. Bir azdan teatrın tamaşa salonu da, kulisarxası da bombalanboş qalacaq. Hamı təmiz havaya çıxıb köks dolusu nəfəs alacaq.

Əsas rol ifaçıları isə inad və inamla baş əyməyə davam edir. Bir aktyor onların arxasında səhnənin lap dibində qısılib qalır. O, zaldakı bir-iki nəfər əl çalan tamaşaçını usanmadan baş əyib qaldıran aktyorların çiyinləri arxasın-

dan onsuz da görə bilmirdi. Hamıdan gizli, sakitcə səhnədən sivişib kulisaryasına, oradan da küçəyə çıxdı. Gecənin ulduzlu aləmində sərin havanı ləzzətlə ciyərlərinə çəkdi. Sonra var gücüylə nəfəsini verdi və bu, bir ahçəkməyə bənzədi. Nə oldu, nə olmadısa, aktyor qəfildən başını qaldırıb göyüzünə baxdı. Elə bu zaman göyüzündən bir ulduz yerindən tərənib axmağa başladı. Ürəyində “niyyət, niyyət...” deyib çabalayan aktyor təlaş içində yadına hər hansı bir xoş niyyət salmağa çalışdı. Sakit vaxtlarda onlar bir-birindən gözəl, bir-birindən cazibəli idilər. İndi isə, məqamı gələn zaman biri də yada düşmədi. Aktyor yanib tökülə-tökülə qaldı.

Göyüzü mavidən də mavi rəngə bürünmüşdü. Axan ulduz hələ tam olaraq yox olmamış o da gözünün bir qırağıyla nəzər yetirib gördü ki, onun son uçuşunu yer üzündə nəfəs dərib təlaşla izləyən bir adam var və o, bu an ələcsizliğin ağrısını, əzab-əziyyətini amansızcasına öz balaca ürəyinə salıb. Ulduz yoxluğa qovuşmamış bu adama canı-dildən acıdı.

Bu hələ harasıdı, yoxluğa yuvarlanan ulduz hətta öz sürətli hərəkətini bir azcana ləngitdi də. Təki o adam öz niyyətilə ulduzun yoxolma vaxtının içinə girməyə macal tapsın, təki biçarənin bəxti gətirsin və o öz niyyətini tuta bilsin. Olmadı. Niyyət deyilən şey yada düşmədi ki, düşmədi. Aktyor yox olmuş ulduzun arxasınca qaranlıq boşluğa son dəfə həsrətli bir baxış atıb yerləri və göyləri, əzizlərini və düşmənlərini ürəyində söylə-söylə evinə tərəf yola düzəldi.

* * *

Bıçlı, saqqallı oğlanların böyük əksəriyyətinin gözəllər gözəli Monika Beluççiyə vurulduğu vaxt idi.

Bu oğlanlar, onların içində isə ahı (daha çox qəzəbi) ilə daş deşən şairlər də var idi, əsrlər boyu necə romantik və xəyalpərvər (əslində – surətpərəst) idilər, bu günün özündə də eləcə qalmışdılar. Monika deyirsən, bu da sənə Monika. Al onu, bərk-bərk tut. Gözlə, qaçıb getməsin. Yucin O'Nilin sözüdü, deyir, “əlçatana can atanı onun arzusunu yerinə yetirməklə cəzalandırmaq lazımdır”. Monika da qoy olsun sənənin cəzan.

Həqiqətən, günlərin bir günü götürdülər gözəllər gözəli Monika xanımı, qızıl sinidə təqdim elədilər onu ən çox arzu edən bir əzizi-mən şairə. Amma bu

xanım gözəgörünməz və keçilməz bir pərdənin o biri üzündə idi və ona hətta əl toxundurmaq belə mümkün deyildi. Eləcə, bu gözəlliyə ancaq baxmaq olardı.

Pərdənin bu tərəfində isə dişlərini qıcamış, dırnaqları ilə bədəninə didik-didik cırmaqlayıb qanına qəltan edən və gözləri hədəqəsindən çıxmış bizim bu şairimiz...

Monika gülümsəyirdi...

* * *

Hamının yanında qışqırıb bağıran əzizi-mənlərin təkbətəkdə necə pıçıldadığını bircə görəydiniz...

Sovet dövrünün sonlarına yaxın bəzi yazıçılar, xüsusilə, kənd mövzusunda yazanlar iki kəlmədən bir "Allah", "Tanrı", "İlahi", "Pərvərdigara" qışqıra-qışqıra, guya ki, vicdan məhbusları rolunu oynadılar. Bu sözlərin, qışqırıq və iniltilərin arxasında nə qədər gizlənmək olardı?! Buna oxucunu aldatmaqdan başqa heç nə demək olmur.

Oxucunu öz səmimiyyətinə ciddi-cəhdlə inandırmağa (əslində, aldatmağa!) çalışdınsa, deməli, surroqatsan. Çalışdınsa, deməli, səhvən. Eyni işi teatrda lirik-romantik pafos, əslində, süni, yalançı nəfəsi yaradanlar edirdi. Əzilib-büzülən səsləri ilə edirdi. Ədəbiyyatda isə bu cür imitasiyalı sünilik xüsusi səriştə ilə tətbiq edilir, gizli, dərin xətlərlə öz ziyanlı təsirini həm müasir məkana, həm də yaxın gələcəyə buraxırdı. Çünki bunun üçün şərait və potensial var idi. Dəhşətli olan da elə bu idi. Rus ədəbiyyatından, dünya ədəbiyyatından xəbəri olmayan oxucu üçün, əlbəttə ki, belə surroqat mətn əsl sənət nümunəsi kimi görünə bilərdi. Ancaq görünə bilərdi.

Bu "incə" duyğuların ilhamlı tərənnümçüləri illərlə qələmə verildiyi kimi bir-birindən uzaqda deyildilər, hətta bir-birinə yaxında da deyildilər, əslində, onlar bir-birinin variantı idilər. "Kəndli" yazıçılar "şəhərli" yazıçıların daha hiyləgər variantı idi.

Yazıçılığın qayəsi budur. Bütün yazıçılar bütün oxucuları aldatmağa çalışır. Ən azından ona təqdim etdiyi mətnin həyat parçası olduğuna inandırmaq arzusu ilə. Füzuli nahaqdan demirdi: "Aldanma ki, şair sözü, əlbəttə,

yalandır". Homer də ondan əvvəl eyni fikirdə olduğunu Niçşe vasitəsilə təsdiq etmişdi.

Amma aldanmış oxucu ilə aldadılmış oxucunu fərqləndirmək lazımdır.

Aldanmış oxucu ən sadıq oxucudur. O özü özünü yaradır.

Aldadılmış oxucu isə müəllifin məhsuludur. Onun müəllifi müəllifin elə özüdür.

Yenə də amma. Bu, sonadək bu cür gedə bilməz. Bütün hallarda aldanları eyni aqibət gözləyir. Günlərin bir günü aldadılmışlardan biri hamının deməyə cürət etmədiyi sözü Andersenin balaca qəhrəmanı kimi dilinə gətirib deyəcək: Bu müəllif axı lütdü...

* * *

Mənən qullar bütün qabiliyyətlərini tədricən itirirlər, birindən başqa. Bu, dönük çıxma qabiliyyətidir. Onu itirən qəflətən itirir.

* * *

Dənizin ortasında bir ada ...

Ya sən onun gözüne görürsən, ya o sənini.

Vaqif Bayatlı

Vaqif Bayatlının bu misraları imkan verir ki, deyək: Azərbaycan şeirinin fəlsəfi qaynaqları qurumayıb.

Şah Abbasın məliküşşüərası olan Saib Təbrizi isə bu gün də sübut edir ki, qəzələ yad baxışla baxmaq, onun imkanlarını müasir bədii təfəkkür üçün yetərli saymamaq ən azından naşılıqdır. Qəzələ sədaqəti ilə tanınmış yazar İlqar Fəhmi də illər boyu çalışıb-çalışıb elə bunu deyir. Şairlər şairi isə ikicə misra ilə bunu asanlıqla sübut edir. Makrokosm ədəbiyyatının ən cilalı, ən cazibəli, ən qədd-qamətli misraları. Onlar budur:

*O hilal Saibə bənzər, necə əymiş belini,
Başını qoymuş üfüqdə bu səmanın dizinə.*

Füsunkar və qəmli, yorğun və məhrəm, gecə rənglərinin zərif xətləri, bir də oxucusuna bəslədiyi inam və etibar, “zaman gələcək, məni anlayacaqlar” düşüncəsinin ürəkək xoşbəxtliyi...

Azərbaycan ədəbiyyatında makrokosm motivləri Saib Təbrizinin ölməz beytində bu cür həkk olub qalıb.

* * *

...Ustad Umberto Eko ilə unudulmaz görüş zamanı söhbət əsnasında o, bədii mətnədə adlandırma probleminə toxundu. Dedi ki, romandakı adlar sadə və birsözlü (!) olmalıdı. Xüsusilə, tərcümə edilən romanda. Mürəkkəb adlar oxucu ilə müəllif arasında lüzumsuz sərhədlər yaradır. İlk növbədə o, “Yarımcıq əlyazma”dakı bəzi adları nəzərdə tuturdu. Mən dedim:

– Başqa romanımda (“Sehrbazlar dərəsi”) bir uzun adlı adam var. Hacı Mir Həsən Ağa Səyyah. O deyir ki, bu adı mən qışda paltar kimi geyinirəm ki, üşüməyim. Yayda isə soyunuram. Yayda adım ancaq Səyyah qalır.

Ustad qımışdı:

– Elə həm də buna görə, mənəcə, sizin romanınızı plyajda oxumaq mümkün olmayacaq.

Bir qədər əvvəl o mənə “Yarımcıq əlyazma”nın plyajda oxunamayacağı-nın başqa səbəblərini demişdi.

Həqiqətən, ədəbiyyat plajda oxunan və oxunamayan kitablara bölünə bilərmiş. Əlbəttə ki, bu bölgünün arxasında başqa və daha ciddi kriterilər də durur və yəqin ki, onları indi bir-bir yada salmağa ehtiyac yoxdur.

“Kənd və şəhər ədəbiyyatı”, “Ağıldan gəlir, yoxsa ürəkdən?”, “Səmimi, yaxud qeyri-səmimi” kimi bölgülər isə boş və uğursuz ədəbi zəvzəmələrdir.

* * *

Böyük Nizamiyə Dərbənd hakimi bəxşiş olaraq bir cariyə göndərir. 12-ci əsrdə belə bir bəxşişlə nə etmək lazımdır sualının, yəqin ki, bir məlum cavabı ola bilərdi. Amma şair başqa cavab tapır. O, bu qızı sevir və onunla evlənir.

“Öz-özgə” qarşıdurmasının iti bucaqları bu şəkildə yumşaq, pambıq qədər yumşaq sonuclara dönür. Nizami Renessans titanları qədər yüksəlir.

“Multikultural” ricət. Diqqət edildisə, mən indicə fikrimi ifadə etmək üçün mümkün iki variantdan birini seçdim – “evlənmək” ideyası ilə bağlı. Mən “onunla evləndi” yazdım. Amma “ona evləndi” də yazı bilərdim. “Ona evləndi” yaxud “onunla evləndi”? İkinci variantı bu mətləblə daha sıx ruhi yaxınlıq bağlayır, belə deyək, o, daha çox multikultural cümlə tipidir. “Ona evləndi” variantında bir basqı, “onunla evləndi” variantında isə qarşılıq mahiyyətli bir xoşməramlıq var. Nizamiyə “onunla evləndi” variantı daha çox yaraşır. Ricətin sonu.

Bu dərəcədə insansevərlik gözəgörünməz bir çevrilmədə ildir kimi vurub Füzulinin qəlbindən zühur edir. Onun Tanrıya müraciətlə ifadə etdiyi “həm ver mənə qəm yemək kamali, həm aləmi qəmdən eylə xali...” arzusuna çevrilir. Amma xətt burada qırılırmı? Qırılırmı.

Xəttin digər sonucu Hüseyin Cavidin “Qızlar məktəbi” şeirində özünü göstərir. “Allahdan, onun elçilərindən sonra sevdiklərin daha kimlərdir?” sualına bu kiçik şedevrin qəhrəmanı məsum Gülbahar belə cavab verir: “Anam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar...”

Bütün insanları sevən balaca Gülbahar öz xalqının nəhəng və qüdrətli bir mənəvi potensialının varisidir. Azərbaycan xalqının ən böyük arzularından birini həyata keçirən möhtəşəm varlıqdır.

* * *

Ədəbiyyat, nə qədər sevilməyindən asılı olmayaraq öz oxucusunu tərbiyə etməkdə acizdir. Bizdə kim və nə zaman özünü müsbət ədəbi qəhrəmana bənzədib onun həyat ideallarının sədaqətli davamçısına çevrilib?! Bu suala cavab tapmaq çətindir. Oxucular (“yaxşı” oxucular) daha çox onlara oxşamamağı tövsiyə edilən “mənfı” qəhrəmanlara – köntöy avaralara, zavmaqlara, reketlərə oxşamağa çalışıblar. Bu oxucu, öz aləmində, guya, müəllifə aldanmadı. Amma böyük hesabla onu qalib saymaq da düzgün olmaz. Böyük hesabla o, həyat müstəvisində yenə də aldanmış oxucudur.

VI FƏSİL

YAŞANMAMIS HƏYATIN İLĞİMİ

Arif Acaloğluna

Azərbaycan ədəbiyyatının bir şah damarı var. Adını belə müəyyən-ləşdirmək olar: Yaşanmamış həyatın ilğımı.

Müəllif xəsisliklə, bəzən də səxavətlə öz qəhrəmanına onun yaşadığı yox, yaşaya biləcəyi həyatın bir qırığını, bəzən də bir kəsiyini, ya da bütövünü göstərir. Müqayisə edilən hissələr, yəni, yaşanan həyatla yaşana biləcək həyat arasındakı fərq mənəvi baxımdan o qədər böyük alınır ki, burada yerinə yetməmiş arzular, ümidlər və puç olmuş xəyallar xam torpaqlar kimi şumlanılır, beləliklə, əsərin öz-özlüyündə, bəzən əsas süjetdən aralı duran məxsusi arxeoloji dərinliyi yaranır. Buradan katarsisə də, yenidən intibaha da, günah hissini yaşamağa da, əzabçəkmə çalarlarının yeni təsvirlərinə də əvvəlcədən tanış olmayan, elə onunçün də xüsusi maraq doğuran cığırılar, lağımalar açılır.

Əyyami-qədimdə mən bu haqda bir dəfə yazmışdım. Məqalənin adı elə belə də var idi: “Yaşanmamış həyatın ilğımı”. Təəssüf ki, bu ideyanın davamı gəlmədi. Nə mən onu inkişaf etdirmək gücündə oldum (bununçün geniş və xüsusi tədqiqat lazım olardı), nə də başqaları bu xətti davam etdirmək istədilər. Hər halda mən belə bilirəm, amma bəlkə də vəziyyət başqa cürdü – kimlərsə bu barədə yazıb, sadəcə, mənim bundan xəbərim yoxdur.

İdeya həm də ona görə maraqlı idi ki, ədəbiyyatımız üçün vacib bir mənəvi-psixoloji problemi qaldırırdı. Eyni zamanda onu araşdırarkən həm üslubi-poyetik, həm intellektual, həm də məzmun qatlarını bir-birinə qovuşmuş şəkildə ələ gətirmək mümkün olurdu, çünki onları bir tam kimi öyrənmək imkanı görünürdü.

Əsər qəhrəmanlarının xəyal və arzuları, həyata keçirmək istədikləri niyyət və düşüncələri, əslində, yaşanmamış həyatın ilğımlarıdır. Qəhrəmanın təbii vəziyyəti onsuz da məngənə içində çabalamaqdır. Eynən Laokoon kimi. Yaşanmamış, amma yaşaya biləcəyi həyatın ilğımı isə onun üçün bir nəfəscikdir. Bu nəfəscik imkan verir ki, qəhrəman öz əzabını sonadək yaşaya bilsin, öz zülümlü ömür yükünü sonadək çəkə bilsin. Məşəqqətini sonadək özü ilə apara bilsin. Bu da olmasa o məşəqqətin siqləti görünməz.

Əlçatmaz, yerinə yetməz istəyin Azərbaycan ədəbiyyatında ilk müəllifi, təəccüblü görünsə də, “Dədə Qorqud” dastanındakı Təpəgözdür. Ölüm ayağında Təpəgöz ona qalib gəlmiş Basata “ürəyini açır” və etiraf edir. O özünün intihar arzusunun yerinə yetməməsi səbəbindən doğan peşmançılığını dilə gətirir. Bu məqam tədqiqatçıların diqqətindən, nədənsə, kənar qalıb. Və sanki Basat Təpəgözü öldürməklə onun gözlədiyi, hətta arzu etdiyi bir sonuc reallaşdırır. Əslində, Basat Təpəgözə ölümü hədiyyə kimi verir.

Təpəgözü öldürə bilən qılıncın Təpəgözün özü tərəfdən Basata nişan verilməsi, son ölüm səhnəsində Basatın Təpəgözün dediklərinə uyğun hərəkət eləməsi, əslində, tədqiqatçıların qarşısına yeni-yeni suallar qoyur. Amma orası var ki, həmən etirafında ölmək arzusunun səbəbi kimi çox günahsız igidləri qanına qəltan elədiyini deyən Təpəgöz faktiki olaraq günah hissi ilə yaşadığını boynuna almış olur. Mancanaq daşını başına atıb bu şəkildə həyatına son qoymaq istəyi, əslində, Təpəgözün yaşanmamış həyatının ilğımıdır. Beləliklə, günah hissini ədəbiyyatımızda ilk daşıyıcısı Təpəgöz olmuşdur desək, heç də səhv etmərik. Baş tutmayan intihar Təpəgöz obrazının üzərinə bizim üçün tamam yeni, alışmadığımız bir rakursdan işıq salır. Bu barədə mən “Mifdən Yazıya, yaxud Gizli Dədə Qorqud” adlı monoqrafiyamda daha geniş şəkildə yazmışam.

Yaşanmayan həyatın ilğımı mətnin (sözün) dərinliyində, alman filosofu Şellinqin sözlərilə desək, sayrışan mənaları görməyə çağırır.

Bu gün artıq “iki Azərbaycan ədəbiyyatı var” deyə bilərik. Hamının alışdığı, tanıdığı və inandığı ədəbiyyat bir tərəfdədi, saytların və feysbukun (artıq nəşriyyatların da) təqdim etdiyi ədəbiyyat isə bu biri tərəfdə. Hər biri öz qanun-qaydası, öz dahiləri, öz istedadsızları, öz tənqidçiləri, öz şair və

yazarları ilə bir yerdə... Bir müğənninin etdiyi kimi onların hər biri öz ətrafındakılara adlar və titullar verir, özü üçün müvafiq oyun və davranış normaları tənzimləyir, eyni zamanda, o biri qarşı tərəfdəki ədəbi dünyaya ölüm-dirim mesajları göndərməyi də unutmur. Bəzi ədəbiyyat adamları bu iki dünyanın həndəvərində əməlli-başlı azıb qalıblar.

Bir sual çox maraqlıdır. Bu iki dünyanı birləşdirmək olmazmı? Hər iki dünyanın, əlbəttə ki, ləyaqətli nümayəndələri yox deyil. Onlar bir-birinin yanında durmağa hazırdırlarmı?! Yoxsa onlar bu gün ermənilər və azərbaycanlılar qədər bir-birindən uzaqdadılar?!

Qəşəm Nəcəfzadənin Kəramətə verdiyi intervüdən bir məqamı heç cür unuda bilmirəm. O belə dedi: "Oturmusunuz Feysbukun içində, elə bilərsiniz ki, ədəbiyyatın içində oturmusunuz..."

Bu feysbukda oturanların ən istedadlısında da, elə bil, nəşə çatışmır. Hər şey sanki yerindədi – intellekt, duyum, savad... Amma yenə də, elə bil, nəşə yoxdur. Nə? Nə qədər fikirləşirəm, tapa bilmirəm.

İş budur ki, ədəbiyyatda oturanların da nəyisə qırılmışdır, orda da nəşə çatışmır. Bu sualın da, əslində, asan cavabı yoxdur.

Hər iki tərəf Böyük Azərbaycan Ədəbiyyatının müəyyən bir mərhələsinə qədər ona şərik çıxır. Aradabir baş verən cığallıqlar, yalançı ara qarışıqlar istisna.

Amma bu, bir dövrə qədər belə davam edir. Sonra inkarlar zamanı başlayır. Cəngəlliklərə aramsız yağan usanmaz yağışlar kimi bu inkarlar da bitib tükənmək bilmir. Kim kimə nəyi sübut edir – heç özlərinə də tam aydın deyil. Dostoyevskiləri, Tolstoyları, Kafkaları, Selincərləri, Folknerləri, Heminqvayları, Markesləri, Borxesləri, Ekoları, daha kimləri, guya ki, oxuyub mənimsəmiş bu əzizi-mənlər niyə bəs öz ədəbi kumirlərinin əsas həyat kredolarını doğru-dürüst anlamayıblar?! Bu kredo – bağışlamaq kredosudur. Niyə onlar bağışlaya bilməyiblər bir-birini?! Və bağışlaya bilmirlər?! Çünki bağışlaya bilməzlər də. Çünki bağışlamağın yolu hər şeyi dərinliyinə qədər anlamaqdan keçir. Qədim romalılar deyirdi: hər şeyi anlamaq hər şeyi bağışlamaqdır.

Nə düz-əməlli olaraq günah hissini təsvir edə bilib ədəbiyyatımız, nə də "bağışla" sözünün həndəvərinə gətirib çıxara bilib qəhrəmanını (təbii ki, oxucusunu). Özünün hər iki "cəbhəsində".

* * *

Hər səhər yuxudan ayılıb yuxu qatarının dayandığı müxtəlif dayanacaqlar var – onlardan birinə düşürəm. Günlər şəhərlər kimidi, kəndlər kimidi, hərdən də nə kənddi, nə şəhər, ha tərəfə baxırsan boşluqdu. Qatarlar bəzən çölün düzündə də dayanır.

Bu dayanacaqların birində mən, yəqin ki, ləngiyib qatardan qalacağam və yerindən zorla tərpanib yavaş-yavaş sürət yığıb gedən qatara heç cür qaçıb çata bilməyəcəyəm. Qatar yavaş-yavaş məndən uzaqlaşacaq, mən isə həməən dayanacaqda onun arxasınca tənəgnəfəs, təəccüblə baxa-baxa...

Qatarın məndən apardığı yaşamayacağım həyatın bir parçası olacaq.

Qatarın o dayanacaqda qoyub getdiyi isə – yaşayacağım həyatın ilk nöqtəsi...

* * *

Ədəbiyyatda yaşanmamış həyatın ilğımı ədəbi qəhrəmanlardan kimlərin gözünə nə cür görürük soruşsaq, mənim ağıma ilk olaraq Leyli və İbn Salam cütlüyü gəlir.

Onlar Məcnunsuz bir dünyada yaşasaydılar, bir düşünün, başlarına nələr gələ bilərdi?!

Yazıçı hardadır? Onu harda axtarmaq lazımdır? Yaşadığı həyatdamı, yoxsa, yaşamadığı həyatın ilğimində?!

Sözdəmi, cümlədəmi, mətndəmi?

Onu sözarası, cümləarası, mətnarası sükutda axtarmaq heç ağılınıza gəldimi?

Nuhun gəmisinə imkan edib minə bilməyən o biri heyvanlar və həşəratlar var idi, onların taleyi bəs necə oldu?!

Minənlər canını qurtardı, minə bilməyənlər hamısını o dəhşətli tufanın qurbanı oldular?!

Prometey insanlara od gətirdi və buna görə də insanlar onu indiyənə qədər unutmayıblar. Bunu demək çox asandı. Əslində, Prometey insanlara

Olimpdən od gətirməyinə görə unudulmur. Onun unudulmaması daha dərin və daha əsaslı səbəb üzündən baş verir.

Prometey yunan mifologiyasında, mənası adında həkk olunduğu kimi, “öncəgör” idi. O, irəlini görə bilirdi. Eynən bizim Dədə Qorqud kimi “haq-taala onun könlünə ilham edər, o da qaibdən dürlü xəbərlər söylərdi.” Qədim Elladada belələrinə orakul deyərtilər.

Onun qardaşı var idi. Prometeyin tam əksi idi. Adı Epimetey idi. Epimetey keçmiş aydın şəkildə görə bilirdi.

Baxın, ipucu öz-özünə gəldi. Adın etimologiyası bizə Prometeyin insanların qəlbində və yaddaşında nə üçün tarix boyu yaşadığını aşkar şəkildə nümayiş edir.

Məhz insanlara acıyıb onlara od bəxş etməsi kimi bir əməli, niyyəti həyata keçirəndən sonra onu gələcəkdə nələr gözlədiyini öncəgör kimi bilib, amma yenə də niyyətindən əl çəkməməsi Prometeyi əsl qəhrəman edir. Məhrumiyyət və əziyyətlərə düçar olacağı onu qorxutmur. Zevsin qəzəblənəcəyini, özünün Qaf dağına zəncirlənəcəyini, bir qartalın uçaraq gəlib hər gün onun ciyərini parça-parça edəcəyini bilə-bilə Prometey yenə də bu yolu seçir. Bu yol isə, əslində, insanlığı təbiət müstəvisindən mədəniyyət müstəvisinə keçirən yol idi.

“Prometeyi niyə unuda bilmirik?” sualının cavabı onun odu sadəcə götürüb insanlara gətirməsi deyil. Bu yolda nələr çəkəcəyini bilən birinin hərəkətidir. Gələcəyindən qorxmayan birinin addımıdır. Məsələnin bu tərəfi eyni zamanda mifologiyadan ədəbiyyata yol açdı...

* * *

Gənc və istedadlı yazar Kəramət Böyükçöl bir dəfə məndən intervü alarkən belə bir məqama toxundu. O soruşdu:

– Bəzən “Yarımqıq əlyazma” romanınızın dilindən yazanlar deyirlər ki, sizin diliniz rəngarəng deyil. “Yarımqıq əlyazma”dakı dil potensialı guya zəifdir, zəngin deyil, əhvalat, macəra çox, müxtəliflik və rəngarənglik yox dərəcəsindədir. Deyirlər ki, eyni sözləri və ifadələri müəllif az qala minib

çapır, romanda xeyli sayda əhvalat və mühakimə təkrarlarına yol verilib. Mətnə işlədilən arxaizmlər orta məktəb dərslərində nümunə kimi verilən sayı demək olar ki, keçə bilmir və s. və i.a. Bunları qüsur kimi bildirirlər.

Kəramət bu sözlərin müəllifinin adını çəksə də, mən ad çəkmək istəmirəm.

Nə deyə bilərdim? Maraqlıdır. “Mənim dilim rəngarəng deyilmiş...” Kimsə bunu belə anlayıb. Amma mən deməliyəm axı o deyilən “rəngarənglik”dən mən məqsədli şəkildə özüm özümü kənarlaşdırmışam. Diqqətli tənqidçi bunu hiss etməli idi. Belə bir məsələ necə olub ki, nəzərdən qaçıb?! Axı Dədə Qorqud dövründən, adamlarından danışan bir əsərə o tarixi çərçivədən sonrakı daha zəngin bir dövrün dil ünsürlərini gətirmək gülünc olardı. Mən bu zənginlikdən şüurlu olaraq istifadə etməmişəm. Dastanın dil mövcudluğuna özündən sonrakı, illah da ki, bu günkü dilin “rəngarəngliyini,” o dövr üçün isə əttökən bər-bəzəyini aparmamışam. Məndən bunumu istəyirlər?! Bu adamlar təmiz, toxunulmamış, məsum bir tarixi dövrə M.S.Ordubadinin gül-çiçək qoxulu, bülbülün cəh-cəh qoparan əlvan dili ilə girmək “məktəbində” dərs alıblar. Onlardan başqa yanaşma gözləmək özü bir qəbahətdir.

“Yarımçıq əlyazma”nın dili başqa meyarlar əsasında quruldu. Ruhu ilə bu dil “Dədə Qorqud” dastanlarının dilindən ilham aldı. Onun sərhədləri və imkanları içinə sığındı. Bu dil, əslində, çox sadə və bər-bəzəksiz dildir. Sonrakı dövrlərin təsviri və psixoloji (bədi) süsləmələrindən xalidir.

Əgər fikir vermisinizsə, “Yarımçıq əlyazma”da hətta “ona elə gəldi...” tipli və ruhlu cümlə də yoxdur. Mən nə bilim, ona necə gəldi?! Dədə Qorqud yazırsa, gördüyünü yazır, görüb ki, xan gözünü qıyıb baxır, elə də yazıb. Daha onun “qəlbində baş verən tufandan, fırtınadan” yazmayıb. Bunu XX əsrdə başladılar yazmağa. Dədə Qorqud isə heç kimin qəlbinin içinə girməyi qarşısına məqsəd qoymayıb. Və deyəndə ki, “Dədə Qorqud” dili zəngin dildir, bu hökmü də son dərəcə ağıllı şəkildə anlamaq lazımdır. Bu, nadanların anladığı rəngarənglik “estetikasının” zənginliyi deyil, bir başqa zənginlikdir. Sadəliyə, hətta bəsitliyə qədər gələn bir zənginlikdir. Bəli, bu dil həm zəngindir, həm də sadədir (bəsitdir). Eyni zamanda. İşığın eyni zamanda həm diskret, həm də ardıcıl hərəkəti kimi.

İndi bu üsula ağız büzənlər və əsəbiləşənlər özünü ortalığa dürtüb atılıb-düşə və əllaməçilik edə bilərlər, amma... Yada yenə də böyük Füzuli və onun yazdığı "tifllər" düşür: "...Tifl həm cövlan edər, amma ağacdan atı var".

Təkrarlara gələk. Bunu "Yarımqıç əlyazma"ya qüsür kimi göstərən adamlar "Kitabi-Dədə Qorqud"u bilmirlər. Mən tam ciddiəm və bunu sübut edə bilərəm. Bəlkə oxuyublar, amma bilmirlər. Hadisələrin, olmuş əhvalatın müxtəlif yerlərdə, özü də bir deyil, iki deyil, təkrarı dastanın poetik quruluşunun özünəməxsusluğundan irəli gəlir. Bu hal, ümumiyyətlə, epos poetikasına xas cəhətdir. Bu barədə kimlər yazmayıb?! V. Jirmunski, Lixaçev, Lord, Baxtin, Averinsev... Türkiyədə Orxan Şaiq Gögyay, Məhərrəm Ergin, Fikrət Türkmən... Bizdə – M.Təhmasib, M.Adilov, K.Vəli Nərimanoğlu, sadıq bəndəniz... Belə bir xırda və məlum detalı yada salmağa axı gərək ehtiyac olmayaydı.

Dastanda Beyrəyin bəzirganları qarətçilərdən xilas etməsi, qılınc çalıb baş kəsməsi üç dəfə bütün "nanə-turşusu" ilə verilir. Dastan poetikası deyilən nəsnə də elə budur. İndi bunu bilməyən və bunun estetikasından uzaq olan bir adam mənə qınayır ki, nə bilim, romanda dil rəngarəngliyi yoxdur, nə bilim, ifadələrin, əhvalatların təkrarı baş alıb gedir və s. və i.a. Beləsinə acımayan, neyləyəsən?! Həqiqətən və bir daha: "Dədə Qorqud" hər adam girən kol deyil!! "Kol" sözündən də batan adam saman çöpündən yapışan kimi yapışmaq və "ədəbi" deməqoqiya aparmaq lazım deyil.

Bilməyərkədən, yaxud bilərəkdən bu məsələni, mənim dil qüsurlarımı dönə-dönə qabardanlara isə bir daha deyirəm. İstər ciddən qəbul etsinlər, istər iddia kimi. Mən Azərbaycan dilində yazmıram, mən Azərbaycan dilinin potensialında yazıram. Azərbaycan dilində, ütülü, sığallı (onların təsəvvüründə!), lap elə nahamvar yazmaq mənim üçün maraqlı deyil. Mənim üçün maraqlı odur ki, hiss edəsən ki, cümlə içində bir addım da kənara atsan, bu, artıq azərbaycanca olmayacaq. Və yaxud həməən cümlə olmayacaq. Dilin imkanının ən son, axırncı, üzüntü nöqtəsi! Mənim üçün maraqlı oradır, o sərhəd məkanıdır, periferiyadır. Kimsə mənim maraq istiqamətimi müəyyənləşdirmək həvəsinə düşməsin, rica edirəm. Mənim yazdığım dildə, lütfən, siz danışmayın. Ütülü dilinizə, xudanəkərdə, qırış düşər.

Məşhur rus yazarı vaxtilə soruşurdu:

– Gör bir hakimlər kimdir, ilahi?!

Mərhum tənqidçi Elnarə Tofiqqızı həqiqətən dili təkcə bilən yox, həm də duyan bir ədəbiyyat adamı idi. O, mənə qarşı qurulan (!) bu hücumlara vaxtilə məni tanımaya-tanımaya bir ədəbiyyat adamı kimi mərdliklə sinə gərdi. Bunu özünə borc bildi. O, “Unutmağa kimsə yox” romanı haqda düşüncələr” adlı məqaləsinin sonunda belə yazdı: “Təhlilinə qismən cəhd etdiyimiz “Unutmağa kimsə yox” romanı hazırlıqlı oxucu üçün zəngin əsərdir və vurğuladığımız kimi çoxqatlıdır, ancaq əsərin quruluşu kütləviliyə də geniş şərait yaradır: axıcı üslub, çevik forma bu irihəcmli əsəri çox oxunaqlı edir.

O ki qaldı romanda dil faktından istifadəyə, fikrimizcə, bu, müzakirə predmeti deyil. Kamal müəllim ana dilimizin hətta tarixi qatlarını da mükəmməl bilir”.

Görkəmli türkoloq-alim, ədəbi dil tariximizin yorulmaz tədqiqatçısı, akademik Tofiq Hacıyev isə “Unutmağa kimsə yox...” romanının dil və üslubundan yazdığı dərin elmi məqaləsinin adını elə belə də qoymuşdu: “Unudulmayan bir də onun öz üslubudur...”. Mənə bu dəyərləndirmələr bəsidir.

Adını tənqidçi qoyan kəs birinci olaraq əsərin əsas qayəsini müəyyənləşdirər və sonra buradan çıxış edərək digər sahələrə işıq saçmaq missiyasını yerinə yetirər. “Yarımcıq əlyazma” üçün əsas qayə isə, mən bunu dəfələrlə demişəm, budur: Özün üçün büt düzəltmə!

Dədə Qorqudun “şəxsən” özündən tutmuş, dastandakı sevimli qəhrəmanlarımızdan tutmuş cümlə qəliblərinə qədər!

Bəli, cümlənin də bütü, invariant modeli var və mən deyəndə ki, potensialda yazmaq mənə daha maraqlıdır, onu nəzərdə tuturam ki, bu büt modeli dağıtmaq üçün mən nə edə bilərəm?! Çünki təhtəşüurumuzdakı büt model təkcə dil çərçivəsi ilə qapanıb qalmır, o mənəviyyatımızın digər üzdə olan qatlarından da vurub çıxır.

* * *

Yaşadıqlarım və yaşamadıqlarım arasında nəyin xiffətini daha çox çəkirəm?

Söhbət gənlik və yaçılıq illərindən gedərsə, ilk olaraq yadıma siqaret düşür. Mənə elə gəlirdi ki, siqaret çəkməkdən heç vaxt əl çəkə bilməyəcəm.

Mənə siqareti görkəmli səhnə ustadımız, dostum rəhmətlik Həsən Turabov atdırdı. Mən də asanlıqla atdım. Amma... alındı. İndi, ümumiyyətlə, siqaret çəkmirəm. Əvvəl fikirləşirdim ki, necə ola bilər axı, əlimə qələm alım, oturmaq yazı yazmağa, yaxud da çox sevdiyim bir oyunla məşğul olum – şahmat oynayım, ancaq siqaret çəkməyim?! Belə bir hal mənim ağılıma sığışmırdı. Amma bu belə də oldu. Gözlənilməz hadisə baş verdi! Mən siqareti atdım.

İçki... İçkisiz keçinmək olar. Xüsusi olaraq, heç zaman pərəstiş eləməmişəm. İçki barədə düşünməmişəm. Əlimyandıda onu axtarmamışam. O mənim üçün ola da bilər, olmaya da bilər.

Qadın? Nə isə... Yeri gəlmişkən, yaşanmayan həyatın cazibəsinin cəhənnəm odunda əbədi yanmağa məhkum edilmişlərdən biri kimi belə deyə bilərim: məhəbbət və digər buna bənzər “təbii fəlakət”lərlə adamları ancaq təbrik etmək lazımdır.

* * *

Bu deyimdə həqiqət var: “bilmirsən, sevinəsən, ya kədərlənəsən”. Bu qütblərin birində olanda o birində olmursan, birini yaşayanda o biri ilğıma dönür və əksinə. Amma elə də olur ki, ikisində də eyni vaxtda olursan, daha doğrusu, ikisinin arasında qalırsan.

“Sehrbazlar dərəsi” Türkiyədə bir neçə il bundan əvvəl bizim çox dəyərli filoloq alim, mədəniyyətşünas Arif Acaloğlunun gözəl tərcüməsində çap edilmişdi. Bu yaxınlarda isə o tərcümənin ikinci nəşri yenə də haman nəşr evində basıldı. Amma bu dəfə necə? İcazəsiz! Nə mənim, nə də tərcüməçinin xəbəri olmadan. Türkiyədə buna “korsan basqı” deyirlər. Beləliklə, mənim və Arif Acaloğlunun icazəsi olmadan ikinci nəşr gerçəkləşdi. Bax, bu pirat nəşrə eyni vaxtda həm sevindim, həm də kədərləndim.

* * *

Tənqidi ancaq qüsurları göstərmək kimi başa düşənlər, əlbəttə ki, kobudcasına yanılırlar. Tənqid ilk növbədə təhlil deməkdir. Tənqidçi əsərin bütün cəhətlərini – həm mənfi, həm müsbət cəhətlərini təhlil edən bir ədəbiyyat

adamıdır. Oxucuya yol göstərən, bu yolu işıqlandıran, ipucu verəndir. Bu mənada, Tehran Əlişanoğlu tənqidçilər içində ruhən mənə ən yaxınıdır. O, əslində, mirzədi, sözün əsl mənasında – mirzə. Ədəbiyyatın içində eşələnən, onu duyan cəfakəş bir fəhlədi. Onunla yanaşı hökmən Vaqif Yusiflinin adını çəkmək istərdim.

Ancaq bu tənqidin fikir və intellekt aristokrati – Aydın Talıbzadəsi də var. Yeri gələndə nəhəng düşüncə sahibi Niyazi Mehdisi, bu “satqın burjua”sı da var.

Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidçi ancaq tənqidçi deyil. Yeri gələndə Anar tənqidçidi. Anarın mənə böyük bir məktubu vardı – “Yarımqıç əlyazma”yla bağlı, yadıma gəlir, çox tənqiddən daha maraqlı idi.

Gözəl yazığımız Elçin ciddi və professionallıq dərəcəsinə nadir istedadla malik tənqidçidi. Onun dünyagörüşünün yüksəkliyi Azərbaycan tənqidinin bir tərəfdən potensialını dərinləşdirir, digər tərəfdən hüdudlarını genişləndirir.

İlk “vətəni” ədəbiyyatşünaslıq olsa da İsa Həbibbəyli həm də həssas tənqidçidir və ədəbiyyatşünaslığın ən gözəgörünməz arxeoloji dərinliklərində işləməsi onun ədəbi prosesə verdiyinə və verə biləcəyinə ancaq əlavə intellektual dərinlik gətirir.

Qulu Ağsəs, Azər Turan həm də tənqidçidirlər. Əlbəttə ki, Ramiz Rövşən, Qan Turalı, Şərif, Zeynal Məmmədli tənqidçidilər... Rəhmətliklər Tofiq Hacıyev, Məsud Əlioğlu, Vidadi Məmmədov, Natiq Səfərov, Elnarə Tofiqqızı, Elçin Səlcuq gözəl tənqidçi idilər. Teymur Kərimli, Təhsin Mütəllibov, Vilayət Quliyev, Təyyar Salamoglu, Muxtar İmanov, Kamran Əliyev, Rəhim Əliyev, Elnarə Akimova, Cavanşir Yusifli, Nərgiz Cabbarlı, Nərgis, Mehman Qaraxanoğlu, İradə Musayeva, Əsəd Cahangir var.

Göründüyü kimi potensial böyükdür. Hələ nə qədər istedadlı və geniş təfəkkürlü gənc tənqidçilərimiz var. Onlardan çox şey öyrənmək olar. Amma bir şərtlə ki, dərslər deməsinlər. Mentorluq etməsinlər. Məşhur İndoneziya yazıçısı və ictimai xadimi Cübbi Fəxr Ələddin deyirdi ki, biz hamımız bu dünyaya bir-birimizdən öyrənmək üçün gəlmişik. Biz bunu ya açıq şəkildə edirik, bir-birinə nə isə verən xeyirxah adamlar kimi, ya da biz bunu oğrular kimi gizləncə edirik, elə bilir ki, heç kim bizi görmədi.

* * *

Mənə tez-tez belə bir sual verirlər:

“Siz postmodernistsinizmi? Bir çox tənqidçilər sizi postmodernist yazıçı sayır...”

İnanırsız, bilmirəm...

Bəzən adamlardakı bu termin aludəcəliyi məsələnin mahiyyətini dəqiq bilməməkdən irəli gəlir. Doğrudan da, mənim yazdıqlarımı postmodern müstəvidə qəbul etmək olarmı?

Postmodernizm, əslində, berrəngli, yeknəsək ifadə və yanaşma forması deyil. Onun müxtəlif istiqamətləri, şaxələri var. Bir istiqamət, belə deyək, mətnlə “oynamaq”dır. Mən bəzi mətnlərimlə bu istiqamətdə, bəli, varam. Daha hansı istiqamətləri qeyd etmək olar?! Mövcud mətnlərin başqa, tanış olmayan interpretasiyası (kimi buna deşifrə deyir...), başqa məzmunun köhnə formada imitasiyası...

Türkiyədə bir alim (adını çəkməyəcəyəm) “Yarımçıq əlyazma” barədə maraqlı məqalə nəşr etdirib və məqalədə romanı Kamal Abdullanın tapdığı 13-cü boy kimi təhlil edib. Deməli, bu “13-cü boy” artıq öz imitativ həyatını yaşaya bilər. Kimsə bunu məhz müəllif təqdim edən kimi qəbul edir.

Məni həmişə kiməsə qədərindən artıq sitayiş qıcıqlandırır. “Yarımçıq əlyazma” belə bir məlum ideyanın içindən doğuldu: “Özün üçün büt düzəltmə!”

Məsələnin bu yerində mən bir daha “yaralı yerə” qayıtmaq istəyirəm. Axı niyə bəziləri elə bilir ki, “Yarımçıq əlyazma” bizim mifoloji qəhrəmanlara ancaq gülür? Bu, əgər gülüşdürsə, nəvazişli, sevgidolu gülüşdür.

Dastandan biz məgər bilirdik ki, Dədə Qorqud harda yaşayır, hardan gəlir, hara gedir? Necə yemək yeyir, necə düşünür, necə sevir, necə nifrət edir?! Bilmirdik.

Salur Qazan, Aruz Qoca, Beyrək, Basat bir-birilə nə cür davranırlar?! Bilmirdik. Onlar monoton, içləri ağappaq, təmiz (yəni, yazılmamış kağız!) kimidirlər. Məgər Beyrək ölüm ayağında Salur Qazana xəbər göndərməmişdi ki, “Aruz oğlu Basat gəlib elimi-obamı talan etməyincə, özünü mənə yetir?!” Elə təkcə bu, onların arasındakı mürəkkəb münasibətlərdən xəbər vermir?!

“Gizli Dədə Qorqud” da, sonra da “Yarımçıq əlyazma” da bu və başqa bu kimi münasibətləri ilkin bakirəliyində alıb göstərmək, əslində, oğuz cəmiyyətini mifologiyadan tarixə keçirmək demək idi. Mən, əslində, alaçıq söhbətinə qayıdıram, onları alaçıqdan çıxarmışam. Günortac, Xan qəsr, At meydanı, daxili iyerarxiya, subordinasiya və onun pozulması məqamları, Dastandakıların bəzən ağızlarını doldurub demək istədikləri və udqunub demədikləri, başqa sözlə, psixoloji çoxşaxəlik... Romandakı Bayındır xanın reanimasiyası (Dastanda o paraliç vurmuş durumda deyilmi?), Salur Qazanın normal bir canlıya dönməsi, Boğazcanın, Şirşəmsəddinin, Qılbaşın “ətə-qana” dolması... Maraqlı deyil?! Bəziləri isə, tutublar ki, bu söz belə olmalı idi, belə olmadı. Yoxdu söz. Var – Söz. Və mahiyyətlər dünyası!

“Mağaradan çıxmış, alaçıqdan isə hələ də çoxumuz çıxa bilməyib.”

Mən bu deyimi provinsial təfəkkür daşıyıcılarına ünvanlamışam. Necə ki, vaxtilə Niçşenin bir öncəgör kimi dediyi “Səhra böyüyür” sözləri öz dərinində bütün və hər cür nadanlıq, yarımçıqlıq, savadsızlıq, qabiliyyətsizliyi, tərbiyəsizliyi nəzərdə tuturdu. Eləcə də “mağara” haqda (adamın yadına Platonun mağarası düşür) – bizim tarixi vətənimiz haqda demək olar. Biz ilkin mədəni dəyərləri qəbul etdikdən sonra, yəni, adam olduqdan sonra oradan çıxdıq. Bundan sonra alaçıq girdik və oradan artıq insan kimi çıxmalıydıq. Amma provinsiallıq bizim bəzimizi orada tutub hələ də saxlayır. Nəticədə, “səhra böyüyür”.

Bəzən düşünürəm ki, onları elə orda qoyub arxana baxmadan uzaqlara getmək daha düz olardı. Amma gedəndən sonra da düşünəcəyəm ki, yox, gərək alaçıqda qalanları alaçıqdan çıxaraq və Platonda olan kimi, geri dönəcəyəm. İki yol arasında – belə deyək. Birində olanda o biri yaşanmamış həyatın ilğımına dönür.

* * *

Roman qədər “doymulu” olan kiçik bir hekayə ferzə çıxmağına bir addım qalan müzəffər piyada kimidir.

Haqverdiyev və Borxes. İkisini də çox sevirəm. İkisini də dönə-dönə oxuyuram. Bizim ən mistik yazığımız Haqverdiyevdir. Borxesdəki kimi olma-

sa da, mistika onda kifayət qədər güclüdür. İkisi də roman yazmayıb. Amma ikisi də roman qədər dolumlu hekayələr müəllifidir.

* * *

İstedadlı nasir, həssas söz bilicisi Şərif Ağayar məndən soruşur ki, sizi Ekoya bənzədirlər, buna necə baxırsınız? Sonra davam edir: Amma Eko mədəni-ictimai fəaliyyətində daha çox etirazçı, yenilikçi kimi tanınır. Yeni təhsil sisteminə, ortadoksal xristianlığa, mühafizəkar İtaliyaya açıq-aşkar intellektual savaşı açır. “Gülün adı” və “Yarımçıq əlyazma”dakı “tədqiq olunan” əlyazmalar bu paralellik üçün kafidirmi?

Cavab verirəm: Mən kimlər tərəfindənsə aparılan bu cür paralel bənzətmələrlə, inandırım sizi, fəxr eləmirəm. Kim məni oxuyarkən kimi xatırlayırsa, bu onun öz intellektual çəkisinin məsələsidir. Bu müqayisəni vaxtilə türk yazarı İrfan Ülkü etmişdi. Allah ona rəhmət eləsin. Kimisə kiməsə oxşatmaq pis deyil. Bu şəkildə çoxlu Azərbaycan yazıçı, şairini də kimlərsə, hətta başqa dahlərə oxşatmaq mümkündür. Ədəbi şəcərə, ədəbi arxeologiya elə belə də yaranır. Nə isə... Amma bir məsələ var – bu etirazçılıq əhvalı. Bununla bağlı belə deyə bilərəm. Vacib deyil, sən səsini başına atasan, yazan adam üçün daha vacibi – sözünü deməkdir. Oxuyan oxuyur, anlayan anlayır. Amma onu deyim ki, məni şəxsən yaxşı tanıyanlar bunu bilir – mən həmişə gücü çatmayanın yanında olmuşam. Zalımın yanında heç zaman olmamışam.

“Gülün adı” ilə “Yarımçıq əlyazma”dakı paralellər və oxşarlıq isə İtaliya ilə Azərbaycan arasında olan qədərdir. Elə bir mükəmməl roman qarşısında mənim mətnim “Sehrbazlar dərəsi”ndəki Görükməz təpə kimidir. Görünür, amma var!

* * *

Şərif Ağayar bir daha soruşur: “Yarımçıq əlyazma” romanını Dədə Qorqudun “Qara kitabı” hesab etmək olarmı? Bəzi mütəxəssislər düşünür ki, tarixi deşifrə etmək, daşlaşmış dəyərləri dekonstruksiyaya məruz qoymaq

bizim kimi kiçik və özünü tam olaraq dünyaya tanıda bilməyən ölkələr üçün hələ ki tezdir... Bu barədə düşüncələriniz maraqlı olardı.

Belə başa düşürəm ki, sualı bir az dəqiqləşdirmək lazımdır. Yəni, "Dədə Qorqud" da özünü göstərən, amma gizlin şəkildə göstərən, bir növ, gizlənmiş nüansları bir az da gizlətmək lazımdır, eləmi? Mən məsələnin belə qoyuluşu ilə razı deyiləm.

Əvvəla, "Dədə Qorqud" u deşifrə etmək hələ tarixi deşifrə etmək deyil. İkinci, bu deşifrə söz-söz, cümlə-cümlə Dastanın içində, dərinində "sayrışır". Şelling deyirdi ki, sözün dibində müxtəlif mənalar sayrışır. Eynən burda da elə. Mənim deşifrəmin inkarımümkünsüz bünövrəsi var – bu, "Gizli Dədə Qorqud" silsiləsini təşkil edən tədqiqatdır.

O ki qaldı "bizim kimi kiçik xalqlara", bəs bu "boşluqları" bizim əvəzimizə kim doldurmalıdır?! İnanırım sizi, biz bunu etməklə uduzmuruq, əksinə, uduruq. Bu şəkildə "Dədə Qorqud" mətnini oxumağa yeni həvəs və bu mətni dəyərləndirməyə yeni ehtiras yaranır. Mən bunun şahidi olmuşam. Mənə bunu xaricdə də, özümüzdə də deyiblər. "Yarımçıq əlyazma" hətta "Dədə Qorqud" u vaxtilə oxumuş adamları bir daha Dastanı vərəqləməyə məcbur edib. "Görüm, bu "nankor" Kamal Abdulla Dastanın filan yeri ilə bağlı düz deyib, yoxsa yox?!"

Özünü tam olaraq dünyaya tanıtmağın bir yolu da öz əyər-əskiyimizi özümüzün düzəltməyimizdən asılıdır. İlk növbədə və ən azından düşün-cəmizdə.

* * *

Yenə də Şərif Ağayar soruşur:

– Normal bir ədəbiyyat müəllimi sizin bəzi hekayələr və "Yarımçıq əlyazma" romanının dilində çoxlu "qüsurlar" tapa bilər. Məsələn, belə bir cümləniz var: "Qıpqırmızı bozaraq..." Şəxsən mən bunu redaktə xətası kimi dəyərləndirirəm və təbii ki, sizin, nöqsan hesab etdiyim bu nüansları bilmədiyinizi iddia etmək doğru olmazdı. Bu nədir? Doğrudanmı, yeni dil? Bəlkə üslub xətası, bəlkə yeni üslub, bəlkə nələrisə qəsdən dağıtmaq və s. Etiraf edirəm ki, bir neçə il əvvəl məhz bu "nöqsanlar" "Yarımçıq əlyazma" nı oxuma-

ğıma mane oldu və YARIMÇIQ saxlamalı oldum. Halbuki çox sadə bir redaktə ilə düzələ bilər.

Və yenə də mən:

– İstərsəniz, mən özüm “Yarımqıq əlyazma”nı, yaxud hər hansı başqa mətnimi elə redaktə edirəm ki, Mehdi Hüseyn mətni kimi son dərəcə “ütülü” olsun. Amma axı, o zaman bu mətn öz ilkinliklərindən xali olacaq. İtirəcək. Gəlin, mən sizə Süleyman Rəhimovdan – bu dil azmanından, nə qədər desəniz, o dövrün Azərbaycan dili üçün yad ünsürlər tapım göstərim. Onlar dağ çayının sel zamanı özü ilə gətirdiyi “tör-töküntülər”dir. Sel zamanı ola, dağ çayı ola, burda nələr olmaz?! Ağac kötökləri, qol-budaqları, daşlar, kəsəklər, nə bilim daha nələr, nə desənizlər...

Kimsə indi bu “nə desənizlər” ifadəsinə dodaq büzə bilər, amma necə gəldi elə də yazdım. Yenidi, ya qalacaq, ya da qalmayacaq. Bəs bədi dildə inkişaf dediyimiz də elə belə baş verir. Alışmadığımız, gözləmədiyimiz “nə isə” gəlir yazıya. Sonrası artıq bizlərdən – nə gətirəndən, nə işlədəndən, nə də qəbul etməyəndən asılı deyil – o ya qalır və dil sərhədinə daxil olur, ya da “qovulur”. Dilin ruhu var – bütün tənziqləməni o aparır.

Mənim üçün vacib olan dilə çiyrimi söykəyib ondan o tərəfə – mahiyyətlər dünyasına baxmaq, onun siluetini oxucu təsəvvürü üçün cizməkdir. Dil bir körpüdür, oxucunu mahiyyətlər dünyasına keçirən körpü. Sən bəzən doğru, bəzən “səliqəsiz” dil ünsürlərinə ayaq basa-basa o tərəfə – uydurulmuş, bəli, bu sözdən çəkinməyə, uydurulmuş mahiyyətlər dünyasına qədəm qoya bilirsənsə, bu mənim nailiyyətimdir. Yox, əgər sən mahiyyətlər dünyasına keçə bilmirsənsə, ingilis filosofu Qobbs demiş, hörümçək toruna ilişən kimi dilə ilişib bu tayda qalırsansa, mən sənə timsalında bir oxucu itirmiş sayılıram.

Ortada “kon”a qoyulmuş mahiyyətlər dünyası varsa, dil nahamvarlıqları məni düşündürməz.

İndi gələk Şərifin redaktə xətası kimi qeyd etdiyi “qıpqırmızı bozaraq” ifadəsinə. Əlbəttə, ilk baxışda ya qızarsan, ya da bozarsan. Bunlardan biri olar. Amma yadınızdadırsa işığın hərəkət sirri? Bu fizikanın möhtəşəm ixtiralarından oldu. İşıq həm diskret, həm də ardıcıl, fasiləsiz hərəkət edir.

Bunları sanki təsəvvür edə bilərik. Amma bu iki bir-birini inkar edən məqamı bir yerdə (!) necə, təsəvvür etmək asandı mı? Bunu “yüksək kalibrli” fiziklər edə bilir. Işığın hərəkəti məhz bu cür – həm ardıcıl və fasiləsiz, həm də fasiləli şəkildə, amma ikisi eyni zamanda (!) baş verir.

Dildə nə üçün belə vargəllər etməyə k?! Yəni, eyni zamanda həm qızarmayaq və həm də bozarmayaq?!

Amma razıyam. O misalda mən mənaya zərər verən məqama qədər hər şeyi kəsib-tökən Okkam ülgücünü vaxtında saxlamamışam. Bəzi bu dediyim nüansları nəzərə almaq lazım idi. “Yarımçıq əlyazma”nı ağıllı oxucunun yarımçıq saxlamasıyla bağlı isə onu deyər bilərəm ki, bu mətnə müəllif tərəfindən yazılıb romanın toxumasına daxil edilən üç giriş hissəni səbrlə oxuyub sona çatdırdınsa narahat olmağa dəyməz, bütün romanı əvvəl-axır oxuyacaqsan.

* * *

Şərif Ağayarın son (?) sualı:

– Bəs “Unutmağa kimsə yox...” romanının mətnində niyə kifayət qədər səliqəli davranmışsınız və öz əənənizi pozmuşunuz?

Həqiqi tənqidçi kimi Şərif də tutduğunu buraxmaq istəmir. Halbuki onun adını çəkdiyi son romanla bağlı da cürbəcür adamlar tərəfindən mənə xeyli “ciddi” dil iradları bildirilmişdi. Mən guya bu mətnə də Azərbaycan dilinin zəngin imkanlarından istifadə etməmişəm, edə bilməmişəm. Bir qədər yuxarıda bu barədə fikrini deyən mərhum tənqidçi Elnarə Tofiqqızından misal gətirdiyimə görə artıq bunun üzərində xüsusi dayanmaq istəmirəm.

Məsələnin kökü başqa yerdədir. Əgər mən “Yarımçıq əlyazma”da Azərbaycan dilinin zəngin vasitələrindən yetərincə istifadə etməmişəmsə, bunun “günahı” mənə deyil, o dövrün – “Dədə Qorqud” hekayələri yazıya köçürüldüyü dövrün Azərbaycan dilindədir. Çünki nəzərə almaq lazımdır ki, mənim mətnim başdan-ayağa imitasiya idi. Mən bu müasir “zənginlikləri” ora necə daşıya bilərdim?! Bir qədər yuxarıda bu barədə demişdim. Mən bu mətni yazanda hətta “ona elə gəldi...” kimi bütün yazıçıların ən sədaqətli köməkçi formulundan da istifadə etmədim. Elə bil, əl-qolumu bilə-bilə bağla-

dım və özümü dəryaya atdım. Təsəvvür edirsinizmi, nə qədər ağır oldu və mən necə böyük çətinlik və səbrlə daxildə baş verənləri xaricə “köçürürdüm”. Bu barədə də bir qədər yuxarıda qeydlər var. Yeri gəlmişkən, Natali Sarrotun “Şübhə erası” adlı essesindən təqdir etdiyi bir məqama diqqəti cəlb etmək istəyirəm. M.Prust özünün məktublarının birində yazırdı ki, mənim personajlarımın heç biri bir dəfə də olsun, pəncərə bağlamır, əlini yumur, paltosunu əyninə geymir, tanışlıq zamanı ənənəvi formullardan istifadə etmir. Və mənim kitablarımda yeni olan nəsə varsa, məhz elə budur.

“Unutmağa kimsə yox...” artıq başqa əhval və intonasiyanın bətnindən çıxdı. Burda müstəqil mahiyyətlər dünyası vardı. Dil öz-özünə doğulurdu. Doğulan kimi də ölməliydi. Dil oxucunu Xaron kimi Stiks çayından mahiyyətlər dünyasına keçirib gözəgörünməz olmalıydı.

Fikir vermisinizsə, “Yarımçıq əlyazma”dakı məqbul sayılmayan dil ünsürlərinin tənqidi ancaq “Dədə Qorqud” hissəsiylə bağlı oldu. Şah İsmayıl hissəsindəki XVI əsr Azərbaycan diliylə bağlı heç bir etiraz olmadı. Bu məsələ mətnlə bağlı idi. Çünki “Kitabi-Dədə Qorqud” mətni var idi. Amma Şah İsmayıl mətni yox idi. “Sehrbazlar dərəsi”nin və “Unutmağa kimsə yox...”un da arxasında mətnlər dayanmamışdı. Bütün bunları dillə bağlı iradlarını qəribə və anlaşılmaz bir təkidlə irəli sürənlər nəzərə almalı idilər.

Xüsusi səliqə ilə isə heç bir mətnimə yanaşmamışam. Nəsr müstəvisində xüsusi səliqə göstərmək ənlilik-kirşanının dərəcəsinə tuta bilməyən zövqsüz qadınları yada salır.

* * *

Şərif Ağayar bu dəfə də son romanın adı ilə maraqlandı. Niyə “Unutmağa kimsə yox...” əvəzinə “Çiçəkli yazı” olmasın? “Çiçəkli yazı” həm də “Yarımçıq əlyazma” ilə səsleşərdi...

Yadıma Ramiz düşdü: “dağ dağa məktub göndərir”. Amma mənə, “Çiçəkli yazı” adı ilə “Yarımçıq əlyazma” adı (hələ ortada bir “Sehrbazlar dərəsi” də var idi) bir-birilə itələşərdi. Ritmi hardasa pozub aritmiya yaratmaq özü dolayısı ilə ritmin vacibliyini və hətta zəruriliyini yada salır.

* * *

Gözəl yazıçımız, mərhum İsa Hüseynovun qızı bir dəfə intervü verərəkən demişdi ki, atam son vaxtlarında “Yarımqıq əlyazma”nı mənə oxutdurub qulaq asırdı. Şərif Ağayar bununla bağlı maraqlandı ki, üslub və tarixə yanaşma baxımından elə də yaxın deyilsiniz. Sizcə, bu romanda İsa müəllimi çəkən nə olub?

Çətindi bu suala cavab vermək. Mən tarixi mövzuda yazmamışam. Mən hisslərin tarixindən yazmışam. Onun isə tarixi mövzuda yazdığı ssenarilər bədii mətnlərindən xeyli fərqlənir. Bəlkə onu sakrallığa baxış özünə çəkmişdi?! İki müxtəlif istiqamətdən baxış var ortada. O dahi üçün sakrallıq həqiqət idi. Mən binəva üçün həqiqət sakrallıqdı.

* * *

Şərif Ağayar bir daha soruşur: Bəhram kişi özü də bilmədən buddistdir. Bunu düzmü müşahidə etdik?

Məsələ qəlizləşdi. Bu dəfə “Bilmirəm” deməklə də can qurtarmaq olmur.

Bəhram kişi buddist deyil. Ola bilər, mən buddistəm. Çünki, əslində, Bəhram kişi – Floberi xatırlasaq, – bu, mənəm. Bəzən mənə onu da irad tuturlar ki, Bəhram kişi romanda bir çobana görə çox ağıllı danışır və ağıllı görünür. Bu, belə deyənlərə də bir cavabdır.

Bu dəfə başqa bir istedadlı nasirimiz Qan Turalı Şəriflə mənim “aramıza” girib məsələni “tarixi” istiqamətə aparır və soruşur:

– Kamal müəllim, filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra ədəbi tənqidlə məşğul ola-ola, “xalis nəzəri mövzularda” məqalələr yazayaz bədii əsər yazmaq haqda düşünürdünüz mü?

Deyəsən, Şərif bir xeyli “dincəlməli olacaq”. Bu suala qısa cavab vermək mümkün deyil. Yenə də bir müstəvidə olub digər müstəvi barədə fikir sürməkdən söhbət gedir. Hansı müstəvisə bir xəyal kimi o biri müstəvinin gözüne görür. Vaqif Bayatlı deyən kimi: Dənizin ortasında bir ada. Ya sən onun gözüne görürsən, ya o səninin...

Beləliklə, bu dəfə də Vaqif mənim cavabımın doğru tonallığının tapılmasına kömək edir.

Bədii əsər barədə özümü tanıdığım vaxtdan bu yana daim düşünmüşəm. Yəni, belə deyim, Əbdürrəhimbəyin gənc Mirzə Səfəri kimi mənim də başılovlı qafiyə axtarmağım olub, cümləni misraya çevirməyin, misranı uzatmağın, qısaltmağın əzablı yolunda mən də xeyli dilxor olmuşam. Bakı Dövlət Universitetinin filoloji fakültəsinə daxil olmazdan əvvəl hələ orta məktəbdə aşağı siniflərdə oxuyarkən şeir yazmağa başlamışdım. Təxminən, 10-12 yaşlarımdan. Nə gəldi, necə gəldi, amma nəsə alınır. İndi də hərdən oturub o uzaq günləri xatırlamaq istəyəndə şeir dəftərlərimi “sandıqdan” çıxarıb (belə bir sandıq isə, nə gizlədim, varımdır) o şeirlərə nəzər salıram, bu zaman sanki, özüm o yaşdakı özümü görmüş oluram. Amma həmən ilk vaxtlar mənə bir yolgöstərən yox idi. Anamın yaxın qohumu, görkəmli folklorşünas, professor Məmməd Hüseyin Təhmasibə, onun həyat yoldaşı, gözəl ədəbiyyat müəlliməsi Bilqeyis xanıma fürsət düşəndə şeirlərimi birnəfəsə, dalbadal oxuyurdum. O zamanlar qonaq gedərdik, biz onlara, onlar bizə. Hər ikisi diqqətlə mənə qulaq asardı, bir-birilə baxışib “Axıcılıq var, sən yaz, səndən bir şey çıxacaq...” deyərdilər, vəssəlam. Sonra böyüklər məni unudub öz söhbətlərinə davam edər, mən isə dadlı-dadlı xəyalplovlar yeyərdim. Beləcə, xəyalplov yeyə-yeyə yuxarı sinfə gəlib çatdım. Tale məni gözəl bir insanla qarşılaşdırdı. Bu şəxs mənim gələcək həyat yolumun ümumi konturlarını cızmış oldu. O, unudulmaz ədəbiyyat müəllimim və əziz ustadım Zərbəli Səmədov idi. Təxminən, 7-ci sinifdən başlayaraq, Zərbəli müəllimə şeirlərimi göstərirdim. Diqqətlə oxuyurdu. Sonra öz istəyi ilə mənimlə qafiyə, ritm, misra kimi ədəbi mətləblər barədə dərindən əlavə vaxt tapıb məşğul olmağa başladı, hər yazdığım şeiri saf-çürük etdi. Dəyərli məsləhətlər verdi. Allah ona rəhmət eləsin.

Zərbəli müəllim ölkədə adlı-sanlı pedaqoq, ədəbiyyat və dil bilicisi idi. Hətta Sovet dövləti ona son dərəcə yüksək ad – Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı vermişdi. Peşəsini çox sevirdi. Ədəbi ictimaiyyət arasında böyük hörməti vardı. Məktəbə məhz o dəvət etdiyinə görə tez-tez tanınmış şair və yazıçılar qonaq gələr, biz şagirdlərlə görüşər, xatirələr danışar, şeirlər oxuyardı. Akt

zalında keçən belə görüşlərdə mən də 7-ci, 8-ci, 9-cu, 10-cu siniflərdə oxuduğum vaxt çıxışlar etmişəm. Məktəb yoldaşlarım mənim şeirimdən sonra daha böyük coşqu ilə əl çalardı. Zərbəli müəllim, direktorumuz Sona müəllimə hörmətli qonaqlar qarşısında fəxr edərdi.

Zərbəli müəllim mənə sinifdə “Mirzə Kamal” deyərdi, əlavə kitab çox oxuduğuma görə. Mənə həmişə xüsusi münasibəti olardı. Məni çox təşviq edərdi. Onun köməyilə ilk şeirim mən 8-ci sinifdə ikən “Bakı” qəzetində çap olundu. Cəlil Məmmədquluzadənin, deyəsən, yubileyi idi, ona həsr etmişdim. Adı “Sənət əsgərinə” idi. Adından bəlli. 8-ci, 9-cu, 10-cu siniflərdə Zərbəli müəllimlə bir yerdə televiziya verilişlərində iştirak etdim, şeirlərimi oxudum. Hər verilişdən sonra məktəbdə qəhrəman olurdum. Qızlar mənə baxıb pıçıldışırdı. Mən unudulmaz Zərbəli müəllimə minnətdarlığımı bu gün də qəlbimdə saxlayıram.

Sonralar, universitetdə, filfakda tələbə ikən şeir “yaradıcılığımı” davam etdirdim. Amma məktəbdə “şair” kimi tanınıb hörmət-izzət sahibi ola bilmişdimsə (məktəbdən bəlkə də nadinliyimə görə qovulmamağıma səbəb şeir yazıb qonaq-qara qarşısına çıxarılmışım idi), universitetdə artıq belə olmadı. Mən birinci kursa daxil olanda filoloji fakültənin 4-cü və 5-ci kurs tələbələri artıq şeir oylağında at oynadırdı.

O zaman orada Ramiz Rövşən var idi, Sabir Rüstəmxanlı var idi, Seyran Səxavət, Nüsrət Kəsəmənli var idi. Yunan mifologiyasında Afina silahlı, əlbisəli bir biçimdə atası Zevsin başından doğulan kimi onlar da, elə bil, birdən-birə şair doğulmuşdular, birdən-birə ancaq yaxşı şeirlər yazmağa başlamışdılar. Bu filfak şairləri artıq qeyri-rəsmi ədəbi mühitdə tanınırdılar, öz məşhurluq yollarını rahat getmələri üçün onların hər birinin öz “svita”sı var idi, misralarına can fəda edənlər var idi. Bu adamlar əsl təbliğatçılar, indiki dillə desək, fanatlar idi. Yuxarı kurs tələbə yoldaşlarımız arasında rəhmətlik Hacı var idi. Ondan soruşanda ki, Hacı, saat neçədi, cavab verirdi: Ramizdən böyük şair yoxdur. Sonra saati deyirdi. Cəlil, Əskər də həmçinin. Onlar hamısı bir qrupda oxuyurdular, cani-dildən dost idilər. Qərək, mən filfakın birinci kursunda peyda olanda pyedestalda bütün şanlı yerlər artıq tutulmuşdu. İnsafa qalsa, mənim şeirlərim də sən deyən konkurentə dözümlü deyildilər.

Heç özümün də poeziya ilə bağlı xüsusi iddiam yox idi. Sadəcə, şeir yazırdım, bəzən kimlərinə xoşuna gəlirdi. Konkretədözümlü şeirləri mən sonra yazdım. Bir mərhələ oldu həyatımda – təlatüm, fırtına dolu, o zaman nəydisə öz-özünə bir odlu nəfəs kimi gəldi, yandırdı və çıxıb getdi. İndi özümü zorlasam da bir daha o cür yaza bilmənəm. Amma nə bilmək olar, bəlkə o dalğa bir daha qayıtdı...

Məktəbdə isə yazdığım o zəif şeirlərdən mən bu gün də utanmıram, onlardan qaçan deyiləm. Bir povestim var, məktəb illərindən danışır – “Tarixsiz gündəlik”. Mən o kitabı unudulmaz Zərbəli müəllim Səmədovun əziz xatirəsinə ithaf etmişəm. Orada o dövr yazdığım şeirlərin bəzisi verilib. Təbii, gənc qəhrəmanın adından...

O zamanlar ədəbi, elmi mühitdə bir qəribə və anlaşılmaz prinsip hökm sürürdü. Bir məqalə yazmışdınsa, yaxud bir yerdə məruzə ilə çıxış etmişdinsə, artıq səni şair və ya nasir kimi görmək istəmirdilər. Öz yoldaşların belə sənə ancaq gələcəyin alimi, tənqidçisi kimi baxırdı. Yarlığın vurulurdu: ya alim “olurdun”, ya da tənqidçi. Mən o məcraya düşmüşdüm. Baxmayaraq ki, şeir yenə də yazırdım, nəsr barədə düşünürdüm, hətta axşamlar Əkrəm Əylislinin filfakda təşkil edilmiş dərənəyinə gedirdim, yenə də tənqidçi, alim olaraq qalırdım. Taleyimə aspirantura, dissertasiya, elmi məqalələrlə əlləşmək yazılmışdı. İlk sintaksisə aid elmi məqaləmi 3-cü kursda oxuyarkən yazmışdım və mən 4-cü kursda ikən o məqalə universitetin “Elmi əsərlər”ində çap olundu. 4-cü kursda tezislərimi Rusiyada qəbul etdilər, özü də harada – Novosibirsk Universitetində və mən Novosibirske məşhur Akademqorodoka elmi konfransda çıxış etməyə getdim. Daha sonra Moskvada SSRİ Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutuna qəbul imtahanları verib aspiranturaya daxil oldum. Universitet professorları, müəllimlərim mənə hərdən deyirdilər ki, düz yoldasan, sən daha ciddi işlə məşğulsan, yoxsa şeir?! Onu hamı yazır...

Amma, əlbəttə ki, hələ “Gizli Dədə Qorqud”un hənirtisi gəlmirdi. Hələ mən filfakda oxuya-oxuya və Dədə Qorqudun söz lüğətini hazırlaya-hazırlaya, onu əzbərləyə-əzbərləyə bu dastanı canıma hopdururdum. Bu mərhələdə mənim artıq yeni bir Zərbəli müəllimim vardı – filoloji fakültənin say-

seçmə müəllimlərindən biri olan professor Musa Adilov. Onu, əziz müəllimi-mi, görkəmli Azərbaycan dilçisini rəhmətlə xatırlamaya bilmirəm. Musa müəllim o nadir dilçilərdən idi ki, dünya dilçilik məktəblərini, görkəmli dilçi korifeyləri, onların nəzəri görüşlərini dərinləndirən bilməklə yanaşı, Azərbaycan dilçiliyinin də ən incə məqamlarını həssaslıqla tədqiq edir, həvəslə dediyi mühazirələri söykəndiyi nəzəri platformaların işığında tələbələrini çatdırırdı. Əsl ustad alim idi. Mənə dərslərdən əlavə öz məsləhətlərini səxavətlə verirdi. İş elə gətirdi ki, mənə, 3-cü kurs tələbəsinə “Dədə Qorqud”un söz lüğətini hazırlamağı tapşırırdı. Mən də bu işə könlümü verdim. Düzdü, sonralar biz o böyük ideyanı reallaşdırma bilmədik, amma bu gün dastana az-çox bələd olduğumda o iş prosesinin böyük rolu oldu.

Daha sonralar ədəbi tənqidlə məşğul olduğum isə, mənə, bir yerdə sakit dura bilməməyimlə bağlı idi. Çərçivələr adamı sıxır. Bir də bir məsələ var. İstəyirsən, bu tərəfdə (dilçilikdə) yıxdıqlarını o biri tərəfdə də (ədəbiyyatda) göstərəsən. Nəticədə, başqa bir məkana yeni enerjiyə gətirmiş olursan. Ən vacib olan budur.

Moskvada namizədlik dissertasiyasını müdafiə edib qayıdıandan sonra Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunda çalışmağa başladığım vaxtlar idi. Ayrı-ayrı resenziyalarla, analitik ədəbi təhlillərlə, televiziya çıxışları ilə (“Qoşma” verilişini, yəqin ki, hələ kimsə xatırlayır) bərabər, beynimdə yavaş-yavaş “Əvvəl-axır yazılanlar” adı altında formalaşan ədəbi-bədii esselər bişməyə başladı. Maraqlı olan həm də bu esselərin ədəbi-bədii ruhda olmaları idi. Təkcə ədəbi yox, həm də bədii! Bu ad altında çıxan kitaba topladığım esselərin arasına “bicliklə” artıq yeni əhvalın və ruhun gətirdiyi bəzi şeirləri də saldım. Təxminən, “...Səndən uzaqlarda Qadın doğacaq – ağırlı-azablı yenə də səni...” kimi misralar mənə elə gəlirdi ki, filfakın o zamankı gənc, indinin isə artıq müqtədir şairlərini əməlli-başlı diksindirməli idi. Amma yenə də xeyli müddət bir çoxlarının nəzərində ədəbi-bədii müstəvinin çox istedadlı tənqidçisi idim ki, vardım. Hətta bir müddət biz üç dilçiyə – Aydın Məmmədova, Kamil Vəliyev və mənə dilçi-tənqidçilər də dedilər. Bu ad adamın yadına mifoloji kentavrı salsa da, görünür, dilçilikdən əsən mehi “ədəbiyyatçı-tənqidçilər” hiss eləmişdilər.

Nə isə... “Əvvəl-axır yazılanlar...” çap olundu və aydın oldu ki, balaca hislər də qələmə alınıb esse şəklində bir-birilə əlaqədə təqdim edilə bilərmiş. Bundan əvvəl bu kimi esselər kitabı, deyəsən, yox idi. Əlbəttə ki, bu “deyəsən” sözü təvazökarlığın əlamətidir. Və bir “gizli” məqamı da burda qeyd etmək istəyirəm. Ağıllı adamlar bu balaca kitabdan sonra “şübhələnmişdilər”. Esselərin arasından başqa “səslər” eşidilirdi. İlk esselər kitabıma Ramiz Rövşən gözəl bir ön söz yazmışdı və bu yazısında o təəssüf edirdi ki, nə zamansa bu esselər böyük əsərlərə çevrilməyə bilərlər. Sonralar özü də dedi ki, çevrildilər.

“Əvvəl-axır yazılanlar...” kitabına Ramizin yazdığı ön sözün adı belə idi: “Karvanbaşı, karvan hanı?!” Yəni, sənin haqqında danışdığın ədəbiyyat, sən demə, yox imiş, miraj imiş... Əsl ədəbi dissidentlik bax, bu idi. Ramiz təkcə şeirləri ilə, onlardakı nəfəsilə deyil, düşüncəsi və ədəbi yazıları ilə də ümumi “ədəbi hay-küy”dən kənarıda idi.

Sosrealizmin zahiri təntənəsi və daxili fəlakəti “ol zamanlardakı” dramatik bir dövrün bu gün bizə bəzən eybəcərlik kimi görükən mənzərəsini yaratmışdı. Bu eybəcərlik ilk növbədə “bütləşdirmə” adlandırılan biləcəyimiz mexanizm ilə hərəkətə gətirilirdi. Mənim gənc beynim bu cür bütləşdirməni heç cür qəbul edə bilmirdi. Və bu hal nəyə gətirib çıxardı, az zaman keçəndən sonra “Yarımqıç əlyazma” bunu göstərdi.

Məncə, ədəbi mətn bütləşdirmənin hər hansı bir təzahüründən taundan qaçan kimi qaçmalıdır. Bu, obrazın bütləşdirilməsindən tutmuş hadisə və məqamın, hətta üslubi məqamın, hətta cümlə quruluşunun bütləşdirilməsinə qədər geniş intellektual məkan ehtiva edir. Psixoloji inqilab lazımdır ki, buna son qoyasan.

Bəzən tənqid adına irəli sürülən ittihamların canında bu dayanır: sən niyə səndən əvvəl yazanlar kimi yazmırsan, səndən əvvəlkilərə oxşamırsan? Əslində, bu cür absurd düşünən ittihamçı sosrealizm cəbhəsindən danışır, amma özünün xəbəri yox.

Qarşı tərəfdəkilər isə, xüsusilə, gənclər özləri üçün başqa ideoloji bünövrə qururlar. Onlar da belə deyirlər. Səndən əvvəl yazan kimi yazma! Hətta bundan da o tərəfə – absurda qədər də gedirlər. Sənin özün də əvvəl

yazdığın kimi yazma! Bu ideologiya, əslində, bütләşdirməkdən qaçma cəhdidir. İfratçılığa yuvarlansa da başadüşüləndir, çünki təsir əks-təsirə bərabər olur.

“Sosrealizm bizə nə verdi?” sualının isə cavablarından yüzdən birini, məsələni əks tərəfdən yozaraq, mən belə verərdim. Bütләşdirməkdən bezənlərin yeni estetikasını verdi. Elə bir ədəbi dünyanın konturlarını cızdı ki, orada iki üstəgəl iki dörd eləmir, turalım, ən azından beş edir.

Nəsrdə kiməsə oxşamağı, yaxud oxşamamağı heç zaman qarşıya məqsəd qoymaq olmaz. Birisi mənim mətnimi kiminsə mətninə oxşadır, başqası oxşatmır – oxucuya aid məsələdir, mənə aid deyil. Yenə deyirəm, mən özüm özümü kiməsə oxşatmıram. Bu müqayisəni başqaları lazım bilir. Əlbəttə ki, mənim mətnlərimi nağıl kimi oxumaq mümkün deyil. Umberto Eko bu barədə gözəl demişdi: onları plyajda oxumaq olmaz. Nəfəs dərməli, düşünməli-sən, hətta bəzən lüğətlərə də baxmaq istərsən. Mənə nə qədər adam etiraf etdi ki, “Yarımcıq əlyazma”nı oxuyandan sonra gedib “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanını bir daha oxuyub ki, baxıb görsün romanda dastan nə dərəcədə dəyişdirilmiş şəkllə salınıb... Digər tərəfdən, Türkiyədə bir filoloq alim romanı oxuyandan sonra elmi bir məqalə yazmışdı ki, Kamal Abdulla “Dədə Qorqud” dastanının yeni bir əlyazmasını tapıb nəşr etdirib, özəllikləri də budur... Bir başqası, bu artıq ağzıgöyçəklikdən irəli gəlirdi, deyirdi və yazırdı ki, Kamal Abdulla “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yeni boyunu tapıb, onu roman kimi çap etdirib, originalını isə məhv edib. Doğrudan da, bu romanla bağlı ağılna gələn ağılna gələnə, ağzına gələn ağzına gələnə yazdı.

Mən mətnlə “oynaya” bilərəm, süjetlə, obrazla, dilin müxtəlif variantlarıyla “oynaya” bilərəm, amma oxucumla oynamanam. Bəzən mənim mətnimə intellektual mətn deyirlər və bunu kimsə bəyənir. Bəzən mətnimdə dil xətalari tapırlar, kimsə bunu bəyənmir. Bəzən açıqca böhtan atırlar, bu isə artıq “ağıllılıq” pərdəsinə bürünmüş qeyri-peşəkarlıqdan irəli gəlir və daş qayadan nə aparırsa aparır. Füzulinin “tiflləri” yenə də və hələ də cövlan edir. Nüanslar çoxdur. Məni bütün bu qatmaqarıışıq situasiyalarda qane edən əsas məsələ odur ki, mənim mətnim hər bir halda maraqlıdır. Onu maraqlı edən komponentlərin biri də, belə deyək, mətnin dərin qatındakı dünya ədə-

biyyatı təcrübəsinin oxucu diqqətini çəkməsidir. Mən istərsən, özümü öldürüm, bundan təcrid ola bilmənəm. Heç bunu istəmirəm də. Xoşbəxtəm ki, kiminsə yadına Borxes düşür, kiminsə – Eko, Bulqakov... İngilis dilində ABŞ-da çap olunmuş “Yarımqıq əlyazma”ya amerikalı professor Maks Statkyeviç geniş bir önsöz yazıb. Məni şəxsən tanımaya-tanımaya yazıb. Onun öz məqaləsində müqayisə təriqi ilə hansı səviyyədə və kimləri (!) xatırlaması mənim üçün xüsusi şərəfdir. Bir yazıçı üçün bundan gözəl nə ola bilər?!

Borxes isə, əlbəttə ki, ustaddır. Məndən tez-tez soruşurlar:

– Amma başqa ustadlar da var. Bəs nəyə görə siz məhz Borxesə ustad deyirsiniz?

Borxes heç kimə bənzəmir. O birilər bir-birinə bənzəyir. Borxes isə yox. O birilər bir-birinə ona görə bənzəmir ki, onlar oxşar süjetlər yazırlar. O birilər bir-birinə ona görə bənzəyir ki, ümumiyyətlə, süjet yazırlar. Borxes isə süjet yazmır.

* * *

Azərbaycanda “literaturşina” ilə çox qəribədir ki, ittiham edilən yazıçılar var. Nədir axı, bu termində qorxulu olan nə var, onun arxasında nə gizlənilib?!

“Literaturşina” deyərkən, ilk növbədə, “ədəbiyyatdangəlmə” nəzərdə tutulur. Sanki ədəbiyyata hardansa başqa yerdən də gəlmək olarmış?! Ən “hissiyatlı”, kənd ədəbiyyatının ən duyğulu yazıçısının oxuduğu kitabları onun ədəbi təcrübəsindən sil, at, yerində nə qalacaq – bilmirəm. Sən axı Borxesin Pyer Menarı deyilsən ki, “Don Kixot”u yenidən yazmağı qarşına məqsəd qoyub 16-cı əsrlə 20-ci əsr arasında baş vermiş hər şeyi unutmağa özünü məcbur edəsən...

Bu və bu kimi süni anlayışlar sovet dövründə Litinstitut adlı ədəbi təhsil ocağı deyilən yerdə “istehsal” edilirdi, eynən şair və nasirlər kimi. O institutdan “çıxmış” başqa oxşar anlayışlar da var idi: hər hansı bədii mətn ürəkdən, yoxsa ağıldan gəlir, yazıçı əziyyətlərin içindən çıxmalıdır, səmimi, yaxud qeyri-səmimi və bu qəbildən bir sıra başqa qondarmalar... Əsl sosrealizm təfəkkürünün məhsulu...

“Literaturşına”nı həyatdangəlmə hal ilə qarşılaşdırırlar. Yəni, bir yazıçı həyatın içindən gəlir ədəbiyyata, başqa yazıçı isə həyatın içindən gəlmir, ədəbiyyatdan gəlir... ədəbiyyata. Qüsura baxmayın, cümlə kimə gülməli gəldisə, bu, onda ifadə olunan mənanın gülünlüyü ilə bağlıdır.

Kimlərinsə bu şəkildə yarlıq vurduğu yazıçılar guya kitab oxuya-oxuya gəlib yazıçı olublar. Onlar həyatı bilmirlər. Həyatı kitabdən öyrəniblər, həyatın özündən deyil. İttihamçılar bir az da səmimi olsalar, boyunlarına alarlar ki, təxminən, belə düşünürlər. Onların fikrincə, bu “miskin” adamlar, yəni, ədəbiyyatdan gələnlər yazmaq istəyirdilərsə, gərək hökmən kənddə doğulaydılar, çünki şəhərdə asfalt üstündə gəzə-gəzə onlar torpağın qədrini bilə bilməzlər. Qərək, kənd barədə real təsəvvürü olmayan, həyatı əzab-əziyətdən keçməyən birisi əsl ədəbiyyat yarada bilməz. Onun yaratdığı nə olacaq? Literaturşına olacaq! Yadınıza gəlirmi, belələri hətta sovet dövründə məcburi “məzuniyyətlərə” göndərilirdilər. “Fəhlədən yazırsansa, gərək məzuniyyət götürüb gedəsən zavoda, zavodda bir neçə ay fəhləni müşahidə edəsən və hətta özün də fəhlə kimi işləyəsən...” kimi sosrealizm ədəbrazilqları bu gün də unudulmayıb.

Digər tərəfdən, bu adamlar belə deyirlər: Kənddən çıxmış bəzi istedad dağarcıqları, kəndi (oxu: torpağı) bilənlər, yaxud duyanlar, bax, əsl ədəbiyyatı bu yazıçılar yaradır, ancaq onların buna səlahiyyəti çatır. Çünki onlar sənin, məsələn, ancaq qoyun, uzaqbaşı quzu kimi tanıdığın heyvanın ən azından on beş, atların, çiçəklərin, qarın, yağışın cürbəcür çoxlu sayda adını bilir. Adamın yadına Amerika hindularının dilində tutuquşunun qırx adı düşür. Uzaq Şərq çukçiləri də bizdən fərqli olaraq qarın qırx adını bilirdilər: amma ümumi “qar” sözü dillərində yox idi. Kənddən çıxmış bu adamların yazdığı mətnlərdə Tanrıya yeri gəldi-gəlmədi sitatlar, müraciətlər, ah-nalələr, şivənlər də diqqətə alınır. Tanrıdan, Allahdan verilən vergi hökmən yada salınır və s. və i. a.

Beləliklə, sən demə, Tanrı şəhərə heç tüpürmək belə istəməyib, onun yeganə işıq və ilham bəxş etdiyi məkan kənd və onun sakinləridir. Bilərəkdən, yaxud bilməyərəkdən burada bir məsələ unudulur. Nolsun ki, bu “əsl” ədəbiyyatı yaradanlar kitab çox oxumayıblar, intellekt səviyyələri alayarımcıqdır, əvəzində onlar o birilərdən xeyli səmimidilər, duyğuludular, onlar ürəkləri ilə yazırlar, yenə də və s. və i. a.

Ədəbiyyatda səmimilik nədir, mən çox fikirləşmişəm, amma buna cavab tapmamışam. Mən bir nəfər belə səmimi ədəbiyyat adamı tanıyıram, o da, təəssüf ki, bədii obrazdır. Adı İvan Bezdomnıdır. Sənətkarın axtarışına çıxmış Bulqakovun məşhur şair obrazı. Səmimiliyi də o idi ki, bütün yazdıqlarının bir qəpiyə dəymədiyini sonunda anlayır və dəli olur.

Aydındır ki, "literaturşına" deyənlərin nifrəti ilk növbədə kitabadır. Onların bütün varlıqları ilə kitaba nifrətdən qaynaqlandıqları gün kimi aydındır. Mütaliədən qaçışın bu cür "zakona" mindirilməsi, intellekt yoxluğunun bu şəkildə ört-basdır edilməsi zərrəbinsiz də açıq-aşkar görünür.

Elə buna görə də bizim kənddən şəhərə, şəhəri aldatmaq üçün (!) gəlmiş bu qələm əhli, gəlib həyatının sonuna qədər kəndin mənəvi buxovlarından (torpaqla əlaqədən söhbət getmir, o bir başqa zaddır!) qurtula bilməyən, höccələyib oxuduğu, əslində, oxuyub-oxumadığı (!), amma sadalamağı sevdiyi məşhur adların heç birini əxz etməyən bəzi yazarlarımız literaturşınanı az qala söyüş kimi, xüsusi həvəs və ağız ləzzəti ilə dilə gətirirlər. Təxminən, belə. Əşi, o da yazıçıdır?! O, literaturşınadır. Ədəbiyyata dəxli yoxdur. Həyatdan gəlmir, kitabdan gəlir. Yenə də qoyun və onun "saysız-hesabsız" adları yada düşür.

İndi mən belə bir sual edirəm. Kitabsız, kitaba söykənmədən ədəbiyyata gəlmək və ədəbiyyatın içində olmaq mümkünmüdür? Ağıllı adamlar, əlbəttə ki, deyəcək: mümkün deyil. Hardan baxırsan, bax, ədəbiyyatın yolu kitab yoludur. Mal-qara ilə, məişətlə bağlı ən gizli, dialektin ən dərin boğçasında gizlənmiş cürbəcür adlara qədər incəlikləri qürur hissilə bilənlər elə güman edirlər ki, əllərinə qələm alıb yazmağı, yuxarıda deyilən kimi, nə az, nə çox, Tanrının özü bunlara həvalə edib.

Əlbəttə, bu yazıçılar da kitab oxuyurlar, onların çoxunu ədəbiyyatdan kənarda təsəvvür etmək insafsızlıq olardı. Amma axı Borxesi, və ya Umberto Ekonu, Kortasarı, Markesi, Selinceri, Folkneri... höccələyib oxumaq bu qəbildən olan bəzi belələrinə nə verir? Heç nə! Hər oxucunun özünün "intellektual qalxış-eniş zolağı" var. Eynən təyyarələr qalxış-eniş zolağına enən kimi, Eko da gərəkdir ki, hər hansı oxucunun beynində uyğun intellektual zolağa ensin. Belə bir zolaq yoxdursa, sən əgər orta əsrlər estetikasını, qədim dünya miflə-

rini bilmirsənsə, konkret deyim, azından Averinsevi oxumamınsa, Ekonu istərsən yüz dəfə oxu, farslar demiş, çifaidə? Deməli, bizim bəzən məşhur adları tutuquşu kimi əzbərləyib mütaliəmizin zənginliyini göstərmək istəyimiz, ən yumşaq şəkildə, Heraklın uşaqlıqdan ilan boğmasını yada salır. Deməli, təkcə hər hansı məşhur əsəri əxz eləmək üçün onu ancaq oxumaq kifayət deyil. Gərəkdir ki, öncədən öz beynində bu kitabın qəbul edilmə hazırlığını görəsən, yəni, bəlkə də gərək onlarla başqa – fəlsəfi, psixoloji, mədəniyyətşünasi kitab oxumuş olasan. “Hədəf”in əhatəsini, intellektual kontekstini əxz edəsən. Allah Azad Mirzəcənzadəyə rəhmət eləsin, deyə bildim?

Umberto Eko və onun mənəvi əhatəsinə daxil olan adlara gəlinəcə. Onları hətta oxuyan bir çox adamların beynində bu adlar üçün “intellektual eniş-qalxış zolağı” yoxdur. “Oxuyub oxumamaq” ifadəsi, mənəcə, bu mən-zərəni kifayət qədər səlis əks etdirir.

Bibliografik ricət.

Oxuyub oxumamaq nə deməkdir?

Mənim fikrimcə, hansısa mətni iki cür oxumaq olar. Birinci, oxuyub o mətni adekvat qəbul edərsən; İkinci, oxuyarsan, amma mətndəki ayrı-ayrı sözləri (özü də ən yaxşı halda!) başa düşərsən, onların birləşməsindən yaranan intellektual, məntiqi, emosional, estetik, bədii mənaları isə anlamazsan. Sözlərarası sükutunu heç anlamazsan. Ən yaxşı halda süjetin informativ qatından o tərəfə keçməzsən. “Oxuyub oxumamaq” termini bu sonuncu halın təsviridir. Ricətin sonu.

Nəhayət, bir kəlmə ilə bu məqamla bağlı fikrimi bitirmək istərdim.

Literaturşünanı həvəs və ləzzətlə və məsələnin mahiyyətinə varmadan yarlıq kimi daim kitabın yanında olanlara yapışdırırlar özlərinə idol etdikləri (yenə də dərinə girmədən, üzdən...), oxuyub-oxumadıqları (!) bir nəhəngin adını tez-tez çəkirlər. Bu, Borxesdir! Nəinki Argentinanın, dünyanın yazıçısı olan Borxes. Onun sözləridir, deyir ki, mən ədəbiyyata kitabdan gəlmişəm və bununla fəxr edirəm.

* * *

Folkner təxminən, belə bir fikir söyləyib: əgər yazıçı gördüyü, bildiyi şeylərdən yazırsa, bu, ədəbiyyatın krizisidir.

İstedadlılarla yanaşı, ədəbiyyatda nə çox istedadsız var ki, gördüklərini qələmə alıb bununla fəxr edir, beləliklə xalqın yanında olduqlarını sanırlar. Əslində isə belə deyil. Böyük mənada sənin gördüklərini oxucu da görür, bir daha onun bu bildiyini “bədiiləşdirilmiş” mətn şəklində ona qaytarmağa lüzum varmı? Sən oxucuya onun gördüyündən, görə biləcəyindən əlavə nəse verməlisən, sən onun üçün maraqlı olmalısən. Yox, əgər bunu edə bilmirsənsə, Folknerin taziyanəsi sənin üçündür.

Yazıçı vacib deyil ki, ədəbiyyatşünas olsun. Sadəcə, ağıl və intellekt sahibi olması yetər. Anar, Elçin, Əkrəm, Azər Mustafazadə, Ramiz Rövşən, Afaq Məsud, Çingiz Abdullayev, Aqıl Abbas, Rəşad Məcid təcrübəsi göstərir ki, yazıçı təkcə yazmamalıdır, həm də maraqlı ədəbi həmsöhbət olmalıdır.

Bu yerdə başqa qəbil ədəbiyyat adamını da xatırlamaq yerinə düşərdi. Onlara yazmayıb danışan ədəbiyyatçılar desək, sanıram, yanlışlıq olmaz. Onların əlinə qələm alıb yazması üçün, dediklərini, söhbətlərini kağıza köçürməsi üçün biz dostları nələrdən istifadə etmədik?! Alınmadı. Amma bu Azərbaycan “sokratikləri” öz möhtəşəm antik sələfləri kimi başqalarının yazılarında “danışdılar”. Onların məqaləsi, kitabı yazılmadı, nəşr edilmədi. Söhbətləri isə nə qədər ədəbiyyat adamını mənən qorudu, faydaları sanki aşkar şəkildə görünmədi, amma yeraltı çaylar kimi axdı və bu gün də minnətdar yaddaşlarda yaşayır. Natiq Səfərov, Vidadi Məmmədov, Mehdi Bəyazid...

* * *

Q.Flober inadçı stilist idi. Onun bir deyimi var və bu deyim bunu gözəl şəkildə sübut edir. O, deyirmiş ki, yazıçı mətndə işlətmək istədiyi cümləni əvvəlcə ayrıca yazmalıdır. Əgər cümlə həm də kənardan gözəl görünürsə, o zaman onu mətnə daxil etmək olar. İfratın ifratı!

Yazar üçün forma yox kimidir. Stendalın qəhrəmanı Jülyen Sorel paltarını geyindikdən sonra o dəqiqə unudan kimi yazar da mətn içində müəyyən

ahəngə düşəndən sonra üslubu unutmaldır. Mən hadisənin özünü, çılpaqlığı yazmağa çalışıram. Mənim üslubuma, cümlələrimin gözlənilməz düzümünə, bəzən sintaktik xarakterini xatırladan daxili partlayışına fikir vermək lazım deyil. Cümlənin düzümünü, sözləri unudub, onları qapı kimi açıb içəri, onlardan o tərəfə – həyatın içinə girməyi bacarmaq lazımdır. Mənim çox zaman cilalamağa vaxtım, daha doğrusu, həvəsim olmur, mən əhvalatı deyil, “olmuş”u təsvir etməyə, xeyr, təsvir etməyə yox, göstərməyə (!) tələsirəm, “cila” işə düşsə, o baş vermiş nəşə itəcək, artıq özünün ilkin bakirəliyində olmayacaq. Sən əgər mənim cümləmin, yaxud cümlələr birliyimin (sənin üçün hələ yad, yeni, tanış olmayan biçimdə olsa belə) arxasındakı “olmuş”u görmürsənsə, bax, o zaman, məhz o zaman tənqidçi olan bəndənin deməyə haqqı var ki, dil ilə bağlı burada qüsur var. Əgər dil səni hadisənin içinə birbaşa aparmırsa, apara bilmirsə, daha doğrusu, dil səni özünün içindən asanlıqla hadisənin içinə buraxmırsa, bax, mən o zaman narahat olmuyam. Üslub “olmuş”la oxucu arasında bir maneədir. İnformasiya nəzəriyyəsində belə bir anlayış var: küy. Ünsiyyət kanalında müəyyən küylər (rusca – “şum”) olur. İnformasiyanı ötürənlə informasiyanı qəbul edən arasında adekvat anlaşmaya qarşı. Üslub həmmən küydür. Onun dərəcəsini ancaq intuisiya ilə tənzim etmək mümkündür.

Beləcə, küylərdən az, ya çox dərəcədə təmizləmə-təmizləmə, bir də görürsən, özündən də xəbərsiz, hansısa bir üslubu Jülyen Sorelin paltar kimi əyninə geyinmişən. Və Jülyen Soreli geyindiği paltar maraqlandırmadığı kimi səni də içində olduğun üslub maraqlandırmır. Ətrafı Jülyen Sorelə valeh olur, oxucu mətnə.

* * *

Musiqili ricət.** Çin dilində “kü” musiqi deməkdir. Bizim “küy” mənə, bundan yaranıb. Maraqlıdır. Bir dildə maneə, səs kakafofoniyası, başqa dildə, ahəngdarlıq, cazibə... Bunlar bir-birini itələsə də mənə əlaqəsi göz qabağındadır. Bu metamorfozanın, dəyişmənin “taleyni” göz önünə gətirib təşəvvürdə canlandırmaqdan maraqlı nə ola bilər?! **Ricətin sonu.

* * *

Mənim kitabla münasibət üzrə öz konsepsiyam var. Yuxarıda bu barədə bir az danışmışam. Mən axır zamanlar daha çox əvvəllər oxuduğum kitabları yenidən oxuyuram. Sanki belədə mənim özümdəki bəzi yazıçılar üçün “qalxıb-enmə zolağı” m bir daha təzələnir. Yeni nüanslar yaranır, oxuduğumu əvvəlkindən daha adekvat qəbul edə bilirəm.

Amma!... Yenidən oxuduğum mətn həmənki əsər olmur. Həm həmən əsərdir, həm də həmən əsər deyil. Heraklit yada düşür. Bir çaya iki dəfə girmək mümkündürmü? Heraklit özü deyirdi ki, yox, mümkün deyil. Amma bu suala ən doğru cavabı Bertran Rassel verib. Həm mümkündür, həm də yox. Həm həmən çaydır, həm də deyil. Ən vacib olan isə budur. Oxumaq istədiyiniz kitab gərək sənin üçün müəyyən ardıcılığın, sıranın içində olsun. Dünən Salam Qədirzadəni, Novruz Gəncəlini, Atif Zeynallını, Əhəd Muxtarı oxuyub bu gün Folkneri, Coysu, Borxesi, Bulqakovu oxumaq olmaz. Bu cür oxumaq, oxuyub-oxumamaqdan başqa bir şey olmayacaq.

Digər tərəfdən, Mirzə Cəlili, Əbdürrəhimbəyi, Cavid, İsa Hüseynovu, Anarı, Yusif və Vaqif Səmədoğluları, Əli Kərimi, Ramizi, Vaqif Bayatlı, Afaq, Başkeçidi, Yaşarı, Qisməti, Fəxri Uğurlunu, Aqşini, Şərif Ağayarı, Qan Turalını, Rəbiqəni, Ayseli, Feyziyyəni, Cavid Zeynallını, Nərimanı, Mirmehdini, Kənan Hacını, Mübariz Öreni, Cəlil Cavanşiri, Ömər Xəyyamı, Kəraməti... (nə yaxşı ki, bu adları şəcərə kimi hələ uzatmaq olar) oxumadan yenə də dünya yazıçılarını oxumağa dəyməz. Effekt yuxarıdakı kimi olacaq. Oxuyub-oxumamaq effekti!

* * *

Mən bu gün daha çox Haqverdiyevi oxuyuram, Bulqakovu oxuyuram, Trifonovu, Servantesi, Brodskini oxuyuram. Kimsə güləcək, amma özümü oxuyuram.

Mən şeirlərdən, pyeslərdən, esselərdən sonra, nəhayət ki, nəsrə bərqərar oldum. Mənim üçün poeziya İtaka adası kimi bir şeydir. Mən öz İtaka adama hökmən qayıdacağam.

Mən bəyəm nə zamansa şeir yazmışam? Əsla! Mən ancaq və ancaq harmoniyaya can atmışam. Amma onu da deyək. Poetik harmoniya ilə bağlı Niçsenin dediklərini oxuyub dəhşətə gəlməmək mümkün deyil.

* * *

Məndən bəzən soruşurlar:

– Ədəbi mühitdə yaşlı və gənc nəsil arasındakı gərginliyin səbəbini nədə görürsünüz?

Maraqlı və dişqıcırdan sualdır. Cavab isə belə verilə bilər: onların bir-birini yaxşı tanımamasında. Nə gənclər yaşlıları kifayət qədər tanıyır, nə də yaşlılar gəncləri. Onlara elə gəlir ki, bir-birini tanıyırlar. Tanınırlar! Və təbii ki, burdan da faciəvi qiymətləndirmə məqamı baş qaldırır. Bunların hər ikisinə “likbez” lazımdır. Bunu isə özləri etməməlidir. Özləri etsələr, belə bir təhlükə var ki, ədəbiyyatımızın mürgüyə getmiş (yatmamış!) mədhiyyə növü ayılsın. Bu, böyük bir vulkanın ayılmasına bənzəyər və heç kimə, özəlliklə də ədəbiyyata fayda gətirməz. Bəs o zaman kim və ya kimlər bunu etməlidir?! Bunu özünü tənqidçi adlandıran, amma ayrı-ayrı ədəbi simalar barədə, ayrı-ayrı mətnlər barədə portret yazılar çərçivəsindən kənara çıxma bilməyən tənqidçilər etməlidirlər. Edə bilirlərmə? Edə bilmirlər.

Ədəbi proses canlanmalıdır. Dediym kimi portretlər, ayrıca adamlar, kitablar haqda “tənqidi” məqalələr, ya da esselər yazmaqla ədəbi prosesi “saxlamaq” olmaz, mümkün deyil. Bu, yatmış gözəli diriltmək üçün atılan lüzumsuz addımlardır – hər şey var, bircə ən vacib olan son öpüşdən başqa. Nağıllardan bilirik: qəhrəman yüz oyundan çıxsa da nəticəsi olmur. Qəhrəmanın məhz son öpüşü yatmış gözəli ölüm yuxusundan “oyandırır”.

Təəssüf ki, ədəbi proses təkcə “müqayisə” adlanan möhtəşəm priyomun üzərində qurulmayıb. Müqayisə (ən azından bizim ədəbiyyat çərçivəsində) gərək təhlilin canında olsun. Ayrı-ayrı romanlar barədə müzakirələr açmaq ...Bu da lazımdır, amma son məqsəd olmamalıdır. Tənqidçi unutmalıdır ki, o HÖKMƏN əsərdə mənfi bir məqam axtarıb tapmalıdır. Təhlil özü ilə nəyi gətirir, onu da gətirməlidir. Yoxsa ki, istedadı ilə istedadsızlığı bilinməyənlər, bir də görürsən, az qala özləri icad etdikləri zərrəbinlə tərif, təqdir və inkar-

larının dərəcəsinə və faizini həətə ölçə bilirlər və bunu elə belə də bəyan edirlər. Əlbəttə ki, bu, gülməlidir. Ciddiyə qalsa, özünü tənqidçi missiyasında görənlər (duyanlar!) müxtəlif yaş və estetikaların nümayəndələrini bir kontekstdə alıb, belə bir termin işlətmək istəyirəm, komparativist təhlil aparmaq cəhdini nümayiş etməlidirlər.

Komparativist təhlil nə deməkdir? Təkcə müqayisə ilə kifayətlənmədən müqayisə edə-edə həm də tarixə, qədim ilkin dövrə getmək, bədii əsərin və əsərlərin, qədim geneoloji anavariantlarını (invariantlarını) müəyyənləşdirmək cəhdi. Dilçilikdə bunu XIX əsrdə alman dilçiləri etdilər və dil ailələrini müəyyənləşdirib onların tarixi invariant (anavariant!) formalarını bərpa etmək kimi ağır, amma produktiv yolla getdilər. Nəticədə, tarixi-müqayisəli metod cilalandı və tarixi-müqayisəli dilçilik yarandı. İlk komparativistlər Şlegel qardaşları, Bopp, Rask, Şleyxer, Humboldt və başqaları az qala ən qədim dili – ulu dili bərpa etdilər...

Tənqid sahəsində bu metodun ayrı-ayrı hissələrindən istifadə etmək olar. Cavanları ayrı-ayrılıqda, özü də əlahiddə şəkildə deyil, “qocalarla” bir yerdə təhlil “qazanı”na salmaq və oxucunu hara, hansı dünya dəyərlərinə, milli dəyərlərə gedib dirənəcəyini açmaq üsulu! Kimsə deyəcək: hər şey Dədə Qorqud kitabına gedib dirənəcək ən yaxşı halda. Olsun. Bunu, bu gedişi, onun əzablı, əzabsız yolunu mən öz gözlərimlə görməliyəm, görmək istəyirəm. Belədə ədəbi proses də canlanır, nəsillər arasındakı anlaşılmazlıq da aradan qalxar. Bu adamlar görürlər ki, sən demə, onlar ruhən bir-birinə necə də yaxındırlar. Yoxsa ki, ayrı-ayrılıqda hərə öz qazanının içində... Bir-birindən xəbərsiz...

* * *

“Yarımqıq əlyazma”nın qəhrəmanlarından biri o birindən soruşur: “Tək əldən səs çıxarmı?” Cavab gəlir: “Çıxar, tək əldən sükutun səsi çıxar.”

Tək əsərlə, yaxud tək yazıçı ilə “əlləşmək” sükutun səsinə çıxarmaq deməkdir. Məncə, hal-hazırda ədəbi prosesdən gələn səs sükutun səsidir.

Soruşsalar ki, “Hansı tənqidçilər yuxarıda dediyiniz missiyanı boyunlarına götürə bilər?” cavab belə olardı:

İlk növbədə Tehranın adını çəkə bilərəm. O, bunu edə bilər və “Tənqid.net” dərgisində “bə qədri-qüvvə” edir. Əlbəttə ki, Vaqif Yusifli... Heç şübhəsiz, Elnarə Akimova, Nərgiz, Maral... Cavanşir Yusiflinin potensialı kifayət qədərdir. Cavanşir, “portret” yazmaq mübtəlasını öz içindəki zəngin elmi və faktoloji materialla əvəzləyə, daha doğrusu, uzlaşdırarsa, ədəbiyyatımız üçün çox böyük xeyri ola bilər. Hissiyatı ilə intellektinin yanlış istiqamətlərə “qanad açıb uçmasını” cilovlayarsa Əsəd Cahangir bunu edə bilər. Mentorluq ədasından xilas ola bilsə, İradə Musayeva bunu edə bilər. Əlbəttə ki, bu sahədə püxtələşənlərdən R.Qeybullayevanı, Tahirə Məmmədi, Təyyar Salamoğlunu, şirindili Nərgiz Cabbarlı, Qan Turalını, Şərif Ağayarı, Mehman Qaraxanoğlunu qeyd etməmək mümkün deyil.

Bircə istəməzdim ki, adını çəkdiyim və çəkmədiyim tənqidçilərdən kimsə desin ki, bax, mənim filan məqaləmdə bunlar var. Ola bilər. Kimdəsə komparativist məqamlar ola bilər. Bu isə kifayət deyil. Söhbət adda-budda, pərakəndə yanaşmadan getmir. Əslində, hər hansı yanaşma sistemli xarakter daşmalıdır. Ciddi adamlar sistemli yanaşmanın tərəfdarı olurlar. Bu isə bir qədər başqa parametrlərin mövcudluğunu tələb edir. Əsas olan sistemdir, yerdə qalan – təfərrüatdır.

* * *

Azərbaycan ədəbiyyatında “qocalmış gənclər” var. Təzə-təzə onlar özlərinə maraqlı doğura bilirdilər. Yavaş-yavaş artıq ilkin “bakirəliklərini” itirdilər. Soruşa bilərlər ki, necə yəni, o ya var, ya da yoxdur, bakirəliyi yavaş-yavaş necə itirmək olar? Ədəbiyyat zəminində, mənəcə, olar. Bəzən alma ağacında bir alma yetişir-yetişir, amma dərilir, elə ağacın üstündəcə başlayır yavaş-yavaş büzüşüb qocalmağa. Bunlar da belə oldular. Birini hirsli-hikkəsi, xıltı qocaltdı, birini əsassız iddiaları, o biri özü-özünü, elə bil, zorla aparıb böyük ədəbiyyatdan o tərəfdə gizlətməyə çalışdı...

Öz yaşının içində olan və ədəbi taleyi ilə həmahəng ömür sürənlər də var. Bu yaxınlarda mənə bir neçə gənc yazar öz kitabını bağışlamışdı. Oxumağa tələsmirdim. Əlimdə başqa işim – yazı-pozum vardı. Bir az da

eriniirdim. Amma oxumağa başladım və... əlimdən qoymaq istəmədim. Bu, Rəbiqənin və Feyziyyənin kitabları idi. Həqiqətən, xeyli istedadlıdılar.

Rəbiqədə məni valeh edən sözlə ağayana (xanımyana!) rəftar oldu. Feyziyyədə isə tənhalıqdan qaçmaq ehtirası. Nə demək istəyirəm?! Baxmayaraq ki, tənhalığın adı çəkilmir, baxmayaraq ki, mövzu, tutalım ki, yaxın dövrün müharibəsindəndir, tənhalıqdan qaçmaq cəhdi hər cümlədə, hər misrada, hər abzasda özünü göstərir. Məncə, bu, həqiqətən, belədir. Sən əgər əlinə qələm alıb yazmağa başlayırsansa, artıq tənhasan. Misran tənhadır, cümlən tənhadır... Bəli, hətta qafiyə vasitəsilə şeir içində başqa birisinə bağlansa da misra, əslində, tənhadır. Cümlə mətnin içində “əridilsə” də, son nəticədə, o, tənhadır. Bu, bir sirri-xudadır, nə niyəsini izah etmək olur, nə də adamı başqa cür düşünməyə qoyur.

Feyziyyədə dialoq – kiminləsə real və virtual söhbətə canatım güclüdür. Mətni içində o tək qalmır, elə bil, bundan qorxur. Kiminləsə söhbətə, mübahisəyə girir, kiminləsə razılaşıır, razılaşıır və bütün bunların içindən Əlahəzrət polifonizm zühur edir, onun konturları görsənir. Bu iki yazar məni məcbur elədi ki, götürüm bir neçə başqa şairi yenidən oxuyum. Mənə maraqlı gələn o idi ki, mən Rəbiqə ilə Feyziyyənin “ədəbi arxeologiyalarını” qura biləcəyəm, ya yox?

Onlar məni əvvəlcə Səlim Babullaogluna, Mahir Qarayevə, Aqşinə, Qismətə apardı, sonra Ramiz Rövşənə, İsa İsmayılzadəyə, Eldar Baxışa, sonra Əli Kərimə... Sonra M.Brodski yada düşdü... Əhvali-ruhiyyə, nəfəs, intonasiya oxşarlığı, intellekt yetərliyi (Sözlə davranış!), məncə, kifayətdir ki, “Ədəbi ağac” geneologiyasında ləyaqətli sələflərin ləyaqətli davamçılarından danışaq. Onu da deyim ki, Rəbiqəni oxuyandan sonra mənim daha şer yazmağa az-çox həvəsim belə qalmadı. Mənə elə gəlirdi ki, mənim yaza biləcəklərimi o artıq yazıb. “Dua” şeiri nə qədər “özümünkü”dür:

*Allah, mənə bir az bəxt ver,
Bir az da vaxt – yaşayım...*

Bu şair öz duyumu, ritmikası ilə, ruhən mənə çox yaxındır. Əlbəttə ki, haqqında danışı biləcəyim başqaları da var. Mən təəccüblənməyi sevən və gözləyən adamam. Deyim ki, Qismət məni həmişə mətninin intellektual dərinliyi ilə təəccübləndirib və sevindirib. O, artıq püxtələşmiş bir yazardır. Kəramət, Ayxan son dərəcə istedadlı qələm sahibləridir. Feysbukda özləri-özlərini batırmasalar, onların ədəbi gələcəkləri şübhəsizdir. Əsəd Qaraqaplan, belə deyək, çoxu ağız büzsə də, istedadlıdır, amma özü-özünü məhv etməkdədir. Beləcə mənim və digər dostlarımızın gözü qabağında Natiq Səfərov özü-özünü məhv eləmişdi, Mehdi Bəyazid, Elçin Səlcuq özü-özünü məhv elədi. Mən bunu deməyə bilmərəm. Bihudə ehtiras, bihudə zəhmət səni öz içində əritməyə hazır olan “qara dəlik”dir.

* * *

Bu gün ciddi və qeyri-ciddi ədəbiyyat problemi var. Bu bir həqiqətdir. Qeyri-ciddi ədəbiyyat nə zaman başını qaldırır və adamın üstünə elə gəlir ki, elə bil, alçaq dağları bu yaradıb?! O zaman ki, ciddi ədəbiyyat susur. Ona görə də ciddi ədəbiyyatın təqdiri, ciddi ədəbiyyatın dəstəklənməsi eyni zamanda ölçü meyarını (“planka”-nı) başqası üçün əlçatmaz yüksəkliyə qaldırmaq deməkdir. Elnarə Akimovanın bir yazısında bu barədə söhbət açılır. Qeyd edilir ki, vaxtilə gözəl ədəbiyyatşünas alim, akademik Kamal Talıbzadə zəif və boz əsərlərin qarşısını almaq üçün tutarlı yollardan biri kimi belə bir variant təklif etmişdi: “ən yaxşı əsərləri seçmək, fərqləndirmək, yüksək nəzəri şəkildə təhlil etmək, tənqidin diqqətini bu əsərlər ətrafında cəmləşdirmək, ədəbi-ictimai fikri bu əsərlərə doğru yönəltmək!”

E.Akimova buna onu da əlavə edir ki, “pisin pis olduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur və onlarla mübarizə aparmamaq mübarizənin ən yaxşı yoludur”.

Bu fikirlə razılaşmamaq mümkün deyil. Mən vaxtilə özüm də yazmışdım ki, pisə pis deməklə biz, əslində, heç nə etmirik. Yaxşıya yaxşı deməklə isə pisin pis olduğu işarətini də ədəbi cəməyə göndərmiş oluruq. Bu, bir qiymətləndirmə meyarıdır, bəlkə yüz meyardan biridir, hər halda işlək ola bilər.

Cəmiyyəti düşündürən, özü də bayağıcasına yox, dərindən düşündürən problemlər həmişə olub və var. Onları diskusiya obyektinə çevirmək lazımdır. Lüğətlər problemə dönür. Dərsləklər qəribəliklərlə doludur. Cəmiyyət lüğətlərin, dərsləklərin yaranma prinsiplərini müzakirə edir. Dil məsələləri həmişə gündəlikdədir. Küçədəki dil, kitabdakı dil, evdəki dil, dərsləkdəki dil, məktəbdəki dil və biz. Bu müxtəlif müstəvilərdə dil ilə bir yerdə biz də dəyişirik, ya yox?! Dəyişiriksə, ədəbiyyat bunu fiksə edirmi?! Biz – sevgi izhar edən yerdə, biz – rəsmi görüşdə, biz – küçədə, biz – başqa bir maşının sürücüsü ilə söyüşdüyümüz yerdə, biz – vəzifəcə özümüzdən böyük və vəzifəcə özümüzdən kiçiklə danışdığımız zaman, biz – eyni mətləb ətrafında xarici ilə və özümüzünkü ilə ünsiyyət zamanı fərqləndirmirik ki, dəyişməməliyik?! Dəyişiriksə, bu, bizdən asılı olaraq baş verir, yoxsa asılı olmadan?! Dil faktoru bizi hansı müstəvidən hansı dərinliklərə apara bilər?!

Biz özümüz də təsəvvür edə bilmərik ki, ətrafımızda nə qədər bitib tükənməz intellektual mövzular, problemlər fırlanır.

* * *

Sevdiyim əsər dönə-dönə oxumaq istədiyim və oxuduğum əsərdir. Bu mənada bütün zamanların kitabı olan "Don Kixot"un adını çəkə bilərəm. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını qeyd edə bilərəm. Amma bu o demək deyil ki, bütün zamanların başqa möhtəşəm kitabları yoxdur. Mən demişəm və deyəcəyəm. Ədəbi diletantı (onlar isə zəmanəmizdə baş alıb və baş aparıb gedirlər) başqasından, belə deyək, diletant olmayandan fərqləndirən ən vacib məqam budur. Bunun yaxşı, bunun isə pis olmasını təkidlə, ağzı köpüklənə-köpüklənə (hətta yazıda belə bu köpüyü görməmək mümkün deyil) israr etməsidir. "Bu, mənim romanımdır, ona görə də mən bunu yaxşı hesab edirəm" deyə bilməməsidir. Başqası da bir başqa romanı ən yaxşı hesab edə bilər, çünki bu da onun romanıdır. Və haqqıdır. Diletant bu cür düşünməyi ağına belə gətirə bilmir. Çünki o bilmir, ya da bilmək istəmir ki, insan başqasına da seçim yeri qoymalıdır. Öz sevdiyi yeməyi hökmən başqasının boğazına dürtülməyinin mədəniyyətdən kənar hərəkət olmasından onun xəbəri yoxdur.

Sevdiyən kitab sənin üçün o deməkdir ki, sən onu oxumağa dönə-dönə qayıdırsan, hər sonrakı cümləni bilsən də yenə də oxumaqdan doymursan. Bu mənada mənim, əlbəttə ki, sevdiyim yazıçılar var. Haqverdiyev, Mirzə Cəlil, Bulqakov, Platonov, Borxes, Eko, Trifonov... Sabir, Cavid, adekvat qiymətini hələ də almayan Hadi, qiymətini həddindən çox alan Nazim Hikmət (hətta bu belə mənə onu sevməyə mane ola bilmir), İsa Hüseynov, Anar, Elçin, Əkrəm, Əli Kərim, Ramiz Rövşən, Qüdsi Özçiraq...

* * *

Nə oxuyuram?

Fiziklər haqqında, fizikanın qızıl dövrü haqqında, atom nəzəriyyəsi, kvant psixologiyası barədə oxumağı, təbii ki, qavraya biləcəyim dərəcədə və səviyyədə oxumağı sevirəm. Gibbonu oxuyuram. Roma imperiyasının tənəzzülü, bu zaman çərçivəsində tarix arenasında görünməyə başlayan tayfaların taleyi, xalqların böyük köçü, ilk xristianlıq mühiti, merovinqlərin aqibəti, karolinqlərin taleyi, rəsmi kitablardan görünməyən gizli və həqiqi dünya tarixi və bu günün o uzaq zamanlardakı ürkək siluetini göstərən əsərləri sevirəm. Mütlənin elə bir mərhələsinə çatmaq lazımdır ki, oxuduğun kitabın nəyə və hara aidliyinin onu qavramağa dəxli olmasın. Hər şey – bir-birindən uzaq və yaxın mətləblər gərəkdir ki, adamın beynində uyğun hücrələrə girsin, yəbəyer olsun. Bu hücrələr isə asanlıqla yaranmır. Bu hücrələri sən yavaş-yavaş yaradırsan.

Mən xoşbəxtəm ki, mütləmin müəyyən (fərqli) mətləblər üzrə ardıcıl qurulması zərurətini artıq keçib arxada buraxmışam.

* * *

Hələ də bəzi qələmdaşlarımla “necə olub ki, elmdən bədii yaradıcılığa gəlmişəm?” sualı maraqlandırır. Əslində, bu belə olmayıb, əksinə olub.

Mirzə Cəlilə həsr etdiyim şeirim ilk dəfə “Bakı” qəzetində (o zamanların məşhur qəzeti idi) çap olunanda on beş yaşında idim və mən orta məktəbin 8-ci sinfində oxuyurdum. Bundan əvvəl də “sandıq ədəbiyyatım” var idi. Müəl-

limim və ilk ustadım rəhmətlik Zərbəli Səmədov təkcə pedaqoq deyildi, həm də alim idi, ədəbiyyatsevər idi və 6-cı sinifdən başlayaraq məni səbirlə şeir yazmağın sirlərindən əgah edirdi. 8, 9, 10-cu siniflərdə mən yeganə televiziya kanalı olan AzTV-də öz şeirlərimi oxumuşdum. O zaman, əlbəttə ki, alimlik yolu çox dumanlı idi, amma görkəmli alim və pedaqoq Əli Sultanlının yunan mifləri ilə bağlı əsərlərini 10 yaşımıdan etibarən evdə artıq höccələyirdim". Onlar bizim evdə var idilər, çünki müəllif dayım idi. İndi mən hardan-hara gəlmişəm? Kim bunu deyə bilər?!

Kimdənsə təsirlənmək üçün bu təsirə hazır olmalısan. Əvvəl-əvvəl sən təsiri duymursan, sadəcə, xoşuna gələn "təkrar" edirsən. Sonrakı mərhələdə sənə aydın olur ki, səndəki filan məqam bu təsirdən gəlir və sən bununla heç nə edə bilmirsən. Və nəhayət, sonuncu mərhələyə gəlib çıxıb bilirsənsə, deməli, təsir sənə üçün qorxulu olmayıb. Sən onu adlayıb keçmişən. Təsir səndəki potensiala "işləyib".

Allahım, mənə kimlər təsir etməyib?!

Ekonun mənə təsirinə gəlinə... Bu çox sonralar baş verdi. Əlbəttə, Ekonun da təsiri oldu, Borxesin də, Bulqakovun da... Onlardan əvvəl Servantesin, Tolstoyun, Turgenevin, Dostoyevskinin, M.Tvenin, Markesin, Mirzə Cəlilin, Əbdürrəhimbəyin, Cavidin, Müşfiqin, Süleyman Sani Axundovun, Süleyman Rəhimovun, İsa Hüseynovun, Anarın, Elçinin, Əkrəmin, İlyas Əfəndiyevin, Yusifin, İsinin, Ramizin, Vaqifin – adları çəkmək ləzzət eləyir – Fərmanın, Şahmarın, Mövludun... Kimlərin təsiri olmadı?!

Ədalətsizlik olar Həsənağa Turabovun, Vaqif İbrahimovun, Natiq Səfərovun, Vidadi Məmmədovun bu məqamla bağlı adlarını çəkməsəm...

Məndən soruşurlar: "Gizli Dədə Qorqud" monoqrafiyanızda Dədə Qorqudu ilahiləşdirmisiniz. Amma "Yarımqıç əlyazma" romanında bu statusu onun əlindən almısınız. Bu fikir dəyişkənliyini nə ilə izah edirsiniz?

– Bu sualı mənə həm aşkar, həm gizli şəkildə çox veriblər. Heç bir yerdə "ilahiləşdirmə" olmayıb. Heç bir yerdə "aşağılamaq" da olmayıb. Sadəcə, mən məsələni mifoloji registrdən tarixi (insani) registrə keçirməyə cəhd etməmişəm. Kiminsə nəzərinə bu, alınıb, kimsə bunu anlamayıb və qəbul etməyib. Bu qədər.

* * *

Bu dəfə Kəramət soruşur: “Yarımçıq əlyazma” romanınıza reaksiyalara gəlincə, onlar yaxşı oldu, yoxsa gözlədiyinizdən lap yaxşı oldu?

Əslində nə bunu, nə də onu gözləyirdim. Amma reaksiya çox oldu – bunu etiraf etmək lazımdır. Hətta bu dərəcədə olması bəzilərini qıcıqlandırdı, bəziləri isə öz “təskinliklərini” hədyan yazmaqda tapdılar.

Kiməsə elə gəlir ki, sonrakı romanlarımda mən postmodernist mövqedən geri çəkildim. Elə düşünə bilərlər ki, mənə buna birinci romana yönəli bəzi adamların mənfi reaksiyası vadar etdi. Qətiyyənlər!

Mən dəfələrlə demişəm. Postmodernizmin müxtəlif istiqamətləri var. O, birmənalı bir proses, yaxud dəyər deyil. Bir istiqaməti hər hansı mətnlə öz münasibətini qurmaq, o mətni tamam başqa “dildə” danışdırmaq. Mənim fikrimcə, ən “salamat” məqam budur. Mən bu istiqamətdə, belə deyək, gö-ründüm. Sakrallığa, mistikaya, fantastik qurmalara meyil hələ postmodernist olmaq deyil. Postmodernizmin ən kəsə, “riyazi”, dərin tərifli, mənəcə, budur: Zorən də olsa, heç kimə oxşamamaq. Herostrat da heç kimə oxşamamaq üçün məbədi yaxmışdı. Postmodernistlər bir bucaqdan baxanda Herostratın nəvələridilər.

Birinci romana, ictimai reaksiyaya gəldikdə isə, demək lazımdır ki, bu reaksiya əksər halda son dərəcə müsbət idi. Söyənlər, “vətən xaini” deyənlər də var idi, amma əqlinə, qələminə, vicdanına inandığım adamlar romanı ürəkdən təqdir etdilər. Digər tərəfdən, “Dədə Qorqud” deyərkən ağzına çullu dovşan sığmayanlar gedib Dastanı bir də oxudular ki, görək Kamal Abdulla romanın bu yerini necə interpretasiya edib. Hətta məndə belə bir şübhə var ki, kimsə “Dədə Qorqud”u tam şəkildə ilk dəfə oxudu. Bunu deyilən “irad-lar” vasitəsilə asanlıqla üzə çıxarmaq mümkündür.

Xaricdə çox ciddi alimlər bu roman haqda söz dedilər. Özü də son dərəcə dəqiq, burda çoxunun ağlına gələ bilməyən həssas mühakimələr irəli sür-dülər. Kənardan baxış həmişə yenidir. Bax, bunları həzm edə bilməyənlər oldu. Çünki romana qarşı “mübarizə” sxemi belə qurulmuşdu: burda təriflə-yənlər mənə yarımaq üçün bunu edirlər. Bəs o zaman xaricdə təqdir edən-

ləri neyləyək?! Burda roman “İlin romanı” nominasiyası üzrə qalib oldusa İtaliyada da iki dəfə nəşr edildi və xeyli məşhur olan “Skanoprayz” mükafatına layiq görüldü Daha sonralar hekayələr kitabım “Qızıl Delvinq” aldı.

İndi bu “əzizi-mənlər” nə etsinlər? Nə burdakı əsəri bəyənən “vicdansızlara” əlləri çatır, nə də ordakı “vicdansızlara”. Bəs nə etməli? Ağzına gələni çirkab kimi axıt getsin. Ağına gələni yazanlar yazmışdı, indi də ağzıgöyçəklər ağzına gələnləri yazmağa başladı. Metod bu idi. Mən bir daha əsər barədə öz ciddi sözünü vicdanla deyənlərə (hətta əsəri qəbul etməyənlərə) təşəkkür edirəm. Həm bizdə, həm xaricdə belələri oldu. Amma elələri də oldu ki, romanı bəyənə-bəyənə onun əleyhdarlarının dəyirmanına dolayısı ilə su tökdülər. Bəziləri meydandan geri çəkilib ürək sözlərini mənimlə şəxsi söhbətlərinə saxladılar. Guya öz sözlərini açıq şəkildə bildirsəydilər, onlara deyəcəkdilər ki, siz də Kamal Abdullaya yarırsınız. Qəribə metoddur, amma ilk vaxtlarda bu üsul ayaq tutdu. Ayaq tutdu, amma bir müddət sonra yerimədi. Kor-kor, gör-gör prinsipi işə düşdü. Mən bir yazıçı kimi “xalq düşməni” obrazına heç cür uyğun gəlmədim. Yəqin ki, kədərlənənlər çox oldu.

“Yarımqıq əlyazma”nı, demək olar ki, hər gün söyən bir ağzıgöyçək heç cür sakitləşə bilmirdi. Tanıdığım biri idi. Mənimlə də hər görüşəndə heç nə olmamış kimi üzümə gülürdü. Bir dəfə ona belə dedim: nə yaxşı ki, sən varsan və hər gün də bu romanı pisləməkdən yorulmursan. Çaşqın halda bu adam üzümə baxdı. Yəni, mən görəsən buna nə demək istəyirəm? Mənsə belə dedim: bu məqalələri tez-tez yaz, özü də daha kəskin yaz. Çünki hər dəfə sən yazandan sonra mən yoxlamışam, kitab mağazalarından bu romanı daha çox adam alır. İnanırsınız, o hədyanın qarşısı belə alındı, daha o cür yazılar ardıcıl şəkildə üzə çıxmadı.

Nə demək istədiyim aydındır. Acınacaqlıdır mı? Bəli. Amma həyatdı, mən hamını anlayıram, ən azından, anlamağa çalışıram.

* * *

Mənə tez-tez belə bir sual verirlər:

– Son illər niyə dram yaradıcılığınıza fasilə vermişiniz?

Bilmirəm. Yəqin, ona görə ki, dram əhvalı məni tərk edib. Pyes yazmaq yaşanmamış həyatın ilğımına dönməkdədir. Dramatik situasiyalar artıq məni cəlb eləmir. Bir də ki, mən bir şeyi dəqiq bilirəm. Mən səhnə üçün yazan dramaturq deyiləm. Mənim pyeslərimi oxumaq, bəyənmək, yaxud bəyənmemək olar. Səhnə isə bir az başqa aləmdir. Məni bu işə üç rəhmətlik və unudulmaz dostum həvəsləndirmişdi. Biri böyük teatr xadimimiz Həsən Turabov idi, o biri böyük rejissor və mədəniyyətşünasımız Vaqif İbrahimov, üçüncüsü böyük filoloq, tərcüməçi unudulmaz Natiq Səfərov. Zaman keçdi, onlar artıq yanımda deyillər. Beləcə, teatr da məndən yavaş-yavaş uzaqlaşmış oldu.

Bəzən deyirlər ki, Kamal Abdulla kitabdan gəlib. Yazdıqları beyin məhsuludur. Yadımdadı, bir dəfə şeirlərimlə bağlı gözəl şairimiz Fikrət Qoca mənə belə demişdi. Dediklərindən heç nə başa düşmədim. Doğrudanmı, “ürəkdən, yoxsa beyindən gələn” şeirləri müəyyənləşdirmək üçün dəqiq meyarlar, bəlkə mənim tanımadığım “cihazlar” var?! Mən bunu, utanıram boynuma alım – indi də bilmirəm. Kitabdan gəlməklə bağlı isə...

Ustad Borxesi yada salmaq istəyirəm. Bir qədər yuxarıda onun bu sözlərini misal gətirmişəm. O deyirdi, mən ədəbiyyata kitabdan gəlmişəm və bununla fəxr edirəm. Mən də bununla fəxr edirəm və soruşmaq istəyirəm: kitabdan gəlməyənlər də olurmu? O zaman bəs onlar hardan gəlirlər?

Qətiyyən kitabdan gəlməyimlə “günahımı” yumaq istəmirəm, amma deyirəm. Mən kənddə böyüməmişəm, bu, belədi. Amma mən Bakıda, məhlə-də böyümüşəm. Səhər, axşam küçədə olmuşam. Mənim ilk vətənim küçədi. Bu yerlər koloritli yerlər idi. Təzəpir ətrafı, Nərimanov prospekti, Dağlı məhləsi... Orda həyatmı yox idi, münasibətmi başqa idi, ya nəydi?! O dövrün dostları – məhlə və məktəb uşaqları indi də mənimlədilər. Onlar üçün vəzifənin, adın-sanın əhəmiyyəti yoxdur. Onların kişi münasibətləri var. Əsas olan kişilikdir, yerdə qalan təfərrüatdır. Bax, mən həmin o kişiliyin ətə-qana dolduğu məkandan – küçədən, məhlədən gəldim. Bir nəfər kənddən gələn çıxıb desin ki, yox, səninki əsl həyat olmayıb, səninki əsl sevgi, əsl nifrət, əsl qəzəb olmayıb, sən bunları kitab oxuya-oxuya öyrənmişən... Deyə bilərmisən? Deyə bilməz! Ola bilər, bəziləri qədər hiyləgər ola bilməmişəm. Ola bilər, bəziləri qədər amansız ola bilməmişəm. Ola bilər, kinli ola bilməmişəm, ürəyimdə

nifrət yaşaya bilməmişəm... Bunlar kənd həyatından gəldiklərini güman edənlərin manifesti ola bilər, həyat tərzini ola bilər, mənim isə tərzim olmadı.

* * *

“Literaturşına” söhbətinin bu qədər geniş polemikaya səbəb olacağını düşünmürdüm. Çünki, fikrimcə produktiv və faydalı söhbət deyildi.

Amma “Literaturşına” termini, belə məlum oldu ki, çox naşı beyinləri məşğul etməkdədi...

Əslində, mən iki bir-birindən uzaq düşmüş xətti birləşdirməyə, necə deyirlər, çaba göstərdim. Onu da deyim ki, nəyin nə olduğuna son instansiya da qiymət vermək iddiasından uzağam. Sadəcə, fikir bölüşürəm. Əslində, “literaturşına” nədir? sualının cavabı kitabdan, ya da başqa hardansa gəlmə də deyil. Yenə təkrar edirəm, “həyatdan gələnlər” dediyimiz ədəbiyyat adamları arasında da kifayət qədər yüksək intellektə malik olanlar var. Digər tərəfdən, “kitabdan gələnlər”in içində də fəhmi, duyğusu, səmimi hisləri ilə seçilənlər istisna deyil. Bəs o zaman literaturşına nədir? Bax, bu literaturşına dediyimiz, mənəcə, hər ikisinə aiddir, hər ikisinin zay məhsuludur. Dostum, gözəl ədəbiyyatşünas Cəlil Nağıyev yazdığı kimi literaturşına pis ədəbiyyat deməkdir. Vəssəlam.

Biz, ədəbiyyat adamları barrikadaların dərinləşməsinə yox, aradan götürülməsinə çalışmalıyıq. Hər iki tərəf bir-birinə çox şey verə bilər. Buna işarə Şərifin, Qan Turalının, Kəramətin, Qismətin, Cavidin, Kənanın yazılarında var. Sadəcə, ittihamlardan qaçmaq, yarlıklardan imtina etmək, şəxsi münasibətlərdən yuxarıda dayanmağı bacarmaq lazımdır.

* * *

Şərif Ağayar deyir ki, cəmiyyətin kiminsə xeyirxahlığının ümidinə qoyduğu ailələrin problemi ilə yaxından uğraşarkən axşam evdə “Dəvə yağışı” adlı mifik hekayə yazır Kamal Abdulla... Gözümüzün önündə bu qədər

hadisələr ola-ola kitabdan gəlmək hansı zərurətdən doğur? Bax, Kamal Abdulla ilə razılaşmadığım məqam budur. Bunu Şərif deyir.

Gəlin, məsələni bu qədərində də primitivləşdirməyək. Amma insaf da yaxşı şeydi, bir az dərindən düşünsək, axı hətta “Dəvə yağışı”nı da təkcə mifik mətn kimi görmərik. Sadəcə, bir az düşünmək lazımdı. Təxminən, belə bir cavaba gəlib çatanacan. Bir tənqidçi onu sual şəklində vermişdi: Göydən yerə dəvə nə zaman yağa bilər?

* * *

Şərif yenidən irəli çıxır, bu dəfə belə bir fikir irəli sürür: “Nəyə görə həqiqəti demək istəmirsən və ya deyə bilmirsən, bu səbəbdən mistikanın içində gizlənilib adını intellektual ədəbiyyat qoyursan. Cavid kimi yerə enməməkdə israrlısan. Bu, usta cinayətdir. Hər an cinayətkarı yaxalamaq olmur. Onun keşiyini Borxes çəkir, müdafiəsini Coys təmin edir”.

Bax, inadçılığın bariz nümunəsi budur. Ağıl var, amma istiqamət başqadı, boşluğa gedib dirənir. Axı “kitabdan gəlir” deyəndə bu o demək deyil ki, kimsə yazdığıнын süjetini oxuduğu kitablardan götürür. Və yaxud, yuxusundan yazan da eyni şəkildə “kənddən” gələ bilər. Həyatdakı məşəqqəti görüb ondan yazan da, yazmayan da eyni yoldan – kitab yolundan, yəni, intellektual yoldan gələ bilər. Kitab mədəniyyəti – yazı mədəniyyəti deyilən bir şey var. Bu uzun bir məsələdi. Uzun, incə bir yol lazımdı anlatmağa...

Cavidə gəlincə. Nəsə axır vaxtlar Cavidə əzablı ölümünü də çox görmək istəyənlər ortaya çıxıb. Adını çəkmək istəmədiyim bir başqa ağzıgöyçək də yazır ki, Cavidin öz dövründə iqtidarla gözəl əlaqələri olub. Bu gün də Şərif belə deyir. Bəli, Cavid əfəndi Vaqif kimi “bizim evdə axta zoğal da yoxdur” yazmırdı, Sabir kimi fəhlələrlə, kəndçilərlə, bir sözlə, yerlə əlləşmirdi. O, göylərdən israrla düşmək istəmirdi. Hərə öz məkanında dahi idi. Bunu, nəhayət, anlamaq lazımdır. Ya da bununla barışmaq lazımdır. Lağa qalsa o qədər şeyə lağ eləmək olar ki...

Cavidin yerə enməməkdə israrını o zaman da ona bağışlamamışdılar. Bu gün də bunu bağışlaya bilmirlər. Əlbəttə, onlara görə Cavid cinayətkardır, əlbəttə, Cavid günahkardır! Bu adamlara daha nə demək olar?

Yalnız onu deyə bilərəm ki, Cavid öz inadkarlığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatının semiotik bütövlüyünü qorudu. Burada “Aşağı” var idi, Cavid “Yuxarı”-nı qurdu. Anlayanlara, anlamaq istəyənlərə bu, bəsdı. Daha nə demək olar?! Yəqin onu demək olar ki, mən Cavidə bu cür münasibətdə olan adamlarla bir yerdə 60-70-80 il bundan əvvəl yaşamağa ehtiyat edərdim. Mənim də Şərif Ağayarla barışmadığım məqam budur. Ona agah deyil, o barrikada həvəskarıdı, mən isə bunu bilirəm, biz bir-birimizi inkar etmirik, tamamlayırıq. Etimad, Şərif, Cavid, Aqşın, Cəlil, Kənan, Rəbiqə, Qismət, Həmid, Qan Turalı, Mübariz özündən xəbərsiz, Anarı da tamamlayır, İsa Hüseynovu da tamamlayır, Elçini də, Ramizi də, Vaqif və Yusif Səməd-oğulları da, Əkrəm Əylislini də, İsinı də, Mövludu da, Vaqifi də, Zakiri də, Afaqı da, Rüstəm Behrudini də tamamlayırlar. Onlar da öz növbələrində bu gəncləri tamamlayır. Azərbaycan ədəbiyyatı bütövlük üstündə qurulub.

* * *

Yenə də Şərif sual verərək yazır: “Azərbaycan aqrar ölkə olub. Bizdə şəhər mədəniyyəti neft sənayesi ilə başlayıb ki, orada gah ingilislər, gah ruslar at oynadıblar. Bakıda yalançı rusdilli elita yaradılıb. Hansı ki, (?) ana dilində danışmağı özlərinə sığışdırmayıblar. Belə bir vaxtda dilimizə yiyə duran, onu ədəbiyyatın bazasına çevirən indi bəyənmədiyimiz Süleyman Rəhimovlar, Əli Vəliyevlər, Mirzə İbrahimovlar, Səməd Vurğunlar, İsa Hüseynovlar, Sabir Əhmədlilər olub. Kamal müəllimin böyük zəhmətlə araşdırıb alim adını aldığı Azərbaycan dilinin sintaksisini bu “kənd uşaqları” yaradıblar”.

Sitat kimi təqdim edilən cümlə xeyli samballı, hətta bazburutlu görünür, amma təəssüf ki, bəs deyincə səhvi var. “Yalançı rusdilli elita”, “ədəbiyyatın bazası”, “neft sənayesi və şəhər mədəniyyəti”, “indi bəyənmədiyimiz” kimi qeyri-dəqiq və qeyri-döğru ibarələr bir yana, amma bir səhvi xüsusi deyəcəm. Yazır ki, “Azərbaycan dilinin sintaksisini bu kənd uşaqları (yəni, yuxarıda adı çəkilənlər) yaradıblar”.

Qətiyyə! Azərbaycan dilinin sintaksisini ilk növbədə Azərbaycan xalqı yaradıb. Dədə Qorqud yaradıb. Axundov yaradıb, Vəzirov, Zərdabi yaradıb,

Hacıbəyov, Haqverdiyev, Mirzə Cəlil yaradıb. Sən sadaladığın adamlar onu qoruyublar. Hərəsi öz bildiyi kimi. Eşq olsun onlara. Yaradanlara və qoruyanlara! Bilirsənmi, sintaksis bir az başqa məsələdi. Nasir üçün əsas olan sintaksisdir, qalan hər şey təfərrüatdır.

Amma bununla yanaşı, Şərifin bu cümləyə fəhmlə (inanmıram ki – düşünərək) qoyduğu, silueti fırlanıb görünən mənanı başa düşürəm və qəbyl edirəm. Folkner deyirdi ki, “Hay-küy və hiddət” mənim ən çox sevdiyim əsərdir. Çünki o mənim ən gözəl, ən möhtəşəm məğlubiyyətimdir. Nəzərdə tuturdu ki, qarşısına qoyduğu niyyətlə nəticə olaraq ortaya çıxan mətn bir-birindən çox uzaq məsafədədi. Bu fikri, maraqlıdır ki, cümləyə də aid etmək olarmış. Bu cümlə də Şərifin çox gözəl və möhtəşəm məğlubiyyətidir.

P.S şəklində isə məni dil pintiliyində yorulmadan tənqid edən Şərifə demək istərdim ki, ondan sitat gətirdiyim parçada bir ifadədən sonra sual işarəsi qoymuşam. Nə üçün bunu etmişəm?! Azərbaycan dilində “hansı ki” ifadəsilə başlanan cümlə ola bilməz, bu, Hind-Avropa dil strukturunun süni şəkildə dilimizə gətirilməsidir. Dil təmizliyindən danışan zaman ehtiyatlı olmaq lazımdır. Beynin sənə öz gizli guşələrindən sənin doğma nəsr dilinə yad “səslər” ötürə bilər.

* * *

Bir neçə yazar və tənqidçi var. Hərdən zühur edib tutuquşu kimi eyni şeyi təkrarlayırlar. Guya mən özümü Ekoya bənzədirəm, onunla müqayisə edirəm. Mən bunu bir dəfə yox, iki dəfə yox, dəfələrlə demişəm ki, mən özümü heç kimə oxşatmamışam. Nə Ekoya, nə Borxesə, nə də bir başqasına. Onlara mən ustad kimi baxıram. Yaxası bənövşəli xüsusi ağıllılar üçün isə növbəti dəfə bir də deyirəm. Əzizi-mən. Ürəyini buz kimi saxla. Şəxsən mən özümü heç kimə oxşatmamışam. Bunu başqaları edib. Bunu ədəbiyyatımızın dostu gözəl şair, publisist, jurnalist İrfan Ülkü edib. Özü də Türkiyədə çıxan “Ortadoğu” qəzetində edib. Sonra “Cümhuriyyət” qəzetinin “Kitab” əlavəsində və başqa qəzetlərdə yenə də mən yox, başqaları bunu ediblər. Sən, əzizi-mən, onların bu “günahını” öz ürək “genişliyinə” bağışla. İstəsən, kəpənək qanadlarına bağışla... Vallah və billah, böyük səhv ediblər.

Amma nə etməli ki, bu “əzizi-mən” usanmır, xarab olmuş patefon kimi elə hey eyni şeyi deyib durur. Əslində, mənə bu əllaməçiliyin bilmərrə ziyanı yoxdur. Hər belə yalandan sonra oxucular maraqlanıb kitablarımı daha çox alırlar. Satışa ancaq xeyri var. Amma bu şəkildə axı bu adamlar İrfan Ülkünün ruhuna sataşırlar. Bu isə onların öz vicdan...ının əlamətidir. Rəhmətə getmiş bir adamı bu cür öz cılızlığına yapışdırmaq cəhdi qəbahətdir. Azərbaycan dilində belə bir söz var: “ayıb” sözü. Hərdən yadınıza salın. O biri dünyada cavab vermək vaxtı gələcək.

Azərbaycan ədəbiyyatının bu günə qədər hövlənək (oxu: qorxaqcasına) qaçmağa çalışdığı ən birinci mövzu, ideya elə budur: o biri dünyanı görməzliyə vurmaq. Guya o yoxdu və cavab vermək vaxtı heç vədə gəlməyəcək. Amma orası var ki, Allah qarşısında, sonsuzluq qarşısında cavabsızlıq adamı bu dünyada haqsızlıqlar törətməyə gətirib çıxarır. Onun ürəyini əzib-əzib bir parça ətə çevirir. Artıq könül və qəlbdən bu adamda əsər-əlamət qalmır. Könüldə, qəlbə bu adamdan təəssüflə uzaqlaşırlar. O biri, başqa dünyanın ilğımı kimi.

VII FƏSİL

YOL

Bir dəfə yazmışdım: “Yol mənim üçün xüsusi isimdir”. Bununla demək istəməmişdim ki, bax gör, mən Yolu necə sevirəm. Yox, əslində, Yol məni üzən bir reallıqdır. Yola düşünəndək min bir əzab içində oluram, az qala əməlli-başlı dərd çəkirəm. Yola düşmək çətin olur, qıvrılıram, vaysılanıram, hansı xırda biciklərə əl atmıram ki, Yol məni çəkib aparmasın. Neçə dəfə hamını peşiman edib səfərqabağı bilet qaytarmağım da öz yerində. Kimə desən gülər. İki dəfə Braziliya universitetində romanımın prezentasiyasını təşkil etdilər, səfirlik mənə viza verdi, bilet aldılar. Hər dəfəsində də Yola çıxmağa ürək eləmədim. Özümlə deyil. Birinci prezentasiyanı təxirə saldılar, ikincisi mənsiz keçdi. Əvvəl-əvvəl həvəslə razılaşdığım məsələ bəzən vaxtı çatanda mənim üçün keçilməz səddə dönür.

Amma, əlbəttə ki, həmişə belə olmur, bir də görürsən, yolçuya dönmüsən, gedirsən. Hara? Niyə? Nə üçün? Bizə elə gəlir ki, biz bunun cavabını bilirik. Əslində, bilmirik, bunu bilmək nəсібimiz deyil. Nə yaxşı ki, deyil. Və mənə elə gəlir ki, təkcə Yol deyil, cavabını bilmədiyimiz mətləblərin hamısı bizim üçün xüsusi isim olmalıdı.

Ruhunda Yol məzmunu daşımayan mətn yoxdur. Məncə, belə bir mətn ola bilməz. Ən azından hər mətn özü boyda öz yoludur. Məzmunu yol barədə olsa da, olmasa da. Yolçuluqdan bəhs və nəql etsə də, etməsə də. Mətn də adam kimi yol gedir, yaxud yol ilə gedir. Sən mətni anlamaq üçün ilk öncə onun getdiyi yolu anlamalısan. Ya mətn səni yola gətirir, ya da yol səni mətnə.

Nəriman Əbdürrəhmanlının “Yolçu” adlı romanı məni Yolun başlanğıcına gətirdi, sonra da Yolun içinə saldı. Və mən gördüm ki, Yol özü mənə

tərəf gəlir. Yol bu sayaq mənə tərəf gələ-gələ çox mətləbləri mənə əyan etdi və çox vaqeləri mənə göstərdi. Yol məni ağuşuna aldı və bu romanın qəhrəmanı olan balaca, yeniyetmə, gənc, cavan, yaşlı, ahıl, qoca Yusifin arxasınca düşüb mən də 18-ci əsrin bir ucundan vurub o biri ucundan çıxdım.

Nəriman Əbdürrəhmanın "Yolçu" romanı, məncə, Azərbaycan ədəbiyyatının fəxrediləsi romanıdır. Ağır romandır. Mətnlə işləyənlər (mətndən danışanlar yox, mətnlə işləyənlər!) bilir, mən nə demək istəyirəm.

Mən ikinci belə bir roman tanımıram ki, yol ilə yolçu bu qədərinə bir-birinə qaynayıb-qarışmış olsun. Bu roman kiçik miniatürlərin mozaik birləşməsindən qaynaqlanıb çağlayan möhtəşəm şalalə kimidir. Nəhəng həcminə baxmayaraq zərif bir kəpənəkdir. Amma bir qanadının tərpənişiyə Sakit okeanda təlatüm yarada bilən həmənlə kəpənəkdir.

Mən bu romanı həm beynimlə oxudum, həm qəlbimlə. Əsl oxucular (oxuyucular və hətta adını tənqidçi qoysa da oxuyuculuq edənlər yox!) bilir, bu nə deməkdir. Bu ağırlığında mətndə bir-birini inkar edən, ən uzaqda dursa belə, bir-birilə uyuşmayan söz, cümlə, mətləb, xətt, demək olar ki, yoxdur. Nəriman buna necə nail olub – bilmirəm. Böyük ədəbi hünərdir. Dili, cümləni, sözü hiss etməyin ən yaxşı nümunəsi elə budur. Nəfəs bütövlüyü budur. Beynim oxuduqca mənə deyirdi ki, sən düz yoldasan, narahat olmağa dəyməz, hər şey yerli-yerindədir, mətn üçün təhlükəli heç nə yoxdur, gözüyumulu da gedə bilərsən bu yolu – arxayın ol, ayağın daşa dəyməyəcək və büdrəməyəcəksən. Qəlbim isə səksəkə içində sual edirdi: öz uşaqlığından ayrılmış bu qoca, nəhayət, o bakirəliyin, röyanın, ruhun vətəninə geri dönüb qayıda biləcəkmimi, öz ilk məhəbbətini görə biləcəkmimi? "Ol zamanlar" axı bir şəhərdən çıxıb başqa şəhərə getmək, əslində, ömürlük vidalaşma demək idi: telefon – yox, internet – yox, poçt-teleqraf – yox kimi... Tiflis, Şeyx Sənanların Tiflisi uzun onillərdən sonra yerin təkindəki xəyallar aləmindən çıxıb bir daha onun gözlərinə amma bu dəfə həqiqətlər aləmində görükcəkdimi? Öz istəklisinə bu adam qovuşacaqdımı? Səhifədən səhifəyə qəlbim çırpınırdı, bir istəyirdim, səhifələri on-on, beş-beş çevirib mətləbdən, yəni, yoldan kənara çıxım, kəsədən gedim, sualıma tez-tələsik cavab tapım, amma səhifənin cazibəsi məni özündən bu cür süni şəkildə aralanmağa qoymurdu. Bu roman

rəngli televizorun göstərdiyi, səni qıcıqlandırmayan, “niyə belə yox, belə oldu?” dedirtməyən bir romandır. “Kiçik” nəsrdə bunu Şahmar etmişdi, İsi Məlikzadə etmişdi, “böyük” nəsrdə Süleyman Rəhimov etmişdi, İsa Hüseynov etmişdi...

Mətn ki, dedin, ilk olaraq yada dil düşür. Roman dili bu gün hamının yaralı yeridi. Bilən də danışır bu barədə, bilməyən də. Bilməyən daha bərk-dən danışır. “Yolçu”nun dili elə şəhdi-şövqlə axıb gedir ki, müəllifin hansısa məqamda hansısa sözü axtarmasına inanmırsan, söz burada öz-özünə zühdur edib öz-özünə mətnin içinə girmiş kimidir. O, müəllifin saldıdığı yolla gəlir, yol isə öz növbəsində əlahəzrət sözü ahənrubə kimi özünə doğru çəkir.

Sonra daha qəribə bir hadisə baş verir. Sonra söz səni dəmir qəfəsə salır və təsvir etdiyi dövrün cazibəsindən buraxmır. Cümlənin gözəlliyinə baxın: “Yüngül yaz dumanı get-gedə dağılır, günəş dağları, elə bil, sonsuzluğun içindən çəkib çıxarırdı”. Flober nahaqdan demirdi ki, cümləni mətnə daxil etməzdən əvvəl, onu ayrıca kağıza yazmaq lazımdır. Əgər o gözə də xoş görünürsə, o zaman o cümləni işlətmək olar.

Orta əsr tarixçi və təzkiyəçilərinin, salnaməçilərinin təbiət, əxlaq, xasiyyət, dil cazibəsi romana elə hopub ki, və bu üslub ədası, dil təşəxxüsü müəllif tərəfindən elə incə bir ustalılıqla romanın toxumasına daxil edilib ki, Firəngistanda da, Türkiyədə də, İranda, Azərbaycanda və Gürcüstanda da o səni əsas məqsəddən, yəni, Yoldan azdırmır. Parisdə onu fransız ahəngi, İstanbulda türk ahəngi, İranda fars və Azərbaycan intonasiası ilə qəbul edirsən. Roman Azərbaycan ədəbiyyatında, belə deyim, “qədd tutub” duran romanlardandır.

“Qədd tutmaq” ifadəsi Qazi Bürhanəddindən gəlir. Lazımi dərəcədə təkəbbürlə yanaşı, özünə inam, vüqar və ləyaqətli görünüşün təsvirini verir. Qədd tutdunsa, deməli, öz qiymətini bilirsən, başqasına qarşı mütəvazisən, seçilirsən... Ən vacibi isə müəllif bilir ki, o nə edib və edir. Yeri gəlmişkən, yaxşı yada düşdü, o özü, müəllif bu mətnin içində hardadır?

Müəllifi nə qədər axtarsan bu romanın içində axtara bilərsən, sən onu tapmayacaqsan. Sən onu roman personajlarının genetik şəcərəsini özündə yaşadadan uzun və dərin keçmişə aparən adlar labirintində itirəcək, Parisin Bulon meşəsində (bilmirəm, bu meşənin o zamankı adı Bulon meşəsi idi, ya başqa

cür adlanırdı) tapdığını sanacaqsan, olmayacaq, İstanbulun dəniz limanının girəcəyindəki yelkənlərini qaldırmaq istəyən gəmiyə minən yerdə onu, elə bil ki, görəcəksən. Amma yenə də yox. O, artıq çayqovuşandadır, Nadir xanın Nadir şaha çevrildiyi əzəmətli alaçıqdadır, düşünəcəksən, bax, odu, müəllif şahın hüzurundakı bu şücaətli, əsilli-nəsəbli adamların arasındadı, bu dəfə də çifayda, hər biri tarixin az qala özü olanlar arasında sən onu yenə də ilğım kimi itirəcəksən. Müəllif yenə də yoxdur. O, ümumiyyətlə, yoxdur! Burada hamı var – dərvişlər, tacirlər, tarixçilər, saray əyanları, alimlər, salnaməçilər, avantüristlər, əxlaqlı və əxlaqsız qadınlar, yolkəsənlər, qatillər, qurbanlar, saray ağaları, əskərlər, nöqərlər, keşikçilər, mollalar, hacılar, məliklər... burada kimlər yoxdu?! Burada hamı var. Burada müəllif yoxdur.

Amma Yolçu bəs kimdir?! Kim deyə bilər ki, bu yolçu həm də o müəllif deyil?! Baxtinin arzuladığı, prinsiplərini ortaya qoyduğu polifonizm “Yolçu”da özünün pik həddinə çatıb.

Var Azərbaycan ədəbiyyatında ağır mətnlər. Məsələn, ilk yadıma gələn Süleyman Rəhimovun “Saçlı” romanıdır. Bədii sənətkarlıq zirvələrindən biri. Bu bütöv nəfəsi, bu mükəmməl üslubu, bu möhtəşəm idarəçiliyi (bəli, bəli, idarəçiliyi! Mətn daxilində də idarəçilik var!) itirilmiş bədii cənnət, qurumuş ağac sanmağa tələsənlər, təəssüf ki, oldu. Amma elə deyilmiş. Azərbaycan bədii təfəkkürü bir daha bu düşünülməz ağırlığın altına girməyi bacardı. Eyni xəttin bu gün də davam etməsinin ədəbi və bədii sevincini “Yolçu” yaşatdı.

“Yolçu”dan alınan təəssürat, əlbəttə ki, bir yazıya sığmaz. Tolstoyları, Dostoyevskiləri, Dümaları, Balzakları, Folknerləri, Heminqueyləri, Coysları, Kafkaları və daha kimləri bir su içimində oxuyanlar və bayılanlar düz edirlər. Əlbəttə ki, adını sadaladığım bu müqətdirlər olmadan ədəbiyyat yoxdur. Əlbəttə ki, oxuyucuların, mənəcə, böyük əksəriyyəti nə oxuduqlarını adekvat olaraq bilmirlər, çünki mənim qəti qənaətimdir: mətn eyni olsa da, amma bu eyni mətn ayrı-ayrı oxuculara ayrı-ayrı mənalar, mesajlar və bilməcələr göndərir. Amma nə etməli, “Biz də tumançaq deyilik, biz də nəsə bilirik” sindromunun bu gün baş alıb getdiyi bir ədəbi məkanda yaşayırıq. Olsun. Heç olmasa bu möhtəşəm adları bilsələr də bəsdə. Amma...

“Bibliya”dan gələn bir kəlam var: “Öz vətəninə peyğəmbər ola bilməzsən!” Bu vəsiyyətin acısı ilə böyüklərimiz xeyli yaşadı. Gəlin bir görək, başqa cür yaşaya bilərikmi? Mən çox istərdim ki, güllü-bağçalı ədəbiyyat vətənimizin fədailərini də oxuyub anlamadığımız, amma oxumağımızla kiməsə yanq verdiyimiz xarici ustadları görə bildiyimiz qədər in yarısıyan görə bilək. Mən istərdim ki, “Prustu oxuyub bayıldım, Pamuk bilirsən, neyniyib?!” deyənlərin dilinə, böyük Şəhriyar demiş, bizimkilərin də bir adı gəlsin. Unutmayın, siz “Yolçu” kimi əsərləri görməsəniz, yaxud özünüzü görməzliyə vursanız, sizi çox da uzaqda olmayan gələcək nəsillər bağışlamayacaq. Yox, bu çox “politik” oldu, gələcək nəsillər belə ağıldangöyçək tənqidçi və tənqidçibəslərə təsadüfi adamlar kimi baxacaq, onları, sadəcə, bədii mətndən uzaq adamlar sayacaq.

Nəriman artıq neçə romanıyla Azərbaycan ədəbiyyatı deyilən “uzun, incə” bir yoldadır. O da Düma ilə Coysun arasında sakit tərzi, mütəvazi durumu ilə öz-özüylə danışa-danışa getməyindədir. Bilirsizmi, sizə qəribə gələcək, amma Yol da onunla bir yerdə hərəkət edir. Çünki, həqiqətən, kim deyibse düz deyib: “yolla gedən olmasa, bilinməz, bilinməz gəlir bu yol, ya gedir”. Yol da onunla bir yerdə bizə tərəf gəlir. O, yolu bizim yanımıza gətirə bilənlərdəndir.

Həcmcə Sizif qaldıran qayaya bənzəyən, amma həm də bir kəpənək qədər, qanadının tərpənişiyə Sakit okeanda tufan yarada bilən kəpənək qədər zərif olan “Yolçu” romanı özü heç kimdən heç nə istəmir. Heç nə gözləmir. O, öz yolu ilə gedə-gedə, sadəcə, bizi görmür. Nəhayət, ən acılı olanı, o, sizdən, bizdən heç nə ummur. Bunun özü bir ağrı deyilmi?

Həqiqətən, “Yol” xüsusi isim imiş.

* * *

Mətn sonsuz lüğətin içində gizlənilir...

Amerikada “Yarımqıq əlyazma”nın ardınca “Sehrbazlar dərəsi” də çapdan çıxdı. Ağ dərviş, Karvanbaşı, Cəllad, Gözəl Pərnisə, Şah, Ruh, Hacı Mir Həsən ağa Səyyah artıq ingiliscə danışirlər. Görükməz tərpe bu dəfə Amerikadan görükmür.

Hələ kitabı kimə həsr eləmişəm, onu deyim. İthaf belədir: “Hər adamın bu dünyada öz sehirbazlar dərəsi var və hamı həyatı boyu ora can atır. Kimi bilərəkdən, kimi bilməyərəkdən. Bilməyərəkdən can atanlar bu kitabın yanından laqeyd-laqeyd ötüb keçəcəklər. Bu kitabı onlara həsr edirəm”.

* * *

Bu yaxınlarda “Kitabi-Dədə Qorqud – Fridrix fon Dits – 200” adlı beynəlxalq kollokvium öz işini bitirdi. Daha doğrusu, bir il üçün görüləcək yeni işlərin istiqamətini müəyyənləşdirdi. Xarici və yerli qorqudsevərlər yenə bir araya gəldi və bu dəfə biz birlikdə böyük alman şərqşünas alimi və diplomatı, Şərq aşıqı Haynrix Fridrix fon Ditsə öz vəfa borcumuzu ödəməyə çalışdıq.

Düz 200 il bundan öncə, 1815-ci ildə fon Ditsin köməyilə bizim dastan ilk dəfə elm aləminə əyan oldu. Fon Dits “Basat” boyunu geniş təhlil edərək onu yunan miflərilə müqayisə etdi. Sonra da özünün gözəl və möhtəşəm önsözüylə bir yerdə nəşr elədi. Və məhz o zamandan bu günədək Dastanımızın dünya elm aləmində səsi-sorağı eşidilir.

* * *

Bütün ədəbiyyat Düma ilə Coysun arasında... Dərinlik-dayazlıq, ağırlıq-yüngüllük və qəlizlik-asanlıq qütbləri!

* * *

Adətən, Yeni ili balaca uşaq kimi təsvir edirlər. Rəsmlərdə, nağıllarda... İl sonundakı Köhnə il isə yaşlıdan yaşlı, qoca bir adamdır. Yenə də iki qütb.

Amma sən bir ilin hökmünə bax. Bir il ərzində bizi bizim özümüzdən də xəbərsiz necə qocaldırmış...

* * *

Mən görürəm ki, Feysbuk adamı dəyişir. Həyasızlaşdırır. Adam əvvəl dərisi qalındısa, indi çönüb olur gönüqalın. Feysbuka girən təbii ölçüsünü itirir. Yanında dünən quzu kimi duran birisi burada bu gün şirü-pələngə dönür. Sağa-sola pəhləvanlar kimi at səyirdən bu dili-qafil xəbərsizdi ki, Füzuli demiş, o özü bir tifldi və ona elə gəlir ki, o, cövlan edir, amma atı ağacdandır.

* * *

Mən Niçseni düşünürəm.

O deyirdi: “İncəsənət bizə verilib ki, həqiqətin əlində aciz qalmayaq”.

* * *

Taleyində olan həyatında olmaya bilər...

Bu cümlə mənim üçün “həyat” və “tale” arasında bir sərhəd xətti çıxır. Onların eyni məzmun daşımadaqlarını göstərir. Həyatı və taleyi biz sinonim cərgənin üzvləri kimi görməməliyik. Birində baş verən o biri üçün görünməz qala bilər. Birunda baş verənlər əndərun üçün qalın pərdəyə büründüyü kimi. Tale daha böyük, daha əlçatmaz, daha ünyetməzdir. O göylərdə yazılır. O, ruhiyyətə aiddir.

Həyat isə sənin hər gün bir az yaşadığın ömür-gündür. Hərdən-birdən taleyində olanı sən həyatında yaşamaya bilirsən. Yaşasaydın nə böyük səadət... Yaşadığın və yaşamadığın həyatın gözqamaşdıran ilğımı... O qədər itirmişik ki, həyatımızı. Taleyimizi isə itirmək imkansız.

Odur, sənin həyatını ağır bir qonaqlıqdan sonra kimsə əyninə öz paltosu kimi geyib getdi.

* * *

Mən Hacı Mir Həsən ağa Səyyahı düşünürəm. O, 1457-ci ildə Ali dini Şuranın məhkəməsindən qaçıb Hüngür mağarasında gizlənir. Orada yazıb

tamamladığı “Ölümün niqabı” adlı məşhur əsərinin girişində sevgili peyğəmbərimizə həsr etdiyi sözlərdən sonra o hissəni belə tamamlayır: “Ətrafda olan hər şey ölümün min bir təzahürüdür. Sadəcə, üzünə niqab tutubdur və bizdən guya ki, gizlənidir. Qətiyyən belə deyildir. Sağa baxıram, sola baxıram – darıxıram...”

* * *

Yenə də Hacı Mir Həsən ağa Səyyah:

Həyatı tərək eləməyin yüz min üsulu var. İnsanlıq onlardan yalnız biri ilə – ölüm ilə tanışdır.

* * *

Biz mağaradan çıxmışıq – bu, bəlli, amma heyhat, alaçıqdan hələ də çıxa bilməmişik.

* * *

Süleyman müəllimə

Qədim Nehrəm kəndində bir yol var idi, indi o küçəyə dönüb. Bir-birinin yanında evlər ekiz qardaşlar kimi yan-yana düzülüb. Bu küçəni başqa bir küçə kəsir. Ekiz evlərdən biri küçənin bu tərəfində qalıb, digəri o biri tərəfində. Birincinin divarında yekə, qalın hərflərlə belə yazılıb: “Mən səni sevirəm”. Cümləni tamamlamağa isə divarda yer çatmayıb. Axtarıram. Küçənin o biri tərəfində duran ekiz evin divarında o cümləni tamamlayan tənha bir hərf var: “m”.

* * *

Adam var ki, rentgenə salsan belə onun ədəbi içi güclə görünər. Etimad Başkeçidin ədəbi şəxsiyyətinin xüsusi təqdimata ehtiyacı yoxdur. Təpədən dırnağa qədər! Udduğu havadan, gözünün, qəlbinin içindəkilərə qədər! Abırlı simasından, ləyaqətli təbəssümünə qədər! Qətiyyətindən tərəddüdünə

qədər! Cümləsindən misrasına qədər! Bu insan... əgər gözləyirsiniz ki, sənətkardır deyəcəm, yox, o onsuz da aydın məsələdi, doğma adamdır, kişidir deyəcəm. Əsas kişi olmaqdır, yerdə qalan təfərrüatdır.

* * *

Vacib o deyil ki, hökmən şair, ya da nasir olasan. Vacib odur ki, içindəki harmoniya eşqini qoruyub saxlaya biləsən.

Dərdin içinə girəndə, hər tərəfdən vücudun və ruhun dərdlə örtüləndə dərd artıq özü səni müdafiə etməyə başlayır. Amma gərək bütün vücudun və ruhunla bahəm onun içində batasan. Bu şərti.

Dərdin gücü böyükdü, o səni hər şeydən müdafiə edə bilər. Həyatdan, yeri gələndə xoşbəxtlikdən, sevincdən, bədbaxlıqdan, nədən desən...

* * *

Əlindəki qələmi artıq inamla tutan yazar bilməli ki, nəhayət, qrammatika kitablarının icazəsindən, ütüsündən çıxan klassik cümlə qəliblərini unutmaq lazımdır. Bəli, orası da var ki, bu zaman onlar dilçilərin və dilçi olmayanların, dili bilənlərin, dili duyanların və daha çox dili bilməyənlərin, duymayanların əsaslı, əsassız hücumlarıyla üzbaşurət qalacaq. Amma başqa şıxış yolu yoxdu. Dil inkişafı dediyimiz dirçəlişin yolu burdan başlayır. Adamların bütü olduğu kimi cümlələrin də büt variantı, yəni, klassik qəlibi var. Bir də var qəlibin cürbəcür variantları. Bu qəlibi dağıtmaq, ən azı buna cəhd eləmək lazımdır. Variantlara şans vermək lazımdır. Baxın, görün, Azərbaycan dilinin o gözəl potensialında var-gəl edib ləzzət ala bilərsinizmi?!

* * *

“Xaosda heç nə yoxdur” deməyə nə var ki... Əsas məsələ “xaosda heç nə var” deməkdir. Eyni situasiyadır: orada heç nə yoxdur və orada heç nə var! Fərq yoxdur, amma fərq necə də var!.. Belədə ən azından bizim “heç nə”yi görə bilmə şansımız yaranır...

Kəramətlə Qəşəm Nəcəfzadənin müsahibəsini oxudum. Çox ciddi təhlil üçün kifayət qədər ciddi zəmin var. Özü də tək-cə ədəbi, bədii təhlil üçün yox, həm də sosioloji, kulturoloji təhlil üçün. Elə tək-cə təcrübəli yazarın oğluna və onun qələmdaşlarına dediyi bu ifadə nəyə desən dəyər: “Kafedə, feysbukda oturmusuz (orda varsınız!), elə bilirsiniz, ədəbiyyatda oturmusunuz”.

* * *

Avstriyanın Qraas şəhərində kitabxanada müzakirəsindən sonra “Yarımqıq əlyazma”nın Londonda (Pikadilli meydanındakı məşhur “Vaterstoun” kitab evində) təqdimatı keçdi. Heç güman etməzdim ki, bizimlə ingilis oxucusu arasında bu qədər birləşdirici xətlər var. Buna əmin oldum ki, oxucu spesifik milli dəyərlərlə dolu mətndən məsafəcə nə qədər uzaqda durursa, qiymətvermədə bir o qədər adekvat olacaq.

* * *

Əli Şirin Şükürlü bir gün şeirlərini mənə göndərmişdi. Oxudum. Yaxşı mənada sarsıldım. Mən çox sevinirəm ki, Azərbaycan ədəbiyyatında öz yazdıqlarıyla çox vacib bir boşluğu dolduran belə bir şair var. Bu boşluq poeziyanın ri-yazi dəqiqliklə ətrafa nəzər salıb bu ətrafı eyni şəkildə fiksə eləmək cəhdidir.

* * *

Bizim şairlər niyə bir-biri ilə “kim daha qəşəng sevir?!” mücadiləsinə çıxıblar?! Bu son dərəcə intim və ancaq sevən kəsə aid olan duyğu nə üçün əksər şeirlərimizdən qırmızı xətlə keçir və hamıya bəyan edilir?! Dilin, təfəkkürün ağlagəlməz qatlarına enə-enə “bu, daha yaxşı şairdir” adını qazanmaq üçün şairlər sevdikləri adamın az gala alt paltarının tərənnümünə keçiblər – hələ bədən üzvlərinin təsvirini demirəm. Niyə bunun fərqlində deyilik?! Turalım ki, bu hal klassik dövr üçün məqbul sayıla bilərdi, “ol zamanlar” şairlərimiz giləs yesə ikicanlı görünməyən qızları sevə bilmirdilər,

bəs indi niyə belədi? Biz niyə dəyişmişik?! “Öz-özümüzə sədaqətliyik” deməyə tələsməyək. Bilirik ki, belə deyil.

Bu yol, əslində, bizi mənəviyyatın digər, daha vacib arxeoloji qatlarına enməkdən uzaqlaşdıran yoldur. Özünə tənqidçi deyənlər bu barədə düşü-
nüblərmi? Düşünməyiblər, əksinə, bu yolu təşviq edib, kimin sevgilisi daha yaxşıdır “cıldırını” düzənləməklə, təşviqlə məşğul olublar. Təəssüf...

Şekspir isə hələ 16-cı əsrdə ingilislər üçün belə bir bədii-ictimai meyar formalaşdırırdı (dəqiq tərcüməyə və yaddaşıma zəmanət verə bilmərəm):

*“Eşqimi tərifləyib heç kimi aldatmıram,
Çünki öz sevgilimi bazarda mən satmıram...”*

Şekspirdən sonra isə Marsel Prustun bu sözlərini hər bir yazar, mənəcə, yadında saxlamalıdır: “Hiss haqda düşüncəni həmişə hissini özündən ayırmaq lazımdır”.

* * *

Ağ Dərviş “Sehrbazlar dərəsi”ndə belə deyir:

“Bizim dünyamız, o biri dünyalardan baxarkən işıq içində olduğuna görə yox, qaranlığın içində olduğuna görə görsənir. Işıq qaranlığıdır, qaranlıq işığın deyil. Əzəli olan qaranlıqdır ki, var. Işıq da onun içindən çıxıbdır”.

* * *

Hər əsərin öz oxunma vaxtı var. Sən Mirzə Cəlili, Haqverdiyevi oxumadan Kafkanı, Coysu, Markesi, Borxesi, Ekonu, Selinceri, Folkneri, daha nə bilim kimi, “höccələməyinlə” fəxr edirsənsə, təəssüf... Bu böyük adların heç biri səninki olmayacaq.

* * *

Elə adamlar var ki, onların tam xoşbəxt olmaları üçün bütün arzularının yerinə yetməsi kifayət deyil. Bu adamların tam xoşbəxt olmaları üçün

lazımdır ki, onların ətrafında olan o biri adamlar da öz arzularına çatmasın, xoşbəxt olmasın. Hətta belə tənqidçilər var. Ən böyük arzuları zəif əsərlərin yazılmasıdır...

* * *

Mən Hegeli düşünürəm...

Möhtəşəmcəsinə deyilmiş sözlərdir:

“Tarix Allahın Yer kürəsindən keçib getdiyi təmtəraqlı zəfər marşdır”.

* * *

Bizimlə təbiət arasında sinoptiklər duran kimi, bizimlə ədəbiyyat arasında da bəzən adını tənqidçi qoyanlar durur. Oxucuya əsəri izah etmək əvəzinə, oxucunu əsərin kontekstinə salmaq, haralara – hansı mədəniyyətlərə gedən yollar barədə onu hazırlamaq əvəzinə, bəzən çətin olan başqa mətnlərin içinə salmaq əvəzinə... daxili “pazborka”lara qədər gedirlər. Onlar inad göstərib bilmək belə istəmir ki, bu əsər ədəbiyyatdan kənarında olan adama, məsələn, həkimə, mühəndisə, sürücüyə... təqdim edilə bilər. Onları bu peşələrin sahibləri də oxuyur, qulaq asır, onları ancaq ədəbiyyatçı oxumur.

* * *

Mən Stendalı düşünürəm...

Stendalın “Qırmızı və qara” romanında Jülyen Sorel adlı bir qəhrəman var. Əyalətdən gəlib, aristokrat gənclərin əhatəsinə düşüb. Ədəbaz kübar gənclər hər məclisdə geyindikləri paltarın ora-burasını məclisdəkilərə göstərmək üçün əldən-ayaqdan gedir, əzilib büzülürlər. Jülyen Sorel isə əyninə geydiklərini anındaca unudur. Paltarı onun qətiyyəən vecinə deyil. O öz geyimini kiminsə “gözünə soxmaq” barədə düşünür. Bununla o, yalnız udur. Bütün salonlardakılar və məclislərdəkilər heyranlıqla yalnız ona baxır.

Üslub Jülyen Sorelin paltarı kimidir.

* * *

Məncə, Azərbaycan ədəbiyyatında duyğularımız vasitəsilə ayıra biləcəyimiz üslublar var. Bir neçəsini deyim. “Şəffaf” üslub. Sizcə şəffaf üslubda kim yazır?

“Laübali” üslub. Kim və kimlər?

“Qaranlıq” üslub...

“Yüngül” üslub...

“Ağır” üslub...

“Qrammatik” üslub...

Daha hansılar var?

Amma bu barədə düşünərkən gərək əqlimizi yox, daha çox fəhmimizi işə salaq. Bəlkə də gərək gözüümüzü yumaq, şüurumuzun o biri, qaranlıq tərəfinə keçək və bütün adları bundan sonra çəkək...

* * *

Böyük rus şairi, lirik poeziyanın görkəmli nümayəndəsi Afanasi Fet deyirdi: “O adam lirik deyil ki, havada pərvaz edəcəyinə ürəyində dəli bir inam özünü 7-ci mərtəbədən başıaşağı atmasın...”

Mənim “Uçuş” adlı hekayəmin intellektual bazası budur. Kitabdan gəlməkdisə, necə də gözəldi.

Məşhur Amerikan dramaturqu Yucin O’Nil:

“Adi bir şeyə can atan adamı onun arzusunu yerinə yetirməklə cəzalandırmaq lazımdır”.

O’Nilin bu aforizmində ən dəhşətli məqam “cəzalandırmaq” sözüdür. Baxın, arzusunu yerinə yetirmək, istəyinə qovuşdurmaq və onlarla buna bənzər sinonim ifadə işlətmir. “Cəzalandırmaq” deyir. Əlçatana can atana bu da azdır!

* * *

İki bir-birindən uzaq (həm zamanca, həm də məkanca) şairi ruhən birləşdirən xətti tapa biləcəyikmi?

Füzuli: *“Aldanma ki, şair sözü, əlbəttə, yalandır...”* deyirdi.

Tütçev: *“...İ musul izreçennaya yest loj...”* deyirdi.

Deyilmiş söz artıq yalandır! Bunu əminliklə Tütçev deyir. Füzuli, elə bil, bir az tərəddüd edir, o üç əsr Tütçevdən əvvəl eyni mahiyyəti, amma bir qədər başqa cür ifadə etmişdi: Aldanma! Şair sözü yalandır. Bunu təkcə “metaforalara inanma!” kimi izah etmək, məncə, bəsit olardı. Mətləb başqa yerdə gizlənilib.

Bizim dilimiz bizim təfəkkürümüzlə, təmiz idrakımızla reallıq arasında duran bir maneədir. Reallığın ideal, ilahi, adekvat düzənini biz təfəkkürümüzdə ancaq özümüz üçün qəbul edə bilirik. Və onu təsvir edəndə, yəni, sözə çevirəndə, o reallıq, təbii ki, təhrif olunur. Yüzdə-yüz təsvir alınmır. Nəzəri dilçiliyin də əsas müddəalarından biri budur ki, söz artıq təhrif edir.

Cümlə səviyyəsində məsələ daha qəlizdir, burada təhrif sonsuzdur. Müqayisə edin, eyni situasiyanın müxtəlif təsvir variantlarının sonsuzluğunu. Dil təhrifdirsə, deməli, nədir? Yalandır. Söz nədir? Yenə yalandır. İstər şair sözü olsun, istər – bəndeyi-həqir... Fikir də əgər sözə, cümləyə çevrilirsə, beyindən çıxırsa (burda bunu daxili nitqlə qarışdırmayaq!) artıq yalan olur. Tütçevin dediyi kimi. Bu şəkildə Füzuli və Tütçev bir-birinin yanında gəlib dura bilirmişlər...

Hələ bu dediklərimə Homeri də əlavə eləmək olar. Bu yaxınlarda Niççədə belə bir cümləyə rast gəldim. Homer deyirmiş ki, şairlərə inanmaq düz deyil.

Yenə də Folknerin bu fikrinə qayıdıram: “Əgər yazıçı gördüyü, tanıdığı adamların surətini yaradırsa, bu, ədəbiyyatın krizisidir”.

Yazıçı üçün fantaziyanın nə qədər önəmli olduğunu aşkar şəkildə ortaya qoyan bu ideya ədəbiyyatın dərin mahiyyətini anlamaq istiqamətinə aparan etibarlı bir cığırddır. Amma bu fantaziya Jül Vernin, Rey Bredberinin, Ayzek Azimovun fantaziyası deyil. Bu, Markesin, Borxesin, Ekonun, Suarezin və elə Folknerin özünün fantaziyasıdır. Paralel dünyaların lap yanımızda olduğunu bizə daim xatırladanların görmə dərinliyinin fantaziyasıdır.

* * *

*“...Həm ver mənə qəm yemək kamali,
Həm aləmi qəmdən eylə xali...”*

Füzuli budur! Füzuli “Şəbi-hicran, yanar canım...” deyil və yaxud yalnız o deyil. Biz onu, təəssüf ki, çox zaman “Şəbi-hicran”la tanıyırıq. O isə dünya qəmini öz içinə yığmağı Allahından təmənnə edən, bu minvalla dünyanı – səni, məni, onu, bütün insanları, bəşəri qəmdən, əzabdan xilas etmək istəyən naçar bir şairdi. Aləmi qəmdən xilas etmək istəyən şair bu aləmdə yaşayanların ağına, qarasına, sarısına fərq qoymur, aləmi bir bütöv, hamının aləmi kimi qəbul edir və sevir. Füzuli millətlərfövcü, dillərfövcü, irqlərfövcü müs-təvidə dayanmışdır. Arzusu hamını eyni gözlə görməkdir.

Arzusunu həyata keçirmək üçün əlindən heç nə gəlməyən bir adam. Poeziyanın İsa peyğəmbəri. Və Renessansın milləti olmayan nəhənglərindən biri...

* * *

Gənc nasir Mirmehdinin “Küləyi dişləyən” adlı romanını birnəfəsə oxudum. Varaqlayırdım ki, hələ oxumayım, çünki başqa bir əsərlə məşğul idim. Daha böyük, daha mürəkkəb və daha ağır roman oxumaqdaydım. Bu, Nəriman Əbdürrəhmanlının “Yolçu” romanı idi. Necə deyərlər, romanı romana qatmaq istəməirdim. Amma qatdım. Bəlkə də belə daha yaxşı oldu. Bu təsadüf qəribə bir qanunauyğunluğu ortaya qoydu. Son dövrün ən mürəkkəb romanı və ən sadə romanı barədə aydın təsəvvürüm oldu. Amma az sonra gördüm ki, yox. Bu ilk baxışda belə görünür. Nərimandakı mürəkkəbliyin arxasında munis bir həzinliyə bürünmüş sadəlik, Mirmehdidə isə sadəliyin arxasındakı möhtəşəm əzəmət məni yenidən valeh elədi. “Yolçu” barədə hələ yenə də yazmağa, ümid edirəm ki, imkanım olacaq. “Küləyi dişləyən” isə məni susmağa qoymur.

Bəri başdan deyim ki, mən, əlbəttə ki, zorən tənqidçilik eləmək fikrindən uzağam. Öz təəssüratımı kimin üçün maraqlıdısı, onunla bölüşürəm. Mənə elə gəlir ki, haqqında danışdığım bu həcmcə kiçik roman, əslində, çox

böyük mətləblər qaldırır. Elə bil, romanın çəkisi ilə qaldırdığı mətləblərin çəkisi bir-birinə uyğun gəlmir, belə halda pəhləvanları ağırlıq daşlarına yaxın buraxmırlar. Amma roman öz görünüşünün çərçivəsindən çıxıb bu ağırlığı əvvəlcə döşünə ala bilir, sonra da asanlıqla yuxarı atır. Bəlkə də bu, “Heraklın ilan boğan vaxtı”nın sindromudur – bilmirəm. Bəlkə ədəbi “doping” deyilən bir şey var – yenə bilmirəm.

Göz önündə çox incə və həssas psixoloji bir durum açılır. Mən Azərbaycan ədəbiyyatının başqa bir nümunəsində bunca incə psixoloji məqamla hansısa bir romançının uğraşmasını xatırlamıram. Təxminən, bizim alışıdığımız məntiq və dillə desək, quşu açıb qəfəsdən buraxırlar, o isə uçmaq istəmir, yenidən qəfəsə qayıdır. Kiminsə yadına daim həndəvərində dolaşdığımız bu gözəl deyimin roman dolumu gəlirmi ədəbiyyatımızda? Mənim yadıma gəlmir. “Küləyi dişləyən”dən sonra bu boşluq da doldu.

Nəsr təfəkkürümüzdə bihudə zəhmətlə bağlı nə isə tapmaq bəlkə də mümkün olardı, amma sən nifrət etdiyən bir işlə, səni insanlıqdan çıxaran, zombiyə çevirmək istəyən bir proseslə elə qaynayıb-qarışırsan ki, onun tərkibinə elə çevrilsən ki, daha bilinmir, sən bu prosesin içindəsən, yoxsa bu proses doğma övlad kimi sənin içində yatıb qalıbmı?! Sən bu prosesi o qədər özləmişən ki, bəlkə də bir məqam gələ bilər, bəlkə də o məqam gəlib, sən romanın personajlarından olan Generala da səni bu zülmə düçar etdiyi üçün qəlbində sevgi duya bilirsən, ona da minnətdarlıq hiss edirsən. General qızı da, xoş xəyallar da, isti, rahat gələcək də səni artıq özünə cəlb eləmir, sən Kafkanın Qreqor Zamzasına çevrilmə yolunun lap başlanğıcındasan, sən həşəratə dönməkdəsən, özünün bundan xəbərini yox... Bəlkə sən mazoxistsən?

Sən nifrət elədiyən bir işlə ləzzətlə uğraşmağa davam edirsən, amma sən qəti mazoxist deyilsən, çıxış yolu bunda deyil sənincün, bu sənin bəraətin deyil.

Roman dəhşətli dərəcədə neytral bir üslubda yazılıb. Müəllif qələmə aldığı hadisələrlə təqdim etdiyi təsvirin ideal tonallığını çox gözəl tapıb. Başqalarında onlar bəzən bir-birinə uyğun gəlmirlər. İntonasiya, əsasən pozulmur. Abzaslar səviyyəsində (hə, onu da deyim ki, romandakı bölgülər adekvat qəbuletməyə xidməti ədəbi ləyaqətlə yerinə yetirir), səni sıxan, əsərin

ümumi mənəşindən itələyib çıxaran məqam yoxdur. Oxucu sonadək müəllif tərəfindən təmiz badalaq nəticəsində düşdüyü “prijom”dan xilas ola bilmir, əsərin sirli cazibəsindən çıxmır. Uçqundan tələf olan əlyazma müəllifinin (romanın qəhrəmanının) cəsədinin daşlar altından çıxmış qolu mənim gözümlün qabağından çəkilmir.

Belə yazdım və düşündüm ki, sonadək səmimi olsam, gərək bunu da yazam – var bu romanda elə məqamlar ki, məni düşdüyüm tonallıqdan çıxarır. Bu, müəllifin sətirlər arasından özünü lüzumsuz kiməsə hökmən göstərmək cəhdidir. Elə bil, kişi modeli podiuma çıxır. Bu, tez-tez baş vermir, amma onlar var. Məni diksindirən vulqarizmlər! Əzizi-mən, lazım deyil! Sən kiməsə demək istəyirsən ki, dayanın, baxın, görün, mən də sizin kimi necə cəsarətliyəm. Mən isə düşünürəm: sənin belə “yüngül” reveranslara ehtiyacın yoxdur. Sakit, normal, yeni Azərbaycan nəsri formalaşır, vulqarizmlərin hesabına deyil. Etimadda bu yoxdu, Şərifdə bu yoxdu, Uğurluda bu yoxdu, Yaşarda bu yoxdu, Mübarizdə bu yoxdu, səndə də olmasaydı... Sən unutmamalısan ki, sən tək-cə küləkdişləyən deyilsən, sən həm də boşluqdolduransan.

Əlyazmalarla söhbət eləməyə gələnlərin sırasında səni də görmək xoşdur.

VIII FƏSİL

BERMUD ÜÇBUCAĞI

...Hara yağdığını dəqiq bilən yağışlar kimi...

...yazıçı var, oxucunu dinləyiciyə çevirir, yazıçı var – tamaşaçıya.

Səhvlərimizin qrammatikası bizə doğru-düzgün yazmağı yox, doğru-düzgün həyat seçimi etməyi öyrədir.

Mənim üç romanım Azərbaycan ədəbiyyatının “Bermud üçbucağı”dır. İçinə böyük ədəbiyyatdan (nəhayətsiz səmadan və dərin ümmandan) xəbəri olmayan girmək istəsə, batmağa məhkumdur. Etinasızlıq etməyin, göydəsinizsə, paraşüt taxmağı, sudasınızsa, xilasetmə jiletini unutmayın. Yəni, bu üç romanı.

Bu girişi zarafat kimi də qəbul edə bilərsiniz. Amma...

Azərbaycanda bədii mətnlər bir qayda olaraq dümbələndüz, üfqü xətt boyu baş alıb gedirdi. Bu romanlar isə oxucunu mütləq boyu hər cümlə üzərində düşünməyə, oxuduğu məqamlara dönə-dönə qayıtmağa məcbur etdi. Üfqü xəttin şaquli sıçramaları yarandı. Nahaqdan onları (romanları və hekayələri) intellektual nəsr nümunələri kimi qeyd eləmişlər.

Ürəyin fəaliyyətini ölçən cihazların ekranında olan kimi ölüm xəttini göstərən mütləq üfqü xətdə ilk dəfə həyat əlamətləri, şaqulilik görünməyə başladı. Oxucu bu üç romanı oxuyarkən nağıl kimi deyil, ciddi şəkildə, bütün intellektual təcrübəsinə əsaslanaraq oxumağa “məhkum oldu”. Bu romanların üçü də oxuya-oxuya düşünməyi, bəzən isə əlavə ədəbiyyata müraciəti tələb edən, oxucusunu əsərin içində özündən xəbərsiz həm də bir tədqiqatçıya çevirən mətnlərdir. Əlbəttə ki, ustad Umberto Eko deyən kimi onları plyajda oxumaq olmaz.

Bəzən tənqidçilər irad tuturlar ki, son romanda (“Unutmağa kimsə yox...”) çox şey var, amma özünəironiya yoxdur. Bunu, səhv etməməyə, öz

təhlilində Tehran demişdi. Bununla razılaşımaq mənə çətindir. Əsərin bütün toxumasına səpələnmiş saysız-hesabsız mötərizələr əsl ironiya yuvacıqlarıdır. Özü də bunlar yalnız bir istiqaməti yox, bir neçə istiqaməti hədəfə almış kimidilər: a) müəllifə ironiya; b) personaja ironiya; c) oxucuya ironiya; d) hətta o biri mötərizəyə ironiya...

Amma bu da hələ o demək deyil ki, mən bu romanda hər şeyə nail olmuşam. Folkneri xatırlasaq, əslində, bu roman mənim ən böyük və ən gözəl məğlubiyyətimdir.

Nəyi edə bilməmişəm, nəyi edə bilməmişəm, cəhdim nə olub və o cəhdin həndəvərinə nə qədər yaxınlaşmışam – bunu hamıdan yaxşı mən özüm bilirəm.

Məsələn, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq açıq mətn yaratmağa təşəbbüs etdim, amma bu xətti başlasam da, səmimi deyirəm və boy-numa alıram: oxucuya və tənqidçiyə inamsızlıq üzündən sonadək axıra çatdırı bilmədim. Yəni, adekvat başa düşülməyəcəyimdən ehtiyat etdim. Əslində isə roman əvvəlcədən açıq mətn kimi nəzərdə tutulmuşdu. Ona hətta mənim yazdığım elmi əsərləri də əlavə etmək mümkün olmalıydı. Ən azından, “Dilçiliyə səyahət” kitabının burda yeri açıq-aydın görürdü. Mən isə heç kimi xüsusi qıcıqlandırmaq istəmədiyimdən bəzi hekayələrimlə kifayətləndim. Dediym kimi bütün o biri hekayələri, hətta pyesləri də məqam tapıb bura yerləşdirmək olardı. Əsl açıq mətn! Özündə hər şeyi ehtiva edən nəhayətsizlik! Sonsuz lüğətə doğru real addım! Hamı belə bir fikirdə deyilmi ki, hər yazıçı həyatı boyu bir əsər yazır?! Niyə də o “bir olan əsər” həm də bir kitab tutumunda olmasın?! Əlbəttə ki, dediklərimin zarafat damarı da yox deyil, var. Amma ciddilik əsası da yox deyil.

Bu üç roman barədə yazanlar, təəssüf ki, çox nadir halda konseptual təhlil səviyyəsindən baş ayırıb əsərin içinə (bədiilik məsələlərinə, üslubi xüsusiyyətlərə, mətnin ritminə, aritmiyasına, arxitektonikasına, frazafövqi vahidin və cümlənin nəfəsinə...) daxil ola bildilər. Mən başa düşürəm, bəziləri bunu qarşılarına məqsəd də qoymadı. Onlar üçün bu romanlara konseptual baxımdan, sadəcə, “yox” demək vacib idi. Amma mətndaxili məsələlərə diqqət yetirmək istəyənlər belə, bəzi hallarda məcbur qalıb konseptual inkarçılarla mübahisələrə qoşuldular, beləliklə, bədii cəhdin bütövlüyünü tuta bilmədilər.

Məsələn, bir nüansı qeyd edirəm. “Yarımçıq əlyazma” ilə “Sehrbazlar dərəsi”nin bir ədəbi-bədii fərqi də ondadır ki, birincidə əsər boyu məqsədli şəkildə (bəlkə də mövzu ilə əlaqədar) *metaforanın genişliyi*, ikincidə isə *metaforanın dərinliyi* nümayiş etdirilir. Hələ mən şüurlu surətdə “Yarımçıq əlyazma”dakı bir-birindən kəskin fərqlənən üç dil təbəqəsini – Dədə Qorqud dövrünün dilini, Şah İsmayıl dövrünün dilini və müasir dili demirəm.

Hərdən mənə elə gəlir ki, “Yarımçıq əlyazma” “Kitabi-Dədə Qorqud”un o biri üzüdür. Demək istəyirəm ki, roman, ilkin mətnə onun o biri üzündən baxmaq təşəbbüsüdür. İlkin mətndəki epizodik personaj və hadisələr romanda ön plana çəkilir. Nə itirilir, nə qazanılır?! Bəzi düşüncə bilənlər tərəfindən 13-cü boy adlandırılan “Əlyazma” həm dil, həm düşüncə tərzini, həm də arxitektonikasına görə ilkin mətnlə hansı məsafədədir?! Bu cür maraqlı suallar yavaş-yavaş başlayıb diqqət cəlb etməyə...

* * *

Borxesin bir parlaq hekayəsində Pyer Menar adlı müasir bir müəllif inadkarlıqla “Don Kixot”u təzədən yazmağı qarşısına məqsəd qoyur. Bilirsinizmi, ilk əvvəl o nə edir?! 20-ci əsrlə 16-cı əsr arasındakı intellektual, mədəni, mədəni, texniki, industrial irsdən imtina edib onu öz “zibillənmiş” beyindən çıxarmaq istəyir. Mümkün qədər 16-cı əsrin içində əriməyə çalışır və bunu bacarır. “Yarımçıq əlyazma”nın da belə bir iddiası yox deyil.

Trilogiyanın hər romanı bir düstur-ideya üzərində qurulub:

“Yarımçıq əlyazma”da bu, “Özün üçün büt düzəltmə!” ideyasıdır.

“Sehrbazlar dərəsi”ndə – “İntiqam hissilə yaşama!”

“Unutmağa kimsə yox...” da – “Bir dünya ilə kifayətlənmə!”

“Bir çaya iki dəfə girmək mümkündürmü?” deyərək Heraklit sual edirdi və özü də buna cavab verirdi: “Yox, mümkün deyil”.

Mən “Dədə Qorqud” çayına yenidən girə bildimmi?! – Bu sualı belə də çevirmək olar. Pedant üz-gözünü turşudub deyəcək: yox, girə bilmədin. Bu çay o çay deyil.

B.Rassel və ondan sonra bir çoxları isə bu suala belə cavab verdilər: Həm mümkündür, həm də mümkün deyil. Eyni zamanda!! Çünki çay həm

həmən çaydır, həm də artıq həmən çay deyil. Fiziklər XX əsrin əvvəllərində (bu vaxt kəsiyini fizikanın “qızıl dövrü” adlandırırlar) müəyyən etdilər ki, işıq həm hissə-hissə, başqa sözlə desək, korpuskulyar şəkildə gəlib bizə çatır, həm də o öz yolunu sürəkli və fasiləsiz bir rejimdə gəlir. Işıq həm fasiləlidir, həm də fasiləsiz. Eyni zamanda!!

Çay da elə. Biz ayağımızı onun sularına salıb çıxarılandıqdan sonra bir də bu hərəkətimizi təkrar etsək, çay həmən çay kimi qalacaq, amma bu sular artıq bir an bundan əvvəlki sular olmayacaq. Bir an əvvəlki sular axıb getdi. Deməli, təbii ki, çay da artıq həmən çay deyil. Yenə də Rasseli yada salsaq, həm o çaydır, həm də o çay deyil. Həm o Dədə Qorquddur, həm də o Dədə Qorqud deyil.

Kim bu iki müxtəlif məqamı bir bütöv kimi, ən vacibi – eyni zamanda təsəvvür edə bilmirsə, o biçarə elmlə məşğul olmamalıdır.

* * *

“Ya... ya” bağlayıcısının iştirakını tələb edən düşüncə tərzini antik dövrdən gəlir. Onun möhkəm məntiqi əsasını hələ Aristotel qoymuşdu. Buna qarşı olaraq “həm...həm” bağlayıcısının gətirdiyi düşüncə tərzini irəli sürmək olar. Amma bu ikisindən də köklü şəkildə fərqlənən daha bir sahmanlayıcı prinsip mövcuddur. Bu prinsip “Bəlkə”lilik üzərində qurulub. Aristotel deyirdi: bu adam ya ölüdür, ya da diridir”. Fon Neyman, (və başqaları) isə belə deyirdilər: bu adam, nə ölüdür, nə də diridir. Bu adam bəlkə komadadır.

Çox maraqlı bir hal da budur ki, bu sonuncu düşüncə tərzinin izinə biz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında düşə bilirik. Dastanda bir neçə dəfə “küçücük ölüm” ifadəsi işlədilir. Bu ifadə dastan qəhrəmanları, məsələn, Salur Qazan, Qan Turalı bərk “yorulub” yatdıqları zaman işlədilir. Əsl koma vəziyyətinin ideal ifadəsi! Hətta düşmənin əlində qılınc onlara yaxınlaşması belə bu qəhrəmanları şirin və ağır yuxudan oyatmır.

“Ya...ya” bağlayıcısı olan ifadə “Nə...nə” və “Həm...həm” bağlayıcılı ifadələrin tam əksidir.

* * *

Həyatım boyu rastladığım ən maraqlı cümlələrdən biri, bəlkə də birincisi dahi filosof Platona məxsusdur. Mən hətta bu xüsusda yazdığım hekayədə bu cümləni “məhzun” adlandırmışam. Cümlənin özünün ruhu, onun arxasındakı mənzərənin möhtəşəmliyi məni əməlli-başlı sarsıtmışdı. Cümlənin faciəsi vardı. Nə idi bu cümlənin faciəsi?!

Platonun “Kratil” adlı dialoqu var. Sokratın ölümündən qabaq məhbəsdə dostları ilə (əslində, tələbələri ilə) vida səhnəsinin təsvirinə həsr olunub. Platon bu dialoqda Sokratın tələbələri olmuş dostlarından danışır, bu tələbələrdən kimin son ayaqda müəllimin yanında olmasını sual edir və görüşə gələnlərin adlarını sadalayır. Məlum olur ki, Sokratın tələbələrindən biri olan Platonun özü burada yoxdur. Platon özü bu son vida görüşünə gəlməyib. Və bunun səbəbini, nə üçün müəllimi ilə son görüşə gəlməməsini Platon “Kratil”də belə izah edir:

“Platon, deyəsən, xəstələnib...”

Məhbəsdə ölüm hökmü ilə yatan bir adamın görüşünə gəlmək, bəlkə, o uzaq zamanlarda da qorxulu imiş. İndi bunu demək çox çətindir. Necə olursa, olsun, fakt bundan ibarətdir ki, Platon məhbəsə öz müəllimi ilə vidalaşmağa gəlməyib. Sonunda “Kratil” adlı bu dialoqu yazan da bir başqası deyil, elə haman “nankor” Platonun özüdür. Deməli, Platon, əslində, bu dialoqda özü öz barəsində yazır. Ən qəribə olan isə odur ki, özü özü haqda yazanda o, “deyəsen” sözünü işlədir. Bu “deyəsen” sözü Platonun vicdanı ilə ehtiyatlılığı arasındakı məsafədir.

Eyni zamanda “deyəsen” sözü bu cümlənin “farağat” duruşuna bədii cəhətdən bir plastika gətirir, cümlənin quluncunu sındırır. Nəticədə, cümlədəki hökmü, informasiyanın ağırlığını yumşaldır, mətndəki gərginliyi azaldır.

* * *

Gənc nasir və istedadlı qələm sahibi Qan Turalının mətni, nəhayət ki, kələ-kötür yoldan şüşə kimi hamar yola keçdi. Artıq bu mətnin aurasına düşdünsə, diqqətinə yad olan hər hansı məqam səni o yoldan kənara dartmır. Bu

hal Şərifdə, Mirmehdidə, Mübarizdə, Kəramətdə də hiss edilir, bu yazarlar artıq söz stixiyasının içinə girib orada var-gəl edə bilirlər. Əsas olan bu stixiyanın içinə girməkdir. Yəgin ki, yazı prosesində onlar özləri bu məqamı hiss edirlər. Etməsələr – alınmaz. Bu o zaman baş verir ki, yazı prosesi yağ kimi getməyə başlayır. Mətni sonsuz lüğətin içindən qaşayıb elə çıxarmaq olur ki, sanki yağ içinə tiyəsi qıl qədər iti bıçaq işləyir. Bax, bu məqam ritmin, ahəngin, intonasiyanın tapıldığı məqamdır. Əlbəttə, onu tapmaq asan deyil. Amma tapdınsa, o məqamın içinə düşdünsə, ordan çıxmaq da asan deyil.

Qan Turalı bu məqamı “Fələk qırmançı” romanında tapa bilib. Bu, onun hekayə-hekayə, esse-esse, bir sözlə, addım-addım yaxınlaşdığı “özünüifadə rahatlığı” kimi ayıra biləcəyimiz məqamdır. Qan Turalı rahat ola bilər. Bundan belə kiminsə xoşuna gəlib gəlmədiyinin bir nasir kimi onunçün əhəmiyyəti itib getdi. Bu ola da bilər, olmaya da. Amma artıq ortalıqda mətn olacaq. Vacub olan budur! Velosipedi sürməyi bir dəfə öyrənirsən.

“Fələk qırmançı” öz missiyası ilə maraqlıdır. Haqqı verilməyənlərin haqqını vermək cəhdi bu romanı Sizif zəhmətinin yaxşı mənada parodiyasına çevirir.

Mirmehdinin “Küləyi dişləyənlər”ində Sizif zəhmətinin fetişi, ona mazoxist aludəçilik hiss edilirdi. Parodiya və fetiş! İki müxtəlif yanaşma! Tənqid öz sözünü məhz bu istiqamətdə deməlidir.

Qan Turalının qəhrəmanına gəlicə. Mən belə adamları tanıyırdım. “Ya ədəbiyyatın şah damarını tutacağam, ən ölməz nöqtəsinə qalxıb orada əbədi bərqərar olacağam, ya da heç nə... özümü bu dünyadan götürüb çıxıb gedəcəyəm...” Təxminən belə. Zaman keçdi, şah əsərlər görünmədi, çıxıb gədənələr isə oldu. Onları birləşdirən bir məqam vardı: hamısı sözünü tuturdu. Özlərini bizim yaddaşımıza buraxıb bir-bir yox olurdular.

Bihudə zəhmətdir. Bizim yaddaşımızdan başqa yaddaşlara yol, cığır açmaq cəhdini deyirəm. Amma şərəfli işdir.

Mən, əlbəttə, xatırlayıram – mən Mehdi Bəyazidi tanıyırdım. Bunu bəlkə heç kim bilmir. Onu indi tanıyanların hamısından əvvəl biz tanış və hətta dost olmuşduq. Bu tanışlıq məktəb illərinə təsadüf edir. O zaman o, Mehdi Bayramov idi. Bir sinifdə, təxminən, 5-cidən 9-cuya qədər bir yerdə

oxumuşduq. Sinifdə bizi birləşdirən məqamlar çox idi. Ən vacibi, ikimiz də şeir yazırdıq. Ən çox yadımda qalan isə bu şeirlərin büküldüyü muncuq kimi xətt idi. Onların evlərində olmağım da yadıma gəlir. Anası ilə Əlyazmaları İnstitutunun həyətində balaca mənzildə qalırdılar. Məncə, sinifdə məndən başqa heç kim onların evində olmamışdı. Mənzillərinin dəhlizində yuyulub zivədən sərilməmiş ağ paltarları indi də o günkü kimi görürəm.

Bəlkə də yanılıram. Mənim tanıdığım Mehdi Qan Turalının Mehdisi deyil. Romandakı Sufi Şeyxində olan kimi mənim tanıdığım, hətta dostluq etdiyim Mehдинin də son dərəcə gözəl xətti var idi. Mənim o “nəstəliq” bu gün də gözümün qabağındadır. Hərflər eynən mirvari kimi bir-birinin yanına düzülürdü. Bəyazid qalasının ölümsüz əskərləri kimi... Amma bəlkə də qala Bəyazid deyildi, başqa qala idi... Mənim tanıdığım Mehdi gözəl şeirlər yazırdı. Yaşından yaşlı idi şeirləri. Sintaksisi sirlə və hardasa qoca idi. Özünün isə nə yaşı vardı ki... Hərdən adamı qərribə bir hiss bürüyürdü: bu yeniyetməmi yazıb bu “ağır” şeirləri?!

Mehdi bizim sinifdən tez getdi. Məktəbi bir yerdə bitirmədik. Gedən kimi də bir parça əppək oldu, göyə çəkildi. Bir də onun haqqında çox sonralar – ədəbiyyatda olub, ədəbiyyatı tərk edib gedəndən sonra, dünyasını dəyişəndən sonra eşitdim. O, Bəyazidə dönəndən sonra. Bunun özü əməlli-başlı romandır. Niyə belə oldu – sirri-Xuda. Anlaya bilmirəm. Başqa-başqa ədəbi məkanlarda idikmi?! O məni asanlıqla tapa bilərdi... Bəlkə axtardı – bilmirəm. Bildiyim odur ki, mənim tanıyıb hörmət elədiyim nə qədər ədəbiyyat adamı onun xatirəsini bu gün də həzin bir minnətdarlıqla anır. Mənim isə yaram sağalmır. Niyə mən onu, ya da o məni axtarıb yenidən tapmadıq. Bunun günahı heç şübhəsiz həm də məndədir. Onun və mənim dostum Mahir Qarayev mənə danışdı ki, bir dəfə pəjmürdə vaxtlarında məni hardasa görüb və özünü məndən gizlədib. Mahirin “niyə?” sualına yaşıl gözlərilə (yaşıl gözləri, açıq baxışı vardı) mənalı-mənalı ona baxıb belə cavab verib: “Biz bir-birimizi yaxşı tanıyırdıq. Mən onunla belə görüşə bilmərəm. Gərək yazdığımı yazım bitirəm, sonra...” təxminən belə. Bu, məni ağrıtdı.

İndi Qan Turalının romanını oxuyub düşünürəm. İnsan üçün ən vacib olan, amma ən vacib olan elə budur: minnətdar olmağı bacarmaq. Qan Turalı-

nın romanı minnətdar olmağı unutmayanların, unuda bilməyənlərin, yəni, əsl kişilərin romanıdır.

Əlbəttə, bu roman mətn içində mətn deyil. Bunu belə qiymətləndirmək mətn arxitektikasını duya bilməməkdəndir. Bu romanda isə qarşılaşdığımız, sadəcə, mətnlərin parça-parça edilib bir-birinin yanında, bir-birinin içində yox, ard-arda yer almasıdır. Mətn içində mətn bir başqa şeydir. Klassik nümunəsi “Xortdanın cəhənnəm məktubları”ndakı “Odabaşının hekayəti”dir. Amma orası da var ki, Qan Turalıda məqsəd heç də mətnlə oynamaq deyil. Bu, öz-özünə gəlir. Hisslər adamı hər tərəfdən bürüyəndə sən o hissəri sahmana salmağa məcbursan və bunu etməyə çalışırsan.

Qan Turalı bu romanda həyəcanlıdır, hardasa təngnəfəsdir: elə bil, onu bürüyən, ona sarmaşan hissərdən hansınısa itirəcəyindən qorxur, ya da onlardan yaxa qurtarmağa tələsir, ona görə də tez-tələsik onları hamıya göstərmək istəyir. Amma hətta bu məqamda da təmkini onu tərk etmir.

Qan Turalı həssas bir dirijordur. Sufi parçaları ilə bağlı hissələrin “bəhri” ilə “Mehdi” hissələrinin “bəhri” ayrı-ayrıdır – biri sakit, aramlı rəməl bəhridir, o biri tələskən səri bəhri... Və hər ikisi bir vahid ritmin içində əriyir.

Qan Turalı maraqlı nağılcıdır. Əvvəlki mətnlərindəki hövsələsizlik (tələskənlik başqa – hövsələsizlik başqa!) burda yox kimidir. Əksər halda səbrlə mənəvi arxeologiya dediyimiz pilləkənlə dərinliklərə enə bilir.

Ən vacib olanı isə – Qan Turalı öz mətninin içində yoxdur. Təhkiyə 1-ci şəxsin adından aparılsa da, biz müəllifi görmürük. Nərimanın möhtəşəm “Yolçu” romanı ilə bağlı mən bu münasibətlə yazmışdım. Bu, əlbəttə ki, ədəbi hünərdir. Belə olarkən bütün ədəbi enerjiyə personajların üstünə düşür. Qoşqunu onlar özləri çəkməyə məhkumdular. Belədə potensial daha diqqətlə “şumlanır”, yeni bədii cığırılar açılır.

“Fələk qırmanı” artıq eksperiment deyil. Əxlaqa, mənəvi və fiziki yaddaşa, özünəqiymətverməyə, tərbiyəyə və sosial mühitə yönəli bir əsərdir. Fikir verdinizmi, ədəbi dəyərlərə demədim. Çünki, mətn, əslində, öz içində ədəbiyyatdan başqa hər şeyi daşmalıdı. Ədəbi eksperimentlər elə bu sadalananları əldə etmək üçün ortaya atılır. Onlar varsa, deməli, məqsədə nail olunub.

Amma əsəs məsələ məqsəd də deyil. Səni düşündürən, səninlə “danışan” mətn varsa, qalanı təfərrüatdır.

* * *

İnsanın öz doğum gününü xatırlaması təəccüblü deyil. Ad günləri bütün dünyanı məşhur tabloda ilanlar Laokoonu saran kimi sarıb. Məni isə həmişə belə bir sual düşündürüb. Mən bu sualı “Son gəliş” adlı Zərdüştə həsr etdiyim hekayədə də vermişəm. O sual budur: Görəsən insan öz doğum gününü tanıyan kimi ölüm gününü də tanıyır mı? Axı adam öz ölüm günü ilə həyatı boyu hər il bir dəfə görüşür. Axı son dəfəyə qədər (yəni, dünyadan gedən günə qədər) yaşadığı illərin içərisindəki həməən gün onun üçün ən əziz və xoşbəxt günlərdən biri ola bilər, bəlkə də olub.

Amma biz o günü tanımırıq, hər gələn il biz onu adi, sıradan bir gün kimi yaşayırıq. Dünyaya gəldiyimiz gün və dünyadan getdiyimiz gün! Bunlardan birini yaxşı tanıyırıq, o birinin isə “isməti” var, üzü duvaqlıdır, ildə bir dəfə gəlib həyatımızdan keçib gedir, amma özünü bizə göstərmir. Biri biruna məxsusdur, o biri – əndərına.

* * *

Muxtar İmanova

Özü boyda Bermud üçbucağı olan mətnlər var. Yazarlar var. Danışan “sokratiklər” var idi – Vaqif İbrahimov, Vidadi, Natiq, Mehdi...

Yazan müdriklər var idi – Məsud Əlioğlu, Yaşar Qarayev...

Danışan və yazanlar da var idi – Aydın Məmmədov...

Bunlar ədəbiyyatımızın sirli şəxsləri idi. Demək istədikləri ilə demək istəmədikləri (deyə bilmədikləri – yox!) arasında bəlli məsafə vardı. O məsafə əyilib-düzəlib axırda Bermud üçbucağının vəziyyətini alır.

Bermud üçbucağının (bəlkə də üçbucaqlarının) öyrəniləsi və fayda götürüləsi o qədər məziyyəti var ki... O qədər ağırlı və düşündürücü məqamları, etirafedici, günahların bağışlanması ehtiyacı var ki...

Bermud üçbucaqları ədəbiyyatın sağlamlaşdırıcı məkanıdır. Bizim mənəviyyatımızı təmizləyən nəfəscikdir. Günahımız olsa da, olmasa da.

Amma həqiqətən, kim nə deyir, desin – Yol xüsusi isimdir!

SON SÖZ və yaxud QOCA RƏMMAL

Roma Beynəlxalq kitab sərgisi camaatın axın-axın gəldiyi möhtəşəm bir məkandır. Belə bir mənzərəni, əvvəllər Frankfurtda, İstanbulda, Varşavada, Vilyüsdə keçirilən kitab fuarlarında da müşahidə etmişdim. Deyirlər, Turin kitab fuarı Romadakından da vüsətlidir. Nə isə... bizə o qalır ki, doğma Bakıda belə bir bayramı özümüz üçün arzulayaq.

Romanın mərkəzindən kənarında yerləşməsinə baxmayaraq, fuar keçirilən məkanda insan axını axşamdan xeyli keçənə qədər səngimir. Vilyüsdə də şəhər kənarında təşkil edilmiş fuara gələn uşaqlı-böyükü ailələr görürdüm və açıq deyim, qibtə edirdim. Bura məbədə gələn kimi gəlirdilər. Bura ziyarətə gələn kimi gəlirdilər. “Bizdə belə bir yer haradır?” sualının cavabı mənə, ancaq qəbristanlıq ola bilər.

Romadakı fuar insanların qarışqa kimi qaynadığı yerə dönmüşdü. Onlar divarları kitab rəfləri ilə tavanadək hörülmüş dolaşmaq labirintlərdən o yana, bu yana keçir, bəzən də cürbəcür mövzulu irili-xırdalı sərgi pavilyonlarında aramsız dolaşırdılar. Kimi bir qırağa çəkilib – ya stula oturub, ya da eləcə yerdən “bardaş” qurub əlindəki kitabı oxumaqla məşğuldur. Bir balaca uşaq da əlindəki kitabı rəngli qələmlə boyayır. Başqa birisi ona yaxın təqdimat salonlarının birində hansısa kitabın müzakirəsinə qatılıb... Kitab, kitab, kitab. Hara baxırsan – kitab! Sənə elə gəlir ki, pavilyonların sayı sonsuzdur. Bunların hər biri ya bir universiteti, ya da nəşr evini təmsil edir. Bəli, həqiqətən, bu məkanda Əlahəzrət Kitab hakimi-mütləkdir.

2014-cü il oktyabrın 5-də belə bir şöləndə 150 nəfərlik bir təqdimat salonunda “Yarımqıç əlyazma”nın çap edildiyi italyan nəşriyyatı tərəfindən təşkil edilmiş təqdimat baş verdi. Təqdimatda tanıdığım və daha çox tanıma-

dığım adamlar iştirak edirdi. Onlarla adam əlində fuardakı “Sandro Teti yayım evi” pavilyonundan aldığı və üzərində Şah İsmayılın portreti olan “Yarımçıq əlyazma”nın nəfis italyan nəşri yaxınlaşıb məndən imza xahiş edirdi. Qəribə hissdir. İmzaladıqca formal ritualdan çox, mənəvi üzüntü keçirirsən. Yəni, onlar bu kitabı oxuyacaq?! Amma şübhə əsassızdır. Üz-gözlərindən görürəm – oxuyacaq! Çünki bu adamlar heç nəyi “xala, xətrin qalması” deyə etmir, boşuna zəhmət çəkib kitab almır və onu imzalatmır...

Amma qayıdaq təqdimata. Nəşriyyat işçilərinin, alim və jurnalistlərin roman haqda çıxışlarından sonra salondakılar öz suallarını verməyə başladılar. Bu suallar “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı haqda, Şah İsmayılın şair və hökmdarlığı ilə bağlı, mənim başqa mətnlərimlə əlaqədar suallar idi. Bir nəfərin sualını isə həmişəlik yadda saxladım. Sualı verən ortayaşlı, üzgözündən təmkin yağan eynəkli bir kişi idi. Təqdimatın sonuna yaxın ağır-ağır ayağa qalxıb məndən soruşdu: “Siz özünüzü bu romanda hansı personajla eyniləşdirə bilərsiniz?”

Bundan əvvəl təqdimatı aparan Sandro Teti (romanı çap edən nəşr evinin sahibi və müdiri), professor Bernardini (İtalyan tərcüməsinin elmi redaktoru, orta əsr Şərqi mədəniyyətinin çox dərin bilicisi), tərcüməçi Daniyel Franzoni və başqaları romanla bağlı kifayət qədər geniş məlumat vermişdilər. Önsözün müəllifi, florensiyalı məşhur professor Franko Kardininin də yazılı salamını çatdırmışdılar. Dinləyicilərin də bəziləri ya kiçik çıxışlar edir, ya da mənə bir-birindən maraqlı suallar verirdilər.

Amma boynuma alım ki, həmən naməlum kişinin sualı məni əməlli-başlı silkələdi. Bu sual əvvəlki sualların heç birinə oxşamırdı. Çox dərin və çox şəxsi müstəvidə idi. Doğrudan da, “Yarımçıq əlyazma”nın içində mən kim idim? İndiyənə qədər mən niyə bu barədə düşünməmişdim?! Burdakı Dədə Qorqud, Bayandır xan, Şah İsmayıl, Lələ, Salur Qazan, Xızır, Beyrək, Şirşəmsəddin, Aruz qoca, Basat, Təpəgöz, Vəzir... Yüzbaşılar, sərkərdələr, oğuz igidləri, nəhayət, casus... ıldırım sürətilə gəlib beynimdən keçdilər. Yox! Yox! Yox! Bütün bu personajlar bir anın içində beynimdə canlandıqları kimi bir-birilə itələşib tezcə də yox oldular. Bəlkə mən romanda əlyazmanı tədqiq edən tədqiqatçı idim?! Bu, ən təbii və ən asan yol deyildimi?! Yox! O da yox! Yenə də yox!

Qəfildən cavab öz-özünə gəldi. İçimi bir rahatlıq bürüdü! Mən tapdım, mən kim idim. Beynim işıqlandı və orada bir-birini birincilik üçün “qıran” bütün digər baş və epizodik personajlar bir andaca sakitləşib kənara çəkildilər. Mən yalnız bir nəfərlə baş-başa qaldım. Əslində ona heç “epizod” da demək olmazdı. O, bir ştrix kimi romanın sonunda özünü göstərmişdi. Efemer! Birgünlük kəpənək! Müəllif imzası...

Romanın sonunda Gəncə zəlzələsi ilə bağlı belə bir təsvir var. Zəlzələdə sağ qalan şəhər əhli ölənləri qədim Səbzivar qəbristanlığına aparıb basdırmaqla məşğuldur. Bu zaman adamlar göydə topa-topa, dövrələmə uçuşan quşların sayının qəflətən artdığını görürlər. Quşlar qəbristanlığın üstündən heç cür uçub getmək istəmir və elə hey bir ucdan, özü də çox alçaqdan, adamların az qala başı üstədən uçaraq dalbadal dövrə vururlar. Sözüne artıq heç kimin inanmadığı bir qoca rəmmal var. Onun dişləri tökülüb, əlləri titrəyir, sulanmış gözlərinin dibindən zillənən baxışları artıq ürkəkdir, ağ saqqalı yüz bir tərəfə dalğalanır. O, yorğun bir halətdə bu qəmgin, ürəkdağlayan mənzərəyə baxıb-baxıb belə deyir: “bu quşlar günahsız ölüb gedən zavallı insanların ruhlarıdır. Uçub, uçub bir azdan yorulacaqlar və bizləri tərk edib buralardan əbədiyyən çıxıb gedəcəklər.”

Bu romanda mən kim idim sualından sonra birdən-birə anladım ki, mən o qoca rəmmalam.

Sualı verən və məndən səbrlə cavab gözləyən italyan oxucusuna elə belə də cavab verdim. Onun da öz növbəsində, nədənsə, gözləri bir anlıq alışdı və o mənə nəsə pıçıldadı. Mən hiss elədim ki, o mənə, sadəcə sualına verdiyim cavab üçün təşəkkür etmədi.

Əlbəttə ki, taleyində olan həyatında olmaya bilər. Və əgər milyon-milyon əsrlər bundan əvvəl zamanın və məkanın dansökülündə baş vermiş Möhtəşəm Partlayışın əks-sədası fəzadan-fəzaya fırlanıb bu gün bizə gəlib çata bilirsə, deməli, səslənən pıçılığın ömrü əbədidir.

III HISSƏ

Mənim Füzulim

İsa Həbibbəyliyə

Uzun müddət idi ki, Cahangir Cahangirovun cazibədar “Füzuli” kantatası özünün ən müxtəlif yönlərindən mənim qulağımda səslənirdi. Mən ondan yaxa qurtara bilmirdim. Ən müxtəlif vaxtlarda, ən müxtəlif yerlərdə öz-özünə, heç nədən o, mənim beynimdə, qəlbimdə peyda olurdu. Mən bu musiqi ilə yaşayırdım, onunla nəfəs alırdım. Şövkət Ələkbərovanın ecazkar səsi əlimdən yapışmış məni Füzuli aləminin lap içinə qədər arxasınca gətirib gəlirdi.

Bu yazının ortaya çıxmasının bir səbəbi də əziz müəllimlərim oldu: unudulmaz Mir Calal və unudulmaz Məmməd Cəfər. Mir Calalın “Füzuli sənətkarlığı” və Məmməd Cəfərin “Füzuli düşünür” əsərləri, klassik ədəbi-elmi araşdırma nümunələri kimi, sən demə, mənim içimdə məndən xəbərsiz yaşayırlarmış. Çevrə bu şəkildə qapanır. Ona görə də bu yazı Sözlün və Səsin bir-birinə doğru can atan əsrarəngiz hərəkətindən yarandı desəm, heç də səhv etmərəm.

Amma bununla da bitmədi. Son anda, yəni, kitab ərsəyə gələrkən dostlarımla tövsiyyəsi ilə Səttar Bəhlulzadə faktoru ortaya çıxdı. Onun “Leyli və Məcnun” mövzusunda çəkdiyi ölməz görüntülər qrafik sənətin nadir inciləri kimi bu kitabın indiki düzənini yaratdı, onu tamamladı.

* * *

“Bu yazı nə üçün yazıldı?” sualına sanki cavab verildi. Sadəcə, bir məsələ qaldı. Bu da, şairə sonsuz məhəbbətimlə bağlı məsələdir. Füzuli məni həmişə ahənrüba kimi özünə cəlb edib. Füzulinin sözə münasibəti, sözü mum kimi beytin içində “əzib” yerləşdirmə bacarığı mənim təsəvvürlərimin hətta hüdudundan kənara çıxıb. Mən həmişə fərqiində olmuşam ki, Azərbaycan ədəbiyyatı məhz Füzuli ilə XVI əsrə daxil olub, öz dilini yenidən yaradıb və qoruyub, dünya dəyərlərinə qiymət verib. Elə buna görə də “Füzuli olmasay-

dı nə olardı?" sualı məni həmişə qorxudub. Və bu qorxu tezcə də duman kimi uçub gedib. Mən anlamışam ki, mənim Füzulim olmaya bilməzdi. Necə ki, Xəzər olmaya bilməzdi, necə ki, Göy göl olmaya bilməzdi, Azərbaycan olmaya bilməzdi. O məni heç zaman tək buraxmazdı. Və mənim Füzulim uzaq əsrlərin isti qoynundan qəmli baxışlarını yenə də bu günə dikib. Və dünyaya gəlməyinin ondan asılı olmadığına narahatlığını yaşayır. Və təkrar-təkrar deyir. Təkcə mənim üçün deyir: "Təğyiri-qəm etmək olmaz oldu. Gəldim, geri getmək olmaz oldu..."

I FƏSİL

Füzuli xatırlayır:

“Deyildim mən sənə mail...”

Hərəkət yoxdursa, zaman da yoxdur.

Zaman kainatın ən böyük nailiyyətidir. Elə Eynşteynin də.

Zamanın başlanğıcı varmı?! Var. Amma onu fiziklər yox, şairlər başlayır. Və sonra da şairlər Zamanın hakimi olurlar. Viko deyirdi ki, insanlıq tarixini, yəni, zamanı şairlər yazmağa başladı.

...Mənə elə gəlir ki, Füzuli heç zaman Petrarka sevən kimi kimsə sevməyib. Kiminsə dərdindən dəli-divanə olmayıb. Sevsəydi əgər, belə gözəl yaza bilməzdi. Onun sevdiyi kimsə olmayıb. Onun sevdiyi sevgi olub.

* * *

Mən addım-addım, misra-misra, qafiyə-qafiyə bu insana, onun mahiyyətinə, dünyabaxışına (dünyagörüşünə deyil – bu, bir başqa müstəvinin göstəricisidir), məhz dünyabaxışına, gündəlik, yer üzündəki gündəlik həyatına yaxınlaşmaq istəyirəm. İstəyirəm biləm ki, o, uşaqlığında, yeniyetməliyində, nəhayət, gəncliyində nə cür biri olub, yoldaşları, dostları, yaxınları ilə nə barədə söhbət edib, kiminləsə yumruq davasına çıxıb, ya çıxmayıb?! Hirsli vaxtında evdə arvadına nələr deyib, necə deyib və ondan nələr eşidib?! Kefinin kök vaxtında evdəkilərlə necə davranıb?! Arvadından başqa kimsə bir kişi kimi arzu edibmi?! Bütün cavanlar kimi, kiməsə gəndən baxa-baxa ağzının suyunu axıdıbmi?! Onun şeirlərinin harmonik bütövlüyü bizə deyir ki, bəli, bunlar olubdur. Amma o bunu elə gizlədə bilibdir ki, heyranları bunun əlamətlərini yalnız platonik məhəbbət kimi qəbul ediblər. Yəni, sevgiyə sevgi kimi.

* * *

Göylə Yer arasında onun kimi var-gəl edən ikinci şəxs təsəvvür etmək çətindir. Bizim ədəbiyyatımızda, bəlkə elə dünya ədəbiyyatında necə ola bilir ki, kimsə Göyə, göyün yeddinci qatına qalxır, elə oradaca da qalır və yeri, sanki unudur. Məsələn, Şekspiri Yerdə zənn edənlər aldanırlar, o, həmişə Göydədir. Bizim Cavid kimi.

Kimsə də Yerlə əlləşir, başını qaldırıb Göyə baxmağı belə yadına salmır, ya da buna, sadəcə, həvəsi olmur. Məsələn, Servantes kimi. Sabir kimi.

Füzuli isə Yerdən Göyə və Göydən Yerə gözəgörünməz sürətlə gedib qayıdan bir Səyyahdır. Onun səyahəti öz-özlüyündə bir aləmdir.

* * *

Füzulinin harmoniya canatımı əvəzənməzdir. Harmoniyaya canatım böyük ədəbiyyatı yaradanlarda olar. Bu, bəlkə də, sənətin ilkin şərtidir. Harmoniya bütün yaradıcılıq müstəvisi boyunca ölçülə bilən bir dəyərdir. Ən azı bunu böyük mətn daxilində etmək mümkündür. Pyesdə (Şekspirdə olan kimi), romanda (Tolstoyda olan kimi), poeziyada (Puşkində olan kimi) harmoniya, əlbəttə ki, özünü göstərir. Füzulidə isə harmoniya özünü həcmcə kiçik bir qəzəlin ölçüsündə bürüzə verir – qəzəldaxili harmoniya real göstəricilərdə görünür. Şeirin əvvəlini və axırını “Yerdən – Göyə, Göydən-Yerə” burulğanı içində bir yerə (bir qəzəlin içinə) necə yığıb-yığışdırmaq olar, bu mümkündürmü?! Mümkündür! Şeirin daxilindəki konflikt, daha dəqiq desək, bir beytin içində bir neçə sözlə ifadə olunan sevgi tarixçəsi, əgər istəsək, bizi bir çox mətləblərdən hali edər. Bu kiçik misala, daha dəqiq desək, ştrixə diqqət verək. Füzuli xatırlayır:

“Deyildim mən sənə mail...”

Və sonra da acı bir əlavə edir. Bu əlavə kədərli sevgi tarixçəsinin sonluğudur. Sonluq budur: *“...sən etdin aqlimi zail.”*

Bu möhtəşəm misranın yarısı (birinci hissəsi) həyat barrikadasının bir tərəfindəki gerçəklikdən, o biri yarısı (ikinci hissəsi) o biri tərəfindəki gerçəklikdən bəhs etmirmi?! Edir. Sevgidən uzaq bir adama şair tərəfindən – Məhəmmədə Füzuli tərəfindən atılan sevgi toru deyilmi bu misranın həqiqəti?! Odur!

Bu cür adi münasibətlər Yer üzərində bu günə qədər uzanıb gələn kişi-qadın münasibətlərinin konkret bir qoludur. Yerlə, yer dedi-qodusu, yer münasibətlərilə yoğrulmuş bu misradan sonra “Şəbi hicran, yanar canım...” yazmaq birbaşa göylərə baş vurmaq deyilmi?! Odur!

Bəs belə isə o zaman bu yer-göy gəzişmələrini bir yerə – bir qəzəlin içinə necə yığmaq olar?! Bu, axı mümkün deyil. Mümkün imiş.

Füzuli harmoniyası elə budur. Bu harmoniyanın dil-üslub qatında axtarışına çıxıb həmin qəzəlin birinci misrasını yada salaq:

Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?!

Bu misradan sonra qəzəlin əsas bədii vəzifəsi “usanmazmı” sözüne qafiyələr tapmaqdır. Hər beytin sonu bu qafiyə ilə bitir: usanmazmı, yanmazmı, utanmazmı, sanmazmı, bulanmazmı...

Və sonuncu beytin qafiyəsi kimi yenə də təkrarən “usanmazmı” sözü ilə qarşılaşırıq: “*Sorun kim bu nə sevdadır, bu sevdadan usanmazmı?!*”.

Necə olur ki, Füzuli kimi bir sənətkar qəzəl daxilində belə bir təkrara yol verir?! Bu, olmamalı idi. Amma var. Şair üçün başqa qafiyə, başqa bədiilik cığırına apan söz (sözlər) qəhət deyildi. Bəs o zaman niyə?!

Harmoniya! Harmoniya naminə Füzuli qəzəldə əvvəl ilə axırı təkrar vasitəsilə birləşdirir. Və bu kiçik şedevr, öz içindəki Yer-Göy var-gəlləri ilə bir yerdə, bu təkrar məqamının çərçivəsi daxilində bərq vurur. Çevrə qapanır. Damğa basılır. Və şair bu son misranı yazandan sonra dərindən ah çəkir. Bu, bir rahatlıq ahıdır. Harmoniyaya nail olmağın rahatlığıdır.

Ricət. Harmoniya təkrar, paralelizm, məna uyğunluğu (və ya uyğunsuzluğu) üzərində qurulur. Füzulidə bunların bütün qamması mövcuddur.

...Füzuli, eyladi ahəngi-eyşxaneyi-Rum
Əsiri-möhnəti-Bağdad gördüyün könlüm.

Misralara diqqət edək. “Ahəngi-eyşxaneyi-Rum” və “əsiri-möhnəti-Bağdad”. Həm formaca, həm də məzmunca mükəmməl paralelizm nümunəsi. Amma formaca düz mütənasib, məzmunca əks mütənasib. Bir paralel kəsiyin içində. İki bir yerdə – harmoniya! **Ricətin sonu.**

Təkrara nə hacət?! Amma yenə də. Bu misraları ovsun kimi pıçıldayan, əslində, etiraf edən adam heç vaxt kimisə sevə bilməzdi. Amma yenə də kimsə var. “*Deyildim mən sənə mail...*” etirafı adamı rahat buraxmır.

* * *

Niyə hamı onu qoca, pirani bir adam kimi təsəvvür edir?! Şeirlərindəki ağırlıqdanmı?! Amma bu ağırlıq ərəb-fars “əlfazının” ağırlığıdır axı... Füzulinin sintaksisi qədər saf, doğma sintaksis təsəvvür eləmək çox çətinidir.

Bəlkə göylərə əli çatmayanlar, lazım olduğunda kürəyindən qanad çıxara bilməyənlər belə edir?! “Qoca” təsəvvürü Yerlə bağlı daha aydın və daha başadüşüləndir.

Niyə gənc, cavan Füzulini heç kim axtarmır, heç kim buna cəhd etmir?! Niyə ilk şeirini kimə oxuduğu heç kəsi maraqlandırmır?! Bəs ilk müəllimi kim olmuşdu - ona ilk dəfə qafiyə, vəzn öyrədən ilk müəllimi?!

Niyə onun kiminlə dostluq etdiyinin, kimə səmimiyyətlə yanaşdığıнын və kimə nifrət etdiyinin izinə düşməmişik, yaxud düşmək istəməmişik?!

“Salam” verib cavabında “salam” almadığı adamlar barədə yazmaqdan əvvəl o bunu axı kiməsə danışmalı, pərtliyini bölüşməli idi. Kimə?! Ürəyini açdığı sirdaşı kim idi?!

Biz bu Füzulini niyə tanımırıq?! Tanımağa niyə cəhd göstərməmişik?! Bu gün hətta Şekspirin dramaturq kimi mövcudluğu şübhə altına alınır. Qraf Esseks kabusu onun ruhu üzərində dolaşmaqdadır. Bəs nə üçün Füzuli bizim üçün ancaq yazdıqlarında mövcuddur?! Bu yazılanları yazan onun özü hardadır?!

Bu sualların bir sadə cavabı var. Biz dörd əsrdir ki, Füzulidən qorxuruq. O öz möhtəşəm misralarının istehkam kimi arxasından bizə baxır və səbrlə gülümsəyir. Biz isə bu “istehkamın” arxasındakı şairi görürük, amma insanı görmürük. O özü-özünü bizdən məharətlə gizlədib. Bəs o, əslində, hardadır? Göylərin yeddinci qatında, yoxsa yerlərin dərin dərinliyində?!

* * *

Füzuli yaxşı bilirdi ki, onun özünü axtarmayacaqlar, şairi axtaracaqlar, onu isə... Yox, bu adam heç kimə lazım deyil və lazım olmayacaq. Hətta O, göz qabağında olsaydı belə, onu məhv eləmək lazım gələrdi. O, mane ola bilər. Şeyrlərinə çatmaq yolunda maneəyə dönə bilər. O bizə lazım deyil. Bu insanı axtarmamağımızın dərinlikdəki, təhtəşüurdakı bir səbəbi də bu deyilmi?!

Amma, əslində, o bizə kömək etmək istərdi. Şairə çatmaq, onu aramaq və tapmaqda bu yeniyetmə, bu gənc, bu yaşlı, bu qoca adam (hamısı bir yerdə) bizim bələdçimiz ola bilərdi.

Amma belə olmadı. Bizə lazım olanla qənaətlənməyin səbəbi sənətin sənət tərəfi – şeyrlər, misralar oldu. Biz insanı unutduq. Bizə lazım olan bizim hər birimizdəki harmoniya çatışmazlığı oldu. Eşqin yoxluğu, əzabsızlığı oldu. “Göylərdə nə işimiz var?!” sualı və onun əhəmiyyətsizliyi oldu. Nəticədə, adam heç kimə maraqlı olmadı, şair hamıya maraqlı oldu.

* * *

Mən onu Səyyah adlandırırdım. Bir misradakı həqiqətdən, ya da “şair sözü” olan yalandan o biri misradakı həqiqətə, yaxud yalana inamla yol alan Səyyah. Dünyanı gəzən səyyahlar ordusunun əsgəri, yaxud, komandanı yox, bir stəkan suda qasırga yarada bilən səyyahı. Bir stəkan suda və bütün kainatda. Özü də bu səyahət bir beytin daxilində baş verir. Bu Səyyah Yerdən Göyə və əksinə var-gəl edən, usanmadan məqsədinə doğru gedib qayıdan Səyyahdır. Bu Səyyah öz səyahətini elə ustalılıqla qurub nəql edir ki, dünyanın bütün səyyahları, hətta Sindbad belə, ona həsəd apara bilər.

* * *

Füzuli köks ötürə-ötürə etiraf edir: *Deyildim mən sənə mail...*

Bu etiraf dərin kolliziyaya aparır. Kolliziya əvvəlki etinasızlıq və sonrakı məftunluğun üzərində qurulur. Misranın sonrakı davamının dərinliyində (sətiraltıda) belə bir həqiqət gizlənir: amma sən məni özünə məftun etdin. Bunun üçün çaba sərf etdin, məni ələ aldın, mənə özünü sevdirdin. Bir Rafael, yaxud Leonardo da Vinçi dəqiqliylə misraya vurulan son ştrix kolliziyaya yeni nüanslar gətirir: *...sən etdin aqlimi zail.*

Bütün riqqətə gətirən və diqqətəlayiq sevgi tarixçələrinin dərin sxem qatında bu həqiqət durmurmu?! Əvvəlki etinasızlıq, bəzən hətta nifrət və sonrakı məftunluq... Gözəlmi? Gözəl! Bütövmü? Bütöv!

Deyildim mən sənə mail, sən etdin aqlimi zail...

Harmoniyamı? Harmoniya!

Əvvəlki “mən” və sonrakı “mən”. Və bunların fərqi, dinamik dəyişməsi, hərəkəti. Zamanın səhnəyə çıxışı. Hərəkət varsa, zaman vardır, demişdik. Və bu “mən”lərin həm ətrafla, həm də öz-özlərilə savaşı! Və nəhayət, barışı! Taleyə boyun əyməsi. Füzuli taledən başqa heç nəyə boyun əyməyib desək, yeni heç nə demərik, amma bir addım daha o insanın qədim antik dövrün bədii-estetik tələblərinə uyğun davranışını görərik. XVI əsr İntibahın əsas mayası olaraq öz arxasınca bütün nəhəngləri çəkib antik dövrə aparırdı. Antik insanın davranışı belədir. Və Tale şairi yenə öz qoynuna alır:

Mənə tən eyləyən qafil səni görcək utanmazmı?!

Sual verilir: utanar, yoxsa utanmaz?! Bütün qəzəl boyu verilən suallar ritorik mahiyyətli olsa da, bu sual belə deyil. Bu beytin sualı şair üçün birmənalı səciyyə daşımır. Onun özü bu sualın cavabını bilmir. Bəlkə də, həmin qafil utanmaz, kim bilir?! Bəlkə də, utanar. Bu sual, əslində, qədim yunan teatrının qəhrəmanlarında olan kimi yenə də taleyə boyun əyməkdən başqa bir şey deyil.

Beyt isə bütövlükdə, əlbəttə ki, etirafdır. Xatırlamaqdır. Həsrətdir (aşiq olmaqdan əvvəlki zamanın həsrəti). Azadlıq ehtiyacıdır. “Dədə Qorqud” da olan kimi keçmiş “ol zamanların” itirilməsinin ağrısıdır.

Füzulinin həsrət dolu bu etirafı dəhşətlidir: “*Deyildim mən sənə mail...*”.

* * *

Və Füzuli xatırlayır: “*Xoş ol zaman ki...*”.

Zamanın olmadığı bir yer varmı?! Bu gün alimlər deyir ki, zamansızlıq yalnız “qara dəlik” deyilən nəhəng fəza boşluğunda mövcuddur. Çünki orada heç bir hərəkət yoxdur. O fəza boşluğuna düşən bir daha geri qayıda bilmir. Hətta nəhəng günəş sisteminin özü belə belə bir qara dəliyə düşə bilər. Düş-düşə, daha çıxıb bilməz. “Qara dəlik” içinə aldığı bir daha özündən kənara buraxmır. Onun möhtəşəm sərhədləri var. Adına “hadisələrin üfüqü” deyilir.

Şair Füzulinin də yazdıqları “qara dəlik” deyilmi?! Bu qara dəlik indiyə-nə kimi nə qədər insanı öz kamına çəkib – sayı yox, hesabı yox... Heç biri də qayıtmaq istəmir. Yalnız burada hadisələrin üfününü keçib geri qayıtmaq istəyən bir səyyah var. Geri qayıtmaq istəyən təkə odur. Amma “Hadisələrin üfüqü” buna imkan vermir. Səyyah kor-peşmandır. O, bura, bu gedər-gəlmə-zə necə oldu ki, gəlib düşdü?! Amma məsələnin başqa tərəfi də var. Bunu onun özü arzu etməmişdimi?! Özü “əhli-həqiqəti” bir qitəsində yazdığı kimi dünyadan çıxıb getməyə, başqa sözlə, səyahətə dəvət etməmişdimi:

*Gəlin, ey əhli-həqiqət, çıxalım aləmdən,
Qeyri yerlər gəzalim, özgə səfalər görəlim.*

Aləmdən kənar “qeyri-yerlər” haradır? “Özgə səfalər” hələ nə deməkdir?! Niyə o düşdüyü bu qeyri yerlərdən çıxıb geri qayıda bilmir?! Amma qayıtmaq istəsə, hara qayıdacaq? Zaman yox, aşağı-yuxarı yox, sağ-sol yox... “Hadisələrin üfüqü” – amansız...

O qara dəliyə düşənlər isə zaman-zaman ora düşdükləri üçün talelərinə minnətdardırlar. Şair onlara sevməyi, rəhmdilliyi, ədəbi, əxlaqı, insanlığı,

insafı, mürvəti, bağışlamağı, nəhayət, ləyaqəti öyrətdi. Səyyah geri qayıtmaq həsrətilə yansa da (*“deyildim mən sənə mail”*), onun arxasınca ora gedənlər geri qayıtmaq barədə düşünməzlər. Səyyahı isə onlar tanımır. Onlar Füzulini tanıyır, onlar Füzulini sevirlə

Füzulinin geriyyə baxmaq, xatırlamaq səlahiyyəti vardı.

Füzuli xatırlayır...

II FƏSİL

“Tifl həm cövlan edər, amma ağacdan atı var...”

Görəsən, bu misra vasitəsilə şairin həsrətində olduğumuz uşaqlıq çağına gedib çıxma bilərikmi?! Əgər gedərsək, şairin uşaqlıq çağının geniş panoramından kiçik də olsa, bir kəsik gözümlər önündə canlana bilərikmi?!
“Tifl həm cövlan edər, amma ağacdan atı var...”.

Əlbəttə, canlanar. Amma bu qitənin əvvəlki misrası bizi şairin müasir, yaşlılıq dövrünə salmışdı: *Pəhləvanlar, badpalər səyridəndə dörd yana...*

* * *

Bu gün və dünən. Bu günün mahiyyəti yenə də yerində xatırlanmış keçmiş vasitəsilə müxtəlif rənglərlə bərq vurur. Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Füzulinin xatırladıqları, əslində, rəngli yuxulardır. Yenə də harmoniyanın İntibah möhtəşəmliyi bizi sarsıtmaya bilmir. Şübhəyə haqqımız yoxdur. Servantesmi rəngli yuxular görmürdü, Rablemi görmürdü, Şekspirmi görmürdü?! Hələ təkraredilməz rəssamlar nəslı...

* * *

Təxminən, eyni vaxtlarda uzaq İspaniyada bir senyor əlinə taxtadan cüda alaraq ağac ata oxşar Rosinant adlı bir yabıya minib həqiqətən də “bir tifl kimi dörd yana cövlan edir”, min bir oyundan çıxırdı. İtaliyada Mikelan-celo, Rafael və da Vinçi rənglərlə insanları ovsunlayırdı. Məhəbbətin ülvili-yini tərənnüm edir, dünyanın tısbəğa deyil, eşq üzərində dayandığını, insanın uçmaq arzusunu, suyun dərinliklərində yaşamaq xəyalını israrla təsdiq və sübut edirdilər. Əlbəttə, bununla biz bir daha inanırıq ki, İntibah nəhəng-ləri bir-birindən xəbərsiz bir-birini səsləyə bilir.

* * *

Tiflin cövlan etməsi və bunun pəhləvanlarla müqayisəsi, əslində, təkcə metafora deyil. Bu, hər hansı metaforadan daha geniş bir məna daşıyır. Yenə də biz dediyimizi təkrar etməkdən usanmırıq. Yenə də Füzuli xatırlayır.

Yenə də qarşımızda bir Səyyah görürük. Özünü müasir dövrdən keçmişə – öz uşaqlığına şələləyə atan kimi atan bir Səyyah. Sərt reallıqdan yumşaq romantizmə belə qəfil keçid, deyəsən, onu rahatsız etmir. Bu ancaq o halda ola bilərdi ki, uşaqlıq dövrünün könüldə yaşayan obrazları xeyli canlı və doğma olaydı. Eynən Prustun “İtirilmiş zamanın axtarışında” olan kimi. Amma tomlarla sürən bu axtarış cəmi bir misranın içinə necə də rahatlıqla sığına bilərmiş...

* * *

Füzuli xatırlayır...

Füzuli təkcə uşaqlığını deyil, çağalığ vaxtını da xatırlaya bilər. İnsan olan bəndə dörd, ya beş yaşına qədər nə düşündüyünü bilməz və xatırlamaz. Nadir halda üç yaşındakı “mən” bu “mən”in ahıllıq yaşında yada düşər. Bu, adi, normal haldır. Füzuli isə belə bir normal durumdan kənardadır. O, hətta özünün doğulduğu anı xatırlayır. Nəinki doğulduğu anı, bu azmış kimi, hətta doğulduğu o an nə hisslər keçirdiyini xatırlayır. Və bunu biçarə Məcnunun dili ilə təqdim edir. Yeni doğulan uşaq danışa bilərmi?! Əlbəttə, yox! Füzuli isə Məcnunun dili ilə danışır. Daha doğrusu, əslində, nə hiss etdiyini xatırlayır. Sanki onun doğulan kimi dili açılmışdır:

*“Olmuşdu zəbani-hali guya,
Söylərdi ki...”*

Və bütün söylənənlər, əslində, Füzulinin çağalığından bu yana demək istədikləri, xatırladıqlarıdır. Dünyanın qəminin çox olmasını, bu qəmi çəkməyə bir “hərif”in olmamasını, dünyaya gəlişində öz missiyasını – bütün aləmin qəmini, dərini, əzabını qəlbinə yığıb çəkməyə hazır olduğunu o, yaxşı xatırlayır. Amma bu ona nə verəcək – Füzuli bunu bilmir. Bilmədiyinə görə də

Qeysin – bu yeni doğulmuş körpənin arxasında “gizlənilir”. Əlbəttə ki, söyləyən yeni doğulmuş Qeys adlı bu çağa deyildir. Söyləyən, daha doğrusu, xatırlayan Füzulinin özüdür. Xatırlanması mətləblər, məqamlar isə az deyil.

* * *

Füzuli xatırlayır...

Qədim ərəb diyarında, sən demə, azad könüllülər yaşarmış. Füzuli həsrətlə bu azad könül sahiblərindən birini xatırlayır. Bu, Məhəmməd adlı bir gənkdir. Şair yaşlı vaxtında üzünü xeyli zamandır görmədiyi bir “dustuna” tutur və onunla bahəm köhnə gözəl günləri yada salır. O bu “dustunu” təəcüb-lənməməyə dəvət edir. Özünün indiki halı ilə əvvəlki halını müqayisə edir. Dostuna (qəzəlin sonunda məlum olur ki, bu dost elə Füzulinin özüdür) könlündə gedən psixoloji-mənəvi təbəddülatdan bəhs edir. Bütün söhbət Füzuli, “dustu” və Məhəmməd adlı o gənc arasında gedir. Söhbətin baş tutması üçün nə etmək lazımdır?! Bunun üçün, sadəcə, əvvəli xatırlamaq kifayətdir. Və Füzuli xatırlayır:

*Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün könlüm,
Müqəyyəd oldu ol azad gördüyün könlüm...*

Deməli, indi tar-mar olmuş, qəm odunda yanan könül bir zamanlar şad-xürrəm, azad yaşamışdır. Həmənlə azadlıqdan indiyə isə yalnız naləsi göylərə ucalan azad könül həsrəti qalmışdır. Azad könül həsrəti deyilmi şairin qəlbini olamayacaqların izinə salan?!

...Bu həsrət bu azadlığı itirənlərdə olar. Əsirliyə düşmüş könüllər, daşa dəymiş arzular, puç olmuş ümidlər, əlbəttə ki, azad könül həsrətinin nə olduğunu yaxşı bilər. Bunu Məhəmməd yaxşı bilirdi. Bunu Hamlet yaxşı bilirdi. Bunu Raskolnikov yaxşı bilirdi. Bunu Jülyen Sorel yaxşı bilirdi. Bunu biçarə Fəxrəddin yaxşı bilirdi. Bunu şər çiçəklərdən canını qurtarmaq istəyən Şarl Bodler yaxşı bilirdi. Bunu “azad bir quşdum” deyə gizlicə ürəyində oxuyan Cəfər Cabbarlı yaxşı bilirdi. Nəhayət, bunun acısını öz şəxsi həyatın-

da yaşayan Cavid əfəndi yaxşı bilirdi. Onların hamısının azad könül həsrətilə burunlarının ucu göynədi. Məhz belə olduğuna görə azad könül həsrəti, onun sızlayan acısı bu möhtəşəm qəzəlin hər sətrində, daha doğrusu, sətiraltında duyulmaqdadır.

* * *

Bir zamanlar məhz azadkönullülük sayəsində bütün əzablara dözə bilən, zahidliyin müdrikliyinə çatmış, onun məsuliyyətini anlayan, Bağdad möhnətinin əsiri olan bir şəxs – Məhəmməd şairə indi nə verə bilər?! Kimi göstərə bilər?! Yalnız *“fəraqın oduna mum tək əriməkdə olan”*, şərabda nə tapdığını bilməyən və bir büt-pərəstə çevrilərək artıq ancaq Rum eyşxanələrinin həsrətilə qəlbi yanan Füzulini. Füzuli xatırlayır:

*Füzuli, eyladi ahəngi-eyşxaneyi-Rum
Əsiri-möhnəti-Bağdad gördüyün könlüm...*

“Dustuna” nişan verdiyi bu adamı – gənc Məhəmmədi isə az qala şairin özü də tanımır. Amma Füzuli öz keçmişini yaxşı xatırlayır. Bəs bu keçmişin indi ilə müqayisəsi kimin xeyrinədir?! Azad könül sahibinin, yoxsa taleyə (qismətə) boyun əymiş şairin?! Yoxsa Füzulinin?!

O, bütün dünyanın qəmini *“dili-həzininə”* salmağı, özünə isə *“qəm yemək kəmalinin”* verilməsini Qeysin dililə Allahından yalvarıb təmənnə etməmişdimi?! Budur, baxın görün, bütün dünyanın, rəngindən, dilindən və dinindən asılı olmadan bütün insanların dərini, qəmini çəkmək insanı hara gətirə bilərmiş?! Biz bunu bircə qəzəlin timsalında gördük. Və bu zaman onu da anladıq ki, bu arzu baş tutarkən insan ən böyük xoşbəxtliyini – könül azadlığını itirir.

* * *

Füzuli xatırlayır...

Hələlik biz şairin keçmiş zamana yönəli şeirlərinin məzmunu üzərində dayanırıq. Amma onun yaddaşı ancaq üzü keçmişə yönəli deyil. Füzuli

yaşadığı bu gündən də danışıqda xatırlayır, sabahdan danışıqda da. Füzuli öz yaddaşının əsiridir. Məhkumdur. Həm də hökmdarıdır. Bu ikisini bir yerdə təsəvvür edə bilsək, Füzuli adlı “qara dəliyin” mövcudluğunu və mahiyyətini anlamış olarıq. Anlayırıq ki, nə üçün o “qara dəliyə” yuvarlananlar bir daha geri qayıtmaq, bu əfsundan qurtulmaq istəmirlər. Niyə “hadisələrin üfütü” onlar üçün qorxulu deyil. Yaddaşının həm hökmdarı, həm də əsiri. İki bir yerdə. İşığın hərəkəti kimi. Həm korpuskulyar, həm də fasiləsiz. Eyni zamanda.

* * *

Füzuli xatırlayır:

*Məndə Məcnundan füzun aşılıq istedadı var,
Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var.*

Məcnun bir obraz kimi keçmiş təcəssüm etdirir. Və Füzuli bu keçmişə açıq-aşkar meydan oxuyur. Özünü, başqa sözlə, öz İndisini Öz Keçmişinə qarşı qoyur. Amma yenə də bunu xatırlayandan sonra edir. Xatırlamasa idi, bu müqayisə də üzə çıxmazdı. Füzuli xatırlayır. Yada salmır, məhz xatırlayır. Yada salmaq keçmişdən ancaq bir məqamı diqqətə almaqdır. Xatırlamaq isə həm də müqayisə məqamını özündə ehtiva edir. “Xatırlamaq” prosesində *keçmişlə* yanaşı, *indi* də var. Onların müqayisəsi var. Yada salmaqda bu yoxdur.

Ey xoş ol günlər ki, mən həmrəz idim canan ilə...

Həmrəz idim, indi həmrəz deyiləm. Müqayisə!!

*Mən bilməz idim qəmi-cahanı,
Təşvişi zəmini-asimanı...*

Bilməzlik zamanı ilə bilənlik zamanı. Bunların müqayisəsi. Şair həmən o “bilməz olduğu” zamanın qiymətini indi gözəl bilir:

*Asuda səpareyi-ədəmdə,
Nə qüssədə idimü, nə qəmdə.
Bilməzlik ilə xoş idi halım,
Nə hüsn, nə eşq idi xəyalım.*

Bilməzliyin də, sən demə, öz fəlsəfəsi var imiş...

*Ruzigarım xoş keçirdi, ah kim, dövrən dönüb
Oldu əhvalım xərab ol ruzigarım qalmadı.*

“Ruzigarım xoş keçirdi” və “...ol ruzigarım qalmadı” bir sxemdir. Bu iki sonucun ortasında bütöv və acılı, dərdli bir həyat yerləşib. Bu sxemin müxtəlif istiqamətlərinin hansısı şairi xoşbəxt etdi, hansısı insanı?!

*Şad ikən aləmdə çərx etdi əsiri-qəm məni
Eşq nəgəh oldu peyda, tutdu müstəhkəm məni.*

Neçə qəzəlin dərinində bu sxem durur: şad idim və lakin əsiri-qəm oldum: *Aləm oldu şad səndən, mən əsiri-qəm hənuz...*

Füzuli xatırlayır:

Xoş o hal ki, hərimi-vüsalə məhrəm idim...

Füzuli nəyi nəyə dəyişdiyinin fərqiindədir. Onun gözü arxada – keçmişindədir. İtirdiyi keçmişində. O bilir ki, dəxi heç nəyi geri qaytara bilməyəcək:

*Dəxi zövqi-vüsalı-dust şövqin istəmin məndən
Ki, mən zövqi-vüsalı möhnəti hicranə dəğşirdim.*

* * *

“Tifl həm cövlan edər...”

Cövlan edən tifflərin zamanı nə uzun olurmuş... Azadkönullülər məskəni necə geniş olurmuş... Amma “şəbi-hicran” zamanı gəldi, “qəmi-möhnət” vəqti gəldi. Bunun tədbirini qılmaq, əvvəlcədən yerbəyer etmək isə mümkün-süz oldu. Geriyə yol qapandı. “Hadisələrin üfzü” rəhmsiz: *“Gəldim, geri getmək olmaz oldu”*.

Geri getməyin olumsuzluğu. Yara yetişmək – yox! Vüsal – yox! Eşq şərbəti – yox! Məcnun da eynən belə bir durumda idi.

Sadəcə, hadisələrin üfzünü aşıb geri qayıtmaq! Gəldiyin yerə! Azad könullülər məskəninə! Amma imkansız! Çünki buna istək yoxdur. Ancaq təəssüf var. *“Məndə əql olsaydı, tərki-eşqi-yar etməzmidim?!”*.

Əql olmayanda könül həsrət, hicran və eşq ilə dolu olur. Əql olanda bütün bunlar olmur. Hansını seçməli?! Bütün İntibah əhli əqli eşqə qurban verdi. Füzuli də həmçinin. Çünki o, artıq gəlmişdi. Özündən xəbərsiz. Özündən rizasız. Qarşıda onu gözləyən qəmi, dərdi, möhnəti tədbirlə yığıb yığışdırmağın mümkünsüzlüyü onu qorxutmurdu. O bilirdi ki, artıq geriyə yol yoxdur.

*“Tədbiri-qəm etmək olmaz oldu,
Gəldim, geri getmək olmaz oldu...”*

Füzuli xatırlayır...

III FƏSİL

...Ey Füzuli!

...O biri gözdən uzaq, “qara dəlikdən” çox-çox uzaqlardakı dünya hardansa sıyrılıb çıxır və yavaş-yavaş canlanmağa, ona yaxınlaşmağa başlayır. Nəhayət, özünün bütün cizgiləri ilə bərqərar olub gözə görürük. “Qara dəliyin” bir az əvvəl donmuş kölgə sakinləri hərəkətə gəlir, bir-birini eşitməyə, duymağa başlayır, bütün əvvəlki donuqluqlarından sıyrılıb çıxır. Onlar yaşamağa başlayırlar. Onların yaddaşı işə düşür. Onlara “daşa dön!” əmrini verən və indi də “canlan!” deyən o gözəgörünməz xilqətin eşqi ilə yaşamağa başlayırlar. Öz adi, alınlarına əvvəlcədən yazılmış və böyük zamanın konkret əsrinə, ilinə, gününə pərçim olmuş həyatlarına ağır-ağır, amma şövqlə davam edirlər. Və bu zaman görürlər ki, onlara könül azadlığını bəxş edən şair hər şeydən usanmış kimidir.

* * *

Füzuli, həqiqətən də, hər şeydən yorulmuş, yaşamağı ilə yaşamamağı arasında heç bir fərq görməyən, danışmaqdan çox susan, fikrinin hara uçub getdiyini bəzən özü də bilməyən bir Allah bəndəsidir. Onun ən böyük arzusu rahatlıqdır. Bu ona bütün ağrıların, əzablarının, yorğunluğunun xilas yeri kimi görünür. Beynindəki burulğanlardan, qəlbindəki təlatümdən çıxıb qaçmaq, rahatlıq tapmaq – bütün zamanların, xüsusən də, İntibah dövrünün bütün şairlərinə xas olan, onlarla bir doğulan və onlarla bir ölməyən əbədi şair arzusu. Elə buna görə də o usanmadan xatırlayır...

* * *

Ona elə gəlir ki, içində tamam başqa bir adam yaşayır. Bu başqa adam ona həm yaddır, həm də tanış. Ürəkdən istəyir ki, bu yad və tanış adamı başa düşsün, dərk eləsin, bilsin görsün, bu məxluqun məsləki, qayəsi nədir?! Hərdən ona öz qəlbini açmaq, duyduqlarını onunla bölüşmək, dərdinə şərik etmək və dərdinə şərik olmaq istəyir.

İçində gizlənmiş o adam isə ünsiyyətə girməyə tələsmir, açılsa da, gec-gec ona açılır. Füzuli bu ünsiyyətin alınması üçün, davam etməsi üçün əlindən gələni edir, qəlbini ilham adlı amansız bir cəllada gecəbəgecə təslim edir, o qəribə məxluqun yanına getmək üçün hər gecə təzədən özünə yol açır. Hər gecə bu yolla gedir, təsəlli kimi qəbul etdiyi, kimlərsə dediyi “var sübh” sözləri var olarkən və sabah yenidən açılarkən o, yenə də gecə gəldiyi yerə qayıdır, axtardığını tapmayanda ruhdan düşür, səbr kasası aşır-daşır, amma ki, bu zaman yenə də hər şeyə və hamıya nifrət eləmir. Çünki o, həmişə hamını sevməyə hazırdır. Və hamını sevərkən o öz böyük sənətini yaradır. İçindəki o qəribə məxluq üçün yaradır. Onu nəyəsə inandıрмаğa, onunla mübahisə etməyə, keçmiş günlərdən söhbət açıb özünü ona sevdirməyə çalışır. “*Ey xoş ol günlər ki, mən həmrəz idim canan ilə...*” deyir. Füzuli xatırlayır...

Bu gözəgörünməz məxluqun da adı, çox qəribə idi ki, Füzuli idi. Çünki hər şeirin sonunda şair məhz ona müraciət edir, məhz onunla mübahisə edir, onu anlamağa və özünü ona anlatmağa çalışırdı. Başqa bir Füzuliyə.

* * *

Füzuli Füzuliyə müraciət edirdi. Onu bu gen aləmdə ondan yaxşı duyan biri var idimi?! Yox idi.

*Ey Füzuli, kimə suzi-dilimi şərh qılım
Yox mənim kimi yanan atəşi-hicran içrə.*

Kim kimə müraciət edir?! Kim kimə ürəyini açmağa çalışır?! Və kim kimi axtarır?! Ürək yanğısını kimə “şərh qılmaq” istirlər?!

Füzulinin də öz Füzulisi var imiş...

İçində hamıdan gizlənən və bu şairin ondan nə istədiyini başa düşə bilməyən, bəlkə də başa düşmək istəməyən öz qəribə məxluqu.

* * *

Şair olan bəndə öz-özünə kənardan baxarkən öz-özünü tanıya bilir-dimi?! Xatırlayırdısa, bilirdi. Xatırlamaq çətin olanda baxıb gördüyü o qəribə məxluq ona ancaq tanış gəlirdi. Bəlkə də o bu qəribə məxluqu yuxularında görmüşdü?! Yaşıl dumana bürünmüş bir adanın – “qara dəliyin” gözəgörünməz sahibinin simasında?!

* * *

İkiləşmə isə davam edir və özünün ən yüksək dərəcəsinə çatır:

*Qəmzə tiğın çəkdi ol məh, olma qafil, ey könül
Kim müqərrərdir bu gün ölmək sənə, şivən mənə.*

Könül ölməyə məhkumdursa, şivən o könül sahibinin üz tutduğu məxluqa qalır. Sən öz ölüm “büşatını” özün görə bilirsən. Bundan böyük bir xoşbəxtlik ola bilərmi?!

* * *

Bu ikiləşmə həm də gözəgörünməyən daxili mübarizənin nəticəsi kimidir. Dünya ilə, ətrafın ilə, tanıdığın, bildiyin nə varsa, onunla mübarizədən sonra sən qələmi götürüb yaza bilirsən: “Ey Füzuli!” Və bunu yazanda sən xatırlayırsan. Ancaq özündən özünə müraciət xatırlama prosesinin mayasında dura bilər. Füzuli isə hər şeirində özü ilə didişir, özü ilə düşmən olur, barışır, özünə nifrət edir, özünü sevir, özü ilə mübahisə edir, özünə sübut edir, özünü qınayır, özünə acıyır, özünü mühakimə edir, özünə qəsd edir, özünü bağışlayır. Bütün bunlarla bir yerdə Füzuli xatırlayır...

* * *

“Ey Füzuli” xitabı xatırlamağın ilk addımıdır. İkiləşmə Füzulidə olan qədər heç bir qəzəl ustasında olmayıb. Adı çəkmək, özünə xitab eləmək janrın tələbi kimi başqa qəzəl yazanlarda, hətta ustalarda belə estetik-bədii müstəvidə qaldı. Füzulidə isə bu, həm də şəxsi müstəvi oldu. Döyüş meydanına çevrildi. “Pəhləvanlar, badpalər səyridəndə dörd yana” başqa yerdə deyil, atlarını burada səyridirdilər.

* * *

Amma onun da ikiləşməsi birləşməyə, həsrətlə ümid edilən birləşməyə gətirmədi. Onun da ümidləri puç oldu. Öz içindəki o qəribə məxluqa nə qədər üz tutub haray çəkmək olar?! Nə qədər ümid eləmək olar ki, nəhayət, səsini eşidəcəklər?! Çıfayda! Eşitmirlər. Füzuli içindəki o qəribə məxluqla bacarmadı. Bacarmadığına görə də özündən sonra onu birdəfəlik sevib geri qayıda bilməyənlər üçün nəhəng bir “qara dəlik” yadigar qoydu. Hamı onu sevənləri ora yığdı. Əsrlərlə davam edən möhtəşəm bir büsat qurdu.

Amma ümid eləmə böyüklüyünə söz ola bilməzdi...

Füzuli başdan-başa ümididir. Başdan-başa ümid və başdan-başa bütün ümidlərin daşa dəyəcəyinə məhkum olmanın labüdlüyünü anlayan və bununla barışmayan mübarizə ruhudur.

Onun böyüklüyü başa düşdüyü və qəbul etdiyi bu labüdlüyün bağlı qapısına vurduğu gücsüz zərbələrdədir. Hər vurduğu zərbə ilə onun yaddaşında nə isə baş verir. Füzuli xatırlayır. Bəzən bu xatırlamalar adda-budda şəkildə olsa da, Füzuli xatırlayır...

* * *

Onun böyüklüyü “Sizif zəhmətinin” böyüklüyüdür. Heç kimə və hamıdan əvvəl onun özünə lazım olmayan “vüsal” adlı dünya “malının” aydından aydın görünməyi və yalnız ona görünməyidir.

Bir Allah bəndəsi özü özünə müraciət edirsə, deməli, bu dünyada daha heç bir ümidi, pənah aparacağı yeri qalmayıb. Sən özün özünün son umacaq, son sığınacaq nöqtənsən. Səndən o yana heç nə yoxdur. Yazmağa başlayanda üzünü bütün dünyaya tutursansa və yazdığığın sonunda bu dünya kiçilib-kiçilib yalnız tək səndə məhdudlaşır, deməli, hər şeyin axırındır.

Füzuli göstərdi ki, bu, həm də hər şeyin əvvəlidir!

* * *

Onun hər gecə ölən ümidi sübh yenə dirilirdi və hər şey təzədən! Və hər sübh onun üçün "bir təsəlli" kimi yenidən açılarda o bilirdimi ki, bu gecə də, bu qəzəlin sonunda da gəlib çıxacağı o son nöqtə yenə də özü olacaq?! Yenə də həsrətlə bir təsəlli kimi sübhü gözləyəcək?! "Bir təsəllidir sənə ol söz ki, derlər var sübh".

Dünya ilə savaşa çıxanların, Möhtəşəm Mahiyyəti dərk etmək uğrunda mübarizə aparanların, onun sirrini əlindən almaq istəyənlərin hamısı əvvəl-axır böyük məğlubiyyətlərini anlayıb özləri özündə sığınacaq axtardılar.

* * *

O böyük məhəbbətin o sakit adama cavabı nə oldu?!

Və bu məhəbbətin adı nə idi?! Və bu məhəbbətin məkanı hara idi?!

Öz səltənətinin – "qara dəliyin" düz içində oturub fikrə dalmış Füzuli ürəyi əsə-əsə əsl vətəninini xatırlayırdı:

Edəmən tərək, Füzuli, səri-kuyin yarın

Vətənimdir, vətənimdir, vətənimdir, vətənim...

* * *

Füzulini başdan-başa məhəbbət aşiqi, "şəbi-hicran" tərənnümçüsü kimi qələmə verənlər təmiz gecə ulduzlu asimana baxıb oradakı ulduzların sayını dəqiq saymaq istəyənlər qədər sadələvhdürlər.

Füzuli başdan-başa "Mən kiməm?" sualıdır.

Mən kiməm? Bir bikəsü biçarəvü bixaniman...

Bu sualı o özünə nahaqdan vermir. Bu beytin içindəki konkret cavaba görə də vermir:

Taleyim aşüftə, iqbalım nigun, bəxtim yaman...

Cavab, əlbəttə ki, bu deyil. Cavab, əslində, onun bütün yaradıcılığıdır. Xatırladıqları və xatırlamadıqlarıdır. O, sanki bu sualın içində gizlənib. Elə gizlənib ki, hamının gözündən qaçıb, şairi yaxşı tanıyan heç kim bu adamı xatırlamır və indi artıq o özü özünü xatırlamaqdadır...

* * *

Və o xatırlayır:

Ey xoş ol günlər ki, mən həmrəz idim canan ilə...

Və yaxud:

*Ruzigarım xoş keçirdi, ah kim, dövrən dönüb,
Oldu əhvalım xərəb, ol ruzigarım qalmadı.*

Və yaxud:

*Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün könlüm,
Müqəyyəd oldu ol azad gördüyün könlüm...*

Yenə də adda-budda qılgıncımlar... Keçən günlər və indiki günlər. Yenə də bunların müqayisəsi. Yenə də müqayisə "indi"nin xeyrinə deyil:

*Ey məh, mənimlə dostlarımı düşmən eylədin,
Düşmən həm eyləməz bu işi kim, sən eylədin...*

Füzuli unuda bilmir və Füzuli xatırlayır:

*Sənin mehrü-vəfa göstərdiyin ağyarə çox gördüm
Qələtdir kim, səni bimehr oxurlar, bivəfa derlər...*

Füzuli “qara dəlik” adlanan o dəhşətli məkanda belə onu unuda bilmir.

Səni tərək etməzəm çün mən, məni sən dəxi tərək etmə.

Füzuli “hadisələrin üfüqünün” kandarında bardaş qurub əyləşib və Füzuli yenə də xatırlayır:

*Əql yar olsaydı, tərki-eşqi-yar etməzmidim?!
İxtiyar olsaydı, rahat ixtiyar etməzmidim?!*

Və elə o dəqiqə də, amma başqa bir qəzəlində öz sualına özü cavab verir:

*Ey Füzuli, qılmazam tərki-təriqi-eşq kim,
Bu fəzilət daxili-əhli kamal eylər məni.*

Bir az əvvəl ölməyə dəyərdi. İndi yaşamağa dəyər. Və yaşamaq üçün bütün İndiyə ünvanlanan dərindən dərin bir vida ahı çəkib yeni güc ilə ayağa durmaq istəyən O, özünü burada, bu “qara dəliyin” içində deyil, “hadisələrin üfüqündə” deyil, dünyanın o başında, hamının unutduğu yaşıl bir adada görür.

* * *

Amma “görmək” hələ “olmaq” demək deyil. Bu ada da onun üçün yavaş-yavaş “qara dəliyə” çevriləcək. Burada da onu sənətinin kölgələri rahat qoymayacaq. O buradan da istədiyi məkana qayıda bilməyəcək. Və o, nəhayət, başa düşəcək ki, həyatın mənası nədir. Bu, sevmək deyil, bu, hicran deyil, bu, heç vüsəl da deyil. Həyatın əsl mənası xatırlamaqdır. Və o xatırlamağa başlayacaq. Əsiri-möhnəti olduğu doğma Bağdadı, onun çirkli və isti küçələrini, doğulduğu anı, tifliyi, könül azadlığını, dünyanın qəmini “*dili-həzinimə*” salmağı arzuladığı gecələri, daha nələri, daha nələri...

Füzuli heç zaman usanmır.

Füzuli xatırlayır...

IV FƏSİL

“Bir dərqli macərə imiş eşq...”

...Bu misra elə tək cə öz-özlüyündə qəlblərdə yaşayan xatirəyə işarədir. “Macərə”, əgər o varsa, bu, bir konstataciya. Amma macərə həm də dərldirsə, bu artıq tarixdir, keçmişin var olması deməkdir, formalaşma prosesinin nəticəsidir. Və əgər bir nəsnə “olmuş” dursa, deməli, xatırlanası nəsnə də var. Və onu xatırlayırlar: “Bir dərqli macərə imiş eşq...”. Burada keçmiş yoxmudur?! Burada xatırlanası məqam yoxmudur?! Var!! Və Füzuli dərqli eşqi bu cür xatırlayır. Macərə kimi.

Bu qəmli misranın sıyrılib çıxdığı “Leyli və Məcnun” poemasında qəribə bir roman ab-havası, nəsr ahəngi var. Hissələrin klassik nəzm ruhuna xas olmayan qəfil birləşməsindən tutmuş, mətn içərisində mətn təcəllasına qədər (qəzəllərin mətnə daxil edilməsilə) mövcud olan bütün qəribəliklər bunu israrla deyir. Füzuli, hətta özünü də bir personaj kimi bu “romanın” iç quruluşuna daxil edir. Eynən Dədə Qorqud kimi. Dədə Qorqud da öz Dəstanında özünü elçi kimi, məsləhətçi kimi mətnə daxil etmişdi.

* * *

“Kitabi-Dədə Qorqud” da müəllif Dədə Qorqud həm də bir personajdır. Eynilə “Leyli və Məcnun” poemasının qəhrəmanları arasında da bir şair obrazı var. Bu, bir başqa Füzulidir. Poemanın müəllifi yox, başqa şair Füzuli. Amma yenə də bu başqası onun özüdür. Həm özüdür, həm də başqasıdır. Yenə də işığın hərəkəti yada düşür: həm fasiləli, həm də fasiləsiz. Eyni zamanda! Həm başqa Füzuli, həm də həmənlə Füzuli – eyni zamanda! Və onlardan biri hökmən o birini xatırlayır. Xatırlamasaydı başqalaşmanın mənası olmazdı. Bu olsun daxili, semantik xatırlama.

Müəllif Füzuli öz poemasında şair Füzulini təqdim edir, onun qəzəlini gah Məcnunun, gah Leylinin, gah da elə həməən başqa Füzulinin adından təqdim edir. Servantes özünü “Don Kixot”da təqdim etdiyi kimi. Pasternak “Doktor Jivaqo”da özünü təqdim etdiyi kimi. Borxesin “Mən və Borxes” hekayəsində olan kimi. Bu “priyom”un özü də xatırlamanın bir üsuludur. Yenə də Füzuli xatırlayır.

O, nəzm içrə nəsr ruhunu xatırlayır...

Eşqin dərdli macəra olduğunu xatırlayır...

Tiflin taxta at minib cövlan etməsini xatırlayır.

Azad könül sahibini xatırlayır...

Və daha nələri, daha nələri... Bu da olsun intertekstual, struktur xatırlama. Füzulinin semantik-struktur xatırlamalar sistemi – şairin bizlərə qoyub getdiyi möhtəşəm mənəvi mirasdır.

* * *

Şekspir iki gəncin – Romeo və Cülyettanın dərdli eşq macərasını pyes şəklində yazdı. Füzuli isə Leyli və Məcnunun dərdli macərasını roman ruhlu poemada təqdim edir. Çox sonralar eyni üsuldan Puşkin istifadə etdi. Tatyana və Oneginin timsalında poetik çərçivələri qırıb nəsr-roman ruhunu içində yaşadan poeması ilə. Puşkin özü öz əsərini “roman” adlandırmışdı. Şekspir də, Füzuli də bunu ETDİLƏR. Amma nə etdiklərinin fərqinə varmadılar. Puşkin isə ETDİ və fərqinə vardı. Poemasını özünün “roman” adlandırması ilə o bunu etdi. Amma Puşkin bu “yarışmada” qalib deyildi. Qalib – bilməyib edənlər idi.

* * *

Eşq haqqında poeziya Füzulinin düşüncəsində tək-cə bildiklərinin vərəqə köçürülməsi deyildi. Bilmədiklərinin də qələmə alınması idi. Bilmirdin, eyb eləməz, indi ki, bilirsən. Bilirsən ki, “*bir dərdli macəra imiş eşq...*”. Və bu xatırlamanın addım-addım içinə vardığıca hiss edirsən ki, burada da bildiyindən bilmədiyinə və bilmədiyindən bildiyinə körpülər atılır. Bunlar xatırlama körpüləridir. Füzuli yenə də xatırlayır. Hətta bunun, sanki izi-tozu olmayan yerdə belə.

* * *

“Bir dərddli macərə imiş eşq...”

“İmiş” feli şəkli bizi çox mətləblərdən agah edir. Xatirələrə boylanmağa cəhd edən bir şair xəyalından ta ki, bu xatirələri “dərddli” rənglərə boyayan bir küskünün həyatına qədər. Bizim Səyyah yenə də yoldadır. Bu həyat küskünlüyündən daha əvvəlki – “könlün şad göründüyü” zamana tərəf, Azad könüllülər diyarına doğru Səyyah sürətlə gedib qayıdır. Və usanmır. Və Səyyah gedib gəldikcə Füzuli xatırlayır. O da usanmır.

* * *

Füzuli bəzən özü-özünə adətən olduğu kimi qəzəl sonunda deyil, başqa bir personajın dilindən müraciət edir. Ümumiyyətlə, Füzuli özü-özü ilə söhbət eləməyi sevənlərdəndir. Məcnunun atası “dəli macərə” əlindən çöllərə düşmüş oğluna öyüd verərkən Füzulinin özünə müraciət etmirmi?! “*Gər qafil idin, ol indi aqil...*” deyərək onun bu dözülməz dərddi ilə ola biləcək normal durumunun müqayisəsini heç kimə deyil, məhz Füzulinin özünə açıb-ağartmırmı?! Qafillikdən aqilliyə dəvət yaxın keçmişdən indiyə dəvət deyilmimi?! Və bu, xatırlama hesabına həyata keçmirmi?! Əlbəttə ki, bunlar belədir!!

* * *

“Macəradan əvvəlki həyat – macərə həyatı – macəradan xilas olandan sonrakı həyat!”. Füzuli nədən yazırsa-yazsın, bu üç məqamın birindədir. O, bütün qəzəlləri, qitələri, poemaları ilə dərddli macəranın ya həndəvərində, ya da içində məkan tutub. Onun mətninin mayasında bu üç məqamın ortaya çıxardığı “Bermud üçgəni”nə bənzər bir sxem durur. Və bu “Bermud üçgəni” xatırlama prosesi olmadan mümkün deyil. Onun tərəfləri bir-birini xatırlamasalar olmur. Üçgənin hər tərəfində xatırlamanın izləri görünür. Və Füzuli istəsə də, istəməsə də xatırlayır. O xatırlamağa məhkumdur.

* * *

Klassik nəzm başdan-başa müqayisələr üzərində qurulur. Hər bir müqayisənin kökündə isə tarix durur. Bu tarix müqayisə edilənlərin tarixidir – onlardan biri əvvəlki, o biri sonrakıdır. Deməli, biz təkcə müqayisə ilə deyil, həm də tarixilik ilə üz bəüzük. Amma burada bir məsələ də var. Biz inanmalıyıq ki, əgər haradasa tarix varsa, orada xatırlama da var. Füzuli başdan-başa müqayisələrdə gizlənmiş tarixdir. Və tarixdə gizlənmiş xatırlamadır. Və Füzuli xatırlayır:

*Məndə Məcnundan füzun aşılıq istedadı var,
Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var.*

Məcnunla, başqa sözlə, keçmişlə, olmuşla müqayisə şairin xeyrinədir. Kimin gözündə? Şairin gözündə.

Bəs Məcnunun “aşılıq istedad”ı əfkari-ümuminin gözündə hansı dərəcədə idi? Ən yüksək dərəcədə. Füzuli əfkari-ümumi ilə, yəni öz ətrafı ilə mübarizəyə həm də bu şəkildə qalxırdı. Əfkari-ümumi onun üçün nə idi? Heç nə. Bu iki məqamın (Məcnun aşılıqı ilə Şair aşılıqının) müqayisəsi nəyin hesabına baş tutur və iddialı şair əfkari – ümumini dəyişə bilirmidi?! Əlbəttə, bu müqayisə xatırlamanın hesabına baş tutur. Füzuli xatırlayaraq keçmişə getməyə idi, Məcnunla (Keçmişlə) özünü (İndini) müqayisə etməyə idi, bu möhtəşəm nəticə də özünü göstərə bilməyəcəkdi.

* * *

Müqayisə bütün hallardamı xatırlamağa gətirir? Belə olsaydı, müqayisəni özlərinə qul etmiş bütün qədim şairlər xatırlamaqla və təbii ki, Keçmişə yaşamaqla məşğul olan adamlar kimi görünərdilər. Bu isə belə deyil. Əksər söz sahibləri Keçmişə getməyi, Keçmişdə dolanmağı sevmir, İndini əldən buraxmaq istəmirlər. Onlardakı müqayisə “diyet” müqayisəsidir – ikinci, üçüncü, dördüncü suyun bişmişidir.

Füzulinin müqayisəsi isə həmişə üzü Keçmiş istiqamətinədir. Və bu hamıya, hər zaman daha maraqlıdır. Digər şairlərin müqayisəsi öz ağırlığını İndi üzərinə salır, onlarda müqayisə üzü İndiyədir. İndini isə yaşayanlar oxuduqları zamanın müasirləridir və bu, tanıdıqları həyat olduğundan onlar üçün elə də maraqlı deyil. Füzulinin qeyd edilən müqayisəsində Məcnun “məğlub” olsa da, onun ruhu məğlubedilməzdir. Şair, sanki Məcnunu bir daha yenidən ucaldır. O, məhz özünü Məcnunun yanına – Keçmişə aparır, Məcnunu öz yanına – İndiyə gətirmir. Bununla da “aşılıq istedadının” bütövlükdə (!) böyüklüyünü, əzəmətini İntibahçılarla bir yerdə bir daha sübut edir. Formal qələbə “əfkari-ümumi” üçündür, daxili məğlubiyət Məcnun üçündür. Ancaq görünən qələbə özü şair üçündür, yenə də Füzuli üçün deyil. Çünki yaddaşlarda bir də o qalır ki, Məcnunu həm də Füzuli yaratmışdır. O, elə Məcnunun özüdür. Və o bunu Keçmişə boylana-boylana, Keçmişdən güc və ilham ala-ala etmişdi. Başqa sözlə, xatırlaya-xatırlaya etmişdi.

Əslində, mənə elə gəlir ki, Füzuli öz ölməz poemasında Məcnunun məcnunluğunu – “minacat”larını, “keyfiyyəti-hallarını” xüsusi bir şövqlə (başqa söz tapmaq çətindir) təsvir etməklə, onun dərdini uca dağlar başına qoymaqla öz möhtəşəm beytinə mənəvi bünyə hazırlayır. “Məndə Məcnundan füzun aşılıq istedadı var” misrasının arxasından lüt-üryan və cılız Məcnun bütün qüdrəti ilə göylərə ucalır. Əfkari-ümumi Füzulinin “yalanına” növbəti dəfə bir daha inanır. Və xatırlaya-xatırlaya inanır. Və Məcnunu xatırlayır. Diqqət! Füzuli təkcə xatırlamır. Füzuli həm də xatırladır...

* * *

“Bir xabü xəyal imiş bu aləm...” (yenə də “miş”) deyən şair bu yuxuya aldanmamağa çağırır. Belə “ucuz” xoşbəxtliyə uymamağa (“Bu xabü xəyala olma xürrəm”) səsləyir. Amma Məcnun və Məcnun timsali tifflər ona inanırlarmı?! Onlar yenə cövlan etməklərində, öz oyunlarında. Yuxu və oyun. Yuxudan oyuna və oyundan yuxuya. Birindən o birinə. Səyyah hardadır?! O yenə xatırlaya-xatırlaya yol ölçür. Sən getdiyini istiqaməti bilməsən, tanımasan, beynində tutmasan, başqa sözlə, xatırlamasan, hərəkət baş verərmimi?! Eyniş-

teyn axı deyirdi: hərəkət olmasa, zaman olmaz. Zaman varsa, deməli, artıq Tarix var. Və bu zaman “Allahın yer üzündən keçdiyi zəfər marşı”nı (Hegel) hansısa orkestr bütün gücü ilə çalmağa başlayır. Və əgər Tarix varsa, bu möhtəşəm musiqinin sədaları altında məhz unutmaq üçün kimsə qalmayacaq, xatırlamağa isə həmişə kimsə, nəşə olacaq.

Füzuli xatırlayır...

V FƏSİL

Füzuli səsləyir...

Füzuli başdan-başa Səsdır. Başdan-başa köks dolusu nəfəs və bu nəfəsin son iqamətgahı olan səs!.. Nəfəsin səsə çevrilməsi, yaxud səsin arxasındakı nəfəs Füzuli sənətinin canı, mayası, hətta bəlkə də iddiasıdır.

Füzuli ahənrüba kimi səni özünə çəkir. Sözlərindən əlavə bunu səsi ilə edir. Öz səsilə yox, sözünün səsilə edir. Onun sözünün səsi qədər cazibədar, bu səs qədər eyni zamanda mülayim və müqtədir bir səs yoxdur.

Başqaları çağırır.

Füzuli səsləyir.

* * *

Bu səsin rəngi var. Bu səs səni rəngli bir dünyaya aparır, sən o səsin arxasındakı məqamı, mənzərəni rəngli televizorda olan kimi görürsən. Bu səsin nəvazişi dözülməzdir, məsumluğu inanılmaz, sadəliyi aldadıcı, mürəkkəbliyi nümayişkəranədir. Başqaları bu səslə min oyun qurardı, Füzuli bu səslə səsləyir.

* * *

... Leyli ölüm yatağındadır. Belə bir məqamda onun üçün ən böyük məşəqqət sevgilisi ilə görüşüb demək istədiyini, son arzusunu ona çatdırma bilməməsidir. Amma Leyli usanmır. O bilir: o biri, sevgi dolu aləm var. Heç olmazsa, bu aləmdə könül sirdaşı ilə bir yerdə olmaq ümidi Leylinin Məcnuna göndərdiyi son vida sözlərində öz əksini tapır. Anası vasitəsilə o Məcnuna belə bir xəbərimi, xəbər deyil, arzum, arzu deyil, xahişmi, xahiş də deyil, bəs o zaman Leylinin ölüm qabağı Məcnuna göndərdiyi dəvət nədir?! Bu, əhli-kamildən əhli qafilə ünvanlanan bir səsləyiş deyilmi?! Odur. Füzuli səsləyir:

*Sən həm gələ gör, təəllül etmə
Mən müntəzirəm, təğafül etmə.
Gər sadıq isən bu yolda sən həm
Səbr eyləmə, eylə tərki-aləm.*

Başqaları bəlkə də hiylə qurub dəvət edərdi. Füzuli açıq-aşkar səsləyir. Leyli uzaqdan-uzağa anası vasitəsilə Məcnuna xitabən belə deyir:

*... Ey vəfalı dildar!
Can verdi yolunda Leyliyi-zar.
... Key eşqdə laf edən vəfadən!
Xəlvətgəhi ünsə məhrəm oldum.
Azadəvü şadü xürrəm oldum.*

Öz ölümünü özü görmüş kimi qələmə alan, ölümün “şad və xürrəm olanların” məskəninə çevrilməsini duyan Leyli əhli-kamil mərtəbəsinə ucalır. Amma bu, artıq gənc və eşq alovunun yandırıb-yaxdığı Leyli deyil, bu, dünyanın möhnətindən əzab çəkən və eyni zamanda bundan sonsuz dərəcədə yorulmuş, “qəm oduna tutuşmuş” könlünə heç bir əlac tapa bilməyən Füzulinin özüdür. Və Füzuli artıq bu dünyada yox, “şad və xürrəmlər” dünyasında və özü qədər yorğun Məcnunu da öz yanına səsləyir. “Sən həm gələ gör”, deyir. “Mən müntəzirəm”, deyir. Və bir də deyir ki, əgər sən mənə sadıqsənsə, bir an belə səbr eyləmə, dərhal tərki-aləm eylə.

Füzuli öz fikrində qətidir. Amma bu qətilik nəcib və nazik qətilikdir, Leyli zərifliyindən keçirilmiş qətilikdir.

Başqaları tələb edərdi, Füzuli səsləyir.

* * *

Beləliklə, Füzuli (Leyli yox, Füzuli) Məcnunu, yəni, özünü dünyanı tərk etməyə sövq edir. Bir tərəfdən, Məcnunun sadıqlığını son dəfə imtahan edir, digər tərəfdən, özünün öz xatirələrinə sədaqətini yoxlamadan keçirir. Özü

özünə səbr etməməyi, tərki-aləm etməyi tövsiyə edir. Çöllü-biyabanın məlum əfsanəsi əgər Leylini bu dünyada Məcnunsuz qoya bilmişdisə, İntibah dövrünün Füzulisi Leylini o biri dünyada Məcnunsuz qoymaq istəmir. Bəs Məcnundan gözlənti nədir, onu hara səsəyirlər?! Onu harada gözləmək-dədirlər?! Və Məcnunun bu dəvətə cavabı nə olacaqdır?!

*Gəl kami-dil ilə olalım yar
Bir yerdə ki, yoxdur onda ağyar...
Daim olalım bir evdə həmrəz
Kim, çıxmaya dışra ondan avaz.*

Bir səsi (avazı) belə kənara çıxmayan “ev” haradadır? Cavab bəllidir. Bu ev ancaq və ancaq “könül” adlı məkan ola bilər. Bulqakov da öz qəhrəmanlarını öldükdən sonra belə bir evə layiq bilmişdi. Xətt eynidir. Zamanında “şad və azad görünən” könül eşq “macərə”sına yoluxub onu yaşadıqdan sonra axırda yenə öz ənvəlinə – “şadü xürrəm”, “azad” məqamına, “ağyar”ların olmadığı çağına qayıdır, məhz belə bir aləmdə “azadəvü şadü xürrəm” olduğunu bəyan edir. Və Füzuli özününküləri rahatlığa, sakitliyə, hüzura səsəyir. Füzuli Leylini və Məcnunu hüzura layiq bilir. Neçə əsr sonra Bulqakov öz Sənətkarını hüzura layiq bildiyi kimi. Və ona hüzur bəxş etdiyi kimi.

* * *

Füzuli Məcnunu hüzur dolu bir məkana tərəf, elə bil, ona “səsimdən yapış” deyə-deyə arxasınca aparır. Amma bu, artıq Füzuli deyil. Bu, Leylidir. Məcnunu arxasınca aparın Leyli. Flober madam Bovari olduğu kimi, Füzuli də Leyliyə çevrilmişdir. Və bir azdan o, yenidən Məcnun olub Leylinin arxasınca hamın şad və xürrəmlər məskəninə yol alacaqdır. Onun bunu etməyə Allahın rızası ilə “iradəti” vardır.

*Məndən səni eyləmək xəbərdar,
Bismillah, əgər iradətin var.*

Leyli isə öz sevgilisindən öz sevgisinə cavab gözləyir. Başqaları tələb və təzyiq edərdi. Füzulinin Leylisi səsləyir.

* * *

Füzuli bəzən sözün arxasında gizlənir, bu zaman səsləniş sözün arxasından yüksəlir, söz artıq deyilmişdir, səsləniş isə əks-səda kimidir. Bu səsləniş özünü göstərmir, amma o vardır.

*Ey Füzuli, şamü qəm ənzamına yoxdur ümid
Bir təsəllidir sənə ol söz ki, derlər var sübh.*

Füzuli misra xaricində, sanki gizlənib təsəlli verir, ümid verir, sübhün gələcəyinə inanmağa təşviq edir. Füzulinin bütün aşiqanə qəzəlləri Leyliyə və Məcnuna xitabən deyilir. Onun bütün yaradıcılığı muğam tarla kamançanın sevgisi və mübahisəsi üzərində qurulduğu kimi, Leyli ilə Məcnun üzərində qurulur. O, kimə üzünü tutub bunu edir? Leyliyə və Məcnuna. Başqaları usanardı. Füzuli yenə də səsləyir.

* * *

Füzuli öz-özünə pıçıldaıır:

*Ver sözə ehya ki, tutduqca səni xabi-əcal,
Edə hər saat səni ol uyqudan bidar söz...*

Yaxud eşq əlindən zülümlər çəkdiyini, əqilli vaxtını cani-dildən xatırladığını, eşqini pünhan tutub dərdinə dərman etmək üçün təbiblərə uğramasını yenə də pıçıltı ilə yalnız özü özünə (bəlkə də Leyliyə və Məcnuna) etiraf edir:

*Əql yar olsaydı, tərki-eşqi-yar etməzmidim?!
İxtiyar olsaydı, rahət ixtiyar etməzmidim?!*

Əqldən yar olmamasını Allah bəndəsi olan kəs özü-özündən başqa bir kimsəyə əmanət edib deyərmi? Əgər deyərsə, divanə olmağı dünyada hər şeydən üstün saymazmı?

*Rüsvələrindən ol məh saymaz məni, Füzuli
Divanə olmayımmı dünyada, yoxmu arım?!*

Yenə ayrılma. Yenə Füzuli şairdən aralanır. Kim kimdən şikayətçidir – bilinməz! Şair Füzulini səsləyir. “Mən neçin divanə olmadım?” sorur. Amma ona cavab verən varmı? Həməən gecə – yox, yoxdur. Cavab o biri gecələrin birindən gəlir. Bu dəfə Füzuli şairi səsləyir. Deyir:

*Məndə Məcnundan füzun aşıqlıq istedadı var,
Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var.*

Füzulinin Məcnunu, yəni, şairi ona deyilən bu sözləri qəbul edir. Qəbul etdiyindəndir ki, Füzuli yenə də onu səsləyir. Və dediklərini ona söyləyir. “Ey Məcnun! Ey şair!” – deyər qəlbində özü-özü ilə danışır. Başqaları rişxənd edərdi. Füzuli səsləyir.

* * *

Füzulinin sözü o sözdən əvvəl səslənir. Onun qəlbində, beynində səslənir. Səslənən sözün, adətən, gözəgörünməz və eşidilməz “giriş” hissəsi olur. Bu hissə sualdan ibarətdir. Füzulinin özünün özünə verdiyi sualdan. Sözün başlanğıcı isə o sualın cavabıdır.

*Ol səbəbdən farsî ləfzilə çoxdur nəzm kim
Nəzmi-nazik türk ləfzilə ikən düşvar olur.*

Cavab kimi səslənən bu başlanğıcın beyindəki sualı isə budur:

“Farsî ləfzilə nəzmin çox olmasının səbəbi nədir?” Və: “Nəzmi-nazik nə üçün türk ləfzilə çətin olur?”.

Qitənin başlanğıc beytində məhz bu suallara cavab verilir.
Sonra bir səsləniş daha:

*Ləhceyi-türki qəbuli-nəzmi tərkib etməyib
Əksərən əlfazi namərbutü-nahəmvar olur.*

Yenə mətn arxası suallar...

Nə üçün bu belədir? Nə üçün əksər sözlər, ifadələr – “ləfzi-türk” belə bir nahəmvar müstəvidədir? Nə etmək lazımdır?

Görkəmli Azərbaycan alimi Məmməd Cəfər Cəfərovun bir tələbəsinə dediyi sözləri xatırlayıram, çünki o tələbə, mənəm. O sözlər də budur: “Səbr və mətanət!”. Səbr və mətanət tövfiqə gətirən yollardır. “Tövfiq olar ikən isə” düşvar dağılır, növbaharda tikan içindən güllər çıxır. Və Füzuli vəd verir. Yəni, səsləyir:

*Məndə tövfiq olsa bu düşvarı asan eylərəm
Növbahar olğac tikəndən bərgi-gül izhar olur.*

Kimə verilir bu vəd? Kimi arxayın etmək istəyir Füzuli?! Füzuli narahat bir şairi arxayın etmək istəyir. Şairə vəd verir və şairə üz tutur. Füzuli inanır. Onun tövfiqinə inanır, nə zamansa gələcək növbahara inanır (“Bir təsəllidir sənə ol söz ki, derlər var sübh”). Bu gün biz deyə bilərik ki, həqiqətən də belə olmuşdur. Sübh açılmış, növbahar gəlmiş, Füzulinin bir şair kimi tövfiqi tikəndən solmaz güllər çıxarmışdır. Füzuli şair Füzulini aldatmamışdır. Şair Füzuli də Füzuliyə inamında aldanmamışdır. Füzuli onu tövfiqə səsləmiş və bu tövfiqi onda görmüş idi. Füzuli pıçılısında şlalə nəfəsi var.

Başqaları guruldayardı.

Füzuli səsləyir.

VI FƏSİL

Füzuli inanır...

Füzuli başdan-başa bir böyük paradoksun içindədir. Bunun adına “Füzuli paradoksu” deyə bilərik. Füzuli paradoksu kəmiyyət baxımından qeyri-mütənasibdir. Paradoksun bir tərəfində şairin bütün yaradıcılığı, digər tərəfində isə cəmi bir misrası durur. O misra budur: *Aldanma ki, şair sözü, albəttə, yalandır.*

İki tərəf – biri bütün yazılanlar, o biri – tək-cə bir misra! Bütün yazılanlardan bir ümumiləşdirici misra seçib onların vahid “nümayəndəsi” kimi qəbul etsək, o zaman qarşı-qarşıya bu misralar duracaq:

(1) *Daş dələr ahim oxu şəhdi-ləbin şövqindən...*

Və:

(2) *Aldanma ki, şair sözü, albəttə, yalandır.*

Paradoksun mahiyyəti “yalan” və “doğru” üzərindədir.

Əgər biz 2-ci misranın doğru olduğuna inanırıqsa, o zaman bütün 1-ci tərəf yalan olacaq. Doğrudan da, “ahın oxu ilə daş dəlinməz”.

Yox, əgər biz birinci tərəfin bütünlükdə **doğru** olduğuna (ahın oxunun daş dəldiyinə) inanırıqsa, o zaman ikinci tərəf **yalan** olacaq. Yəni, şairin öz sözünə yalan deməsi, faktiki olaraq, özünü yalançı elan etməsi yalan olacaq. Biz bu tərəflərdən ancaq birinə inana bilərik. Füzuli isə onların hər ikisinə inanır. “Füzuli paradoksu” Füzulinin sarsılmaz inamının hər iki qütbünü ehtiva edir.

* * *

Füzuli bu qlobal qarşıdurma ilə kifayətlənirmi, kifayətlənmişdir. O hər qəzəlində, hətta hər beytində belə öz yazdıqlarının “yalan” olduğuna inanır. Amma Füzuli eyni zamanda özünün o yeganə “üsyankar” misrasına, bütün yazdıqlarının yalan olduğunu bəyan edən misrasına da inanır. Başqaları şübhə edərdi, Füzuli inanır.

Füzulinin inamından yazmaq onun bütün yaradıcılığından, hər beytindən, hər misrasından yazmaq deməkdir. Amma bəzən Füzulinin inamı onun qəhrəmanlarına – hökmən Leyliyə, yaxud hökmən Məcnuna aid olmur.

Leyli öz ölümü ilə barışdıqdan sonra Məcnunu da “tərki-aləm” eləməyə dəvət edir. Anası ilə ona öz vəsiyyətini göndərir. Bu vəsiyyət Məcnuna artıq sanki o biri dünyadan gəlib çatır. Leyli Məcnuna xitabən deyir:

*... Gər sadıq isən bu yolda sən həm
Səbr eyləmə, eylə tərki-aləm.
Gəl kami-dil ilə olalım yar
Bir yerdə ki, yoxdur onda əğyar...*

Və nəhayət, möhtəşəm sonluq! Bütün vəsiyyət boyu və xüsusilə, vəsiyyətin sonluğunda inamdan çox inamsızlıq, əminlikdən çox şübhə var:

*Məndən səni eyləmək xəbərdar
Bismillah, əgər iradətin var.*

Leyli öz dediklərinə inanırmı? Şübhəsiz, inanır. Çünki buna Füzuli inanır. Leyli daha nəyə inanır? Məcnunu öz arxasınca çağırmaq haqqına. Əğyarsız aləmdə yaşamaq imtiyazına. Azad və şad-xürrəm olmasına.

Bəs Leyli Məcnunun onun arxasınca “səbr etməyəcəyini” və “tərki-aləm eləməyini” necə, buna da inanırmı? Buna Leyli inanmır. Çünki Məcnunun belə bir iradə sahibi olmasına ümidi yoxdur. İş burasındadır ki, Füzuli özü də bu məqamda Məcnuna inanmır. Məcnunun “iradə” sahibi olmasına

hər ikisinin şübhəsi var. *“Bismillah, əgər iradətin var”* – Bu, Leylinin şübhəsini açıq-aşkar göstərir. Əslində, Leyli Məcnuna *“əgər iradətin varsa”* deyir. *“Vəsl arzusu ilə verdi canın...”* – bunu da Füzuli Leyli barəsində deyir. *“Arzusu ilə!”* sözünü işlədir. Arzu etmək hələ qəti inam deyil. *“Arzu”* sözündə istək, dilək, hətta tərəddüd, şübhə çalarları var. Arzu daha çox ümüddür. Füzuli ona inanır ki, Leyli şübhə edir; Leylinin ümidi var, amma Leylinin inamı yoxdur.

Və *“xirədmənd”* şair adından, yəni, Füzulinin öz adından bu hissənin sonunda yer almış qəzəl Leyli kimi dünyadan köçənlərə sanki bir təsəlli amacı ilə deyilir. Şair *“əsiri-nəfs”* olan *“əhli-cahan”*ın fəna qədrini bilməməsindən gileylənir və bu hissənin – dünyadakı nəfsdən azad olma və fəna qədrini bilmə hissəsinin ancaq onun özünə – Füzuliyə *“müsəlləm”* olmasına (təsdiqlənməsinə, aidiyyətinə) inanır. Beləliklə, Füzuli özü özünə inanır.

*Əhli-nəfsdir əhli-cahan, bilməz fəna qədrin
Füzuli, tərki-təcridi sənə ancaq müsəlləmdir.*

Bu beytin içində Füzuli vardır. Bu beytin içində Leyli vardır. Bəs bu beytin içində Məcnun dəxi varmıdır?! O da var. *“Tərki-təcrid”* adlı bu hissədirildən ancaq Füzuliyə *“müsəlləmdirsə”*, *“fəna qədrini”* fənaya uğrayanlar, o cümlədən, Leyli əgər bilirsə, bəs Məcnunun payına nə düşür?! Məcnun hələ ki, bu beytdə *“əhli-nəfs”*ə uymuş *“əhli-cahan”* tərkibindədir, başqa yerdə deyil. Şair vaxtilə *“Məndə Məcnundan füzun aşılıq istedadı var, Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var”* sözlərini nahaqdan deməmişdi...

Məcnun o zaman Məcnun olardı ki, o, Leylinin ölüm xəbərini almamış *“tərki aləm”* eyləmiş olaydı. Əsərin daxili ruhu, daxili məntiqi belə deyir. Məcnun isə öz aləmində olan üsyankar bir ruhdur, son dərəcə müstəqildir və əslində, əsərin müəllifinə əməlli-başlı müqavimət göstərən yeganə obrazdır. Məcnun, təbiri-caizsə, *“materialın müqavimətidir”*. Bunun üçün də o, yer-yer əsərin daxili ruhundan kənara çıxır, onunla uyğunlaşmır. O, Leylinin ölüm xəbərini alandan yalnız sonra (!) ah-naləyə başlayır. Və Füzuli məhz bu zaman ona inanmır. Hətta onun *“az qaldı ki, naləsilə dildar ol xabi-əcəldən ola bidar”* deyərək çəkdiyi əzab da şairə yetərli görünür. Çünki xabi-əcəldən

Leyli bidar olmur. “Az qaldı” burada sonsuzluğa bərabərdir. Və burada “əqli-huşunun getməsi”nə, “naləsinin ərşə qalxması”na baxmayaraq Füzulinin Məcnuna hələ də inamsızlığı Məcnunun Zeydə dediyi sözlərdə öz əksini tapır. Zeyd Məcnuna Leylinin ölüm xəbərini gətirmişdi. Məcnunun ona dedikləri bəs nədir?

*Netdim sənə, qəsdı-canım etdin?
Qəsdı-dili-natəvanım etdin?*

Belə çıxmırmı ki, Məcnun can hayındadır?! Belə çıxır.

“Əhli-nəfs” hənirtisi gəlmirmi bu misralardan? Gəlir.

Budurmu Məcnun? Əgər həqiqətən də, onun “qəsdı-can”ına qıyılırsa, bu, Məcnunu nə səbəbdən belə pərişan edir? Füzuli burdamı nöqtəni qoymalıdır?! Canının, könlünün əldən getməsinə “şərait yaradan” Zeydə töhmət etməsi Məcnunu Leylinin müqabilində hansı mərtəbəyə qoyur?! Füzuli onlardan hansına inanır? Leyliyəmi, yoxsa Məcnunamı?!

* * *

Füzuli Leyliyə inanır. Görünür, İntibah dövründə - həm Qərbdə, həm də Şərqdə eşq aləmində sevgili dildarın arxasınca ölümə getmək kifayət deyil. Əsas olan budur – sən bu ölümə necə gedirsən?

Füzuli Məcnunla bağlı öz əsərinə bu şəkildə nöqtə qoya bilməzdi. Bəlkə də o bunu istəmir. İnanmaq istəyir ki, istəmir. O bilir. Bilir ki, çox vacib bir vəzifəsi daha var. İndi o, Məcnunu xilas etməlidir. Məcnun yenə də əsərin ruhuna girməli, fəna dünyaya ləyaqətlə daxil olmalıdır.

Füzuli bunun üçün nə edir?!

... Məcnun Leylinin məzarı üstündədir. Hətta burada belə o, əsərin daxili ruhundan çıxmağa hazırdır. Onun Leyliyə ünvanlanmış sualı budur:

*Həmrahım idin bu yolda, ey mah,
Həmrahı qoyub gedərmim həmrah?!*

Sualdakı əhli-nəfsin kölgəsi yenə də az qalır işığın qabağını tamamilən kəsin. Amma bir qədər sonra Leyli yox, Məcnunun özü sanki yuxudan oyanır, ayaqları altında heç bir dayaq hiss etmədiyinin fərqinə varır və yenidən süjetə qayıdır, əsərin ruhuna daxil olur. Çünki Məcnunun başqa çarəsi yoxdur. Füzuli ona onun gedə biləcəyi heç bir yol qoymamışdır. Biz nakam aşiqin əcələ müraciətində bunu aydın şəkildə görürük. Məcnun əcələ belə deyir:

*Qurtar məni iztirabi-qəmdən
Ver müjdə vücudimə ədəmdən.
Rəf et nə isə arada hail
Eylə məni ol nigara vasil.*

Artıq Məcnunun əcəldən dilədiyi nəfsi-ələmdən azad olmaqdır, bu dünyanın qəmini kədərini, möhnətini atmaqdır. O yenə də əsərin daxili ruhunun içindədir. Sonrakı beytdə isə təkcə içində olmaqla kifayətlənmir, o bu ruha qovuşur:

*Təklifi-vüsal edər mənə yar
Bir xəlvətə kim, yoxdur ağyar
Mən getməmək eyləsəm xətadır...*

Bu isə artıq Leylinin vəsiyyətinə birbaşa cavabdır. Leyli o dünyada və Füzuli bu dünyada rahat nəfəs alır. Məcnun yenə də onlarınkıdır. Üsyankar aşiq ram edildi.

Yenə də Füzulinin inamı özünə qayıdır. Elə indicə Məcnun ilə Leyli ruhən qovuşdular. Və Füzuli yenidən Məcnuna inandı. Onun canını yenidən onun özünə etibar etdi. Füzuli artıq əmindir ki, Leylisiz can bu ələmdə Məcnuna bir daha gərək deyil:

*Guya ki, əlində idi canı
...Çün qıldı nigar tərki-ələm
Bu ələmi tərək qıldı ol həm.*

Tam oxşarlıq. Tam bənzərlik. Tam birləşmə və qovuşma. Ruhların tən-tənəsi. Leylinin vəsiyyətindəki şübhənin tamamilən yox olması və Məcnunun “iradəti”. Leyli inanmırdı. Füzuli inandı. Əğyarlar olmayan məkanda iki nakam aşiqin yer ala bilmə haqqına inanan yenə də Füzuli oldu!

Başqaları çaşqınlıq içrə tərəddüd eyləyərdi.

Füzuli inanır.

Pyeslør

*Bir, iki – bizimki!**

* *Yenidən işlənmiş variant*

(5 şəkildən ibarət, bir-birini anlamaq istəyən və anlamayan,
tapmaq istəyən və tapmayan iki nəfərin duyumlar dramı)

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Kişi

Qadın

Oğlan səsi

Qız səsi

I ŞƏKİL

Yarıqaranlıq otaq. Hərəsi bir küncdə oturmuş və aralarında pərdə olan Kişinin və Qadının üzünü axtaran iki işıq saçağı öz yerini tapıb donunca, elə bil, bayır-bacadan şən, bir-birinin sözünü kəsən uşaq səsləri gəlir. Bu səslərin dediyi uşaqılıq illərinin yadigarı kimi Kişi və Qadının beyinlərinin uzaq və dərin qırıqlarında qalmış və indi canlanan, bəlkə də ilk baxışda biz böyüklərə mənasız görünən, amma əslində, qətiyyətlə belə olmayan qafiyələnmiş söz oyunudu. Bu “söz-oyunu”nu onlar da, elə bil, eşidirlər:

Uşaq səsi.

Bir, iki –

Bizimki.

Üç, dörd –

Qapını ört.

Beş, altı –

Daşaltı.

Yeddi, səkkiz –

Firəngiz.

Doqquz, on –

Qırmızı don.

Uşaq səsləri bir-birinə qarışır. Sonra bu qarmaqarışıqlığın içindən bir qız, bir oğlan səsləri seçilir. Qarmaqarışıq səslər kəsilir. Sükut içində.

QIZ. Mən səninlə oynayıram.

Oğlan. Oynayaq...

QIZ. Çünki sən mənim saçımı dartdın.

Oğlan. Dartmadım.

QIZ. Sən mənim saçımı dartdın. Dartdın. Sara müəlliməyə deyəcəyəm.

Deyəcəyəm.

Oğlan. Onda mən də deyəcəyəm. Mən də ona deyəcəyəm...

Qız. Deməyəcəksən. Yox, deməyəcəksən.

Oğlan. Sən demə. Mən də deməyim.

Qız. Yox, deməyəcəksən.

Kişi (*elə bil, yuxudadır*). Əlbəttə, deməyəcəyəm... Mən necə deyəydim ki, heç özüm də bilmədim, nə təhər oldu saçın üzümə dəyəndə...

Qadın (*yuxudaymış kimi*). Üzün saçıma dəyəndə...

Kişi. Əlim saçında gəzdi...

Qadın. Saçım əlinə doldu...

Kişi. Dodaqlarımı saçına sürtdüm. Elə bildim, kişi oldum.

Qadın. Saçımı dodaqlarına atdım, elə bildim, mən də qadınam.

Kişi. O gün bütün dünyada bir sən idin, bir mən idim.

Qadın. Biz idik, hər iki üzüylə bütün dünya bizimkiydi!

Qız. Bir, iki!

Oğlan. Bizimki!

Kişinin və qadının üzündə donub qalmış iki işıq saçağı titrəməyə başlayır. Musiqinin zəif, üzücü iniltisinin müşayiətilə bu işıq saçaqları, elə bil, rəqs edirlər. Bu rəqs qəfildən bitincə otağı gur işıq alovu bürüyür. Kişi və Qadın.

Kişi. Elə bilirik ki, biz də yaşayırıq. Biri deyir get, biri deyir qal. Zəhləm gedir yol getməkdən. Yolu Yol kimi getməyin zülmü böyükdü. Qaç-qaç getməyə nə var ki. Qarşıda həmişə Yol durur. Bir var, o Yolu uzununa, axıracan Yol kimi gedəsən. Bir də var ki, eninə iki-üç addım atıb çatasan, elə biləsən yolu getdin.

Qadın. Gəl eninə gedək. Ya da yerimizdə sayaq. Elə bilsinlər, biz də hərəkətdəyik. Gedək... Mən ...səni aparmağa gəlmişəm.

Kişi. Biz bəyəm öz yolumuzu başqalarına görə gedirik? Yol bizə nə deyər?! Yadında saxla: Yolla gedən olmasa, bilinməz. Bilinməz gəlir bu yol, ya gedir. Bir "ağıllı" adam belə deyib... Yenə hara aparırsan məni?

Qadın. Qaçırsan söhbətdən. Sən elə həmişə beləsən. Özünü hökmən vurmalısan oda-közə. Yaşaya bilmədin sakit, mülayim bir adam ömrünü... Necə oldu heç bilmirəm, uydum sənə.

Kişi. Elədiyən bir şeyin heç zaman peşmançılığını çəkmə. Yaşaya bilməzsən. Başqa bir ağıllı adam da belə deyib.

Qadın. Necə ki yaşamadım. Yaxşı deyib...

Kişi. Nə... Nə olub ki sənə?

Qadın. Heç nə. Nə olacaqdı ki. Bundan artıq nə olacaqdı? Sən pərdənin o tərəfində, mən bu biri tərəfində.

Kişi. Bütün bunlar boş şeydi. Vacib olan odur ki, biz səninlə bir-birimizi yenə də eşidirik. Səsin indi də qulaqlarımdadı.

Qadın. Eşitməyənə eşidirik. Amma... səndən çox narazıyam.

Kişi. Niyə?

Qadın. Sən elə bilirsən ki, pərdənin o tərəfində qala bilmisənsə, deməli, bəxtin gətirib.

Kişi. Nə deyim? Düzünü deyim? Ağılıma gəlməmişdi. Sən nə qədər "ağıllı" san...

Qadın. Ələ salırsan məni?! Elə bilirsən, elə bilirsən. Məni aldada bilməzsən. Ötürdün məni bura. Sevindin ki, ağ günə çıxmısan. Məni ələ salma! Eşidirsən?!

Kişi. Onda... mən də deyəcəyəm.

Qadın (*qorxaraq*). Nəyi? Sən nəyi deyəcəksən? (*Sükut*) Yox. Sən deməyəcəksən. Sən deyə bilməzsən. Bilirsən nə var?! Qurtar bu pis-pis işlərini. Gəl barışaq.

Kişi. Biz küsmüşdük ki?..

Qadın. Bəs küsməyən buynuzu olur? Mən bu tərəfə keçəndə bu küsmək deyildi? Niyə susdun?

Kişi. Yox, fikirləşirəm.

Qadın. Sənin fikirləşməyən çox uzun çəkdi. Yaxşı, gedirsən, qalırısan? Yola çıxmaq ən böyük arzun olub həmişə.

Kişi. Getməyən, qalmağın deyəsən heç elə bir fərqi yoxdu indi. İnanmıyacaqsan: bu yola çıxmaqdan artıq zəhləm gedir. Bilmirəm. Bilmirəm. Hər şeyi bilən adamlardan da... artıq qorxuram.

Qadın. Qorxunun yüz cildi var. Adamı aldatmağa çalışır ki, guya yoxdu. Guya qorxu qorxu deyil. Özünü çalışırısan elə göstərəsən ki, guya qorxmursan, guya hörmət edirsən. Əslində, qorxursan.

Kişi. Qorxuram.

Qadın. Susmursan, səsinin gur yerinə salıb qışqırırsan. Əslində, qorxursan.

Kişi. Bəli, qorxuram.

Qadın. Cəsarətlə, hələ bəlkə də dikbaş-dikbaş kiminsə yanından ötürsən. Əslində, qorxursan.

Kişi. Yəqin ki... qorxuram.

Qadın. Ya da səsinə, cıncırını çıxarmırsan. Amma qorxursan.

Kişi. Amma qorxuram.

Qadın. Ürəyini şübhələr qurd kimi gəmirir. Sən yenə də qorxursan.

Kişi. Sən... Mən yenə də qorxuram.

Qadın. İtirməyə və əldə eləməyə! Yaxınlaşmağa və uzaqlaşmağa! Sevməyə və lənətləməyə! Ölməyə və yaşamağa!

Kişi. Qorxuram. Qorxuram. Qorxuram. Sən məndən nə istəyirsən?

Qadın. Bu saat mənimlə danışırsan – amma məndən də qorxursan.

Kişi. Vay, vay, vay. Sən mənə nifrət eləyirsən.

Qadın. Bax, bu da sən deyilsən. Bunu da sənənin içindəki qorxu dedi. Sən özün heç zaman belə deməzdin. Çünki bilirsən... belə deyil.

Kişi. Sən bir işin qəribəliyinə bax. Sən məni mən səni yada salanda xatırlayırsan. Saatınacan, dəqiqəsinəcən dəqiqsən.

Qadın. Doğrudan da, qəribədi. Amma. Bütün bunların bir mənası var. Sən heç cür başa düşmək istəmirsən ki, mən artıq yoxam. Mən ancaq sənənin beynində, əsəbində, istəyindəyəm. Başa düş bunu. Məndən də əl çək. Əl çək məndən. Düşünmə məni, gedirsən get, getmirsən... Heç olmasa, məni burda rahat burax. Rahatlıq ver mənə. Mənə də, özünə də. Qorxa-qorxa yaşamaq-dansa, gəl, gəl gedək. Gedək, yaxşı olacaq. Qorxma. Gəl, gəl bura...

II ŞƏKİL

Zil qaranlıq. Yenə həməən uşaq səsləri.

Bir, iki –
Bizimki.
Üç, dörd –
Qapını ört.
Beş, altı –
Daşaltı.
Yeddi, səkkiz –
Firəngiz.
Doqquz, on –
Qırmızı don.

Bu səslər qarışır bir-birinə. Yavaş-yavaş bir qız, bir oğlan səsi bunların arasından seçilməyə başlayır. İki işıq zolağı bu səslərin sahibini axtarır. Tapa bilmir.

Qız. Məndə saqqız var.
Oğlan. Mənə də ver.
Qız. Verməyəcəyəm.
Oğlan. Ver! Verməsən, vuraram.
Qız. Sara müəllimə, Sara müəllimə! Məni vurdu.
Oğlan. Mən??? Vurmadım. Hələ vurmadım axı.
Qız. Yox vurdu, vurdu. Məndən saqqızımı almaq istədi. Mən vermədim, o da vurdu.

İşıq zolaqları Kişi ilə Qadının üzünə düşür.

Kişi (*zarafatyana*). Mənə elə hey şər atırdın, niyyətin nəydi?

Qadın. Niyyətin hara, mənzilin ora. Bir ağıllı adam da belə deyib.

Kişi. Hə... İndi aydın oldu.

Qadın. Üç ola bilərdik, dörd ola bilərdik. Sən istəmədin.

Kişi. Artıq söhbət lazım deyil. Soyuq doldu içəri, qoy bu qapını örtüm (*ayağa durur*).

Qız səsi. Üç, dörd...

Oğlan səsi. Qapını ört!

Kişi bu səsləri, elə bil, eşidir və təzadən yerinə oturur.

Qadın. Noldun, bir qərara gəldin? Sözlü adama oxşadın.

Kişi (*qorxa-qorxa*). Nə qərara gələsiydim ki? Sözüüm... yox...

Qadın. Gedirsən mənimlə?

Kişi. Otaq elə bil istiləndi, sən hiss eləmirsən?

Qadın. Hə, sözdən qaçmağa başladın. Anladım. Sən tanıdığım ən qətiyyətsiz adamsan. Belə necə yaşaya bilirsən? Belə yaşamaq olar? Vay-vay-vay...

Kişi. Axı birdən-birə necə eləmək olar bunu? Gərək axı özünü heç olmasa daxilən hazırlayasan. Gediş asan məsələ deyil...

Qadın. Pərdənin bu tərəfi sənənin ağılına belə gəlməyən dərəcədə gözəldi. Hər tərəf yaşıllıq, hər tərəf bulaqlar, otlar, çiçəklər. Səssizlik...

Kişi. Daha nə var, nə yox? Oralarda deyirəm...

Qadın. Mənim yadıma gəlir, sən elə həmişə ora-bura getmək həvəsiylə yaşadın. Neçə dəfə uzaq-uzaq səhərlərə köçüb orda yaşayasıydıq. Bir deyib coşurdun ki... Köçüb getmək zamanı gəlib çatanda isə birdən, elə bil, taqətdən düşürdün. Həvəsin qalmırdı. Getmək gözüne dururdu. Dil pəhləvanısan sən. Dil pəhləvanı. Səninki elə boş-boş danışmaq olsun.

Kişi. Kimə nə ziyanı var idi mənim dil pəhləvanlığımın?

Qadın (*sərt*). Bax, bunu düz demədin. Bax, burda, bağışla məni, günaha batırsan. "Kimə nə ziyanı vardı..." Vardı ziyanı. Vardı. Mənə ziyanı vardı. Çünki hər dəfə sənə inanırdım. İnanırdım ki, ən doğru addımı biz atırıq. Özümü hazırlayırdım bu addım üçün. Elə bilirsən asan idi? Get, get bir yolla,

sonra dön 180 dərəcə. Sən isə. İndi mənə elə gəlir ki, sən hər dəfə yeni bir plan quranda əvvəlcədən bilirdin ki, o, baş tutmayacaq. Səninçün oyun idi bütün bu hazırlıq, bütün bu dəyişmələr, səyahətlər, gedişlər, qayıdışlar... Mənim isə özumdən asılı olmadan həyatımın parçalarına dönürdü bunların hamısı. Mən onları yaşadım. Sənin oyunun mənim həyatım oldu. Sən yalanlarını öz həyatının oyun hissəsində gizlətdin, onları məndən başqa heç kim bilmədi. Mən onları heç kimə danışmadım.

Kişi. İndi danışırısan. İndi kim deyir gedək?

Qadın. İndi mən deyirəm gedək. Bir dəfə də qoy mən deyim. Haqqım var.

Kişi. Mənim üçün çətindi bir söz demək. Mən... bilmirəm. Vallah, özüm başa düşmürəm, niyə qalmalıyam, nədi məni saxlayan, amma getmək adı gələndə özün bilirsən də, indi özün dedin, getmək adı gələndə, elə bil, lap heysizləşirəm, addım atmağa taqətim qalmır. Məndən asılı deyil. İnan mənə.

Qadın. Sənə? İnanım? Neçə yaşından tanıyıriq bir-birimizi?

Kişi. Nə bilim? Bağçadan. Niyə soruşursan ki?

Qadın. Hər dəfə məni təzədən aldadırısan. Özünü elə aparırısan ki, guya getmək istəyirsən.

Kişi. Nə bilim, vallah...

Qadın. Məni də yaxşı avara eləmişən. Bilirsən, nə var? Axır sözün nədi? Tez ol. Mənim burda ürəyim darıxdı.

Kişi. Darıxma. Düzələr. Əvvəl-axır düzələcək işin. Nə belə tələsirsən?!

Qadın. Sən... sən o qədər soyuqsan ki, o qədər uzaqsan ki... Başdan ayağa qeyri-müəyyənliksən. Həmişə də beləydin. Bax, deyirəm: səndən heç vaxt heç nə gizlətməmişəm. Bilirdim ki, indi də elə belə deyəcəksən. Getmirsən... getmə. Sənin yanında olanda bəyəm sən mənim yanımdaydın?! Onda da tək idim. Bəli, bəli, əzizim. Mən tək idim. Ömür boyu məndən nəyinsə acığını çıxmısan. Amma nəyin? Nəyə, kimə görəydi bunlar?

Kişi. Yenə başladın özün-özünçün uydurmağa. Bu xasiyyətindən əl çəkmədin ki, çəkmədin. Bəyəm mən dedim ki, getmirəm? Mən elə demədim. Mən deyirəm, tələsdirmə məni. Bir az gözlənilməz oldu axı sən bu... "xoşniyyətli" təklifin. Mən nə biləydim sən bu boyda yolu durub mənim dalımca gələcəksən. Doğrudan, neynirsən məni? Orda da mənsiz qala bilmirsən? Qərribədi.

Qadın. Mən bu suala cavab vermək istəmirəm.

Kişi. Cavabını bilirsən ki, verəsən?!

Qadın. Mən yenə də susuram.

Kişi. Mən yenə də susuram. Onda mən də susuram.

Qadın. Mənə bax, dolamısan məni? Sən lap ağ elədin ha.

Kişi. Rəngləri seçirsən?

Qadın. Yox. Buna dözmək... daha mümkün deyil. Mən gedim. Sən bir damcı da dəyişməmişən. Necə vardın, elə o cürsən. Nə üçün dəyişməliydin ki?! Mənəm dəli. İndiyənəcən elə bilirdim ki, sən də... sən də heç olmasa bir balaca, lap azacıq, nə bilim, deyirdim, bəlkə... bəlkə də... bəlkə sən də darıxmısan.

Kişi. Mən də darıxmışam. Çox darıxmışam. Sən öləndən sonra çox şey aydın oldu. İnan mənə. İnan. Səninlə yenə də o günləri yaşamaq ən böyük arzumdur. Boynuna al, səninçün də elədi.

Qadın. Mənim üçün də...

Kişi. Düzdü, o günlər o qədər də gözəl deyildilər. Bulaqlar, otlar, çiçəklər yox idi. Ələxsus da... sakitlik! Amma! Amma... gücüm çatmır.

Qadın. Tərəddüd həmişə sənin yaraşığın olub. Yəqin, haqlısan.

Kişi. Yox, tələsmə. Son sözümlü demədim. İmkan ver, hər şey axı elə bil, birdən qaynar su kimi töküldü başıma. Sən görmürsən ki, mən özümü itirmişəm?!

Qadın. Gedək, gəl gedək mənimlə. Peşman olmayacaqsan. Nə görmüsən sən buralarda? Ağlın olsun.

Kişi. Ağlım olsun?! Ax... ömür boyu bunun həsrətində olmamışam? Buralarda... nə görmüşəm? Buralarda sən varsan axı. Sənin qoxun qalıb buralarda...

Qadın. Yenə də qəti bir cavab vermirsən? Boşuna zəhmət çəkirsən. Bu sözlər mənə daha təsir eləməz.

Kişi. Verəcəyəm. Darıxma. Verəcəyəm cavab.

İşıq zolaqları yenə də titrəməyə başlayır. Kişi də, Qadın da gözdən itirlər. Bir-birindən ayrı düşmüş bu işıq zolaqları bir-birinə tərəf gəlirlər, bir-birinin üstünə atırlar özlərini və üst-üstə düşən kimi sönürlər. Pərdənin ağılığı az qalır göz qamaşdırın.

III ŞƏKİL

Qaranlıqda uşaq səsləri.

Bir, iki –

Bizimki.

Üç, dörd –

Qapını ört.

Beş, altı –

Daşaltı.

Yeddi, səkkiz –

Firəngiz.

Doqquz, on –

Qırmızı don.

Bu uşaq səsləri kəsilməyə yenə də qaranlıqdan Oğlanla Qızın səsləri eşidilir.

Qız. Mən gördüm. Mən gördüm.

Oğlan. Yalan deyirsən. Görmədin. Yalan deyirsən.

Qız. Mən gördüm. Sən əlini suya vurdun. Su çirklidi. Sara müəllimə!

Sara müəllimə!

Oğlan. Mən sənə konfet verərəm.

Qız. Hanı? Baxım. Baxım da.

Oğlan. Sən heç kimə deməzsən?

Qız. Baxım da konfeta.

Oğlan. Söz ver, sonra.

Qız. Söz verirəm. Söz verirəm. Ver konfeti.

Oğlan. Konfet yoxdu.

Qız. Sən məni aldatdın. Sən məni aldatdın.

Oğlan. Heç kimə demə ha.

Yenə iki işıq zolağı Kişi ilə Qadını qaranlıqda axtarır və nəhayət, tapır.

Qadın (*elə bil, yuxudadı*). Sən məni nə qədər aldatdın. Sayı yox, hesabı yox.

Kişi (*elə bil, yuxudadı*). Elə deyil. O qədər... olmadı.

Qadın. İndi də, gör, nə deyirsən? Qoxun qalıb buralarda... sözə bax hələ...

Kişi. Mən bəyəm elə dedim?!

Qadın. Aldatmısan, aldadırsan. Olmasın çox. Beş-altı dəfə olub, yəqin.

Kişi. Bax, heç kimə demə ha. Bir daş altıda, bir daş üstdə.

Qız. Beş, altı!

Oğlan. Daşaltı!

Titrəyən işıq zolaqları Kişi ilə Qadının üzündə donub qalır.

Kişi. Mənə bir şey maraqlıdı. Sən indi varsan, ya yoxsan? Yəni doğrudanmı, sən mənim uydurmamsan?! Nəsə inanmağım gəlmir. Sən bəyəm qalateyasan? Allah, Allah, mən təhlükədəyəm...

Qadın. Bunları burax. Gör nə deyirəm. Bilirsənmi, sənə nə barədə düşünmək imkanı verilərsə, hamısı mövcuddur.

Kişi. Lap elə cənnət, cəhənnəm də?

Qadın. Cənnət də, cəhənnəm də.

Kişi. Uçan qablar necə?

Qadın. Onlar da.

Kişi. Mələklər, şeytanlar, İsalər, Musalar, keçmiş, gələcək əfsanələr?

Qadın. Dedim ki, hamısı.

Kişi. Bəs O? O da var? Mövcuddur, nəhayət ki?

Qadın. Şəkkakə lənət!!! Dedim ki, beynindən nə keçirsə, bu sonsuzluqda vardılar. Vacib deyil ki, gözlərinlə görəsən. Mənə inanmırsan?

Kişi. Mənim Qalateyam... Mən sənə? Yox, niyə ki. Elə-belə soruşdum.

Qadın. Bununla da zarafat edərlər? Soruşulası bir sözün qalmadı?

Kişi. Hələ bir, de görüm, mən də getsəm, sənin kimi bir gün orda, beş gün burda ola biləcəyəm?

Qadın. Sənin burda kimin qalır? Təzə sevgilin var bəlkə?

Kişi. Yox, elə bir adam-zad yoxdu. Məni tanımırsan? Birdən də... deyirəm, adamın beyninə girir bir fikir, çıxmır ki, çıxmır.

Qadın. Yaxşı olacaq. Orda mən səninlə ciddi məşğul olacağam. Qayıtmaq istəməyəcəksən. Hə, deyəsən yavaş-yavaş yola gəlirsən?

Kişi. Çox maraqlıdı. Yəni... Maraqlı şeylər çoxdu – fikirləşmək lazımdı. Deyirsən...

Qadın. Nə? Soruş, utanan adama oxşayırsan.

Kişi. Yox, heç. Nəsə soruşmaq istəyirdim, yadımdan çıxdı.

Qadın. Nə?

Kişi. Heç, istəyirdim soruşam... ora getməyin... sənin yanına deyirəm, keçməyin üsulu nə cür olacaq? Mənə bir dənə iynə vuranda qışqırığım göyə çıxır. Özün ki, bilirsən.

Qadın. Bu məsələnin ən asan tərəfidir. Təki sən razı ol. Könüllü istə bu işi. Razısan?

Kişi. Əlbəttə, asan məsələ deyil. Amma mən...

Qadın. Sənin yerinə mən olsaydım, bu qədər fikirləşməzdim. Sən başa düşürsən ki, bu sənə mənə əsl münasibətini göstərir?!

Kişi. O necə olur elə? Özündən uydurursan.

Qadın. Uydurmuram. Bəli. Bəli. Mən olsaydım sənə yerinə... Ayıb olsun.

Kişi. Yaxşı, yaxşı, nə deyirəm ki, mən? Söz soruşuram da. Niyə yenə tərsliyin tutur?

Qadın. Sən ... sən nankorsan.

Kişi. Başlandı yenə.

Qadın. Sən nankorsan!

Kişi. İşə düşmədik?!

Qadın. Sən nankorsan!

Kişi. Allahu-əkbər!

Qadın. Nankorsan, nankorsan. Sən mənə dedin ki... dedin, dedin, mən gedim, sən də ardımca gələcəksən. Mən getdim. İnandım sənə. Getdim. Bəs sən? Aldatdın məni sən. Mən sənə hər nə zaman söz verdim, sözümə də əməl elədim. Sən isə verdiyin sözün sahibi olmadın.

Kişi. Uydurursan. Mən sənə söz-zad verməmişdim. Sən axı getməyə bilməzdin. Niyə elə deyirsən?

Qadın. Söz vermişdin. Mən, düzdü, getməyə bilməzdim. Amma biz bir-birimizə söz vermişdik. Nə tez unuttun?

Kişi. Yaxşı da, mən nə deyirəm ki? Qaçıram sözümdən? Bir "ağıllı" adam deyib: "unutmağa heç bir söz yoxdu..."

Qadın. Zarafata salma. Sən söz vermişdin.

Kişi. Yaxşı yerdə axşamladıq. Elə danışırısan ki, elə bil, bir içim su içmək kimi şeydi bu.

Qadın. Bir içim su içmək kimidi. Bir içim su içmək kimidi.

Kişi. Yaxşı da. Sakit ol. Sakit ol. Nə soruşacaqdım yenə? Nəsə soruşacaqdım. Unuttum.

Qadın. Tez ol. Soruş. Daha hər şeyi soruşmusan, bir şey qalmayıb.

Kişi. Heç peşman deyilsən?

Qadın. Bu heç mənim ağılıma da gəlməyib.

Kişi. Yəni, oranı elə belə də görürdün?

Qadın. Bax, bir daş altda, bir daş üstə. Elə belə də görürdüm. İndi nə deyirsən? Sözüünü de.

Kişi. Deyəcəyəm. Bir az da döz. Bu qədər ki, sən dözmüsən. Deyəcəyəm. Az qaldı daha. Və son sualım. Sən... yenə də sevə bilirsən?

Qadın. Sən ki bunu hiss eləməliydin. Ay dəli, əlbəttə, mən sevə bilirəm. Mən sevə bilirəm...

İşıq zolağının ikisi də birdən söniür.

IV ŞƏHİL

Qaranlıqda uşaq səsləri.

Bir, iki –

Bizimki.

Üç, dörd –

Qapını ört.

Beş, altı –

Daşaltı.

Yeddi, səkkiz –

Firəngiz.

Doqquz, on –

Qırmızı don.

Yenə də Oğlan və Qızın səsləri eşidilməyə başlayır.

QIZ. Sən pis oğlansan. Məni itələyirsən. Burda mən oynayacağam.

Oğlan. Mənim yerimdi bura. Çünki mən birinci gəldim.

QIZ. Yox, mən birinci gördüm buranı. Mənim yerimdi.

Oğlan. Get burdan. Yoxsa... Pis olar səninçün.

QIZ (*ağlamsınır*). İtələdi məni, itələdi, Sara müəllimə, məni itələdi.

Oğlan. Yavaş. Qışqırma. Mənim yerimdi axı.

QIZ. Yox, mənim yerimdi. Sara müəllimə...

Oğlan. Yaxşı, yaxşı. Gəl bölək. Bura sənin, bura mənim.

QIZ. Yox, yox, hamısı mənim.

Oğlan. Bəs mən?

İşiq zolaqları yenə də Kişi ilə Qadını axtarır. Nəhayət, tapıb onların üstündə donur.

Qadın (*yuxulu kimi*). Sən mənə nə sözlər demədin, nə vədlər vermədin... Hara getdi o sözlər, hara itdi o vədlər?

Kişi (*yuxulu kimi*). Sözlər, vədlər, kəlmələr, adlar... hamısı əfsanədi. Adama qalan başqa şeydi.

Qadın. Adımı hardan bilmişdin? Mən deməmiş adımı bilirdin.

Kişi. Sənin adını mən çoxdan, lap çoxdan bilirdim.

Qız. Yeddi, səkkiz –

Oğlan. Firəngiz!

*İşıq zolaqları dolanıb Qızla Oğlanı axtarır, axtarır, tapa bilmir,
yənə gəlib Kişi ilə Qadının üstünə qonur.*

Qadın. Yoruldum. Yordun məni sən. Bir bilsəydin...

Kişi. Mən razıyam.

Qadın. Doğrudan deyirsən? Çox Şükür. Nəhayət ki. İndi deyəcəksən, həmişə mən deyən olur.

Kişi. Deyəcəm: həmişə sən deyən olur.

Qadın. Sən mənim canımsan, ürəyimsən... Onda hazırlaş. Qorxmursan?

Kişi. Yox, qorxmuram. Cavab vermək vaxtı əvvəl-axır gəlib çatacaqdı onsuz da.

Qadın. Səni ora bağlayan heç nə qalmadı ki? Bax, düzünü de.

Kişi. Deyəsən, qalmadı.

Qadın. Nə deyim sənə? Bilirdim ki, cavabın belə olacaq. Bilirdim və inanırdım.

Kişi. İnanmırdın.

Qadın. İnanmırdım.

Kişi. Axır ki, istəmədin sən orda qalasan, mən burda.

Qadın. Sənin ordakı yerin də mənimkiydi. Mənimki.

Kişi. Adətən deyirlər ki, ölüm həyatın içindədi, ölüm həyatın davamıdı...

Qadın. Ağıllı adamlar belə deyir? Belə deyil.

Kişi. Əlbəttə, belə deyil. Həyat, əslində, ölümün içində, həyat ölümün davamıdır. Belə yaxşıdı. Bir-birimizin içində çabalaya-çabalaya qalmışıq. Ayrılacaq. Sən sən ol. Mən mən olum.

Qadın. Heç olmasa bir-birimizi görərik o zaman.

Kişi. Yəqin ki. İşıq olsa, görərik. Həyat işıq deyilmiş.

Qadın. Sən ki bilirsən, həyat bir uzun və bütöv gecədən ibarətdir. Bu uzun və bütöv gecə arabir gündüz adlanan fasilələrə bölünür.

Kişi. O işığa çatmağı mən... necə arzulayırdım?! O işığı görə biləcəyəm?

Qadın. İşığı görə bilməyəcəksən. İşıq sənə imkan verəcək ki, mənim ibarət olduğum qaranlığı görəsən.

Kişi. Yaxşı. Mən razıyam. Nə etməliyəm?

Qadın. Qətidi fikrin? Sonra başqa söz deməyəcəksən? Həmişəki kimi.

Kişi. Yox, yəqin ki... yox.

Qadın. İndi ki, qəti fikrə gəldin, onda mən sənə bir məsələni də açıb deməliyəm.

Kişi. Sən lap sirlər xəzinəsiymişsən...

Qadın. Diqqətlə qulaq as. Zarafata salma. Məsələ belədi. Son, sonuncu an bu işdə ən vacib nöqtədi. Diqqətlə qulaq as.

Kişi. Sən məni yenə də qorxudursan.

Qadın. Dinlə məni. Ən son an gələn zaman ehtiyatlı ol. Bil ki, son anında əgər bir adam və yaxud nəşə başqa bir şey haqqında düşünsən, onun ardınca sən də mənim kimi qayıdacaqsan. Onu özünlə aparmayana qədər dönə-dönə qayıdacaqsan. Noldu sənə? Eşidirsən? Son anı unutma. Çalış, heç kimi düşünməyəsən. Qoy şad-xürrəm yaşasınlar özləriyçün. Bizim onlarla nə işimiz?! Lazımdılar... burdakılar bizə?

Kişi. Bu, mümkün olan iş deyil. Onları xatırlamaq gözəl olardı...

Qadın. Gərək bacarasan. Özünü ələ al. Qorxutma özünü. Sən bacaracaqsan. Bizə daha heç kim lazım deyil burda. Elə deyil? Heç kim.

Kişi. Deyirsən: "bacaracaqsan". Mən... bilmirəm.

Qadın. Bacaracaqsan. Bacarmalısan. Mənim son anım sən oldun. Sənin ki də qoy mən olum. Orda qoyduqların barədə düşünmə.

Kişi. Nə bilim?! Deməşəydin, bəlkə də. İndi çətin olacaq.

Qadın. Düşünmə heç nə barədə. Qorxma. Mən də sənə kömək edə-cəyəm. Yox. Yox. Unut sənə dediyimi. Yaxşısı budur, unut. Onda asan olar.

Kişi. Unutmaq artıq müşküldür. Görək də. Bunun özü də elə qəribə bir oyundu. Bəlkə, deyirəm, qayıtmaq üçün balaca bir... körpü qoyaq?

Qadın. Necə yəni, körpü qoyaq? Yox, elə bir şey eləmə. Özünü başqalarından ağıllı sayma. Bilərəkdən edilən heç bir şey alınmayacaq.

Kişi. Yaxşı da, nə deyirəm ki?!

Qadın. Yadında qaldı dediklərim?

Kişi. Qaldı. Qaldı. Sən məndən çox həyəcan keçirirsən.

Qadın. Eybi yox. Bütün həyəcanlarımızın sonuna az qalıb. O gözəllikləri sən görəcəksən. Lap az qalıb.

Kişi. Sən bilən məsləhətədi.

Qadın. Deməli, belə, danışdıq...

Kişi. Nə danışdıq? Yadıma sal.

Qadın. Ələ salmışan sən yenə məni?

Kişi. Yaxşı. Yaxşı. Qızıışma. Sən elə əvvəldən hövsələsiz idin. Danışdıq. İndi nə etməliyəm mən? Nə etməliyəm? Nə?

İşıq zolaqları sönür. Pərdənin tənha və kimsəsiz titrəyişləri...

V ŞƏKİL

Qaranlıqda uşaq səsləri.

Bir, iki –

Bizimki.

Üç, dörd –

Qapını ört.

Beş, altı –

Daşaltı.

Yeddi, səkkiz –

Firəngiz.

Doqquz, on –

Qırmızı don.

Yenə də qarmaqarışlıq uşaq səslərinin içindən Qızla Oğlanın səsi seçilməyə başlayır.

QIZ. Mən qorxuram. Bura qaranlıqdı. Burdan necə çıxacağıq?

Oğlan. Qorxma, sən bir şey görürsən?

QIZ. Yox, mən heç nə görmürəm. Sən məni saldın bura. Sara müəllimə, Sara müəllimə...

Oğlan. Ağlama. Qorxaq! Qızların hamısı qorxaqdı. Sən bir şey görmürsən?..

QIZ. Sən məni saldın bura. Sən saldın. Hamısı təqsirlər səndədi. Heç nə görmürəm.

Oğlan. Gəl bu tərəfə gedək.

QIZ. Yox, o tərəfə getmirəm. Mən qorxuram.

Oğlan. Yaxşı. Yaxşı. Onda gəl bu tərəfə gedək.

QIZ. O tərəfə də getmirəm. Sən elədin. Sən. Sən...

İşıq zolaqları Qızla Oğlanı axtarır. Tapa bilmir. Kişi ilə Qadının üstünə düşür.

Kişi (*yuxulu kimi*). Hər gecə eyni yuxunu görürdüm. Görürdüm ki, uzun bir yol gedirəm. Yolun axırında da bir kötüyün yanında cəllad əlində balta durub məni gözləyir.

Qadın (*yuxulu kimi*). Sənə bu köynək yaman yaraşır. Rəngini mən seçmişdim.

Kişi. QIRMIZI... QIRMIZI bizim rəngimizdi. Unutmamısan? Bizim rəngimiz.

Qız. Doqquz, on –

Oğlan. QIRMIZI don!

*İşıq zolaqları yenə də Qızla Oğlanı axtarır, tapa bilmir və yenə də,
bu dəfə son dəfə Kişi ilə Qadının üstündə donub qalır.*

Kişi. İndi mən artıq səninlə gedə bilərəm. Mən getməyə hazırım. Burda heç nə daha məni saxlamır, əlvida deyim, deməyim bu dünyaya? Əlvida. Göz yaşları lazım deyil. Gül-çiçək də. Alqışa ehtiyac yoxdur. Amma... (*pıçıltıyla*) qayıdacağam. Qayıtmasam, olmaz. Ürəyim partlar. Ölərəm.

Qadın. Qayıda bilsən, qayıdarsan. Dediklərimi yadımdan çıxarmamısan?

Kişi. Yox, arxayın ol. Elə də iş olar?

Qadın. Onda gəl. Gəl, qorxma.

Kişi. Qorxmalı bir şey qalmadı. "Qorxma". O nə olan şeydi elə?

Qadın. Bax belə. Birinci addımı artıq atmısan. Dediyyəmi unutma. Gəl. Belə. Ora-bura boylanma. Gəl, gəl.

Kişi. Yenə də Yol. Yenə də Yolun əvvəli və yenə də uzaqda görükən o qırmızı işıq. O qırmızı işığın yanına gəlib çatanda nə baş verəcək – heç kim bilmir. De görüm, biz qırmızı işıqdan o yana keçəndə, nəhayət, bir-birimizi tanıya biləcəyikmi?

Qadın (*başqa, sərt səslə*). Bir-birimizi tanımağımız lazımdı bizə?

Kişi. Nə dedin? Necə? Bu sən idin?

Qadın (*öz səsiylə*). Mənəm, Mənəm. Heç nə demədim. Bir şey görürsən?

Kişi. Yox, heç nə görmürəm. Amma elə bil, hər şeyi görürəm. Nə zaman bitəcək bu oyun? Ürəyim bərk sıxıldı. Nəfəs ala bilmirəm.

Qadın. Bax, bir addım da keçmişən. Darıxma. Özün də tələsmə. Gəl. Bax belə. Yavaş-yavaş. Bir azdan. Bir azdan. Hər şey gözəl olacaq.

Kişi. Qəribədi. Sən nəsə sonuncu andan danışdın. Mən, elə bil, o anı görməyə başlayıram. O sonuncu an haradansa saatların, dəqiqələrin içindən sıyrılib üzə çıxır və mənə doğru gəlməyə başlayır.

Qadın. Gördün onu?

Kişi. Görürəm. Aman!

Qadın. Bax, sən indi sonuncu addımını atırsan. Bir az da döz, indi, bax, elə indi birdən rahatlaşacaqsan. Quş kimi yüngül olacaqsan. Bu boyda dünya qov kimi yumşaq görünəcək sənə. Sənə elə gələcək ki, onu bir əlinlə qaldırmaq istəsən, qaldıra biləssən. Və bütün qayğuların, əzabın, demək və deməmək istədiklərin hamısı, hamısı gedəcək uzaq-uzaqların uzaqlığına. Məni dinlə. Mənim səsim sənə istiqamətində. Səsimi unutma. Səsimdən yapış, yıxıla bilərsən. Gəl, gəl... Heç kimi düşünmə. Heç kim yoxdu. O tərəfdə heç kim yoxdu. Yoxu düşünməzlər. Yox barədə danışmazlar. Sən və mən. Bir, iki... bizimki. Bir, iki – bizimki! Hər şey bizimki olacaq. Yalnız bizimki. Səsimi unutma. Bax belə. Asta. Yavaş. Yox, tələsmə. Tələsdin. Bir də. Yavaş-yavaş. Hər şey yaxşı olacaq. Bax, belə. Heç kim yoxdu, heç kim yoxdu. Bir sənsən, bir də mənəm. Bir, iki – bizimki. Bir, iki – bizimki...

Kişi. Mən heç nə görmürəm. Qırmızı qaranlıqdı bura başdan başa.

Qadın. Tələsmə. İndi hər şey düzələcək. Hər şey yaxşı olacaq... Görəcəksən. Görəcək... (*səsi yox olur, Qadının üzərindəki işıq zolağı söniür*).

Kişi. Nə oldu? Niyə belə uzun çəkir bu iş? Mən deyirdim axı, asan məsələ deyil. Elə həmişə sən adamı tələdirirsən. Niyə susdun? Bir söz de. Məni tək qoyma. Heç nə görmürəm. Niyə mən heç nə görmürəm? Hara, hara itdin sən? Qayıt. Mən tək qalmaq istəmirəm. İstəmirəm. Niyə yox oldun? Sən məni aldatdın. Sən məni aldatdın. Mən səni görmürəm. Sən... sən yoxsan! Sən harda gizləndin? Bura niyə belə soyuqdu? Axı biz belə danışmadıq. Mən geri qayıtmaq istəyirəm. Geri. Geri. Yol, yol, bir yol olmalıdı burda, ya yox? Bu

tərəfə gedim?! Yox. Bu tərəfə gedim?! Yox, o da yol deyil. Yol. Hanı bu yol? Bir əvvəli var, bir də sonu. Bəs bu yolun özü hanı? Hanı bu yol? Sən məni aldatdın. Sən məni aldatdın. Hanı, hanı o gözəlliklər? Niyə? Niyə? Dediklərinin hamısı yalan çıxdı. İstədiyini nə idi?

Qadın (*yalnız səsi gəlir*). Sən hara yox oldun? Hara itdin? Səsimi unutma. Səsindən yapış.

Kişi (*onu eşitmir*). Aldatdın məni. Heç nə görmürəm. Heç nə eşitmirəm. Bu sənə nəyinə lazım idi?

Qadın (*səsi gəlir*). Axı sən hara yox oldun? Mən buradayam. Niyə məndən qaçdın? Sən hardasan?

Kişi (*eşitmir*). Sən hardasan? Yenə qaçıb harda gizləndin? Mən səni tapa bilmirəm. Gizlənpaç oynayırsın?! Nə üçün idi bütün bunlar? Səsinə çıxart, səsinə. Heç nə görmürəm. Heç nə. Hər şey bitdi.

Qadın. Eşitmirəm səni. Hara gizləndin? Sən məni yenə də aldatdın. Amma niyə? Nə üçün? Bu sənə nəyinə lazım idi?

Və Kişi ilə qadının arasındakı pərdə sürətlə yuxarı qalxır, yox olur.

Kişi. Hər şey bitdi. Mən gəldim. Eşidirsən, mən gəldim. Sən yoxsan. Bura necə də soyuqdu. Necə də soyuqdu. Soyuqdu...

Qadın. Sən yenə də yoxsan. Sən axı niyə yoxsan?.. (*başqa səslə*) Sən heç vaxt var olmamışdın. Olmamışdın.

Kişinin üzündəki işıq zolağı sönmür. Və bununla hər şey qurtara bilərdi, əgər yenə də həmişə uşaq səsləri qaranlıqda eşidilməsəydi.

Oğlan. Tapdım, tapdım yolu. Ordan işıq gəlir. Görürsən, bax, ordan işıq gəlir.

Qız. Mən heç nə görmürəm. Mən ancaq eşidirəm. Sən hardasan? Hardasan?

Oğlan. Tut səsimdən, yıxılma. Gəl səsimin dalınca.

Qız. Mən heç nə görmürəm. Sara müəllimə, Sara müəllimə...

Oğlan. Ver əlini. Hardadı sənin əlin? Titrəmə. Gəl. Gəl gedək.

Qız. Yox, gəlmirəm. Qorxuram. Sən məni saldın bura.

Oğlan. Ağlama. Gəl dalımca. Səsimdən yapış...

Qız. Sara müəllimə, Sara müəllimə...

Səslər yavaş-yavaş öləziyir və sükutun içində

SON

*Kim dedi ki,
Simurg qusu var imiş?!!*

(2 hissəli fəlsəfi, sentimental duyumlar dramı)

İŞTİRAK EDİRLƏR:

**Kapitan
Səs
Ada sahibi
Nağılçı
Zabit
Padşah
Gözəl qız
Şahzadə
Vəzir
Cəllad
Dev**

BİRİNCİ HİSSƏ

I ŞƏKİL

*Adi bir otaq. Divardan tor asılıb. Divan, kitab dolabı, stol (bir küncdə).
Otağın ortasında pəncərəyə yönəli üstünə örtük çəkilmiş stolvari bir şey var.
Kapitan əlində şam qaranlıqda gəlir, şamı küncdəki stolun üstünə qoyur, birdən işıqlar
yanır. Kapitan tez şamı söndürür.*

Kapitan. Ay zibil. Xarab olan kimi xarab olmur, yanan kimi yanmır. Günümüzə bax da (*pəncərəyə yanaşıb küçəyə baxır*). Yenə zülmətdi ki. Amma sabah zülm isti yağar. Ulduzlar, elə bil, gəlib başımızın üstünə qonub. Heç bu boyda yaxına gəlməzdilər. Buna bax e, buna. Əl atsam, əlim dəyər. Əzizim, bəlkə evə gələsən, qonağım olasan. Utanma. Bilirəm ürəyindən keçir... Günümüzə bax da. Yol göstərin, yol. Yoxsa ki... (*pəncərədən aralanır*). Bundan xəbər çıxmadı. Ölər bir mərtəbə yuxarı qalxsa. Cəhənnəmə gəl. Amma mən səndən onu almasam, mən heç mən deyiləm (*oxuyur*).

Sən o tərəf, mən bu tərəf
Ağla uca, barı, ağla
Həyat güllə, ömür hədəf
Ağla uca barı, ağla.

Əla şeydi ən uca mərtəbədə yaşamaq. Doğrudan. Səndən ki yuxarıda heç kim olmadı – gözəldi. Aşağıdakıların işi zülmüdü. Balaca tappılı (ayağı ilə döşəməni döyür), dur, köç evdən. Amma yuxarıda – heç kim, heç nə. Ancaq havanın səsi. Külək olanda viyılıtsı. Bir də... ulduzlar, ulduzlar... Buna bax,

buna, elə bil, o da mənə baxır. Əl atsam əlim dəyər. Əzizim, doğrudan bəlkə gələsən bura, qonağım olasan?

Qapı zənginin səsi.

Bu olar yəqin. Başqa kim olacaq? Gör nə tez gəldi. Gələrsən, hara itəcəksən, gələrsən. Gələrsən də, gətirərsən də. Ağla uca barı ağla (*gedib qapını açır. Zabit gəlir*).

Zabit. Salam, yoldaş, bəy, ağa, müəllim... ha-ha-ha, təksən? Hay-küydən elə bildim, bir rota əsgər var burda? (*Ora-bura boylanır.*)

Kapitan. Salam, salam. Heç kim yoxdu. İnanmırsan? Noldu, bəs sən söz vermişdin? Nə oldu?..

Zabit (*şübhə ilə örtüklü stola baxır*). Təzə bir şey yoxdu bunun altında? Denən görüm bu istidə soyuq piyvəynən necəsən? Bir balonu xolodilnikə indi qoydum. Bir az soyusun, gətirim vuraq getsin. Voblan qalıb? Bəlkə bizə düşək?

Kapitan. İçmirəm. Noldu niyə gətirmədin?

Zabit. Sən allah, istəyirsən düşək bizə. Bu nə tappılı idi salmışdın? Lyustralar uçurdu lap. Elə bildim, köçürsən. Perestanovka eləyirdin? Demişəm, gətirəcəyəm o zəhrimarı sənə, demək, gətirəcəyəm. Nöşün kəmhövsələ olursan sən? Pivə? Özü də soyuq. Hə?

Kapitan. Sağ ol. Hə qoyub, nə axtarırsan?..

*Zabit gedir örtüyü stolun üstündən çəkmək istəyir.
Kapitan özünü atır ona tərəf, Zabitin əlindən tutur.*

Zabit. Qoy bir dəfə baxım da. Nolar?

Kapitan. Heç nə olmaz, nolacaq? Bir dəfə sənnən bu barədə danışdıq axı.

Zabit (*barmağını alnına tutur*). Çatmır e, çatmır. Deyirəm, bir yakorun çatmır elə. Amma gətirəcəyəm. Yakor deyə-deyə mələyib durmusan. Sən allah, bura onsuz da gəmidini də. Nəyinə lazımdı bu yakor? Mən ölüm, neynirsən bu yakoru?

Kapitan (*qaşqabaqla, ciddi*). Getdiyın yerin yanında dayanmaq istəyəndə gərək dayana biləsən ya yox?

Zabit (*Kapitana diqqətlə baxır, yəni "sən düzələn deyilsən"*). Yaxşı, yaxşı, mısmırığını sallama. Sabah – yüz faiz o lövbər burda olacaq. Hara üzürsən, üz. Amma düz sözümdü, lazım deyil o sənə. Onsuz da gəmidə də bura.

Kapitan. Bilirsən...

Zabit. Aydın, aydın. Bilirəm. Üç dəfə yalançı çıxmışam. Amma başa düş. Bu da sükan deyil, tor deyil. Yakordu bu, yakor! Çıxartmaq asandı bunu bəyəm? Söz vermişdilər bu güncün – alınmadı. Mən yazıq neynim?

Kapitan. Hə, deyirəm. Amma mən də işimi bilim də...

Zabit (*ələ salır*). Hə də, sən də, gərək işini biləsən də. Dənizə çıxırsan – zarafat deyil. Birdən üzüb getdin dünyanın o başına.

Kapitan. Dünyanın o başına?.. Nə deyirəm.

Zabit (*ona qəribə bir heyranlıqla baxır*). Xırda-xırda gününü keçirirsən də özünçün. Vallah düz eləyirsən. Adamın gərək bir məşğuliyyəti olsun. Özü də bu zamanda. Yoxsa ki...

Kapitan. Başa düşmədin deyəsən...

Zabit (*birdən özünə gəlir, zarafatla*). Oldu, yoldaş Kapitan (*mil durub əsgər salamı verir*).

Kapitan (*birdən heydən düşür, az qalır pıçıldasın*). Bəsdə.

Zabit (*yənə əvvəlki tərzdə*). Oldu, yoldaş Kapitan.

Kapitan (*az qalır yalvarsın*). Heç nə lazım deyil (*Zabit donuq*). Voblanı aparırsan?

Zabit (*yənə əvvəlki kimi*). Oldu, yoldaş Kapitan.

Kapitan (*ona baxır*). Mən səni... bir adam bilirdim (*birdən qışqırır*) Götür! (*toru yığışdırmaq istəyir*) Bunu da apar, lazım deyil. Götür.

Zabit (*gəlib onu tutur, qucaqlayır*). Yaxşı da, yaxşı, zarafat eləmək olmaz? Dayan görün. Qurtar. Qurtar görün. Gəl düşək bizə. Mən ölüm, niyə dağıdırdın buranı? Bəs vobla verirdin mənə? Hardadı bu vobla? Sən lap xəsismişsən ki. Ay-yay-yay...

Kapitan heysiz keçib divanda oturur.

Zabit. Zarafat başa düşürsən? Nə dəymədüşərsən sən. Yaxşı, ver voblanı, mən gedirəm (*Kapitan hərəkətsiz*). Sən lap qovursan ki, adamı. Qonaq görəndə elə bil düşmənini görürsən?

Kapitan. Vobla pəncərənin dalında. Götür.

Zabit (*gedir pəncərənin dalından əl atıb balaca bir vobla çıxardır*). Bu boyda vobla? (*zarafatla*) Əladı, əla. Sağ ol, vallah. Atlantik okeandan tutmusan bunu? Akulaya oxşayır.

Kapitan (*hirsələnmiş istəyir, amma heyi qalmayıb, yavaş səslə*). Hə, Atlantik okeandan tutmuşam.

Zabit. Yaxşı, yaxşı. Mənə bax, sabah yüz faiz gətirəcəyəm. Yüz faiz. Salladın ki onu burdan – əsl gəmi qələt elər (*gedib toru düzəldir*). Onsuz da gəmidi... (*pəncərədən baxır*) Elə bil, dənizin içindəsən... Üz, üzə bildiyin qəder.

Kapitan. Yaxşı, sağ ol.

Zabit. Bizə düşürsən? Nə görmüsən sən bu təkliddə? Hər olmasa, bir adam çağır evə. Gəlib gedən olsun. Noldu sənə?

Kapitan. Heç, heç. Başım ağrıdı, keçər.

Zabit. Sərf eləməyəndə tez başını tut. Yaxşı. Mən getdim. Gəl qapını bağla. Ürəyinə salma. Dəniz zülm şeydi. Çəkdi səni özünə, buraxmayacaq. Buraxmaz. Qalan hər şey yalandı.

Kapitan. Aydındı, aydıandı.

Zabit. Bilirsən... (*Nəsa demək istəyir, fikrini dəyişir.*) Sənin işin allaha qalıb. Gəl qapını bağla (*gedir*).

Kapitan durub qapını bağlayır. Gəlib yenə divanda oturur. Durub pəncərədən baxır. Mayakın yanub-sönən işığı otağa düşür. Kapitan gedib toru düzəldir. Özünə yer tapa bilmir.

Kapitan. Bu nəydi? Gözümə görükdü?! Yox. Hələ bir şey yoxdu. Olsaydı belə olmazdı (*özünə ürək-dirək vermək məqsədilə oxuyur*).

Sən o tərəf, mən bu tərəf
Ağla uca barı, ağla.
Həyat güllə, ömür hədəf
Ağla...

Gözümə görükdü axı. Yox, burda nəşə var. Elə bil həm var, həm də yoxdu. Beləmi olmalıydı? (*Birdən donub qalır. Qorxu içində pıçıldaıır*). Kimsən?

Mayakdan gələn işıq söniür. Kapitan qaranlıqda birtəhər gedib stolun yanına çatır, şamı götürüb yandırır. Şam işığında bir qılınc gölgəsi Kapitana tərəf gəlir.

Kapitan (*qorxa-qorxa*). Bu nədi belə? Kimsən? Ya Allahın adı...

Qapının zəngi çalınır. Qılıncın gölgəsi geri qayıdır.

Kapitan. Ya Allahın adı. İşıq yox, bəs bu zəng səsi hardan gəldi? (*Yavaş səslə – elə bil öz-özünə*) Kimsən? Səsin gəlsin.

Sükut.

Kapitan. O nəydi elə gözümə göründü? (*Pəncərəyə yanaşır.*) Küləkdi vıyıldııır. Dəniz də bir azdan aşıb daşacaq. Yandı. Yandı. Axır ki, göründü. Uf. Bu da yol. Göründü, nəhayət. Vaxtdı, deyəsən. Vaxtdı.

Sən o tərəf, mən bu tərəf
Ağla uca barı, ağla.
Həyat güllə, ömür hədəf?
Ağla, ağlaya bilsən.

Yanır. Ya Allahın adı. Yanır. Vaxtdı. Ya Allahın adı. Sən özün kimsəsizlərə, yol azanlara, kömək gözləyənlərə imdad elə. Ya Allahın adı. Amin.

Kapitan otağın ortasında üstü örtüklü stolvari şeyin üstündən örtüyü çəkir. Mayakın işığı yenə də yanub-sönməyə başlayır. Bu işığın altında örtük çəkilən kimi gəmi sükani, kapitan körpücüyü görünür. Körpücüyün üstündə durbin, şapka, xəncər var. O, köynəyini dəyişir, zolaqlı köynək geyir. Şapkanı başına qoyur, durbini götürüb xəncəri belinə taxır. O artıq körpücüyün üstündədi.

Külək vıyıldııır, gəmi göyertəsinə dəyən dalğa səsləri eşidilir. Hər tərəfdən gəminin üstünə ulduzlar axmağa başlayır. Bu gəmi dənizdəmi üzür, bu gəmi göydəmi uçur? Mayakın işığı söniür.

Qaranlıqda dalğa səsləri.

II ŞƏKİL

Göydən yerə yağan ulduzların işığında Kapitan elə bilir, gəmini idarə edir. Çox oynaq bir marşı o eşidir, bizim qulağıımıza isə həzin və sentimental bir musiqinin titrək sədaları dəyən kimidir. Və bu həzin musiqi yavaş-yavaş gücləndikcə otaqdakı stolun altından sehrli sandığın içindən çıxan kimi Ada sahibi çıxır. Ada sahibi qəmli-qəmli gəlib Kapitana baxır, baxır, sonra bardaş qurub yerdəncə oturur.

Ada sahibi. Axır ki, gəlib çatdı. Ümidim vardı ki, çatacaq. İndi başlamaq olar. Adamın ürəyi həmişə qərribə bir ümidlə döyünür. Nəyəsə inandığın üçün yaşamağın da davam edə bilir. Kimlərsə bizi körpəlikdən aldadıblar – biz cəsur qəhrəmanlara, qara devlərə, huri-mələklərə, sehrbazlara inanmışıq. Kim idi ilk nağılı danışdı bu dünyada?! O ilk nağıla qulaq asanlar kimlər idi?!

Ada sahibi danışdıqca stolun altından sıçrayıb Nağılçı çıxır.

Gəlib Kapitana heç bir məhəl qoymadan Ada sahibinin yanında yerdən o da oturur.

Nağılçı. Deyəsən, saxlaya bilmir gəmini. Lövbəri yoxdu, nədi? Nə olacaq bunun axırı? Bir əncam qılmaq lazımdı.

Ada sahibi. Qulaq as mənə. Hər şey yaxşı olacaq. Gəlib tapdı bizi. Bu artıq yaxşıdı. Qulaq as. Sənnənəm. Nağılla yaşamaq, onu son nəfəsinə qədər öz içində qoruyub saxlamaq mümkün deyilmiş. Vaxt gəlir – ayılırsan. Ayılırsan və ayıldığın üçün də səni ayıldan qüvvəyə yox, nədənsə o nağıla nifrət edirsən. Məlum olur ki, nağıl sənə heç nə verməyib. Səni əliboş, silahsız edib göndərüb əjdahalar və devlər qaynayıb-qarışan bir dünyanın düz içinə...

Nağılçı. Nə bilim, vallah. Amma mən onu bilirəm ki, nağılla yaşayanlar xoşbəxt adamlardır. Nağıl danışanlar xoşbəxt adamlardır. Nağıla qulaq asmaq da xoşbəxtlikdir. Nə umacağın qalır bu dünyadan, nə də ona verəcəyin. Hər şey gözəl bir tül pərdənin arxasına keçir və indi o pərdənin arxasında qarı nənələr və keçəllər, qəddar padşahlar və gənc şahzadələr, gözəl qızlar

və cəlladlar, ağ və qara devlər, hiyləgər vəzirlər nağılın başlanmasını gözləyirlər. Deyəsən gəldilər...

O danışdıqca stolun altından bir-bir Padşah, Şahzadə, Güzəl qız, Vəzir, Cəllad, Dev çıxırlar. Padşah qürurla irəliyə keçir. Yanında o saat Vəzir əlləri sinəsində peyda olur. Cəllad çiyində qılınc (bayaq kölgəsi Kapitanın üstünə gələn qılınc deyilmi bu?), dalınca boğazı zəncirə keçirilmiş Dev dizin-dizin gəlib Vəzirin yanında dururlar. Şahzadə əlləri bağlı gəlir və axırda Güzəl qız xüsusi işvə ilə gəlib Nağılçının və Ada sahibinin önündən keçir, Padşahın yanında durur. Sonra nə fikirləşirsə, yerini dəyişir, Şahzadənin yanına gəlir.

Ada sahibi. Kimin üçündür bu oyun?

Marşın sədaları güclənir. Ulduzların işığı Kapitanın üstündə donub qalır.

Nağılçı. Bilmirsən? Sən bu boyda adanın sahibisən? Sən də bunu bilmirsən?

Ada sahibi. Mən artıq bu dünyada hər şeyi bilən adamlardan qorxuram. Qorxulu adamlardı belə adamlar. Doğrudan da, kim idi bizi qəddarcasına aldatdı və bizi heç zaman olmamış, olmayan və olmayacaq şeylərə inandırıldı? Kim idi, hansı ecaskar və dəhşətli bir qüvvə idi bizi böyüməyə və yaşamağa qoymaq istəmədi, bizə əbədi layla çalmaq istədi?! O gözəl nağılı oyun kimi oynayanlar hara getdilər?! Elə bil, heç yox imişlər. Bəlkə, elə doğrudan da, o tül pərdənin arxasında heç nə baş verməyib? (*Əli ilə Kapitanı göstərir.*) Heç kim də günahkar deyil?! Bəlkə o nağılın yeganə müəllifi mən özüm, Mən Ada sahibi olmuşam? Bütün bunlar da mənim sahibi olduğum adanın ölməz gölgələridi? (*Ayağa durub Padşaha yaxınlaşır.*) Sən padşahsan? (*Şahzadəyə*) Şahzadə həzrətləri... (*Vəzirə*) Vəzir? (*Güzəl qıza*) Sən bir huri-mələksən. (*Cəllada baxır diksinir.*) Aydındı. (*Devə acı-acı*) Sən də bir devsən, eləmi? (*Kapitana yaxınlaşır, baxır, baxır, elə bil ki, öz-özünə.*)

Ürəyinin şırım-şırım yerinə
Elə gəlib qaranəfəs çatarsan
Mat qalarsan bu dünyanın sirrinə
Dərin fikir dəryasına batarsan.

Ümidlərin göydə durna lələyi
Kim dedi ki, Simurğ quşu var imiş?
İtən ümid ömrümüzün bəzəyi
Elə bil ki, göydən yağan qar imiş.

Arzuların dil açıb yalvarar ki,
Əvvəl-axır bir oyuncaq ver mənə.
Olacağın olmağına nə var ki,
Bircə dənə olmayacaq ver mənə.

Gəlib yenə də yerdən bardaş qurub oturur. Pıçıltıyla.

Kim dedi ki, Simurğ quşu var imiş?..

Nağılçı. Kim dedi ki, Simurğ quşu var imiş???

Padşah, Vəzir, Gözəl qız, Şahzadə, Cəllad, Dev bir-birinə baxıb bir-birinin sözünü kəsə-kəsə soruşurlar: "Kim dedi ki, Simurğ quşu var imiş? Çəkilin, çəkilin, gizlənin. Gəlir. Gəlir". Padşahla Vəzir bir tərəfə, Cəlladla Dev bir tərəfə, Gözəl qızla Şahzadə də bir tərəfə çəkilib ehtiyatla dururlar. Musiqi susur. Ulduz işığı sönmür. Kapitan körpücükdə hərəkətə gəlir. Həvəslə sükanı sola-sağa fırlayır. Sonra var gücü ilə son dəfə yelləyib kefi kök körpücükdən otağa tullanır. Elə bil qəfildən tamam başqa bir yerə düşür. Heyrətlə ətrafa baxır.

Kapitan. Sən o tərəf, mən bu tərəf

Sən o tərəf, mən bu tərəf...

Kimdi güllə, kimdi hədəf

Ağla, ağla, ağla bir az.

Bu nə yol idi göstərdi mənə ulduzlar? Yəni, mən gəlib çıxdım bura? Dayan. Dayan. Elə bil, uzaqda nöqtə kimi nəsə görünürdü axı? Adadı, nədi bura?.. Ada? Uzaq, yaşıl ada? Sən – uzaq, yaşıl ada. Nağıldı bunlar, əfsanədir. Amma nəsə bir mahnı vardı. Məhəbbət bir dənizdir. Sən uzaq, yaşıl ada (gülür). Yox, adadı bura. Yəni... Bəlkə kitabda bu Ada barədə yazılıb bir şey? Baxaq, görək (*gedir oturur stolun dalında, kitab dolabından qalın bir kitab götürüb vərəqləməyə başlayır*).

Ada sahibi gəlir otağın ortasına, Kapitana baxıb otağın bir küncünə qısılmış kölgələri yanına çağırır. Hamısı gəlib onun ətrafına yığılır. Nağılçıdan başqa.

Ada sahibi. Gəlin, gəlin bura. Bəs bu hara getdi? Onu deyirəm, burda durmuşdu. Yox, oturmuşdu burda. Hara itdi? Elə bil, nəşə demək istəyirdi. Sözü vardı, elə bil. Yəni, bu yox oldu? Görmədiniz siz?

Padşah. Yox, görmədik. Başlayaq? Bizim vaxtımız elə də çox deyil. İllər, illər...

Vəzir. Əlahəzrət doğru buyurur.

Padşah. Başlayaq. Siz burdasınız. Başqa adam-zad lazım deyil. Düzdü?

Vəzir. Düz buyurursuz, Padşah sağ olsun.

Ada sahibi. Nə deyim? Başlayaq deyirsiniz... amma nə eləmək istəyirsiniz... Biz bunun nağılıyıq axı. Elə edin ki...

Padşah. Bilmək olmaz. Bəlkə o bizim nağılımızdı.

Vəzir. Əlahəzrət doğru buyurur. Görərsiz, axırda elə olacaq.

Nağılçı birdən tələsik onların yanına gəlir.

Nağılçı. Nə “başlayaq”, “başlayaq” salmışınız? Hələ olmaz. Vaxtı deyil. Hər şeyin bir vaxtı var. “Başlayaq”, “başlayaq”...

Ada sahibi. Görürsünüz?

Padşah. Mənim ağlım bir şey kəsmir. Mən çıxıb gedirəm.

Vəzir. Bəs biz? SİZSİZ biz nəyik ki?

Şahzadə. Bəs mən? Mən? Elə belə qalacam? Məni burda tək qoymayın.

Gözəl qız. Yox, gəlin hamımız qalaq. Bura elə gözəldi ki... çiçəklər, çəmənliklər, güllər...

Cəllad. Mənlik iş yoxdursa... (*Şahzadəyə tərəf gedir. Qollarını açmaq istəyir*).

Vəzir. Tələsmə. Sən niyə belə kəmhövsələ oldun?

Dev (Cəllada). Yaralarımı bağlamayacaqsan? Söz vermişdin axı.

Ada sahibi (Nağılçıya). Görürsən? Aləm qarışdı bir-birinə.

Nağılçı səhnədəkiləri sakitləşdirməyə çalışır.

Nağılçı. Əlahəzrət, darıxmayın. Bir durun görüm. Sakit. Sakit. Yaxşı nə deyirəm. Özünüz istədiniz bunu. Özünüzdən oldu. “Başlayaq”. Nə deyirəm, başlayaq (*əli ilə işarə edir*).

*Musiqinin həzin və sentimental səsi eşidilir. Bu musiqinin səsi altında
Nağılçı sözünü davam edir.*

Ada sahibi (*pıçıldayır*). Sakit. Qulaq asın, Əlahəzrət.

Nağılçı. Başlayaq. Görək, kim-kimin nağılıdı (*gəlir Padşahın yanına*). Padşah, sağ olsun. Harda həyat varsa, ölüm də, elə bil ki, onun həndəvərində gizlənilib. (*Gözəl qıza*) Harda gözəllik varsa, (*Devi göstərir*) eybəcərlik də yanındadır. (*Vəzirə*) Ağıl nadanlıqdan uzaq deyil. (*Şahzadəyə*) Cəsurluq qorxaqlıqla yanaşı yol gedir. (*Kapitana yanaşır*) Xeyir və Şər kimi. Mərhəmət və zalımlıq kimi. İşıq və zülmət kimi. İnsan və adam kimi (*yavaş-yavaş səhnənin ortasına gəlir*). Və belə yanaşı yaşamaq günlərin bir günü hamını yoranda, adamlar bir-birindən dincəlmək istəyəndə və bir-birindən ayrılıb hər biri öz təzə yolu ilə getmək istəyəndə yalnız işıqdan, mərhəmətdən və xeyirdən ibarət bir dünya qurub o dünyada yaşamaq istəyənlərin sayı son dərəcə az olacaq. Təəccüb etməyin. Sözdə hamı belə bir dünya arzusunda olduğunu deyəcək. İşdə isə...Niyə? Nə üçün? Nəyə görə? Səbəb? (*Vəzirə*) Niyə biz bu dünyada bizə buraxılmış yaşama müddətinin mənasını bir-birimizin həyatını zəhərləməkdə, (*Callada*) bir-birimizin axırına çıxmaqda görürük? Bunun (*Devi göstərir*) xaltasını boşalt, bu yazıqdı (*yenə Vəzirə dönür, Vəzir addım-addım geriləyir*). Nə üçün bizim içimizdəki Şər bizim içimizdəki Xeyiri üstələyir? Nəyə görə zülmət işığın rəddi üzərində qurulub? (*Gözəl qızın əlindən tutub ortaya çəkir*) Kim deyib ki, İblis hökmən qoca, idbar bir görünüşdə olmalıdı? Nə səbəbə Xeyir və Gözəllik mələkləri İblislə bacara bilmir? Niyə Allah bu əkslikləri birləşdirmir? Niyə çevrə qapanmır? Bəlkə o çevrənin qapanması heç bizə lazım deyil? Bəlkə o çevrə qapansa, biz görəcəyik ki, xeyir, əslində, xeyir deyil, şərdir, işıq zülmətdi və mərhəmət də əzazillikdi? (*Musiqi susur.*)

Padşah. Yəni, doğrudan belədi? İnanmağın gəlmir.

Vəzir. Əlahəzrət. Mən sizə olanları, necə varidisə o cür danışdım. Bu mənim borcumdu.

Padşah (*Nağilçıya*). Yol göstər, mən nə etməliyəm? Hansı hökmü çıxarmalıyam? (*Şahzadəyə baxır*) Bir səhv, bircə səhv – sonra bütün ömrünü bük göy əskiyə, tulla getsin.

Nağilçı. Eh, bizim bildiklərimiz (*Kapitana işarə edir*) onun başına gələnlərin yanında nədi ki?! (*Padşaha*) Səhv deyirsən? Səhv etməsən olmaz. Alınmaz.

Padşah (*Ada sahibinə*). Yaxşı, sən de mənə. Səhv edirəm, ya yox? Niyə hamınız susmusuz? Kim bunu mənə deyə bilər? Kim bunu bilir?

Şahzadə gəlir Padşahın yanına, önündə diz çökür, başını onun dizlərinə sürtür. Padşah istəməz, elə bil, uzaq bir xatirəni yada salırmış kimi onun başını tumarlamağa başlayır. Cəllad və Dev göz yaşlarını saxlaya bilmirlər. Gözəl qız təəcüblə Vəzirə baxır, Vəzir onu Padşaha tərəf itələyir. Padşah Gözəl qızı görüb birdən ayılır. Arxasını Şahzadəyə çevirir.

Ada sahibi (*Padşaha*). Səhv edirsən, ya yox? Bəlkə də. Kim bilir?! (*Şahzadəni yerdən qaldırır kömək edir, aparır öz yerinə. Yenə həzin musiqi. Qayıdır Padşahın yanına*) Əgər biz İblisə yalnız İblis kimi yox, həm də alçaldılmış və cənnətdən qovulmuş bir mələk kimi də baxa bilsəydik?! Əgər biz indi iki müxtəlif səmtə doğru çırpınan qanadların zorla aparmaq istədiyini və apara bilmədiyini bir quş olduğumuzu dərk eləsəydik?! Kimsə bunu bizə pıçıldasaydı və bizi buna inandırsaydı... (*Cəllada*) Sənə dedilər axı bu yazığın xaltasını bir az boşalt, boğuldu bu ki. Əgər biz, nəhayət, doğula bilsəydik... və belə olan zaman ulu böyük keçmişimiz bizdən aralanardı, nəhayət, bizi rahat buraxardı. Artıq keçmişə dönmək təhlükəsi ilə yaşayan gələcəyimiz də asudə-asudə köksünü ötürərdi...

Gözəl qız (*Şahzadəyə*). Gələcəyimiz, elə bil ki, bizə yaxınlaşmağa qorxur.

Şahzadə. Qorxur ki, bizim “qəhrəmanlıqla” dolu keçmişimizin nəhəng və qaranlıq bətnində ərisin, itsin, heçliyə qovuşsun. Keçmiş onu elə udsun ki, “əlvida” pıçıldamağa da macal tapmasın.

Cəllad (*Şahzadəni və Gözəl qızı sakitləşdirir*). Sakit, sakit olun, qorxmayın.

Dev. Qorxmayın. İnanın ona. (*Calladı göstərir*) O mərhəmətlidi.

Gözəl qız. (*Şahzadəyə*) Bir-birimizin içində çabalaya-çabalaya qalmışıq. Ayrılacaq, sən-sən ol, mən-mən olum. Bir-birimizi görə də bilmirik – ayrılacaq! Birləşməyin də təhəri var. Sən harda itdin, mən bilmirəm. Mən hardayam, sən bilmirsən. Günlərin bir günü bizi birləşdirənlərin yadına düşərik, amma yenə də istəmədiklərimdən ayırmazlar bizi. Bəlkə də o zaman heç ehtiyac da olmadı buna. Ayırmağa bəlkə dəyməz? Artıq dəyməz?! Biz necə də bir-birimizi sevirdik. (*Vəzirə nifrətlə baxır*) Biz necə də bir-birimizə nifrət edirik. (*Vəzir Padşahın yanına gəlir*).

Padşah (*Vəzirə*). Neyləmək olar? Məcbur etmək olmaz ki...

Vəzir. Əlahəzrət! Axır ki, söylədi. Aldı boynuna... Gördüz?

Padşah. Sus. Artıq söz lazım deyil.

Cəllad (*Padşaha yaxınlaşır*). Əlahəzrət...

Padşah. Yox, Cəllad. Tələsmə. Tələsmə, Cəllad...

Mayakın yanıb-sönən işığı yenə də Kapitanın üstünə düşür. O oxuduğu kitabdan başını qaldırır və bu sözləri bir nəfəsə deməyi, elə bil ki, özünə borc bilir. Kimə deyir özü də bilmir.

Kapitan. Mən başa düşə bilmirəm. Kimi məcbur eləmək olar ki, sən bu dünyada elə yaşama, belə yaşa?! Heç kimi. Kim kimin hakimi ola bilər bu dünyada? Heç kim, heç kimin. Adam var ki, bu dünyada böyük-böyük qəhrəmanlıqlar göstərmək həsrətilə yaşayır və o qəhrəmanlıqları göstərir. Adam da var ki, sakitcəsinə yaşayır və sadəcə, öz yolunu gedir. Hər kəsinin öz payı.

Nağilçı Kapitana yanaşır. Mayakın işığı sönür. Kapitan Nağilçının baxışları altında yenə də başını aşağı salıb kitab oxumaqla məşğul olur.

Cəllad. Görəsən düz deyir? Eh, gidi dünya...

Dev. Yaxşı adama oxşayır... (*Cəllada*) Noldu sənə?

Cəllad (*əli ilə ürəyini ovuşdurur*). Bilirsən, bura nə zülmdü? Zülm var, zülm var. (*Xaltanı boşaldır*) Boynunu sürtmür?

Dev. Çox sağ ol. Necə də incə qəlbin var... Az adam sənin kimi olur. Çox sağ ol. Sən... Sən... Nə edirsən?

Cəllad, elə bil, yuxudadı, Şahzadəyə yanaşıb əllərini açmaq istəyir.

Vəzir (*Cəllada*). Dərinə getmə, bala, ağıllı ol. Dərinə getmə. Mən sənə dostam. Bunu unutma. Unutmaq istəsən də, unutma.

Cəllad. (*özünə gəlir, ayılır*) Elə bilirsən, unutmamaq asandı? (*Şahzadəyə*) Sənin bəxtin onda gətirmədi ki, o, (*Vəziri göstərir*) mənim atamdan üzü bu yana yaxşılıq eləyə-eləyə gəlir. Mən ona özüm istəsəm də, istəməsəm də ömürlük bağliyam. Atama, mənə verdiyi çörək gözümü tutar. (*Devi göstərir.*) Bu da mənim kimi.

Dev (*Şahzadəyə*). Elədi. Düz sözdü. O qoymadı mənim axırıma çıxasan. Az qala öldürürdün məni. Yadındadı? Amma o qoymadı. Necə olsa bu da həyatdı da. Mən səni bağışlayıram. Sən də məni bağışla.

Cəllad. (*Şahzadəyə*) Məni taxsirkar sayma. Mən kiməm ki? Atasını unutmayan bir adamam.

Şahzadə (*Devə*). Zavallı! (*Cəllada*) Sən deyə bilərsənmi qırmızı rəng daha çox kiminkidi – qanı axıdılan qurbanın, yoxsa o qanı axıdan cəlladın?

Cəllad. Özünü üzmə. Gərək əvvəldən işini düz quraydın. Nəyin, nəyin, bir qızın üstündə... Eh... nə deyim sənə? Həyat qurtarırsa, yəqin ki, elə bu cür də qurtarır. Hər tərəfdən yollar bağlanır və qərībədir ki, sən bu bağlı qapıları açmağa, onları vurub keçməyə heç bir həvəs göstərmirsən. Sakitcə durub gözləyirsən. Gözləyirsən ki, indiyədək həyat adlanan bu qüvvə tez olsun, axır ki, adını dəyişsin. (*Şahzadə gəlib Kapitan körpücüyünə çıxır. Körpücüyün, elə bil, içindən bir kötük çıxır. Bu kötüyün ağac olan vaxtı vardı. Şahzadə başını kötüyün üstünə qoyur*) Cəllad kötüyünün önündə diz çöküb ölüm hökmünün icrasının həsrətini çəkən ürək çırpıntılarını yalnız təzə-təzə sökülən şafəqin ilk parıltıları duyar (*Cəllad yavaş-yavaş Şahzadəyə yanaşır. Qılıncı sıyıdır*). Cəllad da adi adamdı. Tələsmədən paltarını dəyişir, qırmızı niqabını taxır, qılıncını götürür və gəlib yavaşca sənə lap arxanda dayanır. Başın aşağı olsa da, gözlərin balta zərbələrindən kəsik-kəsik, dəlmə-deşik olmuş bu nahamvar kötüyə zillənib qalanda sən duyursan ki, tək deyilsən. Bu zaman sən cəlladın hənirtisini duyursan. Duyursan ki, arxanda kimsə gəlib dayandı. (*Musiqi guruldayır və susur*) O zaman ki, o adi adam qırmızı niqabını taxıb cəllada dönür və gəlib

sənin arxanda dayanır, o zaman həyat da adını dəyişir. Yalnız adını dəyişir, çünki qalan nə varsa hər şey əvvəlki kimi, əvvəlcədən nəzərdə tutulan kimi davam edir. Yalnız həyatın adı artıq ölüm olur (*Cəllad əlində sıyrılmış qılınc donub qalır*).

Kapitan öz yerindən durur, gəlir Şahzadənin önündə o da diz çökür.

Bir cəllad kötüyünə iki baş əyilir.

Kapitan. Qorxursan?

Şahzadə. Qorxuram, əlbəttə. Bəs sən? Sən qorxmursan? Biz hamımız bu dünyaya çağrılmışıq. Biz çağrılanlarıq. Mən doğulan gün elə o saat, o dəqiqə məndən xeyli uzaqlarda, ağılla bilinməyən, duyğuyla duyulmayan bir yerdə gözə görünməz bir ölüm də doğuldu. Və o ölüm doğulan kimi yol alıb yavaş-yavaş mənə tərəf gəlməyə başladı. İndi, elə bil, addımlarını getdikcə yeyinlədir. Mən də, elə bil, harasa tələsməyə başlamışam. Deyirlər ki, qorxma, heç qorxma, nədi ki, ölüm, ani bir duyumdur. Belə deyil. Ölümün ömrü insanın ömrü qədərdir. Eyni yolumuzun tən ortasında üzbəüz gəlirik. Mən ömrüm boyu qorxuram.

Padşah (*Vəzirə*). Sən bir şey anlaya bildin?

Vəzir. Əlahəzrət, mənim üçün hər şey gün kimi aydındır. Qorxursa, günahı vardır. İcazə versəniz... bu işə son qoyardıq.

Padşah. Qoy bir istixarə eləyim... (*Əlindəki təsbehi oynadır, göyə baxır, ora-bura baxır. Cəllada işarə edir. Cəllad qalınca aşağı salır. Keçir gəlir Devın yanına*).

Gözəl qız (*gəlir Şahzadənin əlindən tutur, Kapitan körpücüyündən aşağı salır*). Gəl. Qorxma. Hər şey yaxşı olacaq. Gəl, bura, bura. Otur.

Şahzadə Gözəl qız deyən yerdə oturur. Bütün bədəni əsım-əsım əsir. Kapitan sükanı fırladıb şux addımlarla körpücükdən düşür. Ora-bura boylana-boylana qalır.

Kapitan. Deyəsən, gəlib çıxmışam. Çata bildim, deyəsən. Bura haman o adadı? Oradı. Yəni, lap elə doğrudan gəlib çatdıq? Kim deyər? Kim var burda? Kim? Kim?

III ŞƏRİL

Kapitanın üstündə ulduz işığı. Ada sahibi ehtiramla ona yanaşır.

Ada sahibi (*qonaqpərvərliklə*). Xoş gəldiniz. Siz ki o uzaqlardan gəlib bizi tapdınız, inanın xoşbəxtlik verdiniz bizə. Səfəriniz necə keçdi? Ulduzlar aydın oxunurdumu? Dənizlər sakit idilərmə? Bir rahatsızlığınız olmadı ki?

Kapitan. Sağ olun. Heç bilmədim, dənizlərdən dənizlərə üzdükcə vaxt necə keçdi. Nə gözəl yerdi bura. Hava deyil, elə bil, kərə yağdı. Adam köçüb gələ bura yaşamağa, heç yana getməyə. Yaşaya, yaşaya...

Padşah (*Vəzirə*). Vəzir, get onu salamlə. Qəribdi.

Vəzir (*yarına-yarına Kapitana yanaşır*). Xoş gəldiniz. Quşların səsini eşidirmisiniz? Sizi salamlayırlar.

Kapitan. Eşidirəm. O nəydi elə? Qaçdı, getdi. Yəni, bura... (*Devi görür.*) Sən...

Dev. Mən kimisini, yəqin, ömründə görməmişdin? Qorxmadın?

Cəllad. Qorxma. Bizim adamdı.

Kapitan. Dayan, dayan. Sən... o dənizlərin birində deyildin? Elə bil, sən idin... özü də ikiniz idiniz?

Dev. Yox, canım, mən heç vaxt burdan başqa yerə getməmişəm. Mənim dənizdə nə işim var? Ağlim başımdan çıxıb? Doğulandan burdayam. Özü də təkəm. (*Şahzadəni göstərir*) Məni bu günə bu saldı. Nədi, nədi...

Ada sahibi (*Devin sözünü kəsərək*). Doğru deyir. Onun başqa bir yeri yoxdu, məskəni elə buradı. Əvəllər şuluq-zad eləyirdi, indi... görürsən də... Xalta boğazını sıxmır? (*Cəllada*) Bir az boşalt. (*Kapitana*) Siz, yəqin, o uzaq dənizdə başqa dev görmüsünüz.

Kapitan. Qəribədi. Lap elə bil, bu idi. O uzaq dənizdə... Dənizin ortasında nəhəng devlər çimirdi. Dəniz aşıb-daşırdı, çıxırdı sahilindən. Ətrafda nə vardısıa hər şeyin matı-qutu qurumuşdu. Heyrətindən nəfəsini içinə alıb

susmuşdu. Dəniz ləpələnir, buğum-buğum qaynayır. Deyəsən, bu dəniz özü də başa düşmürdü ki, nə baş verir... Dənizin ortasında nəhəng devlər çimirdi... Mən bu günə qədər elə bilirdim ki, devlər yalnız nağıllarda olur. Qəhrəmanların xilaskarına və yaxud düşməninə çevrilən ağ devləri, qara devləri uşaqlıq aləmində kim tanımadı?

Cəllad. Bunun rəngi yoxdu. Alabuladı. Həm qara, həm ağdı.

Dev. Vallah, mən olmamışam. Elə nə olur yıxırsız mənim üstümə.

Kapitan. Hə, görürəm, bu deyildi. O devlər başqa devlərdi. Bir gör. Kim güman edərdi, kim xəyalından keçirərdi ki, uzaq uşaqlıq aləminin sirli və tilsimli sərhədlərini bu gün keçib o dənizin ortasına gəlmək olar? Doğrudan da, sən saydığını say, görək fələk nə sayır.

Padşah diksindir.

Padşah. Sən saydığını say, gör fələk nə sayır. Gör hələ bir bu nə deyir...

Kapitan. Dənizin ortasında nəhəng devlər çimirdi. Və bu devlər çimib-çimib nəhayət ki, yoruldu. Elə bil, bir az da, ağırlaşdılar. Suyu tənbel-tənbel ovuclayıb günəşə sarı atdılar. Günəşdən üzü yerə par-par parıldayan yağışlar yağmağa başladı. Devlər, yavaş-yavaş bədənlərini sudan çıxarmaq istədilər. Par-par parıldayıb yağın yağışın altında sudan, elə bil, iki nəhəng dağ dikəldi. Dəniz, elə bil, doğdu bu devləri. Və bu devlər və bu nəhəng devlər birdən-birə dənizdən çıxan kimi bir cüt göyərçin olub qanad çalıb uçdular. Təsəvvür eləyirsiniz?

Gözəl qız. Ah... (*Devə*) Sən də göyərçin ola bilərmisən?

Dev. Mən? Nə bilim? Necə ki?.. Lazımdı?

Ada sahibi (*Nağılçını axtarır*). Hara getdi? Yenə yox oldu, itdi bu. Hara getdi?.. Görən olmadı bunu?

Hamı çiyini çəkir. Heç kim bilmir Nağılçı hardadı. Bu zaman qarımın zəngi çalınır.

Kapitan. Aaa. Gələn var. Siz Allah, bağışlayın. Baxım kimdi? Bir dəqiqə...

Kapitan gedib qapını açır. Zabit gəlir.

Zabit. Qonağın var deyəsən. (*Ətradakılara*) Salam. Xoş gəlmisiz. Əla. Gözəl. (*Kapitana*) Bu başqa məsələ. Təkliddən bir şey çıxmaz. Bir şey-zad lazım deyil? Vurmağa deyirəm... Varımdı, biləsən.

Padşah. Bu kimdi belə? (*Vəzirə*) Vəzir! Çağır yaxın gəlsin.

Vəzir (*Zabitə*). Buyurun, siz də bizimlə...

Zabit. Yox, çox sağ olun. Çox sağ ol. Gedirəm. Mənim də qonaqlarım var. (*Kapitana*) Bir dəqiqə olar səni? (*Yavaşdan*) Voblan qalmadı? Bir dənə, lap balacası varsa... Amma mən ölüm, bular bilməsinlər. Yaxşı çıxmaz. Xaricidirlər? Əyin-başları qəribədi, deyirəm. Hardan gəliblər?! (*Birdən Devi görür*) Bu nədi, alə?

Ada sahibi Kapitanın pəncərəyə getdiyini görüb yanına gəlir.

Ada sahibi (*əlində gözəl bir balıq tutub*). Bunu verin. Siz tərəflərdə beləsi olmur.

Kapitan bu gözəl balığı Zabitə verir.

Zabit. Bu... bu nədi? Bunu hardan tapmısan? Bazardan? Nə gözəldi... Mən ölüm hardan tapdın? Bunlar gətirib? Sağ ol, vallah. Maşallah. Mən getdim. Qoy bir sağ ol deyim. Deyərlər, nə qanacaqsız qonşusu var. (*Padşaha yanaşır. Özündən ixtiyarsız baş əyir.*) Sağ olun. Çox-çox sağ olun. Öləncən minnətdaram. Öləncən (*geri-geri çəkilir*). Gedə bilərəm? Xudahafız. Sağ olasız. Allah əmanətində (*Cəllad Zabitin qabağını kəsir*).

Padşah. Gedə bilərsən. Qoy getsin. (*Cəllad çəkilir*).

Gözəl qız. Xoş getdiz.

Zabit. Heç istəmirəm gedəm, biləsiniz...

Ada sahibi. Yenə gəlin.

Zabit hamı ilə bir-bir görüşmək istəyir. Dev Zabitə dalını çöndərir.

Cəllad zaraflatla Devi kötəkləyir.

Cəllad. Fikir verməyin. Dərsini verəcəm bu saat.

Dev (*birdən, elə bil, nəhəngləşir, ayağa qalxır, gur səslə*). Kimdi mənim dərsimi verən? Adam-badam iyisi gəlir. Yağlı adam iyisi gəlir. Ooo... yyy...

*Zabitin az qalır ürəyi getsin. Ondan başqa heç kim Devə məhəl qoymur. Zabit tir-tir əsir.
Kapitan güclə onu qapıdan itələyib salır bayıra. Dev yenə diz çökür, yazıqlaşır.*

Kapitan. Qonşumdur. Pis adam deyil (*gəmini, toru göstərir*). Bunları tapmaqda mənə köməklik eləyib. Oxumağı da var. O mahnı vardı ha...

Sən o tərəf, mən bu tərəf
Ağla uca barı... ağla,
Sənsən hədəf, mənəm hədəf,
Ağla gülə bilən kimi... (*Gülür.*)

Padşah. Ağla gülə bilən kimi? Hədəf kimdi? Budu? Ola bilməz. Bəlkə...
Bu niyə gülür?

Kapitan gülməyini kəsə bilmir.

BİRİNCİ HİSSƏNİN SONU

İKİNCİ HİSSƏ

IV ŞƏKİL

Kapitanın gülüşü ağzında qalır. Otağın işığı öləziyir. Alaqaranlıq. Musiqi əvvəl hay-küylü, sonra həzin bir ahəng alır. Birdən musiqi susur və qapının zəngi səslənir və kəsilmir. Zəngin budəfəki səsi həm də musiqini xatırladır. Sızıltılı bir musiqini. Hamı qorxuya düşür, gizlənməyə yer axtarır. Elə bil, hamı hiss edir ki, bu gələn adi gələn deyil. Hamı duyuru düşür ki, indi nəşə baş verəcək. Amma nə? Ətrafdakıların həyəcanı Kapitana da keçir. Artıq o əməlli-başlı qorxu içindədir. Həm də təkdir. Bunlar hara yox oldular?

Kapitan (*ətrafa boylanır*). Bəs bunlar hara getdilər? Var idilər elə bil. İşıq yanmayanda zəng işləməz axı. Bəs bu zəngin səsi necə olur ki gəlir? Belə havada kim ola? Bu necə zəng səsidir? Mənim zəngimin səsinə oxşamır. Gəldim, gəldim.

Stolun üstündəki şamı götürüb yandırır. Şam əlində qapıya yaxınlaşır. O tərəfdən heç bir səssəmir gəlmir. Qapının o tərəfində Zabit görünür. O da qulağını qapıya dirəyib qulaq asır.

Kapitan (*yavaşdan*). Kimdi?

Zəngin səsi kəsilir. Sükut.

Kapitan. Kim lazımdı? (*Artıq şəstlə, bərkdən*) Kimsən? Deyəsən, heç kim yoxdu axı? (*Qapını açmağa başlayır. Zabit tez gizlənir. Kapitan qapını açıb tez bağlayır.*) Yox, heç kim yoxdu. Bu havada adam gələr? (*Pəncərəyə yanaşır*) Bütün şəhər, elə bil, qaranlıq içindədi. Bu şamı da qoyaq pəncərənin önünə. Dənizdəki gəmilər üçün bir istiqamət nöqtəsi olar. (*Zəngin musiqili səsi yenidən eşidilir. Kapitan donub qalır. Sonra şamı götürüb yenə yavaş-yavaş qapıya tərəf gəlir.*)

Kapitan. Kimdi? (*Açarla burub qapını daha bərk bağlayır. Arxayın olur ki, qapı möhkəm bağlıdır. Taqıltı ilə vurub paltar dolabını açır, bağlayır, səs salmağa çalışır. Bərkdən*) Kimsən? Heç nə eşitmirəm.

Zəng bir də səslənib kəsir. Kapitan donuq. Əlindəki şamun zəif işığı qaranlıqda birdən-birə par-par yanan ağ bir zolaq olub otağın ortasınadək gəlir. Onun yolu açılır. Kapitan yavaş-yavaş ehtiyatla bu işıq zolağının üstü ilə özünü qapıdan uzaqlaşdırır. Birdən yarıxəyal kimi bir səs eşidilir. Bəlkə də bu bir pıçıldır.

Səs. Kapitan. Kapitan. Bura bax. Mənəm. Noldu, tanımadın məni? Hara baxırsan?

Kapitan birtəhər əlindəki şamı pəncərənin kənarına qoyur, yerini düzəldir ki, bayırdan işığı görünsün.

Səs. Eşitmirsən? Mənəm, qorxma. Sakit ol. Keç, otur. Keç yerinə.

Kapitan keçib divanda əyləşir. Səs bu dəfə divanın o biri küncündən, lap yaxından gəlir.

Səs. Mənəm, Kapitan. Tanımadın yoxsa? Hara baxırsan? Doğrudan, tanımadın məni? Eşitmirsən? Bəs deyirdin ki, sənin səsini dünyanın o başından da olsa eşidərəm. Eh, Kapitan, Kapitan... Sənə güvəndiyim dağlar...

Kapitan (*elə bil, tamam başqa səslə*). Gözlərindən doğmalığ çıxdı. Gözlərindən çıxan kimi, elə bil, havada üşüyən kimi oldu. Qayıtmaq istədi çıxdığı yerə. Sonra nə fikirləşdisə ətrafa oğrun-oğrun baxıb tez-tələsik gözlərimə girdi...

Padşah və Vəzir yavaş-yavaş ehtiyatla o ağ işıq zolağına çıxırlar.

Padşah. Bu nə danışır? Budu bunun nağılı? Vəzir!

Vəzir. Qəribədi. Belə görünür ki, budu.

Nağılçı gəlib ikisini də işıq zolağından çıxarır.

Səs. Gör necə yadında qalıb (*pəncərənin yanına gedir*). Havaya bax, yaman yağışlayır. Külək də kəsib. Hələ də çaşıb qalmısan? Cavab ver, dillən-məsən də düşün. Mənim bəsimdi.

Kapitan (*düşünür*). Necə yəni, düşün, mənim bəsimdi?

Səs. Yəni, deyirəm düşünməyin kifayətədi, danışmasan da olar. Mən danışacağam, sən isə düşünəcəksən. Kim idi deyirdi ki, sənin fikrindən keçənləri də hiss edərəm, sən danışmasan da olar. Kim idi bunları deyən?.. Hə? Sənə güvəndiyim...

Kapitan (*pıçiltıyla*). Sənsən? Bu sənsən?

Səs. Axır ki. Mənəm, mənəm. Qorxma. Kim olacaqdı ki, mənəm. Nə tez yaddan çıxartmısan məni?

Kapitan. Sənsən. Sən... sən necə... qayıda bildin?

Səs. Həmişəlik gəlmədim ki. Sən çağırıdın gəldim. Bir az vaxtım var hələ. Hələ yağır.

Kapitan. Mən səni çağırıdım? Mən səni çağırmadım.

Səs. Çağırıdın, çağırıdın. Unutmusan, yəqin. Elə əvvəl də səndə yaddaş yox idi

Kapitan (*düşünür*). Bəlkə, doğrudan da, çağırmışam?

Səs. Əlbəttə, çağırımısan. Biz çağırılmamış yerə getmirik. (*Yamsılayır*) "Sən ulduza baxıb demədin "bəlkə evə gələsən, qonağım olasan?! Bilirəm, ürəyindən keçir." Bu nədi, buraları nəyə döndərmisən? Guya gəmidə bura? Sən də kapitansan, hə? Nəyinə lazımdı bütün bunlar? Bəlkə gəmiylə məni axtarırsan? Dəli olmusan?

Kapitan. Yox niyə?.. Amma heç kim mənə dəli kimi baxmır. İşim, gücüm...

Callad və Dev işıq zolağına çıxırlar.

Dev. Bəs sən deyirdin adam aldatmaq yaxşı iş deyil? Bu deyir, heç kim mənə dəli kimi baxmır.

Cəllad. Hərdən olar. Həmişə yox. Hərdən.

Nağılçı işıq zolağına girib Dev ilə Cəlladı təkrar qaranlığa çəkir.

Səs. Bəs saçın niyə belə ağarıb? (*Zarafatla*) Kimin dərdin çəkirsən?

Kapitan. Mən?.. Mən dərd çəkmirəm.

Səs. Düz deyirsən? Bax, düz danış. Yenə institutdasan?

Kapitan. İnstitutdayam.

Səs. Kiçik elmi işçi?

Kapitan. Hə.

Səs. Elə hər şey əvvəlki kimidi oralarda? Söhbət elə də, cirəylə danışır-san lap. Bəs darıxmamısan sən? Mənimçün deyirəm, darıxmamısan? Darıxmamısan, görürəm heç bir qırıq da darıxmamısan...

Kapitan. Darıxmışam.

Səs. Onda danış da mənimlə. Ancaq yağış qurtaranacan vaxtım var ha. Yağış kəsən kimi gedəcəyəm. Susma. Danış.

Kapitan. Gedəcəksən?

Səs. Getməliyəm. Yağış qurtaran kimi sənin də əzabların bitəcək. Gedəcəyəm. Bilirsən, necə gözəldi oralar?! Ruhlar dünyası?! Siz dirilər də elə bilirsiniz ki, bəxtiniz gətirib.

Şahzadə və Gözəl qız ağ işıq zolağına çıxırlar. Bir-birinin əlindən tutub doyunca bir-birinə baxırlar. Gözəl qız qısıılır Şahzadəyə. Şahzadə onu itələyir. Nağılçı yenə də işıq zolağına çıxıb onları qaytarır qaranlığa.

Kapitan. Deməli, ətrafımızda hərlənirsiniz. Biz sizi görmürük, eşitmirik, sizə toxunmuruq, amma həndəvərimizdəsiz. Açıq kitab kimi bir şeyik sizinçün. Biz də elə bilirik ki, təkliyə çəkilməklə hamıdan gizlənirik.

Səs. Bax, biləsən. Sizi sevənlər o dünyada da sizi sevməklərində davam edirlər. Ölümün huşsuzluğunu bu dünya uydurub. İnan mənə. O dünya bu dünyanı heç cür unuda bilmir. Mən sənin tayın deyiləm.

Kapitan. Mən də səni unutmadım.

Səs. Sən də? Sənin unutmamağınla mənimkinin arasında fərq var, yoxdu? De də, var, yoxdu?

Kapitan. Var, var. Yəqin ki, fərq var. Deməli, açıq kitabıq biz. Axı bu ədalətli deyil. Bəs bizim sirlərimiz?

Səs. Kim idi deyirdi: Sırr nə vaxtsa açılacaq sirdisə, heç əvvəldən yaranmayıb sırr kimi... Yadındadı? Kim deyirdi?

Ada sahibi ağ işıq zolağıyla gəlir Kapitanın yanına.

Ada sahibi (*Kapitana*). Yadındamı? Sən idin deyirdin. Adamın sirri ola bilər, dağın, daşın, dərənin, düzün, yerin, göyün, dənizin, adanın sirri ola bilər və yaqın ki var. Və yaqın ki, dağ da, dərə də, dəniz də, ada da, bir sözlə, öz içində sırr gəzdirən hər bir şey vaxt gəlir ki, bu sirri daşımaqdan yorulub bezir, bir az da sirsiz-müəmmasız, elə-belə yaşamaq istəyir – öz bildiyi, öz bacardığı kimi. Özünün altına yazılan kimi. Nə zaman ki, bu sirdən yaxa qurtarmaq vaxtı, o böyük və azad An gəlir və sən bu sirri nəyə isə, kimə isə, verib yalnız bundan sonra azadlaşmaq istəyirsən, o zaman dünyadakı sirləri daşımaq istəyən yeni-yeni qurbanlar meydana çıxır. (*Vəzirə işarə edir*) Eynən, Vəzir kimi. Bu təzə qurbanlar elə bilirlər bəxtləri gətirib – sırr sahibi olublar. Sirri həvəslə kökslərinə sıxır, sevinə-sevinə gələcəklərində onları gözləyən yorğun və bezikmiş anlarından xəbərsiz o ana doğru tələsirlər (*yenə qayıdır qaranlığa*).

Kapitan. Sırr nə vaxtsa açılacaq sirdisə, heç əvvəldən yaranmayıb sırr kimi... Hardasan sən? Deyirsən, oralar gözəldi?

Səs. Elə gözəldi. Qulaq as, bir şey danışım sənə. Bilirsənmi, dünyaya hələ doğulmamış, amma hökmən doğulacaq adamların da ruhları var. Və bu hələ doğulmayanların ruhları oralarda bizim ətrafımızda gəzib-dolaşır, doğulub yaşamış, ölmüş adamların ruhları ilə təmasa girməyə çalışır. Onlardan bir uşaq həvəsi və bir uşaq inadı ilə dünya barədə, həyat barədə nəsə öyrənmək istəyirlər. Ölmüş adamların ruhları bəzən səbr və təmkinlə, bəzən də hövsələsiz halda bildiklərindən və bilmədiklərindən, eşitdiklərindən və eşitmədiklərindən onlara bəzi şeylər danışır, danışdıqca da ağızlarını açıb böyük hörmət və maraqla onları dinləyən, onlardan nəsə öyrənmək istəyən və dünyaya gəlmə növbələrini gözləməyə səbrləri çatmayan bu hövsələsiz, dəcəl ruhlara məyus-məyus, acı-acı baxırlar. Maraqlıdı? Mənə bax. Hara baxırsan?

Vəzir ağ işıq zolağına Gözəl qızı dartıb çıxarır. Qucaqlaşırlar.

Nağılçı (*işıq zolağına çıxır*). Dünyaya gələndən sonra o tərəfdə nə vardısı, nə olmuşdusa hər şey yaddan çıxır (*Vəzirlə Gözəl qızı itələyib salır qaranlığa*).

Səs. Elədir. Düz deyir. O hardan bilir?

Ağ işıq zolağında Şahzadə görünür. Kapitan gedir onun yanına. Şahzadə tir-tir əsir.

Kapitan. Qorxursan?

Şahzadə. Mənə heç kim inanmayacaq. Heç kim. Əlahəzrət, doğma atam da. Bircə sən bilirsən həqiqəti. Qorxuram.

Səs Kapitana yaxınlaşır.

Səs. Bu kimdi, Kapitan? Lap sənə oxşayır. Qardaşındı?

Kapitan. Yox, yox, sən tanımırsan. Tanışdı. Təzə gəlib instituta.

Səs. Deyirəm axı. Amma... sənə çox oxşadı. Yağış yağır hələ...

Kapitan. Sən indi getsən, sonra yenə də qayıda biləcəksən?

Səs. Bilmirəm. Sən istərdin ki, qayıdım? Yenə nə oldu sənə?

Kapitan (*Şahzadəyə*). Qorxma. Gözlə məni, gəlirəm. Qonağım var yenə. Qorxma. Hər şey yaxşı olacaq. (*Səsə*) Nə dedin?

Nağılçı Şahzadəni işıq zolağından çıxarır.

Səs. Səndən söz soruşuram. Mənə heç fikir vermirsən. Bax a, küsərəm və çıxıb gedərəm. Sən istərdin mən yenə qayıdım?

Kapitan. İncimə. Sən Allah, incimə. İstərdim. İstərdim məni tək qoymayasan. Doğrudan da, sən düz demişdin. Heç kim səndən yaxşı ola bilmədi.

Səs. Sənə güvəndiyim dağlar... Yaxşı axtarmamısan yəqin.

Kapitan. Bəlkə də...Nə bilim?!

Vəzir (*ağ işıq zolağına girib nəzakətlə onlara yanaşır*). İcazənizlə. Hamı bu dünyaya gələli nəsə axtarır. Kimi tapır, kimi tapmur. Axtarırsan, çabalayırsan, özünü oda, gözə vurursan. Adam var ki, bu dünyada bəxti gətirmək adına

nəyi varsa, o da ancaq və ancaq doğulub yaşamağıdır. Məsələn, bizim Şahzadə kimi. Deyirlər ki, tale alın yazısıdır. Alnına nə yazılıbsa, o da başına gələsiydi. Kim yazdığını soruşmuram – az-çox aydındı. Amma... Nə zaman yazıldı bu ədalətsiz yazı? Niyə ona hər şey, mənə heç nə? Bəlkə bizim alnımız tər-təmizdi? Nə yazacağıqsa, özümüz yazacağıq ora?! Bəlkə bütün bunları özümüz uydurmuşuq? Bəlkə elə o qədim və əlçatmaz ilkin nöqtədə yazılındı, indiyədək gəlir və artıq bütün etdiklərin, edəcəklərin də o qədimlikdən məlum imiş?.. (*Şahzadəni göstərir*) Şahzadənin bəxti gətirib. Bəxti yaman gətirib. Ən böyük zəhməti o olub ki, doğulub. Deməli, nədənsə, haradansa seçilib, ələkdən keçib. Ələkdə qalanaqlardan – bizdən, sizdən indi xəbəri yoxdur. Bizsə özümüzlə toxtaqlıq veririk: bizim də bəxtimiz gətirib, biz də doğulmuşuq, biz də varıq, deyirik. Biz də varıq... Amma... Bəlkə heç vacib deyil ki, bəxtin əvvəldən gətirə? Vacib odur ki, bəxtin bir dəfə gətirə – amma axırda? Necə bilirsiniz?

Nağılçı gəlib Vəzirə aparır.

Səs. Deyirəm, bəlkə yaxşı axtarmamısan? Nə istəyirsən sən bundan? Neynirsən onu?

Kapitan (*Şahzadəni çıxarır işığa*). Qorxma. Dur burda. (*Səsə*) Axtarmamışam, heç nə də istəmirəm. Bu otaqda qalmaq, səninlə bu otaqda əbədiyyən tək qalmaqdan savayı heç nə. Amma o da yazıqdı. Bəs sən? Niyə susdun sən? Yağış hələ kəsməyib ha. Hələ gedə bilməzsən. Ulduzlar görünür. Azarsan.

Səs. Kəsməyib, hə. Amma yavaş-yavaş, elə bil, kəsmək istəyir. Azaram deyirsən? Yox. Ulduzlar artıq uzaqdan görünməyə başladı. Göy üzünü aydınlaşdır yavaş-yavaş. Sən elə bilirsən, onlar həqiqətən uzaqdadırlar? Ulduzları deyirəm. Yaxındılar, lap yaxın. Bax, onu, onu görürsən? Yox, onu yox e. Hara baxırsan? Bura bax. Görürsən? Görəcəksən? Lap yanınacan gələcəklər. O da gələcək. Mən necə gəldim...

Kapitan. Sən... Sən... Hələ də anlamadın bunu? Bir şeyi birdəfəlik başa düşmək lazımdı. (*Şahzadəyə*) Sən də bil bunu. İstər günəş olsun, istər ay, istərsə də ulduzlar – bir sözlə bütün bu göy qübbəsi – tanrısıyla, möcüzəsiylə, o biri dünyasıyla bizə tərəf gəlmir. Biz, biz, yalnız biz öz dünya adlandırdığımız bu gəmidə onlara tərəf yavaş-yavaş üzürük.

Səs. Bəlkə də. Nə deyim, bəlkə də sən düz deyirsən. Sən həmişə düz deyirsən. Əlini ver mənə. Yadındamı, onda əllərini, gözlərini məndən necə qaçırırdın. Birinci və axırını dəfə məni öpəndə... Bəli, bəli, sən, sən məni öpəndə. (*Gülür*) Mənə bax e... Güclə də adam öpərlər? Yaxşı, mən səni öpəndə.

Kapitan (*Səsə tərəf gedir. Nağılçı Şahzadəni aparır*). Mənə elə gəlir ki, bu dəqiqə sən adlı heç kim yoxdur. Sən yalnız səsdən ibarətsən. Sən heç əvvəldən də yox idin. Əvvəldən yox idin. Sən yalnız o zaman olurdun, o zaman ətə-qana dolurdun, canlanırdın ki,... tutalım, mən götürüb sənə zəng eləyirdim. Gəlirdim evinizin qabağına. Saçlarını düzəltdirəndə səni gözləyirdim. Mənim gözlərimin, qulaqlarımın, əllərimin əhatəsindən çıxdınmı, sən o anda da dağılırdın, yox olurdun, havaya qarışib itirdin. Sən həmişə “yox”la, “var”ın arasında oldun. (*Şahzadə işığa gəlmək istəyir. Nağılçı qoymur.*) Gah “yox”un içinə girib gizləndin, gah da “var”ın içində hər dəfə yenidən doğulmağına sevindin. Səni yaradan, hər dəfə bu dünyaya, işığa gətirən mən idimsə, necə oldu ki, sən mənim ruhuma hakim kəsildin? (*Gözəl qız xəyal kimi işığa girir, çıxır*) Məni də hər dəfə bəlkə sən yaradırdın? Amma “var”dan “yox”a keçməyin o gözəl yolunu, olmaya bilməyin müdhiş sirrini səndən yaxşı heç kim bilmir. Mən “yox”un içinə girib orada gizlənmə bilmirəm. Bəlkə elə indi mən özüm “yox”un içindəyəm? Özümdən xəbərsiz?! Sən məni səsləmirsən hələ ki. Səslərsən, mən də unutqanlıqdan sıyrılib çıxaram, mən də həyat adlı bu qərribə mayeyle dolaram və... düşünməyə başlayaram. Və səni görmək üçün, səni də “yox”un içindən çıxarmaq üçün həmişəki kimi cürbəcür bəhanələr axtaram. Elə billəm tapdım. Burdasan?

İkisi də birdən. Kimin ad günü idi? (*Güllüşürlər.*)

Kapitan. Sən məndən çox... (*Səs gülür.*) Bağışla, bağışla. O gecə yadımdadı?

Səs. Yadımdadı. Yadımdadı.

Kapitan. Bu ulduzlar o gecənin ulduzlarıdı. Elə bil, incimişdin məndən, qoy görüm, kimin ad günüydü?

Səs. Hamı işi elə qurdu ki, məni sən ötürəsi oldun.

Kapitan. Yamanca şeysən a. Bunu da bilmişdin?

Səs. Bəs necə?

Kapitan. Mənsə elə bildim, sən də mənim kimi...

Səs. Sənin kimi, yəni, necə?

Kapitan. Elə bildim, sənə də xoşdu ki, səni mən ötürürəm. Elə bildim, bizim ayrıca getməyimizi sən də istədin.

Səs. Niyə elə bildin? Bəlkə elə-elə idi?! Bəlkə mən özüm qurmuşdum bunu? Avamsan e avam. Gərək elə dilimnən deyəydim sənə ki, dur, məni ötür, dur, burdan gedək. İkimiz, ikimiz qalaq... Sən də içmişdin nəydi, elə salmışdın ki, nağıllar belə gəldi, nağıllar elə getdi. Nə bilim devlər, mələklər, simurğ quşları... Yadında? Simurğ quşları yadında?

Kapitan. Hə, doğrudan da. İndi anlayıram ki, avam olmuşam. Onda isə...

Səs. Onda isə mən yox, sən incidin. Niyə? Nə üçün?

*İkisi də işıq zolağında yol getməyə başlayır.
Göydəki ulduzlar, elə bil, lap başlarının üstündə durub.*

Kapitan. Mənə elə gəldi ki, biz səninlə tək qalanda və o uzun küçə ilə üzüyuxarı sizin evinizə tərəf bərabər yol gedəndə sənin danışığın da dəyişdi, kəsik-kəsik oldu, addımların da yeyinlədi. Mənə elə gəldi ki, sən tələsdin. Evə çatmağa, məndən ayrılmağa birdən-birə tələsdin. Qorxdun. Əgər özün mənimlə tək qalmaq istəmişdinsə...

Səs. O gecə gözlərin elə alışıb yanırdı ki, tək qalanda... Səndən qorxdum. Gözlərinin içinə ulduz girmişdi, elə bil. Bilirsən, birdən qorxdum. Doğru deyirsən. Qorxdum və tələsdim.

Padşah və Vəzir işıq zolağında.

Padşah. Budu bunun nağılı? Yəni, bizim nağılımız?

Nağılçı (*gəlir*). Budu, budu. Buyurun bura, Əlahəzrət (*onları qaranlığa salır*).

Səs. Hə, o gecə qəribə gecə idi. Deyirsən, tələsirdim? Tələsirdim. O gecənin ulduzlarını isə sonralar bir-bir tapdım. Hamısını tapdım. Nə qədər

çox idilər... Onlar da məni o saat tanıdılar. O gecə... Küçə ilə üzüyuxarı gedəndə onlar da məni görmüşdülər. Mənə elə gəlirdi ki, o yol qurtarmayacaq. Biz səninlə elə yoldaca, bizim evə gedən yoldaca qalacağıq. Tələsirdim deyirsən. Mən tələsmirdim. Vaxt özü elə gec keçirdi ki, lap indiki kimi. Amma... kim bilir, bəlkə də mən tələsirdim. Yəni, bu nəyisə dəyişdi?

Kapitan. Dəyişdi. Mən yəqin etdim ki, bizim ulduzlarımız heç vaxt bərişməz. Yadındasa, sən də o gecədən sonra daha açıq-aşkar məndən qaçmağa başladın... Hamını mat qoydun.

Səs. Mən a? Bəlkə də təsadüf idi. Amma... Aqlım vardı? Aqlımı sən aparmışdın. Sonra da elə bildim, həyat idealımı tapmışam. Eh... nə qoyub, nə axtarıram?! Heç vaxt, heç nə tapmadım sizlərin arasında. Mən axtaran şeyi elə itirmədilər ki, mən də onu tapaydım. Sənə düzünü deyim? İndi oralarda sənin ulduzunun boş yerində fırlana-fırlana qalmışam. Gözləyirəm səni.

Cəllad (*özünü işiç zolağına dürtür, onlara yaxınlaşır*). Gözlə, gözlə. Sən çətin tapasan axtardığını. Sən axtardığını itirməyiblər. Hələ ki.

Dev (*qaranlıqdan qışqırır*). Mənim kimi, mənim kimi.

Səs. İtirmədilər, itirmədilər. Tapa bilmirəm ki itirilməyən şeyi. Düz deyir.

Padşah (*İşiçə Ada sahibi ilə çıxır*). Deyirsən, bunlar da bizim nağılımızdı? Maraqlıdı. Çox maraqlıdı. Amma bu yağış kəsməsəydi, yaxşıdı. Elə elə kəsməsin. Görürsən, hər şey Kapitanın necə yadından çıxıb? Dəniz də, tufan da, qasırga da, fəlakətə uğrayan gəmilər də ilk dəfədi, elə bil, harasa uçub gediblər. Nolar, qoy yağış kəsməsin. O qalsın. Bu ikisi axı xoşbəxtliyə layiqdilər.

Ada sahibi (*Padşaha*). Siz onların nağılısınız, onlar sizin. Bilirsiniz, ilk dəfədir ki, bu cür söhbət edirlər. Bu söhbət əvvəl-axır olmalıydı aralarında. O zaman olmadı. Alınmadı. Nə bilim niyə? Alınmadı. Onun gənc ikən ölümü hamını yandırmışdı.

Kapitan (*onlara yaxınlaşır*). Məni yandıran ölümdən çox söhbətin açılmaması oldu. Ölüm nədi ki, hələ bilinmir, kimin bəxti daha çox gətirib – ölüb gedənlərin, ya bizim?! (*Səsə*) Hardasan? Belə deyil?

Padşah. Niyə elə deyirsən, oğul? Hansı söhbətdən danışırsan? Elə danış, biz də bir şey anlayaq. Gizli, qaranlıq işlərin axırı yoxdu – biləsən.

Kapitan. Bu, sən deyən deyil. Məni də onun (*Şahzadəyə işarə edir*) gününə salmaq istəyirsən? Söhbət! Söhbət alınmamışdı. Dəfələrlə bu söhbəti beynimdə qurmuşdum. Həmişə də yarımçıq qalırdı. Son. Son yox idi. Məntiqi sonu gəlmirdi bu söhbətin. İndi hər şey bir andaca dəyişdi. O qayıtdı. İndi nöqtəni qoymaq olar.

Ada sahibi. Nöqtəni qoymaq olar? İndi də nöqtə səndən qaçacaq. Yenə son həsrətilə çırpınacaqsan.

Kapitan. Hardadı bu?

Padşah. Belə tez çıxıb gedə bilməz axı. Necə gözəl idi... (*Vəzirə baxır.*)

Vəzir. Anam, bacım olsun.

Cəllad (*işığa çıxır*). Əlahəzrət.

Padşah. Çəkil, Cəllad, çəkil. Bircə bu yağış kəsməyəydi (*Cəllad gedir*).

Dev (*işığa çıxır*). Hələ damcılayır. Bu da son damcı... Tələs, tələsə bilsən.

Kapitan. Yox, hələ vaxta var. Hardasan? Demək istəyirsən, o gün sən o yolu təngənəfəs getmirdin? O nə idi hələ mənə dedin də? "Kim nəğilə inandırır səni? Bəyəm Simurğ quşları olur həyatda?" Cavab ver, hələ vaxta var.

Dev. Kəsdi. Yağmır. Qurtardı (*qaranlığa çəkilir*).

Cəllad (*işığa çıxır, Kapitana tələsik*). Qurtardı. Bax ulduzlar da öz yerini tutdu. Buna bax, buna, lap elə bil, bizə baxır. Qurtardı. (*Padşaha*) Padşah sağ olsun. Getdi. Bizi tərk edib getdi.

Kapitan heysiz gedib divanda oturur. İşıq zolağı yox olur.

Hamı alaqaranlıqda görükməyə başlayır.

V ŞƏKİL

Ulduzların gur işığı otaqda.

Ada sahibi (*Callada*). Bizi tərək edib getdi dedin? Yox, tələsmə elə deməyə. Nə üçün əziz və dəyərlı bir adamı itirəndə adətən deyirik: bizi tərək eləyib getdi. Bizi deyib nəzərdə tuturuq ailəsini, nəslini, yaxınlarını, əzizlərini, nəhayət, şəhərini, xalqını... Amma öləndə “bizi” tərək eləmirlər. Öləndə dünyanı tərək eləyib gedirlər.

Şahzadə qəmli-qəmli durub getmək istəyir.

Padşah (*nəvazişlə*). Dur. Dur dedim. Oğul...

Vəzir (*tələşlə*). Əlahəzrət.

Padşah (*kəskin*). Vəzir! Xamuş! (*Şahzadəyə*) Yaxın gəl. Gəl yaxına. Gəl.

Şahzadə gəlib diz çökür. Başını onun dizlərinə sürtür, Padşah yenə xəyaldakı kimi onun başını tumarlayır. Vəzir Gözəl qızın paltarını cırır, saçını dağdır, itələyir Padşahın qabağına.

Şahzadə bağlı əllərini Padşaha uzadır. Padşah, elə bil, ayılır.

Padşah (*Şahzadəyə*). Çəkil, çəkil dedim. Gözlə. Bəzən bütöv bir ömür – qocalığa qədər uzanan təlatümlü, amma bu şərtlə ki, bütöv bir ömür yaşamaq lazım gəlir ki, səndən çox-çox uzaqlarda və sakit bir qədimlikdə qalmış o təmiz uşaqlığın mənasını və qədrini anlayıb biləsən. Bəzən bir ömür də bəs eləmir.

Gözəl qız. Anladınsa, bağışla. Bağışla onu. Bağışlamaq böyüklükdəndi. (*Şahzadəyə*) Qorxma.

Cəllad. Əlahəzrət (*Padşah fikirdə*).

Vəzir (*ehtiyatla ona yanaşır*). Əlahəzrət, həyatın boyu ona-buna çox söz deyə bilərsən. Amma həyatın boyu adamlara yalnız bir dəfə Söz demək

imkanın olur. Əgər ikinci dəfə belə bir imkan əlinə düşsə və Söz deməyə məcbur olsan, o ya təkrar olacaq, ya da ki, yalan. Siz bütün dünyanın qarşısındasız. Sizə bütün dünya baxır. Siz sözünüzü deməlisiz.

Gözəl qız (*Padşaha*). Dünyanı xilas etmək, qorumaq, eyni zamanda (*Şahzadəni göstərir*) insanı xilas etmək, insanı qorumaqdır. Bütün bunların yanında isə bir şey durur – inam. İnsanın insana inamı. Sən batırsansa, sənə uzadılan əldən yapışmaq üçün əvvəl-əvvəl o əlin sahibinə inanmalısən. (*Vəzirə nifrətlə baxır*) Hər nəyə gəldi əl atmaq olmaz. Mən də çox şey anladım. Göydəkinə inam, əslində, dolaylı bir məqsəd güdür – səni özünə oxşayan yerdəkilərə inanmağa çağırır. (*Padşahın əlindən tutur, Şahzadəyə tərəf aparmaq istəyir, Vəzirə dönür*) Qardaşın qardaşa və bacının bacıya, min illər boyu tanıdığı və ilk dəfə gördüyün adama (*Kapitana işarə edir*) inam – bu deyilmi böyüklük?! Allah deyənin və üzünü göyə tutub əllərini göyə qaldıranın gərək ayaqları da göyə zillənən baxışları qədər torpağa işləsin. Gərək göyə baxan təkcə göydəkinə yox, yerdəkinə də inansın. Nə olar, bir dəfə də bir-birimizin gözünə baxmaq və heç nə deməyə, amma inanaq bir-birimizə. (*Padşaha*) Nə olar, bir dəfə də neçənci dəfə aldanaq, amma yenə inanaq. İnanaq ki, haqq qalib gələcək. Yerə və göyə inanaq. Məhəbbətə və nifrətə. Həsətə və vüsala. Həyata və ölməyə. İnanaq. Yoxsa biz elə bilirik ki, heç zaman ölməyəcəyik və cavab vermək vaxtı, o böyük vaxt gəlib çatmayacaq?

Dev. Vallah, hamınız cavab tapacaqsınız. Elə gözəl-göyçək cavablar tapacaqsınız ki. Bəs mən?

Vəzir (*Gözəl qıza*). Əsl cavab, sizi düşündürən və bizim axtardığımız o böyük cavab, əslində, verilən və verdiyimiz cavablar deyil. Əsl cavab verilən sualdır. Biz məhz sualla dərk edirik, məhz sualla axtarıq və əgər tapırıqsa da, məhz sualla tapırıq.

Gözəl qız (*Padşahın önündə diz çökür*). Anlayın. Anlayın onu, əlahəzrət. Müdriklər deyir: Anlayan bağışlayır. Hamı səhv edə bilər.

Vəzir. Çox deyilmi səhvlərimiz? Hər biri bir cavan, güclü oğlana dönüb qəddar baxışlarıyla bizi qorxudar. (*Colladın qılıncını əlindən alır*) Səhvlərimiz – başımızın üstündən sallanan iti qılınc! Hər kəsənin öz başının üstündə öz qılıncı! Bir gözümüz yuxarıda – o qılıncın yanında, bir gözümüz aşağıda –

ayaqlarımızın altında getdiyimiz yolda... Əsə-əsə keçdiyimiz, qılınc kölgələrindən qaranlığa bürünən bu yol bir ürək döyüntümüzdən o birinə aparən yol deyilmi? Və bir ürək döyüntüsü bu boyda sevincə və bu boyda əzaba dəyəirmi?

Qılıncı göyə atır. Cəllad göydə qılıncı tutur. Şahzadənin başı üzərinə qaldırır.

Şahzadə. Çox dəhşətli bir duyğu qəfildən məni sarsıtdı. Dəhşətli olduğu qədər də aydın və sadə idi. Birdən anladım ki, bütün arzularımla bir yerdə mən özüm-özümü ölümü qarşılamağa hazırlayıram. Birdən onu da anladım ki, sən demə lap çoxdan (*Gözəl qıza tərəf getmək istəyir, durur*) bir çox hərəkətlərimlə ölümü qarşılamağa hazırlaşmışam. Və bundan sonra hər şey, elə bil, öz yerini tutdu, hər şey aydın oldu. Mən elə doğulan gündən üzü bu yana qədər nə etmişəmsə, nə düşünmüşəmsə, hamısıyla bir yerdə ölümü qarşılamağa hazırlaşmışam.

Padşah. Doğulan gündən? Doğulan gündən. Gör bir nəyi xatırlayır...

Dev. Mənim günahım nə idi, Əlahəzrət? Son məkanadək izləndim, orda da qan izimə düşüb məni tapdılar, əzdilər, öldürdülər. Mənim qan izim... Mən yazığım günahı nə idi? Allah babalarım kimi sevə bilirdim. Onunçünmü? Və canımı göyərçinlərə tapşırırdım. Onunçünmü? Padşah sağ olsun, vallah mənim günahım yoxdur. Məndən sizə qəsd edən çıxar?

Vəzir. Sus, qorxaq. Qanın halaldı sənin.

Dev. Mənim qanım? Yaxşı. O zaman mən də daha susmayacağam. Məni bu öyrətdi, Padşah sağ olsun. (*Vəziri göstərir*) Bu! Yoxsa mənim sizlə nə işim? Bu dedi ki, sizi qorxutmaq üçün bir-iki dəfə gecə sarayın bağında bağırım. Mən də bağırıdım. Məqsədi vardı. Şahzadəni istədi ki, sən mənim üstümə göndərəsən. Padşah sağ olsun... Bunu bilməkçün elə böyük ağıl lazım deyil. Mənimki bəsdı. Şahzadə də ki... əsl dev elə o çıxdı. Sənə gələn bu gözəl hədiyyəni də (*Gözəl qızı göstərir*) Vəzir mənə gətirdi o zil qaranlıq gecədə. Mən götürüb getdim yeraltı mağarama. Mən nə biləydim ki, siz onu, o söz... (*pıçıldaıyır*) sevirsiniz?! Mən nə biləydim (*Şahzadəni göstərir*) bu oğlanı göndərəsən üstümə?! Mənə bax e, mən də canımı tapşırırdım göyərçinə ki, ala saxla.

Bu isə əjdaha kimi, yox, dev kimi gəldi, qırdı, çatdı. Qızı qurtardı. Məni də saldı qabağına, bu halda gətirdi səninçün. And içirəm babalarımın ruhuna, əlini də vurmadı buna. Baxma indi belə qorxur. (*Şahzadəyə*) Sən, elə bil, əvvəlki deyilsən. Bu nədi, az qala titrəyirsən?! Bilmək istəyirsən, mən də qorxuram. Vallah mənim heç günahım yoxdu. Ölürəm. Burax məni. Ömürlük qulun ollam.

Gözəl qız (*günahkar*). Məni də o...

Padşah (*çaşqın*). Nə dedin? Nə deyir bunlar?

Vəzir. İnanma, Əlahəzrət. O bir devdi, canı üçün əlləşir. Bu... bir ləçər. Mən sizin yolunuzda ölməyə hazırım. Öl desəniz ölürəm. Mən sizi... sevirəm.

Cəllad. "Ölürəm" deyə bilənə qədər cavansan. "Sevirəm" deyə bilənə qədər hiyləgərsən. Nə cavanlığından xəbərin var, nə hiyləgərliyindən.

Vəzir. Yalvarıram, inanmayın (*hönkürür, diz çökür*) İnanmayın bunlara!..

Padşah (*qəmli-qəmli Şahzadəyə yanaşır. İstəyir önündə diz çöksün. Şahzadə qoymur*). Bizdə həmişə sızılı çox olub. Solan nə varsa, hökmən solmalı, öləziyən ölməlidir. Göz varsa, deməli, ağlamaq üçün yaranıb, ürək varsa, dərd çəkməlidir. Bu ürəyin günahı nədi? (*Vəziri qaldırır*) Sən ki bu qədər sənsən, bəs sənin günahın nədi?

Ada sahibi. Solan çiçəyin arxasınca yetişən, yetişməli olan meyvəni görə bilmiriksə, milyon-milyon illərin yaşamaq təcrübəsi hara qaçır bizdən? Və bəlkə də o meyvəni əvvəlcədən görməyə heç bir lüzum yox imiş?! Bəlkə çiçəyin solmazlığına hər dəfə ürəyimizdə dəli bir ümid, yaşayırıq. Və hər dəfə aldanırıq?!

Padşah Cəllada işarə edir.

Cəllad. Bizim səhvlərimiz tükənməyəcək (*Göz yaşını silə-silə Şahzadənin əllərini açır*).

Şahzadə diz çöküb əllərini göyə uzadır.

VI ŞƏRİL

*Əl-ələ tutub Gözəl qız, Padşah, Vəzir, Şahzadə, Cəllad, Dev durublar.
Kapitan divanda oturub.*

Gözəl qız. Yaşıl nar ağacının

Soldu nar çiçəkləri.

Soldu nar çiçəkləri,

Kim deyərdi solacaq?

Vəzir. Birdən-birə büzüşdü,

Qocaldı ləçəkləri.

Soldu nar çiçəkləri –

Guya ki nə olacaq?

Kapitan. Bu ağrılar, əzablar

Bizə gəlib dəydilər.

Unuduldu sevilən,

Unuduldu sevəni.

Şahzadə. Bu kötüyün içində

Məni gizlədəydilər,

Dost da gəlib baxaydı

Tapammayaydı məni.

Padşah. Kağızdan evcik qurub

Qızıl saray bilmişik

Nahaqdan incitmişik

Qüssəli ürəkləri.

Zabit (*qapı dalından*).

Biz buraya bəlkə də

Bir az vaxtsız gəlmişik.

Kim deyərdi solacaq
Soldu nar çiçəkləri.
Dev. Bütün ağırlarımız
Örtüləcək çiçəklə.
Bütün yaralarımız
Yenidən bitişəcək.
Cəllad. Hər şey qurtaracaqdır
Xoşbəxt bir gələcəklə.
Soldu nar çiçəkləri –
İndi nar yetişəcək.

*Nağılçı, elə bil, yoxdan peyda olur. Gəlib bir-bir bu adamların üzünə baxır.
Elə bil, onları tanımaq istəyir. Təkcə Kapitana heç bir məhəl qoymur.*

Nağılçı (*yorğun-yorğun*). Uf, yoruldu, deyəsən. “Biz Allahın yuxusu-yuq” deyib rahat-rahat köks ötürməyə nə var ki?! Biz şeytanın təmizlənmiş, yenidən mələk siması geymiş ruhuyuq. Buna inanmaq asandan asan. Niyə bizi unutdular? Bəlkə unutmədilər? Bəlkə itirdilər? Bu yuxunu görəndən yuxusundan hövlnak ayılıb xatırlamağa çalışacaqmı gördüklərini? Və xatırlamağa çalışsa xatırlaya biləcəkmiz? Yuxuları aydın, təmiz şəkildə xatırlamaq çətindi. Çox çətindi. Hər şey dağılacaq, dumanlar varsa dumanlara qarışib itəcək – yeni gecələrə, yeni yuxulara qədər... (*Gedir Kapitanın yanında durur. Kapitan üzünü ondan gizlətməyə çalışır.*)

Nağılçı. “Biz Allahın yuxusuyuq”, – dedilər ona. Sadələvəh, nankor adam. “Bu yuxudan çıxıb qaçmağa nə var ki”, – düşündü. Və... yuxudan qaçmağı qərara aldı. Yuxu görəndən mat-məəttəl qalmışdı, və elə yata-yata bütün diqqətini cəm eləmişdi ki, bu gözəl və nə vaxtsa unudulmuş vəqələri seyr eləsin, bircəciyini də buraxmasın. Yuxusundan qaçmaq istəyənin məramını əlüstü duyub əvvəl dilxor oldu. Sonra elə yuxusundaca bic-bic qımışdı. Və nə elədi, nə eləmədisə yuxusundan qaçmaq istəyən nankor adam ona sirr kimi deyilmiş o böyük həqiqəti də, özünün könlündən keçən o cəsarətli niyyəti də

bir göz qırpımında unutdu. Ona elə gəldi ki, bütün bunları o özü də yuxuda görüb.

Nağılçı əli ilə çağırıb hamını yanına yığır. Gedir qapının dalından Zabitin də əlindən yapışıb gətirir qatır camaata. Kapitan görür ki, tək qalıb, o da istər-istəməz onlara yaxınlaşmaq istəyir.

Nağılçı. “Biz Allahın yuxusuyuq”. Görəsən, bizim bütün bu əlacsız və artıq hər bir məntiqdən kənar hərəkətlərimiz onu diksindirirmi? Diksindirə bilirmi? Və o, nəhayət, anlayacaqmı bizim bütün bacardığımız, bütün elədiklərimiz onun bu gözəl yuxusunun sakitliyi üçün verə biləcəyimiz sonuncu güc yığımımızdır?!

Kapitan cəld qaçıb körpücüyə qalxır. İşiq ancaq onun üstündədir.

Zabit. Hara? Hara aradan çıxırsan?

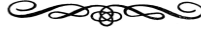
Kapitan. Lövbəri verdin ki, saxlaya biləsən məni? Bəs səndən lövbəri niyə istəmişdim? Qalmaq üçün, əzizim. Anladın indi? Saxlaya bilməzsən artıq məni. Onlar da saxlaya bilməzlər. Hara deyirsən? Ulduzların arasında. Hara? Özün də bilməyəsən. Nə üçün? Heç kim sənə deməyə. Ağına da gəlməyən bir sürətlə. Ulduzlar da bitib-tükənməyə. Hər dəfə yanından sıyrılıb bir andaca min ilin uzaqlığında qalanda ötəri bir nəzər salıb aralarından birini, elə bil ki, tanıyasan. Tanıyan kimi olasan. “Bu idimi onun ulduzu?” Sonra yenə irəli, bəlkə də irəli yox, dövrələmə, bəlkə də elə lap geri – kim bilir bunu? O ulduz nə oldu? İtdi, getdi, hər şey itən kimi? Yox oldu, elə bil, heç zaman var olmayan milyon-milyon zərrəciklər kimi? Heç yox imiş, elə bil. Bir də ki... bundan asan nə ola bilər? Yoxdan vara, vardan yoxa keçməyin qəribə sirrini o ulduzlardan yaxşı kim bilir? Ya Allahın adı...

Padşah. Yaxşı. İndi niyə gedir bəs bu? Nə var o ulduzların arasında? Nağıl axtarır? Eh... Boş əziyyətdi. Nağıl?! Yalandı nağıllar. Nağıl yoxdu. Hər şey həqiqətdi. Nağıl tərəfdə də, həyat tərəfdə də. Kim dedi ki... Kim dedi ki, Simurğ quşu var imiş?

Vəzir, Şahzadə, Cəllad, Gözəl qız bir-birinə baxıb soruşurlar: Kim dedi ki, Simurğ quşu var imiş? Kapitan elə bilir, gəmi sürür. Sükanı sağa-sola fırlayır. Padşah, Vəzir və Şahzadənin allərini birləşdirir. Cəllad Devlin xaltasını və zəncirlərini açır. Padşah gəlib Gözəl qızı qucaqlayıb durur. Onlar hamısı Kapitana vida edir. Zabit çox ciddi şəkildə mil durub əsgər salamı verir. Nağılçı Ada sahibiyə görüşüb gedib girir stolun altına və yox olur. Gəmiyə dəyən dalğaların səsi musiqinin təntənəli səsinə qarışır. Göydən gəminin üstünə ulduz yağışı yağır. Bu gəmi dənizdəmi üzür, bu gəmi göydəmi üzür? Kim bilir?
Kim dedi ki, Simurğ quşu var imiş?

SON

Ruh

(2 hissəli, yarı xəyali, yarı dramatik oyun)

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Ruh

Tərki-Dünya

Qorxacaq Qadın

Şübhəli Məxluq

Narahat Adam

Ağciyər

Kimsəsiz

BİRİNCİ HISSƏ

Alaqranlıq bir otaq. Narahat Adam, Şübhəli Məxluq, Qorxacaq Qadın, Kimsəsiz, Ağciyər hövlnak qorxa-qorxa, bir-birini itələyərək içəri girirlər. Onların gəldiyi arxa otaqda nə isə baş verib, özü də bu nə isə çox müdhiş "nə isə"dir.

Narahat Adam (*Hələ o biri otaqda ikən*). Öldü!

Şübhəli Məxluq. Öldü?

Narahat Adam (*səndələyə-səndələyə gəlir*). Öldü. Öldü, öldü, öldü...

Qorxacaq Qadın. Yəni... Necə yəni?.. Doğrudan, öldü?!

Kimsəsiz. Dəqiqdi? Diaqnoz deyirəm, dəqiqdi?

Narahat Adam. Öldü. Ürək dayanıb, nəbz vurmur, gözlər açıq...

Qorxacaq Qadın (*dəhşətlə*). Gözlər açıq... Oy, oy...

Ağciyər. Öldü. Əcəb işə düşdük. İndi biz neyləyəcəyik? Bu da gəlib çıxmaz ki... Bir məsləhət verən olsaydı. Aman, aman, niyə belə oldu?! (*Qorxacaq Qadına*) Bircə bu gəlib çıxsaydı... Sən necə bilirsən? Deyirəm, bir iş görmək lazımdır, yəqin. Nə edək?

Qorxacaq Qadın. Bəlkə həkim çağırmaq? Telefon var burda? Bura haradı belə? Bu nə yerdə yığmırsız camaatı?

Ağciyər. Həkim??? Sən nə deyirsən? Bu... ölüb. Nə həkim?! Hamınızı bura o (*o biri otağa işarə edir*) çağırmadı? Biz nə bilək, nə yerdə bura?!

Şübhəli Məxluq. Kimi deyirsən? Mənim dalımca danışırırsız?

Qorxacaq Qadın. Sənin niyə? Sənin niyə? Heç elə şey olar? (*Ağciyəyə*) Bu lap gicəlib ki... (*Şübhəli Məxluqa*) Sənin dalımca niyə danışırıq?! Adam qəhətdi bəyəm? Onun. Onun.

Ağciyər. Sən elə həmişəki kimi özündən bədgüman ki, bədgüman.

Qorxacaq Qadın. Düz deyir. Elədi. Nə oldu? Doğrudan, niyə öldü bu? Ərim məni öldürəcək. Mənim burda nə işim vardı?! Öldürəcək.

Narahat Adam. Öldü, öldü, öldü...

Şübhəli Məxluq. Nəsə mənə elə gəldi ki... elə bil, nəsə deyirsiniz. Həmişə səninki deyirmək olsun. Ay qorxacaqdın ha. Xox... (*Ağciyəri qorxudur guya*) Ha-ha... (*Gülüşiü ağzında qalır.*)

Kimsəsiz. Olmaz axı. O biri otaqda ölü var. Yaxşı deyil axı. Müsəlmançılıqda...

Şübhəli Məxluq. Bağışla, vallah, nə deyim, yadımdan çıxdı. Mənim dalımca danışır... deyəsən... Allah rəhmət eləsin, Allah əcr versin. Son qəmin... Nə oldu sənə?

Kimsəsiz. Eh... sən adam olmadın. Sən...

Ağciyər. Bu gəlmədi. Gəlsəydi...

Qorxacaq Qadın. Vallah, ərim mənə öldürəcək. Nə soyuqdu bura vayyyy....

Narahat Adam. Təsəvvür edirsiniz, nəbzini tuturam, gözləri axır, nəbz yox, yəni, bu elə belə olurmuş?.. Bir anın içində. Doğru deyirlər...

Şübhəli Məxluq. Nəyi? Nə deyirlər?

Narahat Adam. Doğru deyirlər, ölüm göznən qaşın arasındadı. Bəs indi biz neyləyək? Nəsə eləmək lazımdı axı.

Ağciyər. Mən də onu deyirəm. Yəqin, əvvəl-əvvəl evinə zəng eləmək lazımdı (*Hamı bir-birinə baxır və sonra Qorxacaq Qadın hamının baxışları önündə*).

Qorxacaq Qadın. Mənə niyə baxırsınız? Mən niyə? Mən bəyəm onun arvadını-zadı tanıyıram? Lap elə tanısam da... Mən niyə axı, kişi deyilsiz? Mən qorxuram. Ərim bilsə... mənə öldürəcək. Bu niyə gəlib çıxmadı? Bir də ki... mənə soyuqdu.

Narahat Adam. Yenə gecikir. Həmişəki kimi.

Şübhəli Məxluq. Onun nə vecinə? Sən də...

Ağciyər. Yox, yəqin, bir iş var başında. Çoxdan gəlib çıxmaldı.

Narahat Adam. Hə... Sən də danışsın? Ömür boyu bütün dərslərə gecikməyib? Qırx il əvvəl? Yadıңызdan nə tez çıxdı?

Kimsəsiz. Qırx oldu, ay Allah. Qırx il bəyəm azdı? Unutmuşuq da kim necə olub olmayıb...

Qorxacaq Qadın (*yavaş yavaş o biri otağın qapısına tərəf gedir, guya qulaq asır*). Sakitlikdi. Heç nə eşitmirəm. Bir az yavaş-yavaş danışın.

Şübhəli Məxluq (*daldan ona yanaşır*). Xox...

Qorxacaq Qadın. Oy, oy, oy, tutun, tutun məni...

Ağciyər. Noldu? (*Tutur onun qolundan*) Gəl bura, otur.

Qorxacaq Qadın (*Şübhəli məxluqa*). Sən də kişisən? Vallah, necə uşaq idin, elə o cür də qalmısan. Abırsız.

Narahat Adam. Ver əlini, nəbzini tutum, bir, iki, üç, özünü darıxdırma. Mənə bax, gözümə, ürəyin atır...

Qorxacaq Qadın. Oy... vallah, pisəm.

Şübhəli Məxluq. Yaxşı, yaxşı, sərçədən fil düzəltmə. Zarafat da eləmək olmazmış. (*Kimsəsizə baxıb*) Aydındı. Allah rəhmət eləsin. Aydındı.

Hamı. Allah rəhmət eləsin.

Qorxacaq Qadın (*yazıq-yazıq*). İndi biz neyləyəcəyik?

Narahat Adam. Qoy bu bir gəlsin çıxsın. Hamılıqla məsləhətləşək.

Kimsəsiz. Qırx ildə dedik, bir dəfə toplaşaq. Köhnə günləri, məktəbi, uşaqlıq dostlarını, müəllimləri yada salaq. O illər üçün burnumun ucu necə də göynəmişdi!

Qorxacaq Qadın. Yaxşı. Yaxşı. Sən Allah, ətimizi tökmə. Fikirləşin də, kişi deyilsiz, belədə neyləmək lazımdı? Məsuliyyətli məqamdı.

Ağciyər. Necə yəni, neyləmək lazımdı?! Sən bilmirsən ki... Evi var, ailəsi var, xəbər vermək lazımdı. Amma... sabahı gözləyək.

Qorxacaq Qadın. Qoy bu da gəlsin. Gecikməsə olmaz. Öyrənmədi dəqiq olmağı. Yəqin öyrənər hələ, vaxtı var, bəlkə də hələ gec deyil. Ailəsinə, düz deyirsən, xəbər vermək lazımdı.

Şübhəli Məxluq. Nə gözəl dedin? Əla dedin. Amma... amması var. Bağışla məni... söhbət ki, ondan düşdü, bir adam ki, həyatı boyu hər yerə geciksin, nə vaxt istədi gəlsin, nə vaxt istədi getsin...

Narahat Adam. Salamsız, sağ olsuz. Amma əla dedin, düz sözümdü...

Şübhəli Məxluq. Özünün də, sözümü kəsmə, balalarımızın toyunda, özünün də bilirik də, bir ayağı burdadı, bir ayağı... uşaqlıqdan ürəyi xəstədi, bilirik də... Pay atonnan, alçaq dağları da bu yaradıbmış, hamı da buna borcluymuş. Bütün dünyadan küskün, hamıya acıqlı... (*Narahat Adama*) Buyur, buyur de sözünü, ürəyində saxlama.

Narahat Adam. Sağ ol. Belə adam adətindən əl çəkər? Ömründə. (*Qadına*) Amma gözəl dedin.

Şübhəli Məxluq. Gözəl dedin, onu düz deyir. Sən Allah, bağışla məni, belə özümdə deyiləm e, bir az. Zarafat deyil – bu boyda həngamə düşdü araya (*o biri otağa işarə edir*).

Kimsəsiz. Düz deyirsiniz. Belə adam xasiyyətindən əl çəkməz. Bir də ki, bəlkə heç gəlmədi...

Qorxacaq Qadın. Ərim məni öldürəcək...

Ağciyər. Yox, gəlməliidi. Gələcək. Mən deyirəm, gözləyək. O bizə yaxşı məsləhət verəcək. Birdən-birə belə iş. Biz nə etməliyik? Bəlkə milisə deməliyik? Bəlkə evinə zəng edək? Ya təcili yardıma? Hərəniz bir söz deyirsiniz.

Kimsəsiz. Vallah, düz deyirsən. Ayda, ildə, deyirəm, bir dəfə görüşdük. O da belə. Evinə deyirsən? Evinə xəbər versək onsuz da gərək sabahın açılmağını gözləyələr. Gələ bilməyəcəklər gecənin bu vaxtı.

Narahat Adam. Ayda, ildə? Qırx ildə denən. Ay, il... ay hay... Gözləyək deyirsiniz, gözləyək. Gözləyək, səhər açılınsın.

Şübhəli Məxluq. Ay maşallah. Doğrudan da, qırx il keçib bizim birinci sinfə getməyimizdən?! Qırx il. Yadınızdadı? Mən də deyirəm, gözləyək. Gecənin bu vaxtı heç nə eləmək olmaz.

Kimsəsiz. Aman Allah... Qırx il...

Qorxacaq Qadın. Az vaxt deyil qırx il (*çantasını çıxarıb güzgüyə baxır*). Bu, yəni, xəstə idi – birdən-birə belə oldu? Nə dəhşətli ölümdü. Son sözünü demədən, vəsiyyətini eləmədən. Arvadı yazıq, uşaqları yazıq... Bəlkə heç bilmirlər, bunun nəyi vardı, nəyi yoxdu. Çox sirriçində adam idi.

Şübhəli Məxluq. Yəni, deyirsən, vəsiyyətini yazıb eləməyib? Yazıbsa yaxşıdı. Yazmayıbsa...

Kimsəsiz. Son söz məsələsi, doğrudan da, dəhşət oldu. Hayıf, bir şey deyə bilmədi.

Şübhəli Məxluq. Axı, elə bil, nəsə demək istəyirdi. Hıqqandı, hıqqandı, səsi-zadı çıxmadı. Öldü.

Narahat Adam. Hə, elə bil, nəsə demək istəyirdi. Gözlərilə yeyirdi adamı. Düz deyirsən. Yazıq. Sözü ürəyində getdi.

Qorxacaq Qadın. Pis şeydi bu. Yazıq. Görəsən bir şey eləmək olmaz?!
(*Divarda şəkə baxır*) Bu kimdi belə?

Ağciyər. Nə eləmək olar ki. Heç olmasa qoy bu gəlsin çıxsın barı.
Doğrudan da, kimdilər bunlar?

Narahat Adam. Neyləmək istəyirsən sən? Orda nə tapdınız?

Şübhəli Məxluq. Dirilər deyirsən? “Görəsən bir şey eləmək olmaz?” ...

Kimsəsiz. Sən lap ağ elədin. Müsəlmançılıq-zad başa düşürsən sən?

Şübhəli Məxluq. Görmürsən, nə deyir bu? Son sözünü deyir, demədi.
Görəsən, indi deyir, bir şey eləmək olar? Yəni, dirildib son sözünü dedirtmək istəyir buna. Başa düşürsən?!

Kimsəsiz. Qırx ildi bir-birimizi görmürük. Siz elə mübahisə edirsiniz...

Şübhəli Məxluq. Vallah, bundan sonra da qırx il görməsək heç zad
olmaz. Düz sözümdü. Bəlkə bu bədbəxt də burda ölməzdi.

Qorxacaq Qadın. Mənim sözümü xahiş eləyirəm, qəribçiliyə salmayın.
Mən bir şey eləmək olmaz soruşanda... başqa şey nəzərdə tuturam.

Narahat Adam. Nə?

Kimsəsiz. Nə nəzərdə tuturdun sən?

Ağciyər. Tələsdirməyin, qoyun bir sözünü desin.

Qorxacaq Qadın. Nə bilim? Amma yəqin, bir şey eləmək olardı ki, son
sözünü adam kimi deyə biləydi bu yazıq. Bəlkə lap elə indi... nə bilim?

Şübhəli Məxluq. “Nə bilim, nə bilim”. Nə bilimdən bir şey çıxmaz.

Ağciyər. Yenə də bu gəlib çıxsaydı, bir şey fikirləşib tapardı.

Qorxacaq Qadın. Bura baxın. Bəlkə bu yazığın... ruhunu çağıraq. Hə?

Narahat Adam. Nə edək ruhunu?..

Şübhəli Məxluq. Malades. İsti-isti... çağıraq bunun ruhunu. Niyə?
Adamdan soruşarlar da – niyə?

Kimsəsiz. Ruhları rahatsız etməzlər. Allaha xoş getməz. Müsəlmançılıqda belə şey yoxdu.

Ağciyər. Ruhunu çağıraq deyirsən? Necə gəldi ağına bu? Qəribədi.

Qorxacaq Qadın. Dayanın. Bir qulaq asın mənə. Anlayırsız? Ruhunu,
yəqin ki, uzaqlaşmağa da macal tapmayıb. Çağıraq. Mən eşitmişəm. Qonşum
var – qoca qadındı, işdən-zaddan da çıxıb. Ancaq onun-bunun – ölmüşlərin

də – ruhlarını çağırıb gətirməklə məşğuldu. Çağıraq. Qulaq asın. Çağıraq, son sözü nədi, bilək. Yoxsa belə birtəhər çıxır. Arvadı eşidəndə nə deyəcək? Qoy ruhu gəlsin vəsiyyətini eləsin.

Şübhəli Məxluq. Ruhunu sən çağıranda gələcək, yəni?

Narahat Adam. Bilmirəm, bilmirəm. Bir ağıllımız vardı, o da gəlib çıxmayıb. (*Kimsəsizə*) Sən nə deyirsən bu işə?

Ağciyər. Mənə baxın. Mən bilirəm. Düz deyir. Gəlin bu işi görək-çağıraq ruhunu.

Şübhəli Məxluq. Çağıraq. Çağıraq. Ancağı var. Necə çağıraq? Sən bilirsən necə? Sən ruh çağırırsan? Sən necə? Sən?

Narahat Adam. Mən... yox, mən bacarmıram, deyəsən.

Kimsəsiz. Qalıb yazıq o biri otaqda tək, tənha, kimsəsiz... Necə də qəflətən öldü... Mən də deyirəm çağıraq. Amma mən bacarmıram.

Ağciyər. Mənə qulaq asın. O gəlsə, bacarardı. Bir dəfə mənə özü danışdı, hansı ölmüş yazıçıdı, şairdi, nədi, ruhunu çağırıbmış. O bilir. İndi gələcək, saat neçə oldu, söz verdisə gələcək.

Qorxacaq Qadın. Hə, o bilir, Füzulinin ruhunu çağırıbmışdı bir dəfə...

Şübhəli Məxluq. Sən hardan bilirsən? Gör bir kimin ruhunu çağırır.

Narahat Adam. Doğrudan, sən bunu hardan bilirsən? Görüşmüşünüz, deməli, bu vaxt ərzində.

Qorxacaq Qadın. Eh, mənim əziz sinif yoldaşlarım. Bizim yaşadığımız bu dünya o getdiyimiz məktəbin yanındakı küçə kimi balaca və ensizdi.

Kimsəsiz. Yəni, o gəlib, yəni, ruhu da... gəlib deyəcək nəsə bizə? Sən necə bilirsən?

Qorxacaq Qadın. Deyəcək. Deyəcək. Əsas məsələ odu ki, bizim də çiyimizdən daş götürüləcək. Görərsiniz. Yüngülləşəcəyik. Ərim məni öldürəcək. Bu harda qaldı, ay allah?!

Ağciyər. Onsuz da gecəni burdayıq. Bu qədər gözləmişik, axıracan gözləyək. İndi biz hara gedə bilərik? Yəqin, ərin səni başa düşər.

Qorxacaq Qadın. Ərim məni öldürəcək.

Narahat Adam. Adam lap nigaran qalır. Hardadı bu? İndi küçələr də sakit deyil. Hər tərəfdə narahatlıq...

Şübhəli Məxluq. Yəni, bizə inanacaqlar ki, bu, bir şey demədi – eləmədi, baxdı, baxdı – öldü?!

Ağciyər. Əşi, başqa söhbət eləyin. Görərsiniz, hər şey yaxşı olacaq. Bəlkə nə bilirsiniz, ruhu gəlib elə bir şey dedi ki, arvadı üçün əsl sərvət oldu?!

Qorxacaq Qadın. Deyirsən, alınacaq?! Mən də inanıram. Qonşum deyir ki, gəlirlər. Var da, var bu dünyayla o dünya arasında var əlaqə. Mən inanıram.

Şübhəli Məxluq. Vallah, xoşbəxt adamsan. Belə ki sən inana bilirsən.

Narahat Adam. Yaxşı indi nə qədər gözləyəcəyik? Sən nə deyirsən?

Kimsəsiz. Mən deyirəm, qırx ildi bir-birimizi görmürük, gərək elə belə olaydı?!

Susurlar. Sükut.

Qorxacaq Qadın. Yox, bu gəlmədi. Bu qədər gecikməzdi. Mən gedirəm. Birtəhər çataram evə yəqin, ərim evdə məni öldürəcək. Ay Allah... Mən neyləyim?! Eh, getdim, getmədim, fərqi yoxdu, onsuz da öldürəcək. Qalırım. Soyuqdu, sizə soyuq deyil?

Şübhəli Məxluq. İndi ağıllımız gələr, qızıışdırar... bizi.

Qorxacaq Qadın. Bu nədi, eyhamdı? Ədəbsiz. Səndən bundan artıq nə gözləmək olar?

Şübhəli Məxluq. Mənə deyirsən? Məktəbdə sevmirdiz bir-birinizi? Aşiq-məşuq idiz ki...

Qorxacaq Qadın. Oh, eh... sən nə qədər... nə qədər...

Şübhəli Məxluq. Nə qədər nə?

Kimsəsiz (*Şübhəli Məxluq*). Necə adamsan e sən...

Şübhəli Məxluq. Sən sus.

Narahat Adam. Qurtarın. Qurtarın. Dedim, qurtarın, bəsd.

Ağciyər. Olmadı ki, sən lap təhqirə keçdin.

Şübhəli Məxluq. Ona de, ona. Təhqiri o eləyir.

Ağciyər. Ayıb deyil səninçün? Qadındı axı. Ayıb olsun. Gözləməzdim.

Şübhəli Məxluq. Mənə deyirsən, ayıbdı? Sən indi özünü bizə göstərir-sən? Sən, mənə bax, bilmirsən, mən səni necə tanıyıram?! Bu saat mən açım ağzımı, sən də bax gör, kimə ayıb olsun. Gözləməzdi bu.

Qorxacaq Qadın. Ədəbsiz. Bəli, ədəbsiz.

Narahat Adam. Sakit, sakit, qoyun eşidək, səs gəldi, gəldi deyəsən, dəhlizdən kimsə keçdi.

Kimsəsiz. Vallah, ölüləri narahat eləmək düzgün iş deyil. Özü də təzə ölü ola. Deyirsən gəldi?! Birdən girər o otağa?

Şübhəli Məxluq. Gəldi, ağa gəldi. O otağa girəndə nolacaq, bəziləri kimi arvad-zad deyil ki, ürəyi getsin. Ölüdü də, ölüb, Allah rəhmət eləsin.

Hamı. Allah rəhmət eləsin. Son qəminiz olsun.

Narahat Adam. Bu nə oldu? Gələn-zad yoxdu. Deyəsən, qulağıma səsdi gəldi. Heç kim gəlməyib.

Birdən tükürpədən musiqi sədaları altında işıq gur yanır və sönür. Bir an sonra yenə həmən alaqlaranlıq. Hamı əvvəlki yerində. Tərki-Dünya, elə bil, çoxdan burdadı.

Tərki Dünya. Bağışlayın, siz deyəsən kimisə gözləyirdiniz, cənablar.

Hamı hərəkətə gəlir. Hamının çiyindən, doğrudan da, elə bil, daş götürülür. Elə bil, bir an əvvəl çəkişən, qapışan, yola getməyən adamlar heç bunlar deyildilər. Sakit və ahəngdar musiqi qəlblərə yağ kimi süzülür.

Narahat Adam. Gəl çıx da. Səbrimiz tükəndi ki.

Tərki Dünya. Allah səbrli bəndələrini sevir.

Şübhəli Məxluq. Ay maşallah, məndən başqa hamı az qalmışdı çıxıb getsin. Səni bir mən idim gözləyəcəkdim. İnanırsan? Ha-ha... (*Səsini kəsir.*)

Ağciyər. Mən bilirdim ki, gələcəksən.

Qorxacaq Qadın. Heç kim inanmırdı.

Kimsəsiz. Qırx il. Qırx ildi görüşməmişdik sənənlə. Dəyişmişən? Dəyişməmişən? Necəsən?

Tərki Dünya. Qəribədi. Əlbəttə qəribədi. Əşi bir dayanın görüm. Gedirdiniz deyirsən? Bəs biz bir quranlıq söz danışmışdıq. Görüşüb daha

ayrılmayacaqdıq. (*Ağciyə*rə) Bunlar heç, bəs sən, sən bilmirdin ki, mən hökmən gələcəyəm.

Qorxacaq Qadın. Gələcəkmiş bu. Deyirlər, sən cənab həmişə hər yerə gecikirsən. Xasiyyətin belədi. Bunlar da səni gözləməyə məhkumdular. Gələndə salamsız gəlirsən, gedəndə sağolsuz gedirsən... (*Həsratla yalnız ona*) Gör bir nə vaxtdı görmürəm səni. Üzünü qaçırma. Qırıqların çoxalıb, saçın bir az da ağarıb. Necə də dəyişmişən... (*Elə bil, ayılır, sərt, hamı üçün*) Sən heç bir qırıq da dəyişməmişən. Necə vardın, elə həmənsən. Heç bilirsən, burda nə oldu?

Tərki Dünya. Dəyişmək üçün gərəkdir bir səbəb ola. O da yoxdur. Sən necə? Sən əvvəlkisən? Sən də bəlkə heç dəyişməmişən. (*Yavaşdan Qorxacaq Qadına*) Bunlar bilir?

Qorxacaq Qadın. Mənim üçün fərq eləməz. Ərim məni öldürəcək.

Kimsəsiz (*Tərki Dünyaya*). Sən bilməlisən. Bilirsən nə oldu burada?

Narahat Adam. Hə, hə. De, qoy bilsin. Tez olun, vaxt gedir, bir məsləhət eləmək lazımdı. Denən ona.

Tərki Dünya. Ehtiyac yoxdu. Gördüm. Mən onu gördüm. O biri otaqda. Mən ora girmişdim. Çox dəhşətli hadisədi. Necə oldu? Elə birdən-birə?

Narahat Adam. İnan mənə. Elə, vallah, birdən-birə gözlər axdı, dil topuq çaldı, nəbzini tuturam, nəbz yox, ürək dayanıb...

Şübhəli Məxluq. ...Ölüb...

Tərki Dünya. Barı bir şey dedi öləndə?

Hamı. Yox, demədi, iş də bundadı da, heç nə demədi.

Tərki Dünya. Kəlmeyi-şəhadət üçün də imkanı olmadı?

Narahat Adam. Kəlmeyi-şəhadət?

Qorxacaq Qadın. Kəlmeyi-şəhadət nədi, heç bir kəlmə də çıxmadı ağzından. Mən elə qorxdum, elə qorxdum... İndi bu heç. Biz bəlkə deyirik arvadına, uşaqlarına çatdırılası yazığın sözü vardı? Əlvida sözü... Ya da ailədi də, nə bilmək olar nəyi vardı, nəyi yoxdu... Pul-daş... Başa düşürsən də bizi?

Ağciyər. Qulaq as. Bunlar deyir bəlkə pulu, sərvəti barədə nəsə demək istəyib, deyə bilməyib. Çox varlıydı, deyəsən, rəhmətlik.

Hamı. Allah rəhmət eləsin.

Tərki Dünya. Son sözünü deyə bilməyib. Bəlkə vəsiyyəət yazıb? Nə bilirsiniz?

Şübhəli Məxluq. Bəlkə yazmayıb?

Tərki Dünya. Bəlkə yazmayıb... Yaxşı, bəs nə eləməliyik biz? Evinə zəng etmisiz? Xəbər vermisiniz bunun adamlarına?

Qorxacaq Qadın. Yox, hələ heç nə eləməmişik. Ancaq səni gözləmişik. Deyirlər, sən ruh çağıra bilirsən? (*Ancaq ona*) Heç biz bilməmişik, sizin bu istedadınızdan necə olub, xəbərimiz olmayıb...

Tərki Dünya. Ruhunu çağırmaq istəyirsiniz? Niyə? (*Ancaq Qadına*) Sən elə bilirsən hər şeyi bilirsən? Hər şeydən xəbərin var?

Kimsəsiz. Mən dedim onlara. Müsəlmançılıqda...

Tərki Dünya. Doğrudan da, niyə də yox? Səsə qoyaq. Mən razı. (*Kimsəsizə*) Sən necə? Bəs sən? Etiraz edən yoxdu ki? Əla fikirdi. (*Qorxacaq Qadına*) Bu ancaq sənin ağına gələ bilərdi.

Qorxacaq Qadın (*ancaq ona*). Hardan bildin? Sən məni hamıdan tez və yaxşı anladın. Nə fayda? Qədrimi bilmədin.

Tərki Dünya. Yaxşı, yaxşı... Hamınıza qədir ağacı əkəcəyəm. (*Kimsəsizə*) Sən özünü bu gün yaxşı aparmısan, papasının balası, şuluq-zad eləməmişən ki, cəbr dərində? Yadında?

Kimsəsiz. Nə yaxşı gəldin... Mən də razıyam, sən deyirsənsə müsəlmançılıqda belə şey olar, nə deyirəm, mən də razıyam. Əlbəttə, yadımdadı.

Tərki Dünya. Bax belə, hamı razıdı. Nə deyirəm, mən də razıyam. Çağıraq bunun ruhunu deyirsiz, çağıraq. Amma nolub sizə, yox, belə olmaz, mən qaraqabaq, qaşqabaqlı sifətlər görürəm. Siz, deyəsən, heç nə anlamırsınız, cənablar. Ruhlarla görüşə bu licimdə getməzlər. (*Şübhəli Məxluqa*) Hə, tez ol görüm, kini-küdurəti tez ol çıxar, çıxar at, at, tulla getsin... Təmizlə. Kirlisən. Təmizlə özünü.

Şübhəli Məxluq. Bir dəqiqə dayan. (*Ağciyəərə*) Bura gəl (*çəkir onu bir tərəfə*). Bayaq nə deyirdin? Sən elə bilirsən, mənim sənin işlərindən xəbərim yoxdu? Adam vurmusan, öldürmüşən, başqasının üstünə də yıxmısan. O yazıq da neçə ildi yatır, hələ neçə il də yatacaq. Sən sağ-salamat... azad... Hələ

mənə deyirsən: ayıb olsun. Adam öldürmək necədi, gecələr yata bilirsən? Doğma qardaşını türməyə saldın, ax...

Ağciyər. Sən, sən uydurursan bütün bunları. Sən... mən heç kimi öldürməmişəm. Heç kimi. Sən... əclafsan. O bir təsadüf idi...

Şübhəli Məxluq. Bax belə. Başqasının gözündə tük görəndə öz gözündə tiri də gör.

Ağciyər (*pıçiltıyla*). Sən nə haqla... Sən kimsən axı... Mənim günahım yoxdu, yoxdu. (*Qışqırır*) Mənim günahım yoxdur. O bir iş idi, gəldi başıma. Haqqına danış.

Tərki Dünya. Dayan. Sus. Bunlar – sonra. Heç nə demək lazım deyil. Sus. (*Şübhəli Məxluqa*) Sən belə təmizlənirsən kindən, küdurətdən?.. Olsun. Keç belə. Otur burda.

Şübhəli Məxluq. Bəli. Mən indi hazırım. (*Keçib oturur*) Başqasının gözündə tir görürsən, gör. Amma öz gözünü də yaxşı aç, ordakı balaca tükü sən də seç.

Tərki Dünya. Cənablar, keçin bura. (*Kimsəsizə*) Sən. Sən keç bu tərəfə.

Kimsəsiz. İndi. Bir saniyə. (*Gəlib durur Şübhəli Məxluqun qarşısında, birdən-birə cəsarətə gəlir*) Sən nə haqla... camaata qara yaxırsan? Sən, sən özün... sən özünü onun-bunun maşınına toxundurub dəfələrlə xəstəxanalara düşüb nələc günahsız Allah bəndələrini inək kimi sağmısan. Sənin peşən budu. Allah cəzanı verəcək – bir gün o maşınlardan biri səni, doğrudan da, əzib xurd-xəşil edəcək. Susursan, de də, de ki, mən yalan deyirəm, deyə bilməzsən.

Kimsəsiz danışdıqca Qorxacaq Qadın qulağını çəkib "iraq olsun, iraq olsun" deyir.

Şübhəli Məxluq heykəl kimi tərənməz, lal.

Tərki Dünya. Bu lap gözlənilməzliklərlə dolu qəribə macərələr filminə bənzədi. Qurtardın? Boşaltdın ürəyini, gəl keç bura. Yox, ora yox, bu tərəfə. Daha heç kim danışmaq istəmir?

Narahat Adam. Mən danışmaq istəyirəm.

Tərki Dünya. Bəlkə lazım deyil? Sonraya saxlayaq bəlkə, hə?

Qorxacaq Qadın. Bu nə oyundu çıxarırsız? Mən gedirəm. Ərim məni öldürəcək.

Narahat Adam. Yox, indi. Mən deyəcəyəm. Xanım, siz bilin ki, uşaq bağçasında işləyən, uşaqların əziyyətini çəkən bir adam uşaq bağçasının ətindən evinə apara bilər...

Qorxacaq Qadın. Oy, bu nə deyir?

Tərki Dünya. Bura baxın...

Narahat Adam. Bəli, bəli...Yağından evinə apara bilər, almasından-armudundan doyunca yeyə bilər, hətta balalarını da o bağçadan yedirdə bilər. Adamıq, insanıq, biz bunları başa düşürük. Amma uşaq bağçasının puluyla, uşaqların boğazından kəsilən ətin, yağın puluyla... (*qışqırır*) özünə brilyant sırğa ala bilməz. Bilməz.

Tərki Dünya. Bura baxın. Qurtardın sən?

Qorxacaq Qadın (*əlilə qulağını tutur*). Oy, bunlar nə vəhşi adamlardılar. Oy, mən gedirəm. Oy, mən burda qala bilmərəm. Gedirəm. Gedirəm. (*Tərki Dünyaya*) Sən niyə vermirsən onun cavabını? Hamınız bir... Yox getmirəm. Açıqca qalacağam. (*Keçib özünə yer seçib oturur.*) Eybi yox, açıqca heç yana getməyəcəyəm. Yan, tökül. Buna bax, buna. İraq olsun. İraq olsun.

Narahat Adam. Mən ruhlarla görüşə ürəyimdə söz saxlayıb gedə bilməzdim. İndi, bəli mən hazırım. Olar burda oturum? (*Keçib oturur.*)

Tərki Dünya (*Ağciyəyə*). Orda elə durma. Gəl sən də bura, gəl otur burda. Mənim yanımda.

Ağciyə. Sən ki, bilirsən, qardaşım özü götürdü boynuna. Dedi, mənim ailəm yoxdu, mən subayam. Sənin ailən, anamız...

Tərki Dünya. Mən bilirəm. Gəl bura. Fikir eləmə. Unut, unut bunları.

Ağciyə. Unutmaq olmur, olmur. Amma ürəklə vurduğum bıçağı arxadan onun böyrünə. O vaxt aldığım ləzzətdən heç indi də utanmıram. Yenə vurardım, öldürərdim onu. Evində nə vardı yığışdırıb apardım. Mən evi süpürüb yığışdıranda hələ ölməmişdi, yerdə çabalayırdı. Bilirsən, əclaf idi, yetim-yesirin malını-pulunu alıb sələm verirdi, sonra basıb yeyirdi malı, pulu... Mən də düz hərəkət eləmişəm, mənim haqqım vardı. Haqqım vardı.

Tərki Dünya. Əlbəttə, əlbəttə, gəl, bax, burda otur. Özün də sakit ol. Sakitləş. Yaxşı, belə, əziz cənablar, arkadaşlar, dostlar, ağalar, bəylər və yeganə xanım. Hamı oturdu, yeriniz rahatdı, inşaallah. Deyəsən başlamaq olar. Yenə soruşuram son dəfə. Etiraz edən yoxdur ki? Çünki bu iş gərək ürəklə ola, hamı gərək razılıq verib otura burda. Yaxşı. Əla. Hamı razıdı. Bir şey də var ki, əzizlərim, bilməlisiz. Olur ki, bu ruh gəlib elə bir söz deyir ki, xoşunuza gəlmir. Belədə xahiş edirəm, sakitliyi qoruyasınız. Məndən başqa, mən icazə vermədən bir adam danışmasın. Yaddan çıxmadı ki, bir şey? Hə... bir şeyi də deməliyəm sizə. Bu işi mənə öyrədənlər, daha onlardan yaxşı bilən yoxdu bu işi, onlar da yüz faiz söz verə bilmirdilər. Bəzən ruh gəlmir. Nə illah edirsən, gəlmir. Ya da ki... Bir sözlə, yüz faizli iş deyil bu iş. Çətin məsələdi. Görək. Anlaşıldı? Deyəsən, hamı başa düşdü. İndi isə... Azad olun hər bir ağırlıqdan. Ürəyinizi sıxan heç nə qalmasın beyninizdə. Heç nə. Beyin də, ürək təmizlənməlidir. Bu işin öz qayda-qanunu, nizamı, ölçüsü var. Elə belə, necə gəldi – olmaz.

Kimsəsiz. Başladıq, yəni? Başlayaq. Mənə soyuqdu.

Qorxacaq Qadın. Mən də üşüdüm.

Şübhəli Məxluq. Vaxt itiririk. Başlayaq. Bəli, başlayaq.

Narahat Adam. Bəlkə, deyirəm, qırxını gözləyək?! Axı isti-isti necə ola bilər ki?! Mənim ürəyim çox narahatdı. (*Şübhəli Məxluqa*) Sən belə şeyləri çətin başa düşsən.

Şübhəli Məxluq. Mən? Sənin ürəyinin narahatlığının başqa səbəbi var.

Narahat Adam. Nə başqa səbəb? Sən nə danışırısan? Özünə bax. Sən... dedi də... kimsən.

Şübhəli Məxluq. Mən isə bilirəm, sən kimsən! Daha doğrusu, sənin donosçu ləqəbini, "kliçkanı" bilirəm. Deyim? Noldu? Hamıya deyim, ya təkçə sənə? Narahat Adam!

Narahat Adam. Sus. Axmaq. Deyəsən, başın bədəninə ağırlıq edir. Eybi yoxdur, mən səninlə başqa yerdə danışaram. Eybi yox. Heç eybi yox.

Şübhəli Məxluq (*Tərki Dünyaya*). Bax, indi, doğrudan da, başlamaq olar. Biz qurtardıq.

Tərki Dünya. Belə. Açılmayan sandıqlar açıldı bu gün. Qurtarın. Bəsdə, 10-cu sinifdə deyilsiz. İndi heç bir qayğın, heç bir təlaşın olmamalıdır. Beynində, qəlbində, heç nə, heç kim. Azad və sərbəst olmalısən. Quş kimi. Quş kimi azad və sərbəst. Göylər sənəin vətəninə. Göylər dolur sənəin gözlərinin içinə, keçir qəlbinə, beyninə, doldurur bütün varlığını. Quşsan, azad, sərbəst, cəsarətli quş... Uç. Pərvaz elə.

Qorxacaq Qadın. Ay Allah, necə də soyuqdu... Niyə belə soyuqdu?

Ağciyər. Yaxın otur, utanma, gəl, gəl yaxına.

Qorxacaq Qadın. Canım, canım isinmir.

Şübhəli Məxluq. Bəlkə qırxını gərək gözləyəydik?!

Narahat Adam. Nə istəyirik biz? Bu saat ən vacib sual budu. Bəlkə deyirəm, biz bu... ruhdan nə soruşacağımızı əvvəlcədən dəqiq müəyyənləşdirək. Sonra yenə mübahisə-filan başlamayaq?!

Ağciyər. Düzdü. Məqsəd aydın olmalıdır.

Kimsəsiz (*Tərki Dünya*). Sən özün hər şeyi bilirsən. Sən özün soruş.

Tərki Dünya. Mən də razıyam məsələnin belə qoyuluşu ilə. Doğrudur, biz öz məqsədimizi aydın şəkildə bilməliyik. Biz ondan nə istəyirik? Nə sual verəcəyik... ona?

Şübhəli Məxluq. Yaxşı da, əgər biz bu işin altına giririksə, onda mən elə bilirəm, biz hamımız ondan bir şeyi öyrənmək istəyirik.

Kimsəsiz. Qardaşım düz deyir.

Tərki Dünya. Ay sağ ol. Bax belə.

Kimsəsiz. Bəli, qardaşım düz deyir. Biz istəyirik, biz istəyirik, əvvəla, rəhmətliyin son sözünü, vəsiyyətini bilək. Vəssalam, şüdtəmam.

Şübhəli Məxluq (*Ağciyə*). Sən necə bilirsən, əzizim?

Ağciyər. Vallah, siz necə, mən də elə. Düz deyir, gəlin çağıra q gərək bəlkə son nəfəsdə son sözünü demək istəyib, deyə bilməyib?!

Qorxacaq Qadın. Bəli, sonra da arvadına zəng edək. İndi gecədi, indi yox, yazığı niyə səhərədək incidək?! Biz onsuz da burda sabahadək qalmağa məhkumuq. Onun ağır günləri isə qabaqdadı. Yas vermək asan məsələ deyil. Qoy heç olmazsa bu gecə rahat yatsın. Çağır, çağır gəlsin. Sual aydıdır.

Hardadı var-dövlətin, arvadına, övladlarına nə qoyub getdin? Denən, biz də bilək. Açıq, söyləsin.

Narahat Adam. Çox doğru buyurursan.

Qorxacaq Qadın. Ah, eləmi?

Narahat Adam. Çox gözəl deyirsən, hi-hi-hi... Hələ bəlkə bizə də köhnə dostlar kimi nəşə vermək istəyib? Nahaqdan yığmayıb ki, bizi bir yerə bu gecə. Yazıq, rəhmətlik... bəxti beləymiş.

Qorxacaq Qadın. Hə, elədi, alınma nə yazılıbsa o da olacaq.

Tərki Dünya. Belə, belə... gözəl... Deməli məqsəd aydınlaşdı.

Hamı. Aydınlaşdı. Aydınlaşdı. Başlamaq olar, vaxtdı. Başlayaq.

Tərki Dünya. Sualımız qətidi. "Son sözün nədi, de bizə". Ailənə çatdırılası son sözün, son iradəni nədi?! Belədi?! Bunu soruşuruq, eləmi?!

Hamı. Yordun bizi sən. Belədi. Belədi. Başlayaq. Nə uzadır e bu? Nədi görəsən məqsədi? Başlayaq.

Tərki Dünya (*qətiyyətlə*). Yaxşı başlayaq. Başlayaq (*əli ilə ürəyini tutur*)

Qorxacaq Qadın. Ərim məni öldürəcək. Öldürəcək... Noldu sənə?

Tərki Dünya. Heç...

Ağciyər. Yaxın otur (*Qadını qucaqlayır*). Qorxma, qorxma. Ona heç nə olmayacaq. Onda bilirsən, nə güc var?

Şübhəli Məxluq. Yəni, alınacaq görəsən?

Ağciyər. Alınacaq.

Tərki Dünya. Alınacaq soruşursan? Gəlin, bax, belə sən, sən də, əllərini zi gətirin, stolun üstünə qoyun əllərinizi, bax belə, indi əl-ələ verin. Tutun bir-birinizin əlindən. Yox, elə yox. Bax belə. Sən sağ əlini onun sol əlinə, sən sol əlini onun sağ əlinə yaxınlaşdır. Belə. Ay sağ ol. Əllər. Əllər stolun üstünə. Görüm əllərinizi. Belə. İndi isə sakit. Sakit olun. Və bərk-bərk sıxın bir-birinizin əlini.

Hamı stol ətrafında oturub və əl-ələ vermiş şəkildə donub qalıb.

Sıxın və ürəyinizdə. (*Kimsəsiz əl qaldırır, məktəbli kimi nəşə demək üçün elə bil icazə istəyir*) Yox, sonra, sonra, sakit olun, səs salmayın, ürəyinizdə, yalnız

ürəyinizdə çağırın qırx illik uşaqlıq dostunuzu. Çağırın. Hər kəs onu qoy öz ürəyində çağırınsın. Hər kəs qoy ürəyində onunla bağlı ən əziz xatirəsini yada salsın. O həməən əziz xatirənin işığına gələcək. O gələcək. Gəl... gəl... gəl... aman (*ürəyini tutur*).

Qorxacaq Qadın. Noldu?

Şübhəli Məxluq (*pıçiltıyla*). Noldu buna? Hanı, heç kim gəlmir ki?

Narahat Adam. Sussss...

Şübhəli Məxluq. Mən... Niyə mən?..

Ağciyər (*pıçiltıyla*). Noldu sənə?

Tərki Dünya. Heç... heç... Diqqətinizi dağıtmayın. Gəl... Gəl... Sən gəlməlisən. Gələndə bizə də o tərəflərin işıqlı qaranlığından pay ver...

Qorxacaq Qadın. Ay Allah...

Tərki Dünya. Pay ver... İstəməsən də... Gəl... Gəl... Gələndə bizi də içindən gəldiyin soyuqluq alovunun dilinə tut. Anlat bizə bu alovun titrəşən və oynaşan dillərindəki mənanı. Gəl... gəl... istəməsən də gəl... gəl... aman...

Qorxacaq Qadın. Ay Allah, adamın canına vicvicə düşür lap. Mən xoflanıram.

Ağciyər. Mən də. Qorxma. Yadına sal. Sal yadına. Gör o bizə nəyi xatırlatmaq istəyir??

Qorxacaq Qadın. Nəyi? Nəyi salım yadıma?

Ağciyər. Unutmusan. Qırx il əvvəl... Bənövşə...

Qorxacaq Qadın. Nə?

Ağciyər. Bənövşə də. Bənövşə.

Qorxacaq Qadın. Bənövşə?

Ağciyər. Hə də, Bənövşə.

Narahat Adam. Nə "Bənövşə", "Bənövşə" salmışız? Sakit olun. Məqamın sirri var. Qaçırmayın.

Qorxacaq Qadın. Bənövşə?.. Bəndə düşə?..

Ağciyər. Bizdən sizə...

Qorxacaq Qadın. Kim düşə?

Tərki Dünya (*əli ilə ürəyini ovuşdurur*). Sakit. Sakit olun. Mən, elə bil, nəsə səs eşidirəm. Ürəyinizdə , ancaq ürəyinizdə danışın. Gəl... gəl... gəl...

*İşıqlar yanır, sönür. Həzin musiqinin fonunda, elə bil, hər tərəfdən hərəsi bir işıq üstə təkrar
ola-ola səslər eşidilir. Bəlkə də bu adamların ürəyindən gəlir bu səslər? "Bənövşə, bəndə düşə.
Bizdən sizə kim düşə? Adı gözəl, özü gözəl..." Neçənci dəfə təkrar olunur bu uşaq oyununun
sadə sözləri və otaqdakılar bu sadə və təmiz sözlərin işığında özlərinin də dərk etmədikləri
və ya daha doğru olardı söyləyək ki, dərk eləmək istəmədikləri bir dəyişmədədirlər.
Təkcə Tərki-Dünya bu dəyişmədən kənardadır.*

Tərki Dünya. Gəl... gəl... Şam işığını gəlişinlə sənmi titrətdin? Dayanın.
Sakit. Sakit. Dayanın... (*Hamı donub qalır, musiqi kəsilir, işıq oyunu bitir.*) Sən...
Sən gəldin? Yəni, doğrudan, sən gələ bildin? Sən... burdasan?

*Elə bil, çox-çox uzaqlardan bir qışqırıq və həm də lap yaxından bir pıçıltı eşidilir.
Bu, əlbəttə ki, bir az sonra Ruhun səsinə dönəcək. Tərki-Dünya son gücünü yığır.*

Tərki Dünya (*əli ürəyində*). Sən burdasan?

Hər yerə dərin sükut çökür.

Ruh. Mən burdayam.
Qorxacaq Qadın. Aman.

*Bu "aman" nidasından hamıya pay düşür və adamlar yavaşdılmış kadrda olan kimi hərəkət
etməyə başlayırlar. İşıq zəiflədikcə bu hərəkət yavaşlıyır və qaranlıq çökünə və hamı əriyib
bir-bir yox olmağa başlarkən...*

BİRİNCİ HİSSƏNİN SONU

İKİNCİ HİSSƏ

*Yenə həməən otaq. Yenə həməən adamlar. Elə bil, hər şey bir qədər əvvələ qayıdır
və bayaq donub qalmış bu adamlar bir qədər əvvəldə söylədikləri bəzi sözləri təkrar eləməyə
daxili bir ehtiyac duyurlar.*

Tərki Dünya. Baxın, baxın. Şamın işığı titrədi. O gəldi. O bizi sındırmadı. Gəldi. Sən burdasan? Söylə, burdasan?

*O biri otaqdan süzülən ağ və yumşaq işıq yenə də yavaş-yavaş, yorğun-yorğun göz qabağında,
kədərli bir səsə çevrilir.*

Ruh. Mən burdayam.

Qorxacaq Qadın. Aman!

Ağciyər (*təbəssümlə*). Bənövşə, bənövşə...

Narahat Adam. Bəsdi də. Nə salmışız bənövşə, bənövşə? Susun.

Şübhəli Məxluq. Doğrudan, bu, yəni, gəldi? Biz yuxu görmürük ki? Sən də eşitdin?

Narahat Adam. Susun. Allahınız olsun. Qoyun, görək, nə deyirlər?

Qorxacaq Qadın. Mən üşüyürəm.

Kimsəsiz. İndi nə olacaq? Biz indi neyləməliyik?

Tərki Dünya. Susun. Səs salmayın. Susun. Sakit. Ürəyinizdə. Ancaq ürəyinizdə danışın. Sakit. Sakit... Sakit... (*Ruha*) Sən bizim səsimizə səs verdin. Sən burdasan. Şama baxın, şama. Titrədi. O burdadı. O danışmaq istəyir, nəşə demək istəyir. Sakit olun o nəşə deyir, nəşə deyir, mən, elə bil, eşidirəm onu. Hə o, belə deyir: Mənim sözlərimi hər biriniz öz ürəyinizdə eşidəcəksiniz.

Hamı (*donuq bir vəziyyətdə, yavaşmış kədrdəki kimi*). Necə yəni? Hər birimiz öz ürəyində? Bu necə olacaq? Bu nə deyir? Mən gedirəm. Ərim məni öldürəcək. Yuxudu, yuxudayıq biz, inanmayın. Şam, şam, şama baxın, titrədi. Nə olsun? Şam titrəyəndə bəyəm nölür?

Tərki Dünya. Şam titrədi. Hər titrəyişi sözə oxşayır. Görmürsüz. O şamın içindən danışır.

Qorxacaq Qadın. Aman Allah. Eşidirsən bu nə deyir? (*Ağciyəyə*) Sən qorxmursan?

Ağciyər. Vallah nə deyim?! Maraqlıdı. Yatsam yuxuma girməzdi. Ondan-bundan eşitmək bir şey, özün şahidi olmaq bir şey...

Qorxacaq Qadın. Görəsən bizə bir şey deyəcək? Sən necə bilirsən?

Narahat Adam. Düz deyir. Soruş ondan görək bizə deyəsi sözü var?

Qorxacaq Qadın. Kimə desən inanmaz. İnanarlar bizə görəsən?

Tərki Dünya. Soruşum? Soruşum deyirsiniz? Soruşuram. (*Hər şeydən təcrid olunaraq*) Sən... Hələ də burdasan? Bizimləsən? Söylə, burdasan?

Şamın dili birdən az qalır şölə vursun.

Bəli, mən bildim, burdasan. Sən bizimləsən. Ver, ver cavabını. Söylə, söylə sözünü. Biz səni, ancaq səni, yalnız səni, fəqət səni eşitmək istəyirik. Bizi duydunmu? Sən burdasan?

Ruh (*elə bil pıçıldayır, amma bu pıçiltı damarda qan donduran pıçiltıdı*). Mən burdayam.

Qorxacaq Qadın. Aman Allah...

Tərki Dünya. Sus. Sakit olun. Biz səni eşitdik. Sən gəldin. Sən bizimlə danışmaq istəmirsən?

Ruh. Mən sizinlə danışırım. Sizin hər biriniz məni öz ürəyində eşidir.

Ağciyər. Ay Allah...

Qorxacaq Qadın. Vallah heç kim bizə inanmayacaq.

Narahat Adam. Düz sözə kim inanmaz? İnanar. Eşitdik. Yəqin, hamı eşitdi. Soruş, yenə soruş.

Şübhəli Məxluq. Yəni, bu yuxu deyil, deyirsiniz?

Tərki Dünya. Soruş, soruş...

Narahat Adam. Tez ol, soruş, birdən çıxıb gedər. Soruş harda gizlədib varını-dövlətini. Bu ev... bunundu? Kupçası var?

Qorxacaq Qadın. Soruş son nəfəsində nə demək istədi?

Kimsəsiz. Qızıldan, var-dövlətdən kim xeyir görüb?

Şübhəli Məxluq. Sən dayan görüm. Çəkil o tərəfə.

Narahat Adam. Bəs səhərdən niyə yığışmışıq burda? (*Əmrlə*) Soruş. Yoxsa...

Tərki Dünya. Yoxsa? Yaxşı, yaxşı. Bu saat. Bu saat. Dayan. Yaxşı. Soruşuram. Bu saat. (*Ruha*) Sən... Sən... (*qətiyyətlə*) Sən niyə belə qəfildən getdin?

Şübhəli Məxluq. Eh...

Ruh. Mən darıxdım. Bu sizə maraqsız olar.

Tərki Dünya. Yox, danış, danış, aç bizə. Sən bizi bura dəvət elədin. Bu qədər ildən sonra bizim hamımızı bir yerə yığdın. Bura sənin evin deyil. Bura niyə çağırırdın bizi?! Niyə burda öldün sən? Bu şəkillər kimindi?

Ruh. Sən bunları bilmək istəyirsən? Nolar. Qulaq as onda. Düz on ildi mən evdən eşiyə çıxmıram. Düz on ildi həsrətəm dünyaya. Məni bu həyata heç nə bağlamır. Həkimlər demişdilər şəraitimi dəyişmək olmaz. Evdə, ancaq evdə yaşamalıydım. Akvarium balıqları yadına gəlir? Bura haradı? Bura mənim atamın evidi. On ildi qapısı bağlıdı. Bu şəkillər – atamdı, anamdı, bu əmimdi, bu da... Bir həftə bundan qabaq on iki yaşlı kiçik oğlum mənə sirr açdı. Ata, dedi, mən, bir dostum var, onunla and içib əhd-peyman bağladığ. Yadınıza bir şey düşmür?

Tərki Dünya. Əhd-peyman? Yadıma düşdü, dayan, dayan, neçə yaşımız vardı?

Ruh. Oğlum dedi əhd-peyman bağladığ ki, axır günümüzə qədər bir yerdə olaq, dostluğumuz, qardaşlığımız heç zaman pozulmasın.

Tərki Dünya. Hə elə idi, "...dostluğumuz, qardaşlığımız heç zaman pozulmasın..."

Ruh. Siz yadıma düşdünüz. Düşündüm, biz indi görüşsək, bir-birimizə deyəsi sözüümüz olacaq? On il olar evdəyəm, hər şeydən təcrid – bezdim bu həyatdan. Sizi axtardım, tapdım. Dedim, görüm nə edirsiniz, nə etmirsiz. Amma siz...

Hamı. Amma biz...

Ruh. Amma siz... Nə illah elədim, siz biriniz də demədiniz bu gün nə işin sahibisiniz, bu gün nə ilə məşğulsuz?! Hər birinizin dilində ancaq bir söz

vardı: yadıncadı, yadıncadı, yadıncadı... Bizim ancaq dünənimiz vardı, bu günümüz yoxdu bizim. Mən birdən darıxdım. Bu on ili hamıdan qaçmaqda heç nə itirməmişdim. Dünən onsuz da mənimki idi. Heç bilmədim necə oldu, ürəyim birdən az qaldı yerindən çıxsa, gözümlün qabağını ağ pərdə tutdu. Sizin qorxudan böyümüş gözləriniz... Bu qorxu sevgidən doğmamışdı. “Bu ölsə nə cavab verəcəyik?” qorxusu idi. Sizi bu qorxu içində qoyub getmək... çox maraqlı idi. Gərək evdən çıxmıyaydım. Ən sadə, bəsit cavab budu.

Tərki Dünya. İndi biz... nə edək? Sənin son sözün budu?

Ruh. Son söz... Kimə lazımdı son söz? Mən orada darıxırdım. Bu da olsun son söz.

Kimsəsiz. Yaxşı dedi.

Qorxacaq Qadın. Soyuqdu, soyuqdu mənə.

Şübhəli Məxluq. Özüylə bir şaxtalıq qış gətirdi. Nahaqdan “soyuq məzar” demirlər ki. Mən də üşüdüm.

Narahat Adam. Bu niyə belə danışıdı? Heç nə başa düşmürəm. Bilirsən evdən çıxmaq olmaz, həkim icazə vermir, çıxma da. Buna... bunun adına intihar deyirlər.

Tərki Dünya. (*Ruha*) Amma... yanımıza bu dəfə heç, deyəsən, gəlmək istəmirdin? Elə bil, gec oldu gəlişin...

Ruh. Mən... azmışdım.

Tərki Dünya. Sən azmışdın? Sizlər aza da bilirsiniz?

Ruh. Mən... azıb qırx il əvvələ getmişdim. Səslər, səslər məni çaşdırdı. Səsiniz qırx il əvvəlin səsi idi.

Ağciyər. Qırx il əvvələ?

Qorxacaq Qadın. Gör bir, sən Allah...

Kimsəsiz. Bizik, bizik günahkar. Bizik.

Narahat Adam. Hə, doğru deyir. Soruş, hələ bir nə gördü qırx il əvvəldə?

Qorxacaq Qadın. Soruş. Soruş.

Tərki Dünya. Özünüz soruşun. Mən istəmirəm.

Hamı. Sən. Sən soruş. O səninlə danışıq. O sənə cavab verir. Onun dilini sənsən ki, bilirsən. Soruş, qırx il əvvəldə nə gördü?

Tərki Dünya. Yaxşı. Yaxşı. (*Ruha*) Sən hələ burdasan? (*Şam titrəyir, yənə hamı qorxu içində susur*) Burdasan. Sən... sən deyə bilərsənmi, deyə bilərsənmi... (*birdən qətiyyətlə*) Qırx il əvvəl mən necə idim? Mən... unutmuşam.

Şübhəli Məxluq (*elə bil, yuxudadı*). Qəribədi, mən də unutmuşam.

Tərki Dünya (*Ruha*). Sən getdiyən o qırx il əvvəldə məni gördünmü? Tanıdınmı məni? Söylə, sən məni tanıdınmı? Mən sənə nə cür göründüm? Xoşbəxt idim mən?

Ruh. Mən səni tanıdım.

Tərki Dünya. Qırx il əvvəl... Mən özüm-özümü unutmuşam.

Ruh. Qırx il əvvəldə mən bir sinif otağı gördüm. O sinif otağında çoxlu uşaq vardı. Sən də vardın orda. Sən çox sakit göründün mənə. Elə bil, bir az kədərli idin. Məndən gözünü çəkə bilmirdin. Sən də məni görmüştün. Baxdın, baxdın, birdən yerə oturdun. Yıxılmadın, elə belə çömbəlib oturdun. Başına yığışdılar. Əl üstündə apardılar səni evinizə. Səndən başqa heç kəs məni görmədi.

Tərki Dünya (*sevincək*). Düz deyir, düz deyir. Yadınızdadı, on iki yaşımız vardı, bir dəfə məktəbdə mənim qorxudan ürəyim getmişdi. İlk ürək-getməm idi. Dedilər, gözünə nəşə görüküb, keçib gedər. Neçə gün özümə gəlmədim, heç nə yeyə bilmirdim, rəngim sap-sarı... O həkim gəldi, bu həkim getdi. Heç düzəlmirdim. Nənəm özünü öldürdü, məni pirə apardılar. Düz deyir. Sənmişsən gözümə görükən. O zaman heç nə anlamadım. Deməli, sən idin. Daha, daha nə gördün? Söylə mənə. Daha nə vardı? Danış.

Hamı hərəkətə gəlir, kor kimi dolaşmağa başlayırlar səhnəni. Elə bil, kimisə axtarırlar.

Kimsəsiz. Mən nə cür idim, deyərsən? Söylə mənə...

Narahat Adam. Məni də tanıdınmı? Tanıdınmı məni?

Şübhəli Məxluq. Məni gördünmü? Neynirdim mən? Neynirdim?

Qorxacaq Qadın. Bəs mən? Mən necəydim? Qəşəng uşaq idim? Məni gördün?

Ağciyər. Mən... mən... mən də unutmuşam. Söylə mənə, mən nəyi unutmuşam? Nəyi unutmuşam, söylə mənə.

Ruh. Mən səni tanıdım. Sən çox gözəl idin. Mənə məhəl də qoymadın. Sən isə... mənim məktəb yeməyimi əlimdən alırdın. Zorla alırdın.

Ağciyər (*Birdən yerə mıxlanır*). Yox. Yox. Yox.

Ruh. Mən vermək istəmirdim. Sən zorla alırdın.

Ağciyər (*yuxudaymış kimi*). İndi bir tikə çörək tapmaq üçün səhərdən axşamacan heyvan kimi yorturam. Haynan gələn vaynan getdi. İndi ruzi atlı olub, mən piyada. Hər şey məhkəmələrə, istintaqa getdi, əridi, yox oldu...

Narahat Adam (*o da sanki birdən yerə mıxlanır*). Bəs məni? Məni də gördünmü? Mən sənə lap yanında oturdum. Sənə ürək yoldaşın idim. Mən nə cür idim?

Ruh. Mən səni də gördüm. O mənə çörəyimi əlimdən alan zaman sən də üzünü yana döndərərək gülməyini gizlədirdin. Altdan-altdan gülürdün. Nəyə sevinirdin – mənə ac qalmağıma? Gülməyini heç cür saxlaya bilmirdin.

Narahat Adam. Yox. Yox. Elə deyildi. Yox. Elə deyildi... Mənim...

Kimsəsiz. Bəs mən? Mən necə? Mən. Mən neynirdim? Qırx il əvvəldə məni tanıdın?

Tərki Dünya (*birdən özünə gəlir*). Dayanın. Dayanın, hamımız elə tutmuşuq "Mən necəydim", "Mən neynirdim"... Dayanın bir. Sakit olun. Bu nə suallardı biz veririk?! Biz bəyəm bunun üçün çağırırdıq onu? Ağlınız çaşıb? Özünü gəlin. Qurtarın. Qurtaraq. Qırx il əvvəl nə olub, nə olmayıb, qurtardı getdi. Orda, o tərəfdə nə var, nə yox – bunu soruşaq. Əsas məsələ budur – orda nə var?.. Qırx il əvvəl, qırx il əvvəl... Nə itirmisiz qırx il əvvəldə, lap elə iki gün əvvəldə...

Qorxacaq Qadın. Sağ ol, çox sağ ol, sən, əlbəttə, heç nə itirməmişən. Özün soruşdun, cavab aldın, ürəyin gəldi yerinə... bizə nədi, olmaz? Mən də bilmək istəyirəm. Mən də unutmuşam... olmaz? Nədi, olmaz? Niyə olmaz axı?.. Niyə?.. Niyə?.. (*Ağlamsınır*) İstəmirəm. İndi ki belədi, heç nə istəmirəm.

Kimsəsiz. Dayan, dayan, bu nədi, al, al sil gözünü (*dəsmal verir*) ağlama, eşidirsən, qaçırdarsan onu. Bəlkə (*Tərki Dünyaya*) hər adam öz sualını özü versin. Hər axı özünə cavabdehdi, belə yaxşı deyil?! Qoy kim nə istəyir, onu da soruşsun.

Tərki Dünya. Olsun, elə olsun. Elə yaxşıdı. İndi ki, kontakt yarandı, hərə qoy özü soruşsun.

Kimsəsiz. Elə yaxşıdı. Sənə də əziyyət az düşər. Olar?

Tərki Dünya. Soruş. O, yəqin, artıq hər birinizə cavab verəcək. Hələ getməyib, soruş...

Kimsəsiz. Sağ ol. (*Üzünü havaya, ora-bura tutur*) Mən də soruşmaq istəyirəm, icazə varsa... Sən, sən deyə bilərmisən... Onu gördünmü?

Ruh. O, gözünü qara yazı taxtasına dikmişdi. Qara boşluğa baxırdı. Susurdu.

Kimsəsiz. Elə həmişə susdu. Küsmüşdü, elə bil, hamıdan. Sağ ol. Bilmədin, niyə susurdu o?

Ruh. Mən bilmədim.

Ağciyər (*birdən özündən çıxır*). "Bilmədim, bilmədim". Bu nədi, ələ salmışan bizi? Necə yəni, bilmədim?! "Bilmədim" yoxdu. Get, get yenə geriyyə. Hamımızın arasında bircə sən bacarırsan bunu. Get, öyrən, gir bir-bir hamımızın qəlbinə. De bizə, eşidirsən, de bizə – biz nə cür idik?! Biz... kim idik?! Unutmuşuq, hamımız unutmuşuq. Araya, elə bil, qara bir boşluq girib.

Tərki Dünya. Doğrudan da, aramızda qara bir boşluq var (*ürəyini tutur*).

Narahat Adam. Nə deyir bu?

Şübhəli Məxluq. Hansı boşluqdan danışırlar?

Kimsəsiz. Düz deyir, vallah düz deyir – unutmuşuq.

Narahat Adam (*birdən ayılır*). Nəyi düz deyir? Unutmuşuq? Nəyi? Nolsun unutmuşuq? Neynirəm mən, kim yıxıldı, kimin ürəyi getdi, hə, ya daha nə oldu, nə olmadı kim susdu, kim susmadı... Heç dəxli var?

Şübhəli Məxluq. Yox, düz danışmırsan. Qoy desin. Mənə də maraqlıdı.

Kimsəsiz (*Narahat Adama*). Sən... sən... hansı haqla...

Narahat Adam. Sən sus. Mane olma. Nədi sənə maraqlı gələn? Qara boşluq?! Yox bir. Neynirəm, mən necə idim, nəyimə gərəkdi, kimdən xoşlanırdım? Nədən acığım gəlirdi? İstədiyim nə idi? Almaq istədiyim, vermək istədiyim...

Ağciyər. Satmaq istədiyim...

Narahat Adam. Kimi? Kimi deyirsən?

Ağciyər. Kimi nədi, kimi demirəm, nəyi deyirəm. O satmağı demirəm, onu özün bilərsən, deyirəm, həmişə nəsə satardın, yadımdan çıxıb – znaçok, saqqız, raqatka?..

Şübhəli Məxluq. Mənim də yadımdan çıxıb. Unutmuşam. Qoy o salsın yadıma. Bütün unutduqlarımı. Hamısını.

Narahat Adam. Bütün unutduqlarımı, bütün unutduqlarımı... Heç bilirsən, nə deyirsən? Yadımdan çıxıbsa, deməli, belə də lazımdı.

Qorxacaq Qadın. Düzdü, ərim məni öldürəcək. Amma sal mənim də yadıma. Mən də unutmuşam. Xatırlamaq istəyirəm, xatırlaya bilmirəm. Unutmuşam – kimi sevirdim, kim məni sevirdi... Sevirdim, sevirdim – bu yadımdadı. Amma kimi? Unutmaq olmazdı. Heç cür olmazdı. Nolar, bu da mənim səndən xahişimdi, son xahişimdi. Sənin xətrini mən çox istəyirdim. Unutma.

Tərki Dünya (*gəlib diqqətlə Qorxacaq Qadının üzünə baxır*). Əlbəttə, unutmaq olmazdı. Əlbəttə, unutmaq lazım deyildi. (*Üzünü tutur küncə-bucağa, bilinmir bu sözləri Ruha deyir, ya Qorxacaq Qadına deyir, ya da burdakılardan kimə deyir*) De görüm, yadımdamı günlərin bir günü səninlə ikimiz evə gəldik. Həmişəki qaranlıq tini burulub əyri dalanımıza girdik. O qaranlıqda uzaqda titrəyə-titrəyə qalmış lampanın zəif işığında külək elə vıyıldaırdı ki, elə bil harasa tələsirdi, yol gedəsiydi, azıb girmişdi dalana. Çasırdı, hirsələnirdi, söyüş söyürdü, elə bil. O lampa da gülməliydi, elə bil, utanır, qızarırdı. Bunlar heç. Amma biz o dalanda səninlə bir xeyli danışdıq. Üşüyə-üşüyə bir ayağımızı soyuqdan götürüb o biri ayağımızı qoyurduq yerə. Qar havasıydı, şaxta, sazaq... Nədən danışırıdın?! Elə bil, nəyəsə and içirdik. Nəyə and içirdik? Unutmuşam. Sən o əyri dalanı xatırlayırsan? Söylə, nədən danışırıdın?.. Üzmə məni, aman... (*Ürəyini tutur*) Söylə...

Narahat Adam. Düzdü, həmin gün məni gic gülmək tutmuşdu. Bütün günü elə gülürdüm. Sənin ac qalmağına gülmədim. İndiki günəcən ən çox hirsələnədiyim vaxt həməm gülmək tutur məni. Nəyə gülürdüm, nəyə sevinirdim? Xoşbəxt idim, bədbəxt idim bəlkə? Deyə bilərsən? Unutmuşam.

Ağciyər. Noldu sizə yenə? Baş alıb getdiniz. (*Tərki Dünyaya*) Sən demədin, soruşaq görək, ora necədi? Ora! Əsas məsələ demədin budu? (*Ruha*)

De mənə, de mənə, görüm... Mən səndən soruşmaq istəyirəm, sən gəldiyin o yer, ora (*birdən, elə bil, dəyişir*) dayan, dayan, sən gördüyün o günün səhəri ilk dəfə məktəbə qonşumuzun qızı ilə gəldim. Bütün yolu yalvardım, yaxardım, axırda insafa gəldi, sumkasını verdi mənə, məktəbəcən daşdım. Məktəbə çatacatda sən çıxdın qarşımıza. Mən özümə sığışdırmadım ki, qızın çantasını daşıyiram, atdım çantasını yerə, qaçdım. Gizlənib başladım sizə baxmağa. Sən getdin çantanı qaldırıb qıza verdin. Nəsə deyirsən ona. O səni dinləyir, gülümsəyir, deyəsən. Biz sonra səninlə ikimiz harasa gedirik. Birinci dərəcə girmirik. İkinci dərəcədən sonra səni də, məni də yaxası cırıq, üstü-başı nə gündə direktor gəlib məktəb həyətidə tutur. Ayırırlar bizi. Yadındadı? Nə demişdin o qıza sən? Niyə o sənə elə təbəssümlə baxırdı? Hardadı indi o? Qonşumuz idilər, köçüb getdilər, izləri-tozları da qalmadı. Mən niyə elə elədim? Səni söydüm, səninlə dalaşdım. Niyə? Nə üçün? Hardadı indi o günlər? Necə gözəl günlər idi?.. İtdilər, getdilər...

Kimsəsiz (*Ruha*). Sən yenə gedə bilərmisən qırx il əvvələ? Bu qara boşluqdu, nədi, üstündən uçub getmək necə, çox çətin olmaz ki sənə? Gedərmisən? Və gəlib söylərmisən bizə, biz nə cür idik qırx il əvvəl?! O nə cür idi?

Qorxacaq Qadın. Nəyi və kimi sevirdik?

Narahat Adam. Nəyə və kimə nifrət edirdik?

Ağciyər. Kimlərdən qorxurduq?

Tərki Dünya. Nəyə görə yaşamaq istəyirdik?

Şübhəli Məxluq. Nəyə görə ölmək istəyirdik?

Kimsəsiz. O boşluqdan keçib gedib bunları bizə gətirə bilərmisən? Bizə bu lazımdı. Sabah nə olacaq, ora necədi – qalsın. Bizə lazım olan qara boşluqdan o tərəfdəki bizik.

Tərki Dünya. Söylə. Qaytara bilərmisən bunları bizə? Söylə.

Ruh. Mən... çalışaram.

*Yavaşadılmış musiqinin təkraredilməz ahəngində həməən ağ işığın yox olmağı
Ruhun bu adamların arasından bir kəpənək kimi sakitcə uçub uzaq bir səfərə çıxdığını deyir.
İşiq zolağı o biri otağa çəkilir, musiqi susur və başlayır üzücü gözləmə...*

Qorxacaq Qadın. Mən üşüyürəm. Bu səhər də açılmadı ki, çıxaq gedək evimizə. Ərim məni öldürəcək.

Şübhəli Məxluq. Boşuna vaxt itiririk. Bir sözdü, dedi, getdi.

Kimsəsiz. Qəribədi. Ona nə düşmüşdü yalandan desin. Qorxurdu?

Narahat Adam. Qırx il əvvəl, qırx il əvvəl... Gərək sabahı soruşaydıq.

Şübhəli Məxluq. Onlar bəyəm sabahı görə bilirlər? Bilmirlər. Boşuna gedir vaxtımız. Boşuna.

Qorxacaq Qadın (*etinasız*). Deyirsiniz, yəni, gəlməz? Amma məni... nəyə yenə üşütmə tutdu. Baxarsız indi, mən ki, üşüdüm gələcək. (*Gəlib Tərki Dünyanın yanından saymazıyana keçir, Ağciyəyə*) Ay səni – “bənövşə”. O haradan gəlib düşdü yadına?

Ağciyə. Əllərimizi, unutmusan, lap uşaqlıqda olan kimi tutmuşduq. Bərk-bərk. Az qala barmaqlarımızı sındıracaqdıq. Elə bil, kimdisə aramıza soxulmaq istəyir, biz də onu buraxmırıq. Yadına düşdü?

Qorxacaq Qadın (*əsnəyə-əsnəyə*). Düşdü, düşdü. Bənövşə...

Ağciyə. Bəndə düşə... Hə...

Şübhəli Məxluq. Ay maşallah...

Narahat Adam. İşə düşmüşük də. Bənövşə, bənövşə...

Tərki Dünya. Yaxşı, yaxşı sakit ol, nə var burda? Uşaq oyunudu da, əsəbiləşmə.

Qorxacaq Qadın. Lağ eləmək də lazım deyil. Heç lazım deyil.

Kimsəsiz. Bəlkə bir də çağıraq? Mən lap nigaran qaldım. Yəni, keçmişə getmək belə çətinmiş?!

Tərki Dünya. Keçmişə? Keçmişə niyə? Nə bilirsən, bəlkə qırx il əvvəl irəlidedi?..

Qorxacaq Qadın. Bəli də, eradan əvvəlki illər, əsrlər dal-dalı gələn kimi bizim keçmişimiz də, sən demə, hələ irəlidedymiş... Nə danışırsan bu? Bu da bizim ağıllımız...

Narahat Adam. Çağıraq. Çağıraq.

Hamı. Vaxtdı, gərək gələydi indiyənəcən. Çağırmaq lazımdı (*hamı dönür Tərki Dünyaya*).

Tərki Dünya. Mən? Mən niyə?

Kimsəsiz. Sənin sənin gəlir.

Şübhəli Məxluq. Bu nə zaman xoşluqla nəyəsə razı olub?! Gərək bir-bir yalvaraq biz buna...

Tərki Dünya. Cənablar, unutmayın ki, artıq siz də onunla əlaqə qura bildiniz. Çağırın, cəsarətli olun, çağırın, gələcək.

Narahat Adam. Sən çağıracaqsan onu, ya yox??? (*Elə bil, birdən nəsə xatırlayır və yuxudakı kimi*) Dayan, dayan, o gün idi, əlbəttə, o gün idi, mən ilk dəfə həyatımda ölmək istədim, uşaq idim, nə yaşım vardı, amma ölmək istəyirdim. Atam yenə də anamı bütün həyət adamının gözü qabağında döydü. Arvad həyətdəki krantın yanında üzü üstə yerə yıxılıb başını tutdu. Atamın ürəyi soyumurdu. Bir təpik, iki təpik, üç təpik. Vururdu, vururdu, qabırğasına, ombasına, ayağına, qarnına, təpik, təpik... (*Qulağına səslər gəlir*).

Səslər. Vurma a kişi, bəsdı vurma yazığı. Çəkil, çəkil görüm, öldürdün ki, sən bunu, vurma. Dayan. Tut, tut əllərini. Çəkil, çəkilin, buraxın məni. Öldürəcəyəm. Öldürəcəyəm. Çəkil. Öldü.

Narahat Adam (*yuxudaymış kimi*). Güclə çəkib apardılar atamı. Gecə başımı yorğanın altına soxub... öz-özümə qəflətən gülməyə başladım. Nə zaman yuxuya getdim dodağımda təbəssüm, bilmirəm. Səhər məktəbdə yenə də o gic gülüş hardan gəldi tapdı məni, əl çəkmədi. Ölmək barədə fikirləşə-fikirləşə, bunu nə cür edəcəyimi götür-qoy edə-edə elə hey güldüm. Axırda gördüm, hamı mənə nəsə birtəhər baxır, bəlkə elə bildilər ki, başıma hava gəlib?! Yadıma düşür. Mən gülürəm. Elə hey gülürəm. Atam öləndə burda deyildim, kişini basdırmağa da çatdıra bilmədim özümü. Qar, çovğun. Moskvadan təyyarə üç günə gəldi. Anam qırxına qədər qəbr üstünə gizli-gizli getdi, basdıranda özünü az qala öldürürmüştü arvad. (*Birdən ayılır*) Mənə nə oldu belə?..

Şübhəli Məxluq. Bax görürsən, sənin yadına düşdü. Mənimsə yadıma heç nə gəlmir. Gəlin, gəlin yenə verək əl-ələ. Çağır onu. Qoy gəlsin. Başla. Başla.

Ağciyər. Çağırmaq. Qoy gəlsin.

Kimsəsiz (*Tərki Dünyaya*). Görürsən. Başlasan yaxşıdı. Səndə alınır.

Narahat Adam. Anam sonralar həmişə deyərdi ki, kor olardı, şil olaydı, amma quru nəfəsi gələydi. Atamçün deyərdi. (*Şübhəli Məxluqa*) Nə? Nə dedin sən?

Şübhəli Məxluq. Heç nə demədim.

Narahat Adam. Elə bil, qulağında səs var, kimsə nəşə deyir. Bura niyə belə soyuq oldu? Üşüdüm mən də (*Bir künədə büzüşüb oturur*).

Ağciyər (*yuxuya getmiş Qorxacaq Qadına*). Bənövşə. Ayıl. Ayıl görək. Sənə baxıram, mənim də yuxum gəlir.

Qorxacaq Qadın. Mən... Nə zaman... aman Allah (*əsnəyir*) nə zaman yuxu gəlib girib gözlərimə bilməmişəm.

Şübhəli Məxluq. Özü gəlməyəcək. Çağırmaq. Məncə özü gəlməyəcək. Gəlsin və danışsın. Söz verdi. (*Tərki Dünyaya*) Nolar, çağır, çağır gəlsin nolar...

Tərki Dünya. Bu dəfə də sən çağır. Yoxla. Yoxla, gör, nə çıxır.

Şübhəli Məxluq. Mən? Mən necə çağırım? Evdə bişməyib, qonşudan gəlməyib.

Ağciyər (*yuxudaymış kimi*). Dayan. Dayan. Qonşunun qızını axı mən sevirdim. Sevirdim nədi, öldürdüm, öldürdüm onun dərdindən. Bir dəfə mənə dedi ki, sən yoldaşlarının yanında böyükdü hörmətin. Xətrini istəyirlər. Dedi ki, bu, yaxşı oğlan olmağına sübutdu. (*Qulağına qız səsi gəlir*) "Həmişə yaxşı oğlan ol. Ağillı oğlan ol. Amma mən axı səndən böyüyəm. Sən məndən çox kiçiksən. Səninlə mənimki tutmaz".

Şübhəli Məxluq. Sss... bu da nəşə başladı içindən doğmağa.

Ağciyər. Necə ağlayırdım mən, Allah, gecələr. Necə ağlayırdım. Yorğanı çəkirdim başıma, için-için, səsimi eşitməsinlər dişlərimi bir-birinə sıxıb pıçıldayırdım onun adını yüz dəfə, milyon dəfə... (*Əllərini göyə atır, donub qalır.*)

Kimsəsiz (*yənə də yatmağa başlayan Qorxacaq Qadına*). Ayıl. Bənövşə. Yatma.

Ağciyər. Qonşunun qızı bir də onu dedi ki... (*qulağına yənə haman qız səsi gəlir*) yoldaşın çox yaxşı oğlandı gəldi mənim çantamı yerdən götürdü dedi ki... (*Səs kəsilir.*)

Şübhəli Məxluq. A kişilər, danışmadıq başlayaq?! Başlayın da. Verin ələ. Noldu? Nə tez həvəsdən düşdüz? Buna niyə hamımız qulaq asmalıyıq? "Qonşunun qızı... Qonşunun qızı..."

Tərki Dünya. Mən bir şey demirəm. Amma qoy başlayıb daha ürəyini boşaltsın.

Şübhəli Məxluq. “Qoy boşaltsın”. Burda nədi xəyal məclisi qurmuşuq?! Bunun halını görürsən? (*Bir tərəfdə donub oturmuş Narahat Adamı göstərir*) “Qoy ürəyini boşaltsın” Belə ürəkboşaltmaq olar? (*Ayaq üstə, alləri göyə açılı qalan Ağciyəri göstərir*) Hələ bu? Biz də istəyirsən bu günə düşək? İstəyirsən?

Ağciyər (*hərəkətə gəlir, alləri düşür yanına*). Dedi ki... (*yenə həməən qız səsi*) bax, dostun yaxşı oğlandı. Səni də çox istəyir. Mənə dedi ki, ondan, yəni, səndən inciməyim çantamı tulladığına görə. Səninçün, mənimçün, yəni, sən dəli-divanəsən. Dəli-divanə. Sən axı məndən kiçiksən. Sonra dostun dedi ki, qoy mən aparım onun yerinə sənin, yəni, mənim çantamı. Təki sən onun, yəni mən sənin üzünə xoş baxım. Sən niyə belə kiçiksən axı?! (*Səs kəsilir.*)

Qorxacaq Qadın (*Ağciyəərə*). Sən də yamanmışsan. Mənə bax e, mənə. Üşüdüm yenə. Elə bil, lap bizim bağçadı. Şaxta... soyuq...

Ağciyər. Mənsə, onu söydüm, vurdum ki, mənim sevdiyim qızla sənin nə işin var?! Nə pıçıldayırdın ki ona, o da gülürdü?! Nədi? Nə? Aman. (*Özünə gəlir*) Elə köçüb getdilər ki, izləri tozları da qalmadı. Yox, əlbəttə, yox. Neçə-neçə illər sonra bir dəfə təsadüfən küçədə gördüm onu. Tanımadı məni. Mənsə ona baxdım, baxdım, xoşuma gəlmişdi. Mən də onu tanımadım. İndi yadıma düşür bu görüş. İndi xatırlayıram ki, o idi, tanımadım onu.

Kimsəsiz. Bu ikisinin işi düzəldi.

Şübhəli Məxluq. Mənə bax, deyəsən axı bu, bir-bir bizim içimizə girir, hər birimiz barədə öyrəndiyini onun özünə, ancaq özünə deyir?! Ola bilər?!)

Kimsəsiz. Necə?? Yox. Yox dedim sənə. Sən nə danışırsan? Heç kim girməsin mənim ürəyimə. İstəmirəm. Eşidirsən, istəmirəm. Bilirsən nə var?! (*Birdən sakitləşib yumşalır, yuxudadır, elə bil*) Ay aman, o gün mən necə də xoşbəxt idim. Sonralar bir də heç vaxt o günkü könül rahatlığımı, yüngüllüyü, asudəliyi hiss eləmədim. Heç vaxt. Üç dənə... “beş”i bir gündə almışdım. Düzdü, biri nəğmədən idi, amma olsun, “beş” idi, gündəliyimdə böyük-böyük yazılmışdı. O biri “beş”in biri... tarixdən idi, biri də... deyəsən, hə, coğrafiyadan. Atam hər “beş”ə beş manat ayırır verərdi mənə. “İki” alanda, ya da “üç” alanda mən ona iki manat, ya da üç manat onun verdiyi beşliklərdən

qaytarırdım. “Dörd” qiymət neytral idi, nə o mənə pul verirdi, nə mən ona. Qəribə oyun idi, oynayırdıq. Qiymət və pul oyunu. Həmişə cibimdə pul olardı mənim. Başqa uşaqlar on qəpiklə, iyirmi qəpiklə xoşbəxt olanda mən cibimdəki kağız manatlıqlara barmaqlarımla sığal çəkərdim və... yazıq-yazıq sizə baxardım. Necə xoşbəxt idim o gün. On beş manat axşam cibimdə olacaqdı. Sənin ürəyin xarab olanda və səninkilər gəlib səni qucaqlarında aparanda düzdü bir az qəmləndim, amma bu, tez keçib getdi. Yadıma düşdü ki, bu gün axşam futbol var, “Neftçi” oynayacaq. Televizorla verəcəklər. Bütün həyətdə bircə bizdə vardı televizor. Yadıma düşdü ki, qonşularımız üz-gözlərində müti, yaltaq təbəssüm gəlib atamın yanında oturacaqlar və biz hamılıqla mürəbbəli çay içə-içə futbola baxacaqdıq. Təki “Neftçi” udaydı, təki udaydı. Məni xoşbəxt eləməyə nə vardı?! Hər şey yaxşı olacaq. Bunu fikirləşəndə birdən ürəyimi qəribə bir rahatlıq hissi, yüngüllük, asudəlik bürüdü. Hər şeyi unutdum. Sənin ürək getməni də, sizin məni ələ salmağınızı da, hər şeyi... hər şeyi. Təki “Neftçi” udsun. Məni xoşbəxt eləməyə nə vardı ki...

Şübhəli Məxluq. Bu da çıxdı aradan. Gördün?

Tərki Dünya. Sən düz deyirdin. Görünür, bu səfər də belə gəlib.

Qorxacaq Qadın. Nə danışır bu? Siz bir şey anlayırsınız?

Kimsəsiz (onları eşitmir, öz aləmindədir). Sonra o axşam “Neftçi”, həqiqətən, uddu. Qonşular bir xeyli oturdular, sonra hamı kefi-kök, damağı çağ düşdülər həyətdə, dağılıdılar. Mən də atamın mənə verdiyi beşlikləri çin-çin elədim, o biri yığıb saxladığım pullar var idi, onların arasına qoydum. Bəziləri əzik-üzükdülər. Anama yalvardım, atamın-anamın bircə dənəsiydim, sözümlü iki eləməzdilər. Ütünü aldım əlimə, başladım bu pulları səliqəylə ütülməyə. Atam, anam oturub çay içə-içə baxırdılar mənə və gülə-gülə bir-birinə nəsə deyirdilər. (*Qulağına qadın və kişi səsi gəlir*) “Gör bir nə sevinir. Ay qırışmal, təki həmişə əli pulla oynasın, həyatı boyu təki sevinisin, “neynim” deməsin bircə balam, inşaallah, elə də olar. Nəyi yoxdu?! Hər şeyi var, maşallah, hər şeyi də olacaq. Təki canı sağ olsun, xəstəlikləri, qada-balası getsin pis adamların ürəyinin başına, amin!” (*Səslər kəsilir.*) Allah, necə də xoşbəxt idim mən. (*Birdən, elə bil, gözəgörməz bir əl onu boğmağa başlayır.*) Aman bəsdə, əl çək, əl çək, sən Allahın, bəsdə. Mənim bəsimdi... (*Yıxılır yerə.*)

Şübhəli Məxluq (*qorxa-qorxa*). İndi növbə kimindi, mənim?

Qorxacaq Qadın (*əyilir Kimsəsizin üstünə*). Ağrıdır bir yanın? Niyə danışmırsan? Qalx. Ey, xoşbəx adam, ey, nə oldu sənə? Qalx, soyuq dəyər, qalx.

Kimsəsiz (*dikəlir*). Hara getdi o günlər? Mən hara getdim? İndi hardayam mən? Ordakılar kimdi elə, mənə baxıb gülümsəyirlər? Əllərində tutduqları çay sətəkanıdı? Onlardı, yenə bir yerdə... Mən isə... Tək-tənha, bayquş kimi. (*Qorxacaq Qadına*) Sən nə deyirdin? Xoşbəxt adam kimdi?

Qorxacaq Qadın (*ona qısılan Kimsəsizi qucaqlayır*). Darıxma. Darıxdırma özünü. Hər şey yaxşı olacaq. Olacaq. O gündən yenə olacaq. Görərsən. Darıxdırma özünü. Hələ irəlidedi xoşbəxt-xoşbəxt günlərin sənini. İnan mənə. İnan mənə bəsdə, eşidirsən, bəsdə deyirəm, ay-ay-ay-ay, buna bax e, buna, ağlama, bəsdə, sən Allah...

Şübhəli Məxluq. Mən gedirəm. Tutarlar, tutarlar, olsun. Qara boşluq. Yox bir. Mən getdim.

Tərki Dünya. Uşaqlıq eləmə. Hara gedirsən? Əvvəl-axır sən də hamı kimi...

Şübhəli Məxluq. Getmək istəyirəm, qoyun çıxım gedim, əl çəkin məndən. Vallah, billah, mən heç kimdən heç nəyi güclə almamışam. Kim verib, özü verib. Bunun pulu da, sərvəti də, son sözü də başına dəysin. Mən indiyəcən bir şeyi də razılıqsız... olmayıb. Olmayıb. Mən bunun guya məktəb ruzisini güclə əlindən almışam. Olmayıb axı. Yadıma gəlmir. (*Elə bil, nəşə xatırlayır*) Bəlkə... bilirsən, tamahım düşdü. Həmişə dadlı kotletlər gətirərdi məktəbə. Mən isə ancaq çörək, zirə. Nolar? Az olub bir-birimizlə dəyiş-düyüş eləmişik yeməklərimizi?! Az olub siz mənə zirəmə tamah salmışız?! Marojna, pirojna yeyənə "mənə də saxla" deməmişik? Aldığı tumu kim axıracan özü çirtlayıb? (*Elə bil, kiminləsə mübahisə edir*) Bəli, yadıma düşür, düşür, arxayın ol, deyəcəyəm, üç köpüklüklər vardı, mis kimi qırmızı, sürtürdüm bunun dal tərəfini, gerb olan tərəfi deyirəm, parıldadıb-parıldadıb ağardırdım, ağappaq iyirmi qəpikliyə oxşadırdım. Bizim küçədə, evimizin yanındakı padvalda bir qoca tumsatan arvad yaşayırdı. Adı Nənəxanım idi. Ona verərdim bu qəlp iyirmi qəpikliyi. Yarısına tum alardım. Hələ on qəpik də sdaçi qaytarardı mənə. Gözləri pis görürdü.

Qorxacaq Qadın (*Kimsəsizə*). Görürsən, belə-belə işləri də varmış bunun. Allah bilir, bədənində yazığın sağ yeri yoxdu. Maşın altına düşməkdən, Allah, Allah (*barmağı ilə qulaqlarını çəkir. Bu zaman sırğası yerə düşür. Kimsəsizlə sırğanı axtarırlar, Kimsəsiz tapır*).

Kimsəsiz. Aha, tapdım. Nə böyükdü bunun daşı, ay qız. Qulaqlarını ağrıtmır?

Şübhəli Məxluq. Nənəxanım hərdən dərini danışardı mənə. Sən demə, məndən başqa da pulun dalını sürtüb onu aldadanlar var imiş. (*Qulağına qoca arvadın səsi gəlir*) "...Qoca arvadım, a bala, gözlərim pis görür, bu evi tikilmişlər də aldadırlar mənə, ciyərləri yanmasın. Sən yaxşı oğlansan, onların tayı deyilsən. Dərslərini yaxşı oxu, bala, pis-pis uşaqlara qoşulma. Heç kimə qoşulma. Oynayıb eləmə heç kimnən. Hamısı vələduznadı. Dərslərini oxu. Heç kimnən də işin olmasın, pulun olmayanda da gəl, tum verim sənə çırtla, sən yaxşı oğlansan..." (*Səs kəsilir*.) Mən ona qulaq asırdım, asırdım, ədəbli uşaqlar kimi başımı dikirdim aşağı. Sonra yenə həmə qəlp iyirmi qəpikliyi ağardılmış tərəfindən utana-utana ona uzadırdım. Mənim pulumun bir dəfə də ora-burasına baxıb yoxlamadı. Həmişə böyük bir çay stəkanını ağzından tum daşanacan doldurub tökərdi cibimə. Belə.

Tərki Dünya. Hə, belə-belə işlər. Kim qaldı? Sən qurtardın? Sən necə? (*Qorxacaq Qadına*) Sən qalmısan.

Ağciyər. Bənövşə...

Şübhəli Məxluq. İndi də, eh, indi də belə... (*Qorxacaq Qadına*). Bilirsən, qorxma. Qorxma, rahatlaşacaqsan.

Qorxacaq Qadın. Mənimləsən? Mənimlə işiniz yoxdu. Mən... mən heç bir şeydən qorxmuram. Aman Allah, mənə unutsanız yaxşı olar.

Ağciyər. Bənövşə... Noldu sənə. Özünə gəl. Üşüyürsən yenə də. Elə mən də üşüyürəm.

Şübhəli Məxluq. Soyuqdu.

Qorxacaq Qadın. Mənimlə onun işi olmayacaq, mən bilirəm. Mən... qadınam. Mən üşüyürəm.

Şübhəli Məxluq. O bəxtdən bizdə olmadı da.

Narahat Adam (*Tərki Dünyaya*). Hamı taxsırlar səndədi. Sən onu əvvəlki kimi çağırıydın... Belə soyuq, bəlkə də, olmazdı. Mən də üşüyürəm.

Hamı bir-birinə qısıılır və allər bir-birini isitmək istəyir.

Ağciyər. Deyirəm, xahiş eləyək, gəlsə yenə də əvvəlki kimi gəlsin, içimizə girib partlatmasın ürəyimizi?! Bu dəfə gəlin ondan, həqiqətən də, gələcək barədə soruşaq. Nə deyirsiniz?... Gələcək... Görək bizi... tutalım ki qırx il... sonra nə gözləyir?

Şübhəli Məxluq. Qırx il. İştahaya bax.

Narahat Adam. Qırx gün sonra da pis olmazdı.

Kimsəsiz. Deməz.

Ağciyər. Niyə? Hardan bilirsən?

Kimsəsiz. Məncə, onlar gələcək barədə bir şey bilmirlər. Keçmiş barədə – bəli, bilirlər. Gələcək barədə...

Ağciyər. Çağırmaq, soruşmaq.

Narahat Adam. Çağırmaq, çağırmaq... Necə? Çağırmaq da.

Şübhəli Məxluq. Bir də gəlsəydi, pis olmazdı. Öldürdü bizi.

Tərki Dünya. Öz işinizdi, özünüz bilərsiniz. Mənə daha heç nə maraqlı deyil (*ürəyini tutur*).

Hamı. Çağırmaq. Son dəfə gəlsin. Necə? Necə çağırmaq? Gələr? Gəlməz.

Ağciyər. Mən bilirəm. Mən bilirəm, necə çağırmaq.

Qorxacaq Qadın. Necə?

Ağciyər. Əl-ələ verməliyik.

Qorxacaq Qadın. Əl-ələ? Əvvəlki kimi?

Şübhəli Məxluq. Hər şey təzədən?

Ağciyər. Yox, elə yox. Bu dəfə bir az başqa cür olacaq. İnanın mənə. Başqa cür. Yoxsa gəlməz. (*Tərki Dünyaya*) Düz demirəm? O, bir dəfə azdı. Qırx il əvvələ getdi. Axı hər dəfə aza bilməz. İnanın mənə. Razısınız? Deyin, razısınız?

Qorxacaq Qadın. Mən razıyam. Gələcək barədə mən razıyam. Sən doğru deyirsən. Səhər az qalır açılınsın. Ərim də mənə öldürəcək. Tez olun, nə edəcəksiniz, tez olun, edin. (*Kimsəsizə*) Sən necə, razısan? Gələcəkdisə – hə!

Kimsəsiz. Mən bilmirəm. Mənimçün fərqi yoxdur. Razıyam.

Ağciyər (*o birilərə*). Bəs siz?

Şübhəli Məxluq. Məndən niyə o saat soruşursan? Mən qurtardım. Özünüz bilərsiniz.

Narahat Adam. Mən yavaş-yavaş... (*Getmək istəyir.*)

Ağciyər. Yox, olmaz. Heç yana getməyəcəksiniz?! Bu işi birgə başladığ, birgə də bitirməliyik.

Narahat Adam. Nə deyir bu?

Şübhəli Məxluq. Necə yəni, heç yana getməyəcəksiniz?! Mən gedim, sən bax.

Ağciyər. Yox, a kişilər, mən o mənada demədim. Axı bir başa düşün. Keçmişə getməyi kim istədi – biz. Hamımız. O da bizim xahişimizi yerinə yetirdi. Bəs indi? Yarımcıq qoymayaq da bu işi. Son sözünü istədik bilək. Unutdunuzmu? Nə tez unutdunuz?

Narahat Adam. Biz unutmadıq, siz unutdunuz. İmkan vardı gərək soruşaydınız.

Şübhəli Məxluq. İndi nədi, təzədən başlayırıq?

Tərki Dünya. Eybi yox, nə olacaq, qoyun başlasın. Bəlkə bu dəfə istəyinizə nail oldunuz.

Qorxacaq Qadın. Neyləməliyik biz?

Ağciyər. Bir yerdə edəcəyik. Hamımız bir yerdə.

Narahat Adam. Tez ol üzümə ürəyimizi.

Ağciyər. Əl-ələ verin. Yox, oturma. Ayaq üstə. Bax belə. Sakit olun. Bərk-bərk tutun, sıxın barmaqlarınızı. Bax belə. Bir az dala dur sən. Sakit. Sakit. Ürəyiniz, ürəyiniz danışsın. İndi, indi gəlməlidir. Harda olsa gəlməlidir. Qırx il əvvəldə də olsa gələcək. Hanı, hanı bu sözlər, hanı bu suallar, hanı bu ad, hanı, hanı?..

Hanı bir cərgədə əl-ələ verib durur. Birdən hər yana dərin sükut çökür və qulaq cingildəyir. Və bu sükutun içindən çox aydın və ürəktitrədən səslər gəlir. Hardan gəlir bu səslər – kim bilir?

I səs. Bənövşə.

II səs. Bəndə düşə...

I səs. Bizdən sizə kim düşə?

III səs. Bir də, bir də, təzədən.

I səs. Bənövşə.

II səs. Bəndə düşə...

I səs. Bizdən sizə kim düşə?

III səs. Bir də.

I səs. Bənövşə...

II səs. Bəndə düşə...

I səs. Bizdən sizə kim düşə?

III səs. Adı gözəl, özü gözəl...

Ağciyər. Ssssss... sakit... o gəldi. Sən burdasan?

Ruh (*işiq kimi gəlir*). Mən burdayam.

Qorxacaq Qadın. Ay Allah... yenə soyuq doldu bura.

Şübhəli Məxluq. Necə də qaranlıqdı.

Tərki Dünya. Allah, sən özün keç günahımızdan.

Ağciyər (*Ruha*). Sən bizimlə yenə danışmaq istərmisən?

Şübhəli Məxluq. Ay cavab verdi ha.

Ruh. Mən sizinlə danışdım. Nə bildimsə, nə gördümsə dedim. Hər birinizlə ürəyində. Ancaq o eşitdi məni. İndi nə istəyirsiniz?

Ağciyər. Səndən yenə də bəzi şeylər soruşmaq istərdik.

Ruh. Soruşun.

Tərki Dünya. Soruş.

Ağciyər. Sən... sən...

Ruh. Mən...

Ağciyər. Sən... (*birnafəsə*) yenə də qırx il əvvələ qayıda bilərmisən? Söylə qayıda bilərmisən? Qayıda bilərmisən?

Tərki Dünya. Bəli, qırx il əvvələ. Məni də, məni də özünlə apara bilərsənmi? İkimiz, heç kim yox. Ancaq ikimiz. Gedək. Gedək o balaca həyəətə bir dəfə də baxaq. Gedək, o küçədən keçək, o məktəb bağına girək, sinifləri

gəzək. Keçirə bilərmisən məni o qara boşluğun üzərindən? Qayıtara bilərmisən mənə qırx il əvvəli? Qayıtmamaq, ilişib qalmaq olarmı orada? Sən xoşbəxtsən. Bilirsən ki, sən xoşbəxtsən?! Niyə susdun? Susursan. Deməli, bacarmazsan. Bacarmazsan, eləmi?! Onda gəlmə bir də buralara. Gəlmə. Səsini də eşitməyək. Qəlbimizə də girmə. Məndən də əl çək. Özüm, özüm bacararam. Sənsiz. Sən lazım deyilsən (*Ürəyini tutur*). Əl çək məndən. Sənə deyə biləcək sözüm, yada sala biləcək heç bir şeyim yoxdu. Mən bəyəm yaşadım ki, nəyimsə olsun, nəyimsə olmasın? Mən onsuz da ordayam. Qırx il əvvəldə. Sən görmürdün ki, mən bura gəlmək istəmirəm?! Gördün, ya görmədin?! Sən görmədin?! Qaytar, qaytar məni. Yüz dənə olacaqdan, olmuşdan danışırsan, bircə dənə olmayacaq ver mənə. Ver mənə qırx il əvvəli. Ver... aman... yenə... olsun (*Ürəyini tutur, yavaş-yavaş yerə çöküb uzanır*).

Qorxacaq Qadın. Mən üşüyürəm.

Ağciyər. Validol. Kimdə validol var? (*Tərki Dünyaya yaxınlaşır, başını qaldırır*) Nə oldu sənə? Kömək edin.

Şübhəli Məxluq. Mənə baxır yenə. Yoxdu məndə validol.

Narahat Adam. Buranı lap qaranlıq basdı ki. Adamın ürəyi sıxılar da. Tab gətirmək asandı bu boyda həngaməyə bəyəm? Şam da söndü. Yenə zəif də olsa işığı gəlirdi. Məndə də yoxdu...

Qorxacaq Qadın. İşıqları yandırın. Getdi daha. Qurtardı hər şey. Hər şey qurtardı.

Kimsəsiz. Pəncərəni açın. Qoy təmiz hava gəlsin.

Ağciyər. Kömək edin. Bu, deyəsən...

Qorxacaq Qadın. Yox, pəncərəni açmıyaq. Soyuqdu. Donub ölərik. Bir dənə validol tapılmadı?

Narahat Adam. Noldu buna?

Şübhəli Məxluq. Bizi qorxudur, yəqin. Bayaq elə plastiçni qıvrılırdı ki. Oyun oynayır.

Qorxacaq Qadın. Mən də elə bildim...

Kimsəsiz. Bəs ürəyini tuturdu axı. Yazıq.

Qorxacaq Qadın. Necə gözəl yıxıldı... Yaxşı, bura qaranlıqdı heç nə görünür? Hara yox oldu bu?!

Ağciyər. Kömək edin, adamsız siz... Aman Allah, öldü.

Şübhəli Məxluq. Öldü?

Narahat Adam. Doğrudan öldü? Ola bilməz.

Kimsəsiz. Ürəyini tuturdu. Onun nə günahı vardı ki?

Qorxacaq Qadın. Gəlin işıqları yandıraq. Qaranlıqda heç nə görmürəm. Mən niyə görmürəm? Aman allah, ərim məni öldürəcək. Mən qaranlıqdan qorxuram...

Ağciyər. Öldü. Bu da öldü.

Kimsəsiz. Bilirsiniz, mən lap yoruldu. Hamınız, siz hamınız, bəli, bəli, hamınız yordunuz məni.

Qorxacaq Qadın. Saat neçə oldu? Bəs biz niyə çıxıb getmirik? Yox olmuruq? O... yox oldu. Hara?

Ağciyər. Hara?

Qorxacaq Qadın. Bu nə sözdü? Necə yəni "hara"? Evimizə-əşiyimizə.

Narahat Adam. Heç yana gedə bilməzsiniz. Ortalıqda iki ölü var. Noldu elə bunlar ikisi də bir gündə... sözləşiblər? Olmaz. Olmaz belə.

Şübhəli Məxluq. Ölsəydi, burda olardı bu, yoxdu. Hara getdi belə?

Qorxacaq Qadın. Doğrudan, yoxdu ki bu. Nə vaxt istəyir gəlir, nə vaxt istəyir gedir. Salamsız, sağ olsuz... Elə həmişə belədi, niyə sən beləsən? Heç bir qırıq da dəyişməmişən...

Kimsəsiz. Yəni, siz bir şey anlayırsınız? Siz yorulmadınız ölüləri... öldürməkdən?

Qorxacaq Qadın. Dayan. Dayan. Bu nə sədi gəlir? Eşidirsiniz?

Yenə həmin səslər eşidilməyə başlayır, musiqinin yavaş səsinə qarışır hər şey.

I səs. Bənövşə.

II səs. Bəndə düşə...

I səs. Bizdən sizə kim düşə?

III səs. Adı gözəl, özü gözəl...

Qorxacaq Qadın. Eşidirsiniz? Mən eşidirəm. Hardan gəlir bu səslər?

Ağciyər. Bilmirəm. Amma mən də eşitdim. Biz demədik bu dəfə bu sözləri. Eşitdiniz?

Qorxacaq Qadın. Hə, bu sözləri biz demədik. Amma kimsə onları dedi. Mən də onları eşitdim. Mən onları həm də gördüm. Ağappaq, dümağ idilər, işıq üstündə gəlib göründülər bizə. Biz onları gördük, elə deyilmi? Bu hara itdi yenə? Yoxdu, deməli, bizimlə oyun oynayır. Həmişə lazım olanda yox olur. Hardasan çıx gəl, səhər açıldı, getmək vaxtıdı. Hara girdin gizləndin, hara yox oldun? Burdasan? Cavab ver. Sən burdasan?

Sükut.

Tərki Dünya (*Bu, bir ruh səsidir*). Mən burdayam.

I səs. Bənövşə...

II səs. Bəndə düşə...

I səs. Bizdən sizə kim düşə?

Və səssizlik. Əvvəlcə qaranlıq əriməyə başlayır. Hər tərəf yavaş-yavaş ağarır. Hamı donuq. Qaranlığın içində hamı göz görə-görə əriyib yoxa çıxarkən.

SON

Şah İsmayıl

yaxud

“Hamı səni sevənlər burdadı...”

**(1 proloqdan, 1 epiloqdan, 17 vaqeədən ibarət
2 hissəli xəyali oyun)***

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Professor – *eyni zamanda Hüseyin bəy Lələ (Şahın Lələsi)*

Qız – *Professorun qızı. Eyni zamanda Taclı xanım (Şahın arvadı)*

Səda – *eyni zamanda Bəhrüzə xanım (Şahın arvadı)*

Həkim – *eyni zamanda Vəzir ağa*

1-ci aspirant – *eyni zamanda Şah*

2-ci aspirant – *eyni zamanda Xızr (Şahın bənzəri)*

Qonşu – *eyni zamanda Qorçubaşı, eyni zamanda 1-ci Qorçu*

Usta – *eyni zamanda Rəhim yüzbaşı, eyni zamanda Fərraşbaşı Səfiyar*

Qorçular, əsgərlər, yeniçərilər, səfirlər, fərraşlar, dərvişlər...

* Yenidən işlənmiş variant

PROLOQ

Baş verənlər, əslində, bir oyundur. Professor qocaman elm fədaisidir, aspirantlar və Qız onu öz mürşidləri sayır. Həkim gənclik dostu, ailə həkimidir. Usta, Professorun evinə elektrik xətlərini düzəltməyə gəlmiş və özündən xəbərsiz bu oyuna daxil olmuşdur, bəlkə də, edilmişdir. Qonşu, ola bilər ki, səs-küyə gəlib çıxmışdır. Sədanın isə kimliyini müəyyənləşdirmək çətindir. Hər birimizin qəlbində səslənən öz sədası var. Qorçulara, əsgərlərə, səfirlərə və s. gəldikdə... Onlarsız bu oyun, əlbəttə ki, öz "duzunu" itirərdi. Nə isə... Bu qədər. Belə. Artıq oyuna başlamaq, deyəsən, olar.

Səhnə yarıqaranlıq. Səhnənin qabaq və arxa tərəfləri həm bir-birindən ayrıdır, həm də məqam var ki, vəqəələr bir-birini əvəz etdikcə iştirakçılar bunların birindən digərinə keçə bilirlər. Səhnənin önündə baş verənlər sanki çəkisizlik şəraitində baş verir. Dərində isə bunun əksi, hərəkətlərin son dərəcə tezləşdirilmiş bir yaşanı hökm sürür. Səhnənin önündə Professor, Qız, Səda, Həkim, 1-ci aspirant, 2-ci aspirant, Qonşu və Usta. İşıq bu adamların hər birinin üzərinə düşdükcə sanki onların gözü qamaşır və onlar, elə bil, yuxudan ayılırlar – kimi yavaş-yavaş, kimi tez, kimi isə hələ də yuxudadı... Adamı mürgüyə çağırən yağış səsi, tənha bir yağış səsi...

Professor (*elə bil, yağışa danışır*). Mənim bu gün deyəcəklərim çox adi bir həqiqətdir. Həmişə dilimin ucunda olub. Həmişə də onu unutmuşam. Bu həqiqət səslərdən, sözlərdən ibarətdir. Ümumi mənası budur: hər şey təkrar olur. Hər şey əvvəldən, nə zamansa mövcud imiş və gələcəkdə də təkrar ola-ola mövcudluğunu sürməkdə davam edəcək. Məna budur. Bu ümumi mənanın sözləri isə, təsəvvür edirsinizmi, yadımdan çıxıb. Nə zamansa mən o sözləri yenidən eşidəcəyəm – buna böyük ümidim var. Məna isə... Çətin məsələdi. Bu gün... Baxın, bəziniz hələ bunu bilmirsiniz, bu gün bu şəhərə, bu küçəyə yağış yağır, dünən isə ola bilər, yağış yağmayıb, amma nə zamansa, eradan əvvəl özündə də yağış yağıb, özü də bu günkü kimi yağıb – yuxa-

rıdan aşağı. Aşağıdan yuxarı yağış yağmayıb. İndi də o cürdür. Təkrar sonsuz dəfə sınaqdan çıxıbdır.

QIZ (*O da yağışı dinləyir*). Hə, elədi, bu gün yağış yenə yağır.

Professor. Bax, “yenə” dedin. Deməli, bugünkü yağış özündən əvvəlki-lərin təkrarıdır. “Yenə yağır”. Sirdi. Təkrar böyük sirdi.

QIZ. Yenə sirr?? SIRR axı gərək açılmasın. SIRR ki, açıldı, sirləkdən çıxır...

Professor. Səhvən var. SIRR açılmasa, sirr deyil. Hər bir sirr ya doğuldu-ğu zaman, ya da nə zamansa açılır. Açılmasa... olmaz. Bunu mən demirəm...

QIZ. Kim deyir?

Professor. Bunu XVII əsrin hələ bizdə geniş tanınmamış tarixçi alimi Hacı Mir Həsən ağa Səyyah deyir. Özünün məşhur “Sirlərin sərgüzəşti” əsərində Hacı Mir Həsən ağa sirr içindən sirr çıxarır, üzdə baş verənlərin, zahirin canına, ruhuna girməyə can atır, bütövkük də elə bu zaman yaranır. Bu əsərin ən maraqlı yeri Şah İsmayilla bağlıdır. Şah – taxtda (*səhnənin dibində taxt işıqlanır*), rəsmi təsvirlərdə... Və Şah – öz görünməyən tərəfində. Görünən tərəf, görünməyən tərəf, görünən tərəf, görünməyən tərəf...

İşıq zəifləyir və tam sönən kimi yağışın səsinə qarışıb həzin bir musiqi eşidilir və yavaş-yavaş bizə nə isə deməyə çalışır. Yağış buna mane olmaq üçün canlanır.

BİRİNCİ HİSSƏ

I VAQEƏ

Proloq ahəngdar şəkildə 1-ci vaqeyəyə keçir. Yenə yağış səsi. Yenə işıq səhnə önündəki bu adamların üzərində. Professor və Qız üzbəüz oturub. Səda, 1-ci aspirant, 2-ci aspirant, Qonşu, Həkim və Usta gəzişirlər, hərdən bir-birilə toqquşurlar və bu zaman...

Qız. Yadıma düşdü, ata, uşaqlıqda sən mənə bir kitab vardı – "Sirlərin... sərgüzəşti", hə, "Sirlərin sərgüzəşti"ni mənə nağıl kimi danışardın. O gecələri mən həsrətlə gözləyərdim. Biri vardı, biri yoxdu, bir cavan, yaraşlıq, şücaətli Şah vardı... Bu Şahın bir Lələsi vardı... Lələsi Şahı çox sevirdi. Bu səbəbdən də Şahı hər türlü bəladan qorumaq üçün axtarıb-axtarıb uzaq kəndlərin birindən onun bir bənzərini tapıb saraya gətirmişdi...

1-ci aspirant (*dayanır, hamı dayanır*). Siz bayaq görünən və görünməyən tərəflərdən danışdınız. Bu, çox qəribədi.

Qız. Bəli, qəribə idi o gecələr...

Professor. "Sirlərin sərgüzəşti" özü də çox qəribə bir şeirlə başlayır. Sözlərini unutmuşam, ancaq mənası yadımdadı. Sözlər heç cür yadıma düşmür.

2-ci aspirant. Bu deyil? (*Əda ilə Sədaya işarə edir.*)

Səda (*şövqlə*). Mən öz üfükümə çatdım bu səhər...

Professor (*kədər*). Budur...

1-ci aspirant. Burda yada salası nə var ki?! O şeirin sonrası belədir (*yenə Sədaya işarə edir*).

Səda (*şuxluqla*). Ufük məndən qaçmadı...

Qız (*sanki yuxudadı*). Məndən uzaqlaşmadı...

Professor. Elədi...

Səda (*şuxluqla*). “Üfüq məndən qaçmadı. Məndən uzaqlaşmadı”.

Professor. Sirri-xuda deyilmi?!

Səda (*son dərəcə qəmli*). Üfüq mənə başladı...

Dərdini danışmağa...

Professor (*adi danışmaq tərzilə*). Üzüm üzünə dəydi. Gözüm... (*pauza*) yox, dizim dizinə dəydi. Mənim dərdim nə idi – onun dərdi yanında.

Şeiri tam şəkildə arxa tərəfdə artıq taxtın yanında görünən Səda muğam üstündə təkrar edir.

Səda (*onun səsi müxtəlif tərəflərdən eşidilir*).

Mən öz üfüqümə çatdım bu səhər.

Üfüq məndən qaçmadı.

Məndən uzaqlaşmadı.

Üfüq mənə başladı

dərdini danışmağa...

Üzüm üzünə dəydi,

Dizim dizinə dəydi,

Mənim dərdim nəydi –

Onun dərdi yanında.

Professor. “Sirlərin sərgüzəşti” kitabı bu qərribə şeirlə başlayır.

Usta. Xətdə kəsiklik, deyirdim var, demirdim?! İşiq hər an sönə bilər. Əsas məsələ odur ki, qırıqlıq, kəsiklik olmasın.

Professor. Düzdü. Xətdə kəsiklik var. “Sirlərin sərgüzəşti” də batinlə zahir arasındakı elə bu kəsikliyi aradan götürməyə çalışır.

1-ci aspirant. Mənə çatmır. Hacı Mir Həsən ağa Səyyah bu boyda batini necə görə bildi bəs?! Əsl sirr bu deyilmi?!

2-ci aspirant. Mənim də şübhəm var. Batini görmək mümkün deyil.

Professor. Guya ki eləyir. “Sirlərin xəzinəsi” isə belə deyir... Batini gizlətmək mümkün deyil.

1-ci aspirant. “Sirlərin sərgüzəşti” ...

Professor. Hə... “sərgüzəşti”.

Qız. Sən də elə hey bunu deyirsən, deyirsən, deməkdən yorulmursan.

Professor. İstəyirsiniz, mən indi sizə batini olduğu kimi açım göstərim?!
(Qıza) İstəyirsən? Siz də istəyirsiniz bunu? Amma sonra peşiman olmayasız.

Həkim (*təşvişə düşən kimi*). Yox. Ehtiyac yoxdur. Ruhları narahat eləməzlər. Bir də ki, bununla nəyi sübut etmək olar? Hər zahirin bir batini var?! Əlbəttə, var. Bəlli bir həqiqət...

Professor. Bilmək başqa, duymaq başqa, göstərmək bir başqa. Göstərə bilsək, o öz sirriçindəliyindən azad olar, mübhəmliyindən çıxar. Əzəməti azalmayacaq. Qətiyyən. Əksinə. Bizim üçün o ruhlar daha əziz olacaq. Nə deyirsiniz, batini görmək istəyirsiniz?..

Qız. Mən qorxuram.

Səda (*səsi səhnənin hər yerindən gəlir*). Niyə? Nə üçün? Bundan da qorxarlar?

Professor. Düz deyir, qorxma. Gəl. Mən sənənləyəm, gəl.

Yağışın səsi, nəhayət, kəsir. Səhnənin dibindəki qaranlıq isə yavaş-yavaş işıq əridir. Üzlər seçilməyə, boylar-buxunlar sezilməyə başlayırlar. Arxa tərəfə keçən Həkim, məlum olur ki, artıq Həkim deyil, libasını dəyişmiş Vəzirdi, Qonşu, əslində, Qorçubaşdır, Usta da Fərraşbaşı Səfiyardır.

II VAQEƏ

*Səhnənin önündəkilər qaranlıqda əridilər. Işıq səhnənin arxa tərəfində.
Diovanxanada Vəzir və Qorçubaşı.*

Vəzir. Şahimiz bu gün nədisə yuxudan erkən oyanıb. Çox yaxşı oldu bu. Elçilərimiz yorğunluqlarını, əlbəttə, aldılar. Bu gün, inşallah, görüş baş tutar.

Qorçubaşı. Üç gündür, cənab elçilərin qulluğunda durmuşuq. Qu deyiblər, mey vermişik, qa deyiblər – kəklik kababı. Nə istəyiblər!.. Hamısı, hamısı!.. Əlbəttə, yorğunluqları keçər. Mahi-cəbdən sonra yorğunluq qalar?! Səfər isə həqqən ağır səfər olubmuş.

Vəzir. Aha... Mahi-cəbzmi bunların rahatını etdi? Dəstəsiyləmi? Huri-mələk, vallahi, huri-mələk... Amma doğru buyurursan, ağa Qorçubaşı, bunlar həqqən ağır səfərdən gəliblər. Necə gəlib yetişiblər, onu bir Allah bilir. Arada dənizlər, çaylar, quldur-qaçaqları, ilanları mələyən dağlar, daşlar... Yollar uzun, yollar qorxulu.

Qorçubaşı. Gəl sən Qibleyi-aləmi belə tezinə narahat etmə. Qoy istirahətinə ürəyicən buyursun. Bunlar qaçmır ki...

Vəzir. Məndən ola... Amma Lələ belə buyurmuşdu. Görüş bu gün olmalıdı. Yoxsa ki...

Qorçubaşı (*tələsik*). Lələ nə təhərinə buyurubsa, o zaman eləcə də elə. Daha mənə nə deyib durursan, Vəzir ağa?!

Vəzir. Allahü-əkbər, mən ki, bir söz demirəm. Yenə qeyzləndin sən...

Fərraşbaşı Səfiyar içəri otaqdan gəlir.

Səfiyar (*Vəzirə yavaşdan*). Vəzir ağa, sabahın xeyir olsun. Qurban olduğum soruşur: elçilər gəldi saraya, ya hələ gəlmədi?!

Vəzir. Söylə, hələ gəlmədi. Qorçubaşının evindədirlər. Nə zaman əmr etsə, o zaman burda olacaqdırlar.

Səfiyar (*yavaşıdan*). Hələ burda deyillərsə, o zaman Şah səni hüzuruna istir. Özün söylərsən.

Vəzir Fərraşbaşı Səfiyar gələn tərəfdən keçib çıxır.

Qorçubaşı. Niyə getdi, oğlan, Vəzir ağa? Sən yavaşıcadan nə dedin ona? Səfiyar (*başı ilə Şah olan otaq tərəfə işarə edir, xəlvətcə*). Səfirləri soruşurdu. Buyurdu ki, Vəzir ağa gözlətsin onları. Məşğul etsin. Qibleyi-aləm hələ ləngiyəcək.

Qorçubaşı. Məni soruşmadı sadağa olduğum?!

Səfiyar. Soruşdu, soruşdu. Burdadı, dedim. Əmrə müntəzirdi.

Qorçubaşı. Sağ ol. Sadağa olduğumun əhvalı necədi?.. Dünən, elə bil, pəjmürdə-hal idi. Ya mənə elə görükdü? Yaxşıdı, inşallah?

Səfiyar. Niyə, yaxşıdı. Dünən divanxanaya gələn o dinsiz dərvişlərə halı elə qaralmışdı, indi, maşallah olsun, yaxşıdı. Yaxşıdı.

Hüseyn bəy Lələ gəlir. Fərraşbaşı Səfiyar onu görcək dalı-dalı çıxıb gəldiyi yerə qayıdır.

Qorçubaşı əmrə müntəzir. Lələ keçib otağın ortasındakı mizin bir tərəfinə də mütəkkəyə dirsəklənib yerdən oturur. Qorçubaşı gəlib pəncərənin qabağını kəsir və onun qarşısında dayanır.

Qorçubaşı. Lələ, xoş gəldin. Olmasın azar, nə müddətədi yoxsan?!

Lələ (*yorğun*). Şahi-Mərdan xətrinə, işığın qabağın kəsmə. Otur, otur.

Qorçubaşı Lələ ilə üzbəüz, o da bardaş qurub oturur

Qorçubaşı. Vəzir indi keçdi içəri...

Lələ. Nə deyirdi Səfiyar? Qibleyi-aləm durub ayağa, ya durmayıb? Vəzir, elə bil, tələsik getdi...

Qorçubaşı. Özü çağırdı Vəzir ağanı. Niyəsini bilmədim. Halı, deyir, Şahın yaxşıdı. Allaha şükür olsun.

Lələ. Şükür, şükür. Elçilər sizdə düşüblər, bilirəm. Divanxanaya hələ ki gəlmədilər. Nə deyirlər bunlar, nə danışirlar?!

Qorçubaşı. Yaxşıdılar, ağa, yaxşıdılar. Üç nəfərdilər. Biri bizim dilimizi bilir. Başçıları bir saqqallısı var – odu. Necə ki, fərmayişin idi, elə də

qulluqlarında durdum. Çox razıdılar. Şahi-Mərdan xətrinə, ağa, mənim məsələmi aç bu gün Şaha özün əyan elə. Söz vermişdin...

Lələ. Saqqallıdı başçıları?.. Belə...

Qorçubaşı. Lələ, bunu uşaq da bilir ki, qurban olduğum ancaq sənin sözüünə qulaq verir.

Lələ. Yaxşı. Yaxşı. Səbrin olsun sənin. Yoxdu sənin səbrin. Demişəm, edəcəyəm. Elçiləri onların məmləkətinə aparın dəstə sən dəstə olacaq. Xətircəm ol.

Qorçubaşı. Şahi-Mərdan səni qorusun!

Səfiyar (*dörd tərəfə nəzər yetirərək*). Qibleyi-aləm təşrif buyurur. (*Bir kənara çəkilib dərin bir təzimdə əyilib durur.*)

Lələ, Qorçubaşı oturdular yerdən tələsik dik qalxırlar və Şah gələn tərəfə baş əyib donurlar.

Şah, arxasınca Vəzir gəlirlər. Şah içəri girəndə Qorçubaşı üzüqoyulu yerə sərilir.

Lələ böyük məhəbbətlə gəlir Şaha yaxınlaşır və diz çökür.

Şah (*eyni məhəbbətlə*). Lələ, gəlmisən?! Nə zaman gəldin?! (*Qorçubaşıya*) Dur, qalx, çəkil hələ bir kənara.

Lələ. Elə bu səhər yetişdim, qurban olduğum.

Qorçubaşı. Allah səni qorusun, mürşidi-kamilim, Allah səni qorusun...

Qorçubaşı qalxıb çəkilib bir tərəfə.

Vəzir. Şahim, elçilər əmrə müntəzirdilər. Nə zaman desən qulluğundadırlar.

Şah. Dur bir hələ. tələsmə. (*Lələyə*) Lələ, qalx ayağa. (*Lələ qalxır.*) Nə təhər getdin sən, nə təhər gəldin? Amma yox, heç nə demə. Qoy mən səfirləri bir yola verim. Söhbətimiz, Lələ, qalsın sonraya. Söhbətimiz səninlə... ciddidi. Buralarda ol. Amma... Söylə hələ, necə qayıtmısan – oğlansan, qızsan?

Lələ. Oğlanam, qurban olduğum, oğlanam.

Şah. Bax, bu oldu - yaxşı! (*Ətrafındakılara əli ilə işarə edir. Hamı kənara çəkilib.*) Mən istəyən kimi oldu? Ürəyim hövr eləyir.

Lələ. Yüzdə yüz sən istədiyini kimi oldu. Yüzdə yüz. Doğma anası belə baxıb ayıra bilməz.

Şah. Əla. Nur əla. Lələ! (*Lələ qalxır*) Buralarda ol. Ya da – keç içəri bağçaya, orda gözlə. Səfirləri yola verim, mən də gəlirəm. (*Yavaşdan*) O özü burdadı?! "Özümnən gətirmədim" deməyəsen.

Lələ. Yox, qurban olduğum. Arxayın ol. Burdadı. Əmrə müntəzirdi.

Şah. Yaxşı. Dediym kimi elərsən. Get. İçəri bağçada gözləyin. (*Yenə dözmür*) Həqiqətən əməlli-başlı, təhər-tövrünü deyirəm, oxşayışı var?

Lələ. Əməlli-başlı. Oxşayış yüzə yüzdü, qurban olduğum. Hələ rubənd taxdımı, heç kim seçəmməz.

Şah. Çox yaxşı. İçəri bağçada. Bə sən səfirlərin görüşünə gəlmirsən?

Lələ. Nə bilim? Mənə ki deyən olmayıb.

Şah (*ciddi*). Vəzir!

Vəzir. Bəli, mürşidi-kamilim...

Şah (*nə isə xatırlayaraq*). Yox, heç. Lələ, sən hələ keç içəri bağçaya. Səfirlərlə söhbəti axşam bahəm yemək yeyəndə mən özüm sənə danışaram, bahəm götür-qoy edərik. Belə... (*Vəzirə*) Səfirləri gətirin gəlin yaşıl otağa.

Lələ baş əyib geri çəkilir. Şah divanxanadan çıxır. Vəzir, Qorçubaşı, Fərraşbaşı Səfiyar onun arxasınca çıxırlar. Divanxanada qalır təkçə Lələ.

Lələ. Burdasan? Bilirəm, burdasan. Yaxın gəl. Qorxma, gəl bura.

Qaranlıqdan Xızrın, yəni, səhnə önündə görünən 2-ci aspirantın silueti seçilməyə başlayır.

Xızr ürkək-ürkək, ora-bura boylana-boylana, səhnə arxasına, Lələyə yaxınlaşır.

Xızr (*ətrafa baxa-baxa*). Ağ, bura haradı? Bu... bu qədəmi mübarək şəxs Şah idi?! Yəni, mən ölmədim, sükkür olsun, ölmədim, sadağa olduğumu gördüm?!

Lələ. Gəl, gəl hələ yaxına. İşığa bir ləhzə dur. (*Diqqətlə onun üzünə baxır. İşıq Xızrın üzərində.*) Qüdrətinə şükür, Xudaya.

Xızr. Nədi, niyə belə diqqətlə baxırsan sən mənə?

Lələ. Heç. Şükür, Xudaya. Qüdrətinə şükür.

İşıq sönmür.

III VAQEƏ

Professor yenə səhnənin önündə. Ətrafındakılar – Qız, Həkim, 1-ci aspirant, 2-ci aspirant, Səda.

Professor (*Qıza*). Sənin nağlın, bax, belə başlayırdı.

Qız. Hə, belə başlardı. Şah doğrudan da cavanmış... yaraşıqlıymış...

Səda. Çox, çox yaraşıqlıydı...

Professor. Gördün bənzəri ona necə oxşadı? Yüzdə yüz.

Qız. Gördüm.

Həkim. Heç yaxşı iş deyil sirləri bu cürənə açıb faş eləmək, heç yaxşı iş deyil. Deməli, belə çıxır ki, heç kimin sirri ola bilməz, heç kim özü-özü ilə təklilik pərdəsinin arxasına keçə bilməz. Bu... ədalətsizlikdi. Ən azından ədalətsizlikdi.

1-ci aspirant. Deməklə deyil ki. Bir-birinə o qədər də oxşamadılar. Yüzdə yüz deyirdiniz, elə olmadı.

Səda. Ona heç kim oxşamaz...

2-ci aspirant. Hə, yüzdə yüzü bir az şişirtmə, Professor.

Professor. Necə şişirtmə? Özünüz görməmişiz?! Yüzdə yüz dedimsə, yüzdə yüzdü. (*Qıza*) Sən nə deyirsən?

Qız. Nə deyim, vallah...

Professor. Belə, (*1-ci aspiranta*). O zaman gəl. Gəl. Bir də bax. Diqqətlə baxın. Siz də təzədən seyr edin o məqamı.

Professor 1-ci aspirantı çəkib dal tərəfə aparır. İşıq ön tərəfdə sönmür, dal tərəfdə yanır. 1-ci aspirant tez-tələsik Şaha, Profesora Lələyə çevrilir. Şah Lələyə baxaraq dedi ki son sözlərini təkrar edir. İşıq onun üstündə.

Şah. ...Arxa bağçada görüşərik. Səfirləri yola verim, sonra. Mən özüm Vəzirə tapşırmış idim, səfirlərlə ilk görüşdə sən olmayasan. Görək, hələ bunların çinədanında nələr var, nələr yoxdu... Axşam yeməyi zamanı isə səfirlərlə söhbəti səninlə bahəm götür-qoy edərik.

Şah çıxır.

Lələ (*qaranlığa*). Gəl. Yavuqlaş. Bilirəm burdasan, gəl. Çıx işığa. (Ona yaxınlaşan Xızrı diqqətlə süzür) Yüzdə yüzdü ki, var. Kim deyə bilər ki, bu bir sirri-xuda deyil?! İnanmayan gəlib görsün. Bir də, bir də baxsın. Bu, bir sirri-xudadı.

Xızr. Ağa, ağa... (*Diz çökür.*)

Lələ. Qüdrətinə şükür, Xudaya, qüdrətinə şükür. Allah, sən özün qurban olduğumu bədnəzərdən qoru, Allah, sən özün Şahımızı hifz elə...

IV VAQEƏ

Şahın divanxanasında başqa bir otaq. Divardan asılıb yaşıl xalı. Şah əyləşib ortada qoyulmuş taxtda, fikri bir başqa yerdədir. Taxtın sağ tərəfi boş, sol tərəfində Vəzir bardaş qurub oturub. Vəzirin yanından əyləşib 1-ci saqqallı səfir, üzbəüzündə əyləşib 2-ci səfir, ikinci səfirin arxasından əyləşib 3-cü səfir-tərcüməçi. Səfirlər yerdən çox qərribə şəkildə əyləşiblər. Bardaş qurmaq istəyiblər, tam alınmayıb. Qorçubaşı ayaq üstə sol küncdə. 1-ci və 2-ci səfir italyanca danışırlar. 3-cü səfir tərcüməçilik edir – bacardığı qədər.

Şah (*təəccüb içində*). Yaratdığına şükür, Xudaya. Vəzir, eşidirsən? Bunların şəhəri, yəni, doğrudan dənizin içindədi?

Vəzir. Elə dedilər, qurban olduğum.

Şah. Belə... Əcayib-əcayib işlər varmış dünyada.

Vəzir. Şahim, qurban olduğum, bu səfir soruşdu ki...

Şah. Eşitdim, eşitdim nə soruşdu, nə üçün soruşdu. Cavab ver ki, bu təkcə mənim və onların istəyindən asılı deyil. Bu məsələnin başa gəlməsi üçün mənə gərəkdir xüsusi diqqət ola. Bunların Ağqoyunlulara verdikləri diqqətdən də xüsusi diqqət. Mənim yadımdan heç nə çıxmayıb.

Vəzir. Əlbəttə, qurban olduğum, sən necə ki deyirsən elədi.

3-cü səfir (*şahın dediklərini italyancaya çevirir*).

1-ci səfir (*başı ilə təsdiq edə-edə*). Əlbəttə. Doğrudur. Çox... doğru.

3-cü səfir (*səfirlər üçün tərcümə edir*). Şah buyurdu ki... (*Yavaşdan tərcümə edir.*)

2-ci səfir. Şah doğru buyurdu.

3-cü səfir. Şah bir də onu buyurdu ki... (*Yenə yavaşdan onlar üçün tərcümə edir.*)

2-ci səfir. Aha... xüsusi diqqət!..

3-cü səfir. Bəli, xüsusi diqqət istəyir.

Vəzir. Şahim, Osmanlıda top var, topxana var. Qılınc çəkib vuruşmaq zamanı keçir yavaş-yavaş.

Şah (*vəzirə qulaq asılır*). Vəzir, qoy bu soruşsun, onlarda qoşunlar ki, üzbəüz dayanır, hər iki tərəf öz igidini savaşa qoşub bu iki nəfərdən biri qalib gəlicsə, o biri tərəf, bütün qoşun özünü məğlub sayır, ya yox? Bunlarda bu adət var?

3-cü səfir (*tərcümə edir*). Şah soruşur, bizdə dava edənlər ortaya iki cəngavər çıxarıb məsələni birdəfəlik həll edirlərm?

1-ci səfir (*italyanca*). Keçmişdə bizdə bu var idi. Cəngavərlərimiz var idi. Qibleyi-aləm. Elə indi də. Atlara minib təkbətək... döyüşürlər. Döyüşərdilər.

3-cü səfir. ... (*tərcümə edir*). Var idi, indi yoxdur.

1-ci səfir. ... Əvvəllər, bəli, döyüşərdilər.

2-ci səfir (*italyanca*). Təkbətək!..

3-cü səfir (*tərcümə edir*). Təkbətək! Bu, əvvəllər belə idi.

Şah. Vəzir, bu "təkbətək" sözünü elə dedi ki, elə bil, xoruz yumurta gətirdi...

Vəzir. Qurban olduğumun məzəsi olsun.

Şah (*vəzirə*). Bir qəribə məxluqdular bunlar. Məttəl qalasıdı. Din deyirsən – dinsiz, dil deyirsən – qarğa-quzğun dili...

Vəzir (*şaha*). Şahim, topu de. Topu de.

1-ci səfir (*italyanca*). Qibleyi-aləm də bizim şəhərimizə elçi göndərmək... istərdimi?

3-cü səfir (*tərcümə edir*). Qibleyi-aləm də biz tərəfə elçi göndərəcəkm?

1-ci səfir (*italyanca*). Belə bir niyyəti varmı?!

2-ci səfir (*italyanca*). Bəli, niyyət, niyyət...

3-cü səfir (*tərcümə edir*). Bu cürə niyyət varmı?

Vəzir. Şahim, qurban olduğum, soruşurlar ki, bizlərdən də onların məmləkətinə elçi göndərmək niyyəti varmıdır qədəmi-mübarəkin?

Şah. Eşitdim. Niyə, pis fikir deyil...

Vəzir. Şahim... Top...

Şah (*səbrsiz*). Vəzir! Bədi. İndi mən durum bunlardan Əlvənd Mirzə kimi biqeyrətlik təvəqqə edim ki, gəlin, gətirin toplarınızı, bizim vuran əlimiz quruyubdu?! Nə oldu Ağqoyunlu Əlvənd Mirzənin axırı Şərur düzündə?

Bunlara arxalanırdı, səndən soruşuram, nə oldu axırı? Top deyib durmusan. Bizim hədiyyələr hardadı? Cəld olun!

Vəzir və Fərraşbaşı Səfiyar çıxırlar.

3-cü səfir (*tərcümə etmək istəyir*).

Şah. Bunları demə. De ki, bəli, inşallah, belə bir niyyətimiz vardır. Biz hər bir əmələ başlamazdan əvvəl bir “inşallah” deyərik. Tərcümə elə.

3-cü səfir (*italyanca tərcümə edir*).

Səfirlər. İnşalla, inşalla...

Şah. Belə...

2-ci səfir (*italyanca*). Yol çox ağırdır. Topxana istəsəniz gərəkdir gəlib ordan... siz özünüz, siz özünüz dəniz yolu ilə, ancaq dəniz yolu... aparasınız.

3-cü səfir (*tərcümə edir*). Topları ancaq gərəkdir, özünüz gəlib aparasınız.

1-ci səfir (*italyanca*). Bəli...

Şah. Heç ehtiyac yoxdu. Ağa səfir, onu bil ki, top bir şeytan əməlidir. Söylə ona. Osmanlı şeytana öz qucağını açıbdır. Biz bunu etmənik. Bizə top-zad gərək deyil.

3-cü səfir (*italyancaya tərcümə edir*).

Vəzir Fərraşbaşı Səfiyarla girirlər. Fərraşbaşı Səfiyar üç xalça gətirir.

Açıb səfirlərə göstərir. Səfirlərin ağzı açıq qalır.

Səfirlər (*italyanca*). Bəh, bəh, yaraşlıq. Yaraşlıq. Qibleyi-aləm çox lütfkardır. Çox mərhəmətlidir. Təşəkkürlər, təşəkkürlər...

3-cü səfir (*tərcümə edir*). Çox xoşumuza gəldi. Qibleyi-aləm çox lütfkardır. Təşəkkürlərimizi lütf eləyin, qəbul edin.

Şah. Gör bir necə dil-dil ötürlər. Gözləri işıldadı... Vəzir, sən bunlarla bahəm xəritəni bir də öyrən. Deyirlər, Osmanlı bizimlə bunların düz ortasında. Aramızda gözdən uzaq elə bir gediş-gəliş yolu tapın ki, Osmanlının xəbəri heç olmasın. Bu, çox vacibdi.

Vəzir. Şahim...

Şah. Yox dedim. Belə! (*Səfirlərə*) Şadam ki, hədiyyələri bəyəndiniz. Ağa səfirlər nə qədər istərsələr məmləkətimizdə qala bilərlər. Nə zaman istəsəniz, sizə mühafizəçilər veriləcək, bir dəstə... Qorçubaşı, sən özün həll elərsən, ötürərsən qonaqları düz şəhərlərinə qədər. Şəhərləri dəniz içindədi. Dənizə düşüb eləməyəsən. (*Qalxır. Hamı qalxır, başlar ayilib*) Belə. Osmanlı ilə savaşı başlayacağam.

Vəzir (*guya dodaqaltı*). Şahim...

Şah. Şahi-Mərdan xətrinə, sus. Qızılbaşlar o günə qalmadılar ki, şeytan əməlinə köks açsınlar. (*Səfirlərə*) Amma mənim də şərtim olacaq. Savaşa başlayacağam. Bu, Sultan Səlimlə mənim bir başqa söhbətimdi. Amma... (*Susur.*)

3-cü səfir ... (*yavaş səslə bu birilərə tərcümə edir*).

Səfirlər (*italyanca*). Amma... amma yəni...

Şah. Bəli, amma mənim də şərtim olacaq...

İşıq sönr.

V VAQEƏ

Evin qabağında bir bağça. Ortada kiçik hovuz. Ətraf gül-çiçək. Quşların səsi.

Bəhruzə xanım (Səda) və Taclı xanım (Qız) bir-birinə su ata-ata ucadan gülüşür və hovuz ətrafında qaçışırlar. Səslər: "Yox, mən. Yox mən. Mən onu daha çox istirəm. Yox mən..." Hovuzun bir kənarında miz. Ətrafında kətil və yerdən xalı üstə mütəkkələr. Lələ və Xızr gəlirlər. Xanımlar gülüşə-gülüşə çıxırlar.

Lələ (*qaçıb gedən xanımlara yüngül təzim edərək, Xızra*). Bura bir bax (*evi göstərir*). Burada yaşayacaqsan. İnnən belə bura sənin həm evin olacaq, həm vətənin.

Xızr (*gözü qaçıb gedən xanımlarda*). Bura ki cənnətdi.

Lələ. Cənnətdi. Amma cənnətdə qalmağın öz şərtləri var. Əməl etməlisən. Əməl etməsən...

Xızr. Öl desən, öləcəyəm, ağa.

Lələ. Sən gəl belə elə. Sən mənə bundan sonra Lələ de. Alışdır özünü.

Xızr. Ölləm, demənəm.

Lələ. Gədə, bəsdə daha söz güləşdirmə mənimlə. Yoxsa, and olsun qurban olduğuma...

Xızr. Lələ. Lələ. Sən mənim Lələmsən. Nə istərsən deyim. Təki sən... incik olma.

Lələ. Gədə. Bax, dinlə məni. İndi bura bilirsənmi kim gələcək?

Xızr. Kim gələcək, Lələ? Yox, bilmirəm.

Lələ. İndi bura Şah qədəmi mübarək gələcək.

Xızr. Sadağa olduğumu bir də görəcəyəm?! Allah, sənə şükür olsun.

Lələ. Gədə Xızr. Sən bu gündən olacaqsan Şahın kölgəsi. Harda o, orda sən. Amma sənin üzünü bir kəs görməyəcək. Heç kimsə sənə Şaha bənzəyişini sezməyəcək. (*Xızrın üzünə diqqətlə baxır*) Şükür sənə xudaya... Üzünü

tutacaqsan. Rubəndin olacaq. Hər yerdə mənim işarətimi gözləyəcəkcən. Lazım gəldiyi an...

Xızr. Bəli, Lələ, lazım gəldiyi an...

Şah daxil olub bunların söhbətinə qulaq asa-asa heyratlə Xızrı süzməkdədir.

Lələ. Lazım gəldiyi an üzündən rubəndi götürüb qurban olduğumun əvəzinə ortaya çıxacaqsan.

Xızr. Baş üstə, Lələ. (*Birdən, elə bil, ayılır*) Hə dedin sən? Mən? Onun əvəzinə? De ki, əstəğfurulla. De ki, əstəğfurulla.

Lələ. Gədə, məni halımdan çıxarma.

Şah (*özünü biruzə verir*). Heç halından çıxma, Lələ (*keçib mizin dalında kətilə oturur*). Təzədi. Hələ nə bilsin ki, sən ondan nə istirsən? Adın nədi sənin? Yaxına gəl.

Xızr (*yerə sərilir, donuq*). Lələ, Lələ...

Şah. Adı nədi bunun, Lələ?

Lələ (*təzim edərək*). Qibleyi-aləm, adı Xızrdı.

Şah. Xızr... Əhsənül-əhsən. Nə bacarırsan sən, Xızr? Qalx ayağa! Nə bacarır bu, Lələ?

Xızr zor ilə dikəlir.

Lələ. Mən onu tapana qədər kəndin malını otarırdı. Evinə kömək edirdi. İndi isə...

Şah. İndi isə...

Lələ. Qibleyi-aləm, artıq şətrənc oynaya bilir...

Şah. Eləmi? Bərəkallah.

Lələ. Mən öyrətməyimi gördüm. İndi məni udur.

Şah. Belə...

Lələ. Bir də...

Xızr (*yavaşdan*). Onu demə, nolar, onu demə. Məni xəcil etmə.

Şah. Bir də nə?

Lələ. Şeir yazmağı var bunun, qurban olduğum.

Şah. Necə? Yəni, əməlli-başlı şeir yazır? Bu ha?

Lələ. Bəli, sadəyə olduğum, bu, bu. Şeir yazır.

Şah. Allah, Allah... (*Söhbəti dəyişir*) Lələ, sənin səfirlərdən xəbərin oldu? Bunlar deyir, bizim şəhərimiz tamamilən suyun içindədi... İnanmalı deyil. Şeirmi dedin?! Maşallah, maşallah...

İşıq azalır. Ön planda Professor, Qız, 1-ci aspirant, 2-ci aspirant, Həkim, Usta, Qonşu, Səda.

Professor. Diqqətli olun. Məsələnin canı bax, burdadı. Bizim təsəvvürümüzdəki Şah İsmayıl... budur ki var!

Həkim. Bu – Şah İsmayıl? Şah İsmayıl Səfəvi?

Professor. Bəs sən elə bilirdin, gördüyün bu Şah nağıldan, əfsanədən gəlib? Şah İsmayıldı, həqiqətən, Şah İsmayıl Səfəvidi...

Usta (*bərkədən*). Mən deyəndə, xətt qırılıb, mənə qulaq asmırsız. Görürsüz, qırıq yeri tapmaq necə müşkül işdir?!

Qız. Siz Allahınız, yavaş!.. Səsinizdən qulaq batır. Mən heç nə anlamıram.

Səda. Mənə isə hər şey aydındır. Bu o idi...

Professor. Bəli, mətləblər tamamilə ağılasığmaz mətləblərdir. Amma bu ancaq ilk baxışda belədir. Dərindən baxanda isə, yəni, yenə də mən deyənə, daha doğrusu, Hacı Mir Həsən ağa Səyyah deyənə gəlsək və batinə nəzər sala bilsək hər şey aydınlaşar. Hətta Hacı Mir Həsən ağa özü tariximizin bu kəsiyini elə bir şəkildə nəql edir ki, elə bil tarix yox, bədii rəvayət danışır.

1-ci aspirant (*irəli çıxır, o hələ də bir az Şahdır*). Belə... Sirlərin əsl sərgüzəşti...

2-ci aspirant (*hələ də bir az Xızrdı*). Ürəyimə damıb. Görün bir hələ nələr olacaq. Hələ nələr olacaq... Ürəyimə damıb. Çox şeylər olacaq!

Professor. Olacaq. Olacaq. (*1-ci aspiranta*) Bunun şeir yazmağını sən bilirdin?

1-ci aspirant. Yox. (*2-ci aspiranta*) Sənin şeir yazmağın da var?

2-ci aspirant. Bura qaranlıqdı. Ürəyim lap sıxıldı.

1-ci aspirant. Tələsmə. Hər şey aydınlaşacaq. Elə bilirsən, mən özüm hər şeyi başa düşürəm?!

Səda. Mən isə hər şeyi başa düşürəm. O yerlər, o doğma baxça, o hovuz... o güllük...

Qız. Sizi and verirəm... yavaş, bir azcana yavaş olun. Bəlkə də orda (*səhnənin dal tərəfinə işarətlə*) bizi eşidirlər... yavaş...

Professor. Nə isə... Davam edək. Bir qədər əvvəl Şah, gərək ki, belə dedi... Dedi ki...

Ön planda işıq azalır. Səhnənin arxa tərəfi isə işığa bürünür.

VI VAQEƏ

Hadisələr qırıldığı yerdən bir az əvvələ qayıdır və ordan başlayaraq azca fərqlə bir daha təkrar edilir. Yenə həməən bağça. Yenə Şah, Lələ və Xızr. Lələ və Xızr diz çöküblər. Bəhrüzə xanımınla Taclı xanım bir az kənardə güllərin arxasında gizləniblər.

Şah. Hələ bir de görüm, Lələ, nə bacarır, nə bacarmır bu?

Lələ. ...Şətrənci bacarır.

Şah. Dəxi nə bacarır?

Xızr (*yavaşdan*). Onu demə. Onu demə.

Lələ. Şeir yazır.

Şah. Necə, necə?! Şeir yazır?! Bu?

Lələ. Bəli, qurban olduğum. Bu! Şeir yazır.

Şah (*diqqətlə Xızrı süzür. Bu zaman qızları görür, guya ki, hirsli, amma şux bir ada ilə*). Əstəğfurulla, siz hələ orda nə edirsiniz? Gedin, Şahi-Mərdan xətrinə, gedin burdan, tez, tez... (*qızlar qaçıb gedirlər, Xızra*) Gəl bir işığa dur. Döndər üzünü yana. İndi bu biri yana. (*Xızrın üzünə diqqətlə baxa-baxa*) Lələ. Vallah, sənə min dəfə əhsən düşür... Bunu sən hardan tapıb gətirmisən? İndi isə bu biri tərəfə bax. Əhsənül-əhsən. Əhsənül-əhsən. Xaliqinə əhsən olsun!

Lələ. Qibleyi aləm, mürşidi-kamilim. Sənin tapşırığını alınca mən bəndeyi-fəqir o saat anladım ki, sən öz işıqlı zəkanla çox ciddi bir dövlət işini mənə tapşırırsan. Maşallah ki, müdrikliyinə söz yoxdur. Şəhərbəşəhər, kəndbəkənd məmləkəti özüm gəzməyə başladım. Bir aya yaxın müddət keçdi. Atdan ancaq bir hövr gözümün acısın almaq üçün endim. Heç kimə bir kəlmə deyə bilməzdim, bir adamdan soruşa bilməzdim – sirr faş olardı. Ona görə də, sadəgə olduğum, qədəm-qədəm, kənd-kənd ancaq özüm gəzdim. Bir neçə oxşar var idi, amma! Burnu oxşayanda çənəsi düz gəlmirdi, çənəsi düz gələndə qulağı oxşamırdı. Səni, mürşidi-kamilim, zahirdə də xaliq öz xoş saatında yaratdığından mən “zəhmətim boşa gedir, Şahuma taymı tapaca-

ğam?!" düşündüm, az qala peşman olub, sənin yanına üzüqara qayıdacağdım. Uzaq bir dağ kəndi var, Əshabi-Kəf tərəfdə, o kəndin yanından elə-beləcə pərişan-pərişan keçdiyim yerdə...

Xızr. Mən mal-qaranı çaya aparırdım. Araza...

Şah. Belə...

Lələ (*Xızra gözünü ağardır, pıçıltı ilə*). Sən... sus.

Şah. Eyb etməz, Lələ. Fikir vermə...

Lələ. Bəli, qurban olduğum, düz buyurursan, təzədi. Yetişəcək, inşallah. Qərəz... budu ki, durub sənin qarşında. Bundan daha bənzərlisini tapa bilmədim. Əgər sən bunu bəyəndinsə...

Şah. Bəyəndim, Lələ, çox bəyəndim.

Xızr (*başını yerə toxundurur*). Qurban olduğum, mürsidi-kamilim...

Şah. Adı nədi, hələ bunun?

Lələ. Adı Xızrdı (*cavab vermək istəyən Xızra yenə pıçıltıyla*). Sus, gədə!

Şah. Xızr... Belə... Məsələdən agah etmisənmi özünü?

Lələ. Bir balaca, qurban olduğum. Həmi də sənin ki fikrini bilmirdim, indi biləndən sonra...

Şah. Tamamən agah elə. Mən bəyəndim bunu.

Lələ. Baş üstə, qurban olduğum. (*Xızra*) Əyil, yıxıl qibleyi-aləmin ayağının altına, öp torpağı, mərhəmətinə dua elə.

Xızr sürünə-sürünə Şaha yaxınlaşır. Onun birnəfəsə dediyi təşəkkür və minnətdarlıq sözlərini ayrı-ayrılıqda anlamaq olmur. "Sağ ol, var ol, qurban olduğum, sadağa olduğum..."

Şah. Belə...

Lələ. Hər bir əmrinə müntəzirdi.

Şah. Elə biriminci işi qoy bu olsun. İki gün sonra mən bazara çıxmaq istirdim. Amma... yox. Niyə ki?! Yaxında qoy səninlə sübh namazına elə bu dursun. Mən də təğyiri-libas olub, uzaqdan rubəndimi tutub seyr edim sizi. Nə deyirsən?!

Lələ. Baş üstə, Şahim, bəs şəhər seyri, bazar dedin...

Şah. Bazara Vəzirlə gedərəm. Amma bax, Lələ, onun özünə belə bu barədə – bir kəlmə də! Elə hamıya da! Şərtimiz şərtidi!

Lələ. Bilməzmiyəm, sadağa olduğum, bilməzmiyəm?! Sən bilirsən, mən bilirəm... bir də bunun özü...

Şah (*Lələyə*). Yavaşdan deyəcəm, yavuşlaş (*Lələ yaxımlaşır*). *Şah yavaş səslə Lələyə*). Əsas məqsudimiz odu ki, mənim eyni zamanda iki başqa-başqa yerdə olmağıma hamı camaat inansın. Dərvişlər, saray əhli, müridlər, qorçular – uşaqdan böyüyə hamı. Biz səninlə bu cürənə qərarlaşdıq. Heç kim də xəbər tutmasın bu sirdən. Belə. Di, hazırla, Lələ, bunu. Yaxşı, yaxşı yerişimi, ədalarımı öyrənsin. Səsimi təqlid etsin. Amma! Elə görürəm, rubəndsiz bir az tezdi. Sən necə bilirsən? (*Xızra*) Qalx. Qalx ayağa.

Xızr qalxır.

Şah (*yənə diqqətlə Xızrın o tərəf, bu tərəfinə keçir*). Belə. Şükür olsun dərgahına, Xudaya. Şahi-Mərdan eşqinə, Lələ sən bunu hələ necə tapdın?! Əhsən, vallah əhsən!..

Lələ. Sağ ol, çox sağ ol, Şahım. Düz buyurursan, qurban olduğum, rubəndsiz hələ tez olar.

Şah. Belə... Yaxşı... Bə bu harda yatıb-duracaq?! Bəlkə elə bu bağçadakı evdə yaşasın?! Gözdən uzaqdı. (*Lələyə*) Sən nə deyirsən? Qoy belə də olsun! Elə bura yaxşıdı. Görüşəndə də burda görüşərik. Deyirsən, şətrənci bilir?

Lələ. Bilir, qurban olduğum, öyrətmişəm.

Şah. Belə. (*Xızra*) Söylə, görüm. Üzümə bax. Sən ki, şeir yazırsan, bəs gərəkdir sən bir təxəllüsün ola. Nizami var, Firdovsi var, Hafiz var, Sədi... Səninki nədi? Var sən təxəllüsün?

Xızr (*üzünü kənara tutaraq*). Qurban olduğum, sadağa olduğum. Mən günahkar bəndəni mərhəmətinə bağışla, lütfünə qurban elə. Mən xətalı bəndənin...

Şah. Nədi sən təxəllüsün, gədə?

Lələ. Cavab ver, qorxma, Şah istir, sən özün ona cavab verəsən.

Xızr (*Şaha baxır*). Bəli, qurban olduğum, var mənim təxəllüsüm... var. Təxəllüsüm Xətəidir.

Şah. Xətəi? Elə niyə, oğlan? Çoxmu xətən olub həyatda? Ha-ha-ha... (*gülür*) Xətəi... Əlbəttə, qul günahsız olmaz, amma nə deyim... Sonra mənə şeirlərini oxuyarsan. Xətəi... Əcəbdi. Lələ, ötür məni. (*Gedə-gedə*) Niyə Xətəi? Nə üçün?.. Səfirlər çox qərib şeylər söylirlər, deyirlər, bizim şəhərimiz tamamən suyun içindədi, hər tərəfdən dənizdi, Lələ, sən buna inanırsan?..

Şah çıxır, Lələ də arxasınca. Xızr tək. Musiqi səsləri onu yavaş-yavaş yerə oturdur. Lələ qayıdır. Gedib Xızrın qənsərində o da yerdən bardaş qurub oturur. Bir müddət ikisi də susur. İşıq yavaş-yavaş azalır.

VII VAQEƏ

Aradan bir müddət keçib. Yenə həməən bağça, gül-çiçəyin arasında miz, üstündə şahmat və fiqurlar. Mizin ətrafında kətil və mütəkkələr. Lələ və Xızr səbrsiz gəzişirlər.

Lələ. Bax, unutmuyasan. Vaxtı çatanda mən sənə işarət verəcəyəm. Vəzirini qurban elə. Amma duyuyq düşməsin.

Xızr. Unutmamışam. Unudarammı heç?! Sən qətiyyəən rahatsız olma. Bəs harda qaldı görəən qurban olduğum?

Lələ. Bu gün qorçuların nizamına baxmağa gedibmiş. Yağış ki, yağdı, yollar-izlər oldu tamam palçıq... Görmürsən ki, günəş indi-indi buludların arxasından boylanır. Üfüqə baxırsan hələ, qıpqırmızıdı... Qövsü-qüzehi görürsən?..

Xızr. Hə, çox gözəldi. Ruhü dincəldir. Allahın yaratdığı hər şey beləcə gözəldi. Mənim ürəyimə pis bir şey damıb. Savaşı deyirəm, Lələ. Heç olmaz ki, bu savaş olmasın?

Lələ. Olmaz.

Xızr. Niyə olmaz?!

Şah daxil olur. Xızrın son sözlərini və sualını eşidir.

Şah (*kətilə oturur*). Olmaz! Ona görə olmaz ki, oxu kamandan gərəkdir buraxmayasan. Buraxdın, daha geri qaytarmaq müşkildi. Mümkün deyil.

Lələ (*diz çökür*). Qurban olduğum...

Xızr (*diz çökür, torpağı öpür*). Qurban olduğum, mürşidi-kamilim...

Şah (*kətilə oturur*). Qalxın. Mən bu gün qorçuların düşərgəsinə getmişdim. Lələ, sən bu qorçuların hələ üst-başlarını görmüş idin? Hansı hardan nə tapıbdı, onu da geyibdi. Fərmayış verdim. Mənim qorçularım, Allahın iznilə, gərəkdir qıs-qıvraq olsunlar. Xəzinədən bir miqdar vəsait götür, nə lazım gələcəksə, onu özün elərsən.

Lələ (*qalxır*). Baş üstə, qurban olduğum. Anladım səni. Başqa bir əmrin varmı?

Şah (*Lələyə*). Mustafa Ağa Qorçubaşı italyan elçilərlə getdi, harda batdı, harda qaldı, bilinmir – xəbər yox, ətər yox. Bəlkə oranın dənizinə düşdü? Lələ, səni bu gün həmi də Qorçubaşı etdim. Qalx, qalx, hələ (*diz çökmək istəyənlər Lələni çiyinlərindən tutub qaldırır, ciddi tərzdə*). Əfşarlarla, ustacılarla, zülqədərlərlə, elə şahsevənlərin özü ilə də təzədən dil tapmaq gərəkdir. Bu gün ancaq qacarlara, bir də türkmən tayfasına tamamən arxayın ola billəm. Gərəkdir, qızılbaşlar yavaş-yavaş hərəkətə gəlsinlər. Osmanlıya ordan-burdan həmlələr etməmiş lazımdır. Gizli-gizli bunun içinə girməkdə lüzum var. Yoxlayaq, görək hələ bunların cavabı nə olacaq. Nəhayət ki, bu gün son çarəyə əl atdım.

Lələ. Nədi o, qurban olduğum?

Şah. Daha bu Səlimi mən nə təhər edib cəng meydanına çəkəcəkdiniz?! Sən ki bilirsən, nə tövr etdimsən, sözümlə saya almadı. Bu gün elçiləri yola saldım. Ona arvad yaylığı göndərdim.

Lələ. Arvad yaylığı? Kimə? Sultan Səlimə?

Şah (*qeyzli*). Sultan Səlimə yox, Lələ, Səlimə! Atası Bəyazidi bihörmət edib taxtdan uzaqlaşdıran Səlimə. Bircə nəfəsi gələydi atam Şeyx Heydərin. Quruca nəfəsi gələydi. Şahi-Mərdana and olsun, yalın ayaqla xidmətində durmaq ən böyük səadət olardı.

Lələ. O indi elə Şahi-Mərdanın yanında, qurban olduğum. O indi özü səadət içində sənə oradan baxıb fəxarət edir.

Şah. Təskinliyimiz də elə budu, Lələ. (*Xızra*) Düz şətrəncin daşlarını.

Xızr. Baş üstə, sadağa olduğum.

Xızr mizin üstündə şahmat fiqurlarını düzür. Şah və Lələ bir müddət onu izləyirlər.

Şah. Get-gedə hərəkətləri və ədası daha çox oxşamağa başladı, sən nə deyirsən?! Rübəndsiz imtahandan bacardı, çıxdı. Sən bunu yavaş-yavaş Şah etdin... Lələ.

Lələ. Əstəğfurullah, qibleyi-ələm. Əstəğfurullah.

Şah (*mizin arxasına keçib kətildə oturur, Xızra*). Otur, otur, gədə. Bu dəfə görüm, mənəim həmlələrimə necə cavab verəcəksən?!

Şah kətildə və Xızr yerdən oturub şahmat oynayırlar. Lələ oyuna baxır. İşıq eyni zamanda səhnənin qabaq tərəfinə düşür. Orada Qız və Həkim görünür. Miz ətrafında oturublar. Səda yenə gah ordan, gah burdan görünməyində və gəlməyindədi. Əslində, Sədanın çıxardığı səslər bir bütöv musiqinin yerləri dəyişik düşmüş ayrı-ayrı parçalarıdır.

Qız. Mən atamın danışıqlarına çox inanıram. Bəziləri inanmır, elə sizin özünüz... Mən isə inanıram. Baxın bu işıq da əbəs yerə sönmədi. Bura yenə qaranlığa qərç oldu. *(Sədaya)* Çox gözəlsən, çox qəşəngsən...

Həkim. Hə, gözəldi. Mən də atanıza inanmaq istəyirəm. Necə deyir?.. Sultan Səlimlə Çaldıran savaşından sonra Şah həyatında ilk dəfə məğlubiyyətin acı şərbətini daddı. Ruhən sındı. Şahi-Mərdanının himayəsində olduğunu zənn edərkən, yanıldığı ortaya çıxdı. Acılar çəkdi. Tərki-dünyaya çevrildi. Şeir-lər yazdı. Kitabxanasını qaydasına saldı. Şah-şair! Ya Şah olur adam, yada şair. İki bir yerdə necə ola bilər?! Ya zalımsan, ya məzlum, ya zənginsən, ya fəqir.

Qız. Baxın, əgər biz zahirlə batinin birgəliyini qəbul edə biliriksə, o zaman “ya zahirdəsən, ya batində” ayrılığını da anlamalıyıq. Anlamaya bilmərik. Amma o biri tərəfdən batin zahirin içində deyilmi və zahir batinin görüntüsü deyilmi? “Ya zahir, ya batin” ola bilmir. “Həm batin, həm zahir” olur. Şah da, şair də birdilər. Kağızın iki üzünü kimi birdilər. *(Səda üçün)* Necə gözəl oxuyur...

İşıq səhnənin arxasına keçir. Yenə əvvəlki kimi Şah və Xızr şahmat oynayırlar. Şahın arxasında Lələ Xızra işarə verməyə çalışır.

Şah. Gədə, sən bu qədərinə piyadasanmış?! Bu nə gedişdi, hələ edirsən? Şahın sənə iflic oldu ki. İşlərin xarəbdı.

Xızr *(süni tərzdə).* Aman, aman, qurban olduğum. Bir xətdi, etdim. Vəzir əldən getdi. Eyvah.

Şah. Bəli, vəzir əldən getdi. Daha bəsdı *(qalxır).* Lələ! Sabah gedib qorçubaşılığını təhvil alarsan. Sonra görüşərik. Qoy sabah Xızr...

Lələ. Bəli, qurban olduğum...

Şah. Qoy sabah Xızr bu yaxındakı kəndlərə baş çəksin. Camaata göstərsin özünü. Gədə, üzündə bir məğrurluq tut. Ay məşallah, bax belə. Əsl Şah-

san ki, durmusan. Hələ bir onu söylə görüm, bu necə olur ki, sən hər gün təzə şeir yaza bilirsən? Bunun bir sirri vardır, əlbəttə.

Tikənlilyə ilişib qalmış quşcuğazın aramsız cikkilti səsi gəlir.

Şah (*boylanır*). Zavallı. Lələ, o quşcuğazı görürsən? Get, azad elə onu, yazıqdı, uçsun getsin. (*Lələnin arxasınca*) Şahi-Mərdan xətrinə, dedim azad elə, demədim ki, zülm elə. Zülm eləmə ona. Yavaşca. Yavaşca. Çıxar onu, belə, burax, burax, qoy uçsun, getsin.

Lələ alında quş gəlir. Əlini göyə açır. Gözəgörünməz quşcuğaz uçub gedir.

Xızr. Xoşbəxt...

Şah. Zavallı...

Xızr. Şahi-Mərdan bizim ömrümüzdən kəsib səninkinə calasın. Qurban olduğumun ürəyi yuxa kimidi.

Şah (*Xızra məmnun-məmnun*). Belə. Amma demədin, sən axı bu şeirləri nə təhər yazırsan? O gün birini yazmışdın, bu günkü tamam başqa cür oldu. O gün söylədiyin, düzdü, yadımda qalmayıbdı, amma çox xoşuma gəlmişdi.

Xızr. Sadağa olduğum, sənin mərhəmətinin ilhamıdı, gəlib girir könlümə.

Şah (*məmnun*). Bax hələ. Bunun cavabına bax hələ. Sən də bəyəndinmi cavabını, Lələ?

Lələ. Bəyəndim, həm də çox bəyəndim, sadağa olduğum...

Şah (*hələ də məmnun*). Rubəndimi!

Lələ mizin altından rubəndi çıxarıb Şaha uzadır. Şah rubəndi taxır.

Şah (*Xızra şux bir təntənə ilə*). Səni bu gecəlik bu bağçada Şah yerinə qoyuram (*gedir*).

İşıqlar yanır, sönmür, musiqi və təntənə səsləri. "Çox yaşa, çox yaşa, Şahim".

Bilinmir bu səslər Şaha aiddir, yoxsa onu çıxışı qədər ötürən Xızra.

VIII VAQEƏ

Başqa bir zaman. Yenə həməən bağça. Ortada miz. Üzbəüz mütəkkələrə söykənib yerdən oturublar Lələ və Xızr.

Lələ. Vəzir, biləsən, çoxbilmiş birisidi. Amma... ağıllıdı, özü də böyük bir tayfadandır. Atası bunun Uzun Həsənə mirzəlik edib. Sonra qəzəbə gəlib, nə isə... Dev Sultan Rumlulardandı.

Xızr. O, əlbəttə, istəməz ki, mənim Lələm sarayda bu qədərinə hörmət və izzət sahibi olsun.

Lələ. Ay bərəkallah! İstəməz. Amma bu, onluq deyil. Qurban olduğum özü hər insanın ayrılıqda qədrini bilir və mükafatını da özü verir. Bizim sirrimiz ki, bizimlə bir yerdə qəbrə gedəcək, sirr sahibi olmaq adamları birləşdirir. Sənin də mükafatın olacaq...

Xızr (*özündən qeyri-asılı*). Bir sualım var. SIRRə sahib olmaq adamları ayırmırmı, Lələ?

Lələ. O niyə heylə olur ki?

Xızr (*birdən özünə gəlir*). Şahi-Mərdana and olsun, özüm də bilmədim, bu sözlər necə oldu ağızımdan çıxdı.

Lələ. Dinlə. Xaricilər istirlər, Şahı Osmanlıya qarşı qoysunlar. Osmanlı ilə dilimiz bir, adətimiz bir... Amma savaş olacaqdır. Şah qərar verdi, inşallah, Osmanlı ordusu qızılbaşların zərbi-dəstini görəcək. Amma...

Xızr. Lələ, sən mənə söz vermişdin, yadında?! Atam, bacılarım...

Lələ. Hə, yadımdadı. Söylə, görüm, hələ mən öyrəndim, sənin atan Şahın Dağıstan səfəri zamanı qızılbaşlara qoşulmuşdu, eləmi?! Qoşulmuşdu. Səfərdən sonra isə onlardan ayrıldı. Niyə görəsən? Amma qəm eləmə. Hələ bu savaş bitsin. Sonra, inşallah, sonra səninkilərlə aramsız məşğul olarıq. Darıxmayasan.

Xızr. İnşallah. Bəs bu savaşın qarşısını almaq heç cürə olmaz?

Lələ. Olmaz.

Xızr (*kədarli*). Heç ip ucu yoxdu? Vaxtımız az qaldı...

Lələ. Vaxtımız çox azdı, bəli. İp ucu isə yoxdu. Sən yaxşı şəyirdsən. Vaxt olur, mən özüm bilmirəm, sən Xızrsan, yoxsa...

Xızr (*Şahı təqlid edir*). Xamuş! Belə...

Lələ. Maşallah... ..yainki Xızr deyilsən?! Bax, bax hələ. Qurban olduğumdu ki, oturubdu qənşərimdə.

Xızr. Lələ, bir şey sormağ istirəm, hərgah izn verəsən...

Lələ. Sor.

Xızr. Lələ, mənə elə gəlir, elə gəlir, sən Şahımızı özün qədər sevirsən. Düzmü düşünürəm?

Lələ (*sərt*). Yox, düz düşünmürsən.

Xızr. Allah, Allah...

Lələ. Mən qurban olduğumu canımdan daha artıq sevirəm, gədə. Bir də mənə belə suallar verməyəsən. Davam edək. Qorçubaşı Mustafa ağa Ustaclu... Zülqədərlərdən...

İşıq sönür.

IX VAQEƏ

Səhnənin ön tərəfi işıqlanır. Professor, Qız, Həkim, 1-ci aspirant, 2-ci aspirant və Qonşu qaranlığı tərk edib bir-bir görükməyə başlayırlar. Səda yenə öz musiqi parçasını səhnənin müxtəlif nöqtələrində zümzümə etməkdədir.

Professor. Lələ Xızrı gözdən kənar bir yerdə yerləşdirdi. Hər gün ona sarayı, əyan-əşrəfi anladır. Şahın əndəruna aparan qapısı qarşısında bir kiçik bağça vardı, bağçanın bir küncündəki hasar dibində isə bu balaca ev. Şah hərdən hamıdan uzaqlaşib dincəlmək istəyəndə bu bağçaya, bu evə çəkilər, bu zaman xidməti ona ancaq Lələ edərdi. Xızrı Lələ bu evə yerləşdirdi.

Həkim. Əlbəttə, Xızr ola bilməzdi ki, batini ilə də hökmdarın eyni olaydı. Xızr yumşaq, həlim birisi idi. Yəqin, bu kiçik və gözəl bağçanı (*səhnənin arxasında bağça işıqlanır, quş səsləri...*) bəli, bəli, bu balaca cənnət məkanı tək-tənha gəzib saatlarla güllərlə-çiçəklərlə, torpaq üstə yuvasına tələsən qarışqalarla, çiçəkdən-çiçəyə qonan arılarla söhbət edib. Gözəldi. Bu bağçada bitən qızılgüllər daha dünyanın heç bir yerində bu cür ürəklə ətrafa ətir saçmayıb.

1-ci aspirant. Özünüz gördünüz, Hüseyin bəy Lələ kimi Şah da Xızra isinib. Onun şeirlərini dinləyəndən sonra “Xətai, Xətai” deyərək “nə xətalarmı olub sənin, gədə?” şuxluqla soruşanda Xızr belə cavab verərdi: “Hər şeirim elə bir xəta deyilmi, mürşidi-kamilim?” Bu cavab Şahın çox xoşuna gəlirdi.

Professor. Şah, Xızrdan fərqli, təbiətən çılğın, kəskin, böyük qüvvət və cəsarət sahibi, həm də yetərinə sərt idi. XVII əsrin müsəlman elminin Plutarxı Elbəyinin “Sərvətnamə”sində deyilir ki, Şah İsmayıl öz düşməni Şeybani xanın başından kuzə düzəltdirib, ordu qarşısında bu kuzəyə şərab töküüb içmişdi. Düşməninə çox amansız idi. Heç kimin günahından keçməzdi, din yolunda, Şahi-Mərdan yolunda ölümə belə göz qırpmazdı.

Qız. Sevimli iki arvadı vardı: Taclı xanım və Bəhrüzə xanım. Arvadlarını çox istərdi, onlar da öz sevgili mürşidlərinin yolunda canlarından keçməyə

hazır idilər. Heyif, heyif!... Nələr edə bilərdi məmləkətin rifahı üçün...

Səda (*az qala oxuyur*). Nələr də etdi... Amma... amma... amma...

Professor. Ömür vəfa etmədi. Bilirsinizmi, Şahın tarixçəsinin bir batin qatı daha var. Bu batinin açar adı... Hüseyin bəy Lələdir. Hacı Mir Həsən ağa Səyyah bunu aşkar yazır. "Sirlərin sərgüzəşti", səhifə 424: "Hüseyin bəy Lələ Şahın ta ki uşaqlığından tərbiyəçisi idi və Şahı canından artıq sevirdi. Şahın da ona etimadı böyük idi. Bu şəxs Şahın əmri ilə qorçubaşılığa qədər yüksəldi. XVII əsrdə məndən qabaq və məndən qat-qat böyük fəzilət sahibi olan Elbəyi özünün "Sərvətnamə" əsərində yazır: "Görənlər deyir ki, Hüseyin bəy Lələ Çaldıran döyüşündə "Şahi-Mərdan eşqinə!" sözlərini cuş ilə çığıra-çığıra özünü hərbin ən ağır yerinə vurub həlak olur. Onun cəsədini osmanlı nizələri tamamilən tikə-tikə edirlər, üzü-gözü də tanınmır. Bu qeyrətli şəxsin həyatı Şah İsmayıl tarixinin acı olduğu qədər də ləyaqətli və ibrətamiz səhifəsini təşkil edir". Bunu Elbəyi yazırmış. Hacı Mir Həsən ağa Səyyah isə "Sirlərin sərgüzəşti"ndə buna etiraz edir. Hacı Mir Həsən ağa Səyyah belə yazır: "Hüseyin bəy Lələ Şahın etibarlı adamlarından idi. Qızılbaşların birləşməsində böyük xidmətləri olmuşdu. Əfşarları, qacarlara, şahsevənləri, türkmənləri, zülqədərləri yaxşı tanıyırdı. Şaha sədaqətindən idi ki, Çaldıran döyüşündə savaşı əldən getməsini görüb özünü ən amansız nöqtələrə atsa belə, ona bir zərər dəymədi. Hüseyin bəyi osmanlı yeniçərləri əhatəyə alıb əsir etdilər. Onu öldürmədilər və cəngdən sonra Hüseyin bəy Lələni Trabzonlu Abdulla bəy Mömin Əfəndi əsirlər sırasından seçib Sultanın mərhəmətli icazəsi ilə Trabzona öz evinə apardı. Hüseyin bəy Lələ ta ki, Çaldırandan sonra on ilə yaxın bir müddət bu şəxsin evində yaşadı".

Qız. O cür adam – əsirlikdə?! Necə olub, ürəyi partlamayıb?! Necə olub qəlbi parça-parça olmayıb?!

Həkim. Əsirlik öz həyatı ilə türmə arasında elə böyük fərq duymayanlar üçün (*alınını göstərir*) bura yazılıb. Fərq böyük olanda bax, o zaman adamın bağı həqiqətən çatlaya bilər.

Professor. Yox, onun bağı çatlamadı. Hüseyin bəy Lələ on il səbrlə əsirlik həyatını sürdü. Abdulla bəy Mömin Əfəndi kitab oxumuş, elmdən hali biri idi. Onun kitabxanasını qaydaya saldı, nizama gətirdi. Beləliklə, ay ay

dalınca, il il dalınca bu şəxsin dərin hörmətini qazandı. Onlar zaman-zaman uzun qış gecələrində Şah İsmayıl və Sultan Səlim arasındakı nifaqı götür-qoy etdilər. Nə qədər fikirləri ayrı olsa da, nə qədər hər biri öz şahını yüksək tutsa da, bir məsələdə ikisi də birləşərdi: Çaldıran gərək olmayaydı. Nəhayət, Mömin Əfəndi vaxtı çatanda ölən zaman vəsiyyəti çıxdı, oxuyub gördülər ki, Hüseyin bəy Lələyə bu adam... azadlıq verib. Lələnin bir qədər pulu-parası yığılmışdı, yol tədarükünü görüb məmləkətinə geri döndü.

1-ci aspirant. Məni bir məsələ narahat edir. Şah İsmayıl Lələni geriye qəbul edə bilərdimi?! İstəsəydi də etməzdi. Çünki Şah onu ölmüş bilirdi. Lələnin sağlığı Şah nəzərində satqınlığa bərabər olmalıydı. "Sirlərin sərgüzəşti"ndə buna aşkar işarət var.

2-ci aspirant. Yox! Şah Lələni sevincək qəbul edəcəkdə. Sədaqətli, etibarlı bir adamı yanına qayıdır. Həm sevincdən nəfəsi kəsilirdi, gah da səbrsizlikdən ürəyi partlayırdı az qala Hüseyin bəyin. Sinəsi atlana-atlana doğma məmləkətinə geri dönürdü. Uşaqlıqdan əlləri üstə böyütdüyü əziz Şahına qovuşmaq, onun önündə tir-tap torpağa sərilmək ən böyük arzusu idi. Saatlar illərə, günlər qərinelərə dönmüşdü.

Professor. Amma Şahın sirri vardı. Hüseyin bəy isə bu sirri bilmirdi. Bizim hamımızın bir məqama xüsusi diqqət yetirməmiş vacibdir. Çaldıran döyüşündən sonra Şah İsmayıl adı altında tanıdığımız Şah bir daha heç bir hərbi səfərə çıxmır. Ruhən sınımışdı. Hərbi səfərlər olurdu da, onlar isə olurdu, Şahsız olurdu. Düşkün idi. Çünki heç unuda bilmədiyini bir məsələ vardı. Taxtı-tacı, xəzinəsi və bir də sevimli arvadları Taclı xanım və Bəhrüzə xanım düşmən tərəfindən əsir edilib aparılmışdılar.

Həkim. Sən özün deyirdin ki, Taclı xanım hiylə işlədib əsirlikdən qaça bilir, Bəhrüzə xanımı isə...

Professor. Elədi. Bəhrüzə xanımdan isə uzun müddət xəbər-ətər olmur.

1-ci aspirant. Bu iki qadının bir-birinə əsl münasibəti onların könüldən sevdikləri Şahlarına münasibətdən doğurdu.

Səda. Bəhrüzə xanım Taclı xanımı məhəbbətlə "bacılı-bacılı" deyib çağırırdı.

Qız. Taclı xanım isə onu ancaq adıyla çağırırdı. Bəhrüzə xanım zərif, incə, yumşaq bیریdi.

Səda. Taclı xanım şücaətliydi, qılınc çalib ox atardı.

Professor. İkisi də hərbdə iştirak edir və elə hər b meydanında da əsir alınır...

İşıq ön tərəfdə öləziyir. Öləzidikcə Qız arxa tərəfə keçib Taclı xanıma, Səda isə Bəhrüzə xanıma çevirilir. İşıq arxa tərəfdə bir küncdə yerə sərilib əsir saxlanan bu xanımların üzərində. Taclı xanım son dərəcə düşkün. Bəhrüzə xanım birdən dirçəlir, ətrafa boylanır.

Bəhrüzə xanım. Bacılı-bacılı. Bax, ağılıma bir fikr gəldi. Bizim birimiz aradan çıxma billik.

Taclı xanım. Necə edə billik bunu, qız Bəhrüzə?!

Bəhrüzə xanım. Bizim birimiz qışqıra-qışqıra bu tərəfə qaça bilərik. Keşikçilər onun dalınca düşən zaman...

Taclı xanım. O birimiz... yavaşca sivişib aradan çıxar.

Bəhrüzə xanım. Bəli, elədi. Bacılı-bacılı, sən mürşidi-kamilimə daha çox gərəksən. Mən bir ləhzə özümə gəlim. Çığıra-çığıra (*sol tərəfi göstərir*) – o arx tərəfə qaçım. Sən də bu biri tərəfə, arabalara tərəf get. Saçını yığ. Bir papaq qoy başına. Noldu sənün papağın? (*Kişi papağını yerdən götürüb Taclı xanımın başına qoyur*) Belə. Səni tanımazlar. Şahi-Mərdanın iradəsi olsa özünü çatdırarsan qurban olduğuma, inşallah.

Taclı xanım. Bə sən? Osmanlı əsirliyi cəhənnəmin isti yerindən də o tərəfdədi, bilirsən?!

Bəhrüzə xanım. Bilirəm. Mən olmasam, qurban olduğum gecələr gözü-nə yuxu getməz... Yuxusu ərsə çəkilər... bilirəm.

Taclı xanım. Əlbəttə, gecəsi-gündüzü olmaz...

Bəhrüzə xanım. Bacılı-bacılı, sən olmasan, qurban olduğum... ölər. Hazır ol!

Taclı xanım (*şəfqətlə*). Bacılı... Səni həlak edəllər.

Bəhrüzə xanım. Qorxma, bir şey olmaz. Di mən getdim, onu bərk-bərk qoru, bacılı-bacılı, məni də ki, unutmayasız...

Saçın dağıdıb Bəhrüzə xanım yenə Sədaya dönür "ehey, ehey, ay aman", deyər qışqırıb öz mahnısını bərkdən oxuya-oxuya sol tərəfə qaçır. Taclı xanım yavaş-yavaş, gizlənə-gizlənə sağ tərəfə çəkilib, gözdən itir. Səs-küy. "Dur, qaçma! Aman..." Az keçir, Bəhrüzəni (Sədanı) saçlayıb zor ilə osmanlı əsgərlər geri gətirir.

Bəhrüzə xanım. Yavaş. Yavaş dedim. Ah... (*Uca səslə oxumağa çalışır.*)

1-ci əsgər. Kəs! Sus! Sus!! (*Boylanır.*) Hanı, o biri hanı? Qaçdımı?

2-ci əsgər. Yoxdu. Qaçdı, Allahın bəlası...

Bəhrüzə xanım (*öz-özünə*). Şahi-Mərdana şükr olsun, Şahi-Mərdana şükr olsun. (*Mahnı kimi oxuyur*) Məni unutmayasız, məni unutmayasız...

İşıq arxada sönmür. Ön tərəfdə gəzib-gəzib düşür Professorla Həkimin üzərinə. Qız da yavaş-yavaş, töyüşüyə-töyüşüyə arxasına baxa-baxa, taqətsiz gəlib onlara qoşulur. Səda onların arasında yoxdur.

Professor. Bəhrüzə xanımın əsirliyi doğrudan da Şahı çox üzür, çox usandırır.

Qız. Eh... Heyif, heyif... Bu sarsıntıdan sonra, əlbəttə, yaşamaq olmaz.

Professor. Mən də onu deyirəm. İndi başa düşdünüz? Olmaz!!! Əlbəttə, olmaz! Yaşamadı da. Şah İsmayıl Səfəvi ibn Heydər, ibn Cüneyd, ibn Şeyx Səfiəddin İranın və Azərbaycanın qüdrətli, aslanürəkli hökmdarı, dinin dayağı, Allahın və Şahi-Mərdanın sadıq bəndəsi Çaldıran döyüşündə artıq ölmüşdü. Ölməyə bilməzdi. Bəhrüzə xanımı xatırlayan və unutmayan bir kimsə artıq qalmamışdı.

Həkim. Onun yerində isə... Doğrudanmı Şah və şair eyni adam deyillər?!

Professor. Bəli, bu belədi. Şahın taxtında Əshabi-Kəf yaxınlığındakı kənddən Lələnin götürüb saraya gətirdiyi şair Xətayi oturmuşdu. Bəhrüzəni unudan Şah deyildi, bu şair idi.

Qız (*ora-bura baxaraq, kədərli*). Bacılı-bacılı...

Ön tərəfdə işıq sönmür. Arxa tərəfdə işıq yanır və Şah taxtını nura qarq edir.

X VAQEƏ

Yenə səhnə önündə yalnız Professorun üzərində işıq. O təkdir.

Professor (*ela bil, beynində nəşə yazır*). Çaldıran adlı kəndin yaxınlığında baş verən bu möhtəşəm və qanlı savaşın əsas məqsədi ...savaşın əsas məqsədi Osmanlı imperiyasının diqqətini qərb istiqamətindən çəkindirib... Şərqə yönəltmək... oldu. Şərqə yönəltmək oldu. İtalyan səfirləri nahaqdan o uzun... və təhlükəli yolu keçib Səfəvilərin paytaxtına ... Səfəvilərin paytaxtına gəlməmişdilər.

Savaş səhər günəş şüaları öz işığını Çaldıran kəndinin üzərinə... Çaldırana göndərəndən az sonra, çox az sonra hər iki tərəfdən zurnaların damarda qan coşduran zurultusu, davulların ürək döyüntüsünü birə min artıran gup-pultusu və bir də hər iki tərəfdən "Allah, Allah" sədalarının asimana bülənd olması ilə başladı. Yer də, göy də lərzəyə gəlmişdi. Yer də... göy də... lərzəyə gəlmişdi. Qızılbaşlar hücum edir, osmanlı geri oturdur, osmanlı hücum edir, qızılbaş geri oturdur...

Ön planda işıq sönür. Zurna, davul səsləri qulaq deşir. Yavaş-yavaş bu səslərə "Allah, Allah" sədaları, əskər qışqırtıları və yaralı zarıltıları qarışmağa başlayır. Səslər gah güclənir, gah zəifləyir. Hərdən adam səslərinə at kişnərtisi, fii nərsəsi, top gurultusu da qarışır. Səhnənin arxa və ön tərəfi sərhədsiz... bir-birinə qarışıb... Bütün səhnə boyu Çaldıran döyüşündən ayrı-ayrı məqamlar canlanır. Həm ön, həm arxa planda çılğın musiqi səsləri altında əsl döyüş səhnələri. Bu musiqiyə hərdən müxtəlif səslər girir.

Səslər: Pirim, mürşidi kamilim, sadağa olduğum... Şahi-Mərdan eşqinə, qızılbaşlar, irəli!.. Sağ cinah, sağ cinaha tez göndərin Dev Sultan Rumlunu, Şahın fərmayışidi. Dev Sultan, Dev Sultan, sağ cinaha! Sağ cinaha! Sağ cinah sınır. Qızılbaşlar sağa. Sağa! Bayraqdar, hardadı bayraqdar?! Qurbanəli on-

başı, Qurbanəli onbaşı cəld, sağ cinaha. Aman, aman, köksümdən, köksümdən vurdu. Aman ayağım... Ax... vay... Ya Allah, ya Allah!!

1-ci əsgər. Qaldır, qaldır ucaya əziz bayrağımızı. Qurbanəli, Qurbanəli! Aman, bunu oxladılar. Oğlan, qalx ayağa, bu nədi, bu da yaradı? Öldü.

2-ci əsgər (*Bayrağı Qurbanəli onbaşının əlindən almaq istəyir*). Burax, burax bunu. Buraxmır. (*1-ci əsgərə*) Arxamı gözlə. Burax, oğlan, bayrağı!

Bayrağı zorla artıq ölmüş Qurbanəli onbaşının əlindən qoparıb var gücüylə yenidən ucaya qaldırır, hər iki əsgər qaçıb sağ cinaha gedirlər. 1-ci Qorçu geriyyə baxa-baxa gəlir.

1-ci Qorçu (*səhnə arxasına*). Çapın o tərəfə. Şah ordadı. Vurdu özünü savaşa. Qurban olduğum tərəfə! O tərəfə! Cəld! Cəld olun!

Bir Qorçu yüzbaşı, elə bil, göydən tullanır səhnənin düz ortasına düşür, əlində qılınc.

Qorçu yüzbaşı. Hanı Şah? Hanı qurban olduğum? (*Baxıb uzaqda Şahı görür*) Ah, daraşdılar quzğunlar Şaha. Ehey!! Bura gəlin, bura gəlin! Şah mənəm, o deyil, Şah mənəm!!! Bura! Ha-ha-ha.

Bu Qorçu yüzbaşının dalınca yeniçərilər düşüb onu qovurlar. 1-ci aspirant peyda olur və elə göz qabağındaca Şaha çevrilir, səndələyə-səndələyə səhnənin arxa tərəfində görünür.
Lələ təngnəfəs özünü Şaha çatdırır.

Şah (*həyəcanla Lələyə*). Əfşar. Sultanəli bəy Əfşarı... gördün? “Şah mənəm!” deyib apardı arxasınca bu dinsizləri.

Lələ. Gördüm. Şahim, geri çəkilək. Çadıra. Çadıra. Sultan Rumlu sağ cinaha cumdu. Osmanlı topları işə salıb. Çəkilək çadıra, Şahim.

Səslər. Şah hardadı? Sağ cinah! Sağ cinah sındı! Qurban olduğum! Bə hardasan sən???

Şah (*halsız*). Lələ, durma, get. Sağ cinah çox vacibdi. Get. Qoyma sağ cinah sınısın. Məhv ol, saxla sağ cinahı!

Lələ Şaha son dəfə məhəbbətlə baxıb tələsik çıxır.

Lələ (*səhnəyə daxil olan Qorçuya*). Şahı çadıra götür. Zornan olsa da götür.

Şah (*qılıncı çəkib bağırır*). Malbaşoğlu, Malbaşoğlu, hardasan sən? Çıx, çıx irəli!!

Nəhəng bir kölgə Şaha tərəf gəlir. Şah kölgənin qarşısında. Kiçik döyüş. Kölgənin başı bədəninədən ayrılır və Şahın ayaqları altına Malbaşoğlunun kəlləsi diyirlənib düşür.

Səslər. Var ol!! Yaşa!! Əhsən! Əhsən, qurban olduğum! Əhsən, piri-mürşidim! İrəli!! İrəli, Qızılbaşlar! Hünər! Hünər! Şahim çadıra, çadıra çəkilək, Şahim! Qurbanın olum, gəl.

1-ci Qorçu Şahı az qala zorla dartıb səhnədən çıxarır.

Səslər. Şah, Şah hardadı? Sağ cinah! Sındı sağ cinah! Lələ, Lələ həlak oldu. Şeypurçular! Şeypurçular! Çalın nə durmusuz, di çalın! Şahi-Mərdan eşqinə, bu nədi, oğlan? Bu ki, vəhşi fildi. Eyvah!.. Fillər gəlmişdi, fillər gəlmişdi. Qaç, qurtul, a gədə, yox, dayan! Geri! Geriyə. Səf-səf. Səfi pozma, oğlan, bərk dur. Belə. Al, al! Hara, hara? Qayıt səfə, məlun!..

Qılınc səsləri altında işıq yavaş- yavaş öləziyir.

XI VAQEƏ

*Döyüş yerində bir yüksəklikdə qurulmuş çadırın içi. Xızr həyəcan içində sürətlə var-gəl edir.
Şahı 1-ci Qorçu zorla içəri salır. Şah heysiz, amma qərarlı.*

Xızr (*Qorçunu görüb rubəndini taxır*). Şahim, Şahim, sən ki yaralanmısan!.. Mürşidi- kamilim...

Şah (*oturur*). Yox, çəkil. (*1-ci Qorçuya*) Sən get.

1-ci Qorçu çıxır. Xızr rubəndini açır.

Xızr. Şahim, Lələ...

Şah. Lələ yoxdu, vurdu özünü savaşın isti yerinə. Yox oldu Lələ. Ah, ah... Lələ, Lələ...

Xızr. Şahi-Mərdan köməyimiz olsun!

Şah. Toplar, toplar səfi pozdular. Toplar və fillər. Səlim, Səlim... Bu döyüşmüdü? Bu döyüş deyil, Səlim, deyil. Hanı sənin şücaətin? Varsa şücaətin, bir göstər özünü...

Xızr. Şahim!

Şah. Nədi?

Xızr (*həyəcanla*). Şahim, bir mənə də izn ver. İzn ver, mən də çıxım döyüşə. Çadırdan baxmaq elə mənə qaldı? Ürəyim coşub, ürəyim partlayır, Şahim.

1-ci Qorçu gəlir. Xızr üzünü ondan gizlədir, yenə rubəndini taxır.

1-ci Qorçu. Şahim, sol cinah da pozuldu. Qoşun sındı. Fillər, fillər hücumu keçdilər. Toplar adamları on-on tələf edir.

Şah. Zülqədəri... Zülqədəri göndərin sol cinaha dəstəsiylə. Tez getsin.

1-ci Qorçu. Şahim...

Şah. Nədi? Yoxsa? Ola bilməz!

1-ci Qorçu. Şahim, Zülqədər xain çıxdı, Zülqədər qaçdı, Şahim.

Şah (*pıçiltı ilə*). Məlun! Xain! Farsi yamağ. Ah, Lələ, Lələ... (*Taqətsiz, 1-ci Qorçuya*) Daha durma. Şeypurçuları yığ. Geri çəkilmək işarətini versinlər. Geri. Qoşunu geri çəkin. Bitdi. Hər şey bitdi. Şahi-Mərdan, Şahi-Mərdan, niyə məni tərək elədin, niyə?

1-ci Qorçu çıxır.

Səslər (*çadırın arxa tərəfində top səsləri adam səslərinə qarışır*). Aman, aman. Geri! Qaçın, qurtulun! Şah! Şah hardadı? Gədə, dur. Səfi pozma. Bayraq! Bayrağı qaldırın asimana!

Şeypurlar öz dillərində geri çəkilmək əmrini çalırlar.

Şah (*Xızra*). Yaxın gəl. Diqqətlə dinlə məni. Kəsmə, kəsmə sözüümü. Bax, sənün zamanın indi yetişdi. Aç bu rubəndi artıq üzündən, bir yana at. (*Xızra rubəndini açır.*) Çıx ortaya daha. Artıq nə mən varam, nə Hüseyn bəy Lələ var. Heç kimin, heç kimin bizim sirmimizdən xəbəri yox. Lələ həlak oldu. Mən də indi özümü vuracağam döyüşün isti yerinə. Bəlkə bəxtim üzümə güldü, tapdım Səlimi. Ver hələ o rubəndi mənə (*Xızra ona uzatdığı rubəndi alır*). İndi artıq sən qalırsan, təkə sən.

Xızr. Biz kimi aldadırıq, Şahim?!

Şah. Heç kimi. Bu da şətrənc kimi bir şeydi. Sən mənə yalandan vəzirini qurban verərdin, yadında? Mən isə sənə şahlığı qurban verirəm – doğrudan. Mən gedirəm. Sən olursan – Şah! Şah İsmayıl... Xətai!.. Necədi?

Xızr. Mən qorxuram.

Şah. Nədən?

Xızr. Lələ, Şahim.

Şah. Qorxma. Lələ daha yoxdu, tələf oldu Lələ. Yox oldu. Sən, təkə sən!

Xızr. Yox, Şahim, yox, qurban olduğum, yox, mürşidi-kamilim. Sən olmasan...

Şah. Qorxma, dedim. Bir kimsə heç bir dövrdə və zamanədə bilməyəcək Şah kim idi, kim deyildi, şair kim idi, nə oldu, nə olmadı...

Xızr. Allah, öldür məni. Öldür məni, Allah...

*Top səsləri gəlir. Bu səsə təntənəli zurna, davul səsləri qarışır.
Osmanlılar hücumu keçirlər.*

Şah (*qulaq verir*). Osmanlı keçdi son həmləyə. Artıq sən azadsan, şair. Eşidirsən, bu səslər sənin azadlığının səsidir. Amma çalış sətərcə zamanı sənə söylədiyim bir sözü heç unutma. Rəqibinin cəzasını ver, özü də on dəfə artıq, dostunun da mükafatını ver...

Xızr. O da on dəfə artıq. Yadımdadı.

Şah. Sultanəli Əfşar atdı özünü ortaya o zaman ki, mənim dörd tərəfimi düşmən sarmışdı. "Şah mənəm! Şah mənəm!" qışqırdı, hamı düşmən daraşdı canına. Sağ qalsa, böyük ənam ver.

Xızr. Şahim...

Şah. Zülqədərini də cəzasını özün verərsən, inşallah. Unutma.

Xızr. Sadağa olduğum...

Şah. Unutma dedim.

Xızr. Unutmaram.

Şah (*səhnənin önünə qədər gəlir, diqqətlə bu tərəfə baxır*). Bura belə qaranlıqdı, ya mənə belə görükür?!

*İşıqla qaranlıq kiçik və tələsik bir "rəqs" edib yerlərini dəyişirlər.
İndi işıq artıq səhnə önündə durmuş Professor və Sədanın üzərində.*

Professor. Hacı Mir Həsən ağa Səyyah. "Sirlərin sərgüzəşti: "Mən öz üfükümə çatdım bu səhər..."

Səda (*kədərli davam edir*). Mən öz üfükümə çatdım bu səhər.

Üfüq məndən qaçmadı,
Məndən uzaqlaşmadı,
Üfüq mənə başladı
Dərdini danışmağa.
Üzüm üzünə dəydi,
Dizim dizinə dəydi
Mənim dərdim nəydi
Onun dərdi yanında...

*İşiq ön tərəfdə sönmür, arxa tərəfdə yarıqaranlıqda Xızr və Şah.
Onlar da Sədaya qulaq asan kimidirlər. Səda susunca.*

Şah. Dinlə diqqətlə məni.

Xızr. Şahim, pirim, getmə!

Şah. Yox, sözümü kəsmə, gədə! (*yumşaq*) sözümü kəsmə... Şahim. Mən bu boyda məmləkəti bəladan saxlaya bilmədim. Bu bir Allaha namünasib və Şahi-Mərdana xoş getməyən savaşı oldu. Aldandım. Onun üçün də... Cəzam var. Aradan çıxıram. Bilirsən, bir az əvvəl göydən bir səs gəldi yetişdi qulağıma. "Sənin nə işin qaldı oralarda, gədə?" – soruşdu o səs. "Sən ki öz işini görüb qurtarmısan, sən ki öz üfünə gəlib yetişmişən". Şahi-Mərdanın səsiydi.

Xızr. Allah, Allah...

Şah (*davam edir*). "Gəl, gəl bura, səni axı burda gözlirlər. Hamı səni sevənlər burdadı." Əziz pirim, mürşidim! "Gəl!.. Gəl" deyən səsinə qurbanam. Gəlməmmi? Əlbəttə, gələrəm.

1-ci Qorçu girir. Bu dəfə Şah götürüb rubəndi taxır üzünə. Xızr rubəndsiz və özünü itirmiş.

1-ci Qorçu çaşqın. Nəhayət, o, Xızra yanaşır.

1-ci Qorçu. Şahim, aradan çıxmaq vaxtıdır. Qoşun sındı. Gəl. Gəl mənimlə. Ləngimə.

Xızr (*elə bil, özünə gəlir*). Get, gözlə bir ləhzə çadırın ağzında. Gəlirəm. Çıx daha, Şahi-Mərdan xətrinə, çıx.

*1-ci Qorçu tərəddüd içində çıxarkən gedib Şahın önündə diz çökmək istəyir.
Şah arxasını ona çöndərir.*

Şah (1-ci Qorçuya). Çıx gədə, gözlə, eşitmədinmi nə dedi qurban olduğum, indi gəlir. Çıx daha.

1-ci Qorçu dalı-dalı və səndələyə-səndələyə çıxır.

Xızr. Mürşidi-kamilim!

Şah. Məni bir daha soraq eləməyəsən. Allah izn versin, vurum özümü döyüşün elə bir yerinə ki, izim-tozum da qalmasın. Niyə qalsın ki?.. Necə qalsın ki?.. Baş bir yana, leş bir yana. Cəsədimi belə tanıyan olmayacaq. Sən... sən isə yaşamalısən. Məmləkət üçün yaşamalısən. Yaşa. Yaşasın Şah!!

1-ci Qorçunun həyəcanlı səsi gəlir.

1-ci Qorçunun səsi. Şahim, tez ol. Yetişdilər az qala çadıra. Gəl, Şahi-Mərdan xətrinə, tez ol.

Şah (Xızra). Get daha. Yox! Gəl bir sonuncu dəfə sənə bir də baxım. Əhsən. Mənəm ki, varsan. Həm də deyilsən. Di get. Amma dur. Bir son söz dəxi sənə varımdır. Sən bunu bilməlisən, haqqındı. Eşit. "Mənim adım fəqət Şah İsmayıldır. Mənim özüm Şah İsmayıl deyiləm".

Xızr. Necə, necə?..

Şah. Bir zaman var idi, mən də sənə kimi bu cür çaşqın donub qalmış idim.

Xızr. Mən dəxi heç nə anlamıram.

Şah. Get, daha, ləngimə. Çıx. Dediklərimi isə, haşa, unutma!..

*Şah qılıncını çəkir və gedib çadırın bir arxa yerindən bir hissəni qılıncla deşir,
o deşikdən çıxır və gözdən itir. 1-ci Qorçu özünü salır içəri. Xızr yenə özünü itirib
tez rubəndini taxır üzünə.*

1-ci Qorçu (*ətrafa və Şahın itdiyi yerə baxır, sonra Xızra*). Şahim, gəl daha. Qoşun sındı. Özünü göz görə həlak etmə. Sən məmləkətə gərəksən. Qorçular bu tərəfdədi, hamı səni gözlir, gəl...

Xızr. Xudavəndi-aləm, sən özün... kömək ol. (*Qorçuya*) Gedək. Hələ bunlarla mənimki qalsın sonraya, inşallah. Amma dayan. Hardadılar Abdulla xan Ustaclı? Dev Sultan Rumlu? Təkəli Məhəmmədəli? Hardadılar mənim sadıq müridlərim?

1-ci Qorçu. Şahim...

Şah. Xamuş! Aydın oldu. Belə. Di, o zaman deginən, şeypurları çalsınlar. Geri çəkilib. Hamı geri çəkilsin. Hamı.

Xızr əvvəl-əvvəl çadırdan çıxmağa tərəddüd edən kimidir. Bu zaman hardansa yuxarıdan Şahın səsi gəlir qulağına. Ayaq saxlayır. Şahın səsinə ancaq Xızr eşidir. Həzrin şeypur səsi Şahın səsinə müşayiət edir.

Şahın səsi (*mülayim*). Noldu sənə? Gözlərin niyə doldu? Allah, Allah... Şahi-Mərdan xətrinə, gəl özünə. Açıq rubəndini, at getsin. Sən azadsan, azad. Sabah yenə günəş çıxacaq, sabah yenə yağış yağacaq. Sən yenə şeir yazacaqsan. Göstər cəsarətini! Uç... Uç... Sən ki azadsan.

Xızr qətiyyətlə rubəndi açıb atır. 1-ci Qorçu və Xızr çıxırlar. Şahın səsi yuxarıdan gələn zaman yavaşdan başlayan o həzrin şeypur səsi artıq ətrafı titrətməkdədir.

BİRİNCİ HİSSƏNİN SONU

İKİNCİ HİSSƏ

XII VAQEƏ

10 il sonra. Divanxananın bir guşəsi. Solda qapı ilə üzbəüz həyatə çıxan böyük pəncərə, ortada miz. Mizin bir tərəfində büzüşüb oturub Lələyə çevrilən Professor və Rəhim yüzbaşıya çevrilən Usta isə pəncərənin yanında pəncərəyə söykəniib. Həyatdən həzin bir musiqi səsi gəlir. Bu, kamançanın səsidir.

Rəhim yüzbaşı. Amma nə çalır?! Adamın az qala ruhunu çəkib canından çıxarır.

Lələ. Gözəl çalır, həqiqətən. (*Düşüncəli, öz-özünə*) Adı Əhəddi. Çaldıranda yaralandı. İki gözündən oldu.

Qorçu. Bu bir kor kamança çalandı. əvvəli qorçu olub. Qəribədi, sən hər dəfə gələndə o beləcəyə yanıqlı-yanıqlı çalır.

Lələ (*özünə gəlir*). Hələ bir de görüm, Rəhim yüzbaşı. Bu gün də mənə izin olmayacaq?

Rəhim yüzbaşı. Mən nəkarəyəm?!

Lələ. Vəzir nə söylədi bəs?

Rəhim yüzbaşı. Mən Vəzir ağaya sənin barəndə xəbər verdim. Bir şey söyləmədi. Gözləsin dedi. İşlər yoğundu, bilirsən.

Lələ. Rəhim yüzbaşı. Sən mənə gəl düzünü söylə. Vəzir ağa, əlbəttə, istəmir ki, mən Şah ilə görüşüm?!

Rəhim yüzbaşı (*süni şəkildə*). Yox, canım, sən nə fikr edirsən?! Bax, bax, ağılna hələ gör nələr gəlir?! Vəzir ağa çox istir səni Şah ilə görüşdürsün. Amma... Şah ki, yoxdu, seyranğahdan hələ dönmədi. Həqqən mümkün deyil. Bir də ki...

Lələ. Bir də ki, nəmənə?

Rəhim yüzbaşı. Heç. Adını ki, sən necə söylədin, mən də Vəzir ağaya o cür ərz elədim. Dedim, hər gün gəlir, gedir, Şahla görüş istəyir. Soruşdu ki, bə bunun mənəbi nədi?! Mən heç zad deyə bilmədim. Kimliyini söyləməmişən axı, Hüseyin bəy. Tanımaza-bilməzə səni Şaha təqdim eləmək, düşü-nürəm, bu bir asan iş olmayacaq. Sən nə cür bilirsən?

Lələ (*fikrə gedir*). Axı Vəzir niyə deyə bilmir Şaha ki, bir fəqir, biçarə, binəvadı, üzünü görmək, ayağının altını öpmək istir. Çaldıran əsgəridi. İki-cə kəlmə sözdü. İstəsə deyər.

Rəhim yüzbaşı. Mən ki, bilmənəm, deyər, ya deməz. Mənlik ki, bir iş yoxdu. Deyər də, deməz də.

Lələ. Yaxşı, qoy söyləsin, osmanlı əsirliyindən qaçıb. Çaldıranda əsir düşüb. On il əsirlikdə qalıb...

Rəhim yüzbaşı. Nə bilim vallah?! (*Aşağıdan yuxarı onu süzür*) Hüseyin bəy, sən, yəni, doğrudan da Çaldıranda... döyüşmüşsən?

Lələ. Vuruşmuşam da, döyüşmüşəm də. Nədi, oxşamıram? Sən o vədə uşaq olardın.

Rəhim yüzbaşı. Düz deyirsən, mən o vədə uşaq idim. (*Fəxrlə*) Ağam isə, atamı deyirəm, ağam qorçu olub. Bayraqdar. Çaldıranda həlak ediblər. Allah-taala rəhmət eləsin.

Lələ. Allah-taala cəmi Çaldıranda həlak olanlara rəhmət eləsin.

Rəhim yüzbaşı. Amma Çaldıran da Çaldıran idi... Bir danış mənə, sən Allahın. Şahi-Mərdan xətrinə danış. Çoxundan soruşuram, hərə bir cür nəql eləyir. Doğrudan deyirlər ki, Osmanlı filləri çəkib döyüşə gətirmişdi?! Allah-Allah... Şah ki, gecəylə onları hücum edib yer-yeksan edə bilərdi...

Lələ. Bəli, edə bilərdi, amma etmədi. Mən karvan basan quldur deyiləm, dedi. Fillərsə əsl döyüş filləri idi.

Rəhim yüzbaşı. Hələ bunların topxanası... Sən kimin dəstəsində döyüş-müsən?

Lələ (*acı-acı gülümsəyir*). Sənə Vəzir ağa tapşırıb, məni danışırdısan?!

Rəhim. Yox, vallahi yox, billahi yox. Mürşidi kamilimin dini-imanı üçün yox. Özüm istədim, maraqlı etdim. Bilirsən, ağamı xatırlaya bilmirəm. Sifəti artıq yadıma gəlmir. Amma səsi... səsi hələ də qulağımdadı (*doluxsunur*).

Lələ. Toxda. Toxda hələ. Bax, Çaldıran deyirsən. Haman gün Şahi-Mərdanın nəzəri bizdən çönmüşdü. Sən heç fil görmüsən?

Rəhim yüzbaşı. Yox, görməmişəm.

Lələ. Mən də. Eşitmiş idim, fəqət görməmişdim. İlk dəfə onları on il bundan əqdəm Çaldıranda gördüm. Nəhəng, bədheybət, xortumları göydə oynayırdı, uzun-uzun...Topları zəncir ilə osmanlılar bağlamışdı fillərin ayağına, özlərini də səf-səf düzmüşdülər qarşımızda. Əvvəlcənə gülməyimiz gəldi onları görəndə. Heç qorxmadıq. Amma... Nə illah elədik, səflərini poza bilmədik. Bir qiyamət savaşı oldu, meydan dolu baş oldu... Sən soruşursan, mən kimin dəstəsində idim? Bunun cavabını sənə indi deməyəcəyəm. Sonra, bir az döz, qoy bir Şahla görüşüm, sonra özün bunu biləcəksən. Hələ bir mənə de görüm, ağanın adı nə idi?

Rəhim yüzbaşı. Qurbanəli onbaşı idi.

Lələ (*düşünür*). Qurbanəli onbaşı... Əsliniz sizin Muğandandı, elə?

Rəhim yüzbaşı (*dirçəlir, təəccüblə*). Elədi, ağa, elədi. Sən ağamı tanırıdın?

Lələ. Sənin ağanın həlakını mən öz gözlərimlə gördüm. Bəli, atan bayraqdar idi. Sağ qorçu cinahının bayraqdarı. Atından yıxıldı. Kürəyindən oxla vurmuşdular. Kim nə desə, inanma. Nəfəsi kəsildəndən sonra da bayrağı onun barmaqlarından çıxarıb xilas edə bilmədilər, elə sıxılmışdı, açılmırdı barmaqları, yapışmışdı barmaqları bayrağa. Bayraq eləcəyə dimdik qalmışdı əlində.

Rəhim yüzbaşı (*dərin fikirdən sonra kədərli-kədərli*). Şücaətli imiş...

Lələ. Hamı o gün şücaətli idi. Xüsusən, qurban olduğum.

Rəhim yüzbaşı. Deyirlər, Şah Malbaşoğlu adlı bir tənümənd pəhləvanı bir qılıncla ikiyə bölübülmüş?!

Lələ. Elədir. Bölüb. Bölüb qurban olduğum.

Rəhim yüzbaşı. Sən gözünlə gördün bunu?? Sən... yaxındaydın?

Lələ. Soruşursan, mən kimin dəstəsində idim?! Əslində, mən özüm Çaldıranda ölmüşəm, biləsən. Səninlə danışan mən deyiləm, bədbəxt ruhumdu. Bircə arzum var. Şah mənə deməsin ki, "Lələ, bə sən niyə Çaldıranda ölmədin? Mən ki səni sağ cinaha ölməyə göndərdim. Lələ, sən niyə ölmədin?" Mən gərək Çaldıranda öləydim, gədə (*öz sözlərindən özü də diksinir*).

Rəhim yüzbaşı (*yanaşır Lələyə, heysiz*). Lələ?! Hüseyin bəy?.. Hüseyin bəy Lələ?!. Sən ki... (*pıçıltıyla*) Səni axı ölmüş bilirlər, Lələ!.. Lələ... Keç, keç mənim günahımdan. Səni mən tanımamışam. (*Lələni diqqətlə süzür, bərkdən*) Əlbəttə, sənsən ki, varsan. Ta özünü, sən Allahın, gizlətmə. Sappasağsan, şükür!.. Lələ, Lələ... Bu sənsən?!

Lələ. Mənəm sappasağ?? Mən ki özüm özümü çoxdan ölmüş bilirəm, Rəhim yüzbaşı. Sən isə mənə sual edirsən: sən kimin dəstəsində idin?! Mən Şahın dəstəsində idim, yüzbaşı, Şahın dəstəsində.

Rəhim yüzbaşı. Qələt elədim, Lələ, qələt elədim.

Lələ. Otur aşağı.

Rəhim yüzbaşı ehtiyat və səliqə ilə bardaş qurub Lələ ilə üzbəüz oturur.

Rəhim yüzbaşı. Lələ. Bir söylə, sən Qorçubaşı idin, elə?!

Lələ. İdim, idim. Sənin Vəzir ağın vaxt vardı, mən divanxanaya oradan, arxa bağçadakı əyri qapıdan (*əli ilə göstərir*) keçib girəndə dik atılandı yerindən.

Rəhim yüzbaşı. Elədi, Lələ, elədi.

Lələ. İndi qulaq ver mənə, Rəhim yüzbaşı. Deyirəm, buralarda ki, məni unutdular, səninlə bir məsləhət edim. Vaxta ki, sən məni tanıydın, söylə, söylə, mən Şahla görüşməm üçün nə etməliyəm? Açıq danış.

Rəhim yüzbaşı. Lələ, Lələ... Ancaq Vəzir ağa gərəkdir izn verə. O da ki... sən ki onu tanırısan.

Lələ. Tanıram. Elə ki mən onu tanıram...

Rəhim. Lələ, mənə rüsxət ver, mən bir buna sənin kimliyini də açım. Bəs görək bu səfərinə nə deyəcəkdir?!

Lələ. Bir başqa çıxış yolu yoxumdur?

Rəhim yüzbaşı. Bir başqa çıxış yolu yoxdur. Çün Şah sabah seyrangahdan dönər-dönməz ta mən özüm buralarda az-az olacağam. Sarayın gecə keşiyinə keçirəm. Şah da ki, burda olan zaman, inan mənə, divanxana həyətinə sən bir məhəllə o tərəfdən də yavuş düşə bilməzsən. İndi bir az məsələlər başqa cürədi.

Lələ. Görürəm, görürəm. Doğru deyirsən, indi artıq çox şey başqa cürədi. Həm başqa cürədi və həm də başqa cürə deyil. Bu fərmayişi elə o zamanlar mən özüm vermiş idim. Şah olmayan müddətdə divanxana həyatının gözətçiləri Şah gələn kimi dəyişinlər. Kim bilir, bu müddətdə kiminlə görüşürlər, kiminlə danışırlar... Ehtiyatlı olmaq gərəkdir.

Rəhim. Elədi, Lələ, elədi.

Lələ (*öz-özünə ürəkdən*). Bəs mən başıma haranın daşını töküm?

Rəhim yüzbaşı. Əgər izn verirsən, mən gedim Vəzir ağaya sən deyənləri danışım, həqiqəti açım. Vallah, bu işin bir başqa çarəsi yoxdur.

Lələ. Belə. Yaxşı. Çox yaxşı. Söylə o zaman ona həqiqəti. Söylə, düz altı aydır yol gəlib yetişmişəm mən bura. On il Osmanlı əsirliyində olmuşam. Ancaq Şahın qəlbimdəki sevgisi mənə güc verib, sağ qalmışam. Şahi-Mərdandan tək bir arzum var – başımı sadağa olduğumun, mürşidi-kamilimin ayaqları altına qoyub ölmək. De ki, onsuz da Lələ bir yol tapıb Şahla görüşəcək...

Rəhim yüzbaşı (*ehtiyatla*). Lələ, elə bilər, təhdid edirsən...

Lələ. Hə, elədi. O zaman gəl belə de. De ki, mən Bəhrüzə xanımdan xəbər gətirmişəm.

Rəhim yüzbaşı. Elə-belə də deyim?

Lələ. Elə belə də de. Başqa çıxış yolumuz ki yoxdur.

Rəhim yüzbaşı. Yoxdur. Arxayın ol, Lələ. Elə belə də deyərəm.

İşıq sönmür. Yananda artıq Rəhim yüzbaşı, yəni, Usta təkdir. Qəfildən Həkim arxada peyda olub Vəzirin libasını əyninə geymək istəyir. Rəhim yüzbaşı ona yanaşır.

Vəzir (*geyinə-geyinə*). Noldu, nə istirsən sən? Əcələn nədi?

Rəhim yüzbaşı (*Vəzirə yaxınlaşır*). Mənlik bir iş yoxdu. Həmən adamı deyirəm, yenə bu gün gəlibdir.

Vəzir. Gəlib, gəlib. Nolsun?..

Rəhim yüzbaşı. Vəzir ağa, bu deyir, qurban olduğumu görməsəm, bir yana gedən deyiləm.

Vəzir. Hm. Bu cürə də deyir?

Rəhim yüzbaşı. Vəzir ağa, bu, elə-belə şəxs deyil.

Vəzir. Elə-belə şəxs deyil, bə kimdi?

Rəhim yüzbaşı. Deyir... Deyir, mən Hüseyn bəy Lələyəm...

Vəzir. Kim, kim?

Rəhim yüzbaşı. Hüseyn bəy Lələ.

Vəzir (*bir qədər donuq qalandan sonra gülür*). Ha-ha-ha. Oğlan, sən məgər bilmirsən, Şahımızın Lələsi Hüseyn bəy, Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin, Çaldıran döyüşündə şücaət göstərib şəhid olub?! Hüseyn bəy Lələ... Lələyə bir bax... Yəqin çəşməsan?!
Rəhim yüzbaşı. Əvvəl-əvvəl mən dəxi etiraz etdim. Sonra özü təsdiq elədi.

Vəzir. Hüseyn bəy Lələ ha?!

Rəhim yüzbaşı. Bəli, Hüseyn bəy Lələ.

Vəzir (*fikrə gedir*). Təsdiq elədi, deyirsən?! Allahın möcüzələri çox olur, amma bu cürəsi... Gözü ilə görənlər olub axı Lələnin həlakını. (*Həyatdan kamança səsi gəlir.*) Şaha da söylədilər... nə susub durmusan? Elə bu cür də dedi?

Rəhim yüzbaşı. Elə bu cür də dedi.

Vəzir. Nə gözəl çalır... Belə... Daha nə dedi bu ağılsız bədbəxt? Başqa bir şey demədimi?

Rəhim yüzbaşı. Dedi. Dedi, Vəzir ağaya de ki, Bəhruzə xanımdan xəbər gətirmişəm.

Vəzir (*diksindir*). Bu kamançanın səsi məni lap haldan çıxartdı. Söylə, o kişini bir daha divanxana həyətinə buraxmasınlar.

Rəhim. Hansı kişini, Vəzir ağa?

Vəzir. Hansı kişini, hansı kişini... Əlbəttə, kamança çalanı. O özünə Lələ deyəni isə gətir gəl sabah yanıma.

Rəhim yüzbaşı. Baş üstə, Vəzir ağa, baş üstə. Baş üstə (*getmək istəyir*).

Vəzir. Tələsmə. Dediyyəni necə deyirəm, o cürə də deyərsən. Ona deyərsən ki, Vəzir ağa mənim sözümə inanmadı. Hələ o Bəhruzə söhbətinə bir balaca qeyzləndi də. Him-cim ilə bildir ki, bu söhbəti bir daha açmasa yaxşı olar. İşarət ver ki, Şah bu qadını xatırlasa ruhu inciyər. Lələdisə bir də o

söhbəti açmaz. Bir də onu de ki, Vəzir ağa əvvəlcə özü səninlə görüşmək istir. Xatiri cəng Çaldıran. Sabah divanxanada onu mənim yanına gətirərsən.

Rəhim yüzbaşı. Necə dedin, elə də elərəm. Arxayın ol. Məndən arxayın ol.

Vəzir. Arxayınam. Arxayın olmamış nolacaqdı ki? İndi isə məni diqqətlə dinlə. Əgər bu söhbəti, bir adam duyarsa, yəni Lələnin gəlişini, sağ qalmasını bir kimsə bilərsə...

Rəhim. Elə şey ömründə olmaz.

Vəzir. ... O zaman qanın halal olacaq. Bu bir dövləti sirrdir, agah ol. Elə onun özünü də bu barədə qandır. Amma ehtiyatla. Eyhamla. Him-cimlə... Bir başqasına hələ ki, bu sirr açılmasın. Hökm qurban olduğumun, mürşidi-kamilimindi. Allah onu hər bələdan qorusun Şahi-Mərdan xətrinə... Xudaya, özün kömək ol bizə... Allah, öz böyüklüyünü biz fəqir bəndələrindən əsirgəmə, inşallah... Oğulu ataya, atanı oğula həsrət qoyma. Bizi mərdliyimiz və ağıl sahibliyimizlə imtahana çəkmə. Verdiyən bir parça ruzini çox görmə və məmləkəti nura qərq et. Öz böyüklüyün naminə... birliyin naminə...

Vəzirin dedikləri yavaş-yavaş səssiz virdə çevrilir. O, arxasını Yüzbaşı Rəhimə çevirir, allərini qaldırır-salır və Yüzbaşı Rəhimin otaqda olmasını artıq unudub sidq-ürəklə dualarına davam edir. Vəzir danışdıqca Yüzbaşı Rəhim yavaşcadan qalxıb otağı tərk edir. İşiq Vəzirin və səhnənin önünə çıxıb onu izləyən Professorun üzərində.

Vəzir (yarıqaranlıqda ucadan). Xudaya, dərğahına şükür. İnşallah, möcüzə yaratmazsan. İnşallah, Lələ Çaldıranda ölmüş olar, inşallah... inşallah.

XIII VAQEƏ

Hadisələr arxa tərəfdə cərəyan edir. Divanxananın bir otağında Vəzir oturub uca bir kətildə. Qarşısındakı mizin üstündə şamdan var və şamı yanır. Vəzir barmaq basıb bu şamı söndürür.

Vəzir (*başı aşağı*). İnşallah ki, Lələ deyildir. İnşallah ki, fırlıdağın təki olar. Bəs ürəyim niyə belə guppuldayır?! Lələ olanda nə olacaqmış ki?! Əstəğfurulla, inşallah, olmaz! Olmaz! Lələ olmaz...

Lələ və Rəhim gəlirlər. Vəzir gözaltı onları süzür, başını qaldırmır.

Vəzir (*öz-özünə*). Lələdi. (*Rəhimə*) Sən çıx. Bayırda gözlərsən. Heç kimi də içəri buraxmayarsan. Mən çağıranda gəl.

Rəhim yüzbaşı. Baş üstə, Vəzir ağa.

*Yüzbaşı Rəhim çıxır. Vəzir bir az daha saymazyana oturmağına davam edir.
Lələ hərəkətsiz, sükut içində.*

Vəzir (*guya ki, saymazyana*). Yavuğa gəl, kişi. Özünü Hüseyn bəy Lələ adlandıran şəxs sənsənmi?

Lələ (*yaxınlaşır*). Bəli, mənəm...

Vəzir (*guya ki, zənlə ona baxır*). Biz Hüseyn bəyi şəhid bilirik. Hüseyn bəy Lələ... Allah ona rəhmət eləsin. Şahimizin lələsi idi, qorçubaşı idi, məmləkətin sütunlarından idi. Sən kimsən, kimlərdənsən, məramın nədir, kişi? Hüseyn bəyə... oxşayışın da yox deyil. Kimsən sən?

Lələ. Mən sənə özümün kim olduğumu deməyəcəyəm. İstərsənsə, mən sənə sən kim olduğunu deyərəm.

Vəzir. Nəməne?.. Buyur. Qulağım ki səndədi.

Lələ. Sən sonralar addım-addım Şahın diqqəti və rəğbəti ilə irəli gəldin. Məni indi tanımaz olursan. Ol. O zaman isə sən bir gənc oğlan idin. Sadağa

olduğumun Şirvan səfəri vardı. Sənin ağan gəldi mənim yanına. Ağan Uzun Həsənin mirzələrindən olmuşdu. Cəzası vardı. Mənə dedi: “Atanla haqq-salamımız olub. Mənim cəzamı verəcəklər, oğlum sənə əmanət”. Sən bax, divanxana həyətinin o başındakı qaranlıq otaqda mənim qabağımda durub tir-tir əsirdin. Ərdəbilin Qırxlar məhəlləsindəki atanın gizli evində...

Vəzir (*daha dözməyərək qalxır, Lələnin yanına gəlir*). Lələ, Lələ, sənsən. Əlbəttə, sənsən ki, varsan. Ürəyimə necə də dammışdı. Dammışdı ki, sən sağsan, ölməmişən. Mən səni tanımaz olurmuyam? Gəl bura. Gəl. Allah-taalaya min-min şükürlər olsun. Şahi-Mərdan ola ki, dualarımızı eşitdi, əyləş, gəl, gəl burdan əyləş.

*Vəzir Mizin ətrafında yerdən əvvəl Lələni oturdur, sonra özü onunla üzbəüz oturur.
Yüksək kətil qalır boş.*

Vəzir. Lələ... Lələ... (*Eşiyə çıxırır.*) A gədə, yüzbaşı!

Rəhim yüzbaşı anındaca özünü hövlək içəri salır.

Vəzir. Yüzbaşı. Tez ol, deginən bizə mer-meyvə, şərbət, çay versinlər. Tez. Cəld ol.

Rəhim yüzbaşı (*sevincək*). Bəli, ağa Vəzir. Bu saat, bu saat...

Rəhim yüzbaşı dalı-dalı çıxır eşiyə.

Vəzir. Allah xətrinə, Lələ. Şahi-Mərdana and olsun, sən məni necə sevindirdinsə, hər şeyi unuttum. Danış. Nə oldu, nə baş verdi sənidlə?! Haralarda idin bu vaxta qədər?! Biz ki, həqqən səni ölmüş bilirdik. Bə necə oldu bu?

Lələ. Uzun bir qəziyyədir mənim qəziyyəm. Necə oldu belə oldu – heç özüm də baş açə bilmirəm. Niyə? Nə üçün? Mən biçarə, mən ... mən bədbəxt necə oldu ki, savaştan sağ çıxdım?! Bilmirəm. Ayağımdan yara aldım, o da sağaldı zamanıyla.

Vəzir. Maşalla, maşalla...

Lələ. Bir də göz yumub açdım ki, əsirlərin arasındayam.

Vəzir. Bəhrüzə xanımı da bu zaman gördün, eləmi? Onun şeir deyən səsi hələ də Şahımızın qulağından getmir.

Həzin musiqi səslənir.

Səda (*bilinmir hardan gəlir. Vəzir və Lələ donuq*). Mən öz üfükümə çatdım bu səhər. Üfük məndən qaçmadı. Məndən uzaqlaşmadı. Üfük mənə başladı. Dərdini danışmağa. Üzüm üzünə dəydi. Dizim dizinə dəydi. Mənim dərdim...

Musiqi qəfildən kəsilir.

Vəzir (*elə bil yuxudan ayılır*). Nə isə...

Lələ. Bəhrüzəni mən nə o zaman, nə də sonralar gördüm. Sultan Təbrizdə əsirləri yerbəyer edəndə məni Trabzonlu Abdulla bəy Mömin Əfəndi adlı birisinə verdi. Əsirlərin baxışı idi. Mənə çatanda dedi: bu, çox dik baxır. Bunu burda qoymayaq.

Vəzir. Allah-Allah...

Lələ. Abdulla bəy bir insan adam idi. Əvvəl-əvvəl əziyyətim var idi, yaralarım baxan yoxdu, qərəz... Sonra, Mömin Əfəndi kimliyimi biləndən sonra işlər yoluna düşdü, məni o birilərindən ayırdılar, yatacağım, duracağım... Yaramla həkimlər məşğul oldu. Amma nəzarətdən də buraxmadılar. Abdulla bəy Möminin yazı-pozu işlərinə baxırdım. Kitabxanasını səliqəyə saldım. Bir il var, əfəndi öldü, vəsiyyətnaməsini övladları açanda gördülər ki, mənə azadlıq verib. Haqqımızı bir-birimizə halal edib ayrıldıq.

Vəzir. Allaha çox-çox şükürlər olsun. Gör bir nə qədər izzirab çəkibsən sən...

Lələ. Mənim izzirabım əsirlik izzirabı deyil, Vəzir ağa.

Vəzir. Bə nədi?

Lələ. Məni gecələr düz on ildi yatmağa qoymayan, qəlbimi əzən, könlümə ağırlıq gətirən bir məsələ varımdır.

Vəzir. Nədi o məsələ?

Lələ. Mən gərək Çaldıranda öləydim. Mən Çaldıranda ölmədim.

Vəzir. Allah, Allah, Allah...

*Rəhim yüzbaşı əlində məcməyi içində meyvə, şərbət girir,
məcməyini mizin üzərinə qoyur.*

Rəhim. Başqa bir əmriniz varmı?

Vəzir. Yox. Yoxdu. Get.

Rəhim yüzbaşı çaşqın durmağında davam edir.

Lələ. Sağ ol, yüzbaşı.

Rəhim yüzbaşı çıxır.

Vəzir (*süni şəkildə*). Maşallah, maşallah... Belə. Buyur, Lələ. Məşqulat elə. Hara uçdu xəyalın?

Lələ. Heç. Bilirsən, nədi ən böyük xəyalım, ən böyük istəyim?! Bir o sadağa olduğumun hüzuruna yetişəm. Başımı qoyam ayaqlarının altına... Deyəm ki...

Vəzir. Nə? Nəyi?

Lələ. Deyəm ki, mənə əfv yoxdu, Şahim. Keçmə, keçmə mənim günahımdan.

Vəzir (*təaccüblə*). Sənin ki bir günahın yoxdu, Lələ.

Lələ. Hər gecə, hər saat qulağında onun səsi: Sən niyə Çaldıranda ölmədin, Lələ? Sən niyə Çaldıranda ölmədin? Sən niyə sağ qaldın? Vəzir ağa, mənim bu suala cavabım yoxdur!..

Vəzir (*sərt*). Mən qibleyi-aləmə yalvara-yalvara qaldım: topxana istə, topxana gətirt səfirlər vasitəsiylə. Mən dedim, mən eşitdim. Sən də mənə dəstək vermədin. Yadındadı? Nəticə – məlum.

Lələ. Yadımdadı. Sən o zaman doğru söylirdin, Vəzir ağa. Amma Çaldıran savaşı əvvəlindən axırınacan Allah-taalaya xoş getməyən bir savaş oldu. Mənim cavabım budu.

Vəzir. Nə isə... Keçənə güzəşt deyərlər. Keçdi, getdi...

Lələ. Elədi, həqqən elədi. İndi sən mənə nə tövr kömək edəcəksən?! Qurban olduğum, inan ki, qanımlı töksə, məndən xoşbəxt bir adam olmaz hər iki dünyada.

Vəzir. Lələ, Lələ... Sən nə dediyindi, sən nə danışdığındı? Qanımlı niyə töksün ki? Zülqədər idi, xain çıxdı. Yəqin eşitmişən, cəzasını da aldı. Sən ki, xain çıxmadın. Sənin şücaətin aləmə məlumdur. Bir bilsən, Şahımız nə xiffət çəkdi səndən sonra?! Bir bilsən Çaldıranın acısı onun canını necə üzdü?! Ruhunu necə incitdi?! Hələ ilk vaxtlar Bəhrüzə xanımın hicranı... Çox əlləşdik, Osmanlıya çox xəbər göndərdik, çifaidə?! Yüzbaşı deyəndə ki, sən Bəhrüzədən xəbər gətirmişən (*zənlə Lələyə baxır*), bir tərəfdən sevindim. Amma... illər də öz işini gördü, Lələ. Şah Bəhrüzəni unutdu daha. Elə bil heç olmamışdı. Səsini isə... Səsini unutmadı.

Yenə Səda öz mahnısını oxuyur, sanki canlanır.

Vəzir (*boylanıb Sədanı axtaran kimidir, heç nə tapmır, öz-özünə peşiman-peşiman*). Nə isə... Ağır günlər, zor illər yaşadıq... Nə isə...

Lələ. Vəzir ağa, noldu sənə?

Vəzir (*özündə deyil*). Heç...

Lələ. Şah seyrangahdan nə zaman dönəcək?

Vəzir (*özünə gəlir*). Şahmı?! Sabah, birisi gün. Daha qalmaz. Firəngistandan yenə elçilərimiz vardır.

Lələ. O zaman...

Vəzir. Bəli, Lələ, bəli. Sən get-gəl divanxanaya. Mən sadağa olduğuma dərhal sənin xəbərini yetiştirirəm. Görək nə deyəcəkdir... Əlbəttə, çox sevinəcək.

Lələ. Qəzəb edəcək.

Vəzir. Lələ... Elə demə. Tapşıracağam, xidmətində durallar.

Lələ. Sağ ol, Vəzir ağa. Allah atanın ruhunu şad eləsin.

Vəzir. Səninkinin də, Lələ, səninkinin də. Yüzbaşı!

Rəhim yüzbaşı tələsik girir.

Vəzir. Yüzbaşı qonağımızı ötür, sonra qayıt gəl bura. Bax, özü də nə zaman divanxanaya gəldi, tapşırıq ver, xidmətində dursunlar. Lələ, di get Allah amanında. Heç əndişə eləmə. (*Rəhim yüzbaşıya*) Sən özün isə qayıt bura.

Lələ. Sağ ol. Xudahafiz.

Rəhim yüzbaşı. Baş üstə.

Lələ və Rəhim yüzbaşı səhnənin ön tərəfinə gəlirlər. Burada işıq düşür bunların üzərinə və Lələ Professorə, Yüzbaşı Ustayə çevrilir. Vəzir arxa tərəfdə qaranlıqda şamdandakı şamı yandırır, var-gəl edir, uzun gölgəsi də düşüb onun dalına – hara getdi, kölgə də ora gedir.

Usta (*sevinclə*). Sən dediyin kimi oldu, Lələ. Gözəl oldu. Sabah gələcək-sən?

Professor (*sirli birhələtdə Vəzir tərəfə baxır və gülümsəyir*). Gələcəyəm. Söhbətimiz yarımçıq qaldı, əlbəttə, gələcəyəm.

Vəzir (*o tərəfdən qapıya*). Gəl içəri, Rəhim yüzbaşı. Qapını da bərk-bərk bağla. Keç, otur.

Rəhim yüzbaşı, əslində, Usta səhnənin önündə, hərəkətsiz.

XIV VAQEƏ

Səhnənin arxa tərəfində Şahın əndərunu. Musiqi səsləri. Şah və Taclı xanım bağçada. Ortada hovuz, ətrafında miz. Güllər, çiçəklər... Musiqi səsi yavaş-yavaş özü ilə gətirdiyi artıq səslərdən təmizlənilib ancaq quşların səsinə çevrilir. Şah oturub mizin arxasında. Yarıyuxuludu. Mizin üstündə şətrənc. Artıq Taclı xanıma çevrilmiş Qız gəlir.

Taclı xanım (*şuxluqla*). Şahim, yenəmi mürgü tutdu səni?! Çox yorğunsan bu səhər. Fikirlisən. Dünən axşam neylədi, Vəzir ağa elədi. Ondan sonra sən sən olmadın...

Şah (*yarıyuxulu*). Neylədi Vəzir ağa?

Taclı. Bilmirəm ki, nə dedi, nə demədi?! Dur, dur bir, qalx yerindən, bax, hər tərəfdə gül gülü çağırır, bülbül bülbülü. Bir dinləsənə.

Quş səslərinə bir ara ikisi də valeh olub qalır.

Şah. Bu gözəlliyi bəxş edən xaliqə şükürlər olsun.

Taclı. Şahi-Mərdan xətrinə söylə mənə, piri-mürşidim. Söylə, nədi səni belə məhzun edən? Bir dərdinmi var, sevgili yarım?!

Şah. Yoxdu bir dərdim mənim.

Taclı. Bəs niyə, niyə o zaman sən heç dinib danışmırsan?! Elə fikir aləmindəsən. Hər səhər deyərdin, gülərdin... Yeməyin də, yeməmişən, qalıbdı. Deyim, bura gətirsinlərimi sübhanəni?

Şah. Yox, demə, ürəyim istəmir.

Taclı. Niyə?

Şah. "Niyə?, Niyə?" Sən sözlü adama bənzərsən bu səhər, Taclı xanım, xeyirdi? Nolub sənə?

Taclı. Heç...

Şah. Yenə olsun. Söylə hələ görüm.

Taclı. Dünən mənə oxuduğun şeiri oxuyarsan bir də? Oxuyarsansa, mən də sözümlü deyərəm.

Şah. Oxuyaram, oxuyaram. Xoşuna yəni, bu qədər gəldi?

Taclı. Elə gəldi... O qədər gəldi... Heyran oldum.

Şah. Di, uzatma. Bax gediş səndə qaldı.

Taclı (*bir qədər düşünüür*). Şahım, qurban olduğum, mən bu gecə bir pis yuxu görmüşəm, bir pis yuxu görmüşəm...

Şah. Aha. Danış görüm, nə yuxudu gördüyün? Qulağım səndədi.

Taclı (*şıltaq-şıltaq*). Görmüşəm ki... gördüm ki, sən məni atmısan. Çıxıb getmişən uzaqlara, məni də təkcənə buraxmışan. Göylərin yeddinci qatından gəlir səsin. Məni çağırırsan. "Taclı, Taclı!" deyirsən. "Neynirsən, sevgilim, sən orda, niyə qalmısan bə sən tək? Gəl, gəl bura. Bilsən buralar nə qədərinə gözəldir. Hamı səni sevənlər burdadı". Bunları sən deyirsən. Mən ağlamaqdan boğula-boğula soruşuram: "yarım, sevgilim, mürşidi-kamilim, niyə bə sən məni atıb oralara mənətsiz getmişən?" Sən cavab verirsən: "Şahi-Mərdan xətrinə, burax artıq sözləri, nə görmüşən sən oralarda, bizim yerimiz burada, Şahi-mərdanın yanında. Daha ləngimə, qorxma, gəl..." – deyirsən. Hövlnak yuxudan ayıldım. Sən elə bərk yatırdın... Bu gün getmə heç yana, nolur?! Qal burda, elə ikimiz qalaq burda. Sən və mən. Şeir oxuyaq, şətrənc oynayaq. İzin ver, özüm sənə xidmətində durum.

Şah (*fikirli-fikirli təkrar edir*). Hamı səni sevənlər burdadı... O da belə demişdi...

Taclı. Kim? Kimdən danışırısan sən?

Şah. Daha nə gördün?

Taclı (*ciddi*). Bir də bunu gördüm ki, sən elə hey məndən qaçırsan. Heç kim səni saxlaya bilmir. Elə hey məndən qaçırsan. Az qala qanad açmışan. Sənə çatmaq olmur. Ürəyim tövşüməkdən az qala yerindən çıxacaqdı. İndi də gör necə vurur?!

Taclı xanım diz çöküb kətildə oturan Şahın əlini alıb sinəsinə tutur. Sonra Şah əlini çəkib Taclı xanımın başını sığallayır. Bu zaman Səda da gəlib o biri tərəfdən diz çöküb Şahın önündə oturur.

Səda (*yavaşca, özü-özünə*). Qulaq as ona, qurban olduğum, qulaq as, nə deyirsə düz deyir. Sənin üfünə çox var hələ. İrəlidedi sənin istiqbalın. Haşa, haşa, unutma məni... Məni unutmayasan, haşa... Mən, mən öz üfünə çatmışam... (*Son sözləri pıçiltı içində deyir*).

Şah (*yuxulu kimi o biri əli ilə başlayır özü üçün gözəgörünməz olan Sədanın başını sığallayır*). Mənim huri-mələyim... Mənim təşneyi-zəməzəmə... Əlbəttə, hər birimiz bir gün gələcəkdir, Şahi-Mərdanın hüsuruna, Allahın dərgahına yollanacağıq, öz üfünə yetişəcəyik...

Səda. Qulaq as ona, qulaq as...

Taclı. Allah, iraq elə. Allah, iraq elə. Getmə, nolar, bu gün getmə divan-xanaya. İş ki, qaçmır. Hamı ordadı. Məmləkət dağılmadı ki. Bu gün mənimlə qal. Bu gün mənə şeir oxumayacaqdın?! Bir az ki əvvəl özün söz verdin. Gəl bu gün şeir məclisi quraq (*ağlayır*).

Səda yox olur. Şah özünə qayıdır.

Şah (*elə bil, yuxudan ayılır, Taclı xanıma*). Bah, bah, gözlərdən axan büllür şəlaləyə bax. Bulaq gözü təkin təmiz abi-zəməzəmə bax. (*Sərt*) Şeir günü deyil bu gün. Vacib işlər çıxdı ortaya. Firəng elçiləri var... Əlbəttə, getməliyəm (*qalxır*).

Taclı. Şahim, gözümün işığı. Ürəyimə qara-qura fikirlər girir. Sənin başında bir iş vardır. Rəngi-rufuna hələ bir bax... Çox ov-ov dedin, bu da ov. Bu ov, bu seyrangah düşmədi sənə.

Şah. Elə demə. Nə olub ki?

Taclı (*şahın dizlərini qucaqlayır*). Heç hara buraxmanam.

Şah. Burax, qız.

Taclı (*hıçqırıqla*). Getmə heç hara. Gəl bu gün heç hara getmə, nolar?! Bu gün ancaq mənim ol. Axı... dinin, axı məmləkətin dirəyisən. Mürşidi-kamilim... qurban olduğum... sadağa olduğum...

Şah. Burax artıq. Bəsdi.

Taclı. Yaxşı, yuxumda bir də bunu gördüm. Qoy bunu da danışım sənə. Gördüm ki, qara-qara buludlar ayın qabağını tutur. Qarğa-quzğunlar bir

şahini göydə təqib edir, hərəsi bir yandan dimdikləyir. Bu yuxu bir pis yuxudu, bir pis yuxudu. Bu gün heç hara getmə, qal evdə. Getmə...

Şah (*səbrsiz*). Çəkil daha. Əlbəttə, gərəkdir gedəm. (*Yumşaq*) Axşam görüşərik, elə burda inşallah. Axşam üfük qızarıanda qayıdıb sənə yeni yazdığım şeiri oxuyacağam. Üfük qızaran vaxt bilirsən nə zamandı?..

Taclı . Bilmirəm. İndi oxu, nolar?! Getməmiş oxu.

Şah. Yox. Axşamı gözlə. Qayıdım sonra. Üfük qızarıanda mən də qayıdaram. Qoy bir qayıdım.

Taclı (*ağlamağını kəcir*). Qoymanam. Öldür, məni, qoymanam.

Şah. Çəkil, qız! Hamı məni sevənlər ordadı. Əlbəttə, gərəkdir gedəm.

Sərt şəkildə Taclını itələyir, çıxır. Taclı üzüqoylu yerdə. Professor ön tərəfdən peyda olur.

Gəlir Taclını yerdən qaldırır səhnənin önünə aparır.

Professor. Gəl, gəl artıq, sən bacardığını etdin. Sənlik bir iş daha yoxdu.

Qız huçqıra-huçqıra Professora qısıdır.

XV VAQEƏ

*Səhnənin arxa tərəfi. Divanxana. Şah Divanxanaya hələ yetişməyib.
Ancaq ətrafdakı səslər yüksəldikcə anlaşılır ki, o, artıq yaxındadır.*

Səslər. Pirim, mürşidi-kamilim, sadağa olduğum, qurban olduğum! Çox yaşa! Çox var ol!

*Əvvəlcə divanxanaya qətiyyətsiz şəkildə Şah girir, keçib taxta oturur.
Ardınca Vəzir gəlib bir kənardə əmrə müntəzir durur.*

Şah (*halı düşkündür*). Gördüm onu. Həyətdəydi. Görən kimi tanıdım. Sən düz demirdin ki, Lələ dəyişib – heç dəyişməyib.

Vəzir. O sənin fikrində on il əvvəlki kimi qalıb. Onun barəsindəki xəyalındı dəyişməyən, o deyil.

Şah. Ağacın altında həmişəki kimi boynun burub durmuşdu. Yadında, bunun bir boyun bükməsi vardı... Belə. İndi bə biz nə edəcəyik?!

Vəzir. Nə deyirsən onu. Vacibi odu ki, sən özünü ələ al.

Şah. Gətir gəlsin. Şahi-Mərdan xətrinə uzatmayaq bu işi. Qoy gəlsin.

Vəzir. Gəlsin deyirsən, gəlsin. (*Çıxmaq istəyir*) Bəlkə niqabını taxasan??

Şah. Yox, taxmayacağam. Belə daha yaxşıdı. De, çağırınsınlar. Sən mənə anlamış və inanmış idin. Görək hələ bu nə deyəcək?!

*Vəzir baş əyib çıxır. Şah fikir içində. Nəhayət, taxtın arxasından niqabını götürüb,
ora-burasına xeyli baxır, sonra üzünə taxır. İşiq səhnə önündə Həkim və Ustanın üzərində.*

Həkim (*səhnə önündə Ustaya*). Burdadı o?

Usta. Burdadı, gözlir.

Həkim. Get, onu səssiz-səmirsiz gətir. Bir adam görməsin. Artıq söz-söhbət istəmirəm, biləsən. Özün də qapı ağzında durarsan.

Usta. Baş üstə (çıxır).

*İşıq Həkimin üzərində onunla birgə keçir Şahın yanına və yenə Həkim Vəzirə dönərək
səvəiki kimi əmrə müntəzir və donuq.*

Vəzir (*elə bil kənara, dodaqaltı*). Yaxşı elədin ki, niqabını taxdın.

Şah. Noldu?

Vəzir. Gəlir. İndi gəlir.

Hər ikisi həyəcənə Lələni gözləməyə başlayırlar. İşıq azalır.

Professor (*ışığı səhnə önündə Professorun üzərində. Professor danışdıqca arxa tərəfə keçə-keçə Lələyə çevrilir*). Qərribə işlər olur dünyada. Demişdim. Hər şey təkrara bağlıdı. Elə Xızrın özü də Şahın təkrarıdı. Şah özü də Xızra vida zamanı havayıdan deməmişdi: “Mənim adım fəqət Şah İsmayıldı. Mənim özüm Şah İsmayıl deyiləm”. Adı Şah İsmayıl olmayan özü Şah İsmayıl olanın təkrarıdı. (*Artıq Lələdir*) Əlbəttə, gördü. Gördü, məni, gördü. Tanıdı. Amma vurdu özünü tanımaza. Bəlkə hələ Vəzir də alova bir-iki çör-çöp atmışdır... Gözlərini qaçıranda ürəyim az qala param-parça olub ağzıma gələcəkdi. Bu niyə belə elədi?! Nə üçün üz çevirdi? Sakit, sakit... Bu qədər adamın yanında bə nə eləməliydi?! Bağına ki basmayacaqdı. Nə edir, etsin, nə edir, etsin, bircə bunu soruşmasın: “Sən niyə Çaldıranda ölmədin, mən ki, səni ölməyə göndərdim sağ cinaha, niyə sağ qaldın, Lələ?” Ayaq üstə canımı tapşırıram. Vallah, ölləm. Şahi-Mərdan xətrinə, Xudavəndi-aləm, sən özün mənə kömək ol...

Rəhim yüzbaşı (*tələsik gəlir, sevincək*). Lələ, Lələ! Burdasan?!

Lələ. Nədi? Nə oldu?

Rəhim yüzbaşı. Gedək, Lələ. İşlərimiz düzəldi. Şah səni hüzuruna istir. Burdan gəl.

Lələ (ürəkdən). Şükür... çox şükür...

*Yüzbaşı gətirib Lələyə Şahın otağına gedən qapını göstərir, əllərini sinəsində
daraqlayıb təzim edir.*

Rəhim yüzbaşı. Buyur, Lələ. Arzumuz yerinə yetdi.

Lələ. İnşallah. İnşallah... Dayan hələ bir ləhzə (*özünə gəlir*).

*Lələ dərinədən bir nəfəs alıb təmkinlə, başı aşağı daxil olur içəri,
Şah taxtda oturub bir başqa tərəfə baxır. Vəzir Laləyə əli ilə işarə edib
yer göstərir. Lələ diz üstə çökür.*

Vəzir (*Şaha yavaşdan*). Sadağa olduğum, sənə demişdim. Hüseyin bəydi, əsirlikdən... qayıdıb gəlib qədəmlərinə düşməyə.

Sükut.

Vəzir (*bir qədər bərkdən*). Mürşidi-kamilim. Hüseyin bəy Lələ hüzurundadı...

Şah (*handan-hana*). Gəl yaxına. Gəl, Lələ.

Lələ taqətsiz.

Vəzir. Buyur, Lələ.

Lələ (*dizin-dizin Şaha yaxınlaşır*). Allah-Allah... Pirim, mürşidi-kamilim, sadağa olduğum... Pirim, mürşidim, qurban olduğum...

Şah. Qalx, qalx hələ ayağa, Lələ.

*Lələ başını yerə döyür və ayağa qalxmır. Şah özü taxtdan enir.
Gəlib Lalənin titrəyən çiyinlərindən tutub qaldırır. Şah və qəddi bükük Lələ üzbəüz.*

Şah. Gözünü yerə dikmə, Lələ. Bax belə. Bax mənə. Dik bax. Allah, Allah... Sən nə cürə yaxşı oldu ki, savaştan sağ çıxa bildin. Qurban olduğumuz Şahi-Mərdan dualarımızı, əlbəttə, eşitdi. Allaha həmd olsun.

Vəzir (*mehriban və birazda yaltaq bir tövrlə*). Allaha həmd olsun. Həmd olsun Yaradana.

Lələnin vücudu artıq titrəmir və Lələ yavaş-yavaş qəddini dikəldib bir qədər də başını geri tutub Şahı diqqətlə süzməyə başlayır.

Şah (*mülayim*). Bir bilsən, indi məni nə qədərinə sevindirdin?! Necə yaxşı oldu ki, ölmədin, Lələ, sağ qaldın. Bir gəl, otur, otur bura, danış...

Şah taxta əyləşir.

Yaxın gəlsənə. Haralara apardı səni ruzgar, haralarda itib-batdın, haralardan gəlirsən, əsirlik ki, ağır bir həyatdır, danış, susma. Şahi-Mərdan xətrinə, susma.

Lələ (*hələ də donuqdur*). Mən nə cürə yaxşı oldu ki, sağ qaldım?! Nə cürə yaxşı oldu ki, ölmədim?! Həmənə??? (*Şaha yaxınlaşır*) Sən... Ah... Sən ki Şah deyilsən. Sən Şah deyilsən, gədə!!

Şah (*pıçıltı ilə*). Sus!.. (*Vəzirə*) Vəzir! Durma, çıx, çıx çölə.

Vəzir. Şahim! Şahim!..

Şah. Çıx eşiyə! Şahi-Mərdan xətrinə, çıx, dedim. Mənim Hüseyn bəylə öz söhbətim var.

Vəzir dalı-dalı çıxır.

Şah (*boğuş səslə*). Sənə nə oldu, Lələ?!. Biz ki, yaman bir iş tutmadıq. Biz ki, sənə “xoş gəldin” dedik. Özündəmisən sən? Hələ bir otur...

Lələ (*oturmur*). Sən Şah deyilsən. Əlbəttə, sən Şah deyilsən.

Şah (*məlul-məlul*). Lələ, gəl sən bu işi görmə...

Lələ (*birdən hönkürür*). Noldu mürşidi-kamilim mənim? Sadağa olduğum noldu? Sən Şaha nə etdin? Sən... kimsən? Aha... Mən səni tanıdım. Tanımaz olurammı?

Şah (*üzündən niqabını çıxarıb atır bir kənara*). Tanıdım deyirsən? İndi necə? Niqabsız daha yaxşı tanırsan (*üzünü Lələ üçün o tərəf-bu tərəfə çevirir*). Yadında olsun gərək, üzündəki hər cizgiyə diqqətlə baxdığın vaxtlar?

Lələ. Mən səni niqablı da tanıyardım. Bəli, əlbəttə, sənsən ki, varsan, məlun şair. Elə təkcə səşindən tanurdım. Məni heç vədə aldada bilməzsən sən.

Şah (*yalançı qeyzlə taxtdan durub gəlir Lələnin qarşısına*). Sus daha! Həddini bil! Getdi o günlər, uçdu, yox oldu! İndi mənəm Şah! Bircə fərmayışım, bircə barmaq işarətim... anla, nəhayət, bircə baxışım yetər... (*diz çökür*) Lələ, Lələ...

Lələ (*özü-özünə*). Sən... sən... Əlbəttə, sən Şah deyilsən. Deyilsən sən Şah... Şah. Lələ, Lələ, vallah və billah, o bir olan Allahımız haqqı, and olsun Şahi-Mərdanın müqəddəs ruhuna ki, Lələ, mənim bir günahım bu işdə yoxumdu... O özü məni məcbur elədi.

Lələ (*onun sözlərinə qulaq asmur*). Şaha nə etdiniz, lənətulla? Söylə! Söylə mənə düzünü!

Şah. Şah nə etdi, özü özünə etdi, sən görmədinmi?

Lələ. Boşuna vəz eləmə, gədə. Şaha nə oldu? Sağdı, yoxsa... Düzünü, düzünü söyləyəcəksən mənə, eşidirsən, zalim, düzünü!

Şah dikəlir. Lələyə baxmadan gedib taxtın ayaq tərəfində oturur.

Şah (*boşluğa*). Çaldıran yadındamı, Lələ?

Lələ. Niyə sordun? Çaldıran unudulurmu?

Şah. Sən cəngdən əvvəl, sabah hələ açılmamışdı, üfünün qıpqırmızı vaxtı idi, mənə nə dedin?! Mənə Şahın döyüş paltarını sən əmr etdin: "geyin!" dedin. Demədinmi?

Lələ. Nolsun?

Şah. Mən də geyindim. İndi dinlə məni. Bunu, söyləməyə sən məni məcbur etdin. Sən məni söylətdin, özün də lütf elə, qulaq as. Yadındamı, sən həmləyə qalxdın?! Şah səni sağ cinaha göndərdi. Özü mənimlə çadırdı idi, amma bir yerdə qərar tuta bilmirdi. "Mən quldur-qaçaq deyiləm, karvan qarətçisi deyiləm. Gecəylə qəfildən həmlə etsəydim, Səlim indi hüzurumda zəncirli durmuşdu" – elə hey bunu deyirdi. Dözmürdü, çadırdan çıxıb vururdu özünü döyüşün isti yerinə, təşnəsini söndürürdü, yenə dönürdü çadıra.

Lələ. Aman... aman... Mürşidi-kamilim, pirim...

Şah. Bir də vuranda özünü düşmən səddinə, Malbaşoğlu kimi nəhəng pəhləvanı iki yerə necə böldü?! Bir qılınc çaldı, iti bir ülgüc yağ parçasına girdi elə bil. Bütün qoşun "əhsən!" dedi. İndi qulaq ver mənə. Sən həmlədəy-

din. Mən çadırın gizli yerində bir deşik açmışdım, ora gözümü dikib döyüşü seyr edirdim, ürəyim qan ağlayırdı. Sən ki, mənə bərk-bərk tapşırmış idin, burnunun ucunu da bayıra çıxarma, qaxıl otur çadırda. Mən də itaət edirdim. Şah bu dəfə çadıra geri dönəndə gördüm ki, zirehinin altından yerə qan damlasıdı, damcılayır. Yaralanmışdı qurban olduğum. Özü isti-isti hiss etmirdi. Sənə indi deyəcəyimi bir kəs bilmir. Di özün istədin, tay mənlik deyil. Qulaq as, Lələ, qulağın məndə olsun.

*Səhnədə arxa tərəfə düşən işıq ön tərəfə gəlir. Ön tərəfdə Şah (1-ci aspirant) axsaya-axsaya döyüşdən gəlir. Xızr özünü onun üstünə atır.
Lələ arxa tərəfdən onları seyr edir.*

Xızr (*təlaşla*). Şahim, qanın axır. Bir yüngül yara, olsun ki, almısan.

Şah (*yorğun*). Heç hiss etmirəm, hanı? (*Əlini döyüş paltarının içindən böyrünə sürtür, çıxarır. Əlində qan izi.*) Boş şeydi.

Xızr. Qoy zirehini açaq. Əlac-dava qoyaq. Keç hələ bu tərəfə, otur.

Şah. Yox, əl çək. Olmaz. Sonra. Heç nə olmaz.

Xızr (*qəfil cəsarətlə*). Şahim, sadəyə olduğum, nolar mənə də izn ver, burax, burax bir məni, mən də sənə cəngdə kölgən olum, bir vuruşum yolda sənə, bir vuruşum... Çadır deşiyindən döyüşə baxmaq elə mənə qaldı?

Şah. Olmaz. Bu şeir yazmaq deyil. Sən burdan eşiyə çıxma. Lələ axı sənə söz buyurdu. O nə sədi? Nədi, noldu?

*Ön tərəfdən kənarında səs-küy. 1-ci qorçu təlaş içində ön tərəfə gəlir.
Xızr bir küncə çəkilir, üzünə rubənd tutur.*

1-ci Qorçu. Şahim, qurban olduğum, sol cinah əyildi.

Şah (*qeyzlə*). Necə? Tez Xəlil Sultan Zülqədəri tap, versin özünü sol cinaha!

1-ci Qorçu. Pirim, mürşidi-kamilim!..

Şah. Nədi, gədə, tez ol. Nolub?

1-ci Qorçu. Şahim, Zülqədər xain çıxdı. Zülqədər qaçdı, Şahim.

Şah. Qaçdı?! Xain! Atası da xain idi, özü də xain çıxdı. Belə. Sən durma. Ustaclu Abdulla xan! Ona xəbər göndər! Sol cinaha oxçularla özü getsin! Çaparaq get! Sol cinaha! Tez!

2-ci Qorçu (*özünü içəri atır*). Şahim. Şahim, sağ cinah! Sağ cinaha fillər həmlə etdi. Cinah pozuldu.

Şah. Ax, Səlim, Səlim... Sənmi döyüşürsən, fillərmi döyüşür?.. Nə qədər qorçu varsa, toplayın! Lələ!! Yoxdu. Eyvah...

1-ci Qorçu. Şahim, bə biz nə edək?!

2-ci Qorçu. Şahim, qorçular çadırın önündə topla durublar. Biləsən, özlər, bura bir adam qoymazlar...

Şah (*çarəsiz*). Sağ cinah, sağ cinah, əsas sağ cinah idi. (*Yavaş-yavaş canlanır*) Di durmayın, hamı qorçularla bir yerdə. Həmləyə. Mən indi gəlirəm... Amma əvvəl bir çapar yollayın Abdulla xana, təpənin arxasına. Deyin ki, vaxt yetişdi. Vaxt yetişdi, deyin. Özü başa düşəcək.

Qorçular çıxırlar. Qısa bir sakitlik hökm sürür bayırda.

Xızr gəlir Şahın önünə. Toplar yenə guruldayır.

Şah (*pəjmürdə və fikirli var-gəl edir*). Yavuşlaş. Sənə mühüm sözüm var. Məni yaxşı dinlə və dediklərimi, haşa, unutma.

Xızr. Baş üstünə...

Şah. Sözümü kəsmə. Sən ancaq dinlə...

Şah (*ciddi*). Bayaq həmlədən geri dönəndə göydən qulağıma bir səs gəldi: "Hamı səni sevənlər burdadı", – dedi. Şahi-Mərdanın səsiydi.

Xızr (*yavaşdan*). Onun səsinə qurban olum...

Lələ (*yavaşdan*). Qurban olum onun səsinə...

Şah. ...Mən ondan soruşdum: "bə sən mənə burda niyə kömək eləmədin? Üzünü məndən niyə çevirdin?" Səs dübarə belə dedi: "Gədə, sən nə görmüsən oralarda? Sən ki, öz işini görüb qurtarmısan... Gəl, gəl bura. Səni axı burda gözlirlər. Hamı səni sevənlər burdadı..."

Xızr. Allah, Allah...

Şah. Bu sözlərdən sonra tay mən burada qala bilmənəm. Məni bir daha soraq etməyəsən. Allah izin versə, indi özümü vururam savaştın isti yerinə,

izim-tozum da qalmasın. Leş bir yana, baş bir yana. Sən isə... heç ehtiyat eləmə, mənim cəsədimi belə tanıyan olmayacaq...

Xızr Lələyə tərəf gedir.

Xızr (*Lələyə*). Lələ, eşidirsən bunları? Qurban olduğum özü dedi bu sözləri. Mən nəkarəyəm, Lələ?!

Şah (*Xızra*). Gəl, orda sən nə axtarırsan? Yaxın gəl! Unutma! Bayaqqı həmlə zamanı at hürküüb məni altına aldı. Düşmən daraşdı canıma dörd bir tərəfdən. Sultanəli Mirzə Əfşarı tanırısan. Əlində tək qılınc atından atıldı yerə, soxdu özünü bunların arasına, "Şah mənəm! Şah mənəm!" çığıra-çığıra apardı bunları arxasınca, ta ki, mən nəfəs aldım və ayağa durdum, yoxsa... Əgər düşmən əlindən qurtulsa, ona layiqli ənam ver. Səni... xilas etdi. Zülqədərini də ki indi eşitdin, cəzasını özün verərsən, inşallah.

Xızr (*Lələyə yaxın gedir*). Eşit. Eşit. Mən ona dedim: "Necə yəni, səni xilas etdi, necə yəni Zülqədərini cəzasını özün verərsən? Mən heç zad anlamıram".

Lələ. Qurban olduğum, mürşidi-kamilim... Mən, mən niyə ölmədim? Niyə? Niyə?..

Xızr (*Şaha tərəf dönür*). Pirim, mürşidim, necə yəni "səni xilas etdi?", necə yəni "Zülqədərini cəzasını özün verərsən?.." Mən ki heç bir şey anlamıram. Allah-taalaya həmd olsun, bu əməllərin hamısını savaştan sonra sən özün yerinə yetirəcəksən, inşallah...

Şah. Sözüümü kəsmə! Dediklərimi sırğa elə qalsın qulağında. Bu savaş ki var, artıq bitmişdir. Şahi-Mərdan üzünü çöndərdi məndən, indi də məni yanına istir. Cavab istəyəcək, cavab. Mən ona nə deyəcəyəm?! Bir böyük günahım olmuşdur, əlbəttə. Zamanımız azdı, çıxar üstəki libasını!

*Xızr üstəki libasını bir anda xəlat kimi soyunur,
onun altdakı geyimi eynən Şahın döyüş geyimindəndi.*

Şah. Belə (*diqqətlə Xızrı süzür*). Əsl mənəm ki durmusan. Sabah məmləkət olacaq səninki. Yox, danışma, sus!.. Dedim axı, kəsmə sözüümü, gədə! (*Yumşaq*.) Kəsmə sözüümü, Şahim...

Xızr (*qaçır Lələnin yanına*). Mən ona dedim, "biz kimi aldadırıq, qurban olduğum?" (*Təzədən qaçır gəlir Şahın yanına*) Biz kimi aldadırıq, Şahim?!

Şah (*Xızra*). Biz bir kimsəni aldatmırıq ki...

Xızr (*Lələyə*). Buyur, qulaq ver, diqqətlə dinlə.

Şah. ... Batının bir mənası yoxmuş, əsl məsələ zahirdə imiş. Saxla bunu da huşunda.

Xızr (*Şaha yaxın gəlir*). Mən qorxuram. Eşidirsən, mən qorxuram!

Şah (*məyus*). Qorxma. Heç qorxma. Əsl qorxmaq məqamı gələndə qorxmağa macal tapılmaz. Bu isə o məqam deyil.

Eşikdən səslər bərkiyir. 1-ci Qorçu elə qapı ağzından.

Qorçu (*tələsik*). Şahim, qurban olduğum, gəl, qoşun sındı, biz səni gözlirik, aradan çıxmaq vaxtıdı (*yox olur*).

Şah (*qışqırır*). Gəlirəm, gədə. Allah xətrinə, dözüün bir ləhzə! (*Xızra*) Görürsən, mən bu boyda məmləkəti fəlakətdən saxlaya bilmədim. Vaxt yetişdi. Mən aradan çıxıram.

Xızr. Lələ, bəs o... o (*əli ilə Lələni göstərir*) necə olsun?

Lələ. Allah öldür, məni, Allah, ver mənim cəzamı...

Şah (*Lələyə yaxınlaşır, diqqətlə ona baxır, görmür*). Lələ... Lələ... Lələ etibarını sonadək saxladı. Yoxdu Lələ. Həlak oldu. Yeri behiştədi, inşallah (*yənə səhnə önünə qayıdır*).

Lələ. Yox, sadəyə olduğum. Yox, qurban olduğum. Pirim, mürsədim, yox!!!

*Şahın ardınca Şaha tərəf gəlmək istəyir, amma gözəgörünməz
bir divarı keçə bilmir, hıçqırıqla.*

...əlim-ünüm sənə yetişmir, canım-gözüm, bircə Şahim, təkə Şahım, igid Şahım... Allah, Allah, birliyin xatirinə... öldür... məni...

Şah (*Xızra*). Daha durma. Çıx qoşuna. De ki, geri çəkilmə təbillərini vursunlar. Bir kimsə səni tanımayacaq. Lələ öldü. Elə mən də... Get, get daha.

Şah cəld əyilib çadırın gözəgörünməz deşiyindən çıxır. Xızr heysiz gəlir yerdən sərilərək hələ də hıçqırtılar içində boğulan Lələnin yanına.

Xızr. Gördün, Lələ? Hər şey belə bitdi. Amma... yox, bir şeyi unuttum.

Xızrın unutduğu məqam bərpa edilir.

1-ci Qorçu (*içəri soxulur*). Şahim, Şahim, hardasan? Gəl.Gəl.

1-ci Oorçu Lələyə fikir vermədən zorla Xızrı aparmaq istəyir.

Xızr (*yenə dirçəlir, əvvəlki heysizlikdən əsər yoxdur*). Yox, dayan, dur. Hardadı Abdulla xan Ustacı? Dev Sultan Rumlu hardadı? Abdulla xana xəbər yetişdimi? Şeypurçuları çağır, yığ, yığ bir yerə, bir yerə hamını. Həmləyə! Həmləyə! Son həmləyə!!

1-ci Qorçu. Şahim... Şahim. Beş-on nəfər bir biz qalmışıq. Hamı geri çəkildi. Sonra gec olacaq... Gəl bə...

1-ci Qorçu Xızrı zor ilə aparır. Xızr 1-ci Qorçu ilə çıxır və yenə də arxa tərəfdən daxil olub artıq bardaş qurub əyləşmiş Lələyə yanaşır.

Xızr (*üzünün tərini silə-silə*). Bax belə oldu, hər şey beləcə bitdi. Lələ, vallah və billah, müşşidi-kamilimin ruhuna and olsun ki, həqiqət budu və indi artıq hər şey sənə əyan oldu. Özün ki gördün məni zor ilə apardılar çadırdan. Mənim zərrə qədərinə günahım bu işdə yoxumdu, biləsən. Müşşidimin ruhuna and olsun ki... Lələ!.. Eşidirsən məni? Bax, sənə deyirəm...

Lələ (*birdən ayağa qalxır. Şahla üzbəüz. Şah geri çəkilmək istəyir, səndələyir*). Müşşidinin ruhu sənə qənim olsun, gədə! On ildi, düz on ildi qurban olduğum dünyasını dəyişibdi, mənim xəbərim yox. Bütün bu illər idi ki, onun həsrəti məni qoruyub saxladı. On ildi, sən... şahsan, taxta çıxıbsan... Allah kaş ki, məni öldürəydi səni o xarabə kəndindən alıb saraya gətirdiyim yolda. İlan, sən bir ilanmışsan, gədə. Şaha bir bax. Sən ki, çoxdan ölməli idin... Al!

*Son sözlərini deyə-deyə Lələ kəmərinin arasında gizlətdiyi qəməni çıxarıb
Xızrın düz ürəyinə sancır.*

Lələ. Al, məlun! Günahım yoxdu, deyirsən. Mənəm sənin günahın, mən.

Xızr (*yıxıla-yıxıla son sözlərini pıçıldayır*). Ah, Lələ, ah... Taclı xanım düz deyirmiş, yuxusu çin oldu... (ölür).

Lələ bir müddət Xızrın cəsədini süzür ayağı ilə cəsədi itələyib diqqətlə otağın ora-burasına göz gəzdirməyə başlayır. İnamla gedib yan tərəfdən asılmış yaşıl xəlini sərt hərəkətlə dartıb yerə salır. Divarda əlləyib bir nöqtə tapır, o nöqtəyə güc edib basır. Divar əvvəl Lələnin üstünə gəlir, sonra yana çəkilir və oradan gizlinə bir yol açılır. Lələ son dəfə divanxanaya nəzər salıb o yol ilə tələsik keçib yox olur. Divar yenidən öz yerini alır. Səhnədə işıq ancaq Xızrın cəsədi üzərində.

XVI VAQEƏ

Sakitlik qulaq deşir. İşiq ön planda dayanmış Həkimin üzərində.

Həkim. Bu nə qəribə sakitlikdi?! Nə oldu bunlara görən?! Səs-yox, səmir-yox.

Həkim keçir arxa tərəfə və artıq Vəzir kimi ehtiyatla qapını açıb əyilə-əyilə Şahın olduğu otağa daxil olur. Otaq işıqlanır. Vəzir əvvəlcə heç kimi görmür. Birdən gözü Şahın nəşinə sataşır, çaşıb qalır.

Vəzir (özünü nəşin üstünə atır). Şahim, Şahim noldu, kim qıydı sənə, ah... Kim? Kim?

Vəzir hövlnak otağı nəzərdən keçirir: Yerdəki yaşıl xalçaya, boş qalmış divara diqqətlə baxır, əlini divara sürtmək istəyir, amma sürtmür, qapını açır, yüzbaşını səsləyir. Yüzbaşı Rəhim daxil olur. Meyiti görüb diz üstə düşür.

Vəzir (*ucadan*). Yüzbaşı, yüzbaşı, gəl, gəl bura, bir bax, nə oldu?! Şah əldən getdi. Bismillahi-rəhmani-rəhim, bismillahi-rəhmani-rəhim...

Vəzir otaqda var-gəl etməyə başlayır. Rəhim yüzbaşı cəsədin yanında dizi üstə donuq. Vəzir qəfildən onun önündə dayanır.

Vəzir. Yüzbaşı! Başqa bir şəxs girmiş idi bu otağa?! Sənə demişdim axı, bir kənar şəxs içəri girməsin, Şah rahatsızdı. Kim olub burda?

Rəhim yüzbaşı. Burda? Heç bir başqa şəxs ki içəri girmədi... Amma...

Vəzir. Nə əmma?

Rəhim yüzbaşı. Şah tək deyildi axı...

Vəzir (*ucadan*). Bismillahi-rəhmani rəhim... Bismillahi-rəhmani-rəhim...
(*Var-gəl edir.*)

Rəhim yüzbaşı. Şahın yanında bir şəxs olmalı idi... Bir şəxs var idi. Hüseyin bəy Lələ. Əlbəttə ki, Hüseyin bəy Lələ. O idi Şahın yanında. Bə bu hara yox oldu?..

Vəzir (*dayanır*). Nəməyə? Sənin əqlinmi çaşdı, gədə?! Burda bizdən savayı adamı var?! Qapı – bir, pəncərə – bir, dəmir çərçivəli... Hüseyin bəy Lələ hələ kimdi? Bəli, bəli, keçmişdə bir beləsi var idi. Vaxtilə Şahımızın Lələsi olmuşdu. Hörmətli zat idi. Çaldıran eşitmişən yəqin. O Lələ Çaldıranda şəhid oldu. Qorçubaşılıq da etmişdi bir müddət. Nüfuzu, hünəri... Hüseyin bəy Lələ hələ hardan gəldi girdi sənin əqlinə?! Gözümə birtəhər dəyirsən?!

Rəhim yüzbaşı (*nəhayət, özünə gəlir*). Vallah və billah, mən ki bir şey anlamıram. O bir olan Allaha and olsun ki, inan mənə, Vəzir ağa, doğru sözümdü, mən dəxi heç bir şey anlamıram. Bu otaqda nəyə baş verirdi, nəyə səslər gəlirdi, çatırdı qulağıma, hay-küy var idi... Qərribə səslər idi, bir səsi atamın səsinə oxşatdım. "Şahim! Şahim, sağ cinah!" atam tələş içində qışqırırdı. Əlbəttə ki, atamın səsi idi. Amma atam ki mənim, Çaldıranda həlak olubdur, özü də bayraqdar idi. Onun cinahda nə işi vardı?! Anlamıram.

Vəzir (*hövsələsiz və düşkün*). Yaxşı bəsdə daha, sən çıx burdan, meyit olan yerdə çox durmazlar. Yığ camaatı. Hamını çağır, gəlsinlər divanxana həyətinə. Bu pəncərəni aç görək hələ.

Rəhim yüzbaşı pəncərəni açır. Çərçivəni çıxara bilmir.

Rəhim yüzbaşı. Çərçivə çıxmır ki.

Vəzir. Çıxmır, sındır! Şahi-Mərdan xətrinə, cəld ol! Belə.

Rəhim yüzbaşı çərçivəni zor-güc çıxarıb bir tərəfə atır. Çöldən içəri uğultu gəlir.

Vəzir. Duyuq düşüblər... Tələs, get hamını yığ pəncərənin altına. Yox, dayan! Hələ bir bura dur.

Vəzir yüzbaşı ilə bahəm cəsədə yaxınlaşır. Vəzir əlini cəsədin köksünə atıb qəməni birdəfəyə çıxarır, qanını yerdəki xəliyə sürtür, sonra qəməni yüzbaşıya verir.

Rəhim yüzbaşı. Bu hələ nədi? Niyə sən mənə verirsən bu qəməni?

Vəzir (*müdhış bir pıçiltıyla*). Gizlət bunu itir! Gərəkdir hamı Şahın xəstəlikdən öldüyünü bilsin. Heç bir vədə Şaha əl qaldırmaq, Şahı qətlə yetirmək olmaz. Günahdır. Allaha xoş getməz. Olmaz. Xəstə idi, ruhunu tapşırdı. Burda da heç kim, eşidirsən, yüzbaşı, heç kim olmayıb. Anladın, gədə?! Heç kim. Heç vədə. Burda kimsə oldu?

Rəhim yüzbaşı. Heç kim Vəzir ağa. Heç kim olmadı! Heç vədə.

Vəzir. Di get, camaatı yığ pəncərənin altına. Hamı, hamı gəlsin. Şeyxlər, müridlər, qorçular, dərvişlər, seyidlər, hamı... Durma daha, çıx.

Rəhim yüzbaşı (*qəfildən hönkürür*). Şahim, pirim, mürşidim... qurban olduğum...

Vəzir onu qucaqlayıb bayıra ötürür. Sonra qayıdıb cəsədin önündə durur.

Vəzir (*cəsədin önündə*). Bismillahi-rəhmani rəhim... Əlhəmdülillah-rəb-bül-ələmin... (*tez yekunlaşır*) Allah rəhmət eləsin.

Vəzir pəncərəyə yanaşır. Aşağıdan gələn uğultu yavaş-yavaş iniltiyə, zarultıya, ağlaşmaya dönür.

Səslər. Pirim, mürşidim!.. Sadağa olduğum, vay... qurban olduğum, vay... Noldu? Noldu sənə gözəl Şahım, igid Şahım?!

Vəzir (*bir qədər dinlədikdən sonra*). Ya Allahın adı! (*Başını çıxarıb pəncərədən həyəətə qışqırır*) Camaaat!! (*həyətdə sakitlik*) Camaat! Evimiz yığıldı. Nəsibimiz ahü-zar oldu, tifaqımız dağıldı... (*rəsmi səslə*) Eşidin! Matəm tutulsun. Məmləkət yasa batsın. Salın aşağı bayraqları! Pirimiz, mürşidi-kamilimiz, sadağa olduğumuz qüdrətli hökmdar Şah İsmayıl ibn Heydər, ibn Cüneyd, ibn Şeyx Səfiəddin bu gün hicri 930-cu ilin rəcəb ayınının 27-də birdən və qəflətən bizləri və fani dünyanı tərk edib Şahi-Mərdanın himayəsi altında öz mübarək qədəmləri ilə cənnət-məkana daxil oldular. Dərdimiz sonsuzdur.

Əməlləri əbədi yaşayacaq. Özünə o bir olan Allah-taala qəni-qəni rəhmət etsin...

"Ah, aman" səsləri asimana ucalır, fəryad zarıltıya, o da at kişnərtisinə qarışır.

"Əziz Şahımız, yox, bizi yetim qoyma. Qayıt, qayıt geri. Haralara uçub getdin, mürşidi-kamilim? Qurban olduğum..." səsləri.

Vəzir (*birdən hönkürtü vurub pəncərə önündən çəkilir, Şahın cəsədi önündə taqətsiz diz çökür*). Niyə, niyə axı, nə üçün, Lələ, nə üçün?

XVII VAQEƏ

Səhnənin önündə Professor və Qız. Son dərəcə sakitdirlər.

İşıq ancaq onların üstündə, arxada qatı qaranlıq.

Professor. Şah və şair! İsmayıl və Xızr. Batinlə zahirin qovuşması həqiqətdə bax bu cürə baş verdi. Hər işimizi, deyirik və təskinlik tapırıq ki, Allah-taala idarə edir, taleyimiz əvvəlcədən alınımıza yazılıb. Bəs nə üçün o zaman yer üzündə ədalətli əməllərlə bahəm ədalətsizliklər də baş verir, nə üçün? Allah niyə bu əkslikləri bir harmoniyada birləşdirmir? Cavab sadədən sadədir. "Sirlərin sərgüzəşti"ndən sonra mənə agah oldu ki, Allah üçün dünyamızda baş verənlərin yaxşı ya pis, yaxşı əməl, ya pis əməl olmasının heç bir fərqi yoxdur. Yoxdur. O bunların sadəcə fərfinə varmır. Əslində, belə yaxşıdı. Belə daha düzdü.

Qız. O zaman bizim yaxşı və ya pis olmağımızın bir mənası varmı?

Professor. Var. Vardır, əlbət. Bizim özümüz üçün mənası vardır. Mən də, sən də hər şeydən əvvəl özümüz üçün yaranmışıq, yaşayırıq. Belə. Daha qorxmursan, eləmi? Qorxma. Biz sənənlə həqiqət nədir – artıq bilirik. Hacı Mir Həsən ağa Səyyah, budur, belə yazır. "Sirlərin sərgüzəşti", səhifə 950. Aşağıdan üçüncü sətir: "Bir gün Şah ova çıxdı. Onda halı qəflətən xarablaşdı. Harasının, hansı əzasının ona zərər verdiyini heç kimə anlatmaq istəmədi. Ovu yarımçıq qoyub qayıtdı saraya. Divanxanaya getmək vaxtı Taclı xanımı yanına istədi. Taclı xanım gəldi. Şahla ikisi bir ara tək qaldılar. Taclı xanım Şaha gecə pis yuxu gördüyünü söyləyib təvəqqe etdi ki, bu gün yataqdan durmasın. Nə illah elədi, olmadı. Şah yataqdan bir təhər qalxıb divanxanaya gəldi və çox keçməmiş orada ruhunu tapşırırdı. Saray qorçularından biri deyirmiş ki, ölümündən az əvvəl özünü Hüseyin bəy adlandıran bir şəxs Şahın hüzuruna gəlibmiş. Sonra bu şəxsi bir daha heç kim görməyib. Hüseyin bəy ilim-ilim itib. Şah öləndən bir ay sonra Taclı xanım dərddən dözməyib o

da öldü". Vəssalam. Qızım, sənə soyuq deyil ki? Bəlkə gedək?! Elə bil, titrəyirsən...

Səda peyda olur və öz musiqili ifasında yenə həmişəki sözlərini deyir:

"Mən öz üfütümə çatdım bu səhər..." Bu artıq adamı yavaş-yavaş əsəbiləşdirməyə başlayır.

Qız. Elədi, daha qorxmuram, amma üşüyürəm (*boylanır*). Yaxşı, bəs bunlar hara itdilər? Elə bil, heç yox imişlər?! Mən heç kimi daha görmürəm. Sən görürsən?

Professor. Mən də heç kimi görmürəm. Görmək də istəmirəm. Bəlkə bəsdə, burdan gedək?! Gəl çıxıb gedək! Amma... dur hələ...

EPİLOQ

*Professor və Qız getməyə hazırlaşan yerdə arxa tərəfdə zəif işıq yanır.
Şah, Xızr, Lələ xəyal kimidilər. Bağçada quş cikkiltisi. Şah və Xızr şahmat oynayırlar.
Şah başını qaldırıb diqqətlə harasa baxır. O baxdığı yerdə Səda görünür.
Səda da tikənliyin içindədi.*

Şah. Lələ, gör bir hələ, o quşcuğazı görürsən, yenə tikənliyə ilişdi. Get, get onu tikənlikdən çıxar, azad elə, uçub getsin, zavallı zülm çəkməsin...
Lələ. Baş üstə, qurban olduğum.

*Lələ gedir və tez də qayıdır, ovcunda guya quş tutub. Əlini açıb
quşu guya göyə buraxır. Səda da quşun dalıyca guya uçan kimidir.*

Lələ. Uç... Uç, Allahın yaratdığı. Azad oldun. Uç...

Sevincli bir cikkiltiyə quş uçub gedir.

Xızr (*qalxır, quşun dalıyca baxa-baxa*). Mərhmətinə şükür, Şahim. Gör necə şövqlə pərvaz edir. Sən onu xoşbəxt etdin.

Şah (*qalxır, başını qaldırıb göydə quşu axtarır*). Zavallı, zavallı...

Xızr (*gülərək göyə baxır*). Xoşbəxt...

Şah (*kədərlə göyə baxır*). Zavallı...

Xızr. Xoşbəxt...

Şah. Zavallı...

*İldırım çaxır və yağış yağmağa başlayır. Şah və Xızr hər ikisi yağışın altında boyunlarını
büküb fırlana-fırlana guya göydə uçan quşun arxasınca baxırlar. Səda ki quşun
dalıyca uça bilmədi, indi sakitcə bir küncdə əyləşib pərişan bir halda dizlərini qucaqlayıb.*

Lələ. Dərgahına şükür, Xudaya. Sən özün, Şahi-Mərdan xətrinə, sən özün qoru bizləri bədnəzərdən...

*İşıq Şahın üstündə. Arxa tərəfdə işıq zəifləyir. Səslər artıq güclə eşidilir.
Amma ildırım ikinci dəfə çaxır. Hər yer yenə qəfil nura bürünür. Elə buradaca hər şeyi
bitirmək də olardı. Və bəlkə heç bu son sözlərə ehtiyac da yoxdur. İşıq səhnə önündə
Professorun və Qızın üzərində. Yağış artıq bura da yağır.*

Qız (*səhnənin arxa tərəfinə baxa-baxa*). Mən elə bilirdim, hamı çıxıb gedib. Amma... Bunlara hələ bax. Elə bil, balaca uşaqlar. Bu cür yağışın altında... gör bir necə ürəkdən, elə bil, rəqs edirlər.

Professor. Elədi, bunlar, həqiqətən, balaca uşaq kimidirlər (*O da Qız baxan tərəfə baxır, baxır*). Gedək, qızım, islanacağım. Allah özü bədnəzərdən qorusun. Amin!.. (*getməyə başlayırlar*).

*İşıq tamam sönmür. Yağış səsləri. Yağış hər şeyi yuyub aparır. Sözləri də, hərəkətləri də, yüz illər əvvəli də, bu günü də. Bütün səhnə qaranlığa bürünür. Arxada bir-birində əriyən, zəifləyən və yox olan səslər zor-güc də olsa bizə çatır:
"Hamı... Hamı... Səni sevənlər... sevənlər... burdadı... burdadı..."*

SON

*Sirr nə vaxtsa açılacaq sirdisə,
Heç əvvəldən yaranmayıb sirr kimi
"Sərvətnamə"*

Casus

(yarı mistik, yarı real oyun)

İŞTİRAK EDİRLƏR:

**Dədə Qorqud
Qazan Xan
Burla Xatun
Boğazca Fatma
Beyrək
Aruz Qoca
Şirşəmsəddin
Bəkil**

I ŞƏRİL

*Salur Qazanın evi. Bayırdan səslər gəlir: Tez olun, tez olun... Bəylər gəldi.
İndi Qazan evdən çıxacaq. Tez olun. Yavaş, ora yox, bu zəhrimar qara çadırı bura tik.
Cəld ol. Tələs... Gəldilər... Ağ çadırı ora, ora.
Qazan var-gəl edir. Şirşəmsəddin girir.*

Şirşəmsəddin. Xanım, bir azdan bəylər hamısı cəm olacaqlar. Hamısı deyəndə ki, İç Oğuz, necə ki, əvvəldən şərtləşmişdik. Ağ çadır hazır, qara çadır, andıra qalsın – hazır...

Qazan. Dış Oğuzdan nə xəbər? Duyuq düşüblər, ya necə?

Şirşəmsəddin. Sakitlikdi. Bir xəbər yoxdu hələ ki. Bunun zırıltısı sonra çıxacaq, xanım.

Qazan. Çıxacaq, əlbəttə çıxacaq. Əvvəl-axır biz bunları oturtmalıyıq yerlərinə. Nə olur olsun. Necə demişdi?! Olacağa çarə yoxdu. Olacağa çarə yoxdu. Sözdə gözəlliyə bax. Altun kimi deyib.

Şirşəmsəddin. Dədə bu gün bir söz daha dedi...

Qazan. Bir söz daha?

Şirşəmsəddin. Bəli, xanım. Özü də necə söz...

Qazan. Nə idi o söz? Mən niyə bilmirəm bunu?

Şirşəmsəddin. İstidən istidi, xanım, əcəldən dedi, fani dünyadan dedi nəydi, qoy görüm... Əcəl aldı... Təzədi, unutmuşam.

Qazan. Əcəl aldı?

Şirşəmsəddin. Əcəl aldı, bəli, əcəl aldı, yer gizlədi...

Qazan. Əcəl aldı, yer gizlədi?..

Şirşəmsəddin. Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya... qoy görüm, fani dünya nə oldu – yenə... qaldı. Bəli. Uff. Əcəl aldı yer gizlədi, fani dünya yenə qaldı.

Qazan. Pah, pah, bir də pah. Hardan tapır çıxardır bu sözləri? Tanrısına şükürlər olsun. Necə deyib? Əcəl aldı yer... neylədi yer?

Şirşəmsəddin. Gizlədi.

Qazan. Fani dünya yenə qaldı. Tanrısına şükürlər. Dış Oğuzaya yayın bu sözləri. İbrət dərsi götürsünlər özləri üçün. Hamımızı alacaq bu əcəl, hamımızı. Amma Oğuz qalacaq.

Şirşəmsəddin. Bəli, xanım, elədi.

Qazan. Bir bax gör, tamam cəm oldu İç Oğuz, ya yox...

Şirşəmsəddin. Bir Beyrək qalmışdı. Gəlib çıxar o da yəqin... bir baxım (*çıxır*).

Qazan. Hər şey əbədi. Əbədi. Nə etdin, etmədin hamısı – əfsanə. Son ucu bir ölümün üstündədi. Qalan fani dünyadı, qalır. Əcəl aldı, yer gizlədi. Fani dünya yenə qaldı. Nə qədər dərin... Nə qədər gözəl...

Şirşəmsəddin (*O gəlir*). Xanım Qazan. Hamı cəm olub. Beyrək də gəlib çıxdı. Amma deyir, mən yağmadan əvvəl Qazan Xanla təkbətək görüşməliyəm. Vacib sözü varmış.

Qazan. Dış Oğuzdan bir xəbər yoxdu?

Şirşəmsəddin. Yoxdu, ağam, sakitlikdi.

Qazan. Nəyi sakitlikdi bunun? Belə. Yaxşı. Beyrək də gəldi – deyirsən. Nə istəyir? Təklidə nə işi varmış mənimlə?

Şirşəmsəddin. Mənə demədi. Amma əhvalı dalğındı.

Qazan. Belə. Yaxşı. Get de, gəlsin. Yox, dayan. Deyirsən, əhvalı necədi?

Şirşəmsəddin. Bir balaca... Nəsə... belə birtəhərdi.

Qazan. Gəlsin. Amma tez. Çağır. Gün tərədən aşdı daha. Bəylərin dilində söz olmayacaq. İldə bir dəfə yağma elə, o da belə.

Şirşəmsəddin çıxır. Beyrək gəlir.

Qazan. Xoş gəldin, Beyrək. Səni gördüm, sevindim.

Beyrək. (*diz çökmək istəyir*) Xoş bulduq, ağam Qazan. Uca-uca dağların...

Qazan. (*onu diz çökməyə qoymur*) Onları saxla. Nə var, nə yox? Haralardasan, qoçağım? Deyirlər, İç Oğuzdan vurursan, Dış Oğuzdan çıxırsan. Belə

çıxır – sən həm oranınsan, həm də buranın? Aha, gözünü qaçırdı. Gözünü qaçırma, sən bilirəm, bizdənsən. Amma o biri tərəfin də belə də... lax çıxıb. Arvad tərəfini deyirəm. Arvad tərəfində nə var, nə yox?

Beyrək. Dış Oğuzdan xəbərim yoxdu.

Qazan. Xəbərin yoxdu? Dış Oğuzu bu dəfə yağmaya çağırmadım.

Beyrək. Münasibətsizlik olmasın, ağam Qazan.

Qazan. Xeyr, elə deyil. Deyirəm, hələ bir bunları sınayaq, görək. İçlərini açıb qoysunlar ortalığa, deyirəm. Sən necə bilirsən?! Sınayaq bunları?

Beyrək. Sınaq məqamına mərd gərək. Aruz Qocanı, ağam Qazan, nə sınamaq, nə sınaqmaq. Həmən at ağızlı qocadı...

Qazan. Doğrudu, doğrudu. Elədi. Necə dedin – sınaq məqamına mərd gərək? Dədənin sözüdü?

Beyrək. Yox, xanım, öz sözümdü, elə-belə indicə dedim.

Qazan. Dədəlik edirsən? Niyyət var?

Beyrək. Yox, niyə ki. Mən hara, niyyət hara?! Amma Aruz sənənin dayındı, hamıdan yaxşı sən tanıyırsan onu. Mərdliyi də, namərdliyi də öncə sənə bəllidi. Çox sirriçində adamdı, çox, biləsən.

Qazan. Sən yox idin, Bayburd həbsindəydin. Ova çıxırdıq. Uzun, ağır səfər idi. Hamının yanında qırmızı-qırmızı mənə “Ordun üstünə kimi qoyub gedirsən?” sordu və diqqətlə gözümün içinə baxdı. Qardaşım Qaragünəni dedim. Baxışını çöndərdi. Amma mən də duyuyq düşdüm. Çöndü Aruz. O zamandan İç Oğuzdan çöndü. Dış Oğuz bəyləri də ki aydıdı, onun sözünü tutacaqlar. Belə-belə işlər. Sözüün varmış mənə. De görüm nə deyirsən, qocağım Beyrək. Səni eşidirəm. Amma, sən allahın, tez elə...

Beyrək. Xanım Qazan. Oğuzda casus var.

Qazan. Necə? Necə? Oğuzda casus var???

Beyrək. Bəli, Oğuzda casus var.

Qazan. Şayiədi. Sən bir Şirşəmsəddinə de. Amma bilirsənmi, indi sənənin gözünə hər yerdə casus görünər.

Beyrək. Ağam Qazan. Bu sirri mənə hələ Bayburd hasarında açıb dedilər. Əvvəl-əvvəl inanmadım. Düşmənin sözüdü, dedim. Sonra gördüm yox, həqiqətdi bu söz.

Qazan. Həqiqətdisə, acıdı bu həqiqət. Dedilərmı, kimdi casus? Bəlkə, səni boşuna başdan eləyiblər?! Əşi, şayiədi, deyirəm sənə, özü də yekəsindən. Oğuzda casus...

Beyrək. Ağam Qazan, sən səfərə çıxdın. Düşmən bildi. Yurdunu, yuvanı tarmar elədi. Elədi-eləmədi? Arvadını, oğlunu, ananı, evini-eşiyini...

Qazan. Şirşəmsəddin!

Şirşəmsəddin gəlir.

Beyrək. Dayan. Ağam Qazan...

Qazan. Şirşəmsəddin, bəylərə de, yağmanı başlasınlar. De ki, kim nə istəyir, bu evdən alıb gedə bilər. Mənim malım, dövlətim, altunum, axçam Oğuzundu, mənim deyil. Ana südü kimi hər şeyim halaldı Oğuz. Mən ləngiyirəm.

Şirşəmsəddin. Baş üstünə. Xanım Beyrək?

Beyrək. Mənə Qazanın malı-mülkü lazım deyil. Bir canım var, o da ona qurbandı. O daş qoyan yerə mən baş qoyaram. Ölümə göndərsə, getməsəm... Mən bunu hər yerdə demişəm, deyirəm, deyəcəyəm.

Qazan. Beyrək, Beyrək, yavaş, hövsələ olsun. Şirşəmsəddin, sən get. Beyrəklə mənim söhbətim var. Bəylərə de ki, yemək-içməyə biz də sonra qoşulacağıq.

Şirşəmsəddin. Ağam, vallah, mənə də heç nə lazım deyil. Biləsən ki...

Qazan. Şirşəmsəddin. Sən də bu biri yandan öldürmə məni. Get, bəylərə de, yağmanı başlayın. Eşitdin?

Şirşəmsəddin. Bəli ağam, bəli eşitdim (*çıxır*).

Qazan. Belə-belə işlər. Ov səfəri deyirsən. Bu, bir. Sənin toyun – iki. Oğlum Uruzun səfəri – üç. Yeynək – dörd...

Beyrək. Bəkilin atdan yıxılması, ayağının sınması...

Qazan. Bəkilin başına gələnələr... Oğuzda casus var, Beyrək. Bilirmisən? Bütün bunları düşməyə xəbər verən var.

Beyrək. Doğru buyurursan, ağam Qazan, çox doğru buyurursan. Sənin uzaqgörənliyin bir məndə olaydı.

Qazan. Ax, məlun oğlu məlun. Ax binamus. Of şərəfsiz. Alçaq. Kimdi o? Kimdi o, Beyrək, de mənə, söylə. Kimdi casus? Nə dedilər sənə Bayburdda? Kimdi bizi düşmənə satan, yurdumuzu-yuvamızı altuna dəyişən o tanrı qəzəbinə gəlmiş kimdi, kim? Oğuzda casus var. Oğuzda casus var... Kimin ağlına gələrdi? Amma mən özüm də son zamanlar şübhələnirdim.

Beyrək. Nə deyim, vallah...

Qazan. Aydındı. Sən də Aruzdanmı şübhəlisən? Doğrusunu söylə. Hansı əməlini gördün, şübhələndin? Söylə.

Beyrək. Belə özünü birtəhər aparır. Qazan kimdi deyir. Bizim alplığımız ondan geri qalmır deyir.

Qazan. Bilirəm, bilirəm. Deyir, deyir... Bu tövr sözlərlə o biri bəylərin də beynini doldurub. Elə onunçün də bu gün yağmada Dış Oğuz yoxdur. Anladın? Bəlli bil elə bilirsən, mənə xəbər vermirlər bunları?

Beyrək. Bəli, ağam, sən bilmədiyən nə qaldı ki?!

Qazan. Bəli, elədi, heç şübhən olmasın. Amma, Beyrək. Aruz nə zibil olsa da, nə olmasa da... Aruz casusluq eləməz. Casus təkə İç Oğuzu casuslamadı. Casus Dış Oğuzu da yer-yer casusladı. Elə deyilmi?

Beyrək. Bəli, elədi. Allah, sən bunun əqlinə bax.

Qazan. Necə? Eləmi? Hə. Aruzun günahı başqadı, Beyrək. Aruz asidi, amma Aruz casus deyil. Gəl, belə edək. Deyirəm, Dədəyə adam göndərək. O gəlsin, desin, kimdi casus, kim deyil, ondan yaxşı bunu bilməz heç kim. Məsələ də bitsin. Nə deyirsən? Bir-iki... bizimki.

Beyrək. Bəli, xanım. Ondan yaxşı heç kim bilməz. Nə ağıllı qərardı. Bir-iki – vəssəlam. Ağam qazan, sən bir başqa aləmsən.

Qazan. Beyrək! Vallah, yoruldu Oğuzun müşkülünü çözməkdən. Ad da çıxır Dədəyə. Mənim bəxtim belədir. Yaxşı. Bunlar sonra. Gedək, gedək görək, indi bizim bu fani dünyada nəyimiz qaldı, nəyimiz getdi. Biz gedəriyik. Torpağınkıyıq. Əcəl aldı, yer gizlədi. Fani dünya yenə qaldı. Sən mən bayaq deyəni ürəyinə salma. Əlbəttə ki, ən böyük mükafat Dədənin mükafatıdır. Görürsən, necə gözəl deyib. Əcəl aldı deyib, yer gizlədi deyib. Fani dünya yenə qaldı. Gözəldi? Gözəldi. Gedək, Beyrək, gedək. Əcəl aldı, yer gizlədi... Deyirsən, casus var?! Casus... Nolar, qoy olsun. Biz də varıq. Biz

göstərərək zərb-dəstimizi Oğuzun düşmənlərinə. Amma öncə içimizdən olan düşmənlərlə çürüdək haqq-hesabı deyirəm, hə? Düşmən öz içimizdəymiş bizim. Casus!.. Baltanı bizə özümüzünkü vurur. Casus var imiş... Yox bir... Olsun, olsun.

Gedirlər.

II ŞƏHİL

Qazan və Şirşəmsəddin.

Qazan. Getdilər?

Şirşəmsəddin. Getdilər, bəyim.

Qazan. Razımı getdilər? Gözləri doydu heç olmasa?

Şirşəmsəddin. Razı getdilər, bəyim, çox razı getdilər. Niyə də razı getməsinlər? İnanmıram, gözləri doya... amma... Nəyə gücləri çatdı, apardılar. O bir olan Allah səndən də razı qalsın. Mən, ağam – heç zad, heç nə... Biləsən.

Qazan. Beyrəyi çağır. Özün də gəl. Səni tanımıram?!

Şirşəmsəddin. Sağ ol, ağam. Baş üstünə ağam (*çixır*).

Qazan. Bu casus məsələsi hər nədisə boşuna söz deyil. Əlbəttə bir əncamı gərəkdir. Belə. Deməli, Oğuzda casus var. Hər şey gözlərdim bu Oğuzdan, bircə bunu... Mənim elədiklərimin mükafatı buymuş. Çatar cəzasına, çatar, Allahuma qurban olum.

Şirşəmsəddin və Beyrək gəlirlər.

Qazan. Gəlin. İkiniz də keçin əyləşin. (*Beyrək və Şirşəmsəddin keçib oturlar*) Söhbətimiz uzun çəkəcək. Şirşəmsəddin.

Şirşəmsəddin. Bəli, ağam (*qalxır*).

Qazan. Otur, otur. Bilirsənmi, Beyrək mənə nələr dedi?

Şirşəmsəddin. Bilmirəm, ağam. Mənə demədi.

Qazan. Sənə də mən deyirəm. Oğuzda casus var.

Şirşəmsəddin. Necə, necə?

Beyrək. Bəli, bəli, elədi.

Qazan. Oğuzda casus var, Şirşəmsəddin. Bəs sənün gözlərin hara baxır? Sən nə işin sahibisən?

Şirşəmsəddin. Casus? Bizim aramızda? Oğuzda casus? Mat-məəttəl qalası işdi, vallah. Tay nə deyim?!

Beyrək. Bəli, bəli, elədi.

Qazan. Tay nə deyəcəksən? Sən nə işin sahibisən? Sən mənə gəlib bu xəbəri verməkdən Beyrək verir. Mənim çörəyimi yeyirsən. Mənim qulluğum-dasan. Bu da sənin gördüyün iş.

Şirşəmsəddin. Ağam Qazan. Vallah, billah, and olsun Tanrının birliyinə, and olsun Bayandır xanın o əziz canına, and olsun sənın qara başına, and olsun Dədə Qorqudun müqəddəs sözünə... xəbərim olmayıb. Bəlkə şayiədi? Düşmən yayır?.. Təxribat üçün deyirəm.

Qazan. Şayiə-filan deyil. Dürüst sözdü. Beyrək, danış.

Beyrək. Ağam Qazan. Bayburdda olduğum zaman bu casus məsələsini ilk dəfə orda eşitdim. Bayburd bəyinin bir məhəbbət qızı vardı, ayıb olmasın... yüngülvari... belə də... o mənə danışırdı, bəs bir gün Uruz bəy yoldaşları ilə kefə gedib, sərxoş olub yatıblar, bəs o biri gün Bəkil atdan düşüb ayağını sındırıb, bəs sonra Salur Qazan uzun səfərə çıxıb, yurd-yuvası başsız qalıb...

Qazan. Eşidirsənmi? Hər dəfəsində də atlı hücumlar, hər dəfəsində də çapıb-talamalar, yurdu daraq kimi daradılar məlunlar.

Şirşəmsəddin. Xəbər aparan kim imiş?

Beyrək. Bunu nə illah elədim, öyrənəmmədim. Ağlım yüz yerə getdi. Əvvəl-əvvəl fikir vermədim. Amma indi də Dış Oğuzun təhər-tövründən barmağımı dişlədim. Bu da casus işi olmasın dedim. Xanıma üz tutdum. Şübhələndimi, qoy özü yozsun.

Qazan. Mən yozdum. Bir. Şirşəmsəddin sənə deyirəm. Bir dəxi belə xəbəri mənə bir başqası gətirsə – özündən küsəcəksən.

Şirşəmsəddin. Baş üstünə, ağam Qazan. Baş üstünə.

Qazan. İki. Oğuzda casus var – kimdi – nə sən bilirsən, nə də... Beyrək. Kim bilə bilər? Bəlkə deyirəm... Dədə? Ehtiyac var onu çağırmaq?! Gəlsin desin. Müəmma açandı deyirsiniz, nə deyirsiniz ona? Bu da müəmma. Gəlsin – açsın. Tap Dədəni.

Şirşəmsəddin. Dədəni? Onun yerini kim bilir, hardadı. Özü lazım biləndə gəlir, deyir dediyini, yenə qayıdıb çıxıb gedir, qeyb olur.

Beyrək. Bəli, bir az müşkül oldu bu iş...

Qazan. Siz mənsiz nə edərdiniz?! Şirşəmsəddin. Mənim tük qabımı yataq otağından gətir bura.

Şirşəmsəddin çıxır.

Beyrək. Bu nə tük qabıdı, ağam Qazan?

Qazan. Bu o tük qabıdı ki, mən əsirlikdən qurtulub geri dönəndən sonra dədəm Qorqud verdi mənə, dünyadı dedi, lazım olanda yandır, gəlim yanına dedi. İlk dəfədi yandıracığam onun tükünü. Yoxlaya, görə, gələcək bu?

Şirşəmsəddin gəlir.

Qazan. Ver bura. Belə, bu odu, bəri elə görüm. Uzun, ağ tüküdü, indi yanacaq, görə, bunun kəraməti nədi. Yaxına tut odu. Ya Allahın adı...

Şirşəmsəddin bir çubuq yandırır. Qazan əlindəki tükü oda verir.

Ətrafı zülmət bürüyür.

Yenə ətraf işıqlananda Dədə Qorqud onların yanında oturmuş.

Qazan. Dədə... yəni, sən həqqən gəldin?

Dədə Qorqud. Çağırdın, gəldim. İnanmırdın?

Beyrək. Mən... mən çox möcüzə görmüşdüm. Beləsində görməmişdim.

Şirşəmsəddin. Mən... Mən... Mən...

Qazan. Dədə, xoş gəldin, həmişə sən gələsən... (*gedib əlini öpür*). Bilirsənmi, Dədə, sənə (*pıçıltıyla*) ehtiyacım var. Olmasaydı, çağırmazdım. Xoş gəldin.

Dədə Qorqud. Əyləş, Qazan Xan.

Şirşəmsəddin. Xanım, mən çıxım?

Beyrək. Bəlkə biz bayırda gözləyə, ağam Qazan?!

Qazan. Dədə?

Dədə Qorqud. Yox, niyə? Qoy onlar da yaxına gəlsin. Oturun. Sən Beyrək deyilsənmi? (*Beyrək baş əyib Dədənin əlin öpür*) Beyrəksən sən. Beyrək... Sən Qanturalı, yox, Basat, yox, Şirşəmsəddin, sənsən? Lap qocalıb getmişəm.

Şirşəmsəddin. Mənəm dədə, mənəm. Allahuna qurban olum (*çöməlib Dədənin əlini öpür*). Sən niyə qocalırsan, lap cavansan, cavandan cavansan.

Qazan. Yaxşı, qoyun görək nə deyib nə qoyuruq. Səni niyə rahatsız edib çağırdım, bilirsənmi, Dədə?!

Dədə Qorqud. Bilirəm, Qazan xan. Bilirəm. Oğuzda casus var.

Qazan. Hardan bildin? Hamı bilirmiş ki bunu, bir mən bilmirdim deməli. Necə acı xəbərdi bu, Dədə? İndi biz nə edək? Kimdən şübhələnək? Kimi tutaq? Biz bilmirik. Sən söylə. Sənin könlünə Həqtəala ilham edir. Sən qaibdən xəbərələr gətirirsən. Sən olacaqdan, olmayacaqdan danışırsan. Sən sözləri altın kimi yan-yana düzüb bizim könlümüzü xoş edirsən. Sən... sən... yaxşı mən bunu ilk dəfədi deyirəm: sən bizim pənahımızsan, Dədə. Acı xəbərdi bu xəbər.

Dədə Qorqud. Bəli, elədi, acı xəbərdi. Oğuzda yaraşan xəbər deyil. Onun təmizliyinə ləkədi. Doğru sözə nə deyəsən, xəbər acıdı...

Qazan. Dədə, kimdi casus? Bunu səndən başqa heç kəs deyə bilməz.

Dədə Qorqud. Sən soruşursan kimdi casus?

Beyrək. Bəli, dədə. Ağam Qazan çox doğru qoyur məsələni. Kimdi casus?

Şirşəmsəddin. Kimdi casus? Vəziyyət ciddidi, Dədə.

Dədə Qorqud. Kimdi casus deyirsiniz... Qorxuram, kimliyini biləndən sonra rahatlığınızı elə itirərsiz, kaş əvvəldən bilməyəydik deyəsiz.

Qazan. Yox, Dədə, elə söhbət yoxdu. Bax, deyirəm, biz bunu indi bilməliyik. Bir daha Oğuzun başına bəlalar gəlməsin. Oğuzun gələcəyi... Özün bilirsən də... Söylə bizə, Dədə, sən söylə...

Dədə Qorqud. Lap divara dirədin məni, Qazan. Nolar, qoy sən deyən olsun. Dinlə o zaman. Oğuzda Boğazca Fatma deyilən bir arvad var. Siz onu bilirsiniz. Özünüzü xam göstərməyin. Hamınız yaxşı tanıyırsınız. Gəncliyində gözəldimi, gözəl deyildi. Ayaması vardı – onu da bilirsiniz. Bilirsiniz, bilirsiniz. Sizlərə görədi bu ayama. Qırx oynaşlı Boğazca Fatma. Yadıınıza düşdü? Kim çayıb yanından keçdisə, boğaza qaldı. Amma çifayda, ömründə bircə oğul övladı oldu Fatmanın. Bütün mehrini, məhəbbətini də bu oğlana bağladı. Babası kimdi, heç kim bilmir. Sırr sizindi indi, Qazan. Boğazca Fatmanın oğludu kafirin casusu, biləsən.

Qazan. Boğazca Fatmanın oğludu casus? Ax nadürüst!.. Şirşəmsəddin!

Şirşəmsəddin. Bəli, ağam.

Qazan. Bu saat, Beyrəklə ikiniz gedin, o məlunu hardadısa boğazlayın gətirin, qatın dama. Bunun divanını özüm edəcəyəm. Amma heç kim hələ duyuc düşməsin. Düzümü deyirəm, Dədə?!

Dədə Qorqud. Mən işimi gördüm. Sən özün gəlib çıxmısan verdiyin suala. Cavabını da özün verərsən, inşallah. Amma gərək soruşmayaydın bunu məndən.

Qazan. Gedin, siz gedin. Niyə, Dədə? Niyə soruşmayaydım gərək?

Şirşəmsəddin və Beyrək çıxırlar.

Dədə Qorqud. Qazan.

Qazan. Bəli, Dədə.

Dədə Qorqud. Nə cəza gözləyir bu bədbəxti?

Qazan. Bədbəxt niyə, Dədə?! O məlun neçə-neçə igidin qanının baisidi. Az qala bircə oğlumdan qoyacaqdı məni... Bilirsən, Uruz əsir gedərkən casusluğunu da o edib. Beyrək dedi.

Dədə Qorqud. Bunlar mənə aydındı. Amma yenə də bədbəxtidi bu.

Qazan. Bədbəxtidi bu, deyirsən? Nədi cəzası deyirsən? Bilmirəm, amma bu bədbəxt dediyin elə bir cəza almalıdır ki, bir daha heç bir kimsə Oğuzda bu cür casusluq xəyalına düşməsin. Düşmənimiz içimizdəymiş.

Dədə Qorqud. Qorxuram sözlərin, havada qala.

Qazan. Heç vədə, heç zaman. Sən məni tanıyırsan, Dədə.

Dədə Qorqud. Mən səni tanıyıram, Qazan.

Qazan. Ona cəzanı hamılıqla verəcəyik. Ona cəzanı Şirşəmsəddin verəcək. Beyrək verəcək, Uruz, Bəkil, lap elə Aruz verəcək. Ona cəzanı mən verəcəyəm, Dədə. Arxayın ol.

Dədə Qorqud. Çalışında vuran qolun qurumasın, Qazan. Mən gedirəm. Amma gərək sən məni çağırmaqaydın.

Qazan. Oğuz casus görməyəcək bir daha, Dədə. Arxayın ola bilərsən. Oğuzun gələcəyi...

Dədə Qorqud. Mən gedirəm. Sonra tutduğuna peşman olmayasan.

Qorqud yox olur.

Qazan. Aman. Yox oldu yenə. Heç zaman. Heç zaman peşman olmanam. Heç bir iş üçün olmanam. İllah da ki, bu məsələdə. Bunlar getdilər, ya harda qaldılar? Boğazca Fatmanın yeganə oğlu. Sən keçəcəksən əlimə. Sən verəcəksən cavab öz çirkin əməllərinə. Sən gəbərəcəksən Oğuzun bütün düşmənləri kimi. Xudaya, şükür sənin birliyinə. Oğuzun gələcəyini sən özün qoru. Amma mənimlə birgə, ulu Tanrım, mənimlə birgə.

III ŞƏKİL

Boğazca Fatmanın evi. Evdə Fatma tək.

Fatma. Bu gün nəsə ürəyim çox, çox narahatdı. Bu gədə gəlib çıxmadı. Elə bil dünyanın axırını-nədi. Heç ürəyim belə döyünməzdi. Tək oğul beləcənə bir dərdədi. Hara getdi, harda qaldı? Yenə ilim-ilim itdi. Mən qoca qarı hara gedim, bunu hardan axtarım, hardan tapım, ax-ax, ox-ox...

Qapı döyülür.

Gecə də düşdü, kimdi bu bivaxt qonaq? Allah, Allah, ürəyimə nə belə qara-qura fikirlər girir?! Bəlkə açmayım qapını?

Qapı döyülür.

Kimsən? (*Qapıya tərəf gedir*). Kimsən ay qapı döyən?

Dədə Qorqud elə otağın içindəcə peyda olur.

Dədə Qorqud. Dayan. Tələsmə. Açmağa deyirəm qapını tələsmə.

Fatma. Sən... sən hələ kimsən? Aman, Dədə, sənsənmi bu?

Dədə Qorqud. Mənəm. Qorxma. Çəkil qapıdan...

Fatma. Döyürlər. İndi sındıracaqlar. Kimdi bu gələn, sən bilərsən? Qamən axan görklü... suyun... qurumasın.

Dədə Qorqud. Fatma, Fatma. Uzun danışma. Gəl bura, əyləş. Dinlə. Gördün, onlar üçün zaman uzandı artıq.

Qapıdan gələn səslər yavaş-yavaş yox olur.

Onlar donub qaldılar, indi durub bizi gözləyəcəklər. Eşit məni, qoca qarı. Mən bura boşuna gəlmədim. Yeganə övladının başında bəla var.

Fatma. Övladın dedin?! Niyə bəs övladın?! Aman, Dədə. Ürəyimə dammışdı. Yenə ilim-ilim itib. Nə olub ona? Hardadı? Söylə, Dədə, danış mənə. Qara başım qurban olsun, Dədə, sənə... Qamən axan...

Dədə Qorqud. Fatma, Fatma. Bil və agah ol. Oğul dediyin o təkə balan Oğuzun düşmənidir bu gün. Bu gələnlər də onun başı üçün gəlmişlər.

Fatma. Dədə, qurbanın olum, nə etdi ki mənim təkə balam? Hansı suçun qurbanı oldu? Şər atdılar gül balama, Dədə, mən bilirəm. Şər yiyəsi oldu biçarə balam. Bala... bala... vay bala... Öldü, ağlayanı yox, qaldı saxlayanı yox. Balam vay. Mən özümü öldürərəm, Dədə.

Dədə Qorqud. Şər atdılar deyirsən. Amma şər deyil bu, Qazana agah oldu: sənənin oğlun Oğuzda yağlı casusuymuş – bəlli bil. Qazan artıq bilirdi bunu. Əvvəl-axır biləcəkdi. Mənlik deyil bu iş, onu da bil.

Fatma. Bu gələnlər onun üçün gəldilər... Tutmağa, ağ əllərini qara iplə bağlamağa, ağ başına qara torba keçirməyə gəldilər?! Dədə, sən ki, sən ki, Dədə, oğlum deyib oxşardın balamı – unuttunmu, Dədə? Sən ki derdin...

Dədə Qorqud. Dayan görüm. Dayan. Sözümlü dinlə, Fatma. Tədbirli ol. Tədbirli ol. Tədbirli olmasan, işlər yaman olacaq. Sənənin... sənənin oğlunu tutub basacaqlar dama. Oğuzda görk olsun, cəzasını vermək istəyəcəklər...

Fatma. Dədə, Dədə, ağır-ağır sözlər danışırısan sən – dilək ilə güclə bulduğum oğulumu deyirsən? Dədə, dədə, adım çıxınca canım çıxaydı, canım çıxınca Oğuzun başını bir Təpəgöz də gəlib kəsəydi, Təpəgöz gəlincə bu oğulu qadir Allah mənə verməyəydi. Güclə buldum bir oğulu, Dədə. Sən ki bunu bilirən. Sən buldun onu mənə, Dədə. İndi mən ağzımı açım, qarnımın içində iyirmi beş il gəzdirdiyim sirmimi Oğuzda faş edimmi? Sən ki bilirən, Dədə, oğul kimin oğludur.

Dədə Qorqud. Oğul kimdən olduğun ana bilər.

Fatma. Dədə... Dədə... hamı da bilsinmi, Dədə?

Dədə Qorqud. Sus. Dinlə məni, Fatma qadın. Yaxşı dinlə. Mən bura gəldim sənə doğru yolun haracan getdiyini göstərməyə. Dinlə məni. Nə cür

deyirəmsə, o cür də elə. Sus. Qorxma. Hər şey yaxşı olacaq. Sirri faş eləməzlər. Faş eləsələr...

Fatma. Nə desən edərəm, Dədə. Nə yolla desən gedərəm. Sən deyəndi, sən deyəndi. Mənim balamdı o, mənim, ancaq mənim. Təki bircə balama qıymasınlar. Mənim balam günahsızdır, Dədə, sən ki bunu bilirsən, mənim balam casus deyil.

Dədə Qorqud. Sənin ... sənin balan casusdur, Fatma. Amma məni dinlə. Onu o cəzadan qurtarmağın indi artıq bir yeganə yolu var. Düşünürsənmi?

Fatma. Nə yoldu o yol, Dədə? Söylə mənə, qara başım qurban olsun sənə.

Dədə Qorqud. Fatma, oğlanı tutacaqlar. Qara dama salacaqlar. Sən Qazanın yanına var, sən Şirşəmsəddinin, Aruzun, Bəkilin yanına var. Hər birinə ayrı-ayrılıqda söylə. Yaxşı dinlə dediyimi. Bu bəylərin bir-bir yanına vararsan və söylərsən onlara və söylərsən ki...

*İşiq zəiflədikcə qapıdan gələn səslər yenə də, elə bil, hərəkətə gəlirlər
və səslər çoxaldıqca işiq altında təkə Fatma qalır.*

IV ŞƏKİL

Qazanın evi. Qazan və Burla Xatun.

Burla Xatun. Casus Aruzdandı.

Qazan. Yox. Boğazca Fatmanın oğludu.

Burla Xatun. Aruzun işidi bu.

Qazan. Boğazcanın işidi. Ana-bala birləşiblər, bu işi görüblər.

Burla Xatun. Bəri baxgil, gözüm baxtı, könlüm taxtı, nə çox Boğazca, Boğazca salmışan?! Dilinlə bir Fatma deyirsən, on Fatma da gözündən tökülür... Nədi, cavanlığın yadına düşüb yoxsa?!

Qazan. Kimin, mənim?

Burla Xatun. Elə bilirsən, unutmuşam Fatma, Fatma sayıqladığın gecələri?!

Qazan. Nə danışdığında sənin? Bu da ömür-gün yoldaşı. Adam neçə dəfə qurtarar bir məsələni, qurtardıq da bu söhbəti, xanım. Çoxdan qurtarmadıqmı? Gör neçə illərdi keçib gedib. İndi mən ona göstərim zərb-dəstimi, sən də bax. Arzun bu deyildimi, canım xatunum?!

Burla Xatun. Danış, danış özün üçün. Nə qədər bilirsən, danış. Yox, arzum bu deyildi. Sənə deyim: casus bunun oğlu deyil. Casus Aruzdu. Sənin dayın Aruzdu. Aruzdu.

Qazan. Pah, pah, yenə də pah. Pah atonnan. Elə səhərdən eyni saz, eyni söz...

Burla Xatun. Nədi, gəlmədi xoşuna?

Qazan. Ömrüm, günüm, indi mən yerimdən durayınmı? Qara qamçını əlimə alayınmı? Can necə dadlı olur sənə göstərayınmı? Mindirmə məni cin atına. Of. Dədə Qorqud dedi, eşit, bil. Dədə Qorqud dedi. Mən demədim, rahat ol. Gəldi, yox gəlmədi, peyda oldu, dedi ki, budu, bunun oğludu.

Burla Xatun. Nə zaman gəldi Dədə? Mən görmədim.

Qazan. Mənə inanmırsan, odu Şirşəmsəddindən soruş.

Burla Xatun. Eləmi?! Qazan, ay Qazan, deyirəm, axı yazıqdı bu arvad. Yəni, Fatma. Anadı. Ana haqqı dedi Dədə. Amma haqqımızı verən olmadı bizim. Olmadı mənim haqqımı verən.

Qazan. Yenə hərzə-hərzə başlama, Xatun. Sənin haqqına nə oldu? Kim haqqını əlindən aldı? Bu dəfəki yağmaya heç dayım Aruzu çağırmağa qoymadın məni...

Burla Xatun. Mən qoymadım? Yenə mən oldum günahkar?! İndi mən deyim, sən eşit. Belə dayın Aruz sənin ala taxtına göz tikdi. Dayın Aruz sənin orduna göz tikdi. Dayın Aruz evini də hələ bir yağmalamalıydı?! Sən bilmirsən, mən bilirəm – dayın Aruz xan babamın yanına varıb, səndən o ki var deyib. Təpəgözdən kim qurtardı Oğuzu – mənim oğlum Basat deyib. Bəs belə isə ver Bayandır xan, mənim mükafatımı deyib. Basatı Oğuz baş sərkərdə istəyib.

Qazan. Baban nə deyib?

Burla Xatun. Nə deyəcək babam? Qocalıb heydən düşüb mənim xan babam. Baxarıq deyib. Nə istəyirsən sən mənim babamdan?!

Qazan. Mən? Mən yazıq? Heç nə istəmirəm, istəmənəm də. Amma baxarıq... Nolar, mən də bilərəm, neynirəm. Mən Aruza göstərərəm. Məndən şikayət? Nolar?

Burla Xatun. İndi də işi-gücü Dış Oğuz bəylərini sənə qarşı qaldırmaqdı. Bəyim, bu işdən hər bə qoxusu gəlir, hər bə qoxusu...

Qazan. Nolar, gəlsin. Biz də Qazan Xanıq. Salur quşu bizim könlümü zə yardı. Hər bədisə, qoy hər bə olsun. Oğuz dı şı akınlardan əvvəl Oğuz içinin təmizlənməsi lazım. Əsl düşmən elə öz içimizdənmiş. Oğuzun gələcəyi...

Şirşəmsəddin gəlir.

Şirşəmsəddin. Ağam, Boğazca Fatma gəlib deyir, Qazan xanla təklikdə görüşməliyəm, vacib sözü var.

Qazan. Nə vacib sözü varmış mənə? Özü də təklikdə. Mənim heç kimdən sırım yoxdu. Yalvarmağa, sısqamaya gəlib. Vacib sözü varmış. Sonra, sonra...

Burla Xatun. Mən burada bircə an da qalmaram. Nə sözüünüz var danışın təklikdə. Salın yada sevişdiyiniz günləri. Bəlkə ağ günə çıxasız. Heç eyb etməz. Vararam mən xan babamın yanına. Açaram dərdimi mən xan babama. Sən... Sən isə... Verginən qara yellərə aramızda olanları. Satginən məni bir keçiyə, Qazan (*Gedir*).

Qazan. İlan vursun bu Fatmanı. İşə düşmədik oturduğumuz yerdə?! Səndə ağıl nə zaman olacaq Şirşəmsəddin? Heç yeri idi: “Boğazı gəlib...” Nə donub durmusan?! Çağır gəlsin kafir qızı kafiri.

Burla Xatun (*başını salır içəri*). Deməli belə oldu?! Çağır gəlsin, eləmi?! Nolar. Sən Qazan ol, mən də Bayandır xanın qızı. Görərsən (*yox olur*).

Qazan. Sən yenə donub qalmısan? Dayan. Tanrıya şükürlər. Axır qova-qova mərdi namərd edəcəksən, Xatun. Get. Get. Qoy Oğuzun işlərilə məşğul olaq, canım. Bunun oğlu damda özünü necə aparır? Nə deyir, nə danışır?

Şirşəmsəddin. Heç nə demir, ağam, heç nə də danışmır. Üzüqoylu düşüb torpağa. Nə su içir, nə yemək yeyir. Lal-dinməz, ancaq nəfəsidi ağır-ağır gedir, gəlir...

Qazan. Yaxşı, bəs bu qarını nə istəyir bizdən? Bilmir ki, casusa, xainə aman yoxdu, ola bilməz? Sözü varmış. Neynirəm mən sözü? Sözlə yara sağalar?! Nə deyəcəkmiş, bilmirsən?

Şirşəmsəddin. Nə bilim, ağam?! Qovum getsin.

Qazan. Yox, qovma, gətir içəri. Qoy gəlsin, görək nəymiş sözü.

Şirşəmsəddin çıxır. Fatma gəlir.

Fatma. Ağam Qazan. Ağam Qazan. Rəhminə sığınmağa gəlmişəm. Gen ətəyinə bürünməyə gəlmişəm. Ayağının altında ölməyə gəlmişəm. Ağam Qazan, mədəd eylə.

Qazan. Qalx, ey qadın. Məqamın sirri var. Məqam rəhm məqamı deyil. Söylə, sən övladının bu gününü irəlidən görmədinmi? Niyə ona tərbiyə vermədin? Oğuzun başına bəlalar gətirdi...

Fatma. Görmədim, ağam. Bilmədim, ağam. Tərbiyə verənim olmadı, bəyim. Amma, Qazan xan. Ümid yerim sənsən. Deyil mənim oğlum casus. Mədəd eylə.

Qazan. Bu, artıq sübut olunmuş bir məsələdir. Oğlun Oğuz xain çıxdı. Cəzasını alacaq. Bütün Oğuz bunu məndən tələb edir. Mən kiməm? Mən Oğuzun iradəsiylə oturub dururam.

Fatma. Sən də babasan, Qazan.

Qazan. Bəli, mən də babayam. O bircə oğlum Uruz az qalmışdı sənin oğlunun əməlinin cəzasını çəksin. Hələ özümün əsirliyimi demirəm. O dünyanı gördüm, gəldim. Oğlun idi sənin bizim hər hərəkətimizi Oğuzdan o yana – Bayburda, Trabzona xəbər verən. Qazan ova getdi, gəlin, məqamdı deyən. Oğlundu sənin.

Fatma. Qazan, sənin oğlundu...

Qazan. Hələ Bəkilin, hələ Şirşəmsəddinin, hələ Qanturalının, Beyrəyin... Nə dedin sən? Necə? Beyrəyin başına gələnlər...

Fatma. Qazan, məni unuttunmu? Mən bir gözəl-göyçək qız idim.

Qazan. Sus, yavaş.

Fatma. Mən indi belə qocaldım. Qazan, evimizin ardındakı dərəcəyi unuttunmu? Qazan, həyatımızdəki iti unuttunmu? Bəraqcuq idi o itin adı. Sən onu belə çağırırdın. O da sənə yalmanardı, bircə sənə hürməzdi. Unuttunmu?

Qazan. Yavaş. Tanrı eşqinə yavaş. Nədir sənin sözün? Unuttum, unutmadım. Vacib olan o deyil. Unuttum elə – nə olacaqmış ki?! Sənin oğlun casusdu axı...

Fatma. Sənin oğlun, xanım Qazan.

Qazan. Sənın oğlun casusdu, cəzasını da alacaq. Sən nə danışırısan hərzə-hərzə, qoca qarı?

Fatma. Qazan. Bunu sənə uzun illər demədim. Bu sirri qarnımda saxladım, Qazan. Dədə demiş: oğul kimdən olduğun ana bilər. Oğul səndəndi, Qazan. İndi özün bilərsən, istərsən as, istərsən kəs, istərsən...

Qazan. Bu nə danışır? Bu nə deyir? Pah, pah... bir də pah. Sənın adın qırx oynaşlı Boğazca Fatma deyilmirdi? Nədən oğul məndən olsun?! Söylərmisən?

Fatma. Dedim sənə: oğul kimdən olduğun ana bilər. Səndəndi mənim yeganə oğlum. Bizim qara başımız qurban olsun sənə, xanım Qazan.

Qazan. Yavaş ol. Yavaş. Sən... sən qayət sayıqlayırsan. Bəlkə səhv edirsən? Ola bilər... Bəs niyə bu çağacan demədin mənə?

Fatma. Bir mənası varmıydı – dedim, ya demədim? Vurub yıxan, şücaətli bir oğul deyildi ki, yanına salıb döyüslərə aparasan. Sakit, fəqir, dinməz-danışmaz bir oğul idi mənim oğlum. Səndən mənə əmanət idi o. Bax ona diqqətlə, Qazan xan. Oğlun Uruza da bax, ona da bax. Oğlun Uruzu görəcəksən onun gözündə, üzündə.

Qazan. Yavaş ol. Sən nə danışdığını? Sən bilirsən nə danışırısan, Fatma? Sən mənim ürəyimə xəncər saplayırısan. Sən mənim...

Fatma. Qazan xan. Mən sənə bunları demək istədim. Unutma o aylı gecələri, unutma.

Qazan. Yenə başladı. Mən heç nə unutmamışam. Nə salmışan unutma, unutma. Unutmağa bir şey yox. Lap elə unutmağa kimsə yox! Sən başqa bir kimsəyə dedinmi mənə dediklərini?

Fatma. Yox, heç kimsə bilməz bunu. Bu, bir sirri-əzəm.

Qazan. Ya bəs Burla Xatun?

Fatma. Bilməz, xanım. Bilməz, bəyim. Mədəd eylə, Qazan, doğmaca oğluna qıyma.

Qazan. Dur. Sus. Sus deyirəm sənə. Bir insana danışmayacaqsan bunu. Qadir Tanrı. Mənim günahım nəydi, qadir Tanrı?! Nəydi mənim günahım, ulu Tanrı?! İndi get. Get. Sabah, sabah gələrsən. Sabah gəl. Sabah. Amma bax. Bir adam bilsə... Heç kim.

Fatma. Göydə Allah, yerdə sən, Qazan. Qıyma ona.

Fatma gedir.

Qazan. Qadir Tanrı. Mən indi neyləyim? Elə bil, ürəyimə dammışdı ki, bunun bir zibili çıxacaq. Mənim oğlum imiş... Mən indi neyləyim, qadir Tanrı. Sən söylə, söylə də...

V ŞƏRİL

*Gecə. Qazanın evinin önü. Bir tərəfdə həbs quyusu.
Şirşəmsəddin var-gəl edir.*

Şirşəmsəddin. Qazana nə dedi, nə demədi – xan birtəhər oldu. Ay səni, Boğazca. Nə vaxtı vardı bunun. Amma qocalıb heydən düşüb, bir yandan da oğul dərdi. Casus anası olmaq asan məsələ deyil yəqin ki (*Quyuya yaxınlaşır*). Bundan səs-səmir çıxmır. Sakitdən sakit, laldan lal. Bura kim saldıq böyür-böyür böyürdü, ökür-ökür hönkürdü. Bu – lal məzardı. Ürəyimə nəsə damıb. Bu sükutun zırıltısı bərk çıxmasa yey.

Fatma gəlir.

Kimsən? Fatma, sənsən? Gecənin bu vaxtı buralarda nə gəzirsən, ay arvad?! Xan indi uyumuş olar. Sabah gəl. Nə edirsən? Ora olmaz. Yıxılmaq istəyirsən?

Fatma (*quyuya yanaşır*). Bala, bala, ay bala. Doqquz ay dar qarnımda gəzdirdiyim balam mənim. Tale səni nə pis yerdə yaxaladı.

Şirşəmsəddin. Kəndinə gəl, Fatma qarı, kəndinə gəl. Ora olmaz. Get evinə, toxda, sabah gələrsən. Xan ürəyi yumşaq olar, hələ baxdın sənə oğlunla görüşməyə izn də verər...

Fatma. Şirşəmsəddin, igid bəyim mənim. Sən səni bilərsən, sən mənədən xəbərin yox. Amma dayan, dayan, igid Şirşəmsəddin, sən heç səni də bilməzsən...

Şirşəmsəddin. Nə dediyindi sənini?..

Fatma. Yadındamı, şümal kimi igid idin. Qarğı kimi boyun vardı. Daş kimi, qaya kimi qolların vardı. Qara-qara gecələrə bənzər qaynar gözlərin vardı. Zərif-zərif barmaqların, qıs-qıvraq vücudun vardı. Sən gənc idin, Şirşəmsəddin. O aylı gecə yadındamı?

Şirşəmsəddin. Əlbəttə, yadımdadı. İtinizin adı Bəraqcuq deyildimi? O aylı gecə evinizin ardındakı dərəni keçib həyətinizə girən yerdə bir hürmək başladı ki. Sən gözəl idin, Fatma...

Fatma. Səni istədiyindən хүrdü. Ancaq sənə elə хүrərdi. Getdi o günlər. Amma... Mənə imdad səndən, ancaq səndən gələr. Ancaq sən...

Şirşəmsəddin. Nə imdad, qarı arvad? Sən nə danışırsan?

Fatma. Getdi o günlər. Nişanəsi qaldı. Məni o gecə yüklü qoydun sən. Əmanətin qaldı. Sənə heç vaxt bu sirri açmadım, bəyim.

Şirşəmsəddin. Hansı sirdən danışırsan? Bunun ağıl çasıb, deyəsən...

Fatma. Yox. Aqlım-zadım çəşmayıb. O sirdən danışıram ki, bax indi, burda dustaq olan mənim oğlum...

Şirşəmsəddin. Mənim... sənin oğlun... Sənin, sənin oğlun...

Fatma. Şirşəmsəddin, Şirşəmsəddin, dil çəşar, doğrusunu söylər, o həm də sənin oğlundur. Bu oğul həmən o aylı gecənin yadigarı, əmanətidi. Balam, balam mənim... sən balamıza qıymazsan, igid. Sən atasan.

Şirşəmsəddin. Nə təhər, nə təhər? Dur bir dayan. Gen dünyanı başıma dar elədin. Mənim oğlum – casus??? Bu dünyada sən məni xar elədin. Mənim oğlum casus? Alca qanın qılıncımla yerə töküm deyərdim. İndi mənim oğlumdu bu? Sinəsindən ürəyini çəkim, söküm deyərdim. İndi mənim oğlumdu bu. Fatma, Fatma. Bu xəbəri verməyəydin mənə gərək. Fatma, Fatma. Ürəyimə qara dağlar vurmayaydın mənə gərək. Qadir Tanrı sən özün mənə yol göstər, qadir Tanrı. Fatma, Fatma, dur, dur ayağa, burda qalma belə. Get, evinə get. Burda durma. Get, mənə aman ver. Düşünüm, daşınım.

Fatma. Qıyma ona, qıyma əti-ətindən, qanı-qanından övladına, Şirşəmsəddinim mənim. İgidim, aslanım. Mənə imdad. Balamıza qıyma. Qıyma.

Fatma gedir.

Şirşəmsəddin. Gördüm axı. Qollarını arxasından bağlayanda mənə belə birtəhər baxdı. Bahar vaxtı ağ qarlar yağmışdı çöhrəsinə, elə bil. Küskün idi baxışları. Oğlum. Övladım. Mən indi neyləyim, qadir Tanrı? Mən indi neyləyim, neyləyim? Sən söylə. Sən. Söylə də...

VI ŞƏKİL

Fatma evində.

Fatma. Mən demədim, Dədəm dedi: oğul kimdən olduğun ana bilər. Qaldı Bəkil, qaldı Aruz. Məndə taqət qalmadı Aruza varam. Mən neyləyim indi?

Dədə Qorqud peyda olur.

Dədə, sənsən? Mənim vaxtına nə qaldı, Dədə?!

Dədə Qorqud. Vaxt yavaş-yavaş uzanmaqdadı. Vaxt indi sənindi. Amma fürsəti də qaçırma isti-isti. Qalx. Bəkilin yanına varman lazım.

Fatma. Necə, ağam?! Bəkil dünyanın o başında – Gürcüstan ağzında oturur. Necə varım mən oraya? Quş deyiləm uçam, varam...

Dədə Qorqud. Sən artıq Bəkilin evinin qarşısındasan. Gir evə. Söylə söyləyəcəyini.

Fatma. Aman, Tanrım.

Hər şey dəyişir. Bəkilin evi. Qorqud yox olur.

Fatma. İgid Bəkil! Evdəmişən, igid Bəkil? Səni deyib gəlmişəm. Sənə sözüm var. Bəyim Bəkil. Qarıya çıx.

Bəkilin evindən bir qaraltı çıxır.

Fatma. İgid Bəkil, sənmişən? Bəli, sənsən. Bilirsənmi, nələr oldu? Qazan xandan buyruq oldu. Mən biçarənin yeganə oğlunu tutub dustaq elədilər. Ala candan ayırmaq istərlər balamı, Bəkil. Mənim balam casus deyil. Mənim

balam fağır, kimsəsiz, ata olan yerdə yetim baladı. Duyursanmı məni, Bəkil? Xatırladınmı məni? Evimizin ardı dərəcik idi. İtimizin adı Bəraqcuq idi. O aylı gecələri, səninlə baş-baş verdiğimiz o gecələri yada salırsanmı? Bəli, mənəm, sənin, sənin Fatmanam, Bəkil. Sənin məndə o zamandan əmanətin qalmışdı. Bu mənim sirrim idi. İndi sənə açıram onu. Balamın atasına.

Qaraltı yerə çökür.

Noldu sənə, Bəkil?! Duydunmu məni, igidim Bəkil? Qoyma oğluna qıyalar. Get, söylə Qazana, get söylə Bayandır xana, yalvarırsan yalvar, igidliyinə bağışlasın atalıq eləmədiyən yetim qoyduğun övladını. Qoyma balamıza qıyalar, yeganə ümidim mənim, qoyma, qoyma igidim Bəkil, bəyim Bəkil...

*Dədə Qorqud peyda olur. Yenə hər şey dəyişir.
Bu dəfə Aruzun evinin önü.*

Dədə Qorqud. Fatma, bu da Aruz Qocanın evi. Di get, di get, indi də balana ondan imdad dilə.

Fatma. Aruz bəyim. İgid bəyim. Eşit mənim səsimi, dinlə mənim ünümü. Sənə pənəh gətirmişəm. Gen ətəyinə sığınmağa gəlmişəm. Fatmayam mən. Başibəlali, bədbəxt Boğazca. Bir zamanlar gözəlüm deyə oxşadığın, ağ üzümdən dişləyib dönə-dönə öpüb doymadığın Boğazca. Bilirmisən, nələr oldu? Qazan xandan buyruq oldu. Tək balamı dustaq edib ağ əllərin gerisindən bağladılar. Adını casus qoydular. Bilirmisən, nələr oldu? Qazan evini yağmaladı. İç Oğuz bəylərini çağırdı. Sən Aruzu çağırmadı. Qazan səndən hayıf almaq istəyir. Bilirmisən, nə hayıfı o hayıf, Aruz bəyim? Sənin oğlundu mənim oğlum. O aylı gecələrimizin əmanətidi.

Aruzun evindən qaraltı çıxır.

Aruz Qoca, sənmişən, bəyim? Bəli, sənsən. Əmanətin uzun-uzun illərin sirri idi. Əmanətini səndən də gizləmişdim, bağışla məni. Əmanətini qoruya bilmədim. Barı sən qoru əmanətini. Mənim oğlum, sənin oğlun casus deyil,

Aruz. Qoyma oğlumuza qıyalar. Qoyma Qazan oğlumuza cəza versin. İgid
Aruz. Alp Aruz.

*Dədə Qorqud peyda olub Fatmanı çəkib aparır. Aruzun qaraltısı,
Bəkilin qaraltısı hələ xeyli sükut içində, üzərlərində zəif işıq.*

Fatmanın evi. Fatma və Dədə Qorqud.

Dədə Qorqud. Fatma, sağmısan, əsənmisən? Səsin gəlsin. Noldu buna, bayıldınmı?

Fatma. Dədə, mən hardayam?

Dədə Qorqud. Öz evindəsən, Fatma.

Fatma. Dədə, mən uyquyamı getmişdim?

Dədə Qorqud. Yox, Fatma. Sən uyquya getməmişdin. Sən Gürcüstan ağzına, Dış Oğzuza getmişdin. Getdin, gəldin. Oğluna zaval var.

Fatma. Ağzın üçün ölüm, Dədə. Dilin üçün ölüm, Dədə. Bir də söylə.

Dədə Qorqud. Oğluna qıymayacaqlar. Bəylər bir araya gələcək. Amma heç biri ölüm hökmünü dilinə gətirməyəcək.

*Dədə Qorqud danışdıqca Qazan xan, Şirşəmsəddin, Aruz,
Bəkil bir araya gəlirlər.*

Dədə Qorqud. Bir-birinin üzünə də baxa bilməyəcəklər. Sən öz işini gördün, Fatma. Bax. Casus, casus deyib bar-bar bağırın Qazana bax...

Qazan. İndi iş belədi, bəylər. Bu casus deyilən oğlan bir cavandı. Oğzuza da ki cavanlar lazım. Oğuzun gələcəyi naminə...

Aruz. Bir dəqiqə. Bir dəqiqə. Casusluğun kim dedi bunun, biz də bilək.

Şirşəmsəddin. Beyrək dedi. Beyrək də ki on altı ilin Bayburd əsirli-yindən sonra... Məlumdu da...

Aruz. On altı il əsirlikdə qalasan, sağ-salamat çıxıb gələsən, hələ bir başqa birisinə də cəza istəyəsən... Bərəkallah.

Bəkil. Beyrək igid ərdi. Amma o da dediklərini sübut eləməliidi. Biz düşünülməmiş addımlar ata bilmənək, bəylər. Bunu bizə bağışlamazlar.

Aruz. Beyrəyin igidliyini nədə gördün, bəy? Əsir getməyində gördün, əsirlikdə xoş keçən günündə gördün, Oğuz verdiyi xeyirdə gördün onun igidliyini? Təpəgöz Oğuzun qapısını kəsəndə hardaydı Beyrək? Bayburd bəyinin qızının incə ağuşunda?

Qazan. Aruz Qoca. Söhbət Basatdan, Beyrəkdən getmir. Aydını, bilirik. Başımıza qaxınc oldu bu Təpəgöz. Söhbət bu... bu cavandan gedir. Sən də yenə başlamısan Təpəgöz, belə gəlmiş, Təpəgöz belə getdi...

Aruz. Taxsırı sübutsuzdur.

Bəkil. Taxsırı sübutsuzdur.

Şirşəmsəddin. Sübutsuzdur.

Qazan. Belə dediniz. Nolar, mən bəylərbəyi olsam da, madam ki, siz hamınız belə deyirsiniz, mənə də o qalır ki, qoşulum sizə. Olsun. Mənə görə də taxsırı sübutsuzdur.

Bəylər yox olurlar.

Dədə Qorqud. Gördünmü, Fatma, gördünmü? Qadir Tanrı tək balanı sənə çox görmədi.

Fatma. Şükürlər olsun, ilahi. Şükür sənə birliyinə, qadir Allah. Dədə, bəs indi mənə balam ömrü boyu həbsdə çürüyəcək? Dədə, bu işi ki başladın, yarımçıq qoyma.

Dədə Qorqud. Qorxma. Bax, diqqətlə bax. Görürsənmi, şövkətli Oğuz bəylərini?

Qazan və Şirşəmsəddin.

Qazan. Şirşəmsəddin. Bu gecə uzun bir gecədi. Sən də yorğunsan, igidim. Get evinə. Bir az dinlən.

Şirşəmsəddin. Aman, ağam. Heç olarmı? Dustaqda gözüm olması lazım. Yox, ağam, sən get dinlən, mən uyumaram.

Qazan. Tərs oğlu tərs. Deyirəm, hava qəribədi, uyqum yox.

Qazan gedir. Aruz gəlir.

Aruz. Şirşəmsəddin, necə varsan?

Şirşəmsəddin. Sağ ol, bəyim. Yaxşıyam. Sən niyə qayıtdın?

Aruz. Ürəyim sıxıldı. Gecənin xeyrindən, sabahın şəri məsləhətli. Deyilmi?

Şirşəmsəddin. Bəli, bəyim, doğru buyurursan. Amma belə birtəhərsən, yorğun dəyirsən gözümə. Get dinlən.

Aruz. Yox, sən özün yorğun görürsən. Mən elə buralarda dolaşıram. Sən istərsən get evinə. Uyu bir az.

Şirşəmsəddin. Yox, yox. Mən gedə bilmənəm. Bəs bu dustağı kimə tapşırım gedim. Mən elə burdacana qalacam. Sən dayanma, get, bəyim.

Aruz. Sən qalacaqsan burda? Ay allahın bəndəsi yeri get evinə-eşiyinə. Sənin dustağına nə olasıymış?! Quş quşluğuyla buralardan qaçıb uçub gedə bilməz.

Şirşəmsəddin (*quyunun yanında uzanır*). Yox, qalacağam burda. Sən getsən məsləhətli, Aruz bəy.

Aruz. Yaxşı, nolar mən gedərəm. (*Yavaşdan*) Qanmaz oğlu qanmaz

Aruz gedir. Bəkil gəlir.

Bəkil. Bu kim ola uzanıb uyquya gedib? Şirşəmsəddin, sənsən?

Şirşəmsəddin. Mənəm. Kim olacaq?!

Bəkil. Gecənin bu vaxtında burda nə edirsən? Evin-eşiyin yoxmu sənin?

Şirşəmsəddin. Var, nə üçün olmasın. Ağam Qazanın dövlətindən hər şeyim var. Sən söylə, niyə döndün?

Bəkil. Nə bilim, gecə yola çıxmaq istəmədim. Dustaq burdadı?

Şirşəmsəddin. Burdadı, burdadı. Get bir yer bul, sən də dinlən. Dədəm Qorqud söyləmiş: gecənin xeyrindən sabahın şəri yaxşıdır.

Bəkil. Amma nə söyləmiş... bəri bax, onsuz da gecə qonağı abırsız olur. Sən gəl, çıx get evinə. Buraların keşiyin mən çəkərəm.

Şirşəmsəddin. Nə danışırısan sən?! Heç elə iş olar?! Qazan xan nə deyər?! Bayaq bərk-bərk tapşırdı ki, burdan heç yana getməyəsən, amandı. Özü də elə bu həndəvərdədi. Get, igidim, get bir yer bul özünə qalmağa. Mən buraları heç kimsəyə əmanət edə bilmənəm. Get. Durma daha. Get.

Bəkil. Sağ ol səni. (*Yavaşdan*) Zalım oğlu zalım.

*Bəkil gedir. Qazanın, Aruzun, Bəkilin qaraltıları bir-birindən
gizlənə-gizlənə gəlir.*

Şirşəmsəddin. Bunlar kim ola, qadir Tanrı? Kafirlərdir, əlbət. Bizim casusa cəza verməyə gəlməsinlər. “Öldürək, sirr faş olmasın”. Aha. Kimsiniz siz? Dayan, qaçma. Qaçma dedim, itim kafir. Dayan.

Qaraltılar yox olur. Qazan gəlir.

Qazan. Şirşəmsəddin, bu nə hay-haraydı? Kim var buralarda? Mənəm, mənəm. Dustaq harda, yerindəmi? Səs-səmiri gəlmir bunun, Şirşəmsəddin.

Şirşəmsəddin. Xanım Qazan, sənsən? Qaçdılar, məlunlar. Bəli, ağam. Heç bilmədim kim idilər. Amma gəlib bura hücum edəcəkdilər. Kafir ola bilərdi. Qovdum getdilər. Sən arxayın ol, ağam. Get, get dinlən. Səsi-səmiri gəlmir bunun deyirsən? Bir bədbəxt cavandı, atalı yetim, nə səsi-səmiri gələcək. Get ağam, sən get evə. Buralar soyuqdu. Canını üşütmə alar...

Qazan. Bu nə danışır. Atalı yetim deyir. Bəlkə duyuyq düşüb. Duyuq düşsə, arvada deyəcək. Burla Xatun bildi, mən batdım. Aradan çıxmaq vaxtıdı.

Qazan gedir. Dədə Qorqud və Fatmanın üzərinə işıq düşür.

Dədə Qorqud. Görürsənmi, Fatma, nə işlər oldu. İndi sən son addımını atacaqsan. Ehtiyatlı olman gərək.

Fatma. Dədə, göydə qadir Tanrı, Dədə, yerdə sənsən, bəlli bilgil.

Dədə Qorqud. Avazın yaxşı gəlir, avazın. Durursan ayağa, gedirsən Qazan xanın hüzuruna, belə deyirsən. Deyirsən ki...

İşıq sönür.

Burla Xatun və Beyrək, elə bil, kimdənsə gizlənə-gizlənə gəlirlər.

Burla Xatun. Bəri gəl. Yavaş. Görən olar, burdan, burdan. Sakit. Yavaş. Keç bura görüm.

Beyrək. Anam mənim Burla Xatun. Burdan deyirsən, gəlirəm. Həşəmətli Burla Xatun, Bayandır xanın qızı. Ağam Qazanın...

Burla Xatun. Yaxşı, yaxşı. Dayan bir görüm. Sus. Yox, cavab ver mənə. Dinlə və cavab ver. Sən mən tərəfdəsən, ya...

Beyrək. Ya...

Burla Xatun. Ya Qazan?!

Beyrək. Aman, Burla Xatun, aman mənə. Qara başım qurban olsun sənə. Mən kiməm ki? Mən... Qazan bilər də...

Burla Xatun. Söylə, Beyrək. Daha sözü oynatmaq, gizlətmək vaxtı deyil. Məqam, bax, indidi. Bildir mənə...

Beyrək. Mən Dədə Qorqud tərəfdənəm. Yox. Bayandır xandanam. Yox. Səndənəm. Xanım, səndənəm. Mən kiməm ki? Səndənəm. Əlbəttə.

Burla Xatun. Bax belə. Belə yaxşıdı. Sən igid Beyrəksən.

Beyrək. Əlbəttə, səndənəm, xatun. Heç şübhən olmasın.

Burla Xatun. Onda dinlə. Bunlar nəşə bir iş qururlar – bəyləri deyirəm – nəşə gizli işləri var. Nədi – bilmirəm. Qazan mənimlə oyun oynayır. Ax bu Qazan. Eybi yoxdu – mən bilərəm, neynərəm. Ordan səs gəldi deyəsən.

Beyrək. Yox, narahat olma. Bir şey deyil. Sən darılma.

Burla Xatun. Mən darılmıram. Mən bu oyuna getmirəm. Mən gedərəm xan babamın yanına.

Beyrək. Qara başım qurban olsun, xanım, sənə. Qara başım qurban olsun... olsun... olsun... (*başını yerə döyür*).

Burla Xatun. Heç eybi yoxdu. Bir dayan görüm, qulaq ver. Mən bu oyuna getmirəm. Bilirsən... Amma... Nədisə Dədə Qorqud gəlir, Fatma gedir. Fatma gedir, Aruz Qoca gəlir... Aruz da ki...

Beyrək. Aruz Oğuzda düşməndi, bəlli bilgil. Oğlu Basat da, xatun, bir sarsağın biridi. Nolsun, nə böyük bir işmiş Təpəgözü basıb kəsib... Yox bir...

Burla Xatun. Beyrək, sən bunları hələ bir izlə. Nə qurğu qururlar – biz bilək. Casus tapıldı – iş görmək vaxtıdı – iş yox. Burda nəşə var. Qərəz bunları izləmək gərəkdir.

Beyrək. İzləmək? Bu da elə casusluq deyilmi, həşəmətli Burla xatun? Deyirəm bəlkə...

Burla Xatun. Bunları izləyirsən...

Beyrək. Baş üstünə!

Burla Xatun. ...Burda nəyə var.

Beyrək. Nə deyim?! Doğru buyuyursan, var. Mən hazır. Nə qədər dərini görürsən sən.

Burla Xatun. Fatma ayaq üstə ölmüşdü. İndi qulaq verirəm, buyur, dirilib. Ümidi, inamı qayıdıb. Niyə? Aruz Qoca yenə aldatdı Qazanı. Bu da ki, avam... Sən nə dersən?

Beyrək. Həşəmətli... Mən nə derəm? Mən nə derəm? Mən də onu derəm. Nə etməliyəm mən? Nə? Söylə. Söylə.

Burla Xatun. Yavaş. Düş Fatmanın arxasınca, kölgəsi ol.

Beyrək. Olum.

Burla Xatun. Dədənin kölgəsi ol.

Beyrək. Olum.

Burla Xatun. Aruzun, Aruzun kölgəsi ol. Niyə, nə üçün sağdır bu casus indiyənədək?!

Beyrək. Bilmirəm. Bəli, biz bunu bilməliyik. Mən – kölgə.

Burla Xatun. Get, igid Beyrək. Umurun açıq olsun. Ordan yox, ordan yox, bura gəl. Yavaş ol. Sus...

Beyrək. Həşəmətli...

Çıxırlar.

VII ŞƏRİL

Qazanın evi. Qazan və Burla Xatun.

Qazan (*öz-özünə*). Bu kafir oğlu kafir Şirşəmsəddin çöküb qaldı quyunun yanında. Açıb buraxacaqdım oğlanı.

Burla Xatun. Şirşəmsəddinə noldu?

Qazan. Heç nə olmadı. Neçə gündür uyumur. Deyirəm, bəlkə bir evinə getsin bu gecə.

Burla Xatun. Nə təhər getsin? Bəs buralara kim baxacaq? Hələ dustaq? Gecə də çox narahat gecəydi. Sən özün neçə dəfə durub dışarı çıxdın. Səs-küy vardı.

Qazan. Heç, elə-belə çıxdım. Bəylər gəlmişdilər, onlarla idim.

Burla Xatun. Eşitdim, Aruz Qoca da gəlmiş imiş. Nə vacib düşüb. Yağmaya gəlmədi deyin şikayət edirdi? Yoxsa yenə Basatın şücaətindən danışırdı?

Qazan. Səninki də Basat olsun. Aruz olsun. Məşvərət oldu. Yox canım, doğru sözündü, məşvərət oldu. Aruz, Bəkil, Şirşəmsəddin... Bu oğlanla ... casusla ilgili.

Burla Xatun. Məşvərət oldu? Bəs mənə niyə demədin? Nə qərar çıxdı bəylərdən?

Qazan. Heç inanmazsan, Xatun. Hamısı bir səslə dedi, bu casusun casusluğu sübutsuzdur. Mat-məəttəl qaldım.

Burla Xatun. Sübutsuzdur? Necə yəni sübutsuzdur?! Bəs Beyrək dedikləri nə oldu? Bəs Dədəm Qorqud söylədikləri hara uçdu?

Qazan. Mən də elə onu deyirəm. Amma qaldım təklikdə. Sübutsuzmuş.

Burla Xatun. Deməli, Aruz Qoca yenə istədiyi kimi fırlatdı sizi serçə barmağına...

Qazan. Serçə barmağına? Serçə barmağına niyə?

Burla Xatun. Yaxşı, olsun baş barmağına.

Qazan. Xatun, bilirsən nə var? Hərzə-hərzə danışma. Bəylərin sözü sözdü, alqışı alqışdı, qarğıışı qarğıışdı. Oğuzun gələcəyi...

Burla Xatun. Onu saxla. Şirşəmsəddinə deyərsən. Bəs Beyrəyin sözü söz deyil? Yox, burda nəşə iş var. Casusluğunu Dədəm Qorqud dedi bunun. Cəzasını almalıdı, bəyim.

Qazan. Mən nə edə bilərəm ki?

Burla Xatun. Cəzasını almalıdı. Almazsa...

Qazan. Almazsa...

Burla Xatun. Xan babamın yanına mən vararam.

Qazan. Yenə başladı.

Burla Xatun. Sən inanma, görərsən. Xan babamın önündə qara başımı əyərəm, deyərəm: Aruz Qoca casuslara himayədarlıq edir, baba. Oğuzun düşmənləriylə ilişkisi var Aruzun, baba – deyərəm.

Qazan. Canım-gözüm, nə casus, nə ilişki. Sənin də hər künc-bucaqda casus görünür gözünə. Bədi də. Qoy yaşayaq da.

Burla Xatun. Bəli, bəyim. Görükür. Çünki qorxubdu mənim gözüm. Çünki bircə balamı itirəcəkdin az qala. Çünki səni qeyb edəcəkdin əbədi. Düşmən düşməndi. Bil bəyim: Aruz da düşməndi. Heç düşməndən əksik deyil.

Qazan. Pah, pah, yenə də pah. Bu nə həyatdı mən yaşayıram, qadir Tanrı. A bəylər, belə də zülm olar?

Şirşəmsəddin gəlir.

Şirşəmsəddin. Ağam, Fatma Xatun yenə gəlib. Səni görmək istəyir. Bəylər də burdadırlar. İstərsənsə...

Qazan. Aydın oldu. Əlbəttə bunlar hamısı söz qoyub: məni öldürmək istəyirlər. Aydın məsələdi. Nə deyirsən sən? Bəylər gözləsin. Fatma gəlsin. Yox dayan, Fatma gözləsin, bəylər gəlsin. Dayan görüm. (*Burla Xatuna*) Xatunum mənim. Sən get öz odana. Bu işlərə baş qoşmaq sənin işin deyil. Qanını qaraltma, deyirəm.

Burla Xatun. Belə... Mənim işim deyilmiş. Bəs nədi mənim işim? Elə mənim işimdi bu, qanım-zadım da qaralmır. Şirşəmsəddin, Beyrəyi də çağır gəlsin.

Qazan. Niyə? Beyrəyi neyləyirsən?

Burla Xatun. Gəlsin, mənim ondan soracağım var.

Qazan. Xatunum mənim, get öz işlərinlə məşğul ol, canım. Mənim səbrimi sına. Yaxşı, çağır Beyrək də gəlsin.

Burla Xatun. Şirşəmsəddin. Eşitdin? Hələ Beyrəkdən əvvəl Boğazca Fatmanı gətir bura. Mənim yanımda danış onunla, bəyim. Qoy o da sənə zərb-dəstini görsün, bilsin, Oğuzun qanun-qadağasının gücünü duysun.

Şirşəmsəddin. Ağam Qazan...

Qazan. Yaxşı da, məndən daha heç nə sorma. Mən kiməm ki, çağır gəlsin Fatma, çağır.

Şirşəmsəddin gəlir.

Qazan. Xanım, bəlkə sən... Aydındı. Nolar, qal. Əlbət, bir zaman gələr, mənim zərb-dəstimi görərsən.

Fatma gəlir.

Fatma. Ağam Qazan, səni deyib gəlmişəm. Burla Xatun?! Qara başım qurban olsun sənə, xatun, səni də deyib gəlmişəm. Qazan, mədəd.

Qazan. Bilirsənmi...

Burla Xatun. Bilirsənmi, boğazca Fatma, sənə oğlun Oğuzun casusluğun elədi. Günahı ağırdan ağır, cəzası müdhişdən müdhiş. Sənə dərdin böyük dərdi. Aruz Qoca nə dedi sənə, Fatma? Bilirəm, görüşmüşsən onunla.

Fatma. Aruz Qoca heç bir şey demədi mənə. Anam mənim, qız qardaşım, bacım mənim, boyu uzun Burla Xatun, mənim oğlum... mənim oğlum casus deyil, Burla Xatun. Xain deyil mənim oğlum. Mənim oğlum fağırdan fağır, yazıqdan yazığın biridi. Burax onu, Qazan, burax getsin buralardan. Buralar ona vətən olmadı. Burax onu, burax getsin qürbətə – bu dağlardan

salqum-salqum əsən yellər ona sərinclik vermədi. Xanım Qazan, mədəd, Qazan.

Burla Xatun. Necə olur bu?! Sənin oğlun günah işləmiş. Bəylər nə deyərlər? Oğuz nə deyər bu işə? Xan babam nə söylər? Dədəm Qorqud necə baxar? Qazan, sən söylə.

Fatma. Qazan, bəyim... Sən söylə. Söylə...

Qazan. Məsələ belədi də...

Fatma. Qazan, xanım...

Burla Xatun. Söylə, Fatma, söylə nə demək istəyirsən?! Sözlüsən sən.

Qazan. Qoyarsınız adamı söz deməyə? Belədi məsələ. Bəylər oğlunun günahını sübutsuz saydılar sənin. İş – bu, məsələ belədi. Oğlun azad olacaq.

Burla Xatun. Qazan! Nə danışdığındı? Huşun-başın özündəmi?

Qazan. Burla Xatun! Keç odana. Sən də get, Fatma. Get. O biri məsələlər sonra, sonra... Get daha.

Fatma. Ağzın üçün ölüm xanım, dilin üçün ölüm, bəyim. Sən sağ ol, əsən ol. Oğuzun iqbalı səni qorusun. Amin.

Fatma gedir.

Burla Xatun. Qazan! Mən anlamadım: bu arvadla sənin aranda yenə nəşə var.

Qazan. Bununla? Ha... ha... ha... Allah səni güldürsün. Get xanım, get öz odana, erkək işlərinə qarışma. Şirşəmsəddin!

Şirşəmsəddin gəlir.

Bəyləri çağır gəlsinlər. Xanım, bəşdi daha, Dədəm Qorquda and olsun, bəşdi daha. Bəşdi! Mən də insanam. Dəmir deyiləm, daş deyiləm. Sən məndən nə istəyirsən?! Gedirsən get var xan babana. Pah, pah, yenə də pah. Xan qızı al, axırı da bu. Allah, mən nə günah eləmişəm? Bu nəydi, qadir Tanrı? Sən özün mənə kömək ol. Dədə, Dədə, hardasan, Dədə?

*Fatmanın evi. Fatma huşa gedib. Dədə Qorqud bardaş qurub oturmuş.
Beyrək gizləmə-gizləmə qalib.*

Dədə Qorqud. Yaxşı, daha bəsdı. Çıx, çıx ordan görüm.

Beyrək suyu süzülə-süzülə çıxır.

Gəl. Gəl yaxına. Eyiblicə iş tutmaq başa qaxınc olur, Beyrək dediyim. Nə girmisən siçan yuvasına, nə ararsan orda sən?! Danış. Cavab ver. Noldu sənə?!

Beyrək. Dədə... (*Susur.*)

Dədə Qorqud. Nə Dədə? Nə Dədə? Nə üçün gəldin? Mənimmi izimə düşdün? Ya Fatmanın?

Beyrək. Dədə... Məndən olmadı. Günah məndən keçdi. Mən kiməm ki? Sən olan yerdə kiməm mən? Buna nolub? Ölübmü, Dədə?! (*Fatmanı göstərir.*)

Dədə Qorqud. Yox. Ölməyib. O indi kiçicik uyquya gedib. Nə dilərsən, söyləsənə.

Beyrək. Bilmirmisən, Dədə?! Bilirsən.

Dədə Qorqud. Sən Fatmanı tanımazmısan, Beyrək dediyim?!

Beyrək. Necə tanımazam. Yaxşı tanıram. Evlərinin ardı dərəcik deyildimi? İtlərinin adı Bəraqcuq deyildimi? Mənim toyumda, Dədə, yadındamı qalxdı, əl götürdü oynadı. Aldatmaq istədilər xatunlar məni. Banuçiçək, ayıb olmasın, budur dedilər. Aldanmadım. Sən idin mənim gözümə işiq, qəlbimə hiss verən, Dədə, sən idin.

Dədə Qorqud. Sən Fatmanı tanırmısan? O söhbətlərin yeri deyil. Tanırmısan?

Beyrək. Tanıram, Dədə. Onu kim tanımadı?! Adı... qırx oynaşlı Boğazca Fatma deyildimi?

Dədə Qorqud. Sən onu məhv eləməkmi dilərsən, Beyrək dediyim?!

Beyrək. Onu yox, Dədə. Onu yox, oğlunu. Oğlu casusdu – sən dedin. Qazana dedin, Dədə, unuttunmu?

Dədə Qorqud. Mən dedim. Amma mən dərdi göstərdim Qazana, dərmanı ona (*Fatmanı göstərir*) verdim.

Beyrək. İndi mən nə edim?

Dədə Qorqud. İstərsən danış onunla (*Fatmaya işarə edir*).

Fatma (*Huş içində durur ayağa*). Oğul kimdən olduğun ana bilir. Oğul kimdən olduğun ana bilir. Söyləyimmi kimdəndi oğul, Qazan?! Söyləyimmi Aruz Qoca?! Söyləyimmi Şirşəmsəddinim mənəm, Bəkilim mənəm...

Dədə Qorqud. Danışmaq istərmisən, Beyrək, Fatma ilə?

Beyrək. Ulu Qorqud. Mən...mən... hər şeyi anladım. Allah, Allah deməyincə işlər önməz. Yağı düşmən dost olmaz. Əski pambıq bez olmaz. Yapa-yapa qarlar yağsa...

Fatma (*Huş içində gəzir*). Oğul kimdən olduğunu ana bilir. Ana bilir.

Beyrək (*qorxmuş*). Dədə, mən gedim, nolar qoy mən gedim, Dədə.

Dədə Qorqud. Get gedə bildiyin qədər. Uç uça bildiyin qədər.

Beyrək. Ulu Dədə. Mən yoxam (*yox olur*).

Dədə Qorqud. Gəl, gəl. Uzan, sakın ol, sakın. Heç kim yoxdu artıq. Sənsən, mənəm. Mənəm, sənsən. Hamı, hamı getdi. Təkcənəsən. Tək, tək, tək... Heç kim yoxdu...

Fatmanı sakitləşdirib uzandırır əvvəlki yerinə.

VIII ŞƏKİL

*Qaranlıq. Qazanın evinin qabağı. Qazan çıxır quyuya doğru gedir.
Şirşəmsəddin arxasınca.*

Qazan. Aha, deyəsən heç kim yoxdu. Açım qapını, buraxım getsin bu zavallı, ilim-ilim itsin Oğuzdan. Bəlkə qisməti irəlidedi?!

Şirşəmsəddin. Ağam Qazan. Nə axtarırsan? Bir əmrinmi var?

Qazan. Sənsən?! Yenə sənsən. Sən yorulmursan, Şirşəmsəddin? Heç. Elə-belə. Hava alıram. Necə gözəl axşamdı...

Şirşəmsəddin. Gözəldi. Bir azdan ay da çıxacaq.

Qazan. Hə... Nə var, nə yox?

Şirşəmsəddin. Heç. Elə bir şey yoxdu. Amma, ağam, bu dustağın başını dumanlar alır...

Qazan. Nədi ki... Niyə?

Şirşəmsəddin. Dün gecəki hadisə heç başımdan çıxmır. Deyirəm, bəlkə bu binəvanı öldürmək istəyirlər?! Kafirlər bundan bəlkə hayıf alırlar?!

Qazan. Eləmi? Onu qorumaq lazımdı. Biləsən. Günahı sübutsuz olana qıymaq özü günahdı. Beyrək gəldi? Bizimkiylə görüşdü?

Şirşəmsəddin. Ağam, Beyrək gəldi getdi.

Qazan. Nə danışdılar, bilmədin?

Şirşəmsəddin. Yox, bilmədim. Amma deyəsən bunu (*quyuya işarə edir*) Aruz Qocayla, dayınla bağlayırlar.

Qazan. Aruz... Aruz... Bitmədi, qurtarmadı bu Aruz söhbəti.

Şirşəmsəddin. Aruz özü də, elə bil, birtəhərdi.

Qazan. Mən də duyduam. Çaşqındı, elə bil. Bəkil necə?

Şirşəmsəddin. Bəkil də çaşqındı.

Qazan. Elədi. Nəsə burda bir iş var... Dədədən xəbər yoxdu?

Şirşəmsəddin. Yoxdu.

Qazan. Bir mənim tük qabımı gətir bura görüm.

Dədə Qorqud peyda olur.

Dədə Qorqud. Tük qabına ehtiyac yoxdu, Qazan. Sən hər dəfə tükümü yandıranda başımdan az qalır od-alov çıxır. Nə deyirsən indi? Mən sənə söyləmədimmi bu casus məsələsinə çox da baş qoşma. Peşman olacaqsan...

Qazan. Dədə, elə peşman oldum, elə peşman oldum, amma ondan keçdi. İndi mənə bir şeyi agah elə. Şirşəmsəddin, sən çəkil bir qırağa.

Şirşəmsəddin çıxır.

Dədə Qorqud. Nədi bilmək istədiyin, Qazan xan?

Qazan. Dədə, söylə mənə, bu oğlan, bu... casus... amma bildin günahını sübutsuz saydılar bəylər, bu oğlanı indi nə təhər eləyək?.. Mən bilmirəm, bir yol tapa bilmirəm, Dədə... Fatma gəlmişdi yanıma. Səndən gizli mənim bir sirrim yoxdu, biləsən.

Dədə Qorqud. Qazan xan. Artıq sözə gərək yox. Məni dinlə. Gecə yarısı oğlanı aç burax, çıxıb getsin. Fatmaya da tapşır, bərk-bərk tapşır, bir daha oğlan buralarda görünməsin. Məsləhət belədi.

Qazan. Bəs Burla Xatun? Deyir, Aruzun işləridi bu. Xan babama deyir, varacağam. Beyrəklə dil tapıblar. Bayındır xana xəbər çatsa...

Dədə Qorqud. Dediyyəmi elə. Ağciyər olma. Bayındır xan mənim boynuma.

Qazan. Uf, Dədə, sağ olasan səni. Amma bir məsələ də var. Dədə, gecələr, elə bil, burda kölgələr peyda olur. Bu quyunun qırağında gəzişirlər. Neçə dəfə durub özüm görmüşəm. Mən ağciyər deyiləm. Amma bu kölgələr ... bu dustağın başında iş var, Dədə.

Dədə Qorqud. Gecə yarısı. Aç buranın qapısını. Heç kim olmayacaq. Heç kim də görməyəcək. Burax onu getsin. O burda heç kimə lazım deyil. Kölgələrlə də işin olmasın. Oğlanı mələklər qoruyur.

Qazan. Elədi. Mələklərə də oxşadı. Nə deyirəm ki?! Getsə məsləhətli. Doğru qərardı sənin qərarın. Mən gedim, bu arvadın başındakı görünüş nədirdi? Dədə...

Dədə Qorqud. Get. Amma unutma. Gecə yar.

Qazan çıxır. Aruz gəlir.

Aruz. Dədə, sən qüdrətinə salam olsun. Sən kəramətinə, Dədə, şübhə yox. Sağmısan, əsənmisən? Oğuzdan əskik olmayasan, Dədə, səni.

Dədə Qorqud. Sən sağ ol, Aruz Qoca. Basat sağ olsun. Qadir Tanrı sizləri qorusun. Bu gün qorunmağa ehtiyacın var.

Aruz. Tanrının birliyinə yoxdu güman. Mən nə etdim, Dış Oğuz nə suçda bulundu, Dədə? Qazan biləsən, mənə şər atır.

Dədə Qorqud. Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz, Aruz Qoca.

Aruz. Təkəbbürlüyü mənmi eylədim, Dədə, yoxsa... Qazan eylədi?!

Dədə Qorqud. Qazan sənə yad deyil. Asi olma.

Aruz. Haqqımı itirdi, sayımı itirdi. Evin yağmaladı, mənə, mən heç, Dış Oğuzdan heç bir kəsi çağırmadı. Mənmi asiyəm?

Dədə Qorqud. Bunun üçün adam adama düşmən kəsilməz. Sonu yoxdu bunun.

Aruz. Oğlancığımı gözü götürməz. Basat olmasaydı, Oğuz Təpəgözün əlində zəbun olmayacaqdımı? Səfərə çıxar, ordusunu mənə qoymaz. Bu tərəfdən də bu məsələ...

Dədə Qorqud. Nə söylədiyindi, Aruz?

Aruz. Giley çoxdu, Dədə. Umu-küsü çoxdu. Bu zavallını deyirəm... (*Quyuya işarə edir*) Tutub nahaqdan damlayıb, bir taxsırı yox ki bunun.

Dədə Qorqud. Elə də deyil.

Aruz. Bir Beyrək deməklə deyil axı, Dədə. Kim gördü bunun casusluğunu?! Anası yazıq...

Dədə Qorqud. Sən bu oğlana köməkmi dilərsən, Aruz?

Aruz. Dilərəm, Dədə. Sən söylə, mən nə gərəkdə yaparam.

Dədə Qorqud. Yox, Aruz. İndi yox. Gecə yarı gələrsən. Səni burada gözləyəcəyəm. İndisə get. Sən istədiyini gecə yarı...

Aruz. Gedirəm, Dədə. Gecə yarı dedin. Sözmü?

Dədə Qorqud. Gecə yarı... gecə yarı. Söz.

Aruz çıxır. Bəkil gəlir.

Bəkil. Dədəm, ulu Qorqud. Sənsən? İlahi, birliyinə şükür, Dədə səni gördüm, ölməyəm daha. Dədə, mənə mədəd. Səndən mədəd diləyirəm, böyük Qorqud.

Dədə Qorqud. Bəkil. Bilirəm istədiyini...

Bəkil. Dədə, bu zavallının vallah bir günahı...

Dədə Qorqud. Bilirəm, Bəkil. Get, arxayın ol. Get, amma gecə yarısı gələrsən bura. İstədiyini alacaqsan.

Bəkil. Dədə, sən qayıbdən dürlü xəbər verən dilin üçün ölüm, Dədə... Uca-uca dağların...

Dədə Qorqud. Bəkil, aydındı. Get.

Bəkil. Gecə yarı mən burda. Sağ ol, Dədə. Sağ ol, əsən ol. Qadir Tanrı səni Oğuzə çox görməsin. Dədə, dalını da deyimmi? Deyirəm, Dədə, deyirəm, Dədə, qadir Tanrı verməsəydi, sən Oğuzdan çıxmasaydın, düşünürəm, düşünürəm, Dədə, nə olardı o zaman ki, oğul ata sözünü iki eləməzdi, eləsəydi, Dədə, düşünürəm, sən neylərdin oğulsuz, Dədə, sən olsaydın, Oğuz əgər olmasaydı, olmasaydı? Yox Dədə sən olmasaydın, Oğuz olsaydı, yox, düşünürəm, düşünürəm, bir şey çıxmır, Dədə, hər şey başımda, başımın içində qarışdı bir-birinə, Dədə. Deyirəm, Dədə, çaşdırdım hər şeyi. Mən ölməyəm, Dədə, səni gördüm, səni...

IX ŞƏHİL

Səhnədə heç kim yox. Burla Xatunun səsi eşidilir.

Burla Xatunun səsi. Hələ bir bura gəl. Gəl bura. Qaçınma. Tanıdım mən səni. Fatma, qorxma, gəl bir bura.

Fatma və Burla Xatun gəlirlər.

Burla Xatun. Gizləmə üzünü. Heç gizləmə. Mənə baxsana, Boğazca Fatma.

Fatma (*Burla Xatunun ayağına düşür*). Anam mənim Burla Xatun. Qız qardaşım, bacım mənim Burla Xatun.

Burla Xatun. Qalx ayağa hələ bir. Qalx ayağa. Ay qız, bu, sənsən? Nə günə düşmüşsən sən? Nə boyda olmusan sən? Arıq-tırıq bir şey idin. Nə görmüşdü bu Oğuz səndə, bilmədim. Hər qonağa göstərdilər, hər qonağın yatağına saldılar. Ay qız, bəlkə oğlun da elə o vaxtdan yadelli əlində, yadelli dizində böyüdü, böyüdü, axırda casus oldu?

Fatma. Aman, Burla Xatun, aman. Aman istərəm səndən. Yaddaşının ağzına qara-qara daşlar düzüm. Xatırlatma o günləri mənə, yada salmaq istəmirəm. Sənin incə dilinə bal süzüm. Qoyma ağrı-əzab dəyə mənə. Ağrılanmaq istəmirəm mədəd istərəm, anam mənim, səndən, səndən aman istərəm. Mədəd mənə. Aman mənə.

Burla Xatun. Hələ bir işığa dur. Gəl bura – dur, mənə bax, ay Allah, Dədəyə şükür, bunda nə varmış, ay Allah, ürəyim gəldi yerinə. Ay qız... gülmək də məni tutur... Tanrım, sən özün kömək ol. Tanrım, sən özün...

Fatma və Burla Xatun üz-üzə.

Fatma. Mən gedim, Xatun. Getsəm məsləhətdi.

Burla Xatun. Get. Yox, dayan. Eşit! Səni bir də görməyim burda.

Fatma. Mədəd mənə, Burla Xatun.

Burla Xatun. Sən elə əvvəlki Boğazcasan. Görməyim səni burda. Görməyim. Yox, dayan. Qadir Tanrı, görməyim. Fatma, Fatma. Get, səni qadir Tanrıya and verirəm. Get. O oğlun, o da sən. O oğlun, o da sən. Yox, dayan.

Fatma. Anam mənim Burla Xatun. Noldu sənə? Aman, Dədə, aman. Noldu sənə, Xatun?

Burla Xatun. Qara-qara vəqiələr gördüm indi. Yada düşdü ötən günlər. Gəncliyimi gördüm indi. Yada düşdü qərib illər. Əsirliyim yada düşdü. Şöklü Məlik yada düşdü. Qıpçaq eli yada düşdü. Cavan Qazan yada düşdü. Aman, aman Fatma, aman. Yaxına gəl. Gəl yaxına. Gir qoluma (*oturur yerə*).

Fatma. Buna nə oldu, ay Allah. Dur, dur ayağa. Ay Allah, ay Dədə, buna noldu? Mən nə edim indi? Nə edim mən bununla? Bilmirdin, mən necə olub Oğuzu özümə məftun eləmişəm? İndi bil, Xatun. İndi bil. Dədə, Dədə mən nə edim? İndi bil. Nolar xan qızı, xan arvadı deyiləm, nolar? İndi bil. Nolar, dərdim var – eybi yox, çəkərəm. İndi bil. Mən də belə Fatmayam. Mənim də oğlum belə oğuldu. İndi bil. Mən nə edim, qadir Tanrı? Mən nə edim?

Səhnəyə qaranlıq çökür. Sonra işıq peyda olur Qorqudun üzərində.

Dədə Qorqud. Bəli, bu da belə. Artıq bu işi bitirmək olar. Yavaş-yavaş qaranlıq alır buraları. Gecə düşür. Vaxtdı. Gecə yarısı, əlbəttə, gecənin bir yarısı. Bəylər bir-birini görməyə-görməyə gəlsinlər, keçib bu dustağa dünya işığını çox gören bu quyunun ağzını açsınlar. Fatma, Fatma, hardasan, sən də hazır ol, zavallı ana. Bu biçarə dustaq qoy çıxıb bu quyudan yapışsın anasının əlindən, duman kimi qarışsın, itsin bu gen aləmdə. Hələ bu harasıdır, hələ nələr gözləyir sizi. İndilik yeyin, için, xoş keçin. Ağır günlər öndədi, apar Oğuzun dadını, iyini illərdən, qərinələrdən o taya, zühur elə uzaqların uzaqlığında, yaşa. Yaşasın deyirəm, bəlkə onun xain qəlbi özünün bir kölgəli yerində Oğuzun uzaq xatirəsini də, əlbəttə və əlbəttə, qaranlıqların içindən

keçirəcək həməən Oğuz xatirəsini bu zavallı, bu biçərə xainin uşaqları, övladları heç nədən xəbərsiz ömür sürə-sürə gəlib yetişəcəklər budaqları yerə dəyən, yarpaqları yerə tökülən uca, qoca bir qarağacın altında oturanda bir səs yavaşdan onlara deyəcək: son, bu da son, axır. Eh, gəlimli, gedimli, dünya, son ucu ölümlü dünya. Hanı dediyim bəy ərənlər? Dünya mənim deyənlər? Ağır günlər öndədi. Əcəl aldı yer gizlədi. Fani dünya yenə qaldı, qaldı. Yum verəlim. Bəsdə daha. Bitirəlim. Yolun açıq olsun. Get, get, xain övlad. Get, əziz övlad. Get. Bu acı rəvayət qoy elə burdaca bitsin, boğazca Fatmanın xain, casus, əziz oğlunun sirri qoy elə burdaca gömülsün torpağa. Yum verəlim xanım, son verəlim, son. Bəsdə yetər. Mən dəxi yoruldu. Hər şeydən, hər şeydən yoruldu, usandı...

Qorqud danışdıqca gecə düşür. Qazan, Şirşəmsəddin, Bəkil, Aruz bir-birini görməyə-görməyə, amma bir yerdə gəlib dustaq quyusunun qapısını açırlar.

Fatma gəlib girir dustaq quyusuna, sonra qoluna girdiyi bir qaraltı ilə oradan çıxır. Qorquda baxır, baxır, sonra ikisi də yavaş-yavaş uzaqlaşır. Bəylər donmuş, sükut içində.

Qorqud yox olur. Və bəylər bir-birini görüb tanımağa başlarkən...

Amma sondan əvvəl gənc bir qız (bu Boğazca Fatmadır) səhnədən hamının arasında kimisə axtara-axtara qaçıb keçir.

Gənc Fatma. Bəraqcuq, Bəraqcuq! Hardasan, Bəraqcuq?!

SON

MÜNDƏRİCAT

Tərtibçilərdən.....5

Şeirlər Nar çiçəkləri

Alın yazısı hədə yazılmır.....	12
Unutmağa kimsə yox	13
Kim dedi ki, Simurğ quşu var imiş.....	14
Payız sevgisi	15
Sən axtardığını itirməyiblər	16
Bu görüş də bir qəribə nağıldı	17
Yol – 1.....	18
Gəldiyim yolla.....	19
Nar çiçəkləri	20
Yaşa bu dünyada.....	22
Divar önünə	23
Ölərik – ayılıb görrük ki, varıq.....	24
Büllur qab.....	25
Səninki yenə də səndə qalacaq	27
Hər şey təzədən	29
Mən öz üfүqümə çatdım bu səhər	30
Təkcə özüm özümlə.....	31
Ağ atlı oğlan.....	32
Beyrəyin kafir qızı ilə vidalaşib əsirlikdən qaçması.....	34
Sənin yolun	36
Mövzu.....	38
Mövzunun variasiyası.....	39
Günahlarım.....	40

Peşmançılıq.....	41
Qurban olum, axı mənəm.....	43
Bu dənizin sularını.....	44
Ruhani ata.....	45
Məni daha gözləmə... ..	46
Vaxt gələr.....	47
İşıq qalıb arxada.....	48
Tənha fişəng.....	49
Bu nə işdi?!.....	50
Saman çöpü.....	51
Dünyanın sonuncu tənha adamı.....	52
Allahım, sən mənim ürəyimdəsən.....	54
Bu gün.....	55
Torpaq oğlu.....	56
Mən elə sizəm.....	57
Dünya sənin bir ömürlük intizarın.....	59
Biz – buyuq.....	60
Aqamemnonun döyüşçüsü.....	61
Qəribədir, deyilmi?!.....	63
Su pərisi.....	64
Bu faldan bir ömür çıxart.....	65
Yağışlar başladı.....	66
Ölümün mənim olacaq.....	67
Haralara gətirəcək bizi bu yol?!.....	69
Bu yol gətirir mənə.....	70
Yəni.....	71
Sən də mənə Allahdan danışırısan... ..	72
Köhnə nağıl tək.....	73
Sən yenə yoxsan.....	75
Etiraf – I.....	76
Etiraf – II.....	77
Min bir gecə.....	78
Günaydın, köhnə dostlar!.....	79
O gün.....	81

Ölü quş olub daş kimi düşəm	82
Üzüaşağı yağmaz yağışlar	84
Var-gəl.....	85
Bu dəniz bu dağa yaman oxşayır.....	87
Sehrbazlar dərəsi	88
İnan ona.....	90
Cavabsız suallar yağır.....	91
Ruh gözün baxdığı yerdə... ..	92
İz ləpirdən əvvəl qabaqda neynir?!.....	93
Yol – 2	94
Pıçiltı	95

“Kitabi-Dədə Qorqud” dan sirriçində nəğmələr

Dədə Qorqud: “Mənlik deyil”	98
Boğazca Fatma: “Ümid qaldı sabaha...”	104
Dədə Qorqud: “Mən nə edim?!”	108
Bəkilin xatunu: “Dilim, dilim, vay dilim...”	115

Tərcümələr

Gümüş dövrün sirləri

<i>N.Qumilyov.</i>	
Banilər	133
Aqamemnonun döyüşçüsü.....	135
<i>K.Balmont.</i>	
Yelenaya	137
<i>M.Kuzmin.</i>	
Gera	139
<i>V.Bryusov.</i>	
Babanın sirri.....	143
<i>A.Axmatova.</i>	
Kleopatra.....	145

O.Mandelştam.

Yuxusuzluq. Homer. Bir də tarım yelkənlər.....147

Esselər

Əvvəl-axır yazılanlar 151

Düma ilə Coys arasında.....401

Mənim Füzulim.....537

Pyeslər

Bir, iki – bizimki!.....583

Kim dedi ki, Simurğ quşu var imiş?!607

Ruh.....647

Şah İsmayıl yaxud "Hamı səni sevənlər burdadı..."689

Casus.....771

*Kitab "Mütərcim" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 01.09.2020.

Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Palatino Linotype.

Həcmi: 51,25 ç.v. Tiraj: 1000. Sifariş № 132.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b

Tel./faks 596 21 44;

e-mail: mutarjim@mail.ru

www.mutercim.az